

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

Tehetség PONT

‘A PURO PURA DEFLUIT AQUA’

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
JOGHALLGATÓK TOLLÁBÓL

Szerkesztette
KURUNCZI Gábor
– POGÁCSÁS Anett – VARGA Ádám

PÁZMÁNY PRESS

'A puro pura defluit aqua'
Válogatott tanulmányok joghallgatók tollából

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TehetségPONT 11.

Sorozatszerkesztők: *Pogácsás Anett és Szilágyi Pál*

‘A PURO PURA DEFLUIT AQUA’

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK JOGHALLGATÓK TOLLÁBÓL

Szerkesztette:

KURUNCZI Gábor – POGÁCSÁS Anett – VARGA Ádám

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2023

Nemzeti
Tehetség Program

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem NTP-HHTDK-23-0076. számú
„PPKE JÁK TDK műhelyek '23 – a tehetségek kibontakozásáért”
projektje keretében jelent meg.

©Szerzők, Szerkesztők, 2023
© PPKE JÁK, 2023

ISSN 2064-1508
ISBN 978-963-308-492-2

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Komáromi László dékán

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült:
a Prime Rate Kft. nyomdájában
www.primerate.hu

TARTALOM

Előszó	9
VELEGI Dorottya Akadálymentesség vagy jó szándék? A pénzügyi szolgáltatások és az egyenlő esélyű hozzáféréshez való jog	11
TÓTH János Jenő Félmunka a távmunka? A távmunka a munkajog rendszerében	27
TASI Csenge A természet és vadvilág sérelmére elkövetett bűncselekmények	45
SZABÓ Zalán Decentralizált pénzügyek. A kriptoeszközökre épülő hitelintézetek elmélete	59
SCHNEIDER Rebeka A <i>Critical legal studies</i> alkalmazhatóságának korlátai	75
SÁNDOR Médea Lola Csontvázak a gardróbban – A divatipar szerzői jogi és formatervezési-minta-oltalmi dilemmái. Különös tekintettel a független designerek helyzetére	89
RATKAI Dániel A tisztességtelen szerződési feltétel jogintézménye a kontinentális jogrendszerben és az Egyesült Államok jogrendszerében az összehasonlító szemléletmód tükrében	107
PETNEHÁZI Réka Gyilkos szülők. A saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések	125
NAGY Anna Dóra Ál(lat)jogok?	145

MÁTTYUS Marcell	
Az eskü szerepének változása napjaink közjogában	161
MARJÁN Anna	
A játékok hallgatnak. A game-streaming és a jogvédett zenék találkozása a szerzői jog tükrében	183
KOVÁCS Kristóf	
Háborús bűncselekmények. Kitekintés a háború fogalmi meghatározására és az ICC joggyakorlatának bemutatására	199
KOMJÁTHY Luca	
Minden hang számít! Az emberi hang mesterséges intelligenciával történő analizálásának adatvédelmi kérdései	217
KOMENDA Dorottya	
‘Anyát akarom!’ Az ‘ellennevelés’ jelensége a szülői felügyeleti joggal és a kapcsolattartással összefüggő családjogi ügyekben	233
KÁLMÁN Orsolya	
A helyi önkormányzati feladatellátás elvi alapjai, különös tekintettel a vármegyei önkormányzatok helyzetére	249
ILOSVAI András	
Quo vadis, eID? A digitális állampolgárság fejlesztési irányai hazánkban	261
HORVÁTH Fábíán László	
„[...] nem lenne illő, hogy a demokráciában ilyen szellemű emberek helyt kapjanak.” A magyar népbíróságok ítélezési gyakorlata egyes közigazgatási tisztviselők pereiben 1945–1950	277
HIDASAI Rita	
„Mosom kezeim!”, avagy a munkahelyi balesetek és foglalkozási megbetegedések okozta egészségkárosodás esetei	295
HERÉDI Gergő	
Mitől lesz egy jelkép önkényuralmi?	313
ELŐHÁZI Zsombor	
Két dudás egy csárdában? A magyar közigazgatási szankciórendszer jellegzetességei és problémái	329
DUDÁS Márk	
Az emberi méltóság mint a transzhumanizmus neuralgikus pontja	345

DÖMÖTÖR Dóra Veronika	
A nemi élet szabadságának érvényesülését érintő legújabb kérdések.	
A stealthing és a reprodukív kényszerítés dogmatikai elemzése	361
DÁVID Dorottya	
Ptk. 6:142. § mint lex imperfecta?	377
CSOKNYAI Dávid	
A beruházásvédelem jövője az Európai Unióban	
az Achmea döntést követően	393
CZUCZOR Sára Bernadett	
Az uniós polgárok kiutasítása az Európai Unió területéről.	
A kiutasítás intézménye a közrendi és közbiztonsági okokra	
hivatkozással, kitekintve az F.S. ügy felmerülő kérdéseire	405
BABOS Dóra Réka	
Az államfő mint hatalmi tényező az államszervezetben, különös	
tekintettel a Kormánnyal való viszonyra	423
ANGYAL Réka	
Az osztrák és a magyar nőoktatás szabályozásának története.	
Leányoktatás az alacsony iskolákban	441

ELŐSZÓ

Lectori salutem!

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának gondozásában 2014 óta jelenik meg rendszeresen a „TehetségPONT” névre keresztelt sorozatban a tehetséges joghallgatóink dolgozataiból válogatott műhelymunkák gyűjteményes kötete.

Fiatal tehetségek első komolyabb szárnypróbálgatásait tartalmazzák ezek a kötetek. A hallgatók diákköri érdeklődését, és az eljövendő generációk tudásait egyaránt láttatják az itt közreadott írások. Így lényegében három idősíkot láthatunk egyszerre: a kötetben benn van a tanulással eddig töltött idő múltja, a közreadott dolgozat elkészítésének jelene, és dolgozatok szerzőiben egyenként benne rejlő, jövőbeli potenciál. Múlt – jelen – jövő koncentráliódik tehát ebben a kötetben. Az olvasói köszöntőben egyúttal kérés is az olvasó felé. Arra irányuló kérés, hogy viseltessen jóindulattal a szerzők, és munkáik irányába. Annak tudatában vegye kézbe ezt a gyűjteményes kötetet, hogy ebben nem pályájuk delén járó tudósok gondolatait, elemzéseit ismerheti meg, hanem fiatal tehetségek első zsenyéinek lehet tanúja. Ezt a kötetet ennek tudatában érdemes kézbe venni, soha nem feledve, hogy minden nagy tudós így kezdte egykor: diákként.

A kötet címe: „A puro pura defluit aqua” – tiszta forrásból tiszta víz fakad. Utal arra ez a cím, hogy a számtalan tehetséges hallgató írásai mögött komoly műhelymunka van. A hallgatók fáradhatatlan szorgalommal készítették el dolgozataikat, témavezetőik irányítása és folyamatos ellenőrzése mellett. A kész dolgozatokat tanszéki TDK-műhelyekben és kari TDK rendezvényeken mérették meg, saját társaik előtt. Utóbb a dolgozatok az OTDK nyilvánossága előtt is versenyre keltek tagozataik legjobbjaival. Huszonhét dolgozat található ebben a kötetben, de a huszonhét szerző munkája mögött sokak tevékeny hozzájárulása is felsejlik. Megvolt tehát a megfelelő kari háttér: oktatók, hallgatótársak együttes munkája és támogatása ötvözve a szerzők kutatómunkájával – ennek eredményét tartja kézben az olvasó.

A támogatás szakmai aspektusán túlmenően a személyes és emberi oldal legalább ennyire hangsúlyos. A most következő lapokról kitűnik, milyen is a Pázmányos hozzáállás a tehetséggondozáshoz. Hallgatók és oktatók együtt, közösségként fordulnak egy felé: ez az universitas, ez az, amely által megvalósul az isteni és emberi dolgok ismerete, az igazságos és igazságtalan közötti különbségtétel tudománya.

Örömmel és szeretettel ajánlom az olvasóknak ezt a kötetet; kívánva egyúttal a szerzőknek, hogy mindig és mindenkor legyen türelmük, kitartásuk ahhoz, hogy az így megkezdett úton járjanak!

Budapest, 2023 őszén

Dr. Erdődy János
egyetemi docens
TDT-elnök

AKADÁLYMENTESSÉG VAGY JÓ SZÁNDÉK?

A pénzügyi szolgáltatások és az egyenlő esélyű hozzáféréshez való jog

VELEGI Dorottya

1. Bevezetés

A pénzügyi szektorban a fogyasztók különösen nagymértékben ki vannak szolgáltatva a pénzügyi szervezetek által hozott intézkedéseknek.¹ Ez hatványozottan igaz azokra a fogyasztókra, akik számára érzékszervi vagy funkcionális sérülésük miatt a nagy többség által használt felhasználói felületek csak részben, vagy egyáltalán nem hozzáférhetőek.

Mind a fenti célcsoportba tartozó ügyfelek, mind pedig a részükre szolgáltatást nyújtó pénzügyi szervezetek sokszor tanácstalanok, amikor a fogyasztók igényeit és a szolgáltatók által ezen igények kielégítése iránt tett intézkedéseit kell egymáshoz közelíteni.

Ebben nyújt segítséget egy, a Magyar Nemzeti Bank (a továbbiakban: MNB) által 2017-ben kibocsátott ajánlás, és az ún. akadálymentességi irányelv. E két szabály, valamint néhány, ezek háttérét és emberi jogi vetületeit megalapozó egyéb normák hivatottak meghatározni az akadálymentesítés elméleti és gyakorlati kereteit.

Jelen cikkben azt vizsgálom, hogy az irányadó normák mennyiben képesek betölteni céljukat, nevezetesen, segítséget tudnak-e nyújtani a szolgáltatói oldalon helyet foglaló pénzügyi szervezeteknek abban, hogy az akadálymentesítés érdekében tett erőfeszítések valóban megfeleljenek a célcsoport igényeinek, így valósítva meg az egyenlő esélyű hozzáféréshez való jogot.

¹ E kérdéskörrel részletesen foglalkozik pl. VERES Zoltán: *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései. Jogdogmatikai, történeti, rendszertani alapok jogalkalmazási és metajurisztikus kitekintéssel*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

Arra is keresem a választ, hogy a jogi normák által le nem fedett területeken hol kereshet támpontokat a szolgáltatói oldal, és mire hivatkozhatnak a fogyasztók.

2. Jogszabályi háttér áttekintése

A digitális gazdaság korszakába lépve azoknak a fogyasztóknak is megfogalmazódott a többi ügyfél számára megnyíló felületek hozzáférhetősége iránti igénye, akik valamely oknál fogva nem képesek ugyanúgy használni a meglévő felhasználói felületeket, mint bárki más. megkerülhetetlen kérdéssé vált tehát az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása. Ez a tendencia a vonatkozó joganyag kialakulásában és fejlődésében is látható, hiszen a nemzetközi alapjogi rendelkezésektől az uniós egységes belső piaci szabályokon keresztül a nemzeti szabályokig, ágazatspecifikus rendelkezésekig követhető le a szabályozás íve.

2.1. Az egyenlő esélyű hozzáférés alapját adó jogszabályok

Az egyenlő esélyű hozzáféréshez való jogot több nemzetközi és hazai jogszabály definiálja. Ezek közül talán *a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezmény*² (a továbbiakban: CRPD) definíciója a legismertebb. A CRPD általános elvként és átfogó kötelezettségként közelíti meg az egyenlő esélyű hozzáférést. Eszerint a fogyatékossgal élő személyek önálló életvitelének és az élet valamennyi területén történő teljeskörű részvételének érdekében a részes államok megfelelő intézkedéseket tesznek, hogy másokkal azonos alapokon biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek számára a fizikai környezethez, a közlekedéshez, az információhoz, a kommunikációhoz, valamint más, nyilvánosan hozzáférhető vagy rendelkezésre álló lehetőségekhez és szolgáltatásokhoz való egyenlő esélyű hozzáférést városi és vidéki környezetben egyaránt a korlátok beazonosításával és felszámolásával.³

Ugyanezt a kérdést *a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény* (a továbbiakban: Fot.)⁴ is tárgyalja. A Fot. meghatározása szerint a szolgáltatás és az információ egyenlő eséllyel

² Az Egyezményt kihirdette a 2007. évi XCII. törvény, a definíció a 9. cikk 1. pontjában olvasható.

³ Andrea BRODERICK: Of rights and obligations: the birth of accessibility. *The International Journal of Human Rights*, 2020/4. 395.

⁴ Fot. 4. § h) pont.

hozzáférhető, ha igénybevétele – az igénybe vevő állapotának megfelelő önállósággal – mindenki, különösen a mozgási, látási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára akadálymentes, kiszámítható, értelmezhető és érzékelhető, az ahhoz való hozzájutás pedig az igénybe vevő számára akadálymentes.⁵ Az épület pedig akkor hozzáférhető egyenlő eséllyel, ha a fenti célcsoportok számára megközelíthető, a nyilvánosság számára nyitva álló része bejárható, vészhelyzetben biztonsággal elhagyható, valamint az épületben a tárgyak, berendezések mindenki számára rendeltetésszerűen használhatók.

Az Alaptörvény sem az egyenlő esélyű hozzáférést, sem az akadálymentesítést nem nevesíti, ellenben azt deklarálja,⁶ hogy Magyarország az alapvető jogokat bárkinek bármely megkülönböztetés – így fogyatékoság szerinti – különbségtétel nélkül biztosítja. Szintén az Alaptörvény rögzíti azt is, hogy Magyarország az esélyegyenlőség megvalósulását külön intézkedésekkel biztosítja, továbbá külön intézkedésekkel védi a fogyatékosággal élő embereket.⁷

Az *akadálymentesítés* azon tevékenységek összefoglaló neve, amelyek az akadálymentesítési igénnyel élő emberek számára biztosítják az állapotuk miatt keletkezett hátrányaik kiküszöbölésére szolgáló feltételeket, amely feltételek megléte esetén a tárgyakat és élményeket tesszük mind fizikailag, mind intellektuálisan hozzáférhetővé. Az *akadálymentesség* a korlátok beazonosításával és felszámolásával érhető el, így valamennyi erre irányuló tevékenység az egyenlő esélyű hozzáférés garanciájának tekinthető. Az akadálymentesítés a valódi akadálymentesség eléréséhez vezető folyamatok és az arra szolgáló eszközök összessége. E két fogalom csak együtt értelmezhető,⁸ a modern ember az akadálymentesítést leggyakrabban technikai, pusztán a fizikai dimenzióban létező fogalomként ismeri, a valódi akadálymentesség szellemi és gyakorlati esszenciáinak szinte teljes mellőzésével.⁹

Indokolt tehát az egyenlő esélyű hozzáférést az akadálymentesség és az akadálymentesítés jogi alapjának tekinteni. Azoknak a személyeknek a köre ugyanis, akik akadálymentesítési igényekkel bírnak, jóval túlmutat a fogya-

⁵ Fot. 4. § h) pont, ha) valamint hc) alpontok.

⁶ Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdés.

⁷ Alaptörvény XV. cikk (4) és (5) bekezdés.

⁸ Jácint FARKAS – Zoltán RAFFAY – Lóránt Dénes Dávid: Fundamental Accessibility and Technical Accessibility in Travels – The Encounter of Two Worlds Which Leads to a Paradigm Shift. *Sustainability*, Vol. 14., Iss. 7. (2022) <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/7/3765>

⁹ Hans PERSSON – Henrik ÅHMAN – Alexander Arvei YNGLING – Jan GULLIKSEN: Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: different concepts – one goal? On the concept of accessibility – historical, methodological and philosophical aspects. *Universal Access in the Information Society*, Vol. 14, 2014. DOI: 10.1007/s10209-014-0358-z

tékösséggel élő emberek körén. Akadálymentesítési igénnyel élő embereknek tekinthetjük azokat a felhasználókat, akik részben vagy egészben, illetve végleg vagy időlegesen elveszítették valamely, az adott szolgáltatás igénybevételéhez szükséges készségüket, képességüket, de nem minősülnek fogyatékosággal élőknek. Ha a konyhában szerzünk egy, a kezünket érintő égési vagy vágási sérülést, vagy ha egy faipari munka során egy faforgács beleáll a szemünkbe, esetleg, ha a jeges úton elcsúszunk, akkor magunk is akadálymentesítési igénnyel élővé válhatunk mindaddig, amíg testünk regenerálódik. Ez alatt az időszak alatt is szeretnénk azonban önállóan intézni az ügyeinket.

A szolgáltatóknak tehát fel kell készülniük arra, hogy előre meg nem határozható számú ügyfél részére nyújtsanak szolgáltatásokat, de azt nem tudják, nem tudhatják, hogy közülük hányan élnek akadálymentesítési igénnyel. Emiatt szolgáltatásaikat mindenki számára egyenlő eséllyel hozzáférhetővé kell tenniük.

Mind a Fot., mind pedig *az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény* (Ebktv.) tartalmaz a termékekre és a szolgáltatásokra is levezethető, az akadálymentességet előíró szabályokat, ám ezek generálklauzula jellegű, általános megfogalmazású elvárásait nehéz a gyakorlati élet nyelvére lefordítani, ezért a szolgáltatók és a versenyszféra résztvevői sajnos gyakran azt feltételezik, hogy ezek rájuk nem is vonatkoznak.¹⁰ 2025. június 28-án lép hatályba az *Európai Parlament és a Tanács a termékekre és a szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentességi követelményeiről szóló (EU) 2019/882. irányelvet*¹¹ (a továbbiakban: Akadálymentességi Irányelv) átültető hazai jogszabály, *a termékekre és a szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentességi követelményeknek való megfelelés általános szabályairól szóló 2022. évi XVII. törvény* (Aktv.).

Az Akadálymentességi Irányelv már jóval egyértelműbb feltételeket támaszt a versenyszféra résztvevői számára annak érdekében, hogy a jogszabály hatálya alá tartozó termékeik és szolgáltatásaik megfeleljenek a ma ismert akadálymentességi kívánalmaknak,¹² ám azoknak a termékfejlesztőknek és szolgáltatóknak, akik korábban nem foglalkoztak akadálymentességgel, még így sem biztos, hogy elegendő információt nyújt a célok beteljesítéséhez.¹³

¹⁰ FIRNIKSZ Judit – NAGY Andrea Magdolna – VELEGI Dorottya: Tabuk és tévhitik helyett egyenlő esélyek: akadálymentesség a digitális világban. *Jogászvilág*, 2023. <http://bit.ly/3QIDRWK>

¹¹ <https://bit.ly/3YoeAnO>

¹² *European Accessibility Act – Toolkit for transposition*. European Disability Forum, September 2020. <http://tinyurl.com/2ww7zkkf6>

¹³ Mukta KULKARNI: Digital accessibility: Challenges and Opportunities. *IIMB Management Review*, 2019/1. 91.

2.2. A pénzügyi szektor akadálymentesítési igényű fogyasztóira vonatkozó jogszabályok és az MNB ajánlása

Az akadálymentesítési igénnyel élő fogyasztóra alapvetően ugyanazok a fogyasztóvédelmi szabályok vonatkoznak, mint a nem akadálymentesítési igénnyel élő fogyasztókra. Fontos különbség ugyanakkor, hogy néhány fogyasztóvédelmi elvárás, például a tájékoztatás és a megalapozott fogyasztói döntés meghozatalához szükséges információk hozzáférhetősége azonban esetükben különleges többlettartalmat nyer. Különösen igaz ez a pénzügyi szektorra, ahol egyrészt bonyolult szolgáltatásokról, szolgáltatáscsomagokról van szó,¹⁴ másrészt a tájékoztatás, az információ, és az ügyintézésre szolgáló felületek hozzáférhetőségén az ügyfelek vagyona múlhat.¹⁵

Az akadálymentességi igénnyel élő fogyasztó az átlagfogyasztókra¹⁶ jellemző kockázatokon kívül az akadálymentességi igényéből fakadó további kockázati tényezőknek is ki van téve, így az átlagfogyasztóhoz mérten különösen ki van szolgáltatva.¹⁷ A hazai jogi szabályozás az akadálymentesség hiányából fakadó panaszok fogalmát nem ismeri, ehelyett a pénzügyi szektor esetében felügyeleti hatáskörbe tartozó fogyasztóvédelmi panaszként, más szolgáltatások kapcsán pedig az egyenlő bánásmódot sértő panaszok kategóriájában kezeli a vonatkozó ügyeket.

A *Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvényben* (a továbbiakban: MNB tv.) az akadálymentesség, az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód követelményei csak közvetve jelennek meg, azonban ez a törvény írja le a fogyasztóvédelmi eljárás részletes szabályait, és azt, hogy a fogyasztóvédelmi eljárásokban a pénzügyi közvetítőrendszer egyes résztvevőit mely szerv felügyeli.¹⁸

Így egy kifejezetten pénzügyi termék vagy szolgáltatás esetében a *Magyar Nemzeti Bank a fogyasztókkal való bánásmódról szóló 4/2017. számú*

¹⁴ Pedro LORCA – Javier DE ANDRÉS – Ana Belén MARTINEZ: Does Web accessibility differ among banks? *World Wide Web*, Vol. 19, 2016. 351. <http://tinyurl.com/584k64p3>

¹⁵ VELEGI Dorottya: *Fény az alagút végén? A látássérült személyek egyenlő esélyű hozzáférése a pénzügyi szolgáltatásokhoz*. Tudományos diákköri dolgozat. 2021. 40.

¹⁶ Az átlagfogyasztó fogalmával kapcsolatban ld. pl. HAJMÁSI Petra: Fogyasztóvédelem – Fogyasztó – Átlagfogyasztó. Definíció-megfelelőségi analízis. *Opuscula Iuvenum Excellentissima*, 2017/2. 14.; SIK-SIMON Rita: Fogyasztókép és szabályozás. *MTA Law Working Papers*, 2016/2.

¹⁷ Ieva ESKYTÉ: Disabled People's Vulnerability in the European Single Market: The Case of Consumer Information. *Journal of Consumer Policy*, 2019/42. 521.

¹⁸ MNB tv. 46. § (2) bekezdés 6. pont.

ajánlása (a továbbiakban: MNB Ajánlás) és az MNB tv. alapján az MNB, általános esetben pedig a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 45/a. § (3) f) pontja szerint, ha más jogszabály eltérően nem rendelkezik, akkor a termék forgalmazása vagy a szolgáltatás nyújtása során az egyenlő bánásmód érvényre juttatását a fogyasztóvédelmi hatóság ellenőrzi.

2.3. Az akadálymentesség követelményeit előíró jogszabályok

A Magyarországon nyújtott pénzügyi szolgáltatások hozzáférhetőségére az Országos Fogyatékosügy Program 2015-2025-ös stratégiai terve¹⁹ komoly fejlesztő hatást gyakorolt mind a gyakorlat, mind pedig a jogalkotó oldaláról. A stratégiai terv előírásának megfelelően a Nemzetgazdasági Minisztérium 2016-ban kiadott egy rendeletet,²⁰ amely meghatározta a fogyatékosággal élő személyekkel való egyenlő bánásmód alapvető kereteit. Erre a rendeletre hivatkozva az MNB 2017 márciusában megalkotta a korábban említett ajánlást, amelyben a hat nagy fogyatékosági érdekképviselői szervezettől²¹ összegyűjtött jó gyakorlatokat, illetve a rendelettel és a stratégiai tervvel összhangban megfogalmazott elvárásokat foglalta össze.

Habár az MNB Ajánlást 2020-ban és 2023-ban is felül kellett volna vizsgálni, ez máig nem történt meg annak ellenére sem, hogy a felülvizsgálat szükségességét az MVGYOSZ több ízben jelezte, és konkrét szövegszerű javaslatokkal segítette elő az MNB munkáját.²²

3. Az Akadálymentességi Irányelv pénzügyi szolgáltatások szempontjából releváns elvárásai

2019-ben publikálták a 2.1. fejezetben is említett uniós irányelvet, amely a pénzügyi szolgáltatások közül a lakossági banki szolgáltatásokra vonatkozóan határoz meg akadálymentességi kívánalmakat. Az Akadálymentességi Irányelv

¹⁹ Az Országos Fogyatékosügy Programról szóló 1653/2015. (IX. 14.) Korm. határozat.

²⁰ A fogyatékkal élő ügyfelekkel való bánásmódról szóló 22/2016. (VI. 29.) NGM rendelet.

²¹ Autisták Országos Szövetsége (AOSZ), Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Szövetsége (ÉFOÉSZ), Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége (MVGYOSZ), Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége (MEOSZ), Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ), Siketvakok Országos Egyesülete (SVOE).

²² VELEGI i. m. 24.

rendelkezéseit a tagállamoknak 2025. június 28-tól kell alkalmazniuk, a benne foglalt követelmények implementációját azonban 2022. június 28-ig a tagállamoknak be kellett fejezniük a felkészülés elősegítése érdekében.

Az Akadálymentességi Irányelv I. mellékletében az első három szakasz általános, a IV. szakasz pedig egyes szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentesítési követelményeket nevesít azzal, hogy a termékekre vonatkozó akadálymentesítési előírásokat a szolgáltatásokra vonatkozó előírásoktól különválasztja.²³ Az Akadálymentességi Irányelv hatálya azon termékekre és szolgáltatásokra terjed ki, melyek a legfontosabbnak tekinthetők abból a szempontból, hogy az uniós egységes belső piacon egységesen hozzáférhetőek legyenek az akadálymentességi igénytel élők számára.²⁴

3.1. A termékekre vonatkozó akadálymentességi elvárások

Az Akadálymentességi Irányelv szerint a termékeket úgy kell megtervezni és előállítani, hogy azokat a fogyatékossgal élő személyek előreláthatólag a lehető legnagyobb mértékben igénybe tudják venni, és a terméken magán, vagy a termékhez mellékelve fel kell tüntetni az azok akadálymentességére vonatkozó információkat. A terméken megjelenő, a termékre vagy annak egyes tulajdonságaira vonatkozó, valamint az akadálymentességet leíró információk megjelenítésére egységesen a következő követelmények vonatkoznak:²⁵ egynél több érzékszervi csatornán keresztül érzékelhetően, közérthetően, a felhasználók számára érzékelhetően, megfelelő betűmérettel, betűtípussal és kontraszttal, jól áttekinthető betű-, sor- és bekezdéstávolsággal kell megjeleníteni.

A termék használatára, akadálymentességi funkcióira, és a támogató-segítő megoldásokkal való kompatibilitására vonatkozó használati útmutató tekintetében az előző bekezdésben kifejtettek az irányadók azzal a különbséggel, hogy a tartalmat alternatív támogató formátumok létrehozására alkalmas szöveges formátumban kell elérhetővé tenni, a nem szöveges tartalmat pedig alternatív megjelenítéssel kell ellátni. Ezen túlmenően a használati útmutatót ki kell egészíteni a felhasználói felület kezelésének leírásával, ahol az akadálymentességi

²³ Tekintettel arra, hogy a termékekre és a szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentességi kívánalmak sok ponton fedik egymást, a feltételrendszer bemutatását a termékekre vonatkozó kritériumok ismertetésével láttam célszerűnek bemutatni.

²⁴ Anna DRABARZ: Harmonising Accessibility in the EU Single Market: Challenges for Making the European Accessibility Act Work. *Review of European and Comparative Law*, 2020/4. 86.

²⁵ Akadálymentességi Irányelv I. melléklet I. szakasz.

jellemzőket is jelölni kell. A fogyatékossgal élő ügyfelek igényeit kiegészítő tulajdonságok, funkciók jelölésén kívül ismertetni kell továbbá a kiegészítő technológia és a termék közötti interfész megnevezését, tulajdonságait is fel kell sorolni azon kiegészítő technológiákkal együtt, amelyekkel a terméket tesztelték.

Az Akadálymentességi Irányelv I. melléklet I. szakasza 2. pontjában kifejtett, a felhasználói felületre vonatkozóan az Akadálymentességi Irányelv a hozzáférhetőség, a működtetés, az érzékelés és a megértés alapelveit nevesíti, és ehhez támaszt konkrét elvárásokat. Az önkiszolgáló terminálok, így a sorszámhúzó-ügyfélhívó berendezések vagy az információs totemek esetében a szöveget beszéddé átalakító technológia megléte, a fülhallgató-csatlakoztatási lehetőség, a több érzékszervi csatornán közölt fontos figyelmeztetések közvetítésére, a rendelkezésre álló idő meghosszabbítására vonatkozó lehetőséggel, taktilisen és kontrasztosan érzékelhető nyomógombokkal és kapcsolókkal kell ellátni, és a hallást segítő eszközök csatlakoztatását is meg kell oldani. Fontos kiemelni, hogy az egyes akadálymentességi jellemzők egymástól függetlenül is működtethetőek legyenek.²⁶

Mindez például egy, a pénzügyi szervezet ügyfélterében elhelyezett sorszámhúzó-ügyfélhívó berendezés, aláírópad vagy a pénzügyi szervezet szolgáltatásainak igénybevételét segítő bármely készülék hozzáférhetősége kapcsán lehet releváns. Azzal ugyanis, ha a pénzügyi szervezetek az ügyfelektől elvárják ezeknek az eszközöknek a használatát a jogviszony szempontjából releváns jognyilatkozatok megtételének vonatkozásában, annak a kötelezettségét is felvállalják, hogy ezeket a készülékeket bármely, így az akadálymentesítési igénnyel élő fogyasztók részére is egyenlő eséllyel tegyék hozzáférhetővé. Ennek elmulasztása esetén a pénzügyi szervezet közvetett diszkrimináció miatt vonható felelősségre.²⁷

3.2. A szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentességi előírások

Az Akadálymentességi Irányelv I. mellékletének III. szakasza általánosságban foglalja össze a szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentességi kívánalmakat. A cél itt is hasonló, mint a termékek esetében: meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek által a fogyatékossgal élő – így az akadálymentesítési

²⁶ Akadálymentességi Irányelv I. melléklet I. szakasz B) I.

²⁷ Ebktv. 8. § g) pont, valamint 9. §.

igényű – személyek a szolgáltatásokat előreláthatóan a lehető legnagyobb mértékben igénybe tudják venni.

A szabályrendszer a termékeknél bemutatott sémát követi. Az előző pontban ismertetett szabályokat kell alapul venni a szolgáltatásokra vonatkozó tájékoztatók, valamint a szolgáltatások nyújtásához felhasznált termékek tekintetében; ismertetni kell a termékek és a szolgáltatások közötti átjárhatóságot, ezek akadálymentességi jellemzőit, a szolgáltatás működtetésére vonatkozó feltételeket, illetve azt, hogy a szolgáltatás milyen támogató-segítő technológiával miként vehető igénybe. A több csatornás kommunikáció, a közérthetőség, az érzékelhetőség, az alternatív támogató formátumokra való átültetés lehetősége, a megfelelő betűméret, betűtípus, kontraszt és sortávolság beállításának lehetősége és a nem szöveges tartalmak alternatív megjeleníthetősége itt is megjelenik.

Az elektronikus információk esetében, ideértve minden elektronikusan megjelenített információt, továbbá a honlapok és a mobilalkalmazások felületét, alapelveként jelenik meg a következetesség és a megfelelőség, az érthetőség, az érzékelhetőség, a kezelhetőség és a stabilitás. Az utóbbi négy elvárás követi az Uniónak az IKT termékek és szolgáltatások akadálymentességéről szóló harmonizált szabványának sémáját.²⁸

Külön pont foglalkozik az ügyfeleket támogató szolgáltatásokról szóló elvárásokkal.²⁹ Ha a szolgáltató rendelkezik ilyennel, annak akadálymentes hozzáférhető kommunikációs módokon kell tájékoztatni az ügyfeleket a felület akadálymentességéről és arról, mely kiegészítő technológiákkal vehető igénybe az adott interface.

Az I. melléklet III. szakaszában is megfogalmazott cél megvalósítása érdekében az egyes szolgáltatások tekintetében konkrétan bevezetendő funkciókat a IV. szakasz foglalja össze. A IV. szakasz e) pontja írja le a lakossági banki szolgáltatásokra, g) pontja pedig az elektronikus kereskedelmi szolgáltatásokra³⁰ vonatkozó elvárásokat.

Az Akadálymentességi Irányelv (39) preambulumbekzdésének értelmében a banki és pénzügyi szolgáltatások vonatkozásában az ott meghatározott követelményrendszer célja az, hogy a fogyatékossgal élő fogyasztók – így az

²⁸ EN 301 549V3.2.1 – 2021. 03.

²⁹ Az Akadálymentességi Irányelv III. szakasz d) pontjának magyar fordításában a „támogató szolgáltatások” kifejezés szerepel. Fontos azonban kiemelni, hogy itt a jogalkotó ügyfélszolgálatot, technikai támogatást nyújtó szolgálatot, közvetítő és képzési szolgáltatásokat értett ez alatt.

³⁰ A jelen írás kereteinek szükössége miatt az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások esetében csak azokat kívánom itt kifejtteni, amelyek a pénzügyi szervezeteket is érintik.

akadálymentesítési igénnyel élők is – Unió-szerte egységesen igénybe tudják venni a webes, mobilalkalmazáson keresztül nyújtott vagy telefonon elérhető lakossági banki szolgáltatásokat, továbbá megalapozott döntéseket legyenek képesek hozni, és a többi fogyasztóval egyenértékű védelemben részesüljenek. Az Akadálymentességi Irányelv elsőként a személyazonosítási módszereket, az elektronikus aláírást és a fizetési szolgáltatásokat nevesíti.³¹ A lakossági banki szolgáltatások tekintetében a következő funkciók bevezetését várja el az irányelv: érzékelhető, kezelhető, érthető és stabil személyazonosító módszerek, elektronikus aláírás, biztonság és fizetési szolgáltatások, legfeljebb az Európa Tanács közös keretrendszere szerinti B2 (középfok) összetettségében.

Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások esetében az Akadálymentességi Irányelv nem szűkíti le az elvárásokat a lakossági ügyfeleknek nyújtott szolgáltatásokra.³² Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatást nyújtó gazdasági szereplőnek csak akkor kötelessége a nyújtott szolgáltatásról és a kapcsolódó termékről akadálymentességi információkat közölnie, ha a termék gyártásáért vagy forgalmazásáért felelős gazdasági szereplő is nyújt ilyen információt. Ha a személyazonosítási, biztonsági és fizetési funkciók egy termék helyett valamely szolgáltatás részét képezik, akkor ezeket a funkciókat is akadálymentesen kell elérhetővé tenni, alkalmazva az érzékelhetőség, az érthetőség, a kezelhetőség és a stabilitás elveit. Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatás nyújtója által üzemeltetett felületek által használt személyazonosítási módszerek, továbbá az elektronikus aláírási, a biztonsági és a fizetési funkciók akadálymentességét azonban kivétel nélkül biztosítani kell, figyelemmel a fenti négy alapelvre.

3.3. Az akadálymentesítési elvárások ellenőrzéséhez szükséges szempontok

Az Akadálymentességi Irányelv I. mellékletének VI. és VII. szakasza egy tételes ellenőrzési listát nyújt ahhoz, hogy vélelmezni lehessen, hogy egy termék vagy szolgáltatás a más uniós jogi aktusokban kifejezett akadálymentesítési elvárásoknak megfelel. Az Akadálymentességi Irányelv külön ellenőrzési listákat tartalmaz a tájékoztatás és a funkcionális teljesítmény akadálymentességének ellenőrzéséhez – utóbbi esetben az egyes akadálymentesítési igényű csoportok részére történő akadálymentesítéshez alternatív megoldásokat próbál nyújtani.

³¹ Akadálymentességi Irányelv (40) preambulumbekkezdés.

³² Akadálymentességi Irányelv I. melléklet IV. szakasz g) pont.

Tekintettel arra, hogy a kissé axiomatikusan megfogalmazott megoldási javaslatok nem sok konkrét gyakorlati előírást tartalmaznak, felmerül e javaslatok relevanciája és gyakorlati alkalmazhatósága olyan szakemberek körében, akik korábban nem foglalkoztak akadálymentesítéssel.

A II. mellékletben felsorolt tájékoztató jellegű példatár már egy közelebbi képet ad arról, hogyan is nézhet ki egy akadálymentes termék vagy szolgáltatás. A képernyőolvasó szoftverek alkalmazása, az önkiszolgáló terminálokon fülhallgató csatlakoztatására szolgáló bemenet elhelyezése, a vizuális megjelenítésre szolgáló beállítási panel következetes elhelyezése, a következetes nyelvezet alkalmazása, az ábrák szöveges leírása, a videók feliratozása, a billentyűzetek egyes gombjainak taktilis jelölése, a hangalapú információk képi és szöveges megjelenítése, a gombok színekkel és címkékkel való ellátása mind-mind általánosan használt és működő jó gyakorlatok.

4. Az MNB Ajánlás

Az MNB Ajánlás, ahogy a 2.3. pontban is utaltam rá, egy hosszas kutatómunka eredménye és az Országos Fogyatékosügy Program 2015–2025-ös stratégiájának egyik örömteli következménye. Az azóta az MNB-be olvasztott Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (a továbbiakban: PSZÁF) ugyan 2013-ban kibocsátott egy ajánlást, ám ez a – ma már kezdetlegesnek tekinthető – dokumentum a pénzügyi szervezetek felé támasztott elvárásait igen tágra fogalmazta meg, így alkalmazhatósága erősen kérdésessé vált. A felügyeleti jogkör idő közben átvevő MNB ahelyett, hogy a PSZÁF-tól „örökölt” ajánlást javítgatta volna, a PSZÁF-ajánlás hatálya alatt begyűjtött fogyasztói tapasztalatokat, az idő közben a szakma által elsajátított innovációkat, és további jó gyakorlatokat tartalmazó új ajánlást alkotott.³³

Habár az MNB a kötelező erővel nem bíró ajánlásnak való megfelelést kizárólag felügyeleti és monitoring tevékenységei körében vizsgálhatja,³⁴ a pénzügyi szervezeteknek jogukban áll az MNB Ajánlásban foglalt kívánalmakat saját belső szabályzatába belefoglalni.³⁵

Az MNB Ajánlás célját az I., a legfontosabb fogalmakat a II., az alapelveket az III., a konkrét elvárásokat, példákat és javaslatokat pedig a IV. és V.

³³ VELEGI i. m. 12.

³⁴ MNB Ajánlás 33. §.

³⁵ MNB Ajánlás 34. §.

címekben találjuk. A fogalmak és az alapelvek meghatározása során az MNB a Fot., a CRPD, az Ebktv., az Európai Alapjogi Charta, valamint az MNB akkori fogyasztóvédelmi ajánlása szövegét használta inspiráció gyanánt.³⁶ Az MNB elvárja az ajánlás címzettjeitől, hogy minél több ügyfélszolgálati ponton elérhető szolgáltatást tegyenek egyenlő eséllyel hozzáférhetővé, ideértve az ott található minden olyan eszközt, amelyeket az ügyfelek az ügyintézés során használhatnak. Az új ügyfélszolgálati pontok kialakításakor, a szolgáltatások bevezetése, bővítése, valamint az általa kínált szolgáltatások igénybevétele során alkalmazott eszközök tekintetében csak „lehetőség szerint” kell figyelemmel lenniük az egyenlő esélyű hozzáférés követelményeinek való megfelelésre.³⁷

Az MNB Ajánlás 10. pontjában az MNB már konkrétan fogalmaz, eszerint az akadálymentesítésnek nem szabad kizárólag az épített környezetre vonatkoznia. A megközelítés, a bejutás, a használat, és a helyszín elhagyása egyaránt akadálymentes kell legyen.³⁸ Ebből következően a fizikai akadálymentességen kívül a digitális akadálymentesség biztosítása is elvárt. Ennek az elvárásnak mégsem tesz maradéktalanul eleget az a pénzügyi szervezet, ami pontírással jelölve tart fenn egy külön gombot a sorszámhúzó készülékein, ám az ily módon kihúzott sorszám nem kerül összeköttetésbe az ügyintézőkkel, így azt soha nem szólítják.³⁹

Az információ és a tájékoztatás hozzáférhetőségéről, illetve a pénzügyi szervezet által elvégzett akadálymentesítés módjáról és mértékéről az MNB Ajánlás több helyen is említést tesz,⁴⁰ és e körben elvárja, hogy mind a nyújtott szolgáltatások, mind pedig az egyes ügyfélszolgálati pontok tekintetében fogyatékosági csoportokra lebontva tegye elérhetővé a pénzügyi szervezet az akadálymentességről szóló információkat.⁴¹ A fogyasztói tájékoztatók akadálymentességét elvárja, míg a termékajánlások és a pénzügyi szervezet által nyújtott akadálymentes szolgáltatások javaslatát az MNB Ajánlás csupán javaslatként fogalmazza meg.⁴² Ennek indokát valószínűleg az adja, hogy a pénzügyi szervezetek ügyfélkapcsolati munkatársai maguk sincsenek tisztában az akadálymentességfogalmával és konkrét megvalósulásával.

³⁶ VELEGI i. m. 13.

³⁷ MNB Ajánlás IV. 3.

³⁸ Ezt a megközelítést alkalmazzák az épített környezet akadálymentesítéséről szóló harmonizált szabványok is, így az EN 17210/2021 szabvány is.

³⁹ VELEGI i. m. 14.

⁴⁰ MNB Ajánlás IV. és V. cím.

⁴¹ MNB Ajánlás 4–6. §.

⁴² VELEGI i. m. 16.

A 2017-es kiadású MNB Ajánlás nem ismeri el az elektronikus aláírást, mint valós lehetőséget, de elvárja, hogy amennyiben az ügyfél és a pénzügyi szervezet között létrejövő szerződés közjegyző bevonását teszi szükségessé, úgy a közjegyző ügyfélszolgálati ponton történő megjelenése tekintetében legyen figyelemmel a pénzügyi szervezet a fogyatékossgal élő ügyfél állapotára. Ha a szerződést nem feltétlenül kell közokiratba foglalni, a pénzügyi szervezetnek attól függően kell eldöntenie a szerződés közokirati vagy teljes bizonyító erejű magánokirati formájáról, hogy az mekkora terhet jelent az ügyfélnek, figyelemmel annak állapotára.

A titokvédelem érdekében az MNB elvárja, hogy a pénzügyi szervezet részletes magyarázat mellett olvassa fel a fogyatékossgal élő ügyfélnek az aláírandó szerződést. Két további feltételt támaszt: egyrészt a titokvédelemre vonatkozó jogszabályoka kell megtartani, másrészt a felolvasás tényét igazolható módon kell rögzíteni. Megjegyzem, hogy a végpontok közötti titkosítással elektronikus úton rendelkezésre bocsátott szerződéstervezeteket az MNB Ajánlás nem említi. Ehelyett a 16. pontban mindössze a szerződés áttanulmányozásához szükséges idő biztosítását javasolja azzal, hogy ilyen irányú igény esetén ügyfélszolgálati ponton kívül is biztosítani javasolt ezt a lehetőséget.⁴³ Szintén a titokvédelemhez közvetetten köthető az MNB Ajánlás 19. pont szerinti javaslata. Ennek értelmében a pénzügyi szervezet biztosítson egy külön tárgyalót az ügyintézéshez, és egy személyes, az ügyfél speciális igényeit ismerő kapcsolattartót, aki az ügyfél lakóhelyén is fel tudja az ügyfelet keresni. Ez a megoldás a kommunikációs nehézségekkel küzdő, vagy a nagyon súlyos mozgáskorlátozott ügyfeleknek lehet releváns.

Személyes ügyintézési lehetőséget a fogyatékossgal élő ügyféllel szemben tanúsított eljárás megfelelőségének biztosítása esetén ajánl az MNB, igény szerint segítő személy bevonásával. Ebből levezethető a telefonos és az online ügyintézés egyenlő esélyű hozzáféréseinek biztosítása.

A Covid-19 járvány óta a legtöbb pénzügyi szervezet időpontfoglalási rendszert vezetett be ügyfélszolgálatain. Az MNB Ajánlás 17. pontja alapján a fogyatékossgal élő ügyfél részére már 2017-től biztosítani kellett ezt a lehetőséget. Arról azonban nem rendelkezik az MNB Ajánlás, hogy az időpont lefoglalására szolgáló felület akadálymentes legyen.

A 20. pontban az MNB Ajánlás kifejezetten jó gyakorlatként nevesíti azt, ha a fogyatékossgal élő ügyfélnek a pénztári kifizetés lehetőségét az ATM-ek

⁴³ A „javaslat” kifejezéssel és az ajánlás 16. pontjának tágan megfogalmazott érdemi tartalmával együtt e pont gyakorlati alkalmazása igen nehéz a címzettek számára.

igénybevitelével azonos díjszabáson biztosítja a bank. Felhívom a figyelmet, hogy a szövegben az ATM-ek akadálymentessége semmilyen módon nem merül fel. Így a bankok ezt a pontot értelmezhetik akként is, hogy azok egyenlő esélyű hozzáférése nem szükséges, ha a pénztári kifizetés díjszabását harmonizálják az ATM díjszabásával.⁴⁴

A 21. pontot követően egyre több konkrét akadálymentesítési példát említ az MNB Ajánlás. A hallássérült ügyfélnek írásbeli tájékoztatás adása vagy a videótolmács biztosítása, az egyeztetett időpontban, akár személyi segítővel történő személyes ügyintézés, az akadálymentes elektronikus formában történő kimutatások megküldése, az értelmezés támogatása a call centerben vagy az ügyfélszolgálati ponton mind alkalmazható és a címzettek számára is értelmezhető gyakorlatok.

Az MNB Ajánlás V. 3. címe az ajánlott technológiai fejlesztéseket foglalja össze. A 24. pont alapján a pénzügyi szervezetnek törekednie kell a fogyatékos-sággal élő ügyfél részére speciális igényeinek hatékonyan megfelelő korszerű alkalmazások kialakítására. A pont második fordulatában néhány tipikus akadálymentesítési törekvésnek tekinthető példát hoz az MNB, amelyek azonban csak részleges, a hallássérült és a látássérült ügyfelek részére hasznos akadálymentesítési megoldások. A 25. pont kizárólag a weboldalak tekintetében írja elő a WCAG 2.0-s útmutatón alapuló ISO IEC 40500 szabvány alkalmazását és legalább „AA” szintjének való megfeleltetését. Azzal azonban, hogy a mobilalkalmazások tekintetében nincs megjelölve semmilyen forrás, jogszabályhely vagy szabvány, amelyből a felsorolt példákon túlmenően a pénzügyi szervezet szakemberei elsajátíthatnák a digitális akadálymentesítés és az egyenlő esélyű hozzáféréshez való jog megértéséhez szükséges információkat, az azt eredményezi, hogy a pénzügyi szervezetek csak a felsorolt példáknak feleltetik meg felületeiket.

E pont utolsó fordulata –az Akadálymentességi Irányelvet megelőzve – kifejezi, hogy a pénzügyi szervezetnek törekednie kell beszéd-támogatással ellátott ügyfélszolgálati eszközöket kihelyezni, ha a látássérült ügyfélnek egy érintőképernyőn kell megadni PIN kódját.

A pénzügyi szervezet belső működéséről szóló V. 4. cím a fogyatékos-sággal élő ügyfelekkel való bánásmód emberi jogi alapvetéseit ismerteti. Eszerint az ügyfélkapcsolati munkatársak szemléletformálásáról szóló belső képzéseket véleményeztetni kell az érdekképviseleti szervezetekkel azok bevezetése előtt,

⁴⁴ Az MVGYOSZ kapott már ilyen visszajelzést egy országos lefedettségű banktól 2019-ben.

és ezt a képzést be kell foglalni a pénzügyi szervezet stratégiájába és belső szabályzataiba.⁴⁵

Az MNB Ajánlás 28. pontja a CRPD-nek való megfelelés érdekében kifejezetten leírja, hogy a fogyatékossgal élő személy számára nem zárható ki a szolgáltatás igénybevételének lehetősége, kivéve, ha annak tárgyilagos mérlegelés szerint, az adott jogviszonnyal összefüggő módon nem kiküszöbölhető indoka van. Azt, hogy a szolgáltatásokat az ügyfél milyen módon tudja igénybe venni, a pénzügyi szervezetnek meg kell vizsgálnia.

Az MNB Ajánlás adatvédelemre, valamint akadálymentesítési igényre vonatkozó adatainak kezeléséről rendelkező pontjai⁴⁶ az Aktv. hatálybalépése előtt kissé meghaladottnak és indokolatlannak tűnnek. A gyakorlatban a pénzügyi szervezetek annak betarthatatlansága és a fogyatékossga vonatkozó adatok érzékenysége okán⁴⁷ nem igazán alkalmazták az MNB Ajánlásban írt megoldást.

5. Az MNB Ajánlás értékelése

Az MNB Ajánlás a soft law szabályozási eszközök körébe tartozó, kötelező erővel nem rendelkező jogi norma,⁴⁸ amelynek betartását az MNB a felügyeleti és monitoring tevékenységének körében vizsgálja. A fent kifejtett gyakorlatokat a pénzügyi szervezetek saját szabályzatuk részévé tehetik.⁴⁹

Ahogy arra korábban már utaltam, az MNB-nek 2020-ban és 2023-ban is felül kellett volna vizsgálnia az MNB Ajánlás tartalmát, ám ez nem történt meg annak ellenére sem, hogy az MVGYOSZ egy konkrétabb, az akkor hatályos fogyasztóvédelmi MNB Ajánlásnak, szabványoknak és jogszabályoknak megfelelő, és az akadálymentesítési igényű ügyfelek tapasztalatain alapuló javaslatcsomagot nyújtott be az MNB felé 2021 márciusában.⁵⁰

Az irányelv azóta Magyarországon is implementált előírásai mellett az MNB Ajánlás meghaladottnak és elavultnak tűnik, annak felülvizsgálatára tehát továbbra is szükség van. Az MNB Ajánlás felülvizsgálatát végző intézménynek mindenképpen figyelemmel kell lennie az irányelv követelményeire, illetve a

⁴⁵ A pénzügyi szervezetek sajnos igen ritkán élnek ezzel a lehetőséggel.

⁴⁶ MNB Ajánlás 30–31. pont

⁴⁷ Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 3. § (3) bekezdés.

⁴⁸ MNB tv. 13. § (2) bekezdés i) pont.

⁴⁹ MNB Ajánlás 34.

⁵⁰ VELEGI i. m. 5.3. rész.

pénzügyi szervezetek által idő közben bevezetett innovatív technológiák és eszközök hozzáférhetőségének előmozdítására.

6. Zárszó

Az akadálymentesítés egy olyan interdiszciplináris terület, amelyet nehéz egy-egy szabályrendszerbe foglalni, a technológia fejlődése további kihívások elé állítja a szolgáltatókat, különösen a pénzügyi szervezeteket.

A sokszor megfoghatatlan alapjogi keretek közé helyezett alapelvek, a nem konkretizált előírások, a sokszor pontatlan példák és a ki nem fejtett jó gyakorlatok megnehezítik mind az MNB Ajánlás, mind pedig az Akadálymentességi Irányelv megértését. Mindazok számára, akik nem rendelkeznek akadálymentesítési előismeretekkel, a legtöbb fogalom csak a szavak szintjén érthető, azok tartalmát azonban nem ismerik.

Álláspontom szerint az Akadálymentességi Irányelv jó alapja lehet a későbbiekben az MNB Ajánlás felülvizsgálatához, és a gyakorlat számára jelentős előrelépést jelenthetne, ha megjelenne egy olyan kommentár, amely a közérthetőség szintjén magyarázza el a leggyakrabban feltett kérdéseket. Amellett mindenképpen figyelembe kell venni az érdekképviselői szervezetek véleményét, tapasztalatát, és azt is be kell építeni a végleges szövegbe.⁵¹ Az MNB Ajánlás és az Akadálymentességi Irányelv által le nem fedett, a gyakorlatban mégis felmerülő kérdésekre csak azok a szakemberek tudnak érdemben válaszolni, akik a hétköznapiakban is ezzel a területtel foglalkoznak, és ismerik azokat a gyakorlatokat, amelyek az akadálymentesítési igényű ügyfelek egyre kevésbé különleges igényeinek is megfelelnek.⁵²

⁵¹ VELEGI i. m. 38.

⁵² FIRNIKSZ–NAGY–VELEGI i. m. 5.

FÉLMUNKA A TÁVMUNKA?

A távmunka a munkajog rendszerében

TÓTH János Jenő

1. Bevezetés

2020 elején hosszú idő óta nem látott kihívás elé állította a Covid-19 vírus globalizált társadalmunkat.¹ Ez alól a munkavégzés, a munkaerőpiac sem volt kivétel: a jognak, benne a munkajognak is olyan helyzetekben kellett mindannyiunk életét meghatározó kérdésekre válaszokat adnia a rövid idő alatt, amelyek korábban a technológiai fejlődés ellenére is csak a társadalom és az emberiség elhanyagolható részét érintették.² A digitalizáció, az online tér hirtelen nagy hangsúlyt kellett, hogy kapjon annak érdekében, hogy a munkavégzés sok területen egyáltalán lehetséges maradjon.³ Bár az atipikus munkaviszonyok már a járványügyi veszélyhelyzet előtt egyre népszerűbbek voltak, széleskörű elterjedtségükhöz az elmúlt évek eseményei juttatták ezeket.⁴ A különböző országok munkatörvénykönyveiben és munkajogi szabályozásaiban egy mindaddig elhanyagolhatóan használt fogalom került reflektorfénybe: a – magyar szabályozásban — távmunka, a külföldi szaknyelvben *remote work* vagy *telework*.

¹ David J. Sencer CDC Museum: In Association with the Smithsonian Institution: CDC Museum COVID-19 Timeline.

² Központi Statisztikai Hivatal: *Felértékelődött a távmunka a Covid19 árnyékában*.

³ Sergei SOARES – Florence BONNET – Janine BERG – Rodrigo LABOURIAU: From potential to practice: Preliminary findings on the numbers of workers working from home during the COVID-19 pandemic (2021). *ILO Policy Brief*, March 2021. 1–2.

⁴ Zoltán BANKÓ: Telework in Hungary – Legislative, Jurisdictional and Labour Market Policy Experiences. *Hungarian Labour Law E-Journal*, 2016/2. 92–93.

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényben (a továbbiakban: új Mt.) mindössze egy szakaszban, azon belül 5 bekezdésben szabályozott atipikus munkaviszony tömegek számára vált „tipikussá” az elmúlt bő 2 év során.

Az eltelt idő és a sokszínű jogi szabályozás fényében a szerző érdemesnek tekinti górcső alá venni mind a magyar, mind azon külföldi joganyagokat, valamint a vonatkozó nemzetközi szabályozást is. Ezek mind érdekességekkel és tanulságokkal szolgálhatnak a megfelelő reguláció kialakításában és a meglévő jogi háttér tökéletesítésében. Azonban a szükséges – és a gyakorlatnál semmivel sem kevésbé érdekes – dogmatikai, elméleti kérdések feltevésére is igyekszik sort keríteni a szerző a szakirodalom segítségével, mivel az elmélet és a gyakorlat szintéziséből születhetnek meg a lényeges kérdések és problémafelvetések, a megfelelő és jól feltett kérdésekkel pedig megtalálhatóak a mindannyiunk számára lényeges, hétköznapjainkban és a (jog)gyakorlatban is permanensen velünk maradó válaszok és megoldások.

A dolgozat fő célja a magyar munkajogi szabályozásban a közelmúltban megjelenő fogalmi pontatlanságok és fogalmi zavarok kimutatása, illetve ezeknek az egyes főbb, a távmunka és a hozzá hasonló foglalkoztatási formák tekintetében felmerülő elhanyagoltságának tágabb kontextusba helyezése.

Az írásában a szerző áttekinti a magyar, majd pedig a nemzetközi szabályozásban releváns fogalmakat, amelyek mind térben, mind időben nagy változatosságot mutatnak és sok érdekességgel szolgálnak, kimutatva a téma képlékenységét és sokszínűségét. Szó esik az új Mt. módosításából eredő problémákról és lehetőségekről is.

2. A távmunka fogalma

A távmunka törvényi fogalmát az új Mt. 196. § – és a 2021. évi CXXX. törvény által eszközölt módosítások előtt a 197. §-sal együtt – szabályozza, ez a definíció kell, hogy legyen a kiindulópont: „196. § (1) Távmunkavégzés esetén a munkavállaló a munkát a munkaidő egy részében vagy egészében a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen végzi.”⁵

Az új Mt. 2022. május végéig hatályos törvényi definíciója azonban ettől eltérően, a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvényhez (a továbbiakban: régi Mt.) hasonlóan, gyakorlatilag annak definícióját alapul véve határozta meg, hogy „Távmunkavégzés a munkáltató telephelyétől elkülönült

⁵ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről, 196. § (1).

helyen rendszeresen folytatott olyan tevékenység, amelyet számítástechnikai eszközzel végeznek és eredményét elektronikusan továbbítják”.⁶

2018-ban egy másik definíciót is kialakított 2 szerző a még az akkor hatályos szabályozással összhangban, de lényegileg ma is alkalmazható formában:

„Távmunkának tekintjük tehát a munkavégzésnek azt a formáját, amikor a munkavállaló nem hagyományos értelemben vett munkahelyen, például a munkáltató telephelyén kialakított irodai környezetben, hanem attól távol – általában saját otthonában – végzi a munkáját, mégpedig meghatározott rendszerességgel. Ezek a munkák jellemzően valamilyen szellemi tevékenységet, íróasztal, illetve számítógép mellett végezhető feladatokat jelentenek, melyek eredménye elektronikus formában továbbítható.”⁷

Ugyanitt 3 csoportba sorolva találjuk a távmunka formáit, annak rendszeresége alapján: így beszélhetünk folyamatos, részleges és alkalmi távmunkáról is. Az alkalmi távmunka esetében nincs előre meghatározottság, a távmunka a feladat felmerüléséhez kötött és külön jóváhagyás szükséges hozzá, a részleges távmunka pedig – annak nevéből is eredeztetve – előre meghatározott napokon, egyfajta rendszeresség szerint végez távmunkát; a folyamatos távmunka fogalma nem igényel különösebb magyarázatot.⁸ Ez a felosztás alapvető hasonlóságokat mutat egy, a német szakirodalomban megjelenő distinkcióval is.⁹

A hatályos szabályozás fényében kifejezetten érdekes a távmunka „közgazdasági szakirodalmi fogalma”:¹⁰ „Távmunkán azt értik, hogy az ember munkaadójától vagy megrendelőjétől, ügyfelétől egy bizonyos távolságban dolgozik, akár otthon, akár útközben, akár pedig egy helyi távmunka központban”,¹¹

⁶ DUDÁS Katalin – HORVÁTH István: *A régi és az új munka törvénykönyve összehasonlítása, kiegészítve a továbblévő bírói gyakorlattal*. Budapest, Novissima, 2012. 185.

⁷ CZIRÓK Andrea – NYERGES Éva: Digitalizáció a munkajogban II. Távmunka a gyakorlatban. *Munkajog*, 2018/4. 40–46.

⁸ Uo.

⁹ Lothar KAMP: *Telearbeit, Analyse und Handlungsempfehlungen*. Düsseldorf, Hans-Böcker Stiftung, 2000. 5.

¹⁰ FERENCZ Jácint: *Atipikus foglalkoztatási formák, Az atipikus munkaviszonyok elmélete és magyarországi gyakorlata*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2015. 80.

¹¹ SZABÓ Katalin: A munkaviszonyok fellazulása, Paradigmaváltás a munka világában az információtechnológiák hatására. *Információs társadalom*, 2003/1. 75.

ugyanis lényegileg nagyon hasonló az új Mt. fogalmához, csak megfogalmazása nem jogi jellegű.

Az európai uniós szabályozást már a definíciók tekintetében érdemes szemügyre venni. Az elsődleges forrás a 2002-es Európai Távmunka Keretmegállapodás (a továbbiakban: a Keretmegállapodás) kell, hogy legyen. Ez a dokumentum nem irányelv, hanem a szociális partnerek megállapodása, amelyből nem származik nemzeti szintű jogalkotási kötelezettség.¹² A Keretmegállapodás a *telework* fogalmát használja. Ez majdnem teljesen megegyezik az új Mt. által egészen 2022. május 31-ig alkalmazott távmunka-fogalommal: „a *telework* olyan munkaszervezési és/vagy munkavégzési forma, mely során a munkát végző személy számítástechnikai eszközöket használ, és a munkát, mely a munkaadó telephelyén is végezhető lenne, rendszeresen attól távol végzik”.¹³ Érdekes azonban megemlíteni a *tele*-szó, azaz a számítástechnikai/elektronikai eszköz használatára utaló megnevezés nem épült be korábban sem a magyar szabályozásba, és jelenleg sem része. Csupán a „táv”, azaz a *remote* elnevezés magyar fordítása ragadt meg a magyar terminológiában. Ennek korábbi alkalmazása után a magyar szabályozás 2022 júniusától áttért a jelenleg ismert, ehhez képest tágabban és bővítően értelmezhető definícióra.

A Keretmegállapodás ezt követően alapvető igényeket és fogalmi elemeket fejt ki, amelyeket a magyar szabályozás is többnyire tartalmaz. Ilyen a távmunka önkéntes jellege, amely a munkavállalóra és a munkáltatóra is vonatkozik és a távmunka szerződésben vagy felek közötti megállapodásban történő meghatározásában, valamint a munkavállalónak a munkáltató erre irányuló ajánlatáról való szabad elfogadásában vagy elutasításában teljeseedik ki. Ezen kalap alá veszi a munkáltató kiemelt fontosságú tájékoztatási kötelezettségét is, viszont külön kiemeli az adatvédelmet és az erre vonatkozó tájékoztatási kötelezettséget – ami a magyar szabályozásban nem hangsúlyos. A munkáltató emellett köteles tiszteletben tartani a munkavállaló magánéletét: ez az új Mt. 196. § (4) bekezdésében meghatározott, a munkáltató ellenőrzési jogát korlátozó rendelkezésében, valamint a (3) bekezdés b) pontjában jelenik meg. A Keretmegállapodásban megfogalmazott munkavégzés eszközeire vonatkozó főszabály, mely szerint a munkáltató felelőssége a munkavégzéshez szükséges minden eszköz biztosítása, telepítése és fenntartása, nem található meg az új Mt.-ben. A munkaszervezésre vonatkozóan egyfajta kötetlen munkarend rajzo-

¹² BANKÓ Zoltán: A távmunka szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. *Munkajogi Szemle*, 2005/2. 25.

¹³ BANKÓ (2016) i. m. 94.; *Framework Agreement on Telework*. Brussels, ETUC, 16 July 2002. 2.

lódik ki, ugyanis a munkavállaló meghatározott keretek között – jogszabályok, kollektív megállapodások és a vállalkozás szabályai között – maga „menedzseli” munkaidejét. Mindezek mellett Keretmegállapodás kitér az egészségügyi és biztonsági kérdésekre, valamint a kollektív jogok és a képzések kérdésére is.¹⁴ Amit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni, az a Keretmegállapodás 4. pontja szerinti diszkrimináció tilalma: a távmunkában munkát végző munkavállalókat nem érheti hátrány a munkavégzés körülményei tekintetében, természetesen szem előtt tartva a távmunka speciális körülményeit.¹⁵

Az *Eurofound* által készített 2022-es „Távmunka az EU-ban: keretszabályozások és legújabb változások” című jelentés is fontos ebből a szempontból: a dokumentum sorra veszi a tagállami szabályozásokat és azok változásait. Egyből az elején egyezményeket és egyes szerzőket forrásul használva több definíciót is megemlít és megkülönböztet: *remote work*-ként említi a az *International Labour Organisation* (a továbbiakban: *ILO*) által 2020-ban készített publikáció¹⁶ alapján azt a foglalkoztatási formát, amely gyakorlatilag megegyezik a jelenleg hatályos magyar szabályozással: „olyan munka, amelyet a munkáltató telephelyén kívül végeznek, tekintet nélkül a használt technológiára”.¹⁷ Az *ILO* publikációja is elhatárolja a *telework*-öt a *remote work*-tól – megemlítve, hogy egyik fogalom sem rendelkezik nemzetközileg elfogadott definícióval – két lényegi elem alapján: a munkát teljesen vagy részlegesen a munkahelytől eltérő helyen végzik, valamint a számítástechnikai eszközök használata a munkavégzéshez. Így a *telework* a *remote work* egyik altípusává válik.¹⁸ Fogalmak terén ki kell térnünk a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (a továbbiakban: Mvt.) két távmunkafogalmára is, ugyanis azok kiszélesítik és fragmentálják a palettát: a törvény külön beszél számítástechnikai eszközzel végzett, és nem számítástechnikai eszközzel végzett távmunkáról. A kettő közül előbbi több, az *Eurofound*-jelentés által is használt definíciónak is megfelelhet: összeegyeztethető akár a Keretmegállapodás *telework*-jével (számítástechnikai eszköz használata, a munkáltató telephelyétől rendszeresen távoli munkavégzés), valamint a *telework and ICT-based mobile work* fogalmába is beleilleszthető

¹⁴ Framework Agreement on Telework.

¹⁵ Uo. 2.; BANKÓ (2005) i. m. 25–26.

¹⁶ *COVID-19: Guidance for labour statistics data collection, Defining and measuring remote work, telework, work at home and home-based work*. ILO, 5 June 2020. 5. [a továbbiakban: ILO (2020)]

¹⁷ *Telework in the EU: Regulatory frameworks and recent updates*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2022. 5–6. [a továbbiakban: Eurofound (2022)]

¹⁸ Eurofound (2022) i. m. 5–6.

(azaz információs technológia-alapú mobil távmunka), amely az erről szóló *Eurofound*-jelentés alapján egy munkaszervezési mód amelynek fő karakterjegei az információs technológia használata, illetve az egynél több helyszínről történő munkavégzés¹⁹ (ez a rendszerességet, a mobilitást és az informatikai eszközök használatát alapul véve széles skálán mozog).

Foglalkoztatási státusz	Munkaszervezés típusa	Információs technológia használatának intenzitása	Munkavégzés helye/rendszeressége
Munkavállaló	Rendszeresen otthon végzett TICTM	Magas	Főként a munkavállaló otthona, legalább havonta többször
	Magas mobilitású TICTM	Magas	Legalább két helyen, hetente többször
	Alkalmi TICTM	Magas	A munkáltató telephelyén kívül legalább egy vagy két helyen, a magas mobilitásúaknál alacsonyabb mobilitással, alkalmanként
	Mindig a munkáltató telephelyén, magas arányú információstechnológia-használat	Magas	A munkáltató telephelye
	Mindig a munkáltató telephelyén, alacsony arányú információstechnológia-használat	Alacsony/nincs	A munkáltató telephelye
Önálló vállalkozó	Önálló vállalkozói TICTM	Magas	Egynél több hely
	Önálló vállalkozó állandó munkavégzési hellyel	Magas/alacsony/nincs	Csak egy hely

Megjegyzés: A TICTM kategóriái kék háttérrel jelennek meg

1. ábra: A TICTM, azaz az információs technológia-alapú mobil távmunka kategorizálása (az angol nyelvű táblázatot a szerző fordította)²⁰

Az *Eurofound* jelentése kitér az európai unión belüli szabályozások és távmunka jellegű jogszabályi, törvényi fogalmak – pl. Ausztriában home office (ez a fogalomhasználat kifejezetten érdekes, főleg a dolgozat bevezetésben kifejtett céljára, valamint a konklúzióban kifejtettek tekintettel), míg Magyarország mellett többek között Belgiumban, Bulgáriában, Németországban is *remote work*, Máltán és Hollandiában pedig *location-independent work*, azaz helyszíntől független munka – összehasonlítására. A jelentés a Keretmegállapodást alapul véve a *telework* öt fő fogalmi elemét határozza meg: (1) a *telework* munkaszervezési jellege, amely csak a munkaszerződéssel rendelkező munkavállalókra terjed ki; (2) információs technológia használata munkavégzés során; (3) csak a rendszeres *telework*-re terjed ki; (4) exkluzívan az információs technológiával végezhető munkákra vonatkozhat, amelyek végezhetőek lennének a munkáltató

¹⁹ Eurofound (2020): *Telework and ICT-based mobile work: Flexible working in the digital age. New forms of employment series*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2020. 5.

²⁰ Uo.

telephelyén is; (5) a *telework* magában foglalhat több alternatív munkavégzési helyet is a munkáltató telephelyein kívül.²¹ A Keretmegállapodás fogalmát a tagállamok eltérően adaptálták jogrendszerükbe: a huszonkét vizsgált államból négy – Lettország, Litvánia, Málta és Szlovákia – használja teljes mértékben ugyanazt a definíciót, a legtöbb csak hasonlót.²² Kiemelendő a spanyol szabályozás, amely 2020-ban különbséget tett a *remote work* és a *telework* között: előbbi „a munkaszervezés vagy a munkavégzés egy olyan fajtája, amelyet a munkavállaló otthonában vagy az általa választott helyszínen végeznek, a munkanapja alatt vagy annak egy részében, rendszeresen”,²³ míg utóbbi pedig „a távmunka egy olyan típusa, melyet kizárólag vagy túlnyomórészt számítógép, telematikai vagy telekommunikációs eszközök és rendszerek felhasználásával végeznek”,²⁴ azaz definíciószerűen a *remote work* altípusává sorolja a *telework*-öt, így az egyik, ha nem a legletisztultabb törvényi szabályozása ezeknek a fogalmaknak.

Abban a tagállami szabályozások egységesek, hogy ezt a foglalkoztatási formát csak a munkaszerződéssel rendelkezőkre terjesztették ki, illetve munkaszervezési kérdésként kezelik. Jól látható, hogy a jelentést 2022-ben adták ki, ugyanis ebben még Magyarország nem tartozik a közé a 4 állam közé, amelyek szabályozásában nem jelenik meg az információs technológiára történő utalás, az ugyanis a 2022. június 1-től hatályos szabályozással került ki az új Mt.-ből. A rendszeresség kérdéskörének szabályozása is megoszlik, ugyanis csupán az államok felében, 11-ben kötik ehhez az előíráshoz a *telework* végzését; Magyarország nem tartozik ezek közé, ugyanis az új Mt. 53. § lehetővé teszi alkalmi jelleggel is azt, hogy „a munkavállalót a munkaszerződéstől eltérő munkakörben, munkahelyen vagy más munkáltatónál” foglalkoztassák.²⁵ Érdekes továbbá az a jelentésben megjelenő megjegyzés, hogy a „Az információs technológia alkalmazásának definíciókban való megjelenése szinte teljes mértékben irreleváns a *telework*-kel kapcsolatos törvényhozás megítélésében, mivel manapság Európában a legtöbb távmunkát (*remote work*) információs technológiával végzik.”²⁶

²¹ Eurofound (2022) i. m. 17.

²² Eurofound (2022) 17–19.

²³ Hogan LOVELLS: Royal Decree-Law 28/2020 of 22 September on remote working. 24. September 2020.

²⁴ Uo.

²⁵ Eurofound (2022) i. m. 18.

²⁶ Uo. 62.

Ezzel a két említett fogalommal összefüggésben a magyar szabályozás új megvilágítást kaphat, ha alaposan szemügyre vesszük. A Keretmegállapodás és a hatályon kívül helyezett definíció szűkebben értelmezi a távmunka(=*telework*) intézményét, míg az *ILO* által kiadott publikáció és a hatályban lévő magyar szabályozás megegyező fogalmaiból (távmunka=*remote work*) egy következtést kezdetben mindenképpen le kell vonni: míg a nemzetközi szabályozásban a két fogalom egyértelműen elhatárolható, addig a magyar szabályozás következetlenül – vagy tudatosan és bizonyos célokkal? – a szűkebb szabályozást a tágabbal váltotta fel. Ennek eredményeként a későbbiekben több kérdés- és problémakör is fel fog merülni. Az *Eurofound* jelentése alapján azonban nem egyedi eset, hogy nem jelenik meg egy az egyben, azaz a felsorolt öt fogalmi elemből mind az ötöt magában foglalóan a Keretmegállapodásban meghatározott *telework*-fogalom a nemzeti szintű törvényi szabályozásban – a korábban említett négy ország kivételével. Mindezek fényében, amit a távmunka Európa-szerte alkalmazott fogalmainak áttekintését követően még izgalmasabb a *home office* felé fordulni, és megfelelően körül- és elhatárolni az egyes fogalmakat. és körbejárni a *home office* szabályozásának kérdéseit és hiányosságait.

3. A *home office* munkavégzés

A fogalmi zavar elkerülése végett meg kell tenni a szükséges elhatárolást a távmunka és a *home office* munkavégzés között. A két fogalom nem ugyanazt takarja annak ellenére, hogy átfedés van tartalmuk között. A távmunka törvényi definíciójában a „munkáltató telephelyétől elkülönült helyen” önmagában tágan értelmezendő és a gyakorlatban több megvalósulása is van, mivel, ha a munkavállaló nem a munkáltató telephelyén végzi munkáját, azon kívül számos helyen teheti meg ezt.²⁷ A *home office* kifejezésben azonban a munkavállaló kifejezetten saját otthonából végzi feladatait, szerződésében a „munkavégzés helyeként” – ugyanis a munkavégzés helyében a magyar munkajogi szabályozás szerint meg kell állapodni a munkaszerződésben²⁸ – saját otthona, lakóhelye lett meghatározva, ám ez hazánkban nem feltétlenül igaz.²⁹ Ebből különböző források különböző következtetéseket vontak le: míg van, aki szerint a *home*

²⁷ DABRÓNAKI Ágnes: A home office munkajogi kérdései. *Jogászvilág*, 2016. augusztus 2.

²⁸ Új Mt., 45. § (3) bekezdés.

²⁹ MOLNÁR Bence: Gondolatok a home office-ről általában és vírus idején. *Magyar Munkajog E-folyóirat*, 2020/1. 38–39.

office a távmunka egyik fajtája,³⁰ addig mások szerint a hagyományos munkaviszonyból ágazik le közvetlenül.³¹ Utóbbit támasztja alá egyrészt a távmunka jogintézménye és fentebb már kifejtett, és később még jobban részletezett speciális szabályozása. Másrészt az is, hogy a *home office* nem rendelkezik önálló szabályozással és gyakorlatilag arról van szó, hogy a munkáltató az új Mt. 53. § (1) bekezdése alapján ideiglenesen a szerződésben meghatározott munkahelytől eltérő helyen foglalkoztatja. Természetesen ez a (2) bekezdésben meghatározottak szerint nem haladhatja meg „a negyvennégy beosztás szerinti munkanapot vagy háromszázötvenkét órát”,³² de egyéb *lex specialis* ilyen téren nem vonatkozik erre a foglalkoztatási formára. Szintén nem vonatkoznak rá az új Mt. 196. §-a, sem az Mtv. rendelkezései. Gyakorlatilag a munkáltatónak lehetősége van egy sokkal kevésbé biztosított munkavégzési formában foglalkoztatni a munkavállalót évente 44 beosztás szerinti munkanapon, ahelyett, hogy ezt a távmunka – vagy nevezzük bármely, az előzőekben felsorolt néven, amely a kettőt megfelelően lefedné, pl. TICTM. – keretei közé helyezné.

Érdekes problémakör továbbá az is, hogy az új Mt. 53. § (1) bekezdése alapján kiadott munkáltatói jognyilatkozat a *home office* esetében csak a munkavégzés helyére gyakorol változást, azonban például a munkavégzés feltételeinek megteremtésének kötelezettségében nem, ezzel is további bizonytalanságot okozva.³³ Eltérés továbbá, hogy míg távmunka esetén a munkavállaló üzemszerűen, a munkaköri feladatok jellegéből adódóan végzi azt a telephelytől távol – azaz nem szükséges a telephelyen vagy más meghatározott helyszínen való munkavégzés –, addig *home office* esetén csak a feladatok egy részére igaz ez, másik hányadát a telephelyen vagy más helyszínen kell végezni. Munkaszervezés tekintetében a korábbiaktól eltérően már nincs különbség: a 2021. évi CXXX. törvény hatályon kívül helyezte az új Mt. 197. §-t, amelynek (5) bekezdésének rendelkezése szerint „Eltérő megállapodás hiányában a munkavállaló munkarendje kötetlen”³⁴ volt, illetve a munkavégzéshez biztosítandó eszközök és ezek

³⁰ DABRÓNAKI i. m.

³¹ BANKÓ Zoltán – BERKE Gyula – KISS György – SZŐKE Gergely László: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019. 619.

³² Új Mt., 53. § (2) bekezdés.

³³ PÁL Lajos: A szerződéses munkahely meghatározása – a „home office” és a távmunka. *Munkajog*, 2018/2. 56–59.

³⁴ Az új Mt. 2022. május 31-ig hatályos állapota, 197. § (5) bekezdés.

költségei is a munkáltatót terhelik, így ezzel is megszűnt egy különbség e két foglalkoztatási típus között.³⁵

A *home office* munkavégzés szabályozatlansága mindezekén túl további problémákat is felvet. Egyrészt a előbbire való áttérést nem kell úgy munkaszerződésben meghatározni, mint a távmunkavégzés keretei között történő munkavégzést, aminek következménye, hogy a munkáltatók és a munkavállalók a „saját utaikat járják” és különböző módokon döntenek erről a lépésről: van, hogy csak egyszerűen közli döntését a munkáltató a munkavállalóval, néhol létrejönnek megállapodások, azonban ezek nem túlzottan relevánsak munkajogi kérdésekben, és előfordul, hogy a munkáltató szabályzatban határozza meg a *home office* munkavégzést.³⁶

Az ILO által kiadott publikációban kettő ehhez hasonló fogalom merül fel. A *work at home* kategóriába tartoznak azok a munkavállalók, akiknek a munkavégzése teljesen vagy részlegesen a munkavállaló otthonában történik, tehát itt is egyfajta átfedést láthatunk a *telework/remote work* és a *work at home* között: a munkavégzés helye eltér a főszabály szerinti munkahelytől, azonban az meghatározott módon a munkavállaló lakóhelye. Ezen belül találjuk a *home-based work* fogalmát, amely azon munkavállalókra vonatkozik, akiknek fő munkavégzési helye a saját lakóhelye. Azonban ezek közül egy sem feleltethető meg egy az egyben a *home office* fogalmának, ugyanis mindkettő kiterjed olyan típusú munkavégzésekre, amelyet a munkavállaló alapvetően sem feltétlenül végez a munkáltató telephelyén. A publikáció azonban ezt a kérdést is feloldja, mivel kiemeli a korábban említett fogalmak metszeteit is: a *remote work from home* fogalmát alkalmazza azokra, akik a távmunkát otthonról végzik; a *telework from home* vonatkozik azokra, akik a korábban említett *telework* körébe tartozó munkát végeznek otthon; végül *home-based teleworker* munkavállalók azok, akik *telework* munkát végeznek saját lakóhelyükön.³⁷ Az ILO publikációjában csatolt halmazábra és táblázat segíthet megérteni a fentebb kifejtetteket.

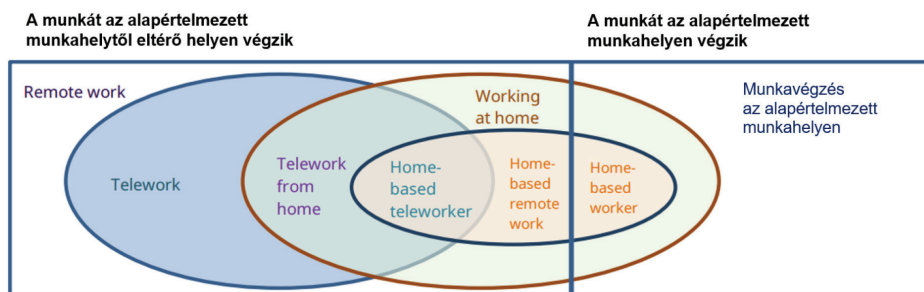
Ezek alapján világos, hogy a két foglalkoztatási forma, kiegészülve a nemzetközi fogalomrendszerrel, több szempontból is nagyon hasonló egymással, legyen szó akár formai, akár tartalmi vagy szabályozási kérdésekről. Észre kell vennünk, hogy a *home office*-ban történő foglalkoztatás relevanciája is vissza-

³⁵ KOZMA Anna – LŐRINCZ György – PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 628–630.

³⁶ MOLNÁR i. m. 39.

³⁷ ILO (2020) i. m. 6–7.

esőben van – vagy legalábbis a racionalitás szabályai szerint így kellene, hogy legyen –, mivel az új Mt. 53. § (1) bekezdése szerinti foglalkoztatás csak bizonytalanságot okoz. Mindezek egyelőre azt a korábbi felvetést támasztják alá, hogy teljesen független *home office* fogalomra, főleg jelenlegi formájában, nincs feltétlenül szüksége a munkajog rendszerének, sokkal inkább egy megfelelően kidolgozott távmunka-szabályozás lehetne releváns. Érdeemes kitekintetünk ezek mellett egy harmadik, atipikus munkaviszonyra, amely érdekes módon illeszkedik mind a magyar, mind a felvázolt nemzetközi összefüggésekbe.

2. ábra: Az egyes foglalkoztatási formák kapcsolatai halmazábrán felvázolva (az angol nyelvű ábra szükséges részeit a szerző fordította)³⁸

A <i>work at home</i> , a <i>remote work</i> és a <i>telework</i> gyakorisága			
Munkavégzés helye	<i>Work at home</i>	<i>Remote worker</i>	Ha a személyes elektronikus eszköz mindig vagy majdnem mindig használatban van az <i>work at/from home-mal</i>
A munkavégzés fő helye a munkavállaló otthona	<i>Home-based worker</i>	Ha függő munkavállaló, akkor <i>home-based remote worker</i>	Ha függő munkavállaló, akkor <i>home-based teleworker</i>
<i>Work at home</i> , <i>remote work</i> vagy <i>telework</i> legalább heti egyszer az elmúlt négy hétben, de a munkavállaló otthona nem a munkavégzés fő helye	Rendszeres <i>work at home</i>	Rendszeres <i>remote work at home</i>	Rendszeres <i>telework from home</i>
<i>Work at/from home</i> legalább egyszer az elmúlt négy hétben	Alkalmi <i>work at home</i>	Alkalmi <i>remote work at home</i>	Alkalmi <i>telework from home</i>

3. ábra: Az egyes foglalkoztatási formák táblázatos rendszerben felvázolva (az angol nyelvű táblázatot a szerző fordította)³⁹

³⁸ Uo. 7.

³⁹ ILO (2020) i. m. 7.

4. A bedolgozói munkaviszony

Közvetlenül a távmunka után találjuk az új Mt.-ben a bedolgozói munkaviszonyra vonatkozó rendelkezéseket, az egyes jól kivehető – ám a jelenlegi szabályozásban kissé érthetetlen – eltérésekkel együtt. Bedolgozói munkaviszony ugyanis „csak olyan, önállóan végezhető munkára létesíthető, amelyre a felek a munkabért kizárólag teljesítménybérformájában határozzák meg” a munkavégzés helye pedig – a távmunkához képest érdekes módon, majdhogynem fordítottnan megfogalmazva – a „munkavállaló lakóhelye vagy a felek által meghatározott más hely”.⁴⁰

Mivel a munkavállaló a munkát „önállóan végzi”, a munkáltató utasítási joga eltér: nem a feladatok meghatározására – azokat a 198. § (2) szerint a munkaszerződésben kell megállapítani –, hanem „a munkavállaló által alkalmazandó technika és a munkavégzés módjának meghatározására” terjed ki. A munkáltatónak a távmunkavégzés esetére is irányadó, 51. §-ban meghatározott kötelezettsége a munkaeszközök biztosítására is kiterjed, azonban ez bedolgozói munkaviszonynál nem áll fenn: a 199.§ (2) bekezdése szerint eltérő megállapodás hiányában a munkavállaló saját eszközeivel végez munkát. Ennél a munkaviszonytípusnál azonban megmaradt a kötetlen munkarend. Az ellenőrzési jog tekintetében pedig a távmunkához képest eltérő a garanciális szabály: „a munkáltató [...] megállapítja az ellenőrzés módját és a munkavégzés helyeként szolgáló ingatlan területén történő ellenőrzés esetén annak bejelentése és megkezdése közötti legrövidebb tartamot”,⁴¹ valamint itt is fennáll a 196. § (4) bekezdéséből már ismert azon kitétel, hogy az ellenőrzés aránytalan terhet nem jelenthet a munkavállalónak és az ingatlant használó más személynek.⁴²

Röviden érdemes az Mvt. korábban már említett, az új Mt. távmunkafogalmát kettéválasztó fogalmai közül a 86/C. §-ben szabályozott nem számítástechnikai eszközzel végzett távmunkát összehasonlítani a bedolgozói munkaviszonnyal. Ez kifejezetten azért érdekes, mert utóbbira az Mvt. alapján nem vonatkoznak különálló munkavédelmi szabályok – hacsak nem tekintjük annak az új Mt. 199. § (1)-(3) bekezdéseiben megjelenített eszközhasználatra, utasítási és ellenőrzési jogra vonatkozó rendelkezéseket, amiket talán még jóindulattal is nehezen lehet ilyen jelleggel kiterjesztően értelmezni –, pedig egyértelműen nem tartozik

⁴⁰ Új Mt., 198. § (1), (3) bekezdések.

⁴¹ Uo. 199. § (3) bekezdés.

⁴² KÁRTYÁS Gábor: A távmunka és a bedolgozói munkaviszony különbsége. *Adó Online*, 2013. 06. 28.

a hagyományos munkavégzés fogalmába. A két fogalom közötti legnagyobb eltérés az a bedolgozói munkaviszonyban biztosított önállóság (pl. új Mt. 198. § (1) bekezdés és a kötetlen munkarend tekintetében 199. § (4) bekezdés), amelyet törvényi fogalmából eredően a legújabb, hatályos szabályozása alapján nem ad meg az új Mt. távmunkavégző munkavállalónak. Bármennyire is vékony ez a határvonal a gyakorlatban, ameddig ez fennáll, nem tekinthetjük azonosnak a két fogalmat, bármennyire is tűnik irracionálisnak fenntartani ilyen kategóriákat, ahelyett, hogy nemzetközileg bejáratott fogalomrendszerrel próbálnánk harmonizálni a sajátunkat.

Az ILO publikáció fogalomrendszerében a bedolgozói munkaviszony a *work at home*, *home-based work* és a *remote work* hármas határán áll: míg a munkavégzésnek nem feltétele a számítástechnikai eszközök alkalmazása, a munka végezhető a munkavállaló otthonából vagy „más meghatározott helyről”.⁴³

Láthatjuk tehát, hogy gyakorlatilag abból az egy, ám egyértelműen nagy választóvonalként használó elemből, hogy a bedolgozói munkaviszonyban munkát végző személy „önállóan végezhető”⁴⁴ munkát folytat, mennyi aprónak tűnő, azonban összességében jól észlelhető eltérést jelentkezik. Természetesen a két munkaviszonytípus alkalmazásának megvan a maguk helye, azonban az Mt. 2022 júniusától hatályos állapotában, az Mvt. 86/B. § és 86/C. § alapján tovább diverzifikálva a távmunka fogalmát, akár a bedolgozói munkaviszonynak a távmunkába való beintegrálása sem lenne egy mindenáron elvetendő elképzelés, főleg, hogy a bedolgozói munkaviszony – a *home office*-hoz hasonlóan – nem rendelkezik pl. önálló munkavédelmi szabályokkal sem az Mvt.-ben.

A fogalmi alapvetés nyomán láthatjuk az azonosságokat és a különbségeket a tipikus és az atipikus, azon belül is a távmunka és egyes, vele hasonlitos munkajogviszonyok között. A távmunkából eredő szabadság – ha egyáltalán van ilyen – és a bedolgozói munkaviszonyhoz képest apró eltérések fényében érdemes megvizsgálni a korábban már említett munkaviszonyt minősítő jegyek kérdéskörét a távmunka vonatkozásában, azaz a szerző bátorodik feltenni a kérdést: munkaviszony-e egyáltalán a távmunkavégzés?

⁴³ Új Mt., 198. § (3) bekezdés.

⁴⁴ Uo. 198. § (1) bekezdés.

5. A munkaviszony minősítő jegyei távmunka esetén

A következőkben meg kell vizsgálni a távmunka esetében a munkaviszony minősítő jegyeinek meglétét, majd összehasonlítani azt egyes egyéb, munkavégzésre irányuló jogviszonyokkal. Természetesen, ahogyan arról a munkavégzés alapjául szolgáló szerződések minősítése során figyelembe veendő szempontokról szóló 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM együttes irányelv (továbbiakban: Együttes irányelv) és a szakirodalom is fogalmaz, „a munkavégzésre irányuló jogviszonyt – a szerződés típusának minősítésekor – összességében kell vizsgálni”,⁴⁵ azonban mégis több szempontból tanulságos a minősítő jegyek vizsgálata. Alább csupán azok a minősítő jegyek kerülnek elemzésre, amelyek szabályozása a távmunka esetében eltér a „klasszikus” munkajogviszonytól.

A távmunka vonatkozásában az Együttes irányelvben meghatározott csoportosítás szerinti elsődleges minősítő jegyek közül a hagyományos munkaviszonyra jellemző alá-fölé rendeltségi viszony, valamint a széles utasítási és ellenőrzési jog keretei egyből lazábbak a munkavállaló oldalán. Ez a munkáltató számára jóval kisebb teret biztosít („az ellátandó feladatok meghatározására terjed ki”⁴⁶), érthető módon a munkavégzés elkülönült helye miatt. A jogalkotó a való élet problémáira jelen esetben jól rátapintva úgy határozta meg, hogy a munkáltató az utasítások végrehajtásának ellenőrzési jogát vagy számítás-technikai eszközzel, vagy elég nagy valószínűséggel a munkavállaló számára „távmunkavégzés helyeként szolgáló ingatlanban”⁴⁷ – ami az elmúlt körülbelül 2,5 évben a munkavállaló otthonát, lakóhelyét jelentette – csak a 196. § (5) bekezdésben foglalt korlátok között gyakorolhassa.

A munkáltató foglalkoztatási kötelezettségével szembeni rendelkezésre állási kötelezettséget is tágabban értelmezhetővé teszi az új Mt. 196. § (1) bekezdése szerinti telephelytől elkülönült helyen történő munkavégzés, mivel a gyakorlatban ez a munkahelyen való megjelenést, a munkaidő kezdetét és végét, a munkaközi szüneteket is relativizálja. Elemellett kötetlen munkarend is fennállhat a gyakorlatban. Természetesen mindez a munkáltató korábban már részletezett módon gyakorolható utasítási és ellenőrzési jogától is függ.

A másodlagos minősítő jegyek közül az egészen 2022. május 31-ig hatályos szabályozás szerint is kötetlen munkarend gyakorlatilag 2022 tavaszának végé-

⁴⁵ 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM együttes irányelv a munkavégzés alapjául szolgáló szerződések minősítése során figyelembe veendő szempontokról. 2.

⁴⁶ Új Mt., 196. § (3) bekezdés a) pont.

⁴⁷ Új Mt. 196. § (4) bekezdés.

ig létrejött munkaszerződésekben – természetesen csak azokban, amelyekben nem született erről eltérő megállapodás, de ez, amint a megfogalmazásból is látjuk, kivételként volt feltüntetve – főszabályként állt a felek előtt. Emellett a távmunka keretei között a „feladatok meghatározására”⁴⁸ kiterjedő utasítási jog is sokkal nagyobb szabadságot biztosít az idővel való gazdálkodásban a munkavállaló számára.

Nyilvánvalóan a minősítő jegyek közül a legszembetűnőbb eltérést a hagyományos munkaviszonytól a munkavégzés helyének meghatározása adja, amely a távmunka fogalmi lényege és létjogosultságának alapja. Az új Mt. 45. § (3) bekezdése szerint a munkaszerződésben meghatározandó a munkavégzés helye, „[e]nnek hiányában munkahelynek azt a helyet kell tekinteni, ahol munkáját szokás szerint végzi”⁴⁹ a munkavállaló. Ez a hagyományos munkaviszonyok esetében túlnyomó többségben a gyakorlatban azt jelenti, hogy a munkavállaló munkaidejének túlnyomó részében – természetesen meghatározott eltérési lehetőségekkel, tekintettel a klasszikusan székhelyen vagy telephelyen kívül történő munkavégzésre (pl. futárok, amennyiben munkaviszonyt létesítenek velük, és nem vállalkozási szerződés keretei között foglalkoztatják őket) – a munkáltató székhelyén vagy telephelyén végzi a munkakörébe tartozó feladatokat. Ezzel szemben távmunka esetén a munkahely meghatározásának lehetősége, ha nem is területileg szűkül le nagy mértékben, de a munkáltató telephelye ki van zárva a rendelkezésre álló helyszínek köréből, valamint a 196. § (3) bekezdés c) pontjának értelmében „a munkavállaló a munkáltató telephelyén a tárgyévben legfeljebb a munkanapok egyharmada esetén végez munkát”,⁵⁰ ami pedig felér egy munkavégzés helyét és idejét egyszerre korlátozó szabállyal.

A munkáltató munkaeszközeinek, nyersanyagainak és erőforrásainak felhasználásával kapcsolatban is felmerülhetnek kérdések távmunka esetében. Az új Mt. 196. § nem tartalmaz arra vonatkozó rendelkezést, hogy a munkavégzéshez szükséges eszközöket a munkáltatónak kötelessége biztosítania. A szabályozás hiányosságát nem menti fel sem az, hogy ez a jogon túli elvárás a gyakorlatban sokszor teljesül, sem az, hogy a munkavállalók a modern információs társadalomban már óhatatlanul nagy valószínűséggel rendelkeznek saját számítástechnikai eszközökkel. Ugyanis a hatályos szabályozás nem tartalmaz arra vonatkozó kikötést, mint az új Mt. 2022. május 31-ig hatályos szövege, amely szerint a távmunka „olyan tevékenység, amelyet számítástech-

⁴⁸ Uo. 196. § (3) bekezdés a) pont.

⁴⁹ Uo. 45. § (3) bekezdés.

⁵⁰ Uo. 196. § (3) bekezdés c) pon

nikai eszközzel végeznek, és eredményét elektronikusan továbbítják”.⁵¹ Ennek hiányában pedig egy vákuum keletkezik, amelynek a munkaviszonyokra való hatásai nehezen jósolhatóak meg. Mindenesetre az Országgyűlés által 2022 júliusában elfogadott kisadózó vállalkozók tételes adójának korábbi rendszerének átalakítása/leépítése nyomán új foglalkoztatási jogviszony után néző munkavállalók számára – akik egyrészt jelentős munkaerőt képviselnek, másrészt nem csak olyan munkakörökben foglalkoztatták őket, amelyek fő munkaeszköze számítástechnikai eszköz – mindenképpen teret engedhet egyfajta átlépésre, visszatérése a „munkajog ernyője alá”.⁵²

Mindezekon túl a munkavállaló által a saját otthonában – vagy bármely olyan tartózkodási helyén, amely nem a munkáltató telephelye – végzett munka során keletkezett költségeket is az új Mt. 51. § (2) bekezdése alapján köteles „a munkavállalónak azt a költségét megtéríteni, amely a munkaviszony teljesítésével indokoltan felmerült”,⁵³ azonban a gyakorlatias szemléletmód miatt fel kell tenni azt a kérdést is, hogy a munkavégzés helyének fűtése, takarítása, rendben tartása mennyiben tekinthető a „munkaviszony teljesítésével indokoltan felmerült”⁵⁴ költségnek, és mennyiben beszélünk a normális, emberi életkörülmények magától értetődő fenntartásán, ami a munkavállaló, mint magánember hatáskörébe tartozik.

Ezzel pedig elérkeztünk a biztonságos és egészséget nem veszélyeztető munkafeltételek biztosításának munkáltató általi kötelezettségéhez. Ez a minősítő jegy az előbb említett energiaköltség-problémakörön kívül is érdekes lehet, ugyanis az új Mt. 51. § (4) bekezdése szerint a „munkáltató biztosítja az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeit”.⁵⁵ Azonban ezek a követelmények alapjaiban mások lehetnek a hagyományos telephelyi munkavégzésnél, mint a távmunkánál.

Mindezek alapján láthatjuk, hogy a munkaviszonyok minősítő jegyei megtalálhatóak a távmunka esetén is. Fontos figyelembe vennünk, hogy a minősítő jegyek megléte vagy meg-nem-léte nem értékelhető túlságosan szigorúan, mivel az atipikus munkaviszonyok pontosan azért minősülnek atipikusnak, mert egy vagy több ponton eltérnek a hagyományos munkaviszonytól, az eltérések pedig

⁵¹ Az új Mt. 2022. május 31.ig hatályos állapota, 196. § (1) bekezdés.

⁵² DUDÁS Katalin – HORVÁTH István – HŐS Nikolett – KÁRTYÁS Gábor – KULISITY Mária – KUN Attila – PETROVICS Zoltán – HUNGLER Sára – RÁCZ Réka – GYULAVÁRI Tamás (szerk.): *Munkajog*. Ötödik, átdolgozott kiadás. Budapest, ELTE Eötvös, 2022. 28–44.

⁵³ Új Mt. 51. § (2) bekezdés.

⁵⁴ Uo. 51. § (2) bekezdés.

⁵⁵ Uo. 51. § (4) bekezdés.

képesek átrendezni és átértékelni a minősítő jegyek rendszerét. Találunk azonoságokat és a különbségeket a tipikus és az atipikus, azon belül is a távmunka és egyes vele hasonló munkajogviszonyok között. Azt is látjuk, hogy bár a távmunka egyértelműen mutat eltéréseket a klasszikus munkaviszonyhoz képest, de ezek mértéke nem számottevő. Sőt, az elmúlt évek gyakorlata alapján egyre hétköznapibbá válik ez a munkaviszony, főleg fogalmi elemeinek egyre hétköznapibbá válása miatt.

A TERMÉSZET ÉS VADVILÁG SÉRELMÉRE ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNYEK*

TASI Csenge

1. Bevezetés

Mind Európában, mind hazánkban nagy felháborodást keltett az M237 jeladóval ellátott, fokozottan védett farkas áprilisi kilövése. Az eset vitán felül természetkárosításnak minősül, és újfent alátámasztja, hogy Magyarországon az etikátlan vagy illegális vadászat és csapdázás, a lőtt vadak eltulajdonítása, a feldolgozásukból keletkező származékok élelmiszercélú kereskedelme, a trófeákkal kapcsolatos visszaélések, a különböző gyógyhatásúnak tartott növényekből készített szerek kereskedelme, a károsítás, illetve a szándékos vagy indirekt mérgezés¹ továbbra is nagy probléma. Éppen ezért állnak jelen tanulmány fókuszában a természet és vadvilág elleni bűncselekmények.²

E bűncselekményi kör minden olyan cselekményt felölel, ami a vadvilág³ jogellenes károsításával kapcsolatos, s bár igaz, hogy egységes definíciót még nem szolgáltat erre a szakirodalom,⁴ annyi bizonyos, hogy meglehetősen változatos

* A tanulmány a szerző 36. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójának Agrár- és Környezetvédelmi Jogi Tagozatán bemutatott pályamunkájának átdolgozott kivonata.

¹ Erről ld. Árvay Márton – HORVÁTH Márton – DEÁK Gábor: *Vadvilág ellen elkövetett bűncselekmények ragadozómadár-mérgezések*. (Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, WWF Magyarország, SWiPE LIFE projekt) 2021.

² PÁDÁR Zsolt – NOGEL Mónika – KOVÁCS Gábor – GÁRDONYI Gergely – ZENKE Petra: A vadvilági bűnözés sajátos kriminalisztikai kihívásai Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 2022/9. 1729.

³ A vadvilág kifejezést az állatok, növények és gombák természetes körülmények között élő biodiverzitására alkalmazzuk.

⁴ Álláspontom szerint hazai viszonylatban a természetkárosítás tényállása feleltethető meg leginkább a vonatkozó bűncselekményi körnek, melyet a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) szerkezetileg két egységre bontva taglal, a 242. § az egyedvédelemmel, a 243. § az ott felsorolt természeti értékek és területek védelmével

illegális cselekmények sorolhatók ide,⁵ ekként a felderítésük és bizonyításuk is különféle nehézségekbe ütközik. Viszont a látencia miatti alacsony esetszámok nem ringathatják az olvasót abba a téves feltevésbe, hogy ezen bűncselekmények jelentéktelenek lennének.

2. A természet és vadvilág sérelmére elkövetett bűncselekmények jellemzői – a veszélyesség okai

A természet és vadvilág elleni bűncselekmények azon túl, hogy jelentősen csökkentik a biológiai sokféleséget és a védett fajok további állománycsökkenését eredményezik, gyakran hozhatók összefüggésbe a pénzmosással, a szervezett bűnözéssel és a terrorizmussal is, határon átívelő aspektusaik miatt pedig közvetlenül veszélyeztetik a nemzetközi biztonságot.⁶ A flóra, valamint a fauna egyedeinek és a belőlük készült különféle származékaiknak ellenőrizetlen, illegális szállítmányozása és piacra hozatala veszélyt jelent a nép- és állategészségügyre, illetve az élelmiszerbiztonságra,⁷ ami látszik azon, hogy számos járvány kapcsolható az illegális kereskedelemhez és vadállatpiachoz.⁸ Az egészségügyi és társadalmi aspektusok mellett nem hanyagolhatók el a bűncselekmények gazdasági vetületei sem, figyelembe véve, hogy az Interpol és az ENSZ Környezetvédelmi Programja szerint napjainkra a környezeti bűnözés vált a negyedik legnagyobb szervezett bűnözési területté a világon – csupán a kábítószer-kereskedelem, az embercsempészet és a hamisítás előzi meg ezen a listán.⁹ Ebben statisztikailag nagy szerepe van annak, hogy ezek a bűncselekmények csak ritkán jutnak a hatóságok tudomására, ezért gyakran maradnak láthatatlanok, s így a deliktumok felderítése, üldözése és megbüntetése is közel lehetetlen feladattá válik. A felsoroltakon kívül nagy szerepet játszik a környezeti bűnözés elterjedésében az is, hogy a környezeti bűncselekmények – a

foglalkozik. A tanulmány azonban a tényállás elemzésére és részletes ismertetésére nem vállalkozik.

⁵ Az átfogó európai jelentésért ld. Katalina ENGEL: *Uncovering the Invisible: Successes and Challenges for Wildlife Crime Prosecution in Europe: European Summary Report*. Successful Wildlife Crime Prosecution in Europe (SWiPE), WWF, 2023.

⁶ PÁDÁR et. al. i. m. 1729.

⁷ Uo.

⁸ A zoonózis gyakori a lokális vadhús nem megfelelő higiéniai környezetben történő fogyasztása és az állatok összezárt tartása miatt.

⁹ Report on Eurojust's Casework on Environmental Crime, January 2021, Eurojust, Johan de Wittlaan 9, 2517 JR The Hague, The Netherlands.

hozzájuk kapcsolódó, más természetű deliktumok – rendkívül jövedelmezőnek számítanak 80-230 milliárd eurónyi veszteséget okozva a világgazdaságban.¹⁰

A bűncselekmények elleni küzdelemben elengedhetetlen a nemzetközi együttműködés¹¹ és a tagállami szintű fellépés, amivel kapcsolatban előre bocsájtható, hogy a magyar gyakorlatban számos ehhez szükséges, jó példával találkozhatunk. Azonban a szabályozás és a bűncselekményekkel szembeni fellépés továbbra is számos kihívásba ütközik. A tanulmány a továbbiakban csupán ezek összegzésére vállalkozik.

3. A természet és vadvilág ellen elkövetett bűncselekményekkel szembeni fellépés kihívásai

Ma már egyértelmű, hogy a büntetőjog alapvető fontosságú a védett fajokat érintő súlyos jogsértések esetén. Viszont a büntetőjog *ultima ratio* jellegéből következők,¹² hogy alkalmazása önmagában nem képes a környezeti bűncselekmények alapjául szolgáló társadalmi problémák megoldására, mert a környezeti büntetőjog csupán egy eszköz, amely kizárólag megfelelő társadalmi támogatottság esetén tudja betölteni a szerepét a természetvédelemben, s ebből következők, hogy a védendő értékek kollektív tudomásul vétele és elfogadása nélkül a működése sosem lesz hatékony.¹³ Összefoglalva tehát: amíg a társadalom egésze nem érzi át a teremtett világ védelmének szükségességét, addig a normakövető magatartás sem lesz kikényszeríthető a jog által. A polgárok magatartásának befolyásolása már alapvetően – de nem kizárólagosan – az államra tartozik, ami elérhető lenne például szemléletformálást segítő oktatási struktúra kialakításával, vagy a gimnáziumi évek alatt kötelezővé tett ötven órás közösségi szolgálatba építve, például állatmenhelyeken vagy erdészetekben biztosított feladatok ellátásával, vagy egyéb programokon keresztül.

Ezen bűncselekményi kör vonatkozásában az egyik jogalkalmazási nehézséget az adja, hogy a természetkárosítás egy keretdiszpozíció, így az azt kitöltő hazai

¹⁰ <http://tinyurl.com/3f2duk9d>

¹¹ Ld. jelentését a vadvilág elleni bűncselekmények európai helyzetéről és a probléma kiterjedtségéről: ENGEL i. m.

¹² A természetvédelmi célok szempontjából a büntetőjog eszköztárán túl a felelősség polgári jogi és közigazgatási jogi formáival jelen tanulmány nem foglalkozik.

¹³ BÁNDI Gyula – BOGDÁNYINÉ Mészáros Ágnes – FÜLÖP Sándor – GONDI Ferenc - JANCsó Gábor – KISS Csaba – KOCSIS Gyula – KONTOR Eszter – KÓHALMI László – PÉTER Judit – SZLÁVIK János – VARGA Pál: *Környezetvédelmi jogesetek és szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 260.

és nemzetközi háttérszabályok jelentős száma, illetve azok folyamatos változása miatt ezen ágazati normák beható és naprakész ismerete önmagában is speciális szaktudást feltételez, hiszen ezen normák nélkül nem értelmezhető maga a tényállás sem. Emellett a jogszabályok és háttérnormák szövegezése, valamint természettudományi háttere, illetve a bűncselekmények jellege megkívánja a jogalkalmazóktól, hogy egy bizonyos szintű többlettudással rendelkezzenek.¹⁴ Ebből is látszik, hogy az igazságügyi szakértők nélkülözhetetlen szerepet játszanak abban, hogy egy-egy természet elleni bűncselekménynél sikeres legyen a vádemelés és megtörténhessen az elkövetők felelősségre vonása. Ehhez azonban szükség volna az együttműködés fejlesztésére az eljáró hatóságok és a szakértők között, ugyanis ahogy arra a nemzeti SWiPE jelentés¹⁵ is rávilágított a szakértők nem kapnak automatikusan tájékoztatást a folyamatban lévő ügyekről és azok kiemeléséről. Szintén fontos az eljáró a bűnüldöző szervek megfelelő tájékoztatása és továbbképzése a bizonyítékok megfelelő begyűjtése, megőrzése és rögzítése tekintetében, hogy a szakértők eredményesebben végezhesék a munkájukat. A szakértők oldalán pedig további nehézségeket vet fel, hogy nincs meghatározva egy egységes módszertan a természetvédelmi kérdésekben jártas szakértőket érintő minőségi és eljárási követelményekről,¹⁶ mely álláspontom szerint az egységes ítélkezési gyakorlat kialakításában is lényeges szerepet tölthetne be.

Egyebekben a jogszabályokban, illetve tényállásokban található fogalmak kapcsán merül fel az egyik legtöbb – nemzeti és uniós szintű¹⁷ – probléma, azok ugyanis vagy nincsenek kellő pontossággal meghatározva, vagy túl tágan értelmezhetőek.¹⁸ Ez ütközik ki például az természetkárosítás terület alapú fordulatánál,¹⁹ aminek elkövetési magatartása az elkövetési tárgyak *jogellenes*,²⁰

¹⁴ BÁNDI et al. i. m. 267.

¹⁵ Annamária BALOGH – Dalma DEDÁK – Katalin KECSE-NAGY – László PATKÓ: *Successful Wildlife Crime Prosecution in Europe. Analysis of the effectiveness of wildlife crime prosecution in Hungary, National report*. Budapest, Traffic – WWF, 2022.

¹⁶ A szakértői tevékenység problémáiról ld. bővebben: MOLNÁR Tamás: A környezetkárosítás büntetőjogi aktuális kérdései a jogalkalmazási gyakorlat tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2023/1. 111–122.

¹⁷ Ld. a 2008/99/EK Irányelv Bizottság általi értékelését: <http://tinyurl.com/f4j7342d> és a környezet büntetőjog általi védelméről szóló európai parlamenti és tanácsi 2021. december 15-i 2008/99/EK COM (2021) 851 végleges irányelv felváltásáról szóló javaslatot: <http://tinyurl.com/2422h8zz>

¹⁸ Pedig a fogalmak meghatározása, illetve tartalmuk szerinti értelmezése alapvetően befolyásolja a tényállás megállapíthatóságát, az elkövetett cselekmény minősítését, sőt magának a bűnösségnek a megállapíthatóságát is.

¹⁹ Btk. 243. §.

²⁰ A törvényhez fűzött miniszteri indoklás értelmében jogellenes minden engedély nélküli, illetve az engedély kereteit túllépve, valamint a tiltott módon történő cselekmény (így a bűncselek-

jelentős mértékű megváltoztatása, viszont a fordulat értelmezése alapján ide tartozhat minden olyan magatartás, ami a terület jellegét, terjedelmét, használhatóságát módosítja (vagyis valamilyen formában károsítja), de ennél pontosabb meghatározás nem áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy mit kell ‘megváltoztatásként’ értékelnie a jogalkalmazónak. Emellett nincs definiálva a *jelentős mérték* fogalma, illetve értéke sem – igaz, a gyakorlatban ennek megítélése szakértői kompetenciába tartozik, viszont álláspontom szerint törvényi definíció hiányában még egy szakértőnek is nehéz megmondania, hogy mit kell ‘jelentős mértékűnek’ értékelnie,²¹ arról nem is szólva, hogy ez a gyakorlat szubjektív szakértői értékelésnek és ezen keresztül következetességet nélkülöző jogalkalmazásnak engedhet teret. A fogalmi hiányosságok okán pedig szintén problémás elhatárolni a *jelentős mértékű megváltoztatást* a *jelentős mértékű károsodástól*, mint minősített eseti tényállási elemtől,²² mely ponton a természetkárosítás és a környezetkárosítás tényállása közti elhatárolási nehézség is felmerülhet, mint probléma.²³ A háttérnormák szerteágazósága és a fogalmak problémája egy másik kérdést is felvet: nevezetesen a társadalmi fogalmatlanságot és érdektelenséget.²⁴ Éppen ezért fontos a természet elleni bűncselekményekkel kapcsolatos széles körű ismeretterjesztés és az általános körű tájékoztatás, valamint az adatbázisok és jogszabályok átláthatóbbá tétele, mely egyszerre hívná fel a lakosság figyelmét a természet elleni bűncselekményekre és azok súlyosságára, könnyítené meg a tájékozódást és a normák megértését²⁵ – megjegyzem nem

mény megállapítása előtt feltétlenül vizsgálni kell egy esetleges a hatósági engedély meglétét és terjedelmét). Ld. https://birosag.hu/sites/default/files/i.sz_jogszabalyi_melleklet_0.pdf

²¹ Ahogy arra Várhegyi Éva is rámutatott, a további probléma ezzel az, hogy a jelentős mértékű megváltoztatás megállapításának hiánya következtében gyakori eredmény a vádlott bűncselekmény hiányában történő felmentése, ld. VÁRHEGYI ÉVA: *A környezeti büntetőjog bírósági gyakorlata különös tekintettel a természetkárosítás büntette elemzésének tapasztalatai alapján* c. „A bírósági szervezetrendszer jogalkalmazásának javítása az ítélkezési tevékenység hatékonyságának fokozása érdekében” megnevezésű ÁROP-2.2.16-2012-2012-0005 azonosító jelű pályázata, 2013. szeptember 15, 22.

https://birosag.hu/sites/default/files/2022-05/itelkezesi_gyakorlat_tanulmany.pdf

²² BODNÁR Beáta: A környezet büntetőjogi védelmének aktuális kérdései. *Büntetőjogi Szemle*, 2019/2. 19.

²³ Ugyanis, ha az elkövetési magatartás nem eredményezi a terület jelentős mértékű megváltoztatását, azaz károsítását, akkor a veszélyeztetést, mint a környezetkárosítás egyik elkövetési magatartását kell vizsgálni, MOLNÁR i. m. 119.

²⁴ Gondolva itt arra, hogy össztársadalmi szintű probléma, hogy nem fordítunk kellő figyelmet a környezet és természet ellen elkövetett bűncselekményeknek és azok hatásainak, ami részben a megfelelő tájékoztatás hiányából ered.

²⁵ Hiszen napjainkra egy személynek nem csak a belső jogot és az ágazati normákat kell ismernie, hanem az európai az irányelveket, kerethatározatokat, bizottsági határozatokat és rendeleteket is, mivel több olyan büntetőjogi tényállás is van, aminek rendelkezéseit közvetlenül uniós

csak a civil lakosság, de az eljáró hatóságok számára is – és csökkentené annak lehetőségét, hogy a terhelt sikeresen védekezzen arra való hivatkozással, hogy nem volt tisztában a jogszabályokból eredő kötelezettségeivel, cselekménye következményeivel és a védett fajok természetvédelmi státuszával.²⁶

Általánosságban az is elmondható, hogy Magyarországon nagyon kevés a természet- és vadvilágvédelmi kérdésekben jártas, nyilvántartásba vett igazságügyi környezetvédelmi szakértő, aki megfelelő szakértői véleményt tudna adni,²⁷ szintén hiányoznak a rendszerből az olyan rendvédelmi és nyomozóhatósági szakemberek, akik környezet-, és természetvédelmi kérdésekben kellő tapasztalattal és képezéssel rendelkeznek, valamint a vizsgálatok elvégzésére alkalmas laboratóriumi és technikai háttér is hiányos,²⁸ ami jelentősen nehezíti a nyomozást. Ugyan a szakirodalomban már megjelent az igény a természetvédelmi kérdésekre szakosodott ügyészek,²⁹ a környezeti rendőrség és az ahhoz kapcsolódó nyomozó szerv kialakítására, illetve szakértők és tanácsadók alkalmazására az eljárási cselekmények során, a gyakorlatban még nem állnak rendelkezésre az ehhez szükséges, megfelelően működő és kellő létszámmal, kapacitással rendelkező intézmények, illetve az adatbázisok és a hazai szaktudás is gyakran hiányos, az együttműködést pedig csak nehezíti a végrehajtó szervek közötti akadozó, esetenként hiányos, vagy körülményes információáramlás.³⁰ Itt ér össze az elvi alkalmasság (mint például amilyen a természetvédelmi munkacsoport vagy nyomozóhatóság gondolata) a gyakorlat hiányosságaival.³¹

norma tölti ki tartalommal. Ezeknek a rendszereknek az átlátása gyakorta a jogászok számára is nehézséget jelent, nemhogy egy magánszemélynek.

²⁶ Ugyanis, ha a terhelt büntetendő cselekményt követ el, de nincs tudatában annak, hogy cselekménye törvénytörő, veszélyt jelent a társadalomra és mindezt alapos okkal feltételezte akkor a büntetőjogi értelemben nem vonható felelősségre. Így elméletileg a terhelt sikeresen hivatkozhat arra, hogy rendkívül nehéz információt találnia az adott ügyben alkalmazandó ágazati jogszabályról, s ebből kifolyólag büntetőjogi felelőssége nem lesz megállapítható. Bővebben ld. ELEK Balázs: A 'jogi tévedés' a természetkárosítás bűncselekménnyel összefüggésben. *Acta Universitatis Szegediensis – acta juridica et politica*, 81., 2018. 225–236.

²⁷ BALOGH et al. i. m. 106–107.; a jelentés arra is rávilágított, hogy legtöbbször nem a szakterületnek megfelelő szakértők dolgozták ki a szükséges szakvéleményeket, hanem az ad-hoc jelleggel felkeresett a hatóságok és egyéb szakértők vagy civil szervezetek, nemzeti parkok munkatársai.

²⁸ PÁDÁR et al. i. m. 1743.

²⁹ Az ügyészségek környezetvédelmi tevékenységéről ld. bővebben: BALOGH Nikolett: Környezetvédelem és büntetőjog – különös tekintettel az ügyészi intézkedésekre és az új Büntető Törvénykönyvre. *Ügyészek Lapja*, 2013/6. 15–23.

³⁰ BODNÁR i. m. 17.

³¹ Bár az mindenképpen említésre méltó eredmény, hogy a Nemzeti Nyomozó Iroda Korrupció és Gazdasági Bűnözés Elleni Főosztály Kiemelt Ügyek Osztályán létesült önálló Környezeti Bűnözés Elleni Alosztály, 2021 márciusában pedig megvalósult a Magyarországi Környezeti

Itt át is térnék arra, hogy az általam vizsgált tényállási kör jellemzően materiális bűncselekményekből áll, tehát a tényállásszerűség kívánalma az ok-okozati összefüggés megléte a bekövetkezett eredmény (vagyis károsodás, ami jellemzően diagnosztikával mutatható ki) és az azt előidéző cselekmény (vagyis a károsítás) között. Azonban ez a kapcsolat nem mindig állapítható meg egyértelműen a természet elleni bűncselekmények esetén, mivel például egy Natura2000 területen elkövetett károsítás esetén lehetséges, hogy a cselekmény időben később, akár hónapok, évek, vagy majd csak egy emberöltő távlatában fogja kifejteni természetkárosító hatását.³² Ezzel az összefüggés bizonyítása is problémás, ugyanis az elkövetés és a következmény közötti tér- és időbeli kapcsolat távolisága miatt nem evidens annak megléte, így már az eljárás nyomozati szakaszában akadályba ütközhet a természet büntetőjogi védelme. Tovább nehezítheti a feltárást és a bizonyítást, hogy az adott károsítás egymástól térben és időben elkülönült személyek által kifejtett magatartások hatásainak összeadódásával is keletkezhetett, így az elkövető kiléte is sokszor felderítetlen marad. A károsodás mértéke és kiterjedtsége nagymértékben függ továbbá a természeti környezet elemeinek korábbi szennyezettségétől, öntisztuló képességétől, illetve további hatásoktól és tényezőktől, különösen, ha figyelembe vesszük a környezeti károkra jellemző kumulativitást, melynek következtében nem mindig lehetséges a kár értékének pontos számszerűsítése sem. Végezetül eljutunk oda, hogy még ha ki is derülne a jogsértés, az okok és szennyezők száma óriási, a gyakorlatban pedig csak nehezen, vagy egyáltalán nem követhető vissza, hogy mi is történt, ami visszavezethető a rendelkezésre álló eszközök hiányosságára – mint például a megfelelő monitoringvizsgálatok meglétére³³ – illetve igénybevetélük költségességére is. A megfelelő szakmai és standardizált protokollok hiánya miatt pedig könnyen megsemmisülhetnek, elpusztulhatnak a lefoglalt védett fajok vagy azok származékai, ezzel ellehetetlenítve a nyomozást és az eljárás sikerességét.

A bizonyítás problematikájával áll szoros ok-okozati kapcsolatban a joggyakorlat másik nagy problémája, nevezetesen a magas fokú látencia.³⁴ A statisztikai

Biztonsági Munkacsoport megszervezése is. (<http://tinyurl.com/3e9vk4a8>) A mérgezéses esetek kapcsán kiemelendők a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület és partnereik által bevetett keresőkutyás egységek is.

³² BODNÁR i. m. 17.

³³ TILKI Katalin (szerk.): *Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából*. Konferencia-kiadvány. Budapest, OKRI, 2022. 56.

³⁴ KŐHALMI László: *A környezet védelme a magyar büntetőjogban*. Doktori disszertáció. Pécs, 2010. 27.

adatok rendkívül kevés büntetőeljárásról tanúskodnak, azonban ezek a valóságnak csupán egy kis töredékét fedik le,³⁵ és nem érzékeltetik megfelelően a probléma súlyosságát. Tilki Katalin a 2019-ben folytatott empirikus kutatása során megállapította, hogy a vizsgálat tárgyává tett 85 esetből a feljelentés elutasítására 3, a rendőrségi nyomozás megszüntetésre 15, ügyészségi nyomozás megszüntetésre 67 esetben, míg a nyomozás felfüggesztésére 8 ügy kapcsán került sor.³⁶ Ezek háttérben jellemzően büntethetőséget kizáró ok megléte (tévedésre – jellemzően a társadalomra veszélyességben való tévedésre³⁷ – történő sikeres hivatkozás) és információ hiány állt – ilyen ok volt például amikor az elkövető kiléte felderítetlenül maradt, vagy bizonyíték hiányában megszüntették az eljárást.

A bűncselekmény megítélésénél döntő jelentősége van a társadalmat veszélyeztető tényezőknek, tekintettel arra az alapvetésre, hogy a környezetet, illetve természetet *nem* károsító termelés, vagy tevékenység nincs, így mindenki követ el kisebb-nagyobb károsítást,³⁸ s így sokszor a büntetendő, illetve megengedett magatartások közötti határvonal is elmosódik.

Így a természet – és általában a környezet – elleni bűncselekmények körében kérdéses, hogy hogyan tudjuk igazolni a cselekmények társadalomra veszélyességét, különösen akkor, ha azok sok esetben nem is kizárólagosan a jelen, hanem a jövő generációját is veszélyeztetik, így egzakt módon meg sem határozható ennek a veszélynek a terjedelme, vagy mértéke. Ez indokoltá teszi, hogy kiterjesztően értelmezzünk a társadalmi fenyegetettség kritériumát, jöllehet ezzel az absztrakt helyzettel a büntetőjog még nem tud mit kezdeni. A veszélyhelyzet tényállászerű fennállásának tudniillik két konjunktív eleme van: mindenképpen történnie kell egy kötelezettségzegésnek a kapcsolódó jogszabály, vagy hatósági határozat vonatkozásában és ennek a normaszegések alkalmasnak kell lennie arra, hogy potenciálisan megvalósítsa a környezetká-

³⁵ A legfrissebb statisztikai adatokról ld. B/950 A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolóját az ügyészség 2021. évi tevékenységéről (<http://tinyurl.com/3mce9fhm>.) és az Országos Bírósági Hivatal adatait.

³⁶ TILKI Katalin: *A természetkárosítás bűncselekménye felderítésének és vizsgálatának kérdései*. Budapest, OKRI, 2019. 15–16. (<http://tinyurl.com/4vbupa2r>), ld. bővebben: TILKI (2022) i. m. 49–59.

³⁷ Aki a cselekménye társadalomra veszélyessége tekintetében tévedésben van, az nem ismeri fel a magatartásának társadalmilag, erkölcsileg helytelenített, vagy jogilag tilalmazott voltát. Főszabályként ugyan a törvény nem ismerete nem mentesít a büntetőjogi felelősség alól, azonban a korábbi Legfelsőbb Bíróság Bfv. II. 360/2007/5. számú ítéletében mégis megállapíthatónak látta a cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedést egy természetkárosítás büntette miatt folyó ügyben, tekintettel arra, hogy a védett, valamint fokozottan védett növény- és állatfajok listájának naprakész ismerete speciális szaktudást feltételez.

³⁸ KÖHALMI i. m. 106–107.

rosító, szennyező magatartásokat, vagyis fennálljon a kár vagy veszélyeztetés bekövetkezésének bizonyos mértékű esélye. A *Környezetvédelmi jogesetek és szakértői tevékenység* c. könyv szerzői itt felvetik a kérdést, hogy egy szankció indokolt alkalmazásának szempontjából elég súlyosnak tekinthető-e az a cselekmény, aminek objektív oldala már csupán attól megvalósul, hogy a vonatkozó államigazgatási norma nem teljesül. A szerzők szerint a válasz értelemszerűen nem, s ezért a tényállás megvalósulását szükségszerűen valamilyen többlet elemhez kötik. Ezért az absztrakt veszélyhelyzetet tartalmazó veszélyeztetési alakzatok alkalmazhatósága előtt szükséges annak megállapítása, hogy mely cselekmények, mulasztások és körülmények lehetnek olyanok, amelyek magukban hordozzák károsítás, vagy szennyezés bekövetkezésének reális esélyét. A bírói gyakorlatnak kiemelt szerepe van ezek meghatározásában, azonban számításba kell vennünk, hogy a természeti károk jelentős része valamilyen gazdasági tevékenységből származik, az iparnak és a mezőgazdaságnak pedig mindegyik eleme magában hordozza a kárveszélyt. Emiatt a jogalkotónak pusztán jogszabály alapján nehéz meghatároznia, hogy mi is az a mértékű szennyezés, amely már büntetendő, ezzel megteremtve a megengedhető és a megengedhetetlen károsítás elhatárolásának kényes problémáját. *Tehát mikor jogos a veszélyeztetés?* Ezt a kérdését alapvetően – a fentebb már kifejtettek tükrében – a társadalmi értékítélet oldja fel, ugyanis a társadalmon (pontosabban a *social media* lehetőségeinek következtében egyre nagyobb teret nyerő közvéleményen) múlik, hogy mi az a veszély, amit még elfogadhatónak talál, mi az a szükséges minimum, amivel még meg kell tanulnia együtt élni és mi az, amit már túlzó mértékűnek, tényállásszerű veszélyeztetésre alkalmasnak talál és így álláspontom szerint, végső soron ez a társadalmi értékítélet tekinthető annak a bizonyos *többlet elemnek*.³⁹ Így a természet büntetőjogi védelme esetében reális, valóban elérhető célt kell kitűznie a jogalkotónak, megtalálva az arany középutat a gazdasági igények, a természeti környezet minősége és a lakosság szükségletei között.

A környezeti büntetőjog problematikájának legkritikusabb pontja a büntethetőség kérdése a jogi személyek vonatkozásában. Mint tudjuk, a büntetőjogi felelősség vétkességi alapú, ami azt jelenti, hogy az elkövető – tehát alapvetően egy természetes személy – az általa elkövetett magatartásért akkor büntethető, ha annak vonatkozásában szándékosság, vagy bizonyos esetekben, – amikor a törvény azt lehetővé teszi – legalább gondatlanság terheli. Viszont tagadhatatlan, hogy a súlyosabb, így a társadalomra is veszélyesebb károsító cselekmények a

³⁹ BÁNDI et al. i. m. 273.

gyakorlatban inkább köthetőek vállalatok és cégek profitorientált gazdasági tevékenységeihez, mintsem egyéni magatartást kifejtő magánemberek cselekvőségéhez. A jogi személyek esetében azonban egyből problémássá válik a vétkesség, továbbá a büntethetőség kérdése (hiszen a jogi személy nélkülözi a lelkiismeretet, az önálló fizikai létet és tudatot) is, így a büntetőeljárásban való szankcionálhatósága felveti a hagyományos büntetőjogi alapelvek újraértékelésének igényét.⁴⁰ S bár létezik erre vonatkozó jogszabály (lásd: a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény), melynek értelmében az abban meghatározott intézkedések – a jogi személy megszüntetése, a jogi személy tevékenységének korlátozása vagy pénzbírság – akkor alkalmazhatók, ha a szándékos bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését célozta vagy eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el. A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló törvény a Btk. XXIII. Fejezetében megjelenő természetkárosítás tényállásának vonatkozásában is lehetővé teszi, hogy az itt található, szándékosan elkövetett bűncselekményeknek gazdálkodó szervezet, vagy gazdálkodó társaság legyen az elkövetője, ennek ellenére erről mind a nemzetközi, mind a hazai gyakorlat elenyésző számú jogesetet mutat, ami arra utal, hogy a jogkérdés elméleti alapjai hiányosak. A jogi személyre nézve, jellege miatt a kiszabható szankciók köre eléggé szűken behatárolt, így kizárásos alapon a vagyoni szankciók alkalmazása élvez elsőbbséget.⁴¹ Pedig a jogi személyekkel szemben alternatív szankciók alkalmazására is szükség lenne,⁴² ugyanis elmúlt években jellemzően csak nagyon kevés esetben került sor a jelenlegi büntetési tételek kiszabására,⁴³ s a jogi személyekre vetítve a gyakorlat azt igazolja, hogy a pénzbüntetés megfizetése még mindig sokkal jobban megéri, mint nem elkövetni, vagy felhagyni – a vállalat számára egyébként valószínűleg sokkal költséghatékonyabb – károsítással. Az is problémás, hogy a pénzbüntetés büntetési tétele sokszor a közelében sincs a kellő visszatartó vagy elrettentő erőnek, hiszen a multinacionális nagyvállalatok esetében gyakran az éves bevétel töredékét sem éri el a kiszabott büntetés. Bodnár Beáta okfejtése szerint, a vagyoneklobzás, mint intézkedés is alkalmas eszköze lehetne a szankcionálásnak, tekintve, hogy a környezeti bűncselekmények elkövetése gyakran párosul jelentős vagyon

⁴⁰ FANTOLY Zsanett: *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége*. Budapest, HVG-ORAC, 2008. 26.

⁴¹ Uo. 31.

⁴² BODNÁR i. m. 16.

⁴³ GÖRGÉNYI Ilona: *A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái*. In: FARKAS Ákos – GÖRGÉNYI Ilona – LÉVAY Miklós (szerk.): *Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor az Ünnepelt 70. születésnapja tiszteletére*. Miskolc, Bíbor, 1997. 29.

megszerzésével.⁴⁴ Álláspontom szerint hasonlóan alkalmas alternatív szankciók lehetnek azok, amelyek a szervezet működésére hatnak, például: a szervezeti autonómiára vonatkozó különböző korlátozások, bizonyos kedvezmények megvonása (ilyen lehet az adókedvezmények elvesztése, vagy a költségvetési támogatásokból való kizárás), közigazgatási engedélyek visszavonása, a közfinanszírozáshoz való hozzáféréstől és a közbeszerzési eljárásokból való kizárás, felügyelet alá helyezés, bizonyos tevékenységi köröktől való eltiltás vagy a működés külső szabályozása. Szintén sajátos deklaratív szankció lehet az elmarasztaló ítélet médiában történő hozzáférhetővé-, és közzététele, ami így rontja a jogi személy jó hírét a fogyasztók és a piac körében,⁴⁵ ami vita nélkül rontja a vállalkozás versenyképességét, s ezzel önmagában alkalmas lehet a megfelelő elrettentő erő tanúsítására.

Végso soron az általánosságban alkalmazandó szankciók körét szeretném kiemelni. A természetkárosítás vonatkozásában a jelenleg hatályos Btk. szabadságvesztés és kitiltás⁴⁶ büntetés kiszabását teszi lehetővé azzal, hogy ha a bűncselekmény büntetési tételének alsó határa nem éri el az egy év szabadságvesztést, szabadságvesztés helyett elzárás, közérdekű munka, pénzbüntetés, foglalkozástól eltiltás, járművezetéstől eltiltás, sportrendezvények látogatásától való eltiltás vagy kiutasítás, illetve e büntetések közül több is kiszabható.⁴⁷ A magyar jogrendszerben ezen felül a következő intézkedések alkalmazhatók: megrovás, próbára bocsátás, jóvátételi munka, pártfogó felügyelet, elkobzás, vagyoneklobzás, elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele, kényszergyógykezelés és a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló törvény szerinti intézkedések, melyek közül megrovás, a próbára bocsátás és a jóvátételi munka büntetés helyett, míg az elkobzás, a vagyoneklobzás és az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele önállóan, és büntetés vagy intézkedés mellett is alkalmazható.⁴⁸ A rendelkezésre álló alternatívák ellenére gyakorlat azt igazolja, hogy csak nagyon kevés esetben kerül sor a jelenlegi büntetési tételek alkalmazására, és az eljáró bíróságok gyakrabban szabnak ki pénzbüntetést a szabadságvesztés büntetés kiszabásához képest,⁴⁹ míg a leggyakrabban alkalmazott intézkedések között a

⁴⁴ BODNÁR i. m. 17.

⁴⁵ FANTOLY i. m. 33.

⁴⁶ Btk. 253. §.

⁴⁷ Btk. 33. § (4) bekezdés.

⁴⁸ Btk. 63. §.

⁴⁹ Ld. bővebben VÁRHEGYI i. m., melyet a SWiPE projekt adatai is alátámasztanak, valamint BALOGH et al. i. m. 67–70.

próbara bocsátás, a megrovás és az elkobzás⁵⁰ szerepelt.⁵¹ Szintén érzékelhető probléma, hogy bár bizonyított a természet és vadvilág elleni bűncselekmények és a szervezett bűnözés, a nagymértékű anyagi haszonszerzés, s egyéb kriminális magatartások kapcsolata⁵² ezeket a körülményeket az eljáró szervek és bíróságok sokszor nem kellő súllyal veszik figyelembe és a Btk. sem teszi lehetővé a jogellenesen szerzett haszon összegének, sem a haszonszerzési célnak, a kereskedelem tényleges mértékének vagy gyakoriságának értékelését a szankciók meghatározásánál.⁵³ Ezekre tekintettel álláspontom szerint indokolt volna az alkalmazandó szankciók szélesebb skáláját alkalmazni a reparatív szemléletre helyezve a hangsúlyt, hogy a büntetőjogi szankciók az arányosság és egyéniesítés követelményeire tekintettel megfeleljenek a természetvédelem legfontosabb célkitűzéseinek, az európai uniós kötelezettségeknek és a lehető legjobban, leeffektívebben szolgálják a büntetés célját.

A szankciók kapcsán elmondható, hogy a magyar szabályozásban a büntetőjogi, közigazgatási és a polgári jogi felelősség kiegészíti egymást,⁵⁴ így alapvetően egy hármass felelősségi rendszer teszi lehetővé a különböző eljárásoknak és szankcióknak az alkalmazását a természet elleni jogsértések esetén, amely felveti a kétszeres értékelés tilalmának problematikáját⁵⁵ is. A közigazgatási jogi és büntetőjogi eljárások párhuzamosságának lehetőségeit és az Alaptörvényünk ide vonatkozó passzusát azonban a 8/2017. (IV.18.) AB határozat, s a 2021. január elsején hatályba lépő közigazgatási szabályszegések szankcióiról szóló 2017. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Szankció tv.) új alapokra helyezte, de ez sem tudta teljesen feloldani a közigazgatási bírság és a büntetőjogi szankciók ütközésének kérdését.⁵⁶

⁵⁰ A Btk. 73. § értelmében a természetkárosítás esetén az elkobzás akkor sem mellőzhető, ha az az elkövetőre vagy a tulajdonosra a bűncselekmény súlyával arányban nem álló, méltánytalan hátrányt jelentene.

⁵¹ BALOGH et al. i. m. 10.

⁵² Ilyen bűncselekmény például löszerral, lőfegyverrel visszaélés, méreggel való visszaélés, lopás, rongálás, pénzmosás, okirathamisítás vagy korrupció.

⁵³ BALOGH et al. i. m. 62–83.

⁵⁴ Ez jelenik meg például a Tvt. 80. § (5) bekezdésében is, amely rendelkezés lehetőséget ad a párhuzamos felelősség megállapítására, így az egyes jogterületek szankcióinak egymás melletti alkalmazására.

⁵⁵ A *ne bis in idem* elve, a kétszeres eljárás alá vonás és kétszeres büntetés tilalma, alapvetően büntetőjogi eredetű alapelv, amelynek rendeltetése a többszörös eljárások kiküszöbölése.

⁵⁶ A kérdéskör kifejtésével jelen tanulmány a teljesség igényével nem foglalkozik, részletesebben ld. BÁNYAI Krisztina: Gondolatok a *ne bis in idem* elvéről az állatok jogi védelmét szolgáló közigazgatási és büntetőjogi szankciók tükrében. *Agrár- és Környezetjog*, 2021/31. 23–38.

4. Összefoglaló és de lege ferenda javaslatok

Látható az az általános szintű probléma, hogy a természet elleni bűncselekmények sokszor nincsenek megfelelő súllyal kezelve, ami mellett a magas látencia miatt csak az elkövetett cselekmények töredékére derül fény, ami gyakorta ezen elkövetési magatartások „elbogatellizálását” eredményezi. Ez ahhoz vezethet, hogy az elkövetők számára a jogellenesen szerzett nyereség és az egyéb előnyök messze felülmúlják a felelősségre vonás kockázatát, ezzel egy parttalan küzdelemmé varázsolva a természet és vadvilág elleni bűncselekményekkel szembeni fellépést. Ennek megakadályozása érdekében jogalkotói aktivitásra is szükség van. Olyan jogszabályokat, illetve háttérjogszabályokat kell elfogadni, melyek a természet és vadvilág elleni bűnözés jellemzőire, a bűncselekmény helyszínének, tárgyának jellegzetességeire fókuszálnak és pontos, konkrét megfogalmazásokat tartalmaznak annak érdekében, hogy a jogértelmezés a lehető legszűkebb körben valósulhasson meg, miközben lehetővé tegyék a megfelelő elrettentő erővel rendelkező, arányos büntetés kiszabását, szem előtt tartva, hogy a környezetvédelem területén elsődleges cél a prevenció és a természetbeni helyreállítás.⁵⁷

Azonban a jogszabályok megalkotása, majd elfogadása önmagában nem jelent kizárólagos megoldást, mert ahhoz, hogy a jogszabályok érvényesülhessenek mind nemzetközi, mind hazai szinten olyan hatékony végrehajtási láncra van szükség, amelyben együttműködve vesznek részt a környezet-, és természetvédelmi hatóságok, a nemzeti parkok igazgatóságai, a civil szervezetek, a bűnüldöző hatóságok, a NAV szakemberei, az ügyészségek és a bíróságok, amihez viszont komoly emberi és anyagi erőforrások szükségesek. Fontos továbbá, hogy a jogszabályokat úgy kell megalkotni, hogy azok a jövő generációinak érdekeire is tekintettel legyenek, hiszen – ahogy próbáltam utalni erre korábban is – a természet elleni bűncselekmények és az ahhoz kapcsolódó jogsértések a hatásukat sem feltétlenül a jelen dimenziójában éreztetik. A természetkárosítás terület alapú fordulatával kapcsolatos nehézségekre megoldást kínálhatna a jogszabályhely egy tényálláson belüli módosítása oly módon, hogy külön bekezdésekre tagoltan, példálózva határozná meg a lehetséges elkövetési magatartásokat a jogalkotó, ezzel is behatárolva a ’megváltoztatás’ fogalmának alkalmazhatóságát.

⁵⁷ Viszont a büntetőjogban *nem* a környezet helyreállítása és a természet elleni bűncselekmények által okozott károk megtérítése az elsődleges cél, az erre irányuló tevékenységet elsősorban a közérdekvédelmi ügyészek végzik, s éppen ezért kulcsfontosságú a két szakág közti együttműködés és kommunikáció. Erről ld. az ügyészség környezetvédelmi tevékenységéről szóló 1/2014. (III.31.) LÜ körlevél.

Mivel természet károsodásának vizsgálata rengeteg, kifejezetten speciális szakterületet érint, még a jogágak ténylegesen összehangolt rendszerében sem lehet garantált az eredményes működés a környezetvédelem területén, ha az állam nem képes – vagy nem akar – egy olyan szakapparátust felállítani, amely birtokában van a szükséges szaktudásnak, annak érdekében, hogy a jogszabályok betartatásával, szakvélemények alkotásával és a megfelelő ellenőrzések lefolytatásával biztosítani tudja a környezeti bűnözés elleni hatékony fellépést. Így ahhoz, hogy a környezeti bűncselekmények visszaszorítása hatékony legyen, szükség van arra is, hogy az eljáró hatóságok törekedjenek a megelőzésre, a felderítésre, a megbüntetésre és a helyreállításra, figyelemmel arra, hogy az elővilág egyedeinek sérelmére elkövetett cselekmények az eddig megszokott kriminalisztikai módszerektől eltérő szemlélet és gondolkodásmód és problémamegoldó képesség is szükséges. Szükség van arra is, hogy megfelelő arányban, egymással összhangban alkalmazzák a jogterületek felelősségi rendszereit. Jelentős továbbá, hogy ezeket a bűncselekményeket szélesebb körű jelenségek részeként kezeljék, ne pedig elszigetelten, mivel természeti környezetünk folytonos reakcióban van az azt érő hatásokkal. Indokoltnak tartom továbbá külön erre szakosított környezetvédelmi bíróságok felállítását, vagy ilyen ügyek elbírálására kizárólagos illetékességgel rendelkező bíróságok vagy kiemelt szaktudással rendelkező bírák kijelölését⁵⁸ és a környezeti bűnözésre szakosodott ügyészek, rendőrök jelenlétének és szakmai továbbképzésének biztosítását is. Garantálni kell továbbá a magas szintű koordinációt és együttműködést a gyakorló szakemberek és szervek között, valamint az információk és adatok szabad és hatékony áramlását a célnak megfelelő adatbázisok és nyilvántartások központi szintű működtetésével. Viszont álláspontom szerint mindez mit sem ér, ha nincs biztosítva már állami és társadalmi szinten az elkötelezettség, mint morális elem, melynek érdekében elengedhetetlen a megfelelő tájékoztatási struktúra kiépítése.

Az eredményességhez azonban szükséges, hogy a büntető igazságszolgáltatás fent nevezett szereplőit ne elemenként, hanem összességükben kezeljük és alkalmazzuk, különben a jogszabályok sem lesznek többek egy jó tanácsnál.

⁵⁸ Mert bár a szakértők jelenlétére szükség van, a bírák specializációja jelentősen megkönnyítené számukra a természet elleni bűncselekmények vonatkozásainak és összefüggéseinek megértését és a szakvélemények átlátását, melyek meghatározóak a büntetőjogi felelősség megállapítása és az ügy elbírálása szempontjából.

DECENTRALIZÁLT PÉNZÜGYEK

A kriptoeszközökre épülő hitelintézetek elmélete

SZABÓ Zalán

1. Bevezetés

Mióta a Bitcoin árfolyama – a tőzsdék történetében szinte ezidáig nem tapasztalt módon – az egekbe szökött,¹ neve és ezzel együtt a ‘kripto valuta’ és ‘*blockchain*’ szavak is beszivárogtak a köztudatba. A jogtudomány ezzel együtt azonban jelentőséget tulajdonított ezen jelenségeknek. Ennek ellenére, a *blockchain* elmúlt több, mint tíz éves története számos érdekes problémát vethet fel a jogász társadalomban. Jelen tanulmány célja, hogy szemléltesse a *blockchain* technológia jelentős kihatásait a bankjog működésére, és hogy ez milyen problémákkal szembesíti ma a pénzügyi jogászokat. Hozzá kell tenni, hogy a kriptoeszközök jelenleg nem csak a bankszektorban mellőzik a szabályozottságot.² Vizsgálatom tárgyát nem is a hagyományos bankjog keretei között érdemes keresni, helyette inkább a mára már nagymértékben összekapcsolt, globalizált banki működésre ható különféle szokatlan behatások okozta zavarokat és ezek esetleges feloldását mutatom be. Erre azért is szükség van, mivel a magyar bankjogi szakirodalom egyelőre mellőzi a kriptoeszközökre épülő pénzügyi intézmények bemutatását. Fontos kiemelni, hogy a hazai szabályozási vákuum mellett uniós szintén már beindult egyfajta szabályalkotási mechanizmus, ám a jelenleg hatályos MiCA rendelet³ a decentralizált bankszektorra kifejezett rendelkezést nem tartalmaz.

¹ A tanulmány írásának időpontjában az eddigi legmagasabb jegyzett kereskedelmi ára a BTC/USD-nak: 68925 BTC USD. Ld. <https://www.investing.com/crypto/bitcoin/btc-usd>

² Apolline BLANDIN – Ann Sofie CLOOTS – Hatim HUSSAIN – Michel RAUCHS et al.: *Global Cyptoasset Regulatory Landscape Study*. Cambridge, University of Cambridge, 2019. 42. <http://tinyurl.com/5n77wm37>

³ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2023/1114 rendelete a kriptoeszközök piacairól, valamint az 1093/2010/EU és az 1095/2010/EU rendelet, továbbá a 2013/36/EU és az (EU) 2019/1937 irányelv módosításáról.

Ezért bár az uniós modell jó kiindulási pont lehet a hazai szabályalkotás számára, vizsgálatomat kizárólag a hazai bankjogi keretrendszerben folytattam.

A decentralizált pénzügyi intézmények tehát olyan, az online térben létező entitások, melyek óriási tőkét gyűjtenek össze, a lakosságtól betéteket gyűjtenek, valamint a betétesek pénzéből kölcsönt kínálnak lényegében bárki számára. A ‘pénz’, ami pedig gazdát cserél, kriptoeszköz, mely tény szintén sok furcsaságot eredményezhet. Egy másik sürgető okot szolgáltat a munkára a fogyasztói réteg jelenlegi kiszolgáltatott helyzete, az eluralkodó jogbizonytalanság. A magán-szféra érdekhordozói mellett pedig megjelenik végső soron az állam is: milyen fényt vethetne az államra, ha hagyná, hogy a decentralizált pénzügyi intézetek magukat szabályozzák, illetve a mára nem csekély mögöttes tőkekoncentráció egyre sürgetőbbé teheti az állam számára az adóztatási igényének mielőbbi kiterjesztését.

2. Mi az a kriptohitel és miben különbözik a klasszikus hiteltől?

Általános jelenség, hogy a kriptoeszközök kapcsán az utca embere pusztán csak a híresebb kriptoeszközökre gondol (*bitcoin*, *ethereum*), holott ezen digitális termékek mögött sok esetben komplex szolgáltatások, és IT megoldások állnak, melyek önmagukban is értéket képeznek. A kriptoeszközök gyakorlati hasznosulása szempontjából kiemelkedő, hogy ezen valuták igencsak lerövidítik a pénzáttalások idejét és tranzakciós költségét.⁴ Egy másik hasznosítási lehetőséget képez a kriptoeszközök mögött húzódó ún. *blockchain* technológia felhasználása virtuális szerződések megkötésére. Ezeket hol okosszerződéseknek, hol *smart contract*-eknek nevezik, és valójában távol állnak a papír alapú szerződésektől, inkább úgy kell őket elképzelni, mint egy-egy számítógépes programot, melyek automatizálják a különféle tranzakciók, szerződéses szolgáltatások végrehajtását a blokkláncon keresztül.⁵ Ezt a technológiai vívmányt pedig a *FinTech* (pénzügyi technológia) világ az elmúlt pár évben számos, jogilag is érdekes projektben hasznosította: ezek közül témám szempontjából a legfontosabbak az ún. DAO-k (decentralizált autonóm szervezetek), melyek speciális társasági formát alkotnak, jellemzően csak az online térben léteznek,

⁴ Jonathan CHIU – Thorseten V. KOEPL: Blockchain-Based Settlement for Asset Trading. *Bank of Canada Staff Working Paper*, vol 45. (2018) 11. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy122>

⁵ CSITEI Béla: *Okos szerződések*. Budapest, Opuscula Civilia, 2019. 1.

és a tőkeallokáció oly módon kerül lebonyolításra irányukban, hogy az interneten lényegében bárki „részesedést” szerezhet bennük úgy, hogy kripto-, vagy fiat valutáért tokeneket vásárol.⁶ A tokeneknek meghatározott mennyisége van, a birtokolt százalékuk után pedig a token birtokosa jogosulttá válik szavazni a DAO életét irányító kérdések felől, a szavazás pedig ilyen, a *blockchain*-re fűzött okosszerződésen kerül lebonyolításra.⁷ Ez azért bír különös jelentőséggel, mivel ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a kriptoeszközökkel kereskedő, azokkal hitelezési tevékenységet folytató „bankok” is jellemzően DAO formában jönnek létre. Fontos, hogy még ha el is fogadjuk, hogy egy ilyen *smart contract* jogi értelemben is szerződésként jön létre, érvényes, és hatályos, akkor is problémát okoz, hogy a kriptoeszközökre épülő kontraktusok nagyon gyorsan vándorolnak a virtuális térben, nehéz őket személyekhez kötni, erősen decentralizáltak.⁸

Az előzőek okán világossá válik, hogy miért is fontos vizsgálat alá vonni ezt a kiemelkedő területet: a XXI. századi technológiai fejlődés vadvirágait, és ezen virágok vadhajításait: a kriptoeszközből nyújtott hitelkeretet, kölcsönöket és más pénzügyi szolgáltatásokat, valamint az ezek köré épülő intézményeket. De mi is akkor tehát a kriptohitel és a kriptokölcsön? A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez (a továbbiakban: Ptk.) írt Nagykommentár szerint a hitelszerződés alapján a hitelező főszolgáltatása a hitel rendelkezésre tartása. Ilyenkor a hitelező nem pusztán egy további szerződés megkötésére vállal kötelezettséget, hanem a hitel rendelkezésre tartásával önálló szolgáltatást nyújt. Ez tehát – civilizisztikai szóhasználatnál – egy *praestare* típusú kötelezettség.⁹ A hitelösszeg rendelkezésre tartásáért pedig a hitelfelvevő ellenszolgáltatást nyújt, megfizeti a hitel díját. A kölcsönszerződést a Ptk. úgy definiálja, hogy a kölcsönszerződés alapján a hitelező meghatározott pénzösszeg fizetésére, az adós a pénzösszeg szerződés szerinti későbbi időpontban a hitelezőnek történő visszafizetésére és kamat fizetésére köteles. A kölcsön tárgya tehát a polgári jog szemszögéből nézve főszabály szerint pénz.

Noha a kriptoeszközök pénz jellege vitatott, a Ptk. 6:389. §-a kiegészítő szabályt alkot, mivel lehetővé teszi a kölcsönszerződés szabályainak alkalmazását

⁶ Michael MENDELSON: From Initial Coin Offerings to Security Tokens: A U.S. Federal Securities Law Analysis. *Stanford Technology Law Review*, vol 22. (2019) 67.

⁷ Aaron WRIGHT: The Rise of Decentralized Autonomous Organizations: Opportunities and Challenges. *Stanford Journal of Blockchain Law & Policy*, 2021/5. <https://assets.pubpub.org/aakel7dc/31625249313227.pdf>

⁸ HALÁSZ Zsolt: A virtuális pénzeszközökkel összefüggő jogi kérdések az adójog területén. *Iustum Aequum Salutare*, XVI. évf., 2020/16. 38.

⁹ GÁRDOS Péter: A hitel- és számlaszerződések. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 844–845.

arra az esetre, ha a kölcsön tárgya valamilyen helyettesíthető dolog. Ilyen esetben is köteles az adós kamatot fizetni, az átadáskori piaci érték alapulvételével, a kamatszámítás szabályaira tekintettel. És éppen ez a kiterjesztő értelmezést lehetővé tevő törvényi deklaráció az, ami miatt kötelmi jogi értelemben az ilyen digitális valuták nem tartogatnak túl sok újdonságot, még ha kissé szokatlanok is.

Kérdés lehet továbbá, hogy lehet-e a kriptoeszköz dolog? Közgazdaságtani értelemben lehetséges, hogy a kriptoeszközöket éppenséggel pénzként, árucikként, értékpapírként látjuk megjelenni a gazdaság körforgásában, azonban pénzügyi jogi szempontból a kriptoeszközök rendelkeznek azokkal a szükségképpeni tulajdonságokkal, melyek így, az üzletszerűség motívumával párosulva már a bankjog határain belül mozognak.¹⁰ Polgári jogi szempontból a tanulmány szerzője – a NAV egyik irányadó állásfoglalását alapul véve – azokkal a szerzőkkel ért egyet, akik a kriptoeszközöket egyfajta lejárat nélküli követelésnek tekintik.¹¹ Az idézett adóhatósági állásfoglalás azt állapította meg, hogy a kriptoeszköznek attól van értéke, hogy a piaci szereplők közül egyesek elfogadják fizetőeszközként, nem rendelkezik nemesfémfedezettel, értékpapírijogi tulajdonságokkal, tehát lényegében egy olyan fizetési ígéret, amely az aktuális árfolyama alapján pénzre váltható. Ennek az ígéretnek pedig lejáratja nincsen.¹²

A kriptokölcsönökről lefestett képünket némiképp cizellálja, ha bevezetünk két új fogalmat: a centralizált kölcsönszerződést és a decentralizált kölcsönszerződést. Centralizált kölcsönről (CeFi) beszélhetünk a hagyományos – Ptk. szerinti – kölcsönszerződés esetében is. A CeFi szó ilyenkor tehát csak arra utal, hogy a klasszikus kölcsönszerződés tárgyát vagy biztosítékát kriptoeszközben denominálják.¹³ Centralizálttá az teszi az ilyen kölcsönt, hogy a szerződő felek ismerik egymást. A CeFi kölcsönök egyéb tekintetben az adott jogrendszer sajátosságainak megfelelően lekövetik a kölcsönszerződés törvényi szabályait, a szerződéseket pedig akár papíron is meg lehet kötni. A centralizált kölcsön alternatívája a – feltehetően sokkal elterjedtebb – decentralizált kölcsön (DeFi). A DeFi kölcsönök egy sajátos rendszert alkotnak, lényegük nem ragadható meg

¹⁰ NAGY Zoltán: A kriptopénzek helye és szerepe a pénzügyi rendszerben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. 12.

¹¹ ERDŐS Gabriella: Bitcoin, a lejárat nélküli követelés? *Iustum Aequum Salutare*, XVI. évf., 2020/4. 11.

¹² Nemzeti Adó- és Vámhivatal. Iktatószám: 2161842034. Ügyszám: 250-9583. 2. <https://digitalcash.hu/wp-content/uploads/2017/07/Adó2.pdf>

¹³ What is crypto lending? Key legal considerations for lenders. *Dentons*, 2021. december 10. Forrás: <http://tinyurl.com/y3pt6vqx>

egy kétpólusú szerződésben. Ilyenkor ugyanis a kölcsönszerződés megkötéséhez szükség van egy digitális platformra, amely a külvilágban egy telefonos applikáció vagy egy weboldal formájában manifesztálódik. A külső megjelenés alatt pedig egy számítógépes program, azaz egy protokoll fut, aminek a programkódjában megszerkesztésre kerülnek a kölcsönszerződés részletei, a szerződéskötés lebonyolításának a lépései, és sok más egyéb technikai részlet is. És éppen ez az egyik kulcsfogalma a DeFi-nak: nincs közvetítő fél, a bankot kihagyjuk a képletből.¹⁴A platformon számos személy részt vesz, jellemzően úgy, hogy az összes szereplő kriptoeszközt helyez el a platformon tárolt ún. *kriptotárcájában*. Utóbbit úgy kell elképzelni, mint egy bankbetétet, mely után a platform bizonyos feltételek teljesülése esetén kamatot fizet. A platform ezt követően lehetővé teszi tagjai számára, hogy aki éppen forrásokat igényel, az megbízást adjon le erre vonatkozóan (adós). Az adós számára – ha megfelel a protokollban leírt feltételeknek – folyósítják az igényelt összeget. Magát a kölcsönszerződést okosszerződés formájában kötik, az adós előre leprogramozott szerződési feltételekben ‘egyezik meg’ a kölcsönt folyósító platformmal.¹⁵A kölcsön összegét abból a kriptoeszközből folyósítják, amely a ‘betétesek’ kriptotárcáiban található. Ehhez a ‘betétesek’ ilyen irányú kifejezett hozzájárulása szükséges, nekik ugyanis szintén ki kell jelenteniük, hogy határozott vagy határozatlan időre lemondanak a pénzükről, és ezért cserébe fogják kapni a kamatot is, szintén kriptoeszközben. A platformok protokollja általában úgy van kialakítva, hogy az összegyűjtse az összes felesleggel rendelkező és kamatot kívánó betétes pénzt egy virtuális ‘medencébe’ (*pool*).¹⁶A rendszerben a rációt éppen a bankok működésének és funkciójának ötlete adja. A kriptoeszközök árfolyamai ugyanis roppant volatilisak,¹⁷ és sok befektető hosszabb ideig tartja a kriptoeszközöket. Azért dönt tehát a befektető az ilyen platform használata mellett, hogy a pénzt ezen állási idő alatt is hasznosítani tudja, kamatot kapjon cserébe. Az adósi oldalon, úgy gondolom, főként intézmények állhatnak, me-

¹⁴ Igor MAKAROV – Antoinette SCHOAR: Cryptocurrencies and Decentralized Finance (DeFi). *BIS Working Papers*. 1061, 2022. 1–2.

¹⁵ Jonathan CHIU – Emre OZDENOREN – Kathy YUAN – Shegxing ZHANG: *On the Inherent Fragility of DeFi Lending*. 2022. 2–3. Forrás: <http://tinyurl.com/2s4brhns>

¹⁶ Francesca CARPELLA – Edward DUMAS – Jacob GERSZTEN – Nathan SWEM – Larry WALL: Decentralized Finance (DeFi): Transformative Potential & Associated Risks. *Federal Reserve Board, Finance and Economics Discussion Series*, vol. 57. (2022) 23.

¹⁷ Volatilis az a termék, melynek ára nagy frekvenciával vagy nagy amplitúdóval ingadozik a piacokon kialakult trendvonal körül. Ld. Roni BHOWMIK – Shouyang WANG: Stock Market Volatility and Return Analysis: A Systematic Literature Review. *Entropy*, Vol. 22, 4 May 2020. 1–2.

lyek nagy volumenben spekulálnak a kriptotőzsdén. És mint a valódi tőzsdén, az ilyen intézmények, befektetési szolgáltatók nagy tőkeáttétellel dolgoznak, nekik kapóra jön, hogy a kisbefektetők kölcsönt nyújtanak nekik az adott termékből. A legtöbb platform igen nagy kamatlábat ígér a betéteseinek, az intézmények pedig – hogy mindez gazdaságos legyen – hajlandóak megfizetni a még ennél magasabb kamatlábakat is. Az adósi oldal ugyanis általában ki tudja gazdálkodni a drágább kamatot is, hiszen jellemzően olyan intézmények élnek a kriptokölcsönökkel, akik maguk is spekulánsok a kriptopiacon. A magas volatilitás miatt ugyanis egy szerencsés üzlet után könnyedén teljesíthető a magas kamat megfizetése is.

Természetesen felmerül a kérdés, mi történik akkor, ha az adós nem fizet. A protokoll a kölcsön felvételét bizonyos feltételekhez köti. Ilyen feltétel, hogy a kölcsönbevevőnek rendelkeznie kell meghatározott mennyiségű fedezettel. A kialakult piaci gyakorlat szerint az ilyen kriptokölcsönökre az egyes platformokon túlzott mértékű fedezetet (*over-collateralization*) szokás előírni: a jellemző mérték a felvett kölcsön 150-200%-a között alakul általában, szemben a klasszikus jelzálogkölcsönök 70-90%-ával.¹⁸ További kérdést prezentálhat, hogy mi a helyzet akkor, amikor a kölcsönszerződés tárgya – a kriptoeszköz – rohamosan elkezd veszíteni az értékéből. Hiszen ezeknek az eszközöknek köztudottan volatilis a piaci árak. Amikor a fedezetül nyújtott eszközök együttes piaci értéke a protokoll által támasztott minimum piaci érték alá csökken (pl.: a felvett kölcsön értékének 150%-a), a követelés biztosítására három módszer mutatkozik: (i) a fedezetül nyújtott eszközök teljes mértékben likvidálásra kerülnek, azaz a hitelezők kielégíthetik belőle követelésüket, mely után adott esetben a 'hitelező' prémiumot kell, hogy fizessen azért cserébe, hogy olcsóbban és nagyobb mennyiségben jutott eszközhöz, mint a korábbi kölcsön formájában fennállt követelése (*liquidation spread*), (ii) a fedezetet az adós kiegészítheti úgy, hogy a fedezetül adott eszközök értéke elérje az elvárt szintet, (iii) az adós visszafizetheti a felvett kölcsön teljes összegét.¹⁹ Mindez a korábban megkötött, konszenzuson alapuló okosszerződésen múlik, azaz, a protokollon, amiben a felhasználók megegyeztek a kölcsön felvételekor.

¹⁸ George HRISTOV: Collateralized Crypto Loans In DeFi 2023. *Milkroad*, June 14, 2023. <https://milkroad.com/borrow/collateralized-loan/>

¹⁹ Kaihua QIN – Liyi ZHOU – Pablo GAMITO – Philipp JOVANOVIĆ – Arthur GERVAIS: *An Empirical Study on DeFi Liquidations: Incentives, Risks, and Instabilities*. IMC '21: Proceedings of the 21st ACM Internet Measurement Conference, New York, 2021. 1. <https://arxiv.org/pdf/2106.06389.pdf>

3. A kriptokölcsönöket lebonyolító intézményekről általában

A blokklánc mint technológia ötvöződik az elmúlt évtizedben kibontakozó mozgalommal, amelyet manapság a köznyelv csak FinTech-nek nevez, és amelynek kifejezett célja az egyes pénzügyi szolgáltatások minőségének javítása, azok automatizálása.²⁰ A mozgalom és a blokklánc egyik terméke tehát a decentralizált pénzügy (*decentralized finance*), azaz a pénzügyi szolgáltatások online, közvetítő intézmények nélküli igénybevételének lehetősége.²¹ Tehát a DeFi alapelve, hogy előnyt teremt azzal, hogy kihagyja a gazdasági tranzakciók lebonyolításából a közvetítő feleket a modern technológia segítségével (P2P).²² A decentralizált pénzügyek megvalósulásának a fóruma az online világ, az egy-egy kifejezett funkció ellátására megírt applikáció (DApp).²³ Az ilyen applikáció többrétegű: egyrészt rendelkezik egy felhasználói felülettel, mint bármilyen közismert szoftver, másrészt a program mélyén magával a programkóddal (*protokoll*), melyek egy-egy okosszerződésként kerülnek megalkotásra. Az applikáció protokolljában lefektetésre kerülnek azok a szabályok, melyek mentén a program által működtetett pénzügyi intézmény operál. A protokoll okosszerződés lévén rendelkezik jogi kötőerővel is.²⁴ A DeFi protokollokon belül is két általános típust különböztethetünk meg: (i) a decentralizált tőzsdét (DEX), és a (ii) kölcsönnyújtó protokollt (PLF).²⁵ Számunkra természetesen ez utóbbiak az érdekesebbek.

A protokollok belső szabályozást azért gondolom relevánsnak, mivel jelen pillanatban ezek a kriptointézetek jellemzően csak a megalkotójuk által a

²⁰ Peter GOMBER – Robert J. KAUFFMAN – Chris PARKER – Bruce W. WEBER: On the fintech revolution: Interpreting the forces of innovation, disruption, and transformation in financial services. *J. Manag. Inf. Syst.*, Vol. 35. (2018) 220–265.

²¹ Saif Ahmed ABDULHAKEEM – Qiuling HU: Powered by Blockchain Technology, DeFi (Decentralized Finance) Strives to Increase Financial Inclusion of the Unbanked by Reshaping the World Financial System. *Mod. Econ.*, vol 12. (2021) 1. https://www.scirp.org/pdf/me_2021011415501439.pdf

²² Dirk A. ZETSCHE – Douglas W. ARNER – Ross P. BUCKLEY: Decentralized finance. *J. Financ. Regul.*, Vol 6. (2020) 172–203.

²³ Fabian SCHÄR: Decentralized Finance: On Blockchain- and Smart Contract-Based Financial Markets. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, vol 2. (2021) 1. <http://tinyurl.com/4bpe464w>

²⁴ Stuart D. LEVI – Alex B. LIPTON: An Introduction to Smart Contracts and Their Potential and Inherent Limitations. *Harvard Law School Forum on Corporate Governance*, 2018. <http://tinyurl.com/2j337c7a>

²⁵ Palina TOLMACH – Yi Li – SHANG-WEI Lin – YANG Liu: Formal Analysis of Composable DeFi Protocols. FC 2021 International Workshops. *Lecture Notes in Computer Science*, vol 12676. 2021. 2. https://personal.ntu.edu.sg/yi_li/files/Tolmach2021FAC.pdf

protokollban lefektetett jogi jellegű szabályok szerint operálnak. A protokoll lényegében helyettesíti a pénzügyi intézmény társasági szerződését, általános szerződési feltételeit, és minden egyéb olyan *soft law* jellegű szabályt, amelyekkel egyébként a klasszikus intézmények is rendelkeznek.

Ki kell továbbá emelni, hogy ezen intézmények mögött rendszerint fellelhető valamilyen jogi személy is, aki közvetlenül valamely ország jogszabályainak a hatálya alá esik. A jogi személy formai típusai közül kiemelkedik az ún. DAO. A DAO a jogi személyek egy újfajta típusa, mely egyelőre csak kevés államban rendelkezik jogi elismertséggel.

Összességében megállapítható, hogy annak ellenére, hogy ezen platformok explicit célkitűzése, hogy biztosítsák a szolgáltatások decentralizáltságát, melyhez párosul az az elv is, hogy a kriptointézmények függetlenek szeretnének maradni az egyes államok joghatóságától, a háttérben ennek ellenére jellemzően mégis önként alávetik magukat valamilyen módon a jogszabályi kereteknek.²⁶ Ennek a *compliance* munkának az egyik kézzelfogható ékköve a jogi személyként való inkorporáltság. Erre az egyes vállalkozások mögött meghúzódó érdekhordozóknak a saját felelősségük korlátozása végett is szükség lehet. Aggasztó, ám de általános, hogy az ilyen intézmények a gyakorlatban sokszor utolérhetetlenek (egzotikus szigeteken jegyzik be székhelyüket, stb.). Véleményem szerint jogi gyógyírt ezen vállalatok felelősségének megragadására az szolgáltatathat, hogy még amennyiben a kriptointézmény önkéntes jogválasztása, felelősségének általános szerződési feltételben való korlátozása jelen ismereteink szerint valamilyen mértékig jogszerűnek is tekinthető, ezen jogi kötöttség terrénuma csupán a felek szerződéses szabadságának, magánjogi korlátainak határáig terjedhet ki. Ezt a problémát azonban nem tárgyalom, ugyanis ez a fogyasztóvédelem és a polgári jog területére vezet. Úgy gondolom, a decentralizált intézményeket nem itt fogjuk tudni utolérni és megragadni, hanem sokkal inkább a közjogi szabályok segítségével.

4. Kísérlet a decentralizált hitelintézetek nemzeti szabályozására

Az előbb említett ‘közjogi kiút’ piedesztálra emelése azonban optimista szemléletmódról árulkodik, ugyanis mind az intézmények ÁSZF-e, az

²⁶ Angela WALCH: Deconstructing „Decentralization”: Exploring the Core Claim of Crypto Systems. In: Chris BRUMMER (ed.): *Cryptoassets: Legal, Regulatory, and Monetary Perspectives*. New York, Oxford University Press, 2019. 47–48.

okoszerződésként működő protokoll esetében, mind a közjogi, nemzetközi jogforrások tekintetében problémás lehet első tekintetre, hogy mely állam jogát kell alkalmazni, ki az illetékes bíróság, és így tovább.²⁷ Ugyanis eleinte úgy tűnhet, mintha a kérdésre csak olyan válaszokat tudnánk nyújtani, hogy a decentralizáció, az inkorporáció mellőzése, és az anonimitás okán nincs olyan ország, mely magának vindikálhatná a kérdések eldöntését. Ha a platform ügyfelét jogtalan sérelem éri, nem tudni, hogy hova nyújtson be keresetet, a bíróság nem tudja, hogy kit kellene pontosan eljárása alá vonnia (kivétel a már említett, legálisan inkorporált DAO-k), illetve ezen szervezetek – szemben a klasszikus pénzügyi intézményekkel – nem rendelkeznek felügyeleti szervvel, illetékes felettes hatósággal. Úgy vélem, azokkal lehet egyetérteni, akik úgy vélik, hogy a kriptointézetek éppen nemhogy sehol, hanem valóságosan mindenhol kötelesek alávetni magukat azon adott állam hatalmának, ahol azok szolgáltatást nyújtanak.²⁸ Ez következik az online szolgáltatások körül kimunkált kereskedelmi és jogi gyakorlatból, illetve a kereskedelmi észszerűségből is. Amennyiben az államok egyetértenének ebben, úgy azt is felismernék, hogy a decentralizáció 'röghöz kötése' közös érdek: hiába ugyanis az állam joga és igénye arra, hogy bankjogi és egyéb szabályait kikényszerítse, akkor is nehéz megtalálni, hogy kin is kellene ezeket behajtani.

Ezt lenne hivatott kiküszöbölni a platform felhasználóinak szétválasztása: felhasználóra és programozóra. A két csoport lényegében most is elkülönül, azonban az internet ezek személyazonosságát sok esetben elrejtí.²⁹ Addig ugyanis, amíg egy kvázi szervezet magát nem jegyezteti be valamilyen társasági formába, addig formálisan csak a vállalkozás szellemi tulajdonosait, kitalálóit, irányítóit ismeri a jog. Utóbbi személyeknek azonban érdekükben állna valamilyen tényleges társasági jogi formába szerveződniük, annak érdekében, hogy felelősségüket korlátozzák. Magukat a résztvevőket is el lehet oly módon képzelni, hogy az, aki csak tokennel rendelkezik az adott platformnál, úgy viselkedik, mint egy részvényes, a programozók pedig menedzseri feladatok ellátására is kötelesek.³⁰ Alapvetően ez lehetne az utolsó szalmaszál, ami

²⁷ Shaanan COHNEY – David HOFFMAN – Jeremy SKLAROFF – David WISHNICK: Coin-Operated Capitalism. *Columbia Law Review*, Vol. 119. (2019) 611.

²⁸ Dirk ZETZSCHE – Ross BUCKLEY – Douglas ARNER: The Distributed Liability of Distributed Ledgers. *University of Illinois Law Review*, 2018. 1383–1386.

²⁹ Philipp HACKER: *Corporate Governance for Complex Cryptocurrencies? A Framework for Stability and Decision Making in Blockchain-Based Organizations*. Oxford University Press, 2017. 26–27.

³⁰ Uo.

az államok útjában áll a kriptohitelpiac meghódítása ügyében. A sikeresség érdekében szükséges lenne konkrét rendelkezéseket beiktatni a megfelelő jogforrásba, melyek kimondják a virtuális pénzt nyújtó szolgáltatók országhoz és jogi formához kötöttségét vagy pedig az adott állam bíróságának lenne a feladata rendszeren jogalkalmazása alá vonni ezen szolgáltatókat. Ezek hiányában ugyanis az ilyen szolgáltatók, úgy vélem, jelen pillanatban mögöttes korlátlan felelősséggel tartoznak a szolgáltatást igénybe vevők irányában. Úgy gondolom, hogy a magyar jogrendszer sajátosságainak ismeretében hazánkban inkább az előbbi lenne megfontolandó.

Érdemes továbbá azt is vizsgálni, hogy miként próbálják szabályozásuk alá vonni a kriptoeszközalapú szolgáltatást nyújtó szervezeteket a környező államok. A téma szempontjából legrelevánsabb, leghelyesebbnek tűnő megoldást Németország szolgáltatta: kiegészítették a klasszikus bankjogi szabályozást,³¹ melynek következtében szabályozásra került a kriptoletétkezelés és a kriptóértékpapír-nyilvántartásvezetés is. Az érintett szolgáltatók a jogalkotó intézkedése folytán betagozódtak a német állam illetékes hatóságának a felügyelete alá. Ugyanakkor a klasszikus hitelintézetekre vonatkozó, egyes prudenciális jellegű szabályok alól mentességet nyertek (CRR, illetve KWG saját tőkére, tőkepufferekre, nagykockázat vállalásra, belső hitelekre vonatkozó szabályai stb.).³² A német példával Málta megoldása állítható szembe. Málta ugyanis három különálló törvényszöveget alkotott: a virtuális pénzügyi eszközökről szóló törvényt (VFA Act), az innovatív technológiai rendszerekről és szolgáltatásokról szóló törvényt (ITAS Act), és a Máltai Digitális Innovációs Felügyeletről szóló törvényt (MDIA Act). A hitel- és kölcsönnyújtást alapvetően a VFA szabályozza, melynek tárgyi hatálya kiterjed a virtuális pénzügyi eszközök kibocsátására és a virtuális pénzügyi eszközökkel kapcsolatos szolgáltatások nyújtására. Ezen tevékenységeket a jogalkotó a Máltai Pénzügyi Szolgáltatási Felügyelet felügyeleti hatásköre alá rendelte.³³ Érdekes azonban, hogy a VFA rendelkezik ún. digitális formában végzett engedélyköteles tevékenységekről, a lista azonban nem tartalmazza a kölcsön- és hitelnyújtást. Málta és Németország mellett egyéb jogalkotói próbálkozások is születtek (Ausztria,

³¹ Gesetz über das Kreditwesen in der Fassung der Bekanntmachung vom 9. September 1998 (KWG).

³² HALÁSZ Zsolt: Variációk egy témára: kísérletek a virtuális eszközök szabályozására. In: CZENE-POLGÁR Viktória – CSABA Zágon – SZABÓ Andrea – ZSÁMBOKINÉ FICSOVSZKY Ágnes: *Tradíció, tudomány, minőség*. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 2021. 208–209.

³³ Uo. 210–211.

Lichtenstein, Svájc, Unió javaslat), azonban a magyar megoldás szempontjából ezen két szélsőség bírhat relevanciával: mégpedig egyfajta *dualista* jellegű önálló törvényi szabályozás és a *monista* jellegű betagozódás a meglévő pénzügyi szabályozáscsomagba.

Úgy vélem, hogy Magyarországon is szükséges lenne a kriptoeszközök specialitásának megfelelő rendelkezéseket inkorporálni a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvénybe (a továbbiakban: Hpt.), és a maguk helyén az egyes megfelelő törvényekbe. A szabályozás kiindulási pontja a Hpt. lehetne. Erre azért lenne szükség, mivel jelen pillanatban – megítélésem szerint – ha egy magyar bíróság szembesülne egy ilyen tényállással, tekintettel az előbbieken tisztázott ‘mindenhol fennálló joghatósági alárendeltségre’ és a programozók mögöttes felelősségére, az most is köteles lenne a Hpt. megfelelő rendelkezései alapján eljárni. Bár a Hpt. 14. § (1) bekezdése kimondja, hogy a Felügyelet engedélye szükséges hitelintézet alapításához, és a törvény jelenlegi teleológiai értelmezéséből is fakad, hogy engedély hiányában nem végezhető pénzügyi szolgáltatásnyújtás, azonban ahogy azt a svájci jogalkotó kapcsán hamarosan bemutatom, a jogalkalmazónak nem okozna különösebb nehézséget azt mondani, hogy maga a DeFi platform által nyújtott tevékenység beleillik az üzletszerű, rendszeres, előre meg nem határozott körnek történő pénzügyi szolgáltatásnyújtás kereteibe. Ezek engedély nélküli nyújtása, a különféle büntetőjogi vetületek mellett közigazgatási jogi típusú szankciókkal pedig szankcionálandó lenne. Az MNB mint felügyeleti szerv a Hpt. Intézkedések és Kivételes intézkedések alcímek alatt felsorolt intézkedések tömkelegét (vezető állású szereplők felelősségre vonása, pénzbírság, szervezeti struktúra átszabása, stb.) pénzügyi intézményekkel szemben alkalmazhatja. Ugyanakkor a közigazgatási bíróságok értelemszerűen közigazgatási anyagi jogi jogszabályok alapján járnak el, ezen intézmények pedig természetesen a Hpt. alá tartozó anyagi jogi szabályok alá kíváncsoznának. Úgy vélem, a bírói útnak jogértelmezéssel és proaktív jogfejlesztéssel módja nyílna mégis alkalmazni a Hpt. által nevesített szankciókat, ezzel példát statuálva és előirányozva a jogfejlődés hazai mezsgyéjét. Ám mivel ezen intézmények teljesen újszerűek, jobb megoldás lenne, ha előbb mégis a jogalkotó lépne, és a decentralizációnak megfelelő rendelkezésekkel egészítené ki a Hpt.-t. Az önálló törvény alkotásával azért nem lehet egyetérteni, mivel a kölcsönnyújtás, és az egyéb „banki” szolgáltatások tartalmilag nem térnek el a bankok által biztosított szolgáltatásoktól, ezért azon az addicionális egy-két fejezeten kívül, melyek potenciálisan a kriptoeszközökkel kapcsolatos szolgáltatásokról szólnának, a Hpt. rendelkezései teljes mértékben alkalmazhatóvá válnának. Nem

is ajánlatos a hitelintézetek jogszabályi regulációját még jobban széttagolni, és bár a decentralizáció érdekes témát szolgáltat, alapjaiban nem érdemelne önálló jogszabálysöveget. Ezek okán tehát a német példát tartom követendőnek.

Kérdés, hogy melyek a Hpt. azon rendelkezései melyekre kivételszabályt kellene alkotni, így kedvezve a kriptofórumoknak. Itt szintén jó kiindulási alap a német megoldás, melynek keretében kötelező minimumtőkét ír elő a jogalkotó (150.000 euró), valamint szakképesítéssel rendelkező vezető állású személyzetet, német székhelyet, és különféle szervezeti megfelelési tevékenységet.³⁴ Számunkra megfontolandó lehet a svájci jogalkotó megoldása is, amely szerintem a német és máltai példa között aranyközéputat képez: önálló, de kiegészítő jellegű törvényt alkotott a megosztott főkönyvi technológiára (DLT Act), mely főként értékpapírjogi rendelkezéseket tartalmaz, továbbá *soft law* jellegű irányelveket határozott meg új kriptoeszközök kibocsátására vonatkozóan is (ICO Guidelines). A bankjogi szabályozást illetően pedig elismerésre méltó, hogy Svájc illetékes bankjogi hatósága (Swiss Financial Market Supervisory Authority, FINMA) megállapította, hogy a DeFi platformok tevékenysége beleillik a svájci bankjogi törvényben (Swiss Banking Act) meghatározott pénzügyi szolgáltatásnyújtás kereteibe, sőt, a DeFi tevékenység üzletszerű kölcsönnyújtásnak minősül az SBA és a svájci bankjogi rendelet (Swiss Banking Ordinance) alapján, így ezen tevékenység engedélykötelessé válik.³⁵ Megállapítható tehát, hogy a svájci megoldás is azon a felismerésen alapszik, miszerint a DeFi tevékenység nem képez tartalmilag kivételt a hagyományos banki tevékenység alól. Sürgető lenne a magyar jogalkotó és az MNB számára ugyanezen felismeréseket hazai oldalon is kieszközölni. Felmerül azonban, hogy melyek a decentralizált intézmények azon aspektusai, melyek valóban kivételt kellene, hogy képezzenek a Hpt. vagy más jogforrás eddig ismert rendelkezései alól. Úgy vélem, hogy az okosszerződések természetűe lehetővé teszi a felhasználó és a szolgáltatást nyújtó intézmény számára, hogy a kriptoplatformokat mentesítsék bizonyos szigorú, prudens működést megkövetelő tőkekövetelmények teljes súlya alól. Értem ez alatt, hogy az egyes bázeli csomagok alapvetően a hagyományos társasági jogi formában működő pénzügyi intézményekre lettek szabva, és az uniós szabályozás is lényegében ezt követi le jelenleg (CRD IV, CRR); éppen ezért, tekintettel arra, hogy az

³⁴ Michael JÜNEMANN – Johannes WIRTZ: *Crypto securities registry – the new financial service in Germany*. 2021. Forrás: <http://tinyurl.com/2v7dnd6m> (2022. április 21.)

³⁵ Olivier FAVRE – Tarek HOUDROUGE – Grégoire TRIBOLET – Fabio ELSENER: *Virtual Currency Regulation: Switzerland*. *Virtual Currency Regulation Review*, 04 September 2023. <https://www.lexology.com/indepth/the-virtual-currency-regulation-review/switzerland>

okosszerződés működésének lényege, hogy a kötelezettségvállalás, a szerződés megkötése után a szolgáltatás teljesítése automatizált, azt a program hajtja végre, ezért hibás teljesítésről elviekben nem beszélhetünk. Ennek okán bizonyos tőkepuffer előírások feleslegesen nagy terhet rónának a DeFi szektorra. Ennek ellenére a német elgondolás, miszerint szükséges egy viszonylag magas induló tőke a vállalkozás beindításához, csak helyeselhető. Ez szavatolhatná az esetlegesen felmerülő kárigények, felügyeleti bírságok kifizetését, elősegíti az intézmény biztonságos működését. Mégis, a legfontosabb beiktatandó potenciális rendelkezésnek az MNB felügyeletének kiterjesztését tartom, ugyanis ezek a szervezetek elsősorban nem az illegalitás talaján állnak, hanem csupán az esetlegesen felmerülő felelősségük korlátozásához, az utolérhetetlenséghez ragaszkodnak foggal-körömmel. A jogi személyiséggel való felruházásuk tehát megteremti a „kézzel foghatóságukat”, a felügyelet alá vonásuk pedig lehetővé teszi, hogy kitereljék ezen vállalkozásokat a szűrkezónából.

A Hpt. a bank és a szakosított hitelintézet számára előírja, hogy kizárólag részvénytársasági vagy fióktelepi formában működhet. A formai követelmények előírása tekintetében továbbá a felügyeletet ellátó hatóságnak eleve erős a beleszólási lehetősége, így az kiterjed nem csupán a társasági jogi formára, hanem azoknak a szervezeti felépítésre is.³⁶ A társasági formára vonatkozó előírásokkal kapcsolatban azon az állásponton vagyok, hogy a részvénytársasági forma nem szolgálja a DeFi szervezetek javát. Következik ez ugyanis abból, hogy a DeFi platform eleve rendszerint DAO formában működik, noha a DAO formát az egyes államok nem is ismerik el minden esetben önálló jogi személyként. A DAO forma egyik hozadéka, hogy a platform felhasználói tokeneket vásárolhatnak, illetve kaphatnak kamat formájában a platformon felhalmozott kriptovagyonuk után. Az adott platform által kibocsátott és a felhasználó által megszerzett token pedig már eleve – az összes kibocsátott token arányában – szavazati joggal, és más egyéb, hagyományos részvényesi joggal ruházza fel a token birtokosát.³⁷ A részvénytársasági forma tehát éppen a DAO formában működő társaság esszenciáját kívánná duplikálni, ez pedig felborítaná a logikus szabályozás harmóniáját, hiszen az ilyen DAO lényege, hogy a felhasználó a tokenek fejében eleve szavazati joggal rendelkezik. Ha már jogi személyiséget kell adnunk a DeFi-nak, akkor két út lenne járható: (i)

³⁶ HORVÁTH Edit – SZOMBATI Anikó: A pénzügyi csoportok kockázata és szabályozásuk. *Hitelintézeti Szemle*, 2002/5. 36.

³⁷ Robin FRITSCH – Marino MÜLLER – Roger WATTENHOFER: Analyzing Voting Power in Decentralized Governance: Who controls DAOs? *Cornell University*, 2022. 1–2. <https://arxiv.org/pdf/2204.01176v1.pdf>

Magyarország Wyoming államhoz hasonlóan önálló jogi entitásként ismerhetné el ezt a formát, (ii) Magyarország lehetővé tehetné a DeFi hitelintézetnek, hogy azokat korlátozott felelősségű társaság formájában is be lehessen jegyezni a cégbíróságon. Véleményem szerint a magyar szabályozási környezetben ez utóbbi megoldás tűnik a járható útnak, hiszen a magyar társasági jog, német mintára, igencsak formakötött.³⁸ A fióktelep-bejegyeztetési kötelezettség előírása ugyancsak helyeselhető. Ugyanis az uniós bankszabályozás logikája is az, hogy a szigorú tőkekövetelmények okán igencsak költséges lenne a bankoknak ötmillió euróért³⁹ minden egyes olyan országban „teljesen” letelepednie, ahol azok egyébként szolgáltatást nyújtanak, ezért lehetőség nyílik a fióktelepek útján kivitelezett határokon átfelölő működésre.⁴⁰ Ezt egyébként a Hpt. maga is előírja a külföldi pénzügyi intézmények belföldi entitásai számára (Hpt. 11. §). Végül soron így lehetne elérni azt, hogy a decentralizáltság ellenére a kriptoplatformok utolérhetőek legyenek. Természetesen a jelenlegi formában ez nem kivitelezhető. Az ilyen intézménynek óriási adminisztrációs terhet jelentene, hogy minden olyan országban, ahol felhasználóval rendelkezik, bejegyezzen egy újabb fióktelepet, illetve ezen túl egy uniós székhelyet is. Ezért az intézményeknek szükséges lenne szelektálni, hogy pontosan mely országok piacain kívánna részt venni, egyáltalán részt kívánnak-e venni az uniós piacon. Ez ugyan földrajzi és jogi értelemben megszünteti a decentralizációt, tartalmilag azonban ez nem mondható el, hiszen így a DAO ugyanúgy működne, mint eddig, csak immáron földrajzilag behatárolt területen. A konkrétabb szervezeti előírások esetében, azt gondolom, hogy az állami beavatkozás igényének csak korlátozott mértékben lehet érvényt szerezni. Ennek oka szintén a DAO formára vezethető vissza. A DeFi vállalkozások ugyanis, szintén a „tokenesítés” okán rendelkeznek bizonyos kötelező tartalmi elemekkel, mint például ahelyett, hogy közgyűlést tartanának, a társaság a döntéseit vagy a menedzseri szinten, vagy a fent leírt közösségi szavazás útján valósítja meg.⁴¹ Így például, ahogyan arra a fejezet elején utaltam már, valamilyen köztes megoldás bírhatna a legtöbb haszonnal.⁴²

³⁸ DÚL János – LEHOCZKI Zóra – PAPP Tekla – VERESS Emőd (szerk.): *Társasági jogi lexikon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 128.

³⁹ Vö. Hpt. 12. §, ahol ennél magasabb összeg szerepel a bankok minimum indulótőkéjeként.

⁴⁰ Ld. CRD IV 12. cikk. Megjegyzem, a Hpt. 12. §-a magyar alapítású bankra több, legalább négy milliárd forint összegű indulótőkét ír elő.

⁴¹ Wulf A. KAAL: Blockchain-Based Corporate Governance. *Stanford Journal of Blockchain Law & Policy*, Vol. 4.1. (2020) 12–13.

⁴² Erre korábban a programozók és az egyszerű felhasználók példáját hoztam.

5. Konklúzió

Összességében elmondható, hogy a kriptohitelpiac egy dinamikusan növekvő ágazattá nőtte ki magát, amely roppant sebességgel ver gyökeret az egyes országokban, így Magyarországon is. Ugyanakkor problémát jelent, hogy – új jelenségek lévén – eddig nem kerültek tüzetesebben a jogalkotó nagyítója alá. A legnagyobb jogi kihívást pedig az jelenti, hogy az ilyesfajta intézmények természetüknél fogva decentralizáltak: sok esetben nem rendelkeznek valódi székhellyel, a szolgáltatás csak online érhető el, a felhasználók anonimak, mégis, megőrizve névtelenségüket, bizonyos módon összekapcsoltak. Ezt cizellálja, hogy bár ezen platformok hasonlóképpen működnek, mint egy üzleti vállalkozás, mögöttesen ennek ellenére mégsem érhetőek nyomon a fejlesztők, a főbb tulajdonosok, a menedzseri szint tagjai.

Az általam felvázolt jogi bizonytalanságokat kiküszöbölendő, munkámban a kapcsolódó közjogi szabályozás megalkotását, annak megreformálást sürgettem. A problémák áthidalását a Hpt. hatályának kifejezett kiterjesztésében és a megfelelő uniós jogszabályok megteremtésében látom. Mindez vonatkozna a decentralizált intézmények formakényszerére, szervezeti szabályozására, a felelős vezetőség kijelölésére, egyes speciális működési előírások (pl.: tőkepuffer rendszer) megalkotására.

A klasszikus bankszektor természetesen nem fogja elsöprő lelkesedéssel fogadni, ha az eddigi FinTech reform mellet új legális kihívókkal kell szembeülnie, a verseny azonban remélhetőleg a fogyasztók életszínvonalához és a gazdaság növekedéséhez fog hozzájárulni. Megdöbrentő, hogy míg 2022 nagyrésztében a folytonos jegybanki alapkamat növelése ellenére is a kereskedelmi bankok konzisztensen az évi 1% százdárszeinek megfelelő mértékű betéti kamatokkal operálnak, addig a mindenki számára elérhető DeFi platformokon a betéti kamatlábak jellemzően évi 5% körül ingadoznak, amely akár 10%-ra is emelhető bizonyos esetekben.⁴³ Az élelmes jogásznak mindenképpen érdemes lehet figyelnie ezekre a piacokra, hiszen ez a fajta szakadék feltehetően a hagyományos bankszektor abnormalitására utalhat. A 2022-ben beköszöntő ún. kriptotél pedig mind inkább csak sürgeti a jogalkotó megfontolt és alapos választ hazánk határain innen és azon túl. A pénzügyi decentralizáció valószínűsíthetően még számos jogi kihívást tartogat. Messze még az innováció vége, így a témát természetszerűleg nagymértékű bizonytalanság övezi, ám a megoldás kutatása továbbra is mindannyiunk feladata.

⁴³ Ld. <https://defirate.com/lend/>

A CRITICAL LEGAL STUDIES ALKALMAZHATÓSÁGÁNAK KORLÁTAI

SCHNEIDER Rebeka

1. A *Critical legal studies* mozgalomról röviden

A *Critical legal studies* (továbbiakban: CLS), azaz magyar fordításban a Kritikai jogi tanulmányok az Amerikai Egyesült Államokból induló mozgalom, amely – mint ahogy a nevében is benne rejlik – éles kritikával illeti a megszokott jogi gondolkodásmódot, jogelméleti feltevéseket.

Ezen kritikák a jog minden területét érintik, kezdve az absztrakt fogalmak értelmezésétől,¹ egészen az egyenlőségi, diszkriminációs kérdéseken át,² a konkrét jogintézményig.³

A mozgalom kiinduló alapját adta az amerikai jogi realizmus,⁴ mint egyfajta történeti háttér.⁵ A XX. század első felében a realisták megkérdőjelezték az akkor uralkodó jogelméleti irányzatokat, és azok megújítását tűzték ki céljukként.⁶ A jogtudomány művelését a társadalomtudományok felé kívánták közelíteni,

¹ SZABADFALVI József: Útkeresések a mai angol-amerikai jogelméletben. In: SZABADFALVI József: *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések*. Miskolc, Bíbor, 1996. 7–8.

² POKOL Béla: Posztmodern-kritikai jogelmélet. *Jogelméleti Szemle*, 2001/2.
<http://jesz.ajk.elte.hu/pokol6.html>

³ Mark TUSHNET – Jennifer JAFF: Critical legal studies and criminal procedure. *Catholic University Law Review*, vol. 38., no. 2. (1985–1986) 363–368.; Michael J. GERHARDT: Book Reviews. Critical legal studies and Constitutional Law. *Texas Law Review*, vol. 67., no. 2. (1988–1989) 394–415.

⁴ Stephen DIAMOND: Histories of the movement. Not-so-critical legal studies. *Cardozo Law Review*, vol. 6., no. 4. (1984–1985) 709.

⁵ Mark TUSHNET: Critical Legal Studies: An Introduction to its Origins and Underpinnings. *Journal of Legal Education*, vol. 1., no. 4. (1986) 505–506.

⁶ KEVEVÁRI István: *A derridai dekonstrukció hatása az amerikai jogelméletre*. Doktori értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2016. 56.

külön kiemelve a szociológiai és egyéb társadalomtudományi meglátásokat.⁷ A társadalomtudományok előtérbe helyezése, az azokra való támaszkodás a *Critical legal studies* irányzatnak is egyik alappillérvé vált a későbbiek során.⁸ A realisták elméleteinek népszerűsége az 1950-es évekre visszább esett, azonban ennek ellenére is az 1970-80-as években a CLS képviselői újra elővették írásaikat.⁹

Az Amerikai Egyesült Államokban a jogelmélet művelésében és fejlődésében kiemelkedő szerepe van az egyetemeknek, és az azok közötti vitáknak. Az egyetemi oktatás adott keretet annak, hogy az európai befolyású jogtudományi irányzatokkal párhuzamosan saját szemléletmódok is megjelentek.¹⁰ Az amerikaiak saját elméletei között helyezkedik el a CLS irányzat is.

Hivatalos megalakulásukat 1977. évre datálják,¹¹ az University of Wisconsin szervezésében tartott konferencia idejére.¹² Tagjaik között ekkor oktatók, gyakorló jogászok, társadalomtudósok, valamint egyetemisták is helyet kaptak.¹³

Kiinduló forrásaik közül mindenképp ki kell emelni a marxista, baloldali eszmerendszert,¹⁴ amely a mozgalom egyik legnagyobb támadási felületét képezi.¹⁵ Később, az 1980-as évek körül újra európai hatás figyelhető meg, legfőképpen a francia társadalomfilozófia posztmodern gondolkodói, így különösen Jacques Derrida, Michel Foucault gondolatai alakították a CLS elméleteit.¹⁶

A *Critical legal studies* mozgalomnak a jogállamiság fogalmával kapcsolatos tézisei jelentős mértékben eltérnek a megszokott gondolkodásmódoktól mind az amerikai, mind az európai jogtudomány tekintetében. Ilyen eltérési pontok például a jog és a politika kapcsolata, a jogszabályok meghatározottságának a kérdésköre, valamint a törvény előtti egyenlőség merőben más színben való feltüntetése.

⁷ POKOL (2001) i. m.

⁸ SZABADFALVI i. m. 8.

⁹ Brian LEITER: American Legal Realism. *Public Law and Legal Theory Research Paper*, No. 42. 32. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=339562#

¹⁰ POKOL (2001) i. m.

¹¹ G. Edward WHITE: The Inevitability of Critical Legal Studies. *Stanford Law Review*, vol. 36., no 1–2. (1984) 649–650.

¹² SZABADFALVI i. m. 8.

¹³ Uo.

¹⁴ Mark TUSHNET: Critical legal studies: A political history. *Yale Law Journal*, vol. 100., no. 5. (1991) 1525.

¹⁵ Stefan SCIARAFFA: Critical legal studies: A Marxist Rejoinder. *Legal Theory*, vol. 5., no. 2. (1999) 201–218.

¹⁶ POKOL (2001) i. m.

A marxista eszmék kiindulópontot képeztek a mozgalom alapítóinál,¹⁷ amely az egyik legmarkánsabb különbség a CLS és más jogelméleti irányzatok között. Ezen gondolatok átvételének hatása, hogy a szerzők a társadalomfilozófiát tekintik egyfajta alapnak az elméleteik megalkotása során.¹⁸ A mozgalom képviselői eszközként értelmezik a jogot és a jogalkotást a társadalmi hierarchia kialakítása során, amellyel az aktuálisan hatalmon lévő társadalmi réteg szabályozza a társadalom más tagjainak magatartását, mindennapjait, irányítja életüket.¹⁹

A mozgalom határozottan tagadja, illetve egyik alappilléreként határozza meg, hogy a jogi és a politikai érvelés elválasztható lenne egymástól²⁰, illetve ezáltal, hogy a jog elválasztható, befolyásolásmentes lenne a politikától.²¹ A CLS képviselői szerint a jog és a politika egymástól nem különválasztható, sőt inkább a köztük lévő kapcsolat rendkívül szoros.

A sokszínű és szerteágazó mozgalom egyes alapvetéseikben viszont a különböző alcsoportok képviselői mégis konszenzuson vannak. Ezek közül is kiemelkedő egyetértési csomópontok a jogszabályok nagyfokú meghatározatlansága, amelyet a határozatlansági tézisükben fejtenek ki; a törvények befolyásoltsága a politika és ideológiai meggyőződés által (a törvények szüntelen csataterék, ahol az ideológiák versenyeznek egymással), illetve, hogy a formális egyenlőség merev alkalmazása véleményük szerint inkább tényleges, érdemi egyenlőtlenséghez vezet.²²

A *Critical legal studies* irányzat ahhoz, hogy elérje célját, (azaz változást eredményezzen) egyes szabályok tekintetében, korrigálja azokat az általuk helyesnek vélt irányba. Így tesz a jogállamiságról alkotott nézetei kapcsán is.

A mozgalom képviselői kiemelkedő fontossággal vizsgálják a jog és az ideológia viszonyát,²³ amely által végső soron eljutnak a jogállamiság semle-

¹⁷ POKOL Béla: Vázlat az amerikai jogelméleti irányzatok elemzéséhez. *Jogelméleti Szemle*, 2000/2. <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol2.html>

¹⁸ SZABADFALVI i. m. 6.

¹⁹ Peter GOODRICH – Costas DOUZINAS – Yifat HACHAMOVITCH: *Politics, Postmodernity and Critical Legal Studies*. London–New York, Routledge, 1994. 9.

²⁰ SZABADFALVI i. m. 7.

²¹ Mark TUSHNET: Critical Legal Studies and the Rule of Law. *Harvard Public Law Working Paper*, No. 14. (2018) 3. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3135903

²² Roy KREITNER: Legal history as political history. In: Markus D. DUBBER – Christopher Tomlins (eds.): *The Oxford Handbook of Legal History*. New York, Oxford University Press, 2018. 135–137.

²³ Alan HUNT: The theory of Critical legal studies. *Oxford Journal of Legal Studies*, vol. 6., no. 1. (1986) 13.

gességének megkérdőjelezéséhez is.²⁴ Egy-egy intézményről köztudott, hogy a cselekvése során nem semleges, ilyen például a végrehajtó hatalom. Azonban a CLS egyik meghatározó újítása, hogy ezt a bizonyos ideológia befolyásoltságot kiterjeszti a bírókra és a törvényekre is egyaránt.²⁵

Belliotti álláspontja véleményem szerint röviden, de mégis nagyon hatásosan fogalmazza meg azt, hogy a mozgalom mire építi a jog ideológia befolyásoltságát kifejtő tézisét. Úgy fogalmaz, hogy a jogállamiság egy ideológiai,²⁶ egy retorikai 'csel' (*ideological and rhetorical ruse*), mellyel a társadalom hatalmon lévő rétegje képes létrehozni egy társadalmi hierarchiát, amely a jövőben a hatalmuk megtartását szolgálja. Tehát a jogállamiság egy eszköz egyfajta társadalmi status quo fenntartásában.²⁷ Ezen túlmenően egyenesen olyan állításokat is tesznek, amely szerint a törvény nem más, mint a politika egy tetszetősebb ruhában.²⁸

Ezen elméletük igazolása során abból az alapfelvetésből indulnak ki, hogy a politikai és jogi érvelés nem választható el egymástól, mivel az előbbi az utóbbi termékeként jön létre. A jogot, a törvényeket mindig az aktuálisan hatalmon lévő törvényhozók alkotják, akik rendelkeznek egy ideológiai háttérrel, politikai véleménnyel. Így a törvények mindig különböző ideológiák küzdelmeinek az eredményeként alakulnak ki,²⁹ amely ideológiák a jogi érvelést és a jogi diskurzust (*Legal Reasoning and Rights Discourse*) használják eszközükként.³⁰

A mai korban a jogállamiság liberális alapokon nyugszik, a fogalom értelmezése során a liberális ideológiák érvényesülnek, viszont a CLS képviselői szerint ez nem feltételezi azt, hogy más ideológiákkal ne lenne összeegyeztethető.³¹ Kennedy határozott véleményében úgy fogalmaz, hogy a jogállam fogalma körüli viták nem mások, mint ideológiák konfliktusai.³² A mozgalom képviselőinek az a véleménye, hogy a jelenlegi amerikai jogállamiság felfogás egy eszköz az Amerikai Egyesült Államok vezetőinek a kezében a céljaik

²⁴ Roberto Mangabeira UNGER: *What should legal analysis become?* London–New York, Verso, 2015. 63–65.

²⁵ Duncan KENNEDY: *Critique of adjudication (Fin de siècle)*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1997. 17.

²⁶ UNGER (2015) i. m. 63–65.

²⁷ SZABADFALVI i. m. 7.

²⁸ SCIARAFFA i. m. 69.

²⁹ Uo. 67–69.

³⁰ Duncan KENNEDY: The Critique of rights in Critical legal studies. In: Wendy BROWN – Janet HALLEY (eds.): *Left legalism/Left Critique*. Durham, Duke University Press, 2002. 189.

³¹ Uo. 72.

³² KENNEDY (1997) i. m. 43.

elérésének segítésére. Azonban ezzel nem ellentétes az az álláspont, hogy más világszemlélet által megadott keretek között is értelmezhető.³³

Amennyiben elfogadjuk a *Critical legal studies* irányzat azon állítását, hogy jogállamiság fogalmának nem kell semlegesnek lennie az adott országban lévő politikától, illetve az adott politikát mozgató világnézettől, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a fogalom értelmezése, gyakorlati alkalmazása éppen tükrözi azt a világnézetet, ami háttereként szolgál. Ezáltal önmagában a nemzetközi szinten meghatározott, absztrakt jogállamisági kritériumok nem tudják kiküszöbölni a mögöttük álló, értelmező ideológia hibáit.³⁴

A jogállamiság kritériumainak absztraktsága 'melegágya' a határozatlansági tézis virágzásának, mivel az egyes elemek meghatározottsági szintje olykor igen alacsony, így mindenki a saját tetszése, célja, érdeke szerint értelmezheti azokat, amelyre hatással van az egyén meggyőződése, ideológiája.

A CLS állítása szerint a jogállamiság egyik legnagyobb hibája éppen abban rejlik, hogy az állam, a hatalom gyakorlói nem tudnak pártatlanok lenni. Ha a hatalom gyakorlói, a törvény alkotói nem pártatlanok, akkor a törvényalkotás, illetve végső soron maguk a törvények sem lehetnek azok.

A *Critical legal studies* mozgalom a jogállamiság további alapvető elemeként határozza meg a formális egyenlőséget (*formal equality*), azaz azt, hogy a törvény előtt minden ember egyenlő. Az irányzat kritikáiban azt fejti ki, hogy ezt a formális egyenlőséget túlértékelik, amely azt a veszélyt hordozza magában, hogy érdemi, tényleges egyenlőtlenség (*substantive inequality*) fog kialakulni. Ezen állításukat a szerzők arra alapozzák, hogy a társadalom tagjai nem egyenlők, illetve nem is lehetnek azok, amelynek az okai gazdasági, hatalmi, egzisztenciális különbségben rejlenek. Tehát egyszerűen megfogalmazva igazságtalanságot eredményezhet, ha egyenlőként kezelik az egyenlőtleneket.³⁵

Gondolatmenetüket azon kiindulópontból indítják el, hogy a törvény előtti egyenlőség, azaz a formális egyenlőség kötelezi a bírót minden egyes személy egyformán való kezelésére, azzal a céllal, hogy a lehető legkisebbre szorítsa a bírói elfogultság lehetőségét. Jeffrey M. Blum a jelenkor piacgazdaságának hatalmas egyenlőtlenségeket generáló hatása kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a formális egyenlőség koncepciója feszültséget hoz létre, mivel a

³³ Raymond A. BELLIOTTI: The rule of law and the Critical legal studies movement. *University of Western Ontario Law Review*, vol. 24., no.1. (1986–1987) 72.

³⁴ Uo. 73.

³⁵ Uo. 71.

személyek közötti egyenlőtlenségek az élet minden területén, hatalmi, politikai, gazdasági és társadalmi szintéren is egyaránt megjelennek.³⁶

A *Critical legal studies* képviselői éppen ennek a hibának a révén fogalmaznak meg éles kritikát a formális egyenlőségről, mivel úgy gondolják, hogy kudarcot fog vallani, amelyet a felek között meglévő, rendkívül nagymértékű gazdasági, politikai és társadalmi különbségekre alapítanak. Ezeket a különbségeket véleményük szerint a bírói méltányos eljárás tudná orvosolni, ha a formális egyenlőség, mint jogállami kritérium, lazább és rugalmasabb értelmezése megengedné az eltérő helyzetű személyek között meglévő különbségek figyelembevételét.³⁷

A fentebb írtakból arra a következtetésre jutnak a mozgalom képviselői, hogy a formális egyenlőség merev alkalmazása nem elfogadható az egyének között már meglévő társadalmi, politikai és gazdasági különbségek miatt. Ebben az esetben tehát a formális egyenlőség csak mélyíti a már meglévő különbségeket, ahelyett, hogy enyhítené azok mértékét.³⁸

A *Critical legal studies* további alapvetése a 'határozatlansági tézis' (*claim of indeterminacy*),³⁹ azaz annak vizsgálata, hogy milyen mértékben lehet a jogot, egy szabályt, így végső soron a jogállamiság kritériumait is meghatározni, amely meghatározottsági szinttel a jogalkalmazók értelmezése a legtöbb esetben egységes lesz.⁴⁰

Azoknak a jogszabályoknak az esetében, amelyek nagy mértékben meghatározottak egy helyes értelmezés van, amelytől eltérni csak csekély mértékben van lehetőség.⁴¹ Azonban azok a jogszabályok, amelyek alacsony meghatározottsággal bírnak,⁴² olyan viták tárgyai lehetnek, amelyekben különböző álláspontok ütköznek a lehetséges értelmezések tekintetében.⁴³ Egy alacsony

³⁶ Jeffrey M. BLUM: Critical legal studies and the rule of law. *Buffalo Law Review*, vol. 38., no. 1. (1990) 146.

³⁷ BELLIOTTI i. m. 71–72.

³⁸ Uo.

³⁹ Robert W. GORDON: Critical legal studies. *The Legal Studies Forum*, vol. 10., no. 3. (1986) 338.

⁴⁰ Mark TUSHNET: A Critical legal studies perspective. *Cleveland State Law Review*, vol 38., no. 1. (1990) 137.

⁴¹ KENNEDY (1997) i. m. 172.

⁴² A határozatlansági tézissel kapcsolatban fogalmazza meg Jane A. Baron azon kritikáját, miszerint az igaz, hogy a törvények absztraktak és nincsenek teljes mértékig meghatározva, viszont nincsen ok az aggodalomra, mivel a bírók nem alkalmazzák ezeket absztrakt módon. A joggal dolgoznak adott helyen és adott időben, bizonyos megszorításokkal, melyet az adott kor ideológiája határoz meg. Jane A. BARON: The undersell: An essay on Duncan Kennedy's A Critique of adjudication. *Cardozo Law Review*, vol. 22., no. 3–4. (2001) 800–801.

⁴³ TUSHNET (1990) i. m. 140.

meghatározottságú szabályt a saját elérendő célunk előmozdításához szükséges módon igyekszünk értelmezni.⁴⁴ Ezt teszik egy adott ügyben az ellentétes oldalon álló felek, azaz a saját pozíciójuknak megfelelően alkalmazzák a jog adta lehetőségeket.⁴⁵ Ez problémát akkor vethet fel, ha ennek kapcsán hasonló ügyekben ellentétes ítéletek születnek, ezzel a jogbiztonságot, mint jogállami kritériumot sértve.

A határozatlansági tézis tehát összefoglalva azt jelenti, hogy a bíró által kimondott ítélet és a törvény közötti logikai kapcsolat a jogszabály értelmezése során alakul ki, viszont ezen értelmező tevékenység során számos befolyásoló hatású tényező jelentkezik (például a bíró személye és személyisége, az ügyvédek személyisége és felkészültsége).⁴⁶ Ezeknek a befolyásoló tényezőknek való térengedés lehet tudatos, részben tudatos, illetve teljesen tudattalan, viszont attól, hogy nem tudatosul a befolyás, az elfogultság még nem lesz az adott döntés semleges.

Kennedy külön figyelmet szentel a politikai elfogultságnak, amely véleménye szerint akár tudományos művekben, akár érvelésben, akár ítéletben is megjelenhet attól függetlenül, hogy a személyben tudatosult-e a saját maga elfogultságának megléte.⁴⁷ Az alacsony meghatározottság éppen a befolyásoló tényezőnek kedvez,⁴⁸ ezáltal az eredményt, azaz az ítéletet nem minden esetben lehet egyértelműen magából a jogszabályból levezetni, hanem figyelembe kell venni további tényezőket, esetleges befolyásoló hatásokat is.⁴⁹

A jogszabály értelmezés, és a cél eléréséhez szükséges érvelés mikéntje nagyban függhet a társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági helyzettől. Kennedy éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyén a saját érdekeit előbbre helyezi a közösség érdekeinél,⁵⁰ ezáltal végső soron erősíti a határozatlansági tézist, mivel minden egyes értelmező a saját magának megfelelő kontextusba fogja értelmezni az adott szabályt. Tehát, ha a szabályok gyenge meghatározottsággal rendelkeznek, akkor számos értelmezés fog születni számos megközelítésből.⁵¹

⁴⁴ Uo. 138–139.

⁴⁵ Mark TUSHNET: An Essay on rights. *Texas Law Review*, vol. 62., no. 8. (1984) 1371–1372.

⁴⁶ Charles M. Yablon: The Indeterminacy of the Law: Critical Legal Studies and the Problem of Legal Explanation. *Cardozo Law Review*, vol. 6. (1985) 922–925.

⁴⁷ KENNEDY (1997) i. m. 17.

⁴⁸ Yablon i. m. 922–925.

⁴⁹ Uo. 929–931.

⁵⁰ Duncan KENNEDY: Tartalom és forma a magánjogi ítélezésben. In: SZABADFALVI József: *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések*. Miskolc, Bíbor, 1996. 78–82.

⁵¹ A határozatlansági tézis kapcsán a CLS képviselői is sokszor kritikát fogalmaznak meg saját magukkal szemben. A tézis egyik legnagyobb kritikájaként fejtik ki, hogy a meghatározottság

2. A „jogi import korlátai” (*the limits of legal importing*)⁵²

A lentebb kifejtettek álláspontom szerint alátámasztják a *Critical legal studies* azon tézisének, amely szerint más államok – illetve akár más személyek – kultúráját, hagyományait, gazdaságát és társadalmi berendezkedését nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor, amikor a jogalkotását, jogalkalmazását és jogendszerének egészét tekintjük át. Így a jogszabályok, valamint a jogállamiság feltételeinek értelmezése, tartalommal való megtöltése során is rendkívül fontos szerepet játszanak a fentebb felsorolt tényezők.

Mindezek alapján, amennyiben a vizsgált állam ideológiájával, eszmerendszerével, illetve gyakorlatával egyetértünk, valamint azokban helyes és hasznos gondolatokat vélünk felfedezni – amelyeknek akár számunkra is pozitív hozadéka lehet – akkor is ezeknek az átvétele szükségszerűen rendelkezik egy korláttal, ahonnan az adott dolgot sem nem hatékony, sem nem célszerű alkalmazni, átvenni. Ennek indoka pedig a két állam közötti különbségben gyökerezik. A lentebbiek a jog átvételére vonatkozó korlátokat az Európai Unióra és az azon belüli problematikákra fókuszálva, illetve a CLS képviselői által írtakkal mutatja be.

Másrészt a fejezet a *Critical legal studies* mozgalom vizsgálatának, hatásának, illetve gondolatai megfontolásának is keretet ad. Mivel a mozgalom legtöbb aspektusa élesen eltér az Európában megszokottaktól, álláspontom szerint kiemelt figyelmet kell fordítani annak, hogy adott társadalmi közegben, adott országban, így Európában is milyen mértékig lehetnek hasznosak, bírhatnak létjogosultsággal.

2.1. A *Critical legal studies* mozgalom kritikája az Európai Unió vonatkozásában

Arra kérdésre való válaszkeresés során, hogy hol helyezkedik el azon határ, amelyen túl már egy adott állam társadalmi közege nem tud, illetve nem akar

mértéke nem biztos, hogy olyan alacsony, mint ahogy azt az elméletükben kifejtik. Ezt a rendkívül alacsony határozottsági szintet nevezik radikális határozatlanságnak (*radical indeterminacy*). BELLIOTTI i. m. 67–68.; Ken KRESS: Legal indeterminacy. *California Law Review*, vol. 77., no. 2. (1989) 283–322.

⁵² BERNAL i. m.

alkalmazkodni egy másik államban működő, bevett szabályrendszerhez, a válasz koronként és kultúránként változik.

Ilyen határ létezése egyértelműen kijelenthető, amelyet az igazol, hogy az államok jogrendszerei nem egyformák, még az egységesítésre való törekvések ellenére sem. Egyes szabályok egy adott társadalomban megfelelőnek bizonyulnak, azonban nem biztos, hogy egy más társadalmi környezetben is jól funkcionálnak.

Mindezek alapján felmerül az a kérdés, hogy az összehasonlítás módszerének alkalmazása, illetve a kritika megfogalmazása során megállapított, más országokban lévő hasznos elméleteket és gyakorlatokat vajon milyen mértékben tudja átvenni egy másik állam? Át tudja-e venni, illetve, amennyiben át is veszi, mennyire alkalmazodik ahhoz az adott társadalom, mennyire érzi sajátjának?

Az elméletek és gyakorlatok átvétele magában rejtheti azt a veszélyt, hogy egy másik ország, általunk jónak vélt gyakorlatát átvesszük pusztán azért, mert az adott társadalomban jól működik. Azonban hasonlóknak tűnő államok, társadalmak is eltérnek egymástól hagyományaikban, szokásaikban, amely közegebe nem biztos, hogy megfelelően illeszkedik az adott elmélet vagy gyakorlat.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására ad segítséget a CLS mozgalom,⁵³ illetve az irányzat módszertanának az Európai Unióra való alkalmazása, külön kiemelve az Európai Unió által alkotott, mint a tagállami jogrendszerek felett álló, szupranacionális jogrendszert.⁵⁴

Figyelemre méltó az a kettősség, hogy a CLS kialakulásnak egyik alapja a neomarxista tanok voltak, továbbá fejlődése során számos európai gondolkodó (főként Franciaországból, pl.: Derrida) jelentős befolyása tetten érhető az irányzat képviselőinek műveiben, amelyek formálták a mozgalom tanait, irányzatait. Azonban az európai alapok és hatások újra gondolása után visszatekintenek Európára, azon belül is az Európai Unióra, és saját módszertanuk tükrében elemzik azt. Végső soron tehát az átvett, majd átalakított európai gondolatok kritizálják a jelenlegi európai helyzetet, uniós jogot. Érdekes láncolat rajzolódik ki ezen körforgásból, amely még inkább alátámasztja, hogy a CLS tanai nem újkeletűek, és hogy nem csak az Amerikai Egyesült Államok viszonylatában érdemes őket kutatni, vizsgálni.

Az irányzat kritikájának fő vezérfonala abban rejlik, hogy az Európai Unió szupranacionális jogi szabályozása pozitív vagy negatív irányba billenti-e el a

⁵³ KENNEDY (1997) i. m. 172.

⁵⁴ Sinisa RODIN – Tamara PERISINI: *The Transformation or Reconstitution of Europe The Critical Legal Studies Perspective on the Role of the Courts in the European Union*. Oxford–Portland, Hart, 2018. 9–13.

tagállami jogrendszereket, joggyakorlatot, illetve a társadalom jogszabályokhoz való viszonyulását. Kérdésként vetik fel, hogy a szupranacionális jog mennyire tudja a jogalkotók, jogalkalmazók és a társadalom tagjainak véleményét befolyásolni, megváltoztatni, vagy csupán egy felülről jövő konkrét cselekvési normát tartalmaz, amellyel egy adott tagállam egésze nem feltétlenül képes azonosulni a mindennapokban, akár jogi tevékenység kifejtése során, akár az élet más területein.⁵⁵

A mozgalom képviselői kiindulópontjukként szögeznek le, hogy álláspontjuk szerint az uniós jog szükségszerűen kisebb vagy nagyobb mértékű zavaró hatást fejt ki a tagállamok jogrendszerére.⁵⁶ Ezen ténymegállapításukból tovább lépve fejtik ki az Európai Unió által megalkotott jog és a *Critical legal studies* mozgalom közötti azon párhuzamot, amely az új dolgok és gondolatok révén a felkavaró jellegben bontakozik ki.⁵⁷

A szerzők elemzésük során különös tekintettel vannak arra, hogy az uniós jog azáltal, hogy a tagállamok sokszínű és különféle nemzeti jogszabályait felülírva elsődleges jogot hoz létre bizonyos jogintézmények tekintetében, az európaiak gondolkodását is megváltoztatja-e az adott kérdéskörrel, vagy csak újra alkotva, egy-egy nemzeti jogszabályt összegyűrve szabályozza az adott intézményt, értelmezést, gyakorlatot szupranacionális szinten.⁵⁸ Vizsgálják továbbá, hogy az így megalkotott jogszabállyal a polgárok mekkora része képes azonosulni, valamint, hogy állampolgárok hány százaléka kíván is azonosulni vele. A CLS álláspontja szerint az utóbbi kérdés még nagyobb relevanciával bír, mint az előbbi.⁵⁹

Mark G. Kelman szerint ezen a ponton érhető tettem leginkább azon párhuzam és hasonlóság, amely a már fentebb kifejtett felkavaró jellegben rejlik.⁶⁰ Azáltal, hogy a CLS mind az általános, mind a jogállamiságról alkotott nézeteivel egy új szemléletmódot mutatott az amerikai, az európai, illetve a világ más részein jogtudománnyal foglalkozók számára, egyaránt felforgatta az addig uralkodó, megszokott elméletek.⁶¹ Kelman álláspontja az, hogy az Európai Unió által alkotott jogrendszer ugyan ezt teszi a nemzeti jogszabályokkal és jogi gondolkodással akkor, ha az uniós jog eltér az adott tagállam addigi jogszabályaitól,

⁵⁵ Uo. 10.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Mark G. KELMAN: Trashing. *Stanford Law Review*, vol. 38., no. 1/2. (1984) 293.

⁶¹ SZABADFALVI i. m. 6.; TUSHNET (2018) i. m. 3.

joggyakorlatától. Ha az uniós jog egy értelmezési kérdést vagy egy konkrét jogintézményt máshogyan szabályoz, mint azt ahogyan az egyes tagállamok nemzeti jogszabályai teszik, akkor egy új felfogásmódot ír elő, amellyel végső soron hasonló, vagy akár ugyan azt a felforgató hatást eredményezheti, mint amit a *Critical legal studies* mozgalom képvisel az amerikai jogelméletben.⁶²

Ennek oka feltehetően a kulturális különbségekben gyökerezik, valamint abban, hogy a CLS merőben mást állít a jogállamiságról, mint amit az Unió hangoztat, gondol, sulykol. Ennek következtében érthető, hogy a szerzőknek nem a kedvenc témája az az elmélet, amely a náluk megszokottat és illetik kritikával.

A mozgalom képviselői külön górcső alá veszik az uniós jog létrejöttét, illetve annak értelmezését is.⁶³ Ezen vizsgálatuk során fontos a CLS-nek két alapvető tézisének kiemelni, amelyre elemzésüket építik. Az első, hogy a mozgalom képviselői úgy gondolják, hogy a konkrét jogszabályok, törvények mindig különböző érdekek, politikai nézőpontok érvelése, csatája révén alakulnak ki.⁶⁴ Tehát a jogszabályok úgy tudnak funkcionálni, mint egy-egy pillanatfelvételek a megszületésük időpontjában zajló politikai viták hatalommegoszlásáról.⁶⁵

A második, hogy az irányzat úgy véli, hogy Európában a jogszabályok elemzése és értelmezése főszabályként az úgynevezett funkcionális formalizmus értelmezés elve mentén valósul meg, azaz a legitim cél érdekében értelmezik, az igazságosság, szükségesség mércéjének megfelelően.⁶⁶ Azonban a CLS képviselőinek álláspontja szerint az elemzés eredménye egyértelműen politikailag vezérelt lesz, tehát az aktuális hatalmat gyakorlók ideológiájának a céljai elérésének érdekében fogják a pontos tartalmát meghatározni.⁶⁷

Ezen két alapvetés tükrében lehet a *Critical legal studies* azon állítását értelmezni, hogy az Európai Unió nyugat-európai tagállamai célzatosan, azaz a cél elérésének érdekében értelmezik az uniós jogot. Tehát az értelmezésüket a célirányosság vezérli, amely során az arányosságra fektetnek kiemelkedő hangsúlyt,⁶⁸ viszont ezen értelmezési elv gyakorlatban való helyes megvalósulását a mozgalom megkérdőjelezi. A CLS éppen a jogszabályok és értelmezésük ideológiai befolyásoltságának igazolását tűzte ki egyik legfontosabb céljának,

⁶² RODIN–PERISINI i. m. 11.

⁶³ Uo. 4–11.

⁶⁴ KREITNER i. m. 136.; SCIARAFFA i. m. 201–202.

⁶⁵ BELLIOTTI i. m. 75–77.

⁶⁶ RODIN–PERISINI i. m. 9.

⁶⁷ TUSHNET (1990) i. m. 140.

⁶⁸ RODIN–PERISINI i. m. 9–11.

amely keretében a mozgalom szerzői kifejtik, hogy az ideológia, a politikai vélemény az egyén minden tevékenységére hatással van.⁶⁹ Mindezekből kifolyólag az uniós célmeghatározás, amely mentén megalkotják és értelmezik a jogszabályokat, az is ideológiától befolyásolt. A tagállamok nem rendelkeznek minden körülményre kiterjedő, egységes ideológiával, így a célirányos értelmezés nem jelent minden országra egységesen ható értelmezést, meghatározást.⁷⁰

A nyugat-európai országok fő értelmezési áramlata egyre inkább terjedni látszik Közép-, és Kelet-Európa tagállamiban egyaránt.⁷¹

A mozgalom elemzésének fő kérdésére való válaszkeresés során a *Critical legal studies* módszertanát alkalmazzák az uniós jogra, amely által úgy gondolják, hogy az uniós jog értelmezéseinek nyújthat egy alternatívát, továbbá más színben tüntetheti fel az Európai Unió jogáról alkotott eddig uralkodó feltételezéseket a tagállami jogrendszerekben.⁷²

A szerzők tényként fektetik le, hogy köztudott az uniós jognak az a befolyásoló hatása, hogy a szabályok, illetve az Európai Unió Bírósága által kialakított joggyakorlatok és értelmezési elvek megváltoztatják az Unión belüli hazai és külföldi piaci szereplők, illetve termékek között már kialakult viszonyokat, felborítják az eddig kialakult életviszonyokat (akár vállalkozó és fogyasztó, akár vállalkozó és vállalkozó, akár a saját államában monopol helyzetben lévő felek között).⁷³ Azonban az ilyen jellegű változások mindig új lehetőségeket kínálnak azon szereplőknek, tagállamoknak is, akik addig a többi szereplőhöz viszonyítva kedvezőtlenebb helyzetben voltak.⁷⁴

A *Critical legal studies* irányzat ezen logikai megalapozás után kezdi el levezetni azon gondolatmenetét, amely szerint az Európai Unió jogrendszere, gyakorlata és értelmezési meghatározásai, a fentebb kifejtetteknek köszönhetően gyakran segíti a hátrányosabb helyzetben lévő tagállamoknak felzárkózását. Mindezzel ellentétben a mozgalom határozott állítása szerint, kiválthat egy el-

⁶⁹ UNGER (2015) i. m. 63–65.; SCIARAFFA i. m. 69.; KENNEDY (1997) i. m. 43.; Yablón i. m. 922–931.

⁷⁰ Feyerabend hasonló álláspontra helyezkedik a *Science in a Free Society* című művében, amelyben kiemelkedő hangsúlyt kap a hagyomány jelentősége. Ennek keretében kifejti, hogy a látszólag objektívnak tűnő meghatározások csak adott társadalmi hagyományokban, kulturális közegben rendelkeznek objektív értelmezéssel. FEYERABEND i. m. 30–35.

⁷¹ RODIN–PERISINI i. m. 9.

⁷² Uo. 10.

⁷³ Roberto Mangabeira UNGER: *The Left Alternative*. London–New York, Verso, 2005. 89–93.

⁷⁴ Daniela CARUSO: *Qu’ils man- gent des contrats*) Rethinking Justice in EU Contract Law. In: G. de BURCA – D. KOCHENOV – A. WILLIAMS (eds.): *Europe’s Justice Deficit?* Oxford, Hart, 2014. 5–10. <http://tinyurl.com/2d37ftj5>

lenkező, negatív hatást is, amelynek keretében a már kedvezőbb helyzetben lévő országokat hozza még jobb pozícióba a kedvezőtlenebb tagállamok kárára. Így végső soron ezzel is mélyítve a már meglévő különbségeket az államok között.⁷⁵ Álláspontom szerint a mozgalom ezen okfejtése szoros kapcsolatban áll a formális egyenlőségről alkotott téziseikkel, annak az egyfajta uniós jogrendszerre való vetítése. A CLS legnagyobb kritikája a formális egyenlőséget tekintve, hogy a személyek társadalmi különbségeinek figyelembevételét megakadályozza a jogalkalmazás, jogértelmezés során, ezáltal csak nagyobb egyenlőtlenséget generál, ahelyett enyhítené a különbség mértékét.⁷⁶

Az Európai Unió jogrendszerének tükrében ez úgy értelmezhető, hogy amennyiben a nem egyenlő gazdasági súlyú, nem egyforma társadalommal, társadalmi elvárásokkal rendelkező országoknak ugyanazon jogszabályokat ugyanúgy kell értelmezniük, alkalmazniuk és nincs lehetőségük a saját jogrendszerükhöz, társadalmukhoz igazítani, akkor az adott szabály csak még jelentősebb különbségeket hoz létre a tagállamok között.

Mindezek következtetéseképpen a CLS álláspontja szerint az uniós jognak kétféle dimenziója, eredménye lehetséges.⁷⁷ Az első egy kívánatos, elérni kívánt cél, amelyben a hátrányosabb helyzetben lévő államokat segíti és támogatja, ezáltal az államok gazdaságának, életszínvonalának az egymáshoz való közeledése megvalósul, akár ezek vonatkozásban meglévő különbségek megszűnnek. A másik esetben egy súlyos, éles kritika tárgya lehet az uniós jog, amely az erősebb államokat juttatja még előnyösebb helyzetbe, ezáltal elnyomva, fejlődésben hátráltatva a gyengébb tagállamokat. Jelen esetben az előbbi országok gyorsan fejlődnek, azonban az utóbbiak felzárkóztatása a gyakorlatban nem valósul meg.⁷⁸

Rodin és Perisin véleménye szerint a fő hasonlóság abban rejlik, hogy mind az uniós jog, mind a CLS megváltoztatja a jogról való gondolkodásmódot, mivel az Európai Unió megköveteli, hogy amennyiben nem egyezik a nemzeti jogi értelmezés az unióssal, akkor eltávolodjunk tőle. A *Critical legal studies* mozgalom éppen ezt szeretné elérni az általa kritikával illetett megszokott nézetek kapcsán.

A fejezet elején megfogalmazott kérdésre a válasz a CLS álláspontja szerint, hogy az Európai Unió jogrendszere nem változtatja meg a tagállamok és

⁷⁵ RODIN–PERISINI i. m. 11.

⁷⁶ BLUM i. m. 146.; BELLIOTTI i. m. 71–72.

⁷⁷ RODIN–PERISINI i. m. 11.

⁷⁸ Uo. 11–13.

társadalmuk gondolkozásmódját teljes mértékben egy-egy jogintézményről,⁷⁹ viszont alkalmazásukra kötelezi az országot.

2.2. A *Critical legal studies* alkalmazásának korlátja

A mozgalom alap tézisei – a jog és ideológia kapcsolata, a határozatlansági tézis és a formális egyenlőség bírálata – külön-külön is rendkívül markáns álláspontot fogalmaznak meg világviszonylatban. Gondolataik jelentős része vagy egyedi vagy olyan alapokra építkezik, amelyeket főként negatív véleményekkel illetnek (pl. marxizmus). Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy amennyiben a *Critical legal studies* mozgalmat Európában is elemezzük, és egyes gondolatait hasznos véljük, akkor vajon az adott társadalmi közegbe milyen mértékig lehetne integrálni őket. Tehát a CLS-nek a fejezetben kifejtett kritikái ugyanúgy saját magukra is alkalmazandók, saját maguk alkalmazásának is korlátot állítanak.

A fejezet két alrészbe bontotta, hogy a *Critical legal studies* képviselői görcső alá veszik az Európai Unió által megalkotott, szupranacionális jogot, és annak hatását a tagállamok jogrendszerére. Ennek során különösen figyelmet fordítottak annak, hogy uniós jog által maga a társadalmi, jogászai gondolkodás is megváltozik-e egy-egy jogintézményről, vagy csupán a szabályozás kötelezősége miatt teszik a nemzeti jog részévé, ezáltal akár megváltoztatva az eddig kialakult jogalkalmazást és gyakorlatot.

A mozgalom ezen problémakör kapcsán inkább kritikával illeti az Uniót, mintsem elismeréssel, mivel azt az álláspontot fejtik ki, hogy Európa nemzeteinek különbségeire figyelemmel, az uniós jog nem tudja az összes tagállam társadalmának, jogászai rétegének a gondolkodásmódját megváltoztatni. Azonban ezáltal álláspontom szerint magának a CLS-nek, illetve a mozgalom terjedésének is korlátot állít. Az irányzat kiindulási alapjai, mint például a jogi realizmus, marxista elméletek, számos államban, különösen Európa országiban nem minősülnek kedvelt gondolatoknak, illetve a társadalmi berendezkedések is oly mértékben eltérnek az Amerikai Egyesült Államokban kialakult viszonyoktól, hogy téziseiknek a megismerése álláspontom szerint rendkívül fontos, azonban azok változtatás nélküli átvétele szinte lehetetlen. Azáltal, hogy a mozgalom erre az Unió vonatkozásában rámutat, közvetve a saját maga alkalmazhatóságának is korlátot állít.

⁷⁹ Uo. 5–13.

CSONTVÁZAK A GARDRÓBBAN – A DIVATIPAR SZERZŐI JOGI ÉS FORMATERVEZÉSIMINTA- OLTALMI DILEMMÁI

Különös tekintettel a független designerek helyzetére

SÁNDOR Médea Lola

1. Bevezetés

Mindamellet, hogy a divatipar az elmúlt évtized legdinamikusabban fejlődő iparágává vált, és gazdaságilag, illetve társadalmilag a világ egyik legfontosabb jelensége lett, az emberek mint fogyasztók az internet adta lehetőségekkel élve napjainkban különböző e-kereskedelmi platformokon, így webshopokon és alkalmazásokon keresztül vásárolnak maguknak ruhaneműket, ami a Covid-19 járvány alatt virágkorát élte. A fogyasztók alapvetően a *több ruhát, minél olcsóbban* elv által motiváltan vásárolnak, amelynek tökéletes melegágya a ‘fast fashion’ márkák piaca, ahol töredékáron juthatnak hozzá a vásárlók a ‘magas divat’ kifutóin látható darabok stílusának hasonmásaihoz. Ez a jelenség egyértelműen túlfogyasztáshoz vezet, amely a fenntartható fejlődés mellett az eredeti ruhatervek szellemi tulajdonjogának sérelmével is jár, mely esetben lehet, hogy az oltalommal védett termék sem nyújt biztos segítséget a másolással szemben. Ugyanakkor két kontextusból érdemes vizsgálni a divatipar ezen szegmensét: ugyanis teljesen más problémák és megoldások vetődhetnek fel, ha egy multinacionális divatmárka, vagy egy független tervező mintáját másolják le ezek a vállalatok, majd értékesítik töredékáron. Míg a multinacionális márkának biztos pénzügyi háttér áll rendelkezésére, hogy jogi útra terelje az ügyet, addig egy független tervező nem feltétlenül rendelkezik a megfelelő forrásokkal ennek megoldására. Ebből kifolyólag felvetődhet a kérdés, hogy vajon látszatszabályozás áll-e a független divattervezők mögött, mivel, ha a ‘fast fashion’ vállalat el is távolítja a másolt terméket az oldaláról, akkor is a már eladott termékek után a tervezőnek helyrehozhatatlan kára keletkezhet.

Mivel álláspontom szerint a divatipar motorját a független tervezők munkája adja, rendkívül fontos a szellemi alkotásuk védelme is, amelyek hozzájárulnak a divatipar innovációjához, és annak színesítéséhez is.

Tanulmányomban a divattervező szemszögéből, a divatminta minden egyes életciklusának követésével átfogó és egyben érzékletes képet kívánok nyújtani a divatipar oltalmazhatóságának feltételeiről, a tervező oldalán felmerülő jogi problémákról, különös tekintettel a szerzői jog és a formatervezésiminta-oltalom adta lehetőségekre, illetve a ‘fast fashion’ boltok által elkövetett tömeges másolás jelenségére koncentrálni. Ennek feltérképezéséhez a kutatás az Amerikai Egyesült Államok és Európa, ezen belül is Magyarország szellemi tulajdonvédelemmel kapcsolatos jogrendszerét röviden összehasonlítva próbál átfogóbb képet adni a két eltérő jogterületen létező szabályozásról, felvetve akár az adaptáció lehetőségét is.

A kutatás a divatminta minden egyes életciklusánál felvetett jogi problémákra, ahol lehetséges, megoldási javaslatokat és alternatívákat is kíván nyújtani, amelyek a gyakorlat szempontjából érdemi jelentőségűek lehetnek mind a szellemi tulajdonvédelem területén, mind pedig a jövő független divattervezői számára akár iránymutatásul is szolgálhatnak. A kutatásom továbbá az olvasóval is meg kíván ismertetni egy olyan specifikus és interdiszciplináris tudományterületet, amely az emberek mindennapi életének szerves részeként jelen van, így célja, hogy ösztönözze és segítse a szellemi tulajdon érvényesülését azáltal, hogy a fogyasztók a független tervezők termékeit részesítik előnyösebbnek vásárlásuknál a tömeggyártott termékekkel szemben, amely segít harcot vívni tudatos fogyasztóként a független tervezők szellemi tulajdonjogaiért.

2. Szerzői jogi védelem

A modern divatipar a kreatív ipar egyik ágaként határozható meg, amely azon tevékenységeket foglalja magában, melyeknek gyökere az egyéni kreativitásban, képzettségben és képességekben rejlik, és képesek a szellemi tulajdon létrehozásán és felhasználásán keresztül jólétet és munkahelyet teremteni. A magyar textil- és ruházati ipari gyártás nettó árbevétele 2019-ben meghaladta az 1300 milliárd forintot, 2014 és 2019 között pedig összesen 10%-kal nőtt.¹ Emellett a *Bureau of European Design Associations* (a továbbiakban: BEDA)

¹ Magyarország Kormánya: Nemzeti Divatipari Stratégia 2020-2030 TERVEZET, 39.
<https://bit.ly/3UcGqzM>

által készített *European Design Report* 2006-os és 2018-as jelentését összehasonlítva megállapítható, hogy míg 2006-ban 2500 tervező volt számon tartva, amelyből 25%-a divat- és textiltervező volt, ez a szám 2018-ra 5000 tervezőre nőtt, amelyből 15%-a volt divat- és textiltervező.² A jelentés érzékelteti, hogy a tervezők száma nőtt, viszont az összes tervezőhöz mérten arányaiban csökkent a divatipar reprezentáltsága, amelynek oka lehet a gyenge szellemi tulajdonvédelmi szabályozás. Ezért is szükséges a divatminta életciklusán keresztül végigkövetni a felmerülő jogi problémákat.

2.1. Szerzői jogi védelem a magyar szerzői jogi törvény tükrében

Az Sztj. alapján szerzői jogi védelem alá esik az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása. A termék alapját szolgáló terv szerzői jogi védelmének feltétele, hogy a mű az alkotó szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti jellegű legyen.³ Az egyéni jelleg akkor áll fenn, ha az adott körülmények között lehetőség van többféle kifejezési módra és ezek közül a szerző egyéni módon hozza létre alkotását.⁴ Az eredetiség pedig azt jelenti, hogy a művet maga a szerző alkotta meg, és nem egy már korábban létező alkotás egyszerű másolatáról van szó.⁵ Az egyéni jelleg kifejezi, hogy csak egy olyan szellemi mozgástérben való választás lehet alkotás, ahol a szerzőnek lehetősége van alkotó szelleme eredeti módon történő kifejezésére, amelynek objektíve érzékelhetőnek és pontosnak kell lennie.⁶

A divatminta a szerzői jogban az iparművészeti alkotás és annak terve, illetve az ipari tervezőművészeti alkotás csoportjába tartozhat⁷, amelyek esetén az egyéni-eredeti jelleg vizsgálatánál jelentősége van annak, hogy mekkora tere marad a szerzői alkotói munkának. A szerzői alkotás létrehozásának

² European Design Report. BEDA, 2006. <https://bit.ly/3F1vHCP> ; European Design Report. BEDA, 2018. <https://bit.ly/3XED8Ig>

³ Sztj. 1. § (3) bek.

⁴ Ennélfogva a magyar jogban a funkcionális művek nincsenek kizárva a szerzői jogi védelemből, habár a mozgástér szükségszerűen szűk. Viszont, ha sikerül a tervezőnek egyéni, eredeti jellegű művet alkotnia, és emellett a mű egyszerre funkcionális is, akkor egyértelműen megilleti a szerzői jogi védelem, hiszen a törvény alapján minden fogalmi ismérvek megfelel a tervező műve.

⁵ GYERTYÁNFI Péter – LEGEZA Dénes (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 81.

⁶ GYERTYÁNFI–LEGEZA (szerk.) i. m. 82.

⁷ Sztj. 1. § (2) bek. m) és o) pontok.

minimálisan az a feltétele, hogy a mű ne legyen más mű szolgai másolása, azaz ne egy már létező, egyéni, eredeti jellegű szerzői művet vegyen át egy az egyben.⁸ Emellett az egyéni-eredeti jelleg megállapításához szükséges az is, hogy az egyedi elemek meghatározott kreativitási szintet érjenek el.⁹ Szokásos és elfogadott gyakorlat, hogy a divatlapokban és a modellbemutatókon látott ötleteket felhasználják, és azokból az általuk képviselt stílusnak megfelelő változatokat hoznak létre, illetve vannak olyan ún. trendkollekción is, amelyeket kifejezetten követésre ajánlanak. Így a ruhatervek szűk terjedelemben élveznek szerzői jogi védelmet, tehát kizárólag akkor sérülnek a szerző jogai, ha minden változtatás nélkül másolja le valaki a tervüket.¹⁰ Fontos szempont még az egyéni eredeti jelleg megállapításánál, hogy bizonyos elemek a funkcionalitás által meghatározottak, ilyen különösen a fazon vagy a szabásvonal, ezért ezek önmagukban viszonylag ritkán alapozzák meg az egyéni eredeti jelleget, ezt inkább a megalkotásának nagyobb alkotói kreativitást igénylő mozzanatai adják, mint pl. a különleges formai elemek, egyedi díszítések, így a ruha sziluettje és vonalvezetése.¹¹

Ez alapján megállapítható, hogy a divatrajzok a magyar szabályozás értelmében abban az esetben érhetik el a szerzői jogi védelem szintjét, ha nem olyan konfekció ruhák tervei, amelyeknél a mások által gyakorta használt, nem kirívóan különleges formai, szabás- és fazonbeli jellegzetességek térnek vissza, illetve nem éri el azt a szintet, amely két azonos ruhaterv esetén a fogyasztók megtévesztésére alkalmas lehet.¹²

2.2. Szerzői jogi védelem az Egyesült Államokban: adaptálhatók-e a magyar jogrendszerbe a szabályozás egyes elemei?

Hasonló ugyan, mégis kicsit más a helyzet az Egyesült Államok joggyakorlatában. A szerzői jogi törvény¹³ szerint azon művek állhatnak védelem alatt, amelyek eredeti jellegűek, viszont a védelem nem terjed ki a használati tár-

⁸ Fővárosi Ítéltábla Pf. 20.479/2008/6. sz. ítélete.

⁹ SZJSZT-09/17. sz. szakvéleménye: Ruházati termékek eredetiségével kapcsolatos kérdések Ad 1).

¹⁰ SZJSZT 7/2005. sz. szakvéleménye.

¹¹ SZJSZT-09/17. Ad 1).

¹² Uo.

¹³ US Code Title 17 – Coyprights, §101.

gyakra. Így a képi, grafikus és szobrászati elemeket tartalmazó művek akkor kaphatnak védelmet, ha ezen elemeket tartalmazó külső kialakítása fizikailag vagy fogalmilag elválasztható a funkciójától.¹⁴ Éppen ezért a grafikailag ábrázolt divatmintának meg kell felelnie az ‘elválaszthatósági’ teszten, amely két esetből áll: fizikai és fogalmi elválaszthatóságból.¹⁵ Fizikai elválaszthatóság esetén a mű művészi tulajdonsága fizikailag elválasztható annak hasznos jellegétől. A fogalmi elválaszthatóság esetén pedig a képi, grafikus vagy szobrászati elemek külön is azonosíthatók legyenek a funkcionalitásuk mellett. Az elválaszthatóság legfontosabb lépése a minta alkotóelemeinek azonosítása és kategorizálása. A bíróságnak meg kell határoznia, hogy a formatervezési minta mely alkotóelemei tisztán kifejező jellegűek, melyek tisztán funkcionálisak, vagy akár melyek kettős természetűek – azaz egyszerre befolyásolják a ruha esztétikáját és a használati értékét. Emellett az ítélkezési gyakorlat korlátozza a ruhadarabok formatervezésére vonatkozó szerzői jogi védelem hatályát a tisztán esztétikai jellemzőkre.¹⁶

Az Egyesült Államok és Magyarország jogi szabályozása e tekintetben eltérő nézeteket vall, viszont álláspontom szerint a szerzői jog lenne a legmegfelelőbb eszköz arra, hogy védelmet biztosítson valamennyi divatterv felett, mivel, míg a formatervezési mintánál a szellemi alkotás 25 év elteltével közkinccsé válik, addig a szerzői jogi védelem végett post mortem 70 év után válik szabadon felhasználhatóvá.¹⁷ Ezért a divatminták részére a szerzői jogi védelem abból a szempontból is jó megoldás lehet, hogy a gyorsan változó trendek miatt a lajstromozási eljárás nem képez gátat a védelemnek. Fontos megjegyezni, hogy a formatervezésminta-oltalom továbbra is erősebb oltalmi formát biztosíthat a divatminták külső megjelenésének, ellenben érdemes lenne a hasznos és az esztétikai funkciót erősebben elhatárolni, mivel a funkcionalitás a szerzői jogi védelem megszerzését is akadályozhatja az egyéni, eredeti jellegű elemekre.

¹⁴ Brandon SCRUGGS: Should Fashion Design Be Copyrightable? *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, Vol. 6. Issue 1. (2007) 123.

¹⁵ Alexandra MACKEY: Made in America: A Comparative Analysis of Copyright Law Protection for Fashion Design in Asian and in the United States. *American University Business Law Review*, Vol. 1, No. 2. (2018) 381.

¹⁶ Christopher BUCCAFUSCO – Jeanne C. FROMER: Fashion’s function in intellectual property law. *Notre Dame Law Review*, Vol. 93., Iss. 1., Article 2 (2017) 72–73.

¹⁷ Kevin V. TU: Counterfeit Fashion: The Interplay between Copyright and Trademark Law in Original Fashion Designs and Designer Knockoffs. *Texas Intellectual Property Law Journal*, Vol. 18., No. 3. (2010) 447–448.

3. Formatervezésiminta-oltalom a ruhaipar területén

A kétdimenziós alkotásból elkészült ruhakülső kialakítását formatervezésiminta-oltalom védheti, amely a legfontosabb oltalmi forma a divatcikkek esetében. Az alábbi fejezetekben a kutatás a ruhák formatervezésiminta-oltalmának ismertetésére, problémáinak azonosítására és a megoldási javaslatokra koncentrálnak.

3.1. Formatervezésiminta-oltalom Magyarországon és az Egyesült Államokban

Az Amerikai Egyesült Államokban limitáltabb lehetőségek állnak rendelkezésre a ruhaminták számára, mivel a formatervezésiminta-oltalom (*design patent*) azon tervező mintájára adható, aki új, eredeti és díszítő jellegű formatervezési mintát hoz létre valamely gyártási cikkre, illetve nem nyilvánvalónak és kellően feltártnak kell lennie a „*Patent Office*” számára.¹⁸

A magyar szabályozás szerint formatervezésiminta-oltalomban részesülhet minden új és egyéni jellegű minta. Mintának minősül a termék egészének vagy részének megjelenése, amelyet magának a terméknek, illetve a díszítésének a külső jellegzetességei – pl. a rajzolat, a színek, a körvonalak, stb. – eredményeznek.¹⁹ A formatervezésiminta-oltalomról szóló törvény alapján új a minta, ha azzal azonos minta nem jutott nyilvánosságra az elsőbbség időpontját megelőzően.²⁰ Egyéni jellegű a minta, ha az elsőbbség időpontja előtt nyilvánosságra jutott bármely mintához képest a tájékozott használóra eltérő összbnyomást tesz.²¹ Ebben az esetben figyelembe kell venni, hogy a szerző a termék természetére, az ipari, illetve a kézműipari ágazat sajátosságaira tekintettel milyen alkotói szabadságfokkal alakíthatta ki a mintát. Az összbnyomás megállapításához pedig a mintát egészében kell vizsgálni.²²

A tervező formatervezésiminta-oltalmi eljárás keretében lajstromozott oltalmat szerezhethet a tervére és a kész mintára is, tehát a tervező mint bejelentő a mintaoltalom megadása végett eljárást kezdeményezhet, amely a Szellemi Tulajdon

¹⁸ 35 U. S. C. § 171.

¹⁹ 2001. évi XLVIII. törvény a formatervezési minták oltalmáról (a továbbiakban: Fmtv.), 1. § (1)–(2) bek.

²⁰ Fmtv. 2. § (1) bek.

²¹ Fmtv. 3. § (1) bek.

²² POGÁCSÁS Anett – TATTAY Levente – UJHELYI Dávid: *Szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2021. 315.

Nemzeti Hivatalánál (a továbbiakban: SZTNH) benyújtott kérelemmel indul. Az SZTNH a vizsgálat után újdonságkutatási jelentést készít, amelyben azok az adatok szerepelnek, melyek az oltalmi bejelentésben ábrázolt mintával kapcsolatban figyelembe vehetők az újdonság és az egyéni jelleg elbírálása során.²³

3.2. Európai Unió aspektus

A tervező uniós szinten közösségi formatervezésiminta-oltalmat (*registered community design*, RCD) is igényelhet a termékére, amelyet az Európai Unió Szellemi tulajdonvédelmi Hivatala (a továbbiakban: EUIPO) vizsgál, viszont az EUIPO sem az oltalmazhatósági feltételeket, sem pedig a kizáró okok többségét nem vizsgálja. Ezért az így megadott oltalom nem biztos, hogy automatikus kizárólagosságot ad a minta hasznosítására, ugyanis lehetséges, hogy több jogosult kap párhuzamos oltalmat, vagy akár olyan minta kap oltalmat, amely semmi újdonsággal vagy egyéni jelleggel nem rendelkezik.²⁴ Annyiban előnyösebb a nemzeti eljárással szemben, hogy a bejegyzés ideje egy hét, és az egész EU-ban oltalmat kínál az adott termékre, viszont hátránya, hogy a vizsgálat hiánya miatt a tervezőnek folyamatosan figyelnie kell a bejegyzett oltalmakat. A RCD mellett elérhető a nem lajstromozott közösségi formatervezésiminta-oltalom (*unregistered community design*, UCD), amely a szerzői joghoz hasonló, automatikus oltalomban részesíti a másolással szemben a mintát attól a naptól kezdve, amikor az EU-ban először nyilvánosságra hozták.²⁵

Magyarországon a mintaoltalommal nem feltétlenül élnek a tervezők, így felmerül a kérdés, hogy a tervezők nem tudnak arról, hogy ez a lehetőség a rendelkezésükre áll, vagy tudnak róla, de figyelmen kívül hagyják. A termék külső megjelenése hosszú lajstromozási folyamaton megy keresztül, amely ugyan max. 25 évre szól, de a trendek folyamatos és gyors változása miatt nehéz lépést tartani. Álláspontom szerint a lajstromozási eljárást érdemes lenne frissíteni, hogy gyorsabban és hatékonyabban támogassa a tervezőket, illetve szükséges lehet új technológiákat is alkalmazni az átláthatóság növelése végett. Továbbá nem feltétlenül jelent garanciát az SZTNH újdonságkutatási eljárása

²³ BAKSAY-NAGY György – GRAD-GYENGE Anikó: Design és jog – Bevezető a design védelmének lehetőségeibe. *Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Műhelytanulmányok*, II. évf., 2020/6. 76–77.

²⁴ BAKSAY-NAGY–GRAD-GYENGE i. m. 77–78.

²⁵ Susanna MONSEAU: The Challenge of Protecting Industrial Design in a Global Economy. 20 *Tex. Intell. Prop. L.J.*, Vol. 20., Iss. 495. (2012) 526–528.

arra, hogy biztosan megtalálja az adott mintát, leginkább az internetes platformokon, ennek eredményeképpen lehetséges, hogy utólag lajstromozásra kerül egy hasonló minta ahhoz képest, amelyet az eljárás alatt mégsem találtak meg.²⁶

4. A ruha forgalmazásához kapcsolódó kérdések: használati tárgy, vagy esztétikai alkotás?

Előfordul, hogy egy formatervezésiminta-oltalommal védett minta egyszerre szerzői jogi alkotás is, így párhuzamos oltalom állhat fenn. Ha csak szerzői jogi védelem áll fenn egy terméken, a kereskedelmi forgalomba kerülése esetén a fogyasztók valószínűleg meg fogják tudni különböztetni más termékektől, ha arculathoz van társítva a minta. Ha csak minta-oltalomban részesül egy termék, akkor okirat, lajstromkivonat és adatbázis is tartalmazza az oltalom alatt álló mintát, így pontosan megállapítható a jogosult.

A kumulatív oltalommal kapcsolatos aggályok kiküszöbölése szempontjából az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: EUB) Cofemel döntése²⁷ meghatározó volt. A döntés tényállása alapján a G-Star a 90-es évek óta használ különböző, a márkához kapcsolódó védjegyeket, mint az ARC. A Cofemel szintén farmer-, és szabadidőfelső-modelleket tervez, gyárt és forgalmaz. A G-Star keresetet nyújtott be a Cofemel-lel szemben a portugál bíróságnál, amelyben a G-Star arra hivatkozott, hogy a Cofemel által gyártott farmer-, szabadidőfelső- és pólómodellek az ARC ruhamodelljeihez hasonlóak, és utóbbi ruhamodelljei egyben eredeti szellemi alkotásoknak is minősülnek, és e jogcímen szerzői jogi védelemben részesülő ‘műveknek’ kell minősíteni őket. Az elsőfokú bíróság a G-Star keresetének részben helyt adott.²⁸ A Cofemel döntést azért is tartom fontosnak megemlíteni, mivel az Egyesült Államokhoz hasonlóan az EUB ítélezési gyakorlata a ruhadizájnoknál a használati jelleg meglétét helyezi előtérbe, és ennek következtében a legtöbb esetben igyekszik korlátozni vagy kizárni a szerzői jogi oltalom fennállásának lehetőségét a funkcionális műveken. A formatervezési minta feltételei szigorúbbak, mint a szerzői jognál, ahol kevés alkotói szikrát kell mutatnia a műnek ahhoz, hogy védelemben részesüljön. Így a különbségek fényében nagy a kockázata annak, hogy a formatervezési minta tervezői a szerzői jogot megpróbálják arra használni, hogy megvédjék

²⁶ Az újdonságkutatás jelentősége. SZTNH, 2021. június 25. <https://bit.ly/3eXzasU>

²⁷ C-683/17 Cofemel – Sociedade de Vestuário SA ECLI:EU:C:2019:721.

²⁸ C-683/17. 17–19. pontjai.

funkcionális alkotásaikat és versenyelőnyhöz jussanak. Azonban ennek alapján olyan termékek is részesülhetnek mintaoltalomban, amelyek ugyan új és egyéni jelleget mutatnak, viszont a termék egészét vizsgálva az alkotói szabadságfok sokkal alacsonyabb. Mindez arra utalhat, hogy pl. egy közkinccs alatt álló ipari mintához képest egy kisebb eltérés, így egy plusz forma már új és egyéni művet hozhat létre, ha a tájékozott használóra eltérő összbnyomást kelt, viszont lehetséges, hogy a tájékozott használóhoz képest más személyek ránézésre nem mondják meg a két minta közötti különbséget.

5. A tájékozott használó és az alacsony alkotói szabadságfok nehézségei

Az egyéni jelleg másként fejeződik ki a két jogterületen, mivel a szerzői jognál az egyéni jelleg esetében könnyebben megállapítható a szerző személyiségének kifejeződése, míg a formatervezési mintánál, ez az alkotói szabadságfok sokkal szűkebb. Az alkotói szabadságfok megállapításakor szükséges figyelembe venni a termék természetét, illetve az ágazat sajátosságait. Az alkotó fantáziája nem feltétlenül szárnyalhat szabadon, a különböző műszaki feltételek és már ismert formák korlátozhatják a termék megalkotásában.²⁹ Minél kisebb a mozgástér, annál nagyobb kihívást jelent egy új minta megalkotása. Emellett a minta iparágon belüli elhelyezkedése is befolyásolhatja a mozgástér nagyságát, ugyanis egy termékekkel telítettebb iparágban nehezebb egyéni jellegű mintát létrehozni.³⁰

Az összbnyomás vizsgálata során a tájékozott használó nagyobb figyelmet fordít a szükségszerűen kialakított jellegzetességekben felmerülő különbségekre, illetve a nem szükségszerűen kialakított jellegzetességek hasonlóságára.³¹ A divatcikkek esetén számít az is, hogy milyen ruhadarabról van szó, és, hogy azt kimondottan egy adott emberi test formájára, vagy annak elfedésére tervezi-e az alkotó.

A tájékozott használóra már egy kis eltérés is kelthet eltérő összbnyomást, ugyanis a formatervezési tájékozottsága olyan mértékű, amelyet a vásárlók a termékek ismeretében megszerezhetnek. Így a tájékozott használó egy olyan,

²⁹ POSTEINERNÉ TOLDI Márta – LEGEZA Dénes (szerk.): *Iparjogvédelem*. Budapest, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 2020. 234.

³⁰ BAKSAY-NAGY György: Modernkori problémák: dizájnvédelem a képernyőinknek. *Infokommunikáció és Jog*, 2018/2. 81.

³¹ POSTEINERNÉ TOLDI–LEGEZA (szerk.) i. m. 234–235.

az átlagemberhez képest magasabb szinten lévő vásárló, aki ismeri annyira a terméket, hogy képet tud alkotni az adott termékcsoportra adott időben jellemző formatervezési irányvonalakról, azaz ‘formatervezés-orientált fogyasztó’.³²

Ebből kifolyólag, a divatcikk forgalmazása során a zsinórmértéket a fogyasztói magatartás adja, amely egyértelmű iránymutatást ad akkor, ha két hasonló termék kerül ki a piacra. Így, egy formatervezési mintaoltalommal védett termék esetén, ha egy másik, ugyanilyen termékhez képest valamiben másabb, akkor az már jelenthet eltérő összbnyomást, viszont az alkotó személyisége egy ilyen termék esetében nem feltétlenül fejeződik ki magas fokon, mint egy grafikai művel ellátott termékénél.

Álláspontom szerint a formatervezési mintaoltalom esetében alacsony az a szint, amelyet egy mintának el kell érnie az oltalom megszerzéséhez, hiszen a joggyakorlat a tájékozott használót veszi alapul az oltalom elbírálásakor.³³ Úgy gondolom, hatékonyabb lenne az újdonságkutatás, ha a szakember és az átlag fogyasztó szintjén is vizsgálnák a feltételeket, nemcsak a tájékozott használó szemszögéből. Az átlag fogyasztó ugyan hajlamos arra, hogy kis különbségeket ne vegyen észre két, szinte azonos minta között, viszont az esetek nagy részében nemcsak a ‘formatervezés-orientált fogyasztó’ vásárolja meg az adott terméket, hanem a ‘hétköznapi ember’ is.³⁴

Továbbá a szakértő igénybevétele az újdonságkutatásnál azért is lenne hasznos, mivel a véleménye nem a szubjektív érzeteken alapul, így a technikának és az innovációnak megfelelően tud dönteni arról, hogy egy adott mintánál fellelhető-e az újdonság elem. Emellett biztosabban meg tudja állapítani a lényegtelen különbséget is, amely lehet, hogy a tájékozott használó szemszögéből lényeges különbségnek minősülne, ezért érdemes lehet varrónóket, szabászokat és divattervezőket is bevonni a vizsgálatba.

A kérdés viszont tovább bonyolódhat, ha egy territoriális hatályú oltalomban részesülő terméket egy külföldi vállalat gyárt és importál Magyarországra. Ezért is fontos álláspontom szerint a közkinccs kategóriáját is ebben az esetben ténylegesen alapul venni az eljárásban a minták elbírálásakor, hiszen két nagyon hasonló termék összehasonlítása esetén a fogyasztó magatartása fog egyértelmű útmutatást adni a választásával, hogy melyik terméket fogja megvásárolni. Így ez a mérce nem feltétlenül mutat pontos képet az oltalom megadásakor,

³² ZOMBORI Zsolt: Formatervezésiminta-oltalom Magyarországon és az Európai Közösségben II. rész. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2006/3. 45.

³³ Feltalálói tevékenység. SZTNH, 2015. február 19. <https://bit.ly/3UDDm0P>

³⁴ ZOMBORI (2006) i. m. 45.

ennél fogva relevánsabb lenne, ha a tájékozott használó mellett a szakértő és az átlag fogyasztó is segítene a formatervezési minta vizsgálatánál.

6. Dizájnbitorlás: a ‘fast fashion’ márkák eszközei a független tervezők mintáinak engedély nélküli felhasználására

A tervező, azután, hogy a termékeit nyilvánosságra hozta, eljuttatja a kész mintáit ruhák formájában a fogyasztókhoz. Ideális esetben a tervező lajstromozott formatervezési mintaoltalommal rendelkezik a mintáira, viszont sokan nem feltétlenül igényelnek mintaoltalmat, így a bitorlás ellen is nehezebben tudnak fellépni. Néhány tervező a másolást a tisztelet jelének veszi, ezért toleránsak a másolókkal szemben, viszont a legtöbben negatívan tekintenek erre a jelenségre, a ruhaipar elkerülhetetlen melléktermékeként definiálva.³⁵

6.1. A ‘fast fashion’ jelenség meghatározása

A ‘fast fashion’, azaz a gyors divat friss múltra tekint vissza, ugyanis az elmúlt évtizedekben gyorsan változó divatirányzatokra reagálva jött létre, és a fogyasztókra nagyobb nyomás nehezedik azért, hogy minél gyorsabban a legújabb trendek felé forduljanak.³⁶ A jelenségnek léteznek már különböző ágai is, így az ‘ultra fast fashion’ vállalatok, amelyek olcsóbbak, gyorsabbak a gyártási ciklusok, és a termékeik hamarabb kerülnek ki a körforgásból is, mivel a fogyasztók inkább a naponta folyamatosan megjelenő, új trendek felé fordulnak.³⁷

Mivel a divat világában a tervezők számára rendelkezésre álló fazonok, formák, ezek feldolgozásának módjai és az ebből fakadó stílusok száma véges, ebből szükségszerűen következik – a stílusirányzatok, és az egyes formai elemek szintjén –, hogy periodikusan visszatérően ismétlődnek, a korábban már

³⁵ Irina OBERMAN KHAGI: Who’s Afraid of Forever 21?: Combating Copycatting Through Extralegal Enforcement of Moral Rights in Fashion Designs. *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal*, Vol. 27., No. 1., Article 2 (2016) 79–81.

³⁶ Alex CRUMBIE: What is fast fashion and why is it a problem? *Ethical Consumer*, 2021. október 5. <https://bit.ly/3UAiVlt>

³⁷ JD SHADEL: What is Ultra Fast Fashion? Investigating Why It’s Ultra Bad. *Good On You*, 2022. február 25. <https://shorturl.at/nqA35>

fellelhető stílus- és fazonelemek (pl. díszítőelem, varrás) visszaköszönnek.³⁸ Emellett általános gyakorlatnak minősül, hogy a tervezők egymás munkáiból is inspirálódnak. Míg a független tervezők az inspirációt felhasználva új tulajdonságokkal ruházzák fel a termékeiket, addig a ‘fast fashion’ cégek által előállított termékeknek általában mind a minőségük, mind a művészi értékük alacsonyabb az alapul szolgáló termékek színvonalánál.³⁹

A jelenségnek több problémája adódhat, így, hogy a jog nehezen tud alkalmazkodni a gyors fejlődéshez, mivel a gyártás sebességének gyorsulása miatt a tervezők mintáinak nyilvánosságra hozatala után az ‘ultra fast fashion’ vállalatok által készített másolatok akár 48 órával később már a polcaikon láthatók, és ezen rövid idő alatt oltalmat sem tud igényelni a jogosult, az automatikus szerzői jogi védelem pedig nem feltétlenül nyújt biztos védelmet.⁴⁰ Emellett aláássák a tervezők szellemi tulajdonnal védett mintáit, és gyengíti a fogyasztók ösztönzését arra, hogy pénzt költsenek a tervezőtől származó eredeti mintára, amelyben megtestesül az alkotó személyisége. A jelenség következménye, hogy a független tervezők nem tudnak úgy érvényesülni a divatiparban, mint a nagyobb divatmárkák, így a ‘fast fashion’ vállalatok tevékenysége veszélyt jelent a tervezők műveinek integritására. Ez a joghézag nemcsak az indokolatlan másolást teszi lehetővé, hanem hallgatólagosan támogatja a gyorsdivat üzleti modelljének pazarló és a fogyasztókat befolyásoló megközelítését.⁴¹ Emellett a tervező a széleskörű másolás miatt eladásokat is veszíthet, mivel a fogyasztók az olcsóbb, másolt darabot fogják megvásárolni, illetve az olcsó utánzatok elterjedése miatt a tervezők márkaimidzse jelentősen csökkenhet.⁴² Ennek fényében, ha egy ‘fast fashion’ cég egy független tervező márkájának mintáját másolja, a hatása nemcsak az értékesítésre korlátozódik. A tervező márkájának hírnév alapú fogyasztói megítélése és a tervezői tehetség a márka legnagyobb értéke, amelynek vonzereje általában az eredeti minta iránti elkötelezettségre

³⁸ SZJSZT-09/17. Ruházati termékek eredetiségével kapcsolatos kérdések.

³⁹ Kristin SUTOR: In Fast Fashion, One Day You’re In, and The Next Day You’re Out: A Solution to The Fashion Industry’s Intellectual Property Issues Outside of Intellectual Property Law. *Michigan State Law Review*, 2020/3. 872–873.

⁴⁰ Mark K. BREWER: Fashion Law: More than Wigs, Gowns, and Intellectual Property. *San Diego Law Review*, Vol. 54., No. 4. (2017) 760–762.

⁴¹ Mark K. BREWER: Slow Fashion in a Fast Fashion World: Promoting Sustainability and Responsibility. Sheffield Business School, Multidisciplinary Digital Publishing Institute, *Laws*, Vol. 8, No. 1 (2019) 3–4.

⁴² Julie ZERBO: Protecting Fashion Designs: Not Only „What?” but „Who?” *American University Business Law Review*, Volume 6., Issue 3., Article 2. (2017) 603.

épül.⁴³ Ezáltal a szellemi alkotások ösztönző funkciója is elveszhet, amely miatt a tervezők a másolás hatására úgy érzik, hogy nincs, mi megvédje műveiket az engedély nélküli használattól, ezért lenne fontos a szabályozás erősítése a tervezők számára.

6.2. Igényérvényesítés a bitorlással szemben

A jogosultaknak lehetőségük van szembeszállni a ‘fast fashion’ cégekkel a szellemi tulajdonhoz fűződő jogaik megsértése esetén. Ebben az esetben a jogosult rendelkezésére állnak a polgári jogi eszközök, amelyekkel felléphet a jogosulatlan hasznosítókkal szemben. A szerzői joga megsértése esetén a szerző a jogsértés jellegétől függően választható polgári jogi igényeket érvényesíthet, amely objektív, felróhatóságtól független szankciókból, és szubjektív igényekből áll.⁴⁴ Az igények érvényesítése a bíróságra csak a súlyosabb és kivételes esetekben jut el, a peren kívüli vitarendezési mód azonban nem mindig vezet sikerre.

A bírói utat általában a nagyobb vállalatok veszik igénybe, a független tervezők viszont szűkös erőforrásaik végett inkább a közösségi médiát használják eszközként ahhoz, hogy szembeszálljanak a vállalatokkal. A tervező ilyenkor megpróbál kapcsolatba lépni a céggel, hogy jogsértés érte, és mivel a mintáját jogosulatlanul hasznosítják, neki ebből kára keletkezett. Emellett a tervező kérheti a céget, hogy a másolt terméket törölje az oldaláról és a jogosulatlan hasznosításból keletkező kárát térítse meg. A tervezők inkább a közösségi média platformokon keresztül próbálják a felhasználókat elérni, rajtuk keresztül pedig a céget. Ugyanis nem biztos, hogy a vállalat a megkeresésre az automatikus üzenetük elküldése után megfelelő időn belül válaszol.

6.3. Van-e megoldás a ‘fast fashion’ boltok mintabitorlásával szemben?

A divatipar, leginkább ezen szegmense számos sajátosságot mutat mind a divattermékek életciklusával, mind a vásárlók választásaival kapcsolatban. A ruházat

⁴³ ZERBO i. m. 621–622.

⁴⁴ GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): *Kézikönyv a szerzői jog érvényesítéséhez*. Budapest, Proart Szövetség a Szerzői Jogokért, 2014.

státuszmeghatározó áru, így kívánatossága annál inkább nő, minél kevesebben birtokolják azt. Ha egy mintát lemásolnak és reprodukálnak, tömegtermékké válik, amelyet a társadalom széles körben vásárol. Egy bizonyos pont után a ruha pozícióértéke csökken, és az emberek már nem tudnak a tömegből kiemelkedni, így gyorsan átállnak egy új trendre. Ezen ciklust elősegíti a szellemi tulajdonvédelem igénybevételének a visszaesése is, mivel növelheti a minták tömeges elterjedését. A divatipar kvázi szabad és hallgatólagos kisajátítási rendszere olyan egyensúly, amelyen kevesen szeretnének változtatni, mivel ezek a gyakorlatok ösztönzik az innovációt, amely magyarázhatja a jogi eszközök alulhasznosítását. Viszont, míg a nagyobb divatcégek fel tudják venni a lépést a trendek folyamatos változásával a rendelkezésükre álló infrastruktúra miatt, addig a független tervezők ezzel nehezebben küzdenek meg, ezért lehet szükségük a jog adta eszközökre a mintáik védelme érdekében. Viszont, ha a jog adta eszközökkel nem tudnak élni, akkor jogon kívüli megoldásokkal is harcolhatnak a ‘fast fashion’ cégekkel szemben, így a társadalmi megszégyenítés (*social shaming*) vagy a nyilvános felháborodás (*public outcry*) eszközével is.⁴⁵ A független tervezők tartalma felkeltheti a tömegmédiá figyelmét a vállalatokra, ez pedig eredményezheti a másolt minták gyártásának beszüntetését vagy a másolók megállapodását a tervezőkkel. Ez bizonyíték arra, hogy a formatervezés szabad kisajátítása hallgatólagosan elfogadott jelenségnek számít azok számára, akiknek rendelkezésre állnak jogi eszközeik és pénzügyi forrásaik a küzdelemhez, ugyanakkor a vásárlók még ennél is sokkal nagyobb erővel rendelkeznek, mivel ők azok, akik képesek befolyásolni az eladások alakulását, és a társadalmi megszégyenítés sikere is azt jelzi, hogy a vásárlók módosítják véleményüket, és egy sokkal tudatosabb fogyasztói magatartást alakítsanak ki.⁴⁶

A ‘fast fashion’ jelenség hatására érdemes vizsgálni a magyar mintaoltalmi szabályozás előmozdíthatóságát. Az SZTNH újdonságkutatása az elérhető

⁴⁵ Mindez nem feltétlenül szolgálhat legális eszközként a jogsértés elleni fellépésben, gondolva itt a ‘fast fashion’ vállalat jóhírnevének védelmére. A hírnevet a személyre, a személy társadalmi magatartására vonatkozó tény- és adatközlések határozzák meg, és társadalmi érdek, hogy ezek a közlések híven jellemezzék a személyt, és a valóságot fejezzék ki. Viszont általánosan megfigyelhető gyakorlat, hogy a ‘fast fashion’ cégek az ilyen kampányok esetén nem kérnek a jóhírnév védelme kapcsán jogvédelmet, mivel a fogyasztói tudatba az épült be, hogy a ‘fast fashion’ vállalatok másolják a tervezők termékeit, amely a valóságot fejezi ki, és ezt bizonyítja a cégek részéről történő nemtevés is. Forrás: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 164.

⁴⁶ Marta SPONSIELLO: *Fashion design’s Low-IP Protection. The relationship between copycats and innovation in the fast fashions’ era*. LUISS Department of Impresa e Management, Course of Intellectual Property Rights, 2018/2019. 38–45.

lajstromok és adatbázisok vizsgálatára, a szabadszavas internetes keresésre, és a folyóiratokban elérhető minták feltárására terjed ki. Viszont ebben az esetben fennállhat a lehetősége annak, hogy akik az elsőbbség időpontjában a közösségi média felületein hozták nyilvánosságra mintáikat, azoknak a mintái az újdonságkutatásnál nincsenek feltétlenül figyelembe véve, mivel hiába széleskörű és gondos a kutatási eljárás, nem biztos, hogy minden platformot sikerül átvizsgálni, gondolva itt a zárt körben elérhető divatbemutatókra, illetve akár a havi rendszerességű, díjhoz kötött felületekre. Így akár egy később nyilvánosságra jutott, a tervezőéhez hasonló mintát lajstromozhatnak az adatbázisba, amely felelősséget terhelhet a tervezőkre annak fényében, hogy maguknak kell feltárni az övékhez hasonló mintákat, és maguknak kell kizárólagos jogukat érvényesíteni. Úgy gondolom, hogy nem a tervezőkre kell terhelni ennek a felelősségét, hanem inkább szükséges lenne eszközöket kidolgozni ezen teher felszabadítása érdekében. A tervezők számára nagy segítség lehet így a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) alkalmazása, tehát egy szoftver a MI segítségével megtanulja egy termék formáját, ezáltal képes felkutatni a hasonló elemeket. A MI képes lehet megtanulni és felismerni az eredeti termék új és egyéni jellegű vonásait.⁴⁷ Minél több tervező tölt fel képeket a szoftverbe az eredeti termékekről és a másolatokról, annál több egyedi jellemzőt tudna rögzíteni a rendszer. Érdeemes lenne továbbá a blokklánc technológiát⁴⁸ is alkalmazni a bitorlás ellen, mivel a nyomon követhetőség mellett lehetőséget kínál arra, hogy mindezt a fizikai termékbe beágyazzák, amely segíthet annak hitelességét ellenőrizni.⁴⁹ Bárhogy is alakul a jövő, a technológia egyértelmű segítséget nyújthatna a divattervezők szellemi alkotásainak védelme érdekében, emellett a jogalkotókat és a lajstromozó hatóságokat is segíthetné a tekintetben, hogy semmiképp se részesülhessen oltalomban olyan minta, amely előtt már nyilvánosságra jutott egy hasonló termék, ha nincs új és egyéni jellege. Ez mindenképpen segítené a startupok és a kis- és középvállalkozók innovációját ezen a területen, és valószínűleg többen is alkalmaznák eszközül a szellemi tulajdonvédelem adta lehetőségeket is.

⁴⁷ Egy hasonló szoftver programozására jelenleg van kísérlet, amely Dupe Killer néven fut. Forrás: Andrew SALERNO-GARTHWAITE: The Dupe Killer: Tracking copies with AI. *Vogue Business*, 2022. március 7. <https://bit.ly/3CS9oOw>

⁴⁸ A blokklánc egy digitális blokkokból álló lista, amely teljesen transzparens, minden eleme titkosítva van a tranzakciók során, és utólag már nem lehet megváltoztatni. Forrás: Adam HAYES: Blockchain Facts: What Is It, How It Works, and How It Can Be Used. Investopedia, 2022. szeptember 27. <https://bit.ly/3F3ab1A>

⁴⁹ Valentina MAZZA: Intellectual property rights in the metaverse – NFT and fashion. *Gaming Tech Law*, 2022. február 10. <https://bit.ly/3gyd94v>

7. Elindult-e vajon a divatjog egy jobb irányba?

A posztindusztriális társadalomban a design rendkívül fontos hatással van a divatra, ezen belül is inkább egyes divattervezők, illetve divatcégek szerepe kiemelkedőbb, leginkább olyan esetekben, amikor a minta minőségét szükséges vizsgálni, gondolva itt a jelentős minőségbeli különbségekre a 'fast fashion' cégek által lemásolt, alacsonyabb minőségű termékek esetén.

Alapvetően a jog több aspektusból viszonylag széles jogi oltalmat biztosít a két- és háromdimenziós divatminták számára is, így a szerzői jog, a védjegy-jog, illetve a formatervezésiminta-oltalom. Ugyan kihívást jelenthet a védelem szempontjából a divatcikkek élettartama a trendek folyamatos, ciklikus és rövid időn belüli változása végett, ugyanis egy független tervező nem feltétlenül tud ilyen rövid idő alatt egy másik trendbe tartozó terméket gyártani. Viszont, a széles szellemi tulajdonvédelem ellenére az is megállapítható, hogy a tervezők számára ugyan több nézőpontból is rendelkezésükre áll a divatmintákra vonatkozó jogi oltalom, ennek ellenére a tervezők nem használják ezeket az oltalmi eszközöket: vagy azért, mert nem tudnak róla, vagy bonyolultnak és költségesnek találják az eljárást. Ezért is lenne fontos a tervezőkkel minél szélesebb körben megismertetni, illetve a kezükbe adni a szellemi tulajdonjog adta eszközöket.

Álláspontom szerint nem szükséges egy koncentrált, a divatminta egészét védő önálló szabályozás, mivel több védelmi forma párhuzamos fennállása lehetőséget teremthet arra, hogy a független tervezők tevékenységüket a divatipar trendjeinek ciklikus változásaihoz tudják igazítani. Viszont úgy gondolom, a szabályozás elavultsága mellett a tervezők maguk sem ismerik fel a szellemi tulajdonjogokkal járó előnyöket, amely alááshatja az innovációs képességet. Így érdemes lenne a tervezők számára megmutatni, hogyan tudnák a szellemi tulajdon hatékony használatát előmozdítani kis- és középvállalkozóként. Ehhez kapcsolódóan érdemes lenne megpróbálni alkalmazni a MI adta lehetőségeket is, amely később biztosan segítheti a tervezőket, amely fontos, a kutatásban tárgyalt problémákat is kiküszöbölhet.

A kutatás a felvetett problémákra egyértelműen válaszra vár a Bizottság, a jövőben napirendre kerülő designvédelmi reformjától. Az EU 2030-ig célul tűzte ki a szellemi tulajdonvédelem fejlesztését az Unió területén belül, amelyben többek között a közösségi formatervezésiminta-oltalom korszerűsítését, az új technológiák hatásának vizsgálatát teszi szükségessé. Az Unió továbbá küzdeni kíván a hamisítás ellen, így a megfelelő eszközök és technológiák

alkalmazása segítséget nyújthat a jogosultak számára.⁵⁰ Kérdésként merül fel, hogy vajon ez segíthet-e a ‘fast fashion’ vállalatok kvázi legális bitorlásának megakadályozásában. A kutatás bizakodó, hogy az új designvédelmi reform a fentebb részletesen bemutatott problémákra is reflektálni fog, és segíteni fogja a független tervezők szellemi tulajdonjogainak megfelelő érvényesülését és védelmét, amely által hamarosan a „csontvázak is kihullanak a gardróbból”.

⁵⁰ Commission adopts Action Plan on Intellectual Property to strengthen EU’s economic resilience and recovery. 2020. november 25. <https://bit.ly/3AMSosQ>

A TISZTESSÉGTELEN SZERZŐDÉSI FELTÉTEL JOGINTÉZMÉNYE A KONTINENTÁLIS JOGRENDSZERBEN ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK JOGRENDSZERÉBEN AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ SZEMLÉLETMÓD TÜKRÉBEN

RATKAI Dániel

1. Bevezetés

1.1. A jogintézmény jelentőségének bemutatása

1.1.1. Tömeges szerződéskötések és globalizáció

A XX. század és főleg a hidegháborút követő időszak kapitalista világ gazdaságát az egyre gyorsuló globalizáció határozta meg. A nemzetállamok jogalkotásában a határokon átnyúló multinacionális vállalatok szabályozása egyre nagyobb kihívást jelent. A tőke és a munkaerő minél hatékonyabb áramlása kulcskérdéssé vált a termelékenység fokozásánál és ez a szerződési jogra is jelentős hatást gyakorolt.¹ A tömeges szerződéskötést lehetővé tevő ún. blankettaszerződések ennek a folyamatnak nélkülözhetetlen eszközévé váltak. Ezek alkalmazása mind a vállalkozások egymás közötti szerződéseiben, mind a fogyasztókkal kötött szerződések esetén elterjedtek. A blankettaszerződések jellemzője, hogy a benne foglalt feltételek szinte kivétel nélkül egyoldalúan meghatározottak, és azokat a felek nem tárgyalják meg egyedileg.²

¹ VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész.* Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 22–23.

² Uo. 95–98.

1.1.2. Privátautonómia és fogyasztóvédelem

A magánjog egyik alapja, amely elkülöníti a közjog területétől, az autonóm jogalanyok egyenjogú és mellérendeltségi kapcsolatából keletkező vagyoni viszonyok, melyeket a privátautonómia joga védelmez. Utóbbi három alappilléren nyugszik; a magántulajdon elismerésén és védelmén, az egyesülési és társulási szabadságon és a szerződési szabadság elvén.³ A felek közötti mellérendeltség a monopol szervezetek, a tömegforgalom és a blankettaszerződések megjelenésével meggyengült, így a privátautonómia jogát, különösen a szerződési szabadság tekintetében, az állam kénytelen volt csökkenteni a fogyasztók védelme érdekében.⁴ Bár a XX. század első felében a magánjog „közjogiasodását” Szladits Károly átmeneti jelenségnek tekintette,⁵ az állam szerződésekbe való beavatkozása állandósult és a két jogterület mellett megjelentek vegyes szakjogágak, mint például a fogyasztóvédelem vagy a munkajog.

A fogyasztóvédelmen belül a tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményét az állam a gazdasági életre egyre jellemzőbb egyenlőtlenségre és a fogyasztók növekvő kiszolgáltatottságára válaszul hozta létre, ezzel csökkentve a szerződő felek privátautonómiáját.⁶ Az Amerikai Egyesült Államok jogrendszerében az európai uniós szabályozásban angolul *unfair contract terms*-nek nevezett jogintézménynek leginkább az *unconscionability doctrine* felel meg.

A kontinentális jogrendszerben a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság után egyre fokozódó fogyasztóvédelmi szabályozás a szerződési jog olyan alapvető elveit kérdőjelezi meg, mint a privátautonómia elve és az egyenlő felek közötti szerződéskötési szabadság elve. Vékás Lajos rámutat arra veszélyre, miszerint az eladók és szolgáltatók szerződési szabadságának túlzott korlátozásával a fogyasztók jogképességében és cselekvőképességében lényegi jogintézményi változás állhat be.⁷ A nagykorú fogyasztók „kiskorúsítása” elsősorban a fogyasztói döntés kockázatának állami átvállalásával történik meg. Mindezek mellett Vékás a szerződés kiemelkedő gazdasági jelentősége és a gazdasági élet átrendeződése miatt elkerülhetetlennek tartja a jogalkotásban a „makró-szemléletű szerződési modell” megjelenését.⁸ Lényeges elem ennél a modellnél a kontinentális jog el-

³ VÉKÁS i. m. 37–41.

⁴ Uo. 41–47., cf. H. James STEDRONSKY: Unconscionability and standardized contracts. *New York University Review of Law and Social Change*, Vol. 5., Iss. 1. (1975) 86.

⁵ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 22–24.

⁶ Zentaró KITAGAWA: *Unfair contract terms in administrative guidance*. Kyoto, 1985. 199.

⁷ VÉKÁS i. m. 18–47.

⁸ Uo. 22–24.

méleti, tartalmi megközelítése, mely az eredményre összpontosít és nem az ahhoz vezető folyamatra, ellentétben az amerikai magánjogi megközelítéssel.

A fentebb röviden összegzett jogi probléma és a globalizáció szoros kapcsolata az európai és az amerikai jogalkotókat, a jogalkalmazókat és akademikusokat arra készítette, hogy a megoldást más jogrendszerek szabályozásának vizsgálatával, jogintézmények összehasonlításával keressék.⁹ Így a hipotézisek ismertetése után a kutatást az összehasonlító jog módszertanával fogom folytatni.

1.2. A kutatás hipotézise, célja és irányai

Mindezek alapján a tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményét az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió jogrendszerében fogom összehasonlítani, a kutatás módszertana pedig az összehasonlító jog (*comparative law*) módszertana lesz.

Első hipotézisem szerint a tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményének az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatának alapján történő vizsgálata során jól megfigyelhető lesz a fogyasztóvédelmi megközelítés térnyerése és a privátautonómia elvének gyengülése. Ezzel ellentétben a második hipotézisem szerint az amerikai joggyakorlatban a paternalista megközelítés sokkal kevésbé fog megjelenni és a privátautonómia kiemelt szerepét a gyakorlatias, esetköz-pontú megközelítés tovább fogja erősíteni.

A kutatás során elsősorban azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy a két jogintézmény közötti különbségek mennyire tükrözik a két jogrendszerben a privátautonómia elvének különböző értelmezését és súlyát, és milyen szerepet játszik a bírói jogfejlesztés a jogintézmény értelmezésének változásában. Az európai joggyakorlat jövőjével kapcsolatban pedig érdemes megvizsgálni, hogy milyen, az amerikai jogi világban ismeretes módszereket tudunk áttemelni az európai jogi gondolkodásunkba.

2. A kutatás módszertanának összegzése

A dolgozat módszertana a klasszikus funkcionalista összehasonlító jogon alapszik. Ennek kritikáját figyelembe véve, a kutatás tárgyára és célkitűzésére

⁹ Colin B. PICKER: Comparative Law Methodology & American Legal Culture: Obstacles and Opportunities. *Roger Williams University Law Review*, vol 16., 2010. 86.

tekintettel, a funkcionalista megközelítést a kulturalista irányzathoz közeli két további módszertannal fogom kiegészíteni.

Alessandro Romano Meso-tanát alkalmazva a kutatásom során a makró elemzésből kiindulva alapozom meg a jogesetek bemutatásával megvalósuló mikro elemzést. A dolgozat legvégén az összegzés során újra visszatérek a makró elemzés absztraktabb szintjére és a kutatás eredményeit és következtéseit is itt fogom kifejteni.

Constantinesco háromszakaszos módszertanával pedig első lépésként megállapítom a hasonlóságokat és különbségeket, a második szakaszban elhelyezem ezeket egy szélesebb kapcsolati rendszerben, legvégül megvizsgálom a kapcsolatokat, az ok-okozati összefüggéseket ezek között.

A módszertan rövid ismertetése két szempontból is lényeges a kutatás további menete szempontjából.

Először is célom a funkcionalista megközelítés alkalmazásával, hogy a kontinentális jogi fogalomrendszer ne legyen meghatározó az amerikai jogintézmény értelmezése és bemutatása során. Ez szükséges ahhoz, hogy az összehasonlítás ne váljon önkényes és elfogult példálózássá és a végső eredményre mindkét jogrendszer egyenlő hatással legyen. Így részletesen az európai dogmatikai rendszerre csak az amerikaihoz hasonlóan korlátozottan, a magyarra pedig egyáltalán nem fogok kitérni.

A módszertanból eredő másik következtetés pedig az, hogy bár a jogintézményeket csak az amerikai szövetségi bíróságok és az Európai Unió Bíróságának szintjén fogom vizsgálni, de itt ki fogok térni a szélesebb körű jogi környezetre és a meghatározó eltérő jogi kultúrákra. Így a vizsgált jog vertikálisan korlátozott, azonban horizontálisan szélesebb képet fog mutatni a kutatás tárgyáról.

3. A jogintézmény jogforrása az Európai Unióban és az Egyesült Államokban jogtörténeti áttekintéssel

3.1. A 93/13/EGK irányelv

Ahogy az már fentebb is említésre került, az európai uniós jogrendszerben a tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményének legfontosabb forrása a 93/13/EGK irányelv. Az irányelvvel elérni kívánt fő cél a fogyasztóvédelem

minimális harmonizációja volt,¹⁰ egy működő közös belső piac fokozatos létrehozásának érdekében.

Az Európai Unió Bíróságának hatásköre az irányelv rendelkezéseinek értelmezésére, valamint annak értelmezésére terjed ki, hogy a nemzeti bíróságoknak milyen feltételeket kell vagy lehet alkalmazniuk az irányelv rendelkezései szerinti szerződés vizsgálatakor. A tagállamok bíróságainak feladata, figyelembe véve a feltételeket, az adott tényállás körülményeinek függvényében az adott szerződési feltétel minősítése.¹¹

3.2. Az Uniform Commercial Code

Az európai tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményhez az Egyesült Államokban az *unconscionability* jogintézménye áll legközelebb.

Az amerikai szabályozás legmeghatározóbb mérföldköve a Uniform Commercial Code (továbbiakban UCC) elfogadása volt, melyben a 2-302-es cikkben van az intézmény definíciója.¹² Ez a definíció azonban az amerikai szabályozáshoz képest nagyon absztraktnak és homályosnak írja körül a doktrínát. A törvényhez csatolt hivatalos kommentár szerint a 2-302-es cikk célja az elnyomás és a tisztességtelen szerződés kialakulásának visszaszorítása.¹³

A jogintézmény a szerződéskötés menetét és tartalmi elemeit is szabályozza. Az eljárásbeli szabályozása a felek közti státusz és értelem közti eltéréssel való visszaélésre, a szerződés megtevesztő nyelvezetére és megjelenésére és a tényleges alkupozíció hiányára vonatkozik. A tartalmi szabályozás magára a feltételekre vonatkozik, különösen a túlzottan egyoldalú szerződésekre vagy a másik fél jogait kifejezetten sértő feltételekre. A jogtudósok között vita van arról, hogy szükséges-e mind az anyagi, mind az eljárásbeli szabálysértés is az *unconscionability* intézményének aktiválódásához. A konszenzus ebben a kérdésben az lett, hogy minél nagyobb az aránytalanság az egyik területen,

¹⁰ Paolisa NEBBIA: *Unfair Contract Terms in European Law – A Study in Comparative and EC Law*. Oxford–Portland, Hart, 2007. 6.

¹¹ C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ügyben 2010. november 9-én hozott ítélet [EBHT 2010., I-10847. o.] 44. pontja és az Invitel-ügyben hozott ítélet 22. pontja.

¹² <https://www.law.cornell.edu/ucc/2/2-302>

¹³ https://law.justia.com/codes/ohio/2006/orc/jd_130215-53d7.html

annál kisebb aránytalanság elég a másik területen ahhoz, hogy a szerződésre az *unconscionability* formuláját használják.¹⁴

4. A jogintézmények egyes részeinek elemzése összevetéssel

A kutatás két vizsgált jogintézménye a tisztességtelen szerződési feltétel és az *unconscionability* ugyanarra a fentebb már bemutatott gazdasági jelenségre keresi a választ, viszont az eltérő háttér miatt, eltérő megoldásokat is fogunk látni tartalmi és módszertani szempontból is. Megjegyzendő továbbá, hogy az amerikai jogintézmény kisebb fokon, de nagyobb területet szabályoz, míg az uniós jogintézmény szűkebb területet, de fogyasztóvédelmi szempontból szigorúbban szabályoz.

Ezeket az előfeltételeket figyelembe véve a két jogintézményt a gazdasági-társadalmi probléma megoldásában betöltött funkciójuk szerint fogom összehasonlítani, és sem az amerikai, sem az európai jogi dogmatikát nem fogom a mikro elemzés egyedüli alapjául venni.

4.1. Szabályozott szerződés és feltétel típusok

Az UCC 2. cikkét, amelynek 302-es bekezdése szabályozza az *unconscionability*-t, eredetileg csak adásvételi szerződésekre lehetett alkalmazni. De a jogintézmény doktrínája a XX. század második felében a bírói jogfejlesztés hatására egyre több szerződéstípusra terjedt ki. Itt a teljesség igénye nélkül időrendi sorrendben említhető a szerződés fogyasztó és bank között,¹⁵ a kereskedelmi leasing szerződések,¹⁶ a bankkártyás díjakról szóló szerződések¹⁷ és a biztosítási szerződések.¹⁸

Ahogy azt H. STEDRONSKY is megemlíti az 1975-ös *Unconscionability and standardized contracts* című írásában, a 2-302-es bekezdés jogalkotóinak céljai között kiemelten szerepelt az általános szerződési feltételek szabályozása.¹⁹ A

¹⁴ Per GUSTAFSSON: *The Unconscionability Doctrine in U.S. Contract Law*. Master thesis. Lund University, Faculty of Law, 2010. 11–13.

¹⁵ David v. Mfrs. Hanover Trust Co., 287 N.Y.S.2d 503 (Civ. Ct. 1968).

¹⁶ Earlman Oil Co. v. Burroughs Corp., 625 F.2d 1291, 1299 (5th Cir. 1980).

¹⁷ Melso v. Texaco, Inc., 532 F. Supp. 1280, 1296 (E.D. Pa. 1982).

¹⁸ C & J Fertilizer, Inc. v. Allied Mut. Ins. Co., 227 N.W.2d 169, 181 (Iowa 1975).

¹⁹ STEDRONSKY i. m. 67.

XX. század második felére az általános szerződési feltételek fejlődése és elterjedése, továbbá a piaci szereplők erőviszonyainak megváltozása egyre jobban igényelt egy szövetségi szintű szabályozást, mivel az *equity law*, amely inkább gyökere az *unconscionability*-nek, mint a common law, már nem biztosított megfelelő védelmet a fogyasztók számára. A doktrína alkalmazásának elterjedése STEDRONSKY szerint első sorban annak köszönhető, hogy a bíróságok számára megfelelő rugalmasságot biztosított a központilag nehezen szabályozható általános szerződési feltételek okozta problémák kezelésére.²⁰

Az európai szabályozás az amerikaiénál sokkal szűkebben határozza meg azon szerződési feltételek típusait, amelyekre a jogintézményt alkalmazni lehet. A 93/13 irányelv 3. cikkének (2) bekezdése az egyedileg meg nem tárgyalta feltétel megállapításához rendel iránymutatást.²¹ Lényeges kérdésként jelenik meg, hogy a fogyasztó azért nem tudta-e megváltoztatni a szerződés tartalmát, mert azt már előzetesen megfogalmazták. A bizonyítás terhe az eladót vagy szolgáltatót terheli abban az esetben, ha arra hivatkozik, hogy egy szabványfeltételt egyedileg megtárgyaltak.

Ezt a bizonyítási teherről szóló részt egészítette ki 2018-as OTP Faktoring-ügyben az Európai Unió Bírósága azzal, hogy az egyedileg meg nem tárgyalta szerződési feltétel fogalmat akként kell értelmezni, hogy az vonatkozik többek között az olyan szerződési feltételre, amelyet valamely kötelező érvényű, a szerződés fogyasztóval történő megkötését követően elfogadott olyan nemzeti jogszabályi rendelkezés módosított, amely arra irányul, hogy más szabályt léptessenek az említett szerződésben foglalt valamely semmis feltétel helyébe.²²

Az irányelv első cikkének második bekezdése is tükrözi a minimális harmonizáció elvét, amikor az uniós rendelkezés hatálya alól kizárja azokat a szerződési feltételeket, amik a tagállamok által kiadott kötelező érvényű törvényi vagy rendeleti rendelkezést tükröznék. Kizárja továbbá az olyan feltételeket is, amelyek olyan nemzetközi egyezmények alapelveit vagy rendelkezéseit tükrözik, amely egyezményeknek a tagállamok vagy a Közösség aláírói. Az Európai Unió Bírósága három lényeges ítéletében értelmezte az 1. cikk (2) bekezdését.

A C-92/11. sz. RWE Vertrieb-ügyben a 2013-ban az Európai Unió Bírósága (EUB) kimondta, hogy ez az irányelv alkalmazható valamely vállalkozás és fogyasztó között létrejött szerződésben foglalt ÁSZF azon kikötéseire, amelyek

²⁰ Uo. 67–69.

²¹ Nenad GAVRILOVIC: The Unfair Contract Terms Directive through the Practice of the Court of Justice of the European Union: Interpretation or Something More? *European Review of Contract Law*, 2013/2. 163–180.

²² C-51/17. sz. OTP Faktoring ügy ítéletének 47. és 49. pontja (ECLI:EU:C:2018:750).

valamely más szerződéstípusra alkalmazandó nemzeti jogi előírásokat vesznek át, és amelyek nem tartoznak a szóban forgó nemzeti szabályozás hatálya alá. Ebben az esetben a jogalkotó szabályozási szándéka más szerződéstípusra irányult, amelyre hivatkozva nem lehet kikerülni az irányelv hatálya alól, hiszen ez az irányelv céljával lenne ellentétes.²³

2018-ban a C-5117. sz. OTP Faktoring-ügyben az EUB megállapította, hogy az irányelv hatálya nem terjed ki a kötelező érvényű nemzeti jogszabályi rendelkezéseket tükröző azon feltételekre, amelyek a kölcsönszerződés fogyasztóval történő megkötését követően váltak a szerződés részévé. Ebben az ügyben a szerződés részévé váló feltételek arra irányultak, hogy a Nemzeti Bank által meghatározott árfolyamot előírva más szabályt léptessenek a szerződés valamely semmis feltétele helyébe. Ugyanakkor az árfolyamkockázatra vonatkozó feltételt az EUB nem zárta ki az irányelv hatálya alól.²⁴

A két bemutatott jogesetből a RWE Vertrieb ítélete az irányelv hatályát korlátozó 1. cikk (2) bekezdését szűkítően értelmezte, míg az OTP Faktoring-ügyben a nemzetközi jog által a szerződéskötést követően a szerződés részévé váló feltételeket kizárta az irányelv hatálya alól.

Összegezve az alfejezetben kifejtetteket elmondhatjuk, hogy az európai szabályozás az amerikaiánál sokkal szűkebben határozza meg azon szerződési feltételek típusait, amelyekre a jogintézményt alkalmazni lehet, viszont a jogszabály ezt a szűk területet sokkal részletesebben szabályozza. Ez következik abból is, hogy a kontinentális jogrendszerben a bírói jogfejlesztésnek sokkal kisebb tere van, mint a common law-ban és az írott jognak primátusa van. A 2008 utáni esetekben az EUB az irányelv hatályát inkább kiterjesztően értelmezte, de erre ellenpéldákat is tudunk találni a RWE Vertrieb-ügy vagy a Trapeza peiraios AE-ügy²⁵ esetében.

4.2. A hatáskör, a hivatalbóliség és a hatékonyság kérdéskörei

A tárgyalt jogintézmény bíróság általi ex officio vizsgálatának kérdése Amerikában és Európában is jelentős vitát váltott ki.

Az Egyesült Államokban, ahol a privátautonómia joga nemcsak a szerződések jogának, de a nemzeti identitásnak is egy alapvető pillére, a hivatalbóli vizsgálat bevezetése mellett érvelők sokkal nagyobb ellenállásba ütköztek. Az állami sza-

²³ C-92/11. sz. RWE Vertrieb ítélet 27., 29. és 39. pontja (EU:C:2013:180).

²⁴ C-51/17. sz. OTP Faktoring ügy 61. és 70. pontja (ECLI:EU:C:2018:750).

²⁵ C-243/20. sz. Trapeza Peiraios AE-ügy 48. 49 és 50. pontja (ECLI:EU:C:2021:1045).

bályozás mértékét Adam SMITH-i alapok szerint meghatározó szabadpiac-párti jogászok számára az *unconscionability* doktrínája önmagában paternalista, így a szerződő felek szabadságának további csökkenését elképzelhetetlennek tartották. A paternalizmus és a bírói aktivizmus ellen érvelők a 70-es években olyan nagy támogatottságra tettek szert többek között A. A. Leff *Unconscionability and the Code. The Emperor's New Clause* című 1967-es műve hatására,²⁶ hogy az akkor születő tanulmányok a doktrína eltörlése vagy megtartása mellett érveltek, és nem a további kibővítéséről szóltak.²⁷

Az EUB joggyakorlatából kitűnik, hogy a nemzeti magánjogi perrendtartások, amelyek többségben a felek autonómiáján és a korlátozott bírói szerepen nyugszanak, a hatékonyság elvét veszélyeztethetik az európai fogyasztóvédelmi jogban. Így a nemzeti jog alapjainak tiszteletben tartásával, de a hatékonyság elvének állandó figyelembevételével a kompromisszumos értelmezés volt az utóbbi évtizedben jellemző az EUB-ra ebben a kérdésben.²⁸

A hivatalbóliság kérdéskörében az első nagyobb visszhangot kiváltó ügy a 2000-es Océano Grupo-ügy volt. Az ítéletben az Európai Unió Bírósága megállapította többek között azt is, hogy az irányelv által a fogyasztóknak biztosított védelem megköveteli, hogy a nemzeti bíróság hivatalból vizsgálhassa, hogy az előtte folyamatban lévő eljárásban szereplő szerződési feltétel tisztességtelennek minősül-e.²⁹ Ezt az álláspontot a 2009-es Pannon GSM-ügyben hozott ítéletével az EUB további részletesebb értelmezéssel finomította, de úgy is fogalmazhatunk, hogy egy határozottabb előrelépés, szigorítás után a 2004-es Freiburger Kommunalbauten-ügyben³⁰ és most is újból egyet hátráléptt. Az ítéletben itt megállapította, hogy a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, de csak amennyiben rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek. Továbbá azt is megállította, hogy ha a tagállami bíróság álláspontja szerint az ilyen feltétel tisztességtelen, annak alkalmazását mellőznie kell, kivéve, ha ezt a fogyasztó ellenzi. Ez a kötelezettség a nemzeti bíróságot saját illetékességének vizsgálata során is terheli.³¹

²⁶ A. A. LEFF: *Unconscionability and the Code. The Emperor's New Clause. University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 115., Iss. 4. (1967) 485. <https://doi.org/10.2307/3310882>

²⁷ Manfred Paul ELLINGHAUS: *In defense of unconscionability. Yale Law Journal*, 1969/5. 760–764.

²⁸ Norbert REICH – Hans-W. MICKLITZ: *The Court and Sleeping Beauty: The revival of the Unfair Contract Terms Directive (UCTD). Common Market Law Review*, 2014/3. 802–803.

²⁹ C-240/98-C-244/98. sz Océano Grupo-ügy (ECLI:EU:C:2000:346).

³⁰ C-237/02. sz. Freiburger Kommunalbauten-ügy (ECLI:EU:C:2004:209).

³¹ C-243/08. sz Pannon GSM-ügy (ECLI:EU:C:2009:350).

Ezt a fogyasztóvédelem gyengébb felet kompenzáló jellegére hivatkozva többször maga is megerősítette, például a VB Pénzügyi Lízing-eset 46. bekezdésében.³² Így a saját jogait nem vagy csak rosszul ismerő fogyasztó védelmében az Európai Unió Bírósága azon a véleményen volt, hogy a tagállami bíróságoknak a szükséges kereset hiányában is adott esetben lehetőségük van a jogintézmény alkalmazására.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a jogintézmény *ex officio* megállapításának bevezetése az Amerikai Egyesült Államokban komoly ellenállásba ütközött. Az EUB-nak joggyakorlata alapján a tagállami eljárásjogi keretek között hivatalból kell figyelembe venni a jogintézmény általános elveit. A különösen nagy fogyasztói sérelmeket a bíróságok hivatalból vizsgálják, erre irányuló kérelem hiányában azonban nem kerül sor a tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményének részletes vizsgálatára. Viszont az EUB-nak joggyakorlata kimutathatóan ebbe a fogyasztókat kérelem nélkül is jobban védő irányba mozdult el az utóbbi években, ami azok privátautonómiáját jelentősen csökkentik.

4.3. A tisztességesség és jóhiszeműség meghatározása

4.3.1. A szerződéskötés körülményei

Ahogy láthattuk az amerikai szabályozás inkább a szerződés eljárási oldaláról közelíti meg a tisztességtelenséget, így különösen fontos lesz, hogy a szerződés megkötését megelőző alkufolyamatban mennyire volt eltérő a felek alkupozíciója.

A kellő megfontolás hiánya önmagában még nem eredményezi a megfelelő alkupozíció hiányát és a szerződéskötés tisztességtelen jellegét, de az ellenszolgáltatások értékének nagymértékű különbségével együtt már elegendő lehet a doktrína alkalmazásához. A kellő megfontolás hiánya gyakran jár a jogorvoslatokról és garanciákról való „önkéntes” lemondással vagy azok túlzott korlátozásával. R. Braucher álláspontja szerint elméletben lehetséges, hogy az alkudozás szakasza önmagában olyan egyoldalú és sértő, hogy az *unconscionability* alkalmazását úgy váltja ki, hogy sem az egész szerződés, sem egyes feltételei nem sértik a 2-302-es bekezdést.³³ Példaként az *American Home Improvement Inc. v. Maclver*-ügyet és a *milestone* ügynek számító *Campbell Soup Co. v. Wentz*-et szokták idézni.

³² C-137/08. VB Pénzügyi Lízing Zrt. v Ferenc Schneider.

³³ BRAUCHER (1970) i. m. 342.

Az uniós irányelv jogalkotói a felek nem egyenlő alkupozícióját feltételezték, amikor a jogszabályt csak a fogyasztói szerződésekre terjesztették ki, és azon belül is az általános szerződési feltételekre vagy az egyedileg meg nem tárgyalt feltételekre szűkítették a hatályát.

4.3.2. A jóhiszeműség és a jelentős egyenlőtlenség előidézésének körülményei

A szerződés alaki körülményeinek vizsgálatáról szóló alfejezet lezárásaként érdemes röviden kitérni az Európai Unió Bíróságának a jóhiszeműség fogalmával és a jelentős egyenlőtlenség előidézésének körülményeivel kapcsolatos joggyakorlatára. Ezt 5 meghatározó eseten keresztül fogom megtenni, és csak ezután fogok a tartalmi elem vizsgálatára áttérni a következő alfejezetben.

A 93/13/EGK irányelv 3. cikk (1) bekezdését a tisztességtelen szerződési feltétel fogalom meghatározásaként is szokták említeni. Három lényeges elemet tartalmaz, amelyből az egyedileg meg nem tárgyalt feltételt a következő részben fogom elemezni. A másik két elem meglétét a tagállami bíróságok feladata vizsgálni, viszont két elem EUB általi egyre részletesebb értelmezése szűkítette a bíróságok mozgásterét.

A 2010-es VB Pénzügyi lízing-ügy ítélete a Bíróság hatáskörét tágítóan értelmezte, amikor az EUMSZ 267. cikkére hivatkozva kimondta, hogy az EUB hatásköre kiterjed az értelmezésen kívül a tagállamok által a szerződési feltételek minősítésekor alkalmazandó szempontok meghatározására.³⁴

A 2013-as Aziz-ügy ítéletében az EUB a VB Pénzügy lízing-ügyből kiindulva részletezte a 3 cikk (1) bekezdésének értelmezését és kimondta, hogy a fogyasztó kárára előidézett „jelentős egyenlőtlenséget” a felek megállapodása hiányában irányadó nemzeti szabályok elemzése útján kell értékelni annak megítélése érdekében, hogy a szerződés a hatályos nemzeti jogban szabályozottnál kedvezőtlenebb jogi helyzetbe hozza-e a fogyasztót, és ha igen, akkor mennyiben. A tagállami bíróságoknak célszerűségi megfontolásból ajánlotta továbbá, hogy az említett fogyasztó jogi helyzetét abból a szempontból vizsgálja, hogy a nemzeti szabályozás alapján milyen eszközök állnak a rendelkezésére ahhoz, hogy megszüntesse a tisztességtelen feltételek alkalmazását; – annak megállapításához, hogy az egyenlőtlenséget „a jóhiszeműség követelményével ellentétben”

³⁴ C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing Zrt.-ügy ítéletének 38. 41. és 44. pontja (ECLI:EU:C:2010:659).

idézték-e elő, meg kell vizsgálni, hogy az eladó vagy szolgáltató a fogyasztóval szembeni tisztességes és méltányos eljárása esetén észszerűen elvárhatta-e, hogy utóbbi az egyedi tárgyalást követően elfogadja az érintett feltételt.³⁵

4.4. A szerződés tartalmi megfogalmazásának világossága és érthetősége

Az amerikai szabályozás a szerződés nyelvezetének érthetőségét inkább az átláthatóság formai követelményei felől közelíti meg, de a joggyakorlat a megfogalmazás vizsgálatára is kiterjed. A bíróságnak a szerződés nyelvezetének vizsgálat során figyelembe kell vennie a felek képességeit, különös tekintettel az iskolázottságra és értelmi képességre, továbbá a megszokott gazdasági gyakorlatot. Ezek alapján határoz, hogy egy feltétel megfogalmazása megfelelően volt-e megszerkesztve, és a fogalomhasználat vagy a mondat szerkezet komplexitása nem valamilyen információ elrejtését szolgálta.

Kiemelt figyelmet élvez annak vizsgálata, hogy a szerződő felek kellő gondosság mellett képesek voltak-e a szerződésből keletkező jogi viszonyok értelmezésére, hiszen ennek hiányában a kockázatok értékelése és a felelős döntés meghozatala sem lehetséges. Schwartz példájával élve, a zálogjogot kikötő szerződési feltétel tisztességes voltát nem lehet megítélni, ha a hitelt felvevő a szerződésből nem érti meg annak alapvető logikáját, ha feltételezzük, hogy az ehhez szükséges ismerettel a szerződéskötés pillanatban nem rendelkeznek.³⁶

A világosság és érthetőség elvének fontosságát az uniós szabályozásban az is mutatja, hogy többek között az irányelv a 4. cikk (2) bekezdése és az 5. cikk is ezzel a két fogalommal foglalkozik. A feltétel világos és érthető voltának minősítése ebben az esetben is a tagállam bíróságainak feladata, de az irányelv általános fogalomhasználata miatt 2008 után az előzetes döntéshozatali kérelmek többségében szerepelt ezzel kapcsolatos kérdés.³⁷

Lukasz Czebota 2011-es tanulmányában kifejti, hogy a világosság és érthetőség kritériumát együtt kell alkalmazni és nem csak a formális körülményeket

³⁵ C-415/11. sz. Aziz-ügy ítéletének 75. és 76. pontja (ECLI:EU:C:2013:164).

³⁶ Alan SCHWARTZ: Unconscionability and Imperfect Information: Research Agenda. *Canadian Business Law Journal*, 1991/4. 441–442.

³⁷ Bert KEIRSBLICK: The erga omnes effect of the finding of an unfair contract term: *Nemzeti. Common Market Law Review*, 2013/5. 1472.

kell ezzel kapcsolatban vizsgálni.³⁸ Az érthetőség fogalma figyelembe veszi a fogyasztó képességeit is és az adott gazdasági szituációt. A világosság fogalmát pedig a szerződési feltételt a többi feltétellel együtt a szerződés szerkezetének egészében kell vizsgálni, hiszen a feltételek sorrendisége vagy azok részletességének különbsége félrevezetheti az átlagos fogyasztót. A szerző megállapítja azt is, hogy az alkalmazott kritériumrendszer az irányelvből nem ismerhető meg a joggyakorlat részletesebb ismerete nélkül. Ez alapján a két fogalom uniós megítélését 3 fontos eseten keresztül fogom bemutatni.

A gazdasági és pénzügyi válságot követő első fontosabb ítélet 2013-ban a RWE Vertrieb-ügyben született, ahol az EUB megállapította, hogy a szerződésben a díjak egyoldalú megváltoztatásának módját átlátható jelleggel kell feltüntetni úgy, hogy az egyértelmű kritériumok alapján a fogyasztó előre láthassa e díjak módosítását. A szerződéskötést megelőző ez irányú tájékoztatás elmulasztását főszabály szerint nem egyenlíti ki önmagában az, hogy a fogyasztókat a szerződés teljesítése során megfelelő időben előre tájékoztatják az ármódosításokról, és a szerződés felmondásához való jogukról, amennyiben ezen módosításokat nem kívánják elfogadni.³⁹ Továbbá a bíróságoknak értékelni kell azt is, hogy az adott körülmények között a fogyasztó ténylegesen gyakorolhatta-e a számára biztosított felmondási jogot. Ez egy monopol helyzetben lévő vállalattal kötött lényeges szolgáltatásról kötött szerződés esetén a fogyasztót csak minimális mértékben illeti meg.⁴⁰

A mérőföldkőnek számító Kásler-ügyben a 4. cikk (2) bekezdése és az 5. cikk értelmezése kapcsán az EUB rámutatott arra, hogy azon követelmény alatt, amely szerint a szerződési feltételnek világosnak és érthetőnek kell lennie, nem kizárólag azt kell érteni, hogy az érintett feltételnek nyelvtani szempontból kell érthetőnek lennie a fogyasztó számára, hanem azt is, hogy a szerződésnek átlátható jelleggel fel kell tüntetnie az érintett feltételben meghatározott lényeges elemeket (ebben a esetben a pénznem átváltási mechanizmusát) oly módon, hogy a fogyasztónak módjában álljon egyértelmű és érthető szempontok alapján értékelni a számára ebből eredő gazdasági következményeket. Itt az érthetőség mércéjét a nyelvtani szabályok szabta alacsony szintről a körülmény lényeges elemeinek átfogó értelmezéséig emelte, ami fogyasztók esetén különösen szigorú mércének számít.⁴¹

³⁸ Lukasz CZEBOTA: Unfair contract terms in European Union law. *Review of Comparative Law*, 2011/1. 24.

³⁹ Uo. 25.

⁴⁰ C-92/11. sz. RWE Vertrieb- ügy ítéletének 44., 45., 48. és 55. pontja (EU:C:2013:180).

⁴¹ C-26/13. sz. Kásler-ügy ítéletének 62., 66. és 75. pontja (ECLI:EU:C:2014:282).

A 2019-es GT-ügy a Kásler-ügyben felállított és a van Hove-ügyben megerősített magas mércét lentebb viszi, amikor a feltételrendszer alanyát, a fogyasztót pontosabban meghatározza. Itt a pontos és érthető szempontok alapján a szokásosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagos fogyasztónak kell tudnia értékelnie a szerződésből eredően őt érintő gazdasági következményeket.⁴²

Összegezve láthattuk, hogy a 2013-as RWE Vertieb-ügy során meghozott értelmezés már elszakadt a minimális harmonizáció elvétől, a Kásler-ügy egy szigorú mércét állított fel a világos és érthető feltétel kritériumának, amit a van Hove-ügy megerősített és általánosított. A GT- ügy pedig ezt a mércét lentebb vitte azzal, hogy a fogyasztót pontosabban meghatározta.

4.5. A szerződés tisztességtelenségének bíróság általi megállapításának jogkövetkezményei

Az *unconscionability* doktrína alkalmazásának jogkövetkezményét az UCC nem szabályozza részletesen, így a bírói jogértelmezésre kell ebben a kérdésben is támaszkodnunk. A joggyakorlat szerint a doktrína pajzsként és nem kardként működik, vagyis a szerződő fél megvédheti magát a tisztességtelen feltételek alkalmazásától, viszont nem kérhet kártérítést azon az alapon, hogy tisztességtelen ajánlatot kapott.⁴³ A szerződő fél továbbá a jogalap nélküli gazdagodásra se hivatkozhat, így az eredeti állapot helyreállítására sincs lehetősége.

A doktrína a bíróságnak mérlegelési jogkört ad azzal kapcsolatban, hogy az *unconscionability* alkalmazásakor az egész szerződést nyilvánítja-e érvénytelennek, vagy csak bizonyos feltételeit módosítja. Ez függ a doktrína megsértésének mértékétől és módjától, továbbá a szerződés típusától és a felek jogi viszonyától is. Összeségében elmondható, hogy a bíróságoknak nagy mozgásteret van a jogkövetkezmények alkalmazása terén,⁴⁴ de azokat csak passzívan, az egyik fél védelmében és nem kifejezetten a másik féllel szemben használhatják.⁴⁵

⁴² C-38/17. sz. GT-ügy ítéletének 34. és 45. pontja (ECLI:EU:C:2019:461).

⁴³ Valentine SHIFFRIN: Paternalism, Unconscionability Doctrine, and Accommodation. *Philosophy & Public Affairs*, 2000/3. 205., 229.

⁴⁴ Richard CRASWELL: Property Rules and Liability Rules in Unconscionability and Related Doctrines. *The University of Chicago Law Review*, 1993/1. 44–63.

⁴⁵ M. Neil BROWNE – Lauren BIKSACKY: Unconscionability and the Contingent Assumptions of Contract Theory. *Economics Faculty Publications*, 2013/11. 16.

Az EUB joggyakorlatában a tisztességtelen szerződési feltétel jogkövetkezményei részletesebben kifejtésre kerülnek, hiszen az előzetes döntéshozatali kérelmekben nagyon gyakran megjelenik a tagállami bíróságok ezzel kapcsolatos kérdése.

A fogyasztók az európai jogban nagyobb védelemben részesülnek, mint Amerikában, ami a jogkövetkezmények terén is látványosan megmutatkozik. Ha a bíróság egy feltételt tisztességtelenségtelennek talált, az nem köti a fogyasztót, aki később magánjog keretein belül kérheti az eredeti állapot visszaállítását.⁴⁶ Így például, ha egy a szerződés elsődleges tárgyán kívüli feltételt, ami plusz költséget határozott meg, tisztességtelennek nyilvánítanak, a fogyasztó visszakövetelheti a feltétel alapján már kifizettet összeget a jogalapl nélküli gazdagodás jogintézményére hivatkozva. A részletszabályok megalkotása a tagállami jogalkotás feladata, viszont az EUB több ítéletében is kiemelte, hogy a szabályozásnak biztosítani kell, hogy a fogyasztó semmilyen szinten ne legyen kötve a tisztességtelen szerződési feltétel által.⁴⁷

A szerződés, az amerikai rendszerhez hasonlóan érvényben maradhat, ha a tisztességtelen szerződési feltételek módosításával a jogsértés kijavítható.⁴⁸ Itt jutunk el a jogkövetkezmények alkalmazásával kapcsolatos jogi kérdésekhez, amelyek az irányelv által használt „nem köti” megfogalmazásának absztraktságából ered.

Az EUB a Perenicova-ügyben világossá tette, hogy a fogyasztó nem választhatja ki, hogy a szerződés egésze semmis legyen-e, vagy csak bizonyos feltételei. Itt továbbá kifejtette, hogy egy objektív kritériumrendszert kell alkalmazni a szerződés továbbélésével kapcsolatban, de megjegyezte, hogy a fogyasztóvédelem jellemzői miatt, ez a jogszabály hatékonyságát csökkentheti bizonyos esetekben. Az indoklásban a szerződés egészének semmissé nyilvánításának lehetőségét fenntartotta az EUB.

A Banco Espanol v. Camino- ügyben az EUB megállapította, hogy a tisztességtelen feltételek jogkövetkezményeit a 6. cikk teljes mértékben harmonizálja. Ez azt jelenti, hogy a bíróságok nem vizsgálhatnak felül és nem módosíthatnak egy feltételt úgy, hogy az megfeleljen a tisztességes és jóhiszeműségi kritériumoknak, még akkor sem, ha ez a minimális harmonizáció koncepciója alapján lehetséges lenne. Tehát például egy túlzó büntető kikötés nem csökkenthető

⁴⁶ REICH–MICKLITZ i. m. 796–797.

⁴⁷ Invitel, cited supra note 43, para 42; most recently, see Case C-397/11, E. Jörös v. Aegon, judgment of 30 May 2013, 41–42. bekezdés.

⁴⁸ KEIRSBILCK i. m. 1470–1478.

elfogadható szintre, hanem az egyszerűen semmis, és nem érvényesíthető tovább a fogyasztóval szemben.⁴⁹

A képet tovább árnyalja a Kásler és Káslerné Rábai-ügy indoklása, mely során (C-26/13. sz. ügy) az EUB kimondta, hogy amennyiben egy fogyasztói szerződés egy tisztességtelen feltétel törlése után nem maradhat fenn önmagában, a nemzeti bíróság orvosolhatja e feltétel érvénytelenségét azáltal, hogy azt a „nemzeti jog kiegészítő rendelkezésével” helyettesíti, ha a szerződés megsemmisítése a fogyasztóra nézve hátrányos következményekkel járna.

A problémát tehát az okozza, hogy az irányelv a nemzeti jogra utal abban a kérdésben, hogy a szerződés a tisztességtelen szerződési kikötés nélkül fennmaradhat-e, ugyanakkor nem fogadja el a legtöbb tagállamban a mennyiségi korlát túllépése esetén alkalmazott koncepciót, hogy csak a korlátot meghaladó részében semmis a kikötés. Bonyolítja a helyzetet az az unikális magyar megoldás, amely általános jelleggel megengedi a szerződés érvényessé nyilvánítását az érdeksérelem kiküszöbölése esetén.

5. A fontosabb megállapítások összegzése

A makró és a mikro elemzések alapján beigazolódott az a hipotézis, miszerint a tisztességtelen szerződési feltétel jogintézményének az Európai Unió Bírósága általi joggyakorlatának vizsgálata során jól megfigyelhető lesz a fogyasztóvédelmi megközelítés térnyerése és a privátautonómia elvének gyengülése. Ennek egyik oka, hogy a paternalista megközelítés sokkal közelebb áll a kontinentális jogi gondolkodáshoz, mint az amerikaihoz.

Ennél is lényeges okra a mikro elemzés mutatott rá. Az amerikai esetközpontú joggyakorlat során a bíró fokozott figyelmet fordít a szerződő felek személyére és a szerződéskötés folyamatára is. Ezzel szemben az európai uniós jogban a tartalmi, elméletibb megközelítés a domináns. Emiatt a végső eredményben keresi a bíró a tisztességtelen elemeket és az azt megelőző fogyasztói döntések sorozata másodlagossá válik, csökkentve annak felelősségi körét. Ez a folyamat a 2008 után az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatában egyre nagyobb mértékben jelenik meg, aláásva ezzel a tagállami szerződési jogok alapját képző privátautonómia elvét.

Ezzel szorosan összekapcsolódó tendencia az EUB jogértelmezési gyakorlatának elmozdulása is. Szintén 2008 után az EUB a 93/13/EGK irányelv értel-

⁴⁹ REICH–MICKLITZ i. m. 793–794.

mezése során egyre kiterjesztőbb következtetéseket alkalmazott, egy jelentős jogfejlesztést előidézve ezzel a jogintézmény tekintetében. A bíróságoknak biztosított növekvő mérlegelési jogkör és az irányelv célja szerinti hatékonyság elvének hangsúlyozása ahhoz vezetett, hogy a tagállami szabályozás egyre több esetben bizonyult ellentétesnek az uniós joggal. Ennek következményeképpen az előzetes döntéshozatali kérelemre induló eseteknél az ítéletek száma 1993 és 2008 közötti időszak 9 ítéletről 2018-ra több mint 30 ítéletre nőtt.

Az összehasonlított jogintézmények jogkövetkezményei hasonlóak, de alapvető funkciójukban különböznek. Az *unconscionability* doktrína pajzsként védi a gyengébbik szerződő felet, de nem ad lehetőséget a másik fél elleni támadó vagy büntető követelések érvényesítésére és a bíróságoknak nagy mérlegelési jogkört biztosít. A tisztességtelen szerződési feltétel jogintézménye nagyobb fokú védelemben részesíti a fogyasztót, aki szélesebb körű kártérítési igény élhet. A tagállami bíróságoknak és a tagállami jogrendszereknek a jogkövetkezmények szabályozásával kapcsolatban egyre kisebb mozgástere van, mivel az EUB az irányelv hatékonyabb működésére hivatkozva 2008 óta azt rendszeresen szűkíti.

Ezek alapján a *de lege ferenda* javaslatom szerint a tagállami bíróságok mérlegelési körét növelve a jogkövetkezmények tekintetében vissza kellene térni az irányelv által megfogalmazott esetközponitú megközelítéshez. Emellett az EUB joggyakorlatában a feltételek vizsgálatánál nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a felek képességeire és a szerződészkötés folyamatára.

Ezzel egy olyan szabályozás felé lehetne közelíteni, amely a fogyasztók védelme mellett nem csökkentené a szükségesnél nagyobb mértékben azok privátautonómiáját. Továbbá az uniós fogyasztóvédelmi jog betörését a tagállami kötelmi jogba is a lehető legkisebbre lehetne szorítani.

Zárógondolatként szeretnék rámutatni arra, hogy a 70-es, 80-as években az amerikai jogtudomány képes volt határt szabni a bírói jogfejlesztésnek. Ahhoz, hogy erre az európai jogtudomány most képes legyen, álláspontom szerint két tényezőre szükség lesz. Az első, hogy az ismertetett jogi kérdést annak teljes terjedelmében értékelni tudja. Ehhez az egészszleges megközelítésű átfogó kutatások tudnak közelebb vinni. A második, hogy meg tudjon fogalmazni másfajta szabályozási javaslatokat, irányokat. Ehhez más jogrendszerekben hasonló szabályozás vizsgálata lehet a segítségére.

GYILKOS SZÜLŐK

A saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések

PETNEHÁZI Réka

1. Bevezetés

„H. Gábor a tizenhárom éves nevelt lányát és tíz éves fiát megfojtotta, majd másnap reggel –miután legkisebb gyermekét ellátta – az épület mellékhelyiségében fel kívánta vágni az ereit, azonban ez nem vezetett eredményre, ezért ezt követően felakasztotta magát.”¹

A győri kettős gyermekgyilkosság tragédiája hosszú hónapokra rázta meg a köztudatot és a gyermekvédelem területén tevékenykedő hivatásbelieket. Az általános társadalmi megrendülés és a nagy horderejű médiavisszhang hatására mind jogalkotói, mind jogalkalmazói oldalon komoly kezdeményezések indultak annak érdekében, hogy megakadályozzák ezen megrázó események újbóli bekövetkezését. Majd megtörtént még egyszer. Az aszódi gyermekgyilkosság ijesztő hasonlóságokat mutatott a korábban Győrben történt bűncselekményhez, és a mindennapok tapasztalatai alapján korántsem egy-egy elszigetelt esetről van szó.

Az átlagembert joggal foglalkoztatja annak a kérdése, hogy kit terhel a felelősség két egymást követő gyermekgyilkosság után, amely következtében négy gyermek élete ért tragikus hirtelenséggel véget, hozzátartozóik életre szóló lelki sérüléseket szenvedtek, és ezáltal közvetve egy ország hite rendült meg a gyermekvédelmi jelzőrendszer szereplőinek kompetenciájában, illetve magának a jognak a társadalom számára biztonsági hálót nyújtó szerepében.

¹ Jelentés a Kormány részére a győri kettős gyermekgyilkosság igazságügyi vizsgálatának eredményéről. Igazságügyi Minisztérium. Budapest, 2019. 5.

Alaptörvényünk deklarálja az élethez való jogot,² valamint a családok³ és a gyermekek védelmét,⁴ az ekképp alkotmányos alapértékké emelt tételek pedig szépen lecsordogálnak a jogforrási hierarchia valamennyi szintjére, és ezáltal, értelemszerűen a büntetőjog által védendő értékke is válnak. A büntetőjog *ultima ratio* jellegéből kifolyólag kell, hogy a többi jogághoz viszonyítva a legszigorúbb szankciókkal élve lépjen fel a különböző védett jogi tárgyak ellen irányuló támadásokkal szemben, ezen védett jogi tárgyak közül pedig a mindenkori jogalkotónak kifejezett oltalom alá kell helyeznie az emberi életet, a családtagok és kifejezetten a gyermekek jogait.

A dolgozat célja, hogy feltárja az ezen tragédiák mögött álló személyek biológiai, pszichológiai és szociológiai jellemzőit, ezáltal is hangsúlyozva az elkövetők nemi alapon történő megkülönböztetésének szükségességét. Azáltal, hogy közelebb juthatunk a gyermekölések lehetséges okainak megismeréséhez, utat nyithatunk a prevenció hatékonyabb módjainak. Hiszen a legszélesebb körű kriminológiai ismeretek birtokában a jogalkotó is hathatósabban léphet fel az ehhez hasonló tragédiák elkerülése ellen.

2. A saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések általános jellemzői

Az intrafamiális gyermekgyilkosságok kategorizálására a kriminológia tudományában jelenleg sem találunk konszenzusos megoldást, a témával foglalkozó kutatók különböző módokon igyekeznek elhatárolni egymástól a saját gyermek sérelmére megvalósított emberöléseket, így az általam leggyakrabban felfedezni vélt csoportosítási módszer alapján ismertetem a továbbiakban az adott nemre leginkább jellemző gyermeköléseket.

A legelfogadottabbnak tűnő kategorizáció szempontjából a saját gyermek sérelmére elkövetett emberöléseket az alábbi csoportokra bonthatjuk;

- újszülött megölése (*infanticidium*),
- patológiás gyermekölés (mint például a kiterjesztett öngyilkosságok bizonyos altípusai, pszichotikus állapotban elkövetett gyermekgyilkosságok),
- megtorló/bosszúból elkövetett gyermekgyilkosság,

² Magyarország Alaptörvénye (a továbbiakban: Alaptörvény) II. cikk.

³ Alaptörvény L cikk (1) bekezdés.

⁴ Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdés.

- végzetes kimenetelű bántalmazás, valamint
- az egyéb, atipikus gyermekgyilkosságok.⁵

Fontos kiemelni azonban, hogy a hatályos büntetőjogi szabályozás értelmében a gyermekölések kapcsán kizárólag a 14. életévét be nem töltött személy sérelmére történő elkövetés⁶ bír relevanciával, amely minősített esetben minősül, vagyis a 14 és 18 év közötti személyek sérelmére történő elkövetés az emberölés alapeseteként értékelendő. Kutatásom kriminológiai jellegére tekintettel az áldozatok kapcsán a gyermek fogalmát használom, amely alatt gondolok valamennyi 18. életévét be nem töltött személyre.

A családon belül elkövetett emberölések kapcsán továbbra is érvényesül az összбүнözést mutató statisztikákból megismert férfi elkövetői többség. Azt láthatjuk azonban, hogy a női elkövetők aránya az emberölésekben magasabb, mint más бүнccselekményekben. Mindkét nem kapcsán elmondható, hogy a családon belül az elsődleges áldozati csoportjuk a jelenlegi vagy volt partnerük, majd ezt követően a másodlagos áldozatok a gyermekek.

A nemek szerinti bontást azért tartottam kiemelten fontosnak a saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések kapcsán, mert bár közel ugyanolyan arányban fordulnak elő gyermekgyilkos apák és anyák, az őket tettük elkövetésében befolyásoló tényezők korántsem azonosak. A továbbiakban ezen különbségek részletes ismertetése következik.

3. A férfiak által megvalósított, saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések

A férfi dominancia egyértelmű az összбүнözésben, amely alól nem képez kivételt az erőszakos бүнccselekmények köre sem. Azonban egyértelmű különbségeket vélhetünk felfedezni azon férfiak között, akik egy számukra ‘közömbös’ személy vagy valamely hozzátartozójuk sérelmére követnek el emberölést.

⁵ *Global study on homicide: Killing of children and young adults*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2019. 27–30. [a továbbiakban: UNODC].

⁶ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 160. § (2) bekezdés i) pont.

3.1. Lélektani jellemzők

A saját gyermek sérelmére emberölést elkövető férfiak esetén láthatunk átfedéseket az átlagosan, bűnelkövetőkre jellemző lélektani kórképekkel, azonban az ilyen bensőséges, családi kötelekeken belül agresszív magatartást tanúsító személyek esetén beszélhetünk olyan mentális zavarokról, amelyekre tekinthetünk a gyermekölést elkövetők *differentia specificájaként*. Ezen férfiaknál gyakran beszélhetünk személyiségzavarokról, elsősorban borderline személyiségzavarról, valamint pszichózisról – ezen belül elsősorban skizofréniáról –, valamint depresszióról.⁷ Ezt erősíti meg Paul Appelbaum pszichiáter kategorizálása a gyermekük sérelmére emberölést elkövető férfiak kapcsán. A bűnelkövetővé válás kapcsán kiemelt jelentőséget tulajdonított a mentális betegségeknek, valamint a személyiség nem megfelelő irányú fejlődésének. Véleménye szerint a saját gyermek sérelmére emberölést elkövető férfiak két csoportba oszthatók; az első csoportban szereplő férfiak mentális betegségük (elsősorban: skizofrénia és pszichotikus depresszió) hatására követték el tettüket, míg a második kategóriában szereplő férfiak esetén a düh- és indulatkezelési problémára vezethető vissza az ölési cselekmény.⁸ Ezen férfiak motivációjának megismeréséhez nélkülözhetetlen legalább a releváns mentális zavarok és betegségek rövid ismertetése.

Gyakran megjelenő személyiségzavar ezen elkövetőknél a *borderline*, vagy úgynevezett határeseti csoport, ahol a jellemző tünetek közül kiemelném az elhagyástól való vélt vagy valós félelmet, a szuicid gondolatok és önkárosító magatartások tanúsítását, valamint az instabil önértékelést és énképet.⁹ A *borderline* személyiségzavarral küzdő elkövetőkre tökéletesen illik D. Abrahamsen leírása, miszerint a gyilkosságot elkövető személyek tudat alatt a meg nem felelés érzésével küzdenek, amely erős frusztrációt vált ki belőlük.¹⁰ Ugyanezen álláspontot támasztja alá Charles Ewing is, a családirtást elkövető férfiakkal kapcsolatban; a szó hagyományos értelmében a családirtó férfi nem csupán a felesége és gyermekei feletti kontrollvesztéstől tart, hanem sokkalta

⁷ Jacques D. MARLEAU – Bernard POULIN – Thierry WEBNACK – Renée ROY – Line LAPORTE: Paternal Filicide: A Study of 10 Men. *The Canadian Journal of Psychiatry*, vol. 44., no. 1. (1999) 59–61.

⁸ Betty L. ALT – Sandra K. WELLS: *When caregivers kill: understanding child murder by parents and other guardians*. Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2010. 53–54.

⁹ Uo. 138.

¹⁰ MÜNNICH Iván: Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. *Kriminológiai Tanulmányok* 50. 2013. 142.

inkább attól, amit ez számára megtestesít. Hiszen azáltal, hogy elveszíti a számára legfontosabb személyek feletti irányítást, úgy érzi a saját élete feletti kontrollt sem ő gyakorolja a továbbiakban – a család felbomlásával pedig a külvilág számára is egyértelművé válik, hogy kudarcot vallott mint családfő.¹¹ A nemzetközi kutatásokat támasztja alá a Bolyky Orsolya által 2013 és 2014 között végzett kutatás, ahol a kiterjesztett öngyilkosságokat vizsgálták hazai esetek tükrében. Az aktakutatásban vizsgált esetek alapján elmondható, hogy a magyarországi elkövetők esetén is számottevő volt a diagnosztizálatlan depresszió és az öngyilkos gondolatok, amelyek az ölési cselekmény után a férfiak esetében befejezett öngyilkossághoz vezettek.¹²

Továbbá még kiemelendő a skizofrénia szerepe ezen tragédiákban, különös tekintettel a korábban ismertetett kiterjesztett öngyilkosságokban. A Bolyky által végzett kutatás során a kóros elmeállapotú elkövetők elsősorban skizofréniában szenvedtek és cselekményüket is pszichotikus állapotban hajtották végre.¹³ A pszichózis, vagy pszichotikus állapot az egyén olyan súlyosságú pszichiátriai állapota, amikor a személy adekvát kapcsolata a körülötte lévő világgal megszűnik. A pszichózis során tipikus tünetek a hallucinációk és téveszmék.¹⁴ A skizofrénia a pszichotikus állapotok egyik fajtája, amely kialakulása a csecsemőkorban elszenvedett traumatikus eseményekre vezethető vissza. A skizofrénia jellegzetes tünetei az érzékcsalódások és téveszmék, a zavart gondolkodás (idegen gondolatok, gondolatok felhangosodása) és az érzelmi közöny.¹⁵

3.2. A férfiak által leggyakrabban megvalósított gyermekölés típusok

A házastársi problémák egyértelműen összefüggésben állnak a gyermekölésekkel. A szerelemféltség és a saját gyermek sérelmére történő elkövetés kapcsolatára mutat rá a Marleau és társai által végzett kutatás is. A tíz vizsgált férfi közül öt esetében volt megállapítható az erős szeparációs szorongás, két férfi

¹¹ NEIL WEBSDALE: *Understanding domestic homicide*. Boston, Northeastern University Press, 1999. 18.

¹² BOLYKY Orsolya: A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere. *Kriminológiai Tanulmányok* 52. 2015. 72–74.

¹³ Uo. 74.

¹⁴ KOVÁTS Daniella: Elmebetegségek és személyiségzavarok a bűncselekmények hátterében. Igazságügyi pszichiátria. In: CSERNYIKNÉ Póth Ágnes – FOGARASI Mihály (szerk.): *Kriminálpszichológia*. Budapest, Rejtjel, 2006. 124.

¹⁵ Uo. 125.

esetében a partnerük hűtlensége is közrejátszott a gyilkosság véghezvitelében.¹⁶ A szerelemfáltésból, bosszúállásból elkövetett gyermekgyilkosságok gyakran állnak kapcsolatban az elkövető által megvalósított öngyilkossággal, így a féltékenységről, mint motívumról még a kiterjesztett öngyilkosságok kapcsán is említést tesznek.

A szerelemfáltésból gyermekölést elkövetők motívumát mutatja be a Veszprémi Törvényszék 15.B.316/2019/121/I. számú határozata. Az ügyben a volt partner általi elhagyás megtorlásaként az ügy terheltje végzett a korábbi élettársával, valamint annak gyermekével, akit egy ideig közösen neveltek. Az eset körülményeiből világosan látszik, hogy a terhelt beteges szintű féltékenysége nem csupán a volt élettárs birtoklására irányult, hanem egyúttal a kapcsolat során felmerülő problémák okát is kivetítette a partner előző kapcsolatából származó gyermekére, illetve annak biológiai apjára.

„[I]lletve a vádlott nem megfelelően bánik a gyermekkel, kiabál vele és parancsolgat neki, ezért többször felmerült benne, hogy visszaköltöznék a gyermek apjához, tanú2 tanúhoz. Terhelt1 vádlott a sértett sértettel való együttélésük során több alkalommal is kevesellte a szexuális együttlétek számát, és nehezen viselte, ha sértett sértett nem vele, hanem a gyermekkel, gyermekkorú sértett2 sértettel foglalkozott. sértett sértett szavá is tette a vádlottnak, hogy miért féltékeny a gyermekre.”¹⁷

Az ismertetett jogeset jól tükrözi egyrészt a gyermekek esetén vulnerabilitási tényezőként felmerülő nem vérszerinti szülő-gyermek kapcsolatot (*Cinderella effect*), valamint a férfiak kapcsán a szexuális együttlétek hiányából eredeztethető frusztrációt. Az intimitás hiányát nem csupán elkövetői oldalon érzékelik negatívként a férfiak, a Varga és Bálint által a bántalmazott férfiak körében készített felmérés során a megkérdezettek 57 százaléka gondolta a szexuális tevékenység megvonását a bántalmazás formájának.¹⁸ Ez jól szemlélteti, hogy a férfiak hajlamosak a szexuális együttlétek hiányát a nő részéről szándékos, bántó cselekedetként értékelni, amennyiben pedig ez a szemlélet beteges féltékenységgel is társul, úgy könnyen a gyermekben kereshetik ezen párkapcsolati probléma forrását – amely egyes esetekben, az ügyből megismerthez hasonló tragédiákhoz vezethet.

¹⁶ MARLEAU–POULIN–WEBNACK–ROY–LAPORTE i. m. 58–59.

¹⁷ Veszprémi Törvényszék 15.B.316/2019/121/I. [9].

¹⁸ VARGA Szabolcs – BÁLINT Ágnes Diána: Családon belüli erőszak – amikor a férfi az áldozat. *Belügyi Szemle*, 2020/4. 27.

A fatális bántalmazás a saját gyermek sérelmére elkövetett emberöléseken belül a többi kategóriától jól elhatárolható csoport, hiszen itt nem beszélhetünk olyan karakterisztikus elkövetői motivációról, mint a többi ismertett esetben. A végzetes kimenetelű bántalmazások és elhanyagolások kapcsán a legnagyobb elkövetői csoport a gyermek biológiai szülei. Azonban ezen emberölés típus esetén is a férfi elkövetők kerülnek fölénybe, tekintettel arra, hogy a második legnagyobb elkövető típus a nevelőszülő, gondviselő volt, azonban ebben a csoportban a női elkövetők száma elenyésző.¹⁹ A halálos kimenetelű bántalmazások és elhanyagolások kapcsán megoszlik a nemek aránya az elkövetői oldalon, amely korrelál a gyermekbántalmazás kapcsán bemutatott tapasztalatokkal; a fizikai abúzust elsősorban férfiak valósítják meg, így a végzetes kimenetelű bántalmazások is többnyire férfi elkövetőkhöz köthető, míg az elhanyagolás a női elkövetőkre jellemző.²⁰

A Fővárosi Törvényszék 18.B.777/2019/107. számú határozata világosan mutatja be a végzetes kimenetelű bántalmazás során felmerülő leggyakoribb vulnerabilitási tényezőket. Az áldozat a terhelt bántalmazása hatására az úgynevezett „rázott gyermek szindróma” következtében halálozott el.²¹ A gyermekek áldozattá válása kapcsán kiemelt rizikófaktor a gyermek életkora és az ebből eredő fizikai törekenysége. Az eset jól tükrözi továbbá a gyermek és az elkövető közötti nem vérszerinti kapcsolat kockázatát, ugyanis az ügy terheltje a gyermek nevelőapja volt: „[A]mbivalens viszony fűzte a gyermekhez: amíg a gyermek magatartása megfelelt az elvárásainak, addig szerető apaként tudott megjelenni a gyermek életében, amikor azonban a gyermek nem »jól viselkedt«, ezt már nem tudta biztosítani.”²²

A kiterjesztett öngyilkosságok önálló vizsgálata a dolgozatomban kiemelt jelentőséget kapott, tekintettel arra, hogy a kutatás megkezdésére ösztönző két gyermekgyilkosság során is beszélhetünk az elkövető általi öngyilkosságról, illetve annak kísérletéről. Bár a büntetőjog tudománya nem szankcionálja az öngyilkosságot, mint deviáns viselkedési formát a kiterjesztett öngyilkosságok esetén, azokat büntető anyagi jogi értelemben sem kezelheti az eljáró bíró pusztán emberölés alap- vagy minősített eseteként. A kiterjesztett öngyilkosságok magukon hordozzák mind az öngyilkosságra, mind a szándékos emberölésekre jellemző pszichiátriai kórképeket, ezért nem meglepő, hogy az ítélelhozatal

¹⁹ Charles Patrick EWING: *Fatal families: the dynamics of intrafamilial homicide*. Thousand Oaks, SAGE Publications, 1997. 95.

²⁰ Uo. 96.

²¹ Fővárosi Törvényszék 18.B.777/2019/107. [10].

²² Fővárosi Törvényszék 18.B.777/2019/107. [36].

során ezen tényezők jelentősen befolyásolják a büntetési tétel mértékét vagy akár a büntetés teljes elmaradását.²³

A kiterjesztett öngyilkosságok definiálása során kiemelt szerepe van a folyamatosságnak, hogy az ölési cselekményt és az öngyilkosságot egyetlen akaratelhatározás hatására hajtja végre az elkövető. Mind a nemzetközi szakirodalom, mind a Magyarországon Bolyky Orsolya által, a kiterjesztett öngyilkosságokat vizsgáló kutatás rávilágít arra, hogy a férfi elkövetők elsődleges motívuma a féltékenység és a bosszúvágy, ellenben a nők elsősorban saját helyzetük kilátástalansága végett fordulnak a gyilkossághoz.²⁴

A Resnick által kidolgozott csoportosítás szerint a kiterjesztett öngyilkosságok lehetnek pszichotikus jellegűek, amikor az elkövető pszichotikus állapotban követi el tettét. Beszélhetünk altruisztikus elkövetőkről, amikor a szülő a saját maga vagy gyermeke vélt vagy valós szenvedésének kíván véget vetni. Tekintettel arra, hogy az altruisztikus elkövetés leginkább a nőkre jellemző, így annak bemutatására a nők által elkövetett gyermekölések fejezetében kerül sor. A férfiak kapcsán a legrelevánsabb motiváció a kiterjesztett öngyilkosságok esetén is a bosszúállás, ahol az elsődleges áldozati csoport az elkövető házastársa, ezt követően pedig a gyermek.

A kiterjesztett öngyilkosságot elkövető férfiak *differnetia specificája*, hogy a korábban ismertetett elkövetőkhöz képest ezek a férfiak nem büntetett előéletűek, a Bolyky által végzett hazai kutatásban vizsgált apák korábban nem bántalmazták feleségüket, illetve gyermekeiket.²⁵

Eklatáns példa a kiterjesztett öngyilkosságot elkövető férfira a Győri Törvényszék 6.B.255/2019/72/II. számú határozatában szereplő terhelt, aki teljességgel megfeleltethető a hazai kutatás alapján megalkotott elkövetői profilnak. Az elítélt férfi „főiskolát végzett, szociálpedagógus és diplomás ápoló képzettséggel rendelkezik”, továbbá büntetlen előéletű.²⁶ Az anyagi problémákkal nem rendelkező, felsőfokú végzettséggel rendelkező családos férfi gyakorlatilag a „semmitől” kísérelt meg kiterjesztett öngyilkosságot: „A vádlott a közlekedése során – öngyilkossági szándéktól vezérelve – elhatározta, hogy az általa vezetett személygépkocsival szándékosan nekihajt a szembejövő forgalomban haladó egyik járműnek. A vádlott tisztában volt azzal, hogy az

²³ BOLYKY Orsolya: A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere. *Kriminológiai Tanulmányok* 52. 2015. 63.

²⁴ Uo. 67.

²⁵ BOLYKY i. m. 72.

²⁶ Győri Törvényszék 6.B.255/2019/72/II.

ütközés következtében önmagán kívül a vele együtt utazó gyermek és a másik járműben utazó(k) halála is bekövetkezhet.”²⁷

Azonban a pszichotikus elkövetők esetén sem választhatjuk el az olyan életbeli körülményeket, amelyek mint racionális indíték közrejátszhattak tettük véghezvitelében.²⁸ A férfiak által elkövetett kiterjesztett öngyilkosságok esetén mind a nemzetközi, mind a hazai kutatások azt támasztják alá, hogy az elkövetést megelőzően párkapcsolatuk megromlott, az elkövetéskor már bekövetkezett a partnertől való szeparáció.²⁹

A bosszúból elkövetett kiterjesztett öngyilkosságok esetén is az elsődleges áldozat a korábbi partner, majd csak ezt követően a gyermekek.³⁰ A feldolgozatlan trauma hatására az elkövető két narratíva mentén validálhatja tettét; megkülönböztetjük a *vádló*, illetve a *lehangolt* elkövetőket. A vádló típus sokkalta gyakoribb a szerelmi csalódásból elkövetett családirtások esetén.

A korábban a szerelemfélések kapcsán ismertetett 15.B.316/2019/121/I. számú határozat kapcsán is láthatunk megelőző magánéleti csalódást (a partner elhagyja a terheltet és visszatér gyermekei apjához), amelyet az elkövető vádló viselkedése követett [„felelősségre vonta a sértettet hogyan volt képes szexuális kapcsolatot létesíteni tanú2 tanúval („Utánam még képes voltál vele. Akkor a miénk nem is számított neked.”)].³¹

Bár ahogy az a korábban leírtakból kiderült, a terhelt részéről a kettős gyilkosságot nem követte az öngyilkosság, azonban az eset irataiból fény derült a férfi ilyen jellegű szándékára és ezen szándék családtagok³² és a korábbi élettárs felé történő kinyilvánítására; „[...] mióta elhagytál, össze vagyok omolva teljesen, fáj a sok gondolat, folyton jár az agyam és menekülnék. Míg bele nem örülök. És felkenődöm valahova és vége, nem bírom. Egyedül vagyok nincs kiút [...] napok óta nem alszom [...]”.³³

A lehangolt elkövetők inkább az altruisztikus kategóriába sorolhatók, amelyek bemutatására a továbbiakban, a nők által elkövetett gyermekgyilkosságok kapcsán kerül sor.³⁴

²⁷ Uo.

²⁸ BOLYKY i. m. 66–67.

²⁹ Uo. 74.

³⁰ Uo.

³¹ Veszprémi Törvényszék 15.B.316/2019/121/I. [12].

³² Veszprémi Törvényszék 15.B.316/2019/121/I. [61].

³³ Veszprémi Törvényszék 15.B.316/2019/121/I. [12].

³⁴ BOLYKY i. m. 72.

4. A nők által megvalósított, saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések

A nők által elkövetett emberölések élesen elhatárolhatók a férfi társaik által elkövetett gyilkosságoktól. A nők által elkövetett élet elleni bűncselekmények szinte kizárólagosan közeli hozzátartozók ellen irányulnak, az ölési cselekmények sok esetben sokkal kegyetlenebbek, túlzóbbak, mint a férfiak által elkövetett emberölések.³⁵ A továbbiakban annak bemutatására törekszem, hogy mi áll a nők által véghez vitt gyilkosságok brutalitása, érzelmi túlfűtöttsége mögött.

4.1. Lélektani jellemzők

A saját gyermek sérelmére emberölést elkövető nők esetén a mentális zavarok és megbetegedések kapcsán láthatunk némi átfedést a férfi elkövetőkkel. A pszichés megbetegedések (depresszió és annak pszichotikus esete, személyiségzavarok) a női elkövetők esetében is gyakoriak.³⁶ A nőket jellemző néhány atipikus zavar szorosan kapcsolódik az általuk megvalósított emberölés típusához, ezek közül a posztpartum depresszió és posztpartum pszichózis, a ráhatásos Münchhausen szindróma, valamint a bántalmazott nő szindróma (*battered woman syndrome*) kerül bemutatásra.

A posztpartum depresszió, illetve a posztpartum pszichózisnak az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések kapcsán van kiemelt jelentősége. A szülés utáni depresszió egyaránt vezethető vissza biológiai okokra (a terhesség során megemelkedett ösztrogén és progeszteron szint visszaesése a normál tartományba a szülést követően), valamint a változott életkörülmények és környezet okozta érzelmi stresszre.³⁷ A posztpartum depressziótól szenvedő nők esetében az alacsony önértékelés és a feszültség kezelésével kapcsolatos problémák fokozottan jelen voltak más, major depresszióban szenvedő betegekhez képest.³⁸ Ahogy az a férfi elkövetőknél ismertetésre került, a pszichotikus állapot a beteg állapotának kritikusságára utaló jelző. A posztpartum pszichózis leggyakrabban a szülést követő negyedik héten jelentkezik, a tünetek pedig hozzávetőleg egy hónapig tartanak, majd teljesen elmúlnak.³⁹ A beteg a hallucinációk követ-

³⁵ SZABÓ Anna: A női bűnözés az újabb kriminológiai irodalomban. *Arsboni*, 2012. 11–13.

³⁶ EWING i. m. 153–154.

³⁷ EWING i. m. 62–63.

³⁸ Lita Linzer SCHWARTZ – Natalie K. ISSER: *Endangered children: neonaticide, infanticide, filicide*. Boca Raton, CRC Press LLC, 2000. 106.

³⁹ Uo.

keztében hangokat vél hallani, amelyek az újszülött megölésére biztatják. A betegek által tapasztalt hallucinációk során gyakran visszatérő elem az ördög vagy más gonosz entitás által megszállt csecsemő képe, a gyermek végzetes sorsa, amelyet az anya csak az újszülött megölésével akadályozhat meg.⁴⁰ A pszichotikus tünetek diagnosztizálatlanul maradása szoros kapcsolatot mutat az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölésekkel.

A Mentális Betegségek Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyvének negyedik kiadása, azaz a DSM-IV a színlelt (*factitious*) zavarok között tárgyalja a Münchausen-szindrómát, valamint a ráhatásos Münchausen-szindrómát (másnéven; helyettesítő, vagy más által előidézett Münchausen-szindróma), amely a kórkép még ritkább típusa.⁴¹ A ráhatásos Münchausen-szindróma esetén – ellentétben a rendellenesség tipikus esetében, ahol a zavart egyén magát betegíti meg – a szindrómában szenvedő személy egy más személyt, jellemzően gyermekét betegíti meg.⁴² A betegség következtében a gyermeket indokolatlan orvosi kezeléseknak és vizsgálatoknak teszi ki, a gyermek betegségének fenntartása érdekében megakadályozza a gyógyulást, illetve legsúlyosabb esetekben a gyermek halálához vezet a szülő aktív (például folyamatos mérgezés) vagy passzív (például sebek nem kezelése) magatartása.⁴³

A leginkább anyák körében előforduló szindrómát ismerteti az Egri Törvényszék 5.B.53/2016/52. határozatszámú ítélete. Az ügyben mindkét szülőt terhelve a felelősség a gondozási kötelezettségük elmulasztásából fakadó súlyos fokú kizáradásért és alultápláltságért, amelyek a gyermek halálához vezettek. Azonban ezen esetben is az első rendű vádlott, azaz az anya vonatkozásában bírt relevanciával az úgynevezett „helyettesítő Münchausen szindróma”. Az anya az eljárás során következetesen állította, hogy gyermeke genetikai eredetű zsíryanycsere-betegségben szenvedett.⁴⁴

A bizonyítás során egyértelműen kirajzolódott, hogy az anya más gyermekei vonatkozásában is hasonló magatartást tanúsított; többi gyermeke kapcsán nem, vagy hiányosan diagnosztizált reflux, tejfehérje érzékenység és MCAD betegséggel magyarázta a gyermekek elégtelen mértékű súlygyarapodását.⁴⁵

⁴⁰ EWING i. m. 62.

⁴¹ Uo. 46–47.

⁴² FARKAS Johanna: *Gyermekek sérelmére elkövetett családon belüli erőszak*. Doktori értekezés. Miskolc, 2013. 59.

⁴³ Uo. 60.

⁴⁴ Egri Törvényszék 5.B.53/2016/52. számú határozata. 22.

⁴⁵ Egri Törvényszék 5.B.53/2016/52. számú határozata. 21–22.

A gyermekek végzetes kimenetelű súlyvesztése a gyermekeknek az anya gondozásából való kiemelése miatt maradt el.

A szindróma nehéz diagnosztizálhatóságára és a zavarnak az egyénre gyakorolt hatása felmérésének nehézségekről foglaltak állást az ügyben eljáró szakértők is.

„A helyettesítő Münchausen-szindróma nem önálló diagnózis, jellemzően pszichopátiás személyiség szerkezetbe ágyazódva jelentkezik, és a gyermekbántalmazás egyik legsúlyosabb formájának számít, melynél a gyermeket nem a szó hagyományos értelmében éri fizikai bántalmazás, hanem mérgezik, éheztetik, különböző betegségekkel fertőzik meg, fojtogatják, vagy egyéb módon okoznak neki fájdalmat.”⁴⁶

A bántalmazott nő szindróma (*battered woman syndrome*) egyszerre utal a nő által elszenvedett fizikai, mentális és szexuális bántalmazásra, valamint arra a pszichológiai jelenségre, hogy az abúzált nő mindezek ellenére párjával marad. A bántalmazó kapcsolatban lévő nők a tanult tehetetlenség elmélete alapján megtanulják, hogy hiábavaló lenne bármiféle válaszreakció, ezért inkább passzívan tűrik a bántalmazást.⁴⁷ A *battered woman syndrome* és a partner sérelmére elkövetett emberölések kapcsolata nem tisztázott, azonban a témával foglalkozó kutatások rámutatnak, hogy a súlyosabban bántalmazott, halálosan megfenyegetett nők nagyobb eséllyel fordulnak a gyilkossághoz, mint végső megoldáshoz.⁴⁸ Azonban a bántalmazott nő szindrómában szenvedő nők elsődlegesen nem gyermekeik sérelmére követnek el emberölést, hanem párkapcsolati partnerük sérelmére, a kórképnek a gyermekek vonatkozásában az altruisztikus kiterjesztett öngyilkosságok vonatkozásában lehet jelentősége.⁴⁹

⁴⁶ Egri Törvényszék 5.B.53/2016/52. számú határozata. 20.

⁴⁷ EWING i. m. 32–33.

⁴⁸ Uo. 33.

⁴⁹ Uo. 31–32.

4.2. A nők által leggyakrabban megvalósított gyermekölés típusok

Az elhanyagolás és a bántalmazás a kriminológiai kutatásokban kéz a kézben járó fogalom pár, azonban míg a fizikai bántalmazás útján bekövetkező emberölés elsősorban a férfiakhoz köthető, addig az elhanyagolás útján elkövetett emberölések elsődleges elkövetői az anyák.⁵⁰ Az elhanyagolás szempontjából megkülönböztethetünk akut, illetve krónikus elhanyagolást.⁵¹ A motiváció hiányára tekintettel az akut elhanyagolásból bekövetkező emberölések kategóriájával nem foglalkozom, hiszen ebbe a kategóriába többnyire gondatlanságból elkövetett emberölések sorolhatók, így dolgozatomból szempontjából azok ismeretése irreleváns. Az elhanyagolás szempontjából kiemelt kockázati tényező a gyermek kora, a minél inkább a szülő gondoskodására hagyatkozó csecsemő vagy kisgyermek koránál fogva képtelen a külvilág számára jelezni a szenvedését, így az sokkal könnyebben válik végzetes kimenetelűvé. A kisgyermekek kiszolgáltatottságát támasztja alá a Websdale által végzett kutatás, amelyben a nők által elkövetett gyermeköléseket is vizsgálták. A női elkövetők kifejezett teherként élték meg a kisgyermekkel járó nevelési, gondozási teendőket, amelyek ritkább esetben aktív ölési cselekményben öltöttek testet, míg a vizsgált ügyek nagy részében a helytelen gondoskodás vagy az elhanyagolás volt a gyermek halálának oka.⁵² Továbbá a végzetes kimenetelű bántalmazás mögött állhat az elkövető valamely kóros meggyőződése. Erre leggyakoribb példa a szülő vallási obszessziója, amely következtében mind a saját, mind a gyermeke életét drasztikusan meghatározó magatartási formákat követ.⁵³ A szülő és a gyermek életét veszélyeztető életmódbeli változás lehet példának okáért a szélsőséges világnézeti, vallási vagy más elvi meggyőződésre visszavezethető étkezésmegvonása. Azonban fontos kiemelni, hogy amennyiben a gyermek elhanyagolása valamely meggyőződésre vezethető vissza, ott többségében nem beszélhetünk női elkövetőkről – ezen elhanyagolások emberölések esetén többnyire a család női és férfi tagjai érintettek az obszesszióval.

Az elhanyagolás útján megvalósuló gyermekgyilkosságok kapcsán az elmúlt években ismét a médiafigyelem középpontjába került az agárdi ‘fényevő’ per, a Kúriának a felülvizsgálati indítványok tárgyában hozott végzése

⁵⁰ FARKAS i. m. 226.

⁵¹ ALT-WELLS i. m. 16.

⁵² WEBSDALE i. m. 215.

⁵³ FARKAS i. m. 213.

(Bfv.I.1182/2017/17. számú határozat) okán. A tévesen fényevőként titulált család valójában a természetgyógyászatba, homeopátiába vetett vak hite miatt szándékosan nem vett igénybe megfelelő orvosi segítséget, annak ellenére, hogy a gyermek hónapokon keresztül folyamatosan veszített súlyából.

Az obszesszió eseteiben egyértelműen látható, hogy nem csupán egy szülő asszisztál az elhanyagoláshoz, hanem a család valamely tagja tisztában van a gyermek állapotának súlyosbodásával, azonban meggyőződésük miatt nem lépnek közbe:

„A kiskorú sértett legalább 9 hónapon keresztül szenvedett az elégtelen táplálkozás és a folyadékhiány miatt. A hydrocefal betegségből adódó fokozott koponyaűri nyomás fájdalommal járhat. A vízfejűség következtében fellépő B-vitamin hiány miatt a bőr elvékonyodik, kialakul a bőrszárazság, égő fájdalom érzés jelenik meg, amely a ruha viselésekor okoz szenvedést. Ideggyulladások, fals hidegérzetek diszkomfort érzést okoznak, ami fájdalomként írható le. A gyermek szenvedését a vádlottak az állandó sírása, nyugtalansága miatt tapasztalták,[...]”⁵⁴

A kiterjesztett öngyilkosságok kapcsán a női elkövetők aránya alacsonyabb, mint a férfiaké. Azonban nem csupán az elkövetések számában van szignifikáns különbség a nemek között, hanem motívumbeli különbségekre is rávilágítanak a témával foglalkozó kutatások. A női elkövetők esetén az altruisztikus motiváció jelenik meg elsősorban. A kiterjesztett öngyilkosságok ezen esetében a szülő a gyermekét vélt vagy valós szenvedésétől igyekszik megmenteni, ez a szenvedés visszavezethető a gyermek betegségére vagy a szülő elviselhetetlennek ítélt helyzetére, amelyből úgy érzi csak öngyilkossággal menekülhet és gyermekét nem akarja magára hagyni ezen kiszolgáltatott helyzetben.⁵⁵ Ugyancsak az altruisztikus motiváció jelenik meg a kegyelmi gyilkosságok esetén is, azonban itt a szülő öngyilkossága nem követi az ölési cselekményt.⁵⁶ A kiterjesztett öngyilkosságot elkövető nők elsődleges és mondhatni kizárólagos áldozatai a gyermek vagy gyermekek, amelyet a Bolyky által végzett

⁵⁴ Székesfehérvári Törvényszék 10.B.309/2014/255. számú határozata. 36–37.

⁵⁵ BOLYKY i. m. 70.

⁵⁶ UNODC i. m. 29.

hazai kutatás is alátámasztott.⁵⁷ Ennek oka, hogy az altruisztikus motivációjú elkövető gyermekére saját énjének kiterjesztett részeként tekint, az elhatározott öngyilkosság szerves részét képezi a gyermek előzetes megölése.⁵⁸

Végezetül pedig az újszülöttek sérelmére elkövetett emberöléseket vizsgálom, mint a saját gyermek sérelmére elkövetett emberölések „legkülönlegesebb” esetét. Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések kriminológiai értelemben nem kapcsolódnak a korábban ismertetett emberölésekhez, az elkövető nők motivációja, a bűncselekményt megelőző életkörülményeik és helyzetük annyira speciálissá teszi az általuk elkövetett bűncselekményt, hogy az teljes mértékben elhatárolható más deliktumoktól.⁵⁹ Az újszülött sérelmére elkövetett emberölések jelenét segít megérteni Solt Ágnes hiánypótló kutatása, amely az 1998 és 2018 közötti időszakban elkövetett újszülöttöléseket vizsgálja.⁶⁰ Az aktautatás eredményeképp egyértelműen elmondható, hogy hazánkban jelentős mértékben visszaestek az újszülött sérelmére elkövetett emberölések, valamint az elkövetői kör is megváltozott az elmúlt húsz évben. Az újszülöttölések most már nem a kamaszként teherbe esett lányok bűncselekménye, hanem olyan, a világtól elszigetelten élő családayaké, akik rossz anyagi körülményeik, alacsony iskolai végzettségük és a családjukban betöltött szigorú alárendelt szerepük végett jutnak ezen tragikus döntésre.⁶¹ A köztudatban élő gyerekanya elkövetői kép azonban nagyrészt alaptalannak bizonyult az elmúlt húsz év ügyeinek tükrében; az elkövető nők háromnegyed része volt az elkövetés idején párkapcsolatban, valamint szintén háromnegyed részüknek volt már gyermeke az újszülött megölését megelőzően.⁶²

Az új elkövetői profilt támasztja alá egy 2017-ben elkövetett újszülött ölés. (Miskolci Törvényszék B.25/2018/44. számú határozata.) A női terhelt egészséges fiúgyermeknek adott életét, akit azonban a szülést követően magára hagyott, a gyermek pedig az ellátatlanság következtében életét veszítette. A terhelt életkörülményei egybecsengenek a Solt Ágnes által feltárt általános jellemzőkkel; rossz anyagi helyzet („Az ingatlanba nincs bevezetve a víz, kerti vécét használnak. Az udvar hátsó részén két ásott illemhely van, ...”⁶³), amelyhez az önálló

⁵⁷ BOLYKY i. m. 71.

⁵⁸ UNODC i. m. 29.

⁵⁹ SOLT Ágnes: Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések jellemzői és az elmúlt évtizedek tendenciája. *Kriminológiai Tanulmányok* 57. 2020. 87.

⁶⁰ Uo. 88–89.

⁶¹ Uo. 104.

⁶² Uo. 92.

⁶³ Miskolci Törvényszék B.25/2018/44.

jövedelem szinte teljes hiánya és alacsony iskolai végzettség társul, továbbá a házasságból származó több nevelt gyermek és a nevelésükkel járó valamennyi kötelezettség („Házasságuk során 6 közös gyermekük született és egy művi terhességmegszakítása volt vádlottnak...”⁶⁴).

A saját családon belül is titokként kezelt várandósság oka a családon belüli kommunikáció szegényes volta, egyes témakörök, mint például a szexualitás és a fogamzásgátlás teljes tabuként történő kezelése.⁶⁵ Fontos kiemelni azonban a tényleges titok és a titokként kezelés közötti különbséget. Az újszülött megölését elkövető nők családja – elsősorban gondolva itt a férjekre, élettársakra – az esetek nagy részében tudja, de legalább is sejti a nő állapotos voltát, azonban annak tényét negligálják, a saját felelősségüket minimalizálva ’női dologként’ tekintenek a helyzetre.⁶⁶ A társadalomtól elzártan, családját kiszolgálva élő nők elsődleges kötelessége férjük teljes mértékű kiszolgálása, ezáltal szexuális igényeik kielégítése, azonban a fogamzásgátlással kapcsolatos teendők összes súlya a feleségre nehezedik ezen alá-felé rendelt viszonyokban.⁶⁷ Azáltal, hogy közvetlen környezetük sem vesz tudomást a terhességről, a gyermeket váró nők is meggyőzik önmagukat azt illetően, hogy nem várandósok. Ezt támasztja alá megannyi terhelti vallomás; „Nem tudatosult bennem, hogy ez az én gyerekem, nem néztem utána az interneten, hogy mit kell csinálni egy gyerekkel.”⁶⁸ A hónapokig tartó titkolózás eredményeképp, mint egyfajta védekezési mechanizmus a terhes nők is részben elhítetik magukkal azt, hogy nem várnak gyermeket, ahogy az idézett vallomás is mutatja, az anyák átesnek egy disszociációs folyamaton, amely következtében képtelenek a születendő gyermekre sajátjukként tekinteni. Azonban bármennyire is erős az anyában végbemenő disszociációs folyamat, az esetek döntő többségében – a Cseres Judit és Solt Ágnes által vizsgált ügyek 87 százalékában – az elkövető nők az elkövetés idején rendelkeztek beszámítási képességgel, a beszámítási képesség hiányának vagy annak korlátozott voltának megállapítására az esetek elenyésző százalékában került sor.⁶⁹ Ahogy az aktavizsgálat eredményei mutatják, ezen esetekben nem beszélhetünk posztpartum pszichózisról, de az elkövető speciális pszichés állapotára tekintettel a nemzetközi gyakorlatban egyre gyakrabban

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ CSERES Judit: *Eltékozolt újszülöttek 2. Belügyi szemle*, 2021/3. különszám. 23.

⁶⁶ Uo. 23.

⁶⁷ SOLT i. m. 99.

⁶⁸ CSERES i. m. 27.

⁶⁹ Uo. 20–21.

használják ezen ügyekben a védőügyvédek a *neonaticide syndrome*, azaz újszülöttölési szindróma megnevezést, amely az elkövető nő azon magatartását foglalja magában miképp nem tervezi el tettét előre, sőt a gyermek születése után nem realizálja a gyermek megszületését, az újszülöttre egyáltalán nem tekint gyermekként.⁷⁰ A hazai kutatásban vizsgált ügyekből is egyértelműen látszik, hogy bár az elkövető beszámítási képessége teljes, a magatartása mégis céltalan, nem beszélhetünk előre kiterveltségről, még annak ellenére sem, hogy a nőnek hozzávetőleg kilenc hónap állt rendelkezésre mérlegelni tettét és annak következményeit. Az elkövetés kapcsán a nő motivációja egyetlen dologra terjed ki, ez pedig a titok fenntartása. Az elkövetők esetén minimális a tevőleges magatartás (fojtás, szúrás) útján végbemenő ölési cselekmény, a gyermek halálát elsősorban a szülés szakszerűtlen levezetése vagy a születés utáni ellátatlanság okozza.⁷¹ Mind a gyermek rejtett helyen történő világrahozatala, mind az újszülött becsomagolása, elrejtése a titokkényszerből való kontrollálatlan, pánikszerű viselkedést illusztrálja, ez is alátámasztva azt, hogy kriminológiai értelemben a nő szándéka nem a csecsemő megölésére terjed ki, hanem a terhesség meg nem történtté tételét igyekszik előidézni.⁷²

A Solt által végzett kutatás kiválóan mutat rá arra a tényyszerűsége, hogy kriminológiai jellegzetességeit tekintve egyértelműen külön kezelendők az újszülött sérelmére elkövetett emberölések a többi, saját gyermek sérelmére elkövetett emberölés típustól. Arra tekintettel pedig, hogy ezen elkövetők élesen elhatárolhatók mind motivációjukat, mind lelki állapotukat és életkörülményeiket tekintve a más gyermekölést elkövető személyektől, joggal merül fel a kérdés, hogy a kriminológiai elhatárolás mellett van-e létjogosultsága a büntetőjogi különbségtételnek is. Véleményem szerint a korábban privilegizált esetként szankcionált újszülött megölése törvényi tényállás helyénvalóan kezelte ezen ölési cselekmények társadalomra veszélyességét, így annak újbóli bevezetését megfontolandónak tartom. A jogszabályi környezet változása értelmében megtörtént – Kovács Gyula szavaival élve – a 'ló túloldalára történő átesés', ugyanis az újszülött megölése korábban enyhébben minősülő eset volt, míg a hatályos Btk. értelmében a 160. § (2) bekezdés i) pontja szerinti minősített esetnek, azaz tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett emberölésnek minősül.⁷³ Azonban a leghatásosabb eszköz a hasonló tragédiák

⁷⁰ ALT–WELLS i. m. 9.

⁷¹ CSERES i. m. 28.

⁷² Uo. 28–29.

⁷³ KOVÁCS Gyula: Az újszülött sérelmére elkövetett emberölés – Jogtörténeti visszatekintés. *Jogi Fórum*, 2020. 8–9.

megelőzésére nem a jog által biztosított szankciórendszer, hanem a széleskörű, társadalmi diskurzus útján megvalósuló felvilágosítás, amely ha képes elérni a legkiszolgáltatottabban, a társadalom peremén élőket, megakadályozhatja gyermekéletek értelmetlen eltékozlását.

5. Záró gondolatok

A kutatásom egésze során igyekeztem rávilágítani arra, hogy a családon belüli erőszak, mint társadalmi jelenség problematikája nem oldható fel egyszerűen egyes magatartásformák pönalizálásával. A társadalmi szintű változások azonban komótosan érkeznek, így a jogi relevanciával bíró javaslatok ismertetése előtt elsősorban a prevenció lehetséges irányait mutatom be.

A gyermekéleteket követelő családon belüli erőszak felszámolása szempontjából kiemelt jelentősége van a társadalom valamely tagja számára elérhető áldozatsegítő civil szervezeteknek, illetve az ezekről való valamennyi információs csatornán történő tájékoztatásnak. A Solt Ágnes által végzett kutatás kitűnően mutat rá az újszülött ölések csökkenése és az effektív áldozatsegítés széles körben elérhetővé válásának kapcsolatára.⁷⁴ A könnyedén, diszkréten és térítésmentesen elérhető segítségformák nagyban hozzájárulnak mind az áldozattá, mind az elkövetővé válás visszaszorításához. Bár a gyermekbántalmazás áldozataihoz legkönnyebben a szintén bántalmazott édesanyákon keresztül juthatunk el, a családon belüli erőszak problémájának megoldása nem hárítható kizárólagosan a szegényes anyagi és infrastrukturális háttérrel rendelkező nő- és gyermekvédő szervezetekre. A gyermekek életében a család után a második legfontosabb szocializációs környezet a közoktatás, ezért ezúton is szeretném hangsúlyozni a köznevelési intézmények szerepét a prevencióban és a bántalmazás felismerésében.

Az áldozatsegítésnek továbbá teljeskörűnek kell lennie és ezalatt kiemelten gondolok a férfiak csoportjára, hiszen mind áldozattá, mind elkövetővé válásuk kapcsán vitathatatlan a gyermekkorukban elszenvedett, feldolgozatlan traumák szerepe. Bár dolgozatomban úgy tűnhet, hogy elsősorban a férfi elkövetők által elkövetett gyermekgyilkosságok súlyosságára helyezem a hangsúlyt, miközben a női elkövetők kapcsán fokozott figyelmet szentelek a tragikus tettükhöz vezető útra, egyáltalán nem célozom egyenlőségjelet tenni a férfi és az elkövető szavak közé. A férfiak által gyermekkorban látott káros szülőmodellek kifeje-

⁷⁴ SOLT i. m. 89–90.

zeten hozzájárulnak a későbbi áldozattá és/vagy elkövetővé válásukhoz. Bár a gyermekek a számukra prezentált nemi szerepekkel elsősorban a családjukban találkoznak, azonban szocializáció szempontjából kiemelt a közoktatás szerepe. Fontos felismernünk, hogy melyek a maszkulinitás negatív, toxikus elemei, amiket a pedagógusoknak nem szabad tovább erősíteni (például „A fiúk nem sírnak.”, „Ne legyél kislány, állj ki magadért!”).

A büntetőjogi relevanciával bíró javaslatok közül elsősorban a családon belüli erőszakhoz kapcsolódó deliktumokkal való foglalkozás primátusára szeretném a hangsúlyt fektetni, hiszen a kevésbé súlyos bűncselekmények esetén történő hathatós fellépés megakadályozhatja a tragédiává eszkalálódást. Mindenképpen pozitívan értékelendő, hogy 2019 óta fokozatosan láthatunk üdvözlendő elmozdulásokat a jogszabályalkotás terén, gondolva itt például okáért a 2020. évi CVIII. törvényre, amely a hozzátartozók sérelmére elkövetett súlyos személy elleni erőszakos bűncselekmények áldozatainak fokozottabb védelme érdekében egyes törvények módosításáról rendelkezik. Azonban ennek ellenére a megelőző bűncselekmények kapcsán a hatékony fellépés optimalizálása a büntetőeljárás valamely szakaszában elsődleges eszköze a prevenciónak. Ezen körben pedig jelentős hiányosságokat lehet felfedezni a kiskorú veszélyeztetése és a kapcsolati erőszak törvényi tényállása kapcsán kialakult bírói gyakorlatban, gondolva itt a halmazati és minősítési problémákra, az említett deliktumok halmazatban történő megállapításra, több sértett esetén a valamennyi sértett tekintetében megvalósulás fel nem ismerésére.⁷⁵

Továbbá, tekintettel a győri és aszódi gyermekgyilkosságokra, valamint a számtalan partnerbántalmazás halálos áldozataira, megfogalmazódott bennem annak kérdése, hogy szükséges lenne-e a hozzátartozó sérelmére történő elkövetés, mint az emberölés minősített esetének megalkotása. Meggondolásom mögött a család, a házasság és a gyermek, mint büntetőjog által védendő érték állt, illetve ezen emberölések kiemelt társadalomra veszélyessége. Az intrafamiális emberölések során büntetőjogi szempontból külön értékelendő körülménynek kellene lennie, hogy azok a családi kapcsolatból fakadó bensőséges, kiszolgáltatott viszony kihasználásával történnek. Azonban kritikával illetve saját *de lege ferenda* javaslatom, mindenképp szeretném minimalizálni annak a lehetőségét, hogy azon személyek, akik az általuk elkövetett emberölést megelőzően hosszas bántalmazás elszenvedői voltak, méltánytalan helyzetbe kerüljenek a büntetékiszabás során. Ezen probléma feloldására szeretném

⁷⁵ GARAI Renáta: A kapcsolati erőszak bűncselekményének jogalkalmazási gyakorlata – a jogerős ítéletek tanulságai. *Kriminológiai Tanulmányok* 56. 2019. 34.

kiemelni a sértetti közrehatás enyhítő körülményként történő figyelembevételét az 56. Büntető Kollégiumi véleménnyel összhangban.⁷⁶ Illetve a 3/2013. számú Büntető Jogegységi határozatban az újszülött megölése kapcsán megfogalmazott körülményeket, amelyeket a jogalkalmazó köteles figyelembe venni, mint számottevő enyhítő körülményt.⁷⁷ Ennek mintájára, a hozzátartozó sérelmére történő elkövetés értékelése esetén is kialakítható lenne egy olyan bírói gyakorlat, amely során az eljáró bíró köteles enyhítő körülményként figyelembe venni az elkövető által korábban, szisztematikusan elszenvedett bántalmazást.

Egy, a büntető törvénykönyvbe újonnan bekerülő minősített esetnek bűnmegeelőző hatása ugyan csekély, a családon belüli erőszakban életüket veszített személyeket már nem hozza vissza. Azonban ezáltal a jogalkotó kiállhat az Alaptörvényben is deklarált, kiemelten fontos, védendő értékek (család, házasság, gyermek) mellett és valamelyest igazságot szolgáltatathat, megnyugvást adhat az áldozatok családtagjainak.

⁷⁶ 56. Büntető Kollégiumi vélemény a büntetés kiszabás során értékelhető tényezőkről. III. 4.

⁷⁷ 3/2013. számú Büntető Jogegységi határozat. II. 9.

ÁL(LAT)JOGOK?

NAGY Anna Dóra

1. Bevezetés

Az ember állathoz való viszonya meglehetősen ellentmondásos: van olyan faj, amit kifejezetten védeni igyekszik, míg mások szaporodása és létezése ellen küzd. Ennek fényében nem meglepő, hogy a jogi szabályozásban is találkozhatunk joghézaggal emiatt. Mi alapján döntünk afelől, hogy mely egyedek tartoznak a védelemben részesítendő állat kategóriájába, és mi alapján döntjük el, hogy melyeket irtjuk ki? Az állatok között van a jog szerint felsőbbrendű? Az állatok szerepének átalakulása a jogrendszerre is hatással van, amely szükségképpen azt a kérdést is magába foglalja, hogy a jelenlegi rendszerünk megfelelő-e arra, hogy ezt a változást megfelelően kezelni tudja. Vajon megoldást jelenthet-e az állatok jogalannyá tétele?

A dolgozatomban rámutattam azokra a hiányosságokra, amelyeket a jövőben orvosolni kell ahhoz, hogy az állatok jogi státusza stabilizálódjon, egységessé váljon, de a végső konklúzió az, hogy a jogalanyiség teljes egészében az embert illeti meg. Ennek ellenére az állatok dologiságából fakadó visszasságok a jogalkalmazásban többször okoznak nehézséget. Mivel a jog a különböző viszonyok szabályozásáért van, muszáj lekövetnie azokat a változásokat, amelyek ezekben a viszonyokban jönnek létre. Ez azt jelenti, hogy az ember, és ezáltal a jog sem lehet közömbös aziránt, ami ekkora szerepet tölt be az életünkben. Ehhez azonban annak a felismerése kell, hogy mi vagyunk a felelősek ezért a változásért.

2. Az állatok elhelyezése a polgári jogban

Annak ellenére, hogy a magyar polgári jog szerint az állatok a dolgok speciálisan kezelendő kategóriájába tartoznak, megállapítható, hogy az utóbbi évtizedekben az ember és állat viszonyának társadalmi és jogi megítélése erősen

megváltozott. Ebbe a folyamatba beleilleszkedik az is, hogy a bánásmóddal és tartással kapcsolatos elvárások miatt az állatok magánjogi megítélése is változóban van.¹

Ezen társadalmi változások egyik következménye, hogy a jogban is megjelent az az erőteljes álláspont, miszerint az ember nem élhet vissza az állatok kiszolgáltatottságával, mert a civilizáltság és a humánus megköveteli az állatok védelmét.²

2.1. Az állatok dologisága

A Ptk. a dolog, mint fogalom meghatározását kikerüli,³ egyedül a tulajdonjog kapcsán a 5:14. § szakasz rendelkezik arról, hogy a birtokba vehető testi tárgy tulajdonjog tárgya lehet.⁴ A dolog tehát egy olyan polgári jogi alapfogalmat feltételez, mely egy birtokba vehető és emberi uralom alá hajtható testi tárgy. Az osztrák polgári törvénykönyv (ABGB) szerint: „Mindaz, ami a személytől különbözik és emberi szükséglet kielégítésére szolgál, jogi értelemben dolognak minősül.”⁵

A dolog fogalmának az állatok – és a dolgozatom szempontjából is – azért van relevanciája, mert a magyar jogrendszer ebbe a kategóriába sorolta őket. A Ptk. 5:14. § (3) bekezdése szerint a dolgokra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelően kell alkalmazni.⁶ Ez egy speciálisan kezelendő csoportot hozott létre az állatok, mint élőlények számára. A törvénykönyv alapján egyértelműen látszik, hogy a jog magát az állatot nem tekinti jogalanyak, csak megkülönböztetett figyelmet érdemlő, élő jogtárgyaknak.⁷

Az 1990-es évekre a jogtudomány egységes lett abból a szempontból, hogy az élő dolgokat nem lehet automatikusan azonosítani az élettelen tárgyakkal.⁸

¹ MENYHÁRD Attila: 5:14. §-hoz fűzött kommentár. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 978.

² ZOLTÁN Ödön: Az állatvédelmi törvény elé. *Magyar Jog*, 1997/7. 407.

³ LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Budapest, Eötvös, 2014. 33.

⁴ Ptk. 5:14. § (1) bekezdés.

⁵ ABGB 285. §.

⁶ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:14. § (3) bekezdés.

⁷ LENKOVICS Barnabás: Előszó. In: CZERNY Róbert: *Jog és erkölcs az állatok védelmében*. Budapest, Rejtjel, 2006. 12.

⁸ Martin BINDER: *Sachenrecht*. Wien, Verlag ORAG, 1990. 5.; LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Budapest, Eötvös, 2014. 42.

Az aktuális szakirodalomban az élő dolog kifejezés az élő és élettelen dologosztályozásokkal áll kapcsolatban.⁹

Az élő dolog kategóriájába az állatokon kívül a növények, gombák, baktériumok is beletartoznak. Az eddigiek alapján az állatokat magánjogi szempontból leginkább élő-érző dologként írhatjuk le. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az állatok különleges megítélése valamiféle új dologi jogi kategóriát teremtett.¹⁰

Visszaulva a dolgozatomban már kifejtettekre, a Polgári Törvénykönyv az állatoknak a dolgok kategóriájába sorolása nem csak gyakorlati, de dogmatikai szinten is ellentmondásokba ütközik. Az állatvédelmi törvény preambuluma szerint az állatok érezni, szenvedni és örülni képes élőlények,¹¹ ezzel szemben a Ptk. besorolja őket a dolgok csoportjába. Természetesen míg egy törvény preambuluma nem bír kötelező jelleggel, a Ptk. már igen, így egyértelmű, hogy a kettő közül melyik az erősebb. Hevér Tibor jogász disszertációjában olvasható, hogy az állat dolog, annyiban különbözik a tárgyaktól, hogy az állatvédelmi szabályokban rögzítettek szerint különleges védelmi rendelkezések alá esnek, azonban ez nem jelenti azt, hogy kikerültek volna a dolog fogalma alól, tehát nem nyertek jogalanyiságot sem.¹²

Felmerülhet a kérdés, hogy ez miért így van? Miért nem kaptak az állatok esetleg egy külön részt a Polgári Törvénykönyvünkben, miért nem kaptak jogalanyiságot és miért pont egy olyan kategóriába sorolta be őket a jogalkotó, ahol kis túlzással egyenértékűek egy asztallal vagy egy autóval? Erre egy lehetséges válasz lehet, hogy az állat, mint dolog megfelel azoknak a követelményeknek, amiket a Ptk. felállít: birtokba vehető, testi tárgy és emberi uralom alá hajtható. A jogrendszer hatékony működésének alapja véleményem szerint az, hogy mindent az adott jelenséghez a legközelebb kezeljünk, a Ptk. ebben az esetben is erre törekedett.

Az állatok jogrendszerbe való beillesztése és meghatározása egészen a római jogig nyúlik vissza. Az állatvilág sokszínűségére tekintettel már ebben a korban felmerült a megkülönböztetésük problematikája. A latin *res* azaz dolog kifejezés körébe sorolták az állatokat, ezen belül is a *res humani iuris*, azaz emberi

⁹ MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*. Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 51.; MÉHES Tamás: A dologi jog. In: TÖRÖK Gábor (szerk.): *A magánjog alapjai*. Budapest, HVG-ORAC, 2007. 86.; LENKOVICS (2014) i. m. 41.

¹⁰ MENYHÁRD (2013) i. m. 44–45.

¹¹ 1998. évi XXVIII. törvény preambuluma.

¹² HEVÉR Tibor: A jogi dolog – avagy a dologi jog morzsái a büntetőjogi dogmatikában. *Iustum Aequum Salutare*, VII. évf., 2011/4. 103–145.

jog alá tartozó dolognak tartotta,¹³ attól függően, hogy milyen célra tudták őket felhasználni. A *res Mancipi* kategóriájába tartoztak azok az állatok, amelyek az akkori gazdálkodáshoz elengedhetetlenek voltak a termelés elősegítése szempontjából, ide tartoztak például az igavonó állatok. Fontos azonban kiemelni, hogy *res Mancipinek* csak az Itáliában honos igavonó állatok minősültek, ezért például a teve vagy az elefánt nem számított annak. A *res Mancipi* kategóriáján kívül eső állatok a *res nec Mancipi* csoportjába kerültek, így például a juh, a kecske, a disznó is ide tartozott.¹⁴ A Római Birodalom korában az állatok csoportosítása azok gazdasági értéke szerint történt, így azokat a dolgokon belül az ingóságok, azaz a *res mobiles* és a mozgó dolgok, tehát a *res se moventes* kategóriájába sorolták.¹⁵ A vadon élő állatok uratlan dolgoknak (*res nullius*) számítottak. A *res derelicta* elnevezést (cserbenhagyott dolog) pedig olyan állatokra használták, amelyeket a gazdáik elűztek, elhagytak.¹⁶ Azonban a római jogban, a posztklasszikus kor vége felé az ingó dolgok csoportján belül önálló kategóriát képeztek az önmaguktól mozgó dolgok, azaz *res se moventes*. Ide a rabszolgák és az állatok tartoztak.¹⁷

2.1.1. Csak Magyarországon kerültek dologi jogi kategóriába?

Összességében elmondható, hogy a legtöbb országban az állatok jogi értelemben a dolgok csoportjába sorolhatóak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabályozási rendszer egy kalap alá veszi őket az élettelen dolgokkal. Az élő állatok különleges jogi természetét az európai országok többségében explicit módon, de legalább utalásképpen megerősítették.¹⁸ Ezek közül Ausztria, Franciaország és Svájc, és autonóm tartományként Katalónia is azért módosította a polgári törvénykönyvét, hogy védje az érző lényként definiált állatok jogi státuszát.¹⁹

¹³ <http://tinyurl.com/2fk3mxwt>

¹⁴ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010. 279–280.

¹⁵ VETTER Szilvia – ÓZSVÁRI László: Az állatfajok és állategyedek védelme az európai országok alkotmányában, különös tekintettel az állatok „méltóságára”. *ABSz*, 2020/2. 11–18.

¹⁶ FÖLDI–HAMZA i. m. 280.

¹⁷ Uo.

¹⁸ VETTER–ÓZSVÁRI i. m.

¹⁹ Olivier LE BOT: Grand Evolutions du Regime Juridique de l'Animal en Europe. Constitutionalisation et Dereification. *Revue Quebecoise de droit international*, Vol. 24., Iss. 1. (2011) 249–257.

Az osztrák jogalkotó sarkalatos törvényben rögzítette, hogy az állatok nem teljes mértékben tartoznak a dolgok közé. Az osztrák polgári törvénykönyv 1988 óta így rendelkezik: „az állatok nem dolgok, speciális szabályozás vonatkozik rájuk”.²⁰ Az ABGB 285. § szerint az állatok nem számítanak dolognak, őket külön törvények védik. A dologra vonatkozó rendelkezéseket az állatokra csak eltérő rendelkezés hiányában lehet alkalmazni.²¹

A német felfogás szerint sem minősül az állat dolognak, a német polgári törvénykönyvben (BGB) ugyanis 1990 óta az szerepel, hogy az állatok nem pusztán dolgok,²² a dologi jogi szabályok szubszidiárius jelleggel érvényesek rájuk.²³

A Cseh Köztársaságban 2014-től nem tekintik az állatokat dolognak. A cseh polgári törvénykönyv 494. cikke rendelkezik erről: „egy élő állatnak, mint érzékelnéi képes élőlénynek, különleges értéke van. Az élő állat nem dolog, és a dolgokra vonatkozó rendelkezéseket analógia útján csak akkor lehet élő állatra vonatkoztatni, hogyha azok nem ellentétesek annak természetével”.²⁴

Szlovákiában 2018-ban lépett hatályba az a törvénymódosítás, amely létrehozta az „élőlények” kategóriát, ezzel az állatokat kiemelve a „dolgok” csoportjából.²⁵ A szlovák polgári törvénykönyv szerint az élő állatok különleges státusszal rendelkeznek, mivel saját érzékszerveikkel képesek érzékelnéi az őket körülvevő világot. Az élő állatra az ingó vagyongra vonatkozó rendelkezések vonatkoznak, kivéve, ha ez ellentmondana az élő állat, mint élőlény természetének.²⁶

Franciaországban az állatok dologiságának leépítése évtizedek alatt zajlott. Először az 1944-ben hatályba lépett büntető törvénykönyv értékelte úgy az állatok elleni jogsértéseket, hogy az állat a bűncselekmény tárgya helyett annak sértettjévé vált. A francia polgári törvénykönyv, a Code Civil egészen 1999-ig dologként kezelte az állatokat. Ettől kezdve azonban a törvénykönyv 24–25. §-a kiemelte őket a dolgok kategóriájából.²⁷

²⁰ Uo.

²¹ ABGB 285. §.

²² Gesa LINDEMANN et al.: *Die Stellung des Tieres in der Entwicklung der Tierschutzgesetzgebung in Deutschland, Japan und 144 den USA. Diskussionspapiere Arbeitsgruppe soziologische Theorie.* Oldenburg, Carl von Ossietzky Universität, 2010. 86.

²³ BGB 90. §.

²⁴ Nový občanský zákoník č. 89/2012 Sb. (Polgári törvénykönyv).

²⁵ VETTER–ÓZSVÁRI i. m.

²⁶ Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník (Polgári törvénykönyv), 119. § (3) bekezdés.

²⁷ HEVÉR i. m.

2.1.2. Az állatok dologi jogi csoportosítása hazánkban

A magyar jog elhatárolja a kedvtelésből és a nem kedvtelésből tartott állatokat, illetve a vadállatokat és a mezőgazdasági tevékenység szempontjából fontos állatokat, ennek relevanciája az ágazati szabályozás körében van. De be lehet őket sorolni tulajdoni viszonyok szerint is, mint például a kóbor állatok vagy a „senki dolga” (*res nullius*) állatok, amelyekre még az állam sem tart tulajdoni igényt (pl. galambok, egerek és patkányok).²⁸

Az ágazati jogszabályok az állatokat valamilyen értelemben „egyediesítik” amiatt, mert az állatfaji különbségekből adódóan elkerülhetetlen azok megkülönböztetése. Hiszen teljesen mások az igényei és a tartási körülményei egy sertésnek vagy egy aranyhalnak.²⁹ Példa az állatok fogalom meghatározásának különbözőségére, hogy a kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Korm. rendelet szerint kedvtelésből tartott állatnak számít a rendszertani besorolásától függetlenül minden olyan állat, amelyet nem kizárólag a jogszabályban felsorolt célból tartanak és szaporítanak, illetve nem gazdasági céllal tartott haszonállat és vadászatra használt állat. Ilyen cél például a tudományos kutatás vagy az igavonás.³⁰ Ugyanezen a kormányrendelet 1. § (2) bekezdésének b) pontja tartalmazza az állatkereskedés fogalmát, ami az állatokra vonatkozóan jogi szempontból azért érdekes, mert az állat minősége itt árucikknek számít, amely forgalmazás tárgya. Amennyiben az adásvétel megtörténik, a vevő hazaviszi és az egykor árucikként létező dolog már – jó esetben – családtag lesz, amiért a tulajdonos felelősséggel tartozik. Eteti, állatorvoshoz viszi, köteles biztosítani annak körülményeit. Esetleg ruhát vesz neki, kirándulni viszi és az ágyában aludhat. Úgy gondolom, az állatok furcsa elhelyezkedésére nincs jobb szemléltetési mód ennél.

A mezőgazdasági haszonállatok tartásának állatvédelmi szabályairól szóló 32/1999. (III. 31.) FVM rendelet 2. § a) pontja meghatározza az állat fogalmát e rendelet alkalmazásában. Eszerint állatnak számít az élelmiszer, gyapjú, bőr vagy szőrme előállításához vagy egyéb mezőgazdasági célra tenyésztett vagy tartott állat, beleértve a halakat, a kétlábúkat, hüllőket és egyes vadon

²⁸ CZERNY Róbert: <https://madarvedo.hu/dolog.htm>

²⁹ KASZA – SZALONTAI ÉVA: Állati jogok, avagy mire számíts, ha négylábú vagy. A felelősségteljes állattartás a mindennapokban és a ténylegesen büntetett állatkínzás. *Arsboni*, 2018. június 18. <https://arsboni.hu/allati-jogok-avagy-mire-szamits-ha-negylabu-vagy/>

³⁰ 41/2010. (II. 26.) Korm. rendelet a kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról 1. § (2) bekezdés a) pont.

elő állatokat is.³¹ Ezek alapján látszik, hogy az állatfogalom nem egységes a jogrendszerünkben, a Ptk. dologi jogi osztályozása ezért volt indokolt, mert a szerteágazó állatvilág jogrendszerbe való beillesztéséhez megadott egy keretet azzal a kitételrel, hogy minden állatot speciálisan, a természetükre vonatkozóan kell kezelni.

Lenkovics Barnabás azt írja, hogy annak szellemében, hogy az állatokat ily módon megkülönböztetjük más dolgoktól, törvényi szinten kifejezetten azt kellene kimondani, hogy az állatok nem dolgok.³²

2.2. Tulajdonvédelem, birtokvédelem, az állatok vonatkozásában

Az állat dologi volta miatt tulajdonjog tárgya lehet, a tulajdonjog pedig a Ptk. által legerősebben védett jog az összes jogosultság közül. Nem vitás, hogyha egy élettelen ingó vagy ingatlan dolgot birtokol a jogalany, az emberi beavatkozás nélkül, önmagában nem fogja senkinek sem a jogait vagy jogos érdekeit sérteni, de egészen más a helyzet, amikor a tulajdonjog tárgya ugat, nyávog, végzi a biológiai szükségleteit és faji adottságaiból kifolyólag tartása esetleges szaghatásokkal is jár. Nehezen eldönthető kérdés, hogy a tulajdonjog védelme vagy más személy alapjogainak gyakorlásának védelme a fontosabb érték egy-egy, állattartással kapcsolatos probléma felmerülése esetén. Egyszerűbben fogalmazva: meddig és milyen körülmények között lehet korlátozni az állattartást?

A Ptk. állatokra vonatkozó dologi jogi megítélésében az egyik uralkodó álláspont, hogy az állatok nem számítanak dolognak, csupán a dolgokra vonatkozó polgári jogi szabályokat kell alkalmazni rájuk az állatvédelmi jogszabályok figyelembevételével.³³

Ennek értelmében, ha az állatok valóban dolgok lennének, a tulajdonjogukkal könnyebben fel lehetne hagyni. Az állat tulajdonjogával való felhagyás azonban büntetőjogi kategória: az elhagyás, elűzés, kitétel bűncselekménynek minősül. Ennek értelmében, ha az állatok tényleg minden szempontból úgy lennének kezelve, mint a szintén dologi kategóriába tartozó, élettelen tárgyak, akkor az azt jelentené, hogy a tulajdonos az állatával ugyanazt megtehetné, mint egy hétköznapi használati tárgyával. Akarata szerint megrongálhatná, eladhatná,

³¹ 32/1999. (III. 31.) FVM rendelet a mezőgazdasági haszonállatok tartásának állatvédelmi szabályairól.

³² LENKOVICS (2014) i. m. 42.

³³ MENYHÁRD (2013) i. m.

elajándékozhatná, elcserélhetné, azonban ezt az állatvédelmi ágazati jogszabályok akadályozzák.

Ahogy arra már az előző pontokban kitértem, az állatvédelmi törvény szerint nem csak az állat tulajdonosa lehet állattartó, hanem gyakorlatilag bárki, aki az adott jószág felügyeletét, gondozását ellátja. Így az állat által létrehozott kár vagy kellemetlenség miatti felelősség nem feltétlenül a tulajdonost terheli.

2.2.1. Birtokvédelem vs. szomszédjogi perek

A birtokvédelem kapcsán fontos azt elhatárolni a szomszédjogi perekétől. A birtokvédelem esetén ténykérdést kell vizsgálni: magában a birtoklásban, mint jog gyakorlásában történt-e jogsértés. A szomszédjogi perek esetén kell eldönteni azt, hogy a felek közül melyikük joga vagy jogos érdeke a „védendőbb” érték a polgári jog szerint. Például hogyha egy községben nagyon hangosan ugat egy kutya, vagy átszöknek a szomszédból a kacsák, az magában a birtoklásban nem hátráltatja a birtokost, azonban zavarhatja. A zavaráshoz pedig több olyan alapjog is kapcsolódik, amely egy jogalany szempontjából védendő értéknek minősül, ilyen például a magánélethez való jogból levezethető egészséges környezethez, nyugalomhoz, pihenéshez való jog.

Egy, a dr. Nagy Csilla jogász által közzétett jogeset szerint volt már arra precedens, hogy a tulajdonát ruházás – ez esetben egy adásvételi szerződés megkötése – azért nem történt meg, mert egy ló meghiúsította az eladó tervét. Konkrétan arról volt szó, hogy az ingatlan megtekintésekor az ablakon keresztül a potenciális vevő meglátta, hogy egy ló néz befele az ablakon. Ennek az lett a következménye, hogy a személy elállt a vételtől, mivel nem szándékozott egy ló szomszédságában lakni. Az ingatlan tulajdonosa bejelentést tett emiatt a ló tartó szomszéd ellen a jegyzőnél.³⁴

Másik eset, amelyről Dunavarsány jegyzőjének munkatársa számolt be egy birtokvédelmi és állatvédelmi témakörben megrendezett szakmai eseményen, hogy a panasz tárgya a kutya ugatásának szünni nem akaró monotonitása volt. Az eljárás során azonban kiderült, hogy a kutya azért ugat folyamatosan, mert a gazdája elköltözött, az állatot pedig magára hagyta egy kis méretű kennelben.

³⁴ Nagy Csilla jogász Facebook oldalán közzétett jogesete.

Az ügy vége az lett, hogy a tulajdonos a kutya megfelelő elhelyezésére lett kötelezve.³⁵

Szintén a dunavarsányi jegyzőhöz érkezett bejelentések között szerepelt az az ügy is, miszerint egy ingatlantulajdonos szomszédjának a kecskéi a ház falát nyalják. Ez azért valósulhatott meg, mert az állattartó nem tartotta be a helyi rendeletben rögzített védősávot. A hatóság felszólítása után a szomszéd ezt a problémát megszüntette.³⁶

A fenti három jogeset tanulsága, hogy sokszor egy-egy birtokvédelmi ügy megoldása az állatok körülményeinek javításán múlik. Ahogyan azt láthattuk, itt sem az „elkövető” állat vonható felelősségre – sem a hangoskodásáért, a fal-nyalogatásért vagy az ablakon való leelkedésért –, hanem az állat tartója, a jószágért felelős jogalany, akit kötelezettségek terhelnek.

2.2.2. Társasházak joga, releváns szabályozás

A tulajdonjog és birtokvédelem témaköréből kiindulva érdekes terület a társasházak joga az állattartással kapcsolatban. A társasházakra vonatkozó rendelkezéseket főként a társasházakról szóló 2003. évi CXXXIII. törvény és a Polgári Törvénykönyv tartalmazza. Ezek alapján készül el a társasházi alapító okirat, illetve a szervezeti és működési szabályzat (SzMSz), amelynek része maga a házirend.

Utóbbi két dokumentum tartalmát általában a társasházi közösség fogalmazza meg. A házirend, amennyiben van, tiltja a közös helyiségekben való állattartást, veszélyes állatok (pl. mérgeskígyó) és minden olyan állat tartását, amely a lakók nyugodt, egészséges környezetének létét, az ingatlanok háborítatlan használatát veszélyeztetné. Az állattartó felelős az általa tartott állatért: köteles gondoskodni róla, hogy az állattartás senkit se zavarjon és hogy az esetleges, állat által okozott vagy létrehozott szennyeződések eltakarítsa. Azt azonban a társasház nem tilthatja meg, hogy az egyes lakásokban tarthassanak-e kutyát, vagy sem.³⁷ A Kúria a Kúriai Döntések 2018/9. számában a 254. számú döntésében kimondja,³⁸ hogy a társasház a lakásban való állattartást nem, de az

³⁵ NAGY Csilla: A jegyző, mint birtokvédelmi és állatvédelmi hatóság. *Arsboni*, 2019. július 12. <https://tinyurl.com/u227k5mm>

³⁶ Uo.

³⁷ RÉDER Erika: Ki mondja meg, hogy tarthatunk-e kutyát a társasházi lakásban? 2019. 01. 17. <https://tinyurl.com/35cjraye>

³⁸ Kúria Pfv. I. 20.284/2017., a Kúriai Döntések 2018/9. számában 254. szám alatt.

állatok számát korlátozhatja.³⁹ Az ügyben egy kutyatulajdonos és egy társasház közössége között alakult ki nézeteltérés, mivel a társasház új SzMSZ-ben kimondta, hogy bár tartható állat a társasházban, a közös területeken tilos, illetve lakásonként egy kutya és egy macska vagy két középestestű kutya vagy két macska tartható. A szóban forgó társasház egyik 39 négyzetméteres lakásában felperes 8 spániellel élt együtt. A bíróság első fokon a társasháznak adott igazat a társasházi törvényre hivatkozva, mely rendelkezik arról, hogy a lakóközösség szabályozza a társasház használatát.⁴⁰ Másodfokon a bíróság a felperes javára döntött: a házirendet érvénytelennek nyilvánította, mert ebben az esetben külön tulajdonra vonatkozó szabályt tartalmazott.⁴¹ A társasház ezután a Kúriához fordult, az pedig az elsőfokú ítéletet hagyta jóvá, indokolása szerint a társasházban a mindennapi együttélés összes helyzete szabályozható, így az állattartás is. A Kúria döntését a magánélet védelmére alapozta, miszerint a lakáscélú használat elsősorban a pihenés és a családi élet színtere. Az egy vagy két állat tartása nem borítja fel a szükségesség-arányosság elvét, azonban az ezen túllépő állattartási tevékenység már meghaladja a társasházi lakosok tűrés kötelezettségét, mert ez már felborítja a magánülethez való jog és a tulajdonhoz való jog védelmének az egyensúlyát.

A társasházi együttélés szabályozásából is kitűnik, hogy elsősorban nem az állat jólétére tekintettel születik meg a döntés, hogy egy 39 négyzetméteres lakásban a 8 kutya nem élhet megfelelő körülmények között, hanem a társasház többi lakójának jogainak védelmére vonatkozóan. Összegezve, elsőként a jogalany jogosultságait előtérbe helyezve, nem pedig a speciálisan kezelendő dolog érdekeit nézve született döntés. (Ezzel nem azt akarom kifejezni, hogy az állatok körülményei nem kerültek megvizsgálásra, hanem hogy elsősorban a jogosultak érdekeinek védelme volt előtérben.)

Egy gyermek esetében a társasház egyértelmű, hogy nem szabályozhatja a gyermekek számát, hiszen az szintén a magánülethez való jogot sértené másik oldalról. A bíróság ilyen esetben a gyámhatóság segítségét kérné, és a gyermek jogaiból kiindulva döntene az ügyről.

³⁹ MÁTYÁS Ferenc: A társasház, a Házirend és a kutyák. 2018. szeptember 28. <https://tinyurl.com/v8revshb>

⁴⁰ Kúria: A társasház nem tilthatja meg az állattartást, de szabályozhatja a házikedvencek számát. 2018. december 18. <https://tinyurl.com/2czpbz53>

⁴¹ MÁTYÁS i. m.

2.2.3. Károkozás – „kinek” vagy „minek” okozom?

Maga a BGB is tartalmaz olyan speciális rendelkezést, amely az állatvédelem körébe is sorolható, ugyanis a kártérítésből eredő eredeti állapot helyreállítással kapcsolatban azt mondja ki, hogy a sérült állat orvosi ellátásának költségeit követelni nem aránytalan, csupán azért, mert az meghaladja az állat pénzben kifejezhető értékét.⁴²

Az állatokra vonatkozó rendelkezések a német polgári eljárásjogban is megjelennek. Kedvtelésből tartott állatra nem lehet végrehajtást elrendelni.⁴³ Ebből a szabályból arra lehet következtetni, hogy a német jogalkotó felismerte, hogy a kedvtelésből tartott állat – a haszonállattal ellentétben – nem csupán egy vagyontárgy.

A károkozást állat vonatkozásában két oldalról közelíthetjük meg: az egyik az, amikor más okoz kárt az állat számára, a másik, amikor az okozza a kárt másnak. Jogalanyiség hiányában fogalmilag kizárt, hogy az állat károsultnak számítsa, az már más kérdés, hogyha például a kár létrejöttét egy kutya idézte elő, számíthat-e károkozónak.

Álláspontom szerint, mivel az állat a Ptk. szerint dolognak minősül, tulajdonjog tárgyaként abban más állat vagy ember okozhat kárt, ekkor a kártérítés jogosultja az adott állat tulajdonosa lesz. Ha például az állattartó kutyája okoz kárt egy másik kutyában, például leharapja a fülét vagy halálosan megsebesíti, ez esetben a károsult értelemszerűen a sérült állat tulajdonosa lesz, a károkozó pedig a kárt előidéző eb tartója. Ha egy kutya egy embert sebesít meg, a károkozásért ebben az esetben sem az állat felel, hiába ő harapott.

A Ptk. 6:520. § a jogellenesség körében rendelkezik arról, hogy mely esetek képeznek kivételt a károkozás jogellenessége alól. Az említett szakasz d) pontja szerint a károkozás nem jogellenes, ha a károkozó a kárt szükséghelyzetben okozta, azzal arányos mértékben.⁴⁴ Ennek értelmében szükséghelyzetben egy bizonyos fokig okozhatunk kárt mások számára, de az állat nem számít másnak, az állat „valami”. Így ez a jogszabályhely is az állat tulajdonosára vonatkozik ebben az esetben.

A társadalmi átalakulás szemszögéből nézve, a jogrendszernek a kapcsolatok átalakulását is követnie kell. Tekintve, hogy sok családban egy állat szinte családtagnak számít, felmerül a kérdés, hogy a nem materiális, vagyoni jellegű

⁴² BGB § 251 (2).

⁴³ Zivilprozessordnung § 811c.

⁴⁴ Ptk. 6:520. § d) pont.

kárt a károkozó köteles-e megtéríteni. A régi magyar szokásjog ezt a felfogást nem ismerte, mivel az állat és az ember viszonya nem volt ennyire szoros. Julesz Máté *Állatok okozta károk és zavarások* c. munkájában megemlíti egy pert, amelyben a felperes gazda nem vagyoni kártérítést követelt az állatorvostól, akinek felróhatóan pusztult el a szeretett kutya. A bíróság első fokon a felperes javára döntött, azonban másodfokon a döntést megváltoztatták. Az elsőfokú ítélet szerint a gazda és kutyája között szoros lelki kötődés alakult ki, amely folyt az állat barátságos viselkedéséből és a gazda kutyaszerető magatartásából.⁴⁵ A másodfokú bíróság indoklása szerint az állat elvesztéséből fakadó gyász nem alapozza meg ilyen jogi eszköz használatát, ugyanis a régi Ptk. 355. § (4) bekezdése értelmében „kártérítés címén a károkozó körülmény folytán a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést és az elmaradt vagyoni előnyt, továbbá azt a kárpótlást vagy költséget kell megtéríteni, amely a károsultat ért vagyoni és nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges.”⁴⁶

A fent olvasható jogeset tanulsága, hogy az egyre intenzívebben átalakuló kapcsolatrendszer ember és állat között a jognak is le kell követnie.

3. Az állatok „jogképességének” kérdése, magánjogi státusza

A dolgozatomban szemléltetett ellentmondások szükségképpen magukkal vonják azt a tényt, hogy az állat, mint a jogrendszerbe beillesztendő szereplő kérdése a mai napig fejtörést okoz a jogalkotásnak. A fokozatos társadalmi átalakulás következtében az 1970-es évek óta újra és újra megjelennek az állatok jogalanyiságát célzó, állati jogokért harcoló mozgalmak.⁴⁷ Ezzel kapcsolatosan az egyik legnagyobb áttörést az UNESCO 1978-ban elfogadott dekrétuma jelenti, amely kimondja, hogy az állatok nem érzéketlen dolgok, joguk van az élethez.⁴⁸

Mivel egyre jobban felerősödik az állatvilág iránti érzékenyítés, az állatvédelem térnyerésének következtében az állat magánjogi státuszában egyfajta elmozdulás érzékelhető a dologi jogtól a személyek joga felé.⁴⁹ Ennek ellenére

⁴⁵ JULESZ Máté: *Állatok okozta károk és zavarások*. <http://jesz.ajk.elte.hu/julesz46.html>

⁴⁶ 1959. évi IV. törvény (rég. Ptk.) 355. § (4) bekezdés.

⁴⁷ VETTER–ÓZSVÁRI i. m.

⁴⁸ UNESCO – Universal declaration of animal rights. 15 October 1978., Article 1.

⁴⁹ EÖRDÖGH Ágnes Eszter: Ötödik könyv – Dologi jog. In: FÖLDVÁRI Krisztián et al.: *Az új Polgári Törvénykönyv főbb vonásai és újításai*. (Az „Új Polgári Törvénykönyv elvi és tartalmi

még nem látszik egyértelműen, hogy ez a magánjogban mit fog pontosan eredményezni, létre fog-e hozni ez az elmozdulás a dolog és a személy közé egy új kategóriát? Amennyiben igen, annak elvi jelentősége nagyon nagy lenne.⁵⁰

Vannak, akik úgy vélik, hogy az állatoknak lehetne részleges jogalanyiságot biztosítani, bizonyos jogokkal felruházhatóak lehetnének, azonban ezeket nem tudják saját maguk érvényesíteni. Lehetnek jogos érdekeik, például a szenvedésmentes élethez vagy a szabad mozgáshoz.⁵¹ Álláspontom szerint az állatok jogalanyiségével kapcsolatban az egyik legfőbb probléma ez: nem képesek érvényesíteni a saját jogaikat, így folyamatos, más általi védelemre szorulnak. Ez azonban azt vonja magával, hogy ez a fajta jogképesség nem lehet egyenrangú az emberével, ugyanis valamilyen szinten mindig függő állapotban lesznek tőlünk. Ennek ellenére tény, hogy az állatok érezni képes lények, ami egyre több helyen kap hangsúlyt. Erre példa az a német bírósági határozat, amely már kifejezetten azt mondja ki, hogy a házastársi vagyonmegosztás során annak eldöntésénél, hogy a közös kutya kihez kerüljön, döntő szerepet játszanak az állatpszichológiai szempontok.⁵²

Mindemellett az állatok magánjogi státuszával kapcsolatban Menyhárd Attila rámutat arra is, hogy személy és dolog között különbséget tenni csakis társadalmi konszenzus kérdése, erre példaként hozza a római jogban a rabszolgák jogi státuszát.⁵³

4. Konklúzió, válaszra váró kérdések

Meglehetősen érdekes kérdés, hogy ha összességében nézve az állatot a különböző jogrendszerek nem élettelen dologként, tárgyakként kezelik, hanem élőlényekként, amelyek szenvedését el kell kerülni és az életüket védeni, akkor például Magyarországon miért a dologi jogról szóló könyvben kaptak helyet?

megismerését szolgáló képzéssorozat” kiadványa) Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 2014. 238.

⁵⁰ MENYHÁRD (2013) i. m. 45.

⁵¹ ELEKES Máté: Az állatok jogi státusa. *Rendészeti Szemle*, 2006/11. 29.

⁵² Nürnbergi Tartományi Felsőbíróság (Oberlandesgericht) 2016. 12. 07., NJW-RR (Neue Juristische Wochenschrift Rechtsprechungs-Report Zivilrecht) 2017. 389., 56. széljegyzetszám (azonban a bíróság rögzíti, hogy habár a BGB 90a. §-a szerint az állatok nem számítanak dolognak, azok mégis tekinthetőek háztartási tárgynak) Bad Mergentheim-i Helyi Bíróság 1996.12.19., NJW (Neue Juristische Wochenschrift) 1997, 3033-34.

⁵³ MENYHÁRD (2013) i. m. 17.

Vajon a jogalannyá tételük megoldás lenne-e és kitöltené-e a jelenlegi űrt a szabályozásban?

Az állatok jogalanyisága kérdésében két nagy csoport véleménye áll szemben egymással. Az egyik tábor álláspontja szerint járható út lenne egy olyan jogi személyiségi kategória megteremtése, amely az állatok részére megfelelő lenne. Szerintük a jogalanyiságot nem biztosító rendelkezések csak tüneti kezelést jelentenek, nem szüntetik meg a valódi problémát. Ebbe a csoportba tartoznak azok is, akik az állatoknak részleges jogokat adnának. Az állatvédők másik csoportja úgy véli, előnyösebb, ha az állatok jogi értelemben dolgok maradnak.⁵⁴

Richard Epstein jogászprofesszor az utóbbi táborot erősíti. Ő azzal érvel, hogy az állatok számára a dologi státusz több előnnyel jár, mint hátránnyal, ugyanis az ember élelmiszert, menedéket, állatorvosi ellátást és humánus halált biztosít számukra.⁵⁵ Richard Garner is kifejti az értekezésében, hogy az állatok jólétét úgy lehet javítani, hogy az állatok mint dolgok jogi helyzetét erősíti a jogalkotó. Ennek értelmében az ember korlátozására, és a meglévő állatjóléti jogszabályok továbbfejlesztésére van szükség. A jogszabályalkotók és a jogalkalmazók ugyanis általában nem az állati jogok megteremtésében látják az állatvédelem megerősödésének reális és követendő útját, hanem sokkal inkább az ember, az állam önkorlátozásában.⁵⁶

Mindent összegezve, álláspontom szerint nem lenne célra vezető jogképességgel felruházni az állatokat, annak ellenére, hogy a jogrendszerben betöltött szerepük ténylegesen különleges. A jogalanyiság nem csak jogosultságokkal, hanem kötelezettségekkel is járna, olyan hozadékokkal, mint a felelősség, amire az állat, természetéből adódóan nem képes, mert nem rendelkezik olyan fejlett öntudattal, mint ahogyan az ember. Másik oldalról vizsgálva az ügyet azonban megállapítható, hogy az állatok pusztá dologként való kezelése sem teljes mértékben helytálló, a dolgozatomban is kifejtett ellentmondások miatt. Van, aki szerint megoldás lehetne egy külön szabályozás létrehozása, vagy részleges jogalanyiság biztosítása az állatok számára, amely szerint mentesülnének az olyan általánosságban elvárható kötelezettségektől, amelyeknek képtelenek lennének eleget tenni, viszont a kapott jogok elősegítenék a jog adaptációját a társadalmi változásokhoz. Szeretném felhívni a figyelmet, hogy a részleges jogalanyiság biztosítása alatt nem az állat jogalannyá tétele értendő. A teljes

⁵⁴ VETTER–ÓZSVÁRI i.m.

⁵⁵ Richard A. EPSTEIN: The Terror of Animal Rights. 08. 02. 2004. www.capitalismmagazine.com/2004/02/the-terror-of-animal-rights-2/

⁵⁶ Richard GARNER: Animal rights, political theory and the liberal tradition. *Contemporary Politics*, Vol. 8., Iss. 1. (2002) 7–22.

jogalanyiség egyik fő akadálya az, hogy az állat természeténél fogva képtelen lenne a jogait érvényesíteni, a kötelezettségeinek pedig eleget tenni. Szükség van ehhez az emberre és az államra, amely ki tudja kényszeríteni az érdekeiket. Azonban érdekes lehet annak a gondolata, hogy az állatokat alapvetően olyan jogalanyiséggel ruházzák fel, amelyek keretében jogok illetnék meg őket, de kötelezettségek nem terhelnék. Így a rendszer alapjaiban változna meg: a jelenlegi, az ember törvényben előírt állatvédelmi kötelezettsége helyett az állatok „jogai”, mint például az élethez való jog vagy a méltósághoz való jog, mint védendő érték jelenne meg, azt önmagában nem lehetne megsérteni. Ezzel az egyik probléma azonban a dolgozatomban már kifejtettek alapján az, hogy nincs egységes állatfogalom, nehéz lenne behatárolni, hogy mely állatok részesülhetnének ebben. Egy másik felmerülő akadály pedig az, hogy mely jogok illethetnék meg őket? Hiszen például az élethez való jog vagy a létfenntartáshoz való jog biztosítása már a haszonállatok esetében megdőlt, az állatok védelme, azok élete és a szenvedésük elkerülése fontos, de nem szabad elfelejteni, hogy a vágóállatok az emberiség számára táplálékforrást jelentenek. És akkor még nem említettem a vadászathoz vagy halászathoz kapcsolódó populáció-szabályozást, ami szintén ellentétes a létfenntartás jogával, vagy egyszerűen az állattartást, esetleg az állatkerti állatok fogva tartását, amely a szabad mozgás jogába ütközik, mégis hatalmas károkkal járna, ha számukra ténylegesen biztosítva lenne.

Az állat és ember közötti különbségekből fakadóan az állatvédelmi szabályok óhatatlanul hordoznak, és mindig is hordoztak némi paradox jelleget.⁵⁷ Magyarországon viszonylag későn kezdődött el az állatokhoz, azok védelméhez kapcsolódó érzékenyítés, és ez a jog szabályozásában is meglátszik. Ennek ellenére az utóbbi évtizedekben az tapasztalható, hogy egyre dinamikusabban fejlődik az állatvédelem, a törvénykezés terén is.

Az állatok jogi helyzetét erősítő jogalkotás, az erre irányuló mozgalmak és az, hogy egyre több ember foglalkozik ezzel az üggyel, arra enged következtetni, hogy elindult egy olyan folyamat, amely segíteni fog a jövőben az állatok jogi státuszának rendezésében. Mindenképpen fontosnak tartom az érzékenyítést, nem amiatt, mert úgy gondolom, hogy az állatok jogalannyá tétele lenne a megoldás, hanem azért, mert ha a jogalkotók és a jogalkalmazók átlátják a helyzet fontosságát, hatékonyabb lesz az állat mint dologi jogi – vagy esetleg egy külön, csak állatokat meghatározó – kategóriára vonatkozó szabályozás

⁵⁷ VETTER Szilvia: *Az állatkinzás szabályozása gazdasági és társadalmi mutatók tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő, 2020.

létrehozása. Ebben a tekintetben követendő példának tartom a – magyar jogi hagyományokhoz sok tekintetben egyébként is közel álló – német megoldást.

Akárhogyan is dönt a jövőben a jogalkotó, az állatok annak ellenére, hogy érezni képes lények, továbbá védelmük és megfelelő életkörülményeik biztosítása fontos, védendő érték kell, hogy legyen az emberek számára, semmiképpen sem lehetnek jogalanyok. Tény azonban, hogy a jogrendszernek követnie kell a társadalmi változásokat esetükben is.

A hatékony állatvédelmi, és ezáltal a jogvédelmi rendelkezésekre való igény egyre nagyobb jelentőséget kap, egyre nagyobb igény van a részletes szabályozásra, így azt gondolom, az elkövetkezendő években javulni fog a helyzet. Azonban ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a reális megoldás az állatok jogalanyiségének megteremtése lesz. Mindenesetre az állatok jogi státuszának rendezése még várat magára.

AZ ESKÜ SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA NAPJAINK KÖZJOGÁBAN

MÁTTYUS Marcell

1. Bevezetés

A jog a jogon kívüli, annak kialakulását megelőző eseményekből, intézményekből táplálkozik, azokból merítkezve és általuk formálódva rendeződik jogrendszerbe. Tanulmányomban a jogrendszerek egyik ilyen intézményét, az esküt vizsgálom meg, különös tekintettel a mai magyar közjogban betöltött szerepére.

Az eskü intézménye évezredes történelmi múltra tekint vissza. A római jogtól, a kánonjogon és a feudális középkoron át egészen korunk jogrendszeréig meghatározott szerepet töltött be, változó tartalommal, súllyal és kötőerővel.

Az eskü intézményében ötvöződött az állam alkotta jog, az eskütevő belső lelkiismerete és kötelességtudata, vallási meggyőződése és az állam alkotmányos identitása.

Az eskü, mint minden jogi aktus, akkor lehet helyes, ha az emberi természetben és értelmében, mint valódi jogforrásokon alapszik, melyek Isten teremtő értelmében gyökereznek.¹ Éppen ezért jelen tanulmánynak célja, hogy megvizsgálja, hogy a mai szekuláris Magyarország közjogában van-e szerepe az eskünek a pusztán formalitáson túlmenően, jogi kötőerőt tulajdoníthatunk-e egy olyan intézménynek, mely eredetileg a természetfelettil rendelteszerűen össze van kapcsolódva. A következőkben megvizsgálom, hogy a transzcendens kizárása után beszélhetünk-e esküről és a szakralitás helyébe beléphet-e az erkölcs, tudja-e pótolni azt.

A tanulmányban a közjogi szempontból releváns esküket kívánom megvizsgálni.

¹ Wolfgang WALDSTEIN: *A szívébe írva – Természetjog, mint az emberi társadalom alapja*. Budapest, Szent István Társulat, 2015. 13.

2. Az eskü fogalma

Az eskü eredendően vallási tartalommal bíró intézmény, melyet a Magyar Katolikus Lexikon definiál, miszerint az eskü „Isten és az Ő nevének tanúságul hívása az igazság mellett, a vallásosság cselekedete.”² A Magyar Értelmező Szótár az esküről szintén rögzíti, hogy vallási aktus és definíciója szerint az eskü „Istenre, mint tanúra, vagy valamely szent dologra hivatkozó ünnepélyes kijelentés vagy ígélet.” A szótár szerint továbbá az eskü bizonyítási eszközként is elfogadott bírósági eljárásokban.³ Megállapítható tehát, hogy a vallási és jogi jelleg összefonódása itt is megerősítést nyer, ezen kettős természet kölcsönöz sajátos szerepet az eskünek a magyar jogrendszerben.

Az eskü eredetileg tartalmát tekintve a közösség személyi, természetfeletti és gazdasági viszonyaira irányult és célja a magasabb rendű igazságok bizonyítása volt.⁴ A szakrális segítségül hívása vagy annak való felesküvés azt jelzi, hogy a mondottak igazságtartalmát egyéb bizonyítási mód hiányában az támasztja alá, hogy a földi dimenzió túlmutató entitást von be az eskütevő a tanúskodásba, mely természeténél fogva nem ellenkezhetsz a valósággal.

Az esküt ünnepélyes formában alkalmazták a kezdetektől fogva. Valamilyen bevett, ismételhető módon, az eskütevő szimbolikusan fogalmazta meg állítását a közösség számára is érthető módon.⁵ A történelem során kétféle eskütípus terjedt el a legszélesebb körben, az állító és az ígérő eskü.⁶ Előbbit jellemzően a bírósági eljárásokban alkalmazták, míg utóbbit valamilyen tisztség betöltése megkezdésekor, valamilyen ünnepélyes szertartás keretében alkalmazták.

3. Az eskü formái a mai magyar jogrendszerben

Az eskü a Jogi Lexikon szerint kétféle formában volt ismert itthon. Egyrészt valamilyen szerződés megerősítéseként funkcionált, másrészt perbeli bizonyításban valamilyen tény igazolására szolgált. Az esküt a Lexikon szerint a mai

² RÁCZ András – PÁSZTOR Miklós (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*.
<http://lexikon.katolikus.hu/E/esku%20C3%BC.html>

³ PUSZTAI Ferenc (főszerk.): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. 2. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008. 325.

⁴ MARÓTI Gábor: Az eskü vallás- és jogtörténeti kérdései. IN: TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai* Budapest, Gondolat, 2020. 739.

⁵ MARÓTI I. M. 739.

⁶ SCHANDA Balázs: Az eskü a mai magyar közjogban. *Iustum Aequum Salutare*, II. évf., 2006/3–4. 151.

magyar jog tiltja.⁷ Fontos ezért megvizsgálni, hogy a hatályos jogszabályok hogyan is rendelkeznek az eskü kérdésében.

Az esküt két esetben alkalmazták a magyar jogtörténet során, egyrészt a hivatali beiktatások során, másrészt a bírósági perek alkalmával bizonyítás-képpen. A régi Polgári Perrendtartás rendelkezett is az esküről a Bizonyítás fejezetben, ahol rögzítette, hogy „Eskünek a perben helye nincs.”⁸ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény ezzel szemben egyáltalán nem rendelkezik az esküről. A törvény úgy fogalmaz, hogy a bíróság „bizonyítási eszközök alkalmazásához nincs kötve, szabadon felhasználhatja a felek előadásait, valamint minden bizonyítékot, amely a tényállás megállapítására alkalmas.” A bírói gyakorlatot és a korábbi Perrendtartást vizsgálva azonban megállapítható, hogy az eskünek továbbra sincs helye a bírósági eljárásokban.

A Jogi Kódex szigorú tiltó rendelkezésével ellentétesnek látszik, hogy számos jogszabály írja elő valamilyen eskünek a letételét, így a következőkben ezt a látszólagos ellentmondást fogom vizsgálni.

3.1. Az állampolgári eskü

Az eskü és az alkotmányjog kapcsolata szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír az állampolgári eskü, melyet az állampolgárságról szóló törvény szabályoz. A törvény deklarálja, hogy a honosított vagy visszahonosított személy állampolgársági esküt vagy fogadalmat tesz választása szerint.⁹ Az eskütétel külső jegyei szempontjából az van szabályozva csupán, hogy a lakóhely szerint illetékes polgármester vagy a külképviselet vezetője előtt kell letenni. Megállapítható, hogy a rituális vonások tekintetében a mai szabályozás meglehetősen kötetlen, a szertartásos jelleg szinte csupán a szöveg ünnepies jellegére korlátozódik.

A törvény lehetőséget ad, hogy a cselekvőképtelen személy helyett törvényes képviselője tegyen fogadalmat vagy esküt, mely az egyén morális felelősségét az eskü kapcsán kérdésessé teszi.

Az állampolgárságról szóló törvény külön szöveget ír elő az eskü és a fogadalm számára. Ennek megfelelően az eskütevő az alábbiak szerint tesz esküt:

⁷ LAMM Vanda (főszerk.): *Jogi Lexikon*. Budapest, CompLex, 2009. 215.

⁸ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 166. § (2).

⁹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 6. §.

„Én, ... esküszöm, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. Magyarországnak hű állampolgára leszek, az Alaptörvényt és a jogszabályokat tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mértelen megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom. Isten engem úgy segítjen.”

A fogadalom szövege pedig a következő:

„Én, ... fogadom, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. Magyarországnak hű állampolgára leszek, az Alaptörvényt és a jogszabályokat tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mértelen megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom.”

A két szöveget összevetve nyilvánvaló különbségeket figyelhetünk meg. Így az eskütevő az *esküszöm* szót használja a *fogadom* helyett, továbbá a fogadalom szövegétől eltér annyiban, hogy a végéhez hozzáteszi az évszázadok során az eskütételekhez hozzá nőtt vallásos formulát, az „Isten engem úgy segítjen!” fohászt. A distinkció tehát világos, a törvény mégis deklarálja, hogy a fogadalom és az eskü egyenértékű. Az eskü és a fogadalom tartalmi megkülönböztetésének tilalmát a vallás és lelkiismereti szabadsághoz való jog teszi szükségessé. A két intézmény tartalmi összehasonlítását a későbbiekben fogom elvégezni.

Az eskü és a fogadalom tekintetében is megegyezik azonban a törvényhozó azon szándéka, hogy ezzel az ünnepélyes aktussal az állampolgárt a hazája irányában erkölcsi kötelezettségvállalásra bírja.¹⁰

3.2. Hivatások, foglalkozások, tisztségek betöltéséhez kapcsolódó eskü

Az Alaptörvény két helyen is deklarálja az eskü szükségességét. Az Állam című fejezet 16. cikke úgy rendelkezik, hogy a Kormány tagjainak az Országgyűlés előtt esküt kell tenniük.¹¹

¹⁰ SCHANDA Balázs: Az államalkotó tényezők. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 109.

¹¹ Magyarország Alaptörvénye 16. cikk (9) bekezdés.

Hasonlóképpen a 11. cikk-ben rögzíti, hogy a megválasztott köztársasági elnök „hivatalba lépését megelőzően az Országgyűlés előtt esküt tesz”.¹² Az Alaptörvény tehát nem tesz említést a fogadalomtétel lehetőségéről, az eskütételt kizárólagosan írja elő. Fontos ezért megvizsgálni, hogy a köztársasági elnök által tett eskü vajon napjainkban is eskünek minősül-e a hagyományos értelemben, továbbá, hogy valóban kizárja-e a törvény a fogadalom lehetőségét.

A közjogi tisztségviselők eskütételének szövegét az egyes közjogi tisztségviselők esküjéről és fogadalmáról szóló 2008. évi XXVII. törvény rögzíti, mely szerint az Országgyűlés által megválasztott személy a következők szerint tesz esküt vagy fogadalmat.

„Én, (az eskütevő neve) fogadom, hogy Magyarországhoz és annak Alaptörvényéhez hű leszek, jogszabályait megtartom és másokkal is megtartatom; (a tisztség megnevezése) tisztségemet a magyar nemzet javára gyakorolom. (Az eskütevő meggyőződése szerint) Isten engem úgy segítjen!”¹³

A törvényi szabályozás értelmében az eskü és a fogadalom szövege tehát teljes mértékben megegyezik egymással, a különbség csupán abban áll, hogy a köztisztviselő meggyőződése szerint segítségül hívhatja Istent az évszázadok óta elterjedt „Isten engem úgy segítjen!” felkiáltással.

Megállapítható tehát, hogy annak ellenére, hogy az Alaptörvény kifejezetten eskütételt ír elő a Kormány tagjai és a köztársasági elnök számára, az eskütételt szabályozó külön törvény mégis lehetővé teszi a választást fogadalom- és eskütétel közt. Az ellentmondásnak az a magyarázata, hogy a mai szekuláris államban az Istenre való utalás nélkül tett eskünek tűnő fogadalmak, inkább ünnepélyes ígéreteként értelmezhetők, mint eskünek¹⁴ ahogyan ezt tartalmazza a Magyar Értelmező Kéziszótár is.¹⁵ Ennek megfelelően az Alaptörvény sem hagyományos értelemben vett eskütételt kíván meg a kormány tagjaitól és a köztársasági elnöktől. Így érvelt az Alkotmánybíróság is, mikor deklarálta, hogy az eskü jogi jellege egyenértékű a fogadaloméval.¹⁶

¹² Magyarország Alaptörvénye 11. cikk (6) bekezdés.

¹³ Egyes közjogi tisztségviselők esküjéről és fogadalmáról szóló 2008. évi XXVII. törvény 1. §.

¹⁴ SCHANDA (2006) i. m.152.

¹⁵ PUSZTAI i. m. 325

¹⁶ 47/2009. (IV. 21.) AB határozat III. 2.5.

A jogalkotók általában úgy írnak elő eskütételi kötelezettséget, hogy az nem tartalmaz semmilyen vallási utalást,¹⁷ másrészt a 2008. évi XXVII. törvény egyaránt eskünek nevezi a fogadalmat és az esküt a megkülönböztetést követően.

Az *eskü* szó használata az Alaptörvényben indokoltnak tekinthető azon vonatkozásában, hogy az eskü szó jellegénél fogva jobban beleillik a szövegkörnyezetbe, mint a fogadalom és a magyar jogi tradícióknak is jobban megfelel. Az Alaptörvény preambuluma a Nemzeti hitvallás, melynek elnevezése is utal a transzcendens kiemelt szerepére. Az Alaptörvény első mondata a Himnuszról ismert, „Isten áldd meg a magyart!” felkiáltással kezdődik és az Alaptörvény utolsó mondataiban az országgyűlési képviselők Isten és ember előtti felelősségére való hivatkozás jelenik meg. Ebből adódóan a transzcendens és ezáltal az eskü -mely az Isten és az emberek felé való felelősséget ruház az eskütevőre – természeténél fogva illeszkedik az Alaptörvénybe. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Himnusz idézett sora inkább szimbolikus jelentőséggel bír, mint jogi relevanciával.¹⁸ A transzcendens megjelenítését – számos más európai állam alkotmányához hasonlóan – aligha lehet a vallási elkötelezettség megnyilvánulásának tekinteni.¹⁹ Az idézett Isten előtti felelősség deklarálása az emberi hatalom korlátozott voltát hivatott deklarálni, mely egyben kiemeli a törvényhozók erkölcsi felelősségét is.²⁰ Megállapítható tehát, hogy a szakralitás és transzcendens elsősorban a szimbolizmus miatt kap kiemelt helyet az Alaptörvényben.

Az Alkotmánybíróság kifejtette a korábbi Alkotmány hasonló szabályozása kapcsán, hogy az eskü vallási jelleggel nem bír,²¹ továbbá világos, hogy ezen szabályozással az állam a jogot próbálja távoltartani a transzcendens világtól. Azonban a tény, hogy az Alaptörvény esküt említ és csak az azt szabályozó törvényben jelenik meg a fogadalom is, a joghierarchia és az eskü intézményének szimbolikus jelentősége okán a két intézmény eltérő súlyát sugallja.

¹⁷ SCHANDA (2006) i. m. 153.

¹⁸ Ferenc HORKAY HÖRCHER: The National Avowal. In: Lóránt CSINK – Balázs SCHANDA – András Zs. VARGA (ed.): *The Basic Law of Hungary. A first Commentary*. Dublin, Clarus Press – National Institute of Public Administration, 2011. 25., 34.

¹⁹ KURUNCZI Gábor – VARGA Ádám: Gondolatok az új alaptörvényről, különös tekintettel a nemzeti hitvallásra. In: VARGA Norbert (szerk.): *Az új Alaptörvény és a jogélet reformja*. Szeged, SZTE ÁJTK DI, 2013. 131.

²⁰ SCHANDA Balázs: Világnézeti és erkölcsi kérdések az új alkotmányban. In: DRINÓCZI Tímea – JAKAB András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011*. 1. k. Budapest–Pécs, Pázmány Press, 2013. 126.

²¹ 47/2009. (IV. 21.) AB határozat.

Az 1946. évi I. törvénycikk Magyarország államformájáról lehetővé tette, hogy a megválasztott köztársasági elnökök választhassanak, hogy a Nemzetgyűlés előtt esküt vagy fogadalmat kívánnak tenni. A törvény jó példának tekinthető, mert a monarchiát megszüntetve, jogilag megteremtette a parlamenti köztársaságot itthon, így alkotmányos jelentősége meghatározó.²² Ezen törvény értelmében az eskütevőknek a következő szöveget kellett elmondaniuk.

„Én, esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz és annak alkotmányához hű leszek. Törvényeit és törvényerejű szokásait megtartom, és másokkal is megtartatom, és köztársasági elnöki tisztemet a Nemzetgyűléssel egyetértésben a magyar nép javára gyakorlom. Isten engem úgy segítjen.”

A fogadalom szövege a következő volt.

„Én, becsületemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy Magyarországhoz és annak alkotmányához hű leszek. Törvényeit és törvényerejű szokásait megtartom, és másokkal is megtartatom, és köztársasági elnöki tisztemet a Nemzetgyűléssel egyetértésben a magyar nép javára gyakorlom.”²³

Világos tehát, hogy ezen törvényben az eskü egyértelműen különválasztható volt a fogadalomtól. Az eskü- és fogadalomtétel összehasonlítását a későbbiekben fogom elvégezni.

A fenti szabályozáshoz hasonlóan, az Alaptörvényben is indokolt lehetne mindkét lehetőség feltüntetése és azok konkrét szabályozása az eskütételt szabályozó törvényben kerülhetne kifejtésre, mely így megfelelné a jogszabály hierarchiának is.

Természetesen ez esetben is tiszteletben kellene tartani az állam és a vallás Alaptörvényben foglalt különválasztását, melynek értelmében a vallási formulák eskübe történő foglalását továbbra is a jelenleg érvényben lévő szimbolikus módon lehetne megtenni, hiszen az 1946-os esküszövegben teljesülnek a szakrális eskü szükséges követelményei.

²² KUKORELLI István: *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban*. Budapest. Századvég, 2006. 32.

²³ Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikk 6. §.

Az országgyűlési képviselők a Hárszabály értelmében a közjogi tiszttségviselők esküjét és fogadalomát szabályozó törvény szerint kötelesek esküt tenni, így ők is jogosultak választani eskü és fogadalomtétel közt.²⁴

A bírói eskütételt a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló törvény szabályozza, mely szintén a közjogi tiszttségviselőkre vonatkozó fogadalom- és eskütételt írja elő. Azonban eltérést jelent, hogy szükségessé teszi a szöveg kiegészítését azzal, hogy az eskü- vagy fogadalomtevők megfogadják, hogy az ügyek vitele során az igazságszolgáltatás alapelveit, – így például a részrehajlás nélküli ítélkezést – tiszteletben fogják tartani.²⁵ Megfigyelhetők tehát azok az évszázadokra visszanyúló esküelemek is, melyek részletezik azon feladatköröket és elvárt magatartási normákat, melyeket az eskütevőnek a jövőben el kell látnia és be kell tartania.

A Honvédség tényleges állományának tagjai számára is két lehetőség áll rendelkezésre, a fogadalom- vagy az eskütétel. A kettő szövege teljes mértékben megegyezik, mind az eskü mind pedig a fogadalomtevő az *esküszöm* szót használja, a különbség csupán a megszokott fohász tetszőleges hozzátoldásában van.²⁶

Különleges szabályozás található az ügyvédi tevékenységről szóló törvényben, mely előírja, hogy a területi ügyvédi kamara elnöke előtt kell esküt tennie az ügyvédnek, a kamarai jogtanácsosnak és az alkalmazott ügyvédnek, míg az ügyvédjelöltnek és a jogi előadónak csupán fogadalomtételi kötelezettsége van. Az eskü tartalmi elemei a megszokottak – Magyarországnak és az Alaptörvényhez fogadott hűség, feladatok szakszerű és etikus ellátására való ígéret- és szintén lehetőség van az eskü kiegészítésére az „Isten engem úgy segéljen!” fohással. A fogadalom szövegének meghatározását a kamarai szabályzatra bízta a törvény.²⁷ A Magyar Ügyvédi Kamara szabályzata az ügyvédjelöltek és a jogi előadók fogadalmá kapcsán megegyezik, csupán a hivatások és munkakörök megnevezésében mutatkozik különbség. Szintén lehetővé teszi a szabályozás, hogy a fogadalomtevő a fogadalmat kiegészítse a fohással, az eskütől annyiban tér el a szöveg, hogy a fogadalomtevő *esküszöm* helyett *fogadom* szót használ.²⁸

²⁴ Egyes hárszabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) OGY határozat.

²⁵ A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 22. §.

²⁶ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 40. §.

²⁷ Az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény 7. §.

²⁸ Az ügyvédjelölti és a jogi előadói fogadalom szövegéről szóló 4/2017. (VII. 10.) MÜK szabályzat.

Az ügyészeknek is a köztisztviselőkről szóló törvény szerinti szabályozás szerint kell esküt tenniük, kiegészítve az elfogulatlan és részrehajlás nélküli munkavégzésre tett ígérettel. Az eskü szimbolikus jellegét támasztja alá, hogy a legfőbb ügyésznek az Országgyűlés előtt, a legfőbb ügyész helyettesnek a köztársasági elnök előtt, a többi ügyésznek a munkáltatói jogkör gyakorlója előtt kell esküt tenniük.²⁹

A fentiekhez hasonlóan kell esküt tennie az igazságügyi alkalmazottaknak,³⁰ könyvvizsgálóknak,³¹ közjegyzőknek³² a választási szervek, bizottságok tagjainak,³³ a Nemzeti Adó- és Vámhivatal tisztviselőinek és pénzügyőreinek.³⁴

Előfordulhat, hogy a szabályozás eskütételi kötelezettséget ír elő, azonban a fohással történő kiegészítést nem teszi lehetővé a jogalkotó. Ilyen szabályozás vonatkozik a hivatásos vadászokra.³⁵ Amennyiben valaki az eskütételét formailag külön, de közvetlenül azt követően meg szeretné erősíteni személyes meggyőződésből, azt a vallásszabadság jogából fakadóan szabadon megteheti amennyiben a jogszabályi eskütétel feltételeit betartotta.³⁶ Korábban ugyanilyen szabályozás vonatkozott az erdészekre, a mezőőrökre és hegyőrökre is,³⁷ azonban a hatályos törvények értelmében lehetőségük van meggyőződés szerint kiegészíteni az esküt.³⁸

Különleges szabály vonatkozik a polgármesterekre és önkormányzati képviselőkre,³⁹ a különleges jogállású szervek foglalkoztatottjaira,⁴⁰ a közjegyző

²⁹ A legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról szóló 2011. évi CLXIV. törvény 16. §.

³⁰ Az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonyáról szóló 1997. évi LXVIII. törvény 16. §.

³¹ A Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről szóló 2007. évi LXXV. törvény 15. §.

³² A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 21. §.

³³ 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról 37. §.

³⁴ 2020. évi CXXX. törvény a Nemzeti Adó- és Vámhivatal személyi állományának jogállásáról 44. §.

³⁵ 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadásatról szóló 1996. évi LV. törvény végrehajtásának szabályairól.

³⁶ SCHANDA (2006) i. m. 154.

³⁷ 29/1998. (IV. 30.) FM r. a mezőőrök és a hegyőrök szolgálati viszonyáról, 2. §.

³⁸ A mezőőrök és a hegyőrök szolgálati viszonyáról szóló 40/2021. (X. 27.) AM rendelet; az erdészeti szakszemélyzet és az erdészeti szakirányító vállalkozás tevékenységének és nyilvántartásának, valamint az erdészeti szakszemélyzet továbbképzésének szabályairól szóló 244/2020. (V. 28.) Korm. rendelet.

³⁹ Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény.

⁴⁰ A különleges jogállású szervekről és az általuk foglalkoztatottak jogállásáról szóló 2019. évi CVII. törvény.

jelöltekre és közjegyzőhelyettesekre⁴¹ és a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjaira.⁴² Ezen hivatások gyakorlói az eskütételük során „becsületemre és lelkiismeretemre fogadom” kezdettel tesznek esküt, melyet a polgármesterek és önkormányzati képviselők, a rendvédelmi szervek hivatásos tagjai, a különleges jogállású szervek foglalkoztatottjai kiegészíthetnek a fohással meggyőződésük szerint, míg a közjegyző jelöltek és közjegyzőhelyettesek esetében nem szerepel ez a fordulat. Amennyiben az eskü hagyományos követelményeiből indulunk ki, láthatjuk, hogy a lelkiismeretre és becsületre tett fogadalom nem felel meg az eskü követelményeinek, különösen igaz ez arra az esetre, ha azt fohással sem egészíti ki a fogadalomtevő. Ennek ellenére a jogalkotó mégis eskünek nevezi a fogadalom ezen típusát is.

Látható a jogalkotói szándék, hogy az utóbbi években lehetővé tette a legtöbb foglalkozás és hivatás esetében a választási lehetőséget a vallásos emberek számára, hogy esküjüket fohással egészítsék ki és ezzel segítse a lelkiismerti- és vallásszabadsághoz való jog érvényesülését, azonban ez a szabályozás meglehetősen inkonzisztens. Nem világos, hogy a hivatásos vadászok esetében miért rendelkezik eltérően a jogszabály.

4. Az eskü jogi kötőereje a mai magyar jogrendszerben

4.1. Az eskü, mint feltétel

Az eskü szimbolikus jellege került hangsúlyozásra az eddigiek során, azonban fontos megvizsgálni, hogy jogintézményként mennyire van ma tényleges szerepe. Ennek legalkalmasabb módja, ha megvizsgáljuk, hogy milyen jogkövetkezményekkel számolhat az, aki megszegi esküjét vagy az eskütétel elmaradásának vannak-e jogkövetkezményei.

Az eskü jogi szerepe kapcsán szükséges megvizsgálni, hogy van-e jogkeletkeztető hatása a beiktatások során tett eskünek.

Így például az országgyűlési képviselők eskütétel és az azt követően aláírt esküokmány hiányában nem vehetnek részt az üléseken, nem gyakorolhatják tanácskozási és szavazati jogukat, nem nyújthatnak be indítványt és egyéb képviselői jogait sem gyakorolhatják. A tiltás olyan szigorú, hogy a képviselő

⁴¹ A Magyar Országos Közjegyzői Kamara 40. számú iránymutatása.

⁴² A rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény.

akkor sem gyakorolhatja ezen jogait, ha esküokmánya érvényessége kérdésessé válik.⁴³

A köztársasági elnöki eskü közvetlen joghatásai kapcsán megállapítható, hogy az Alaptörvényi rendelkezések alapján az eskü letétele a hivatalba lépés feltétele. Ennek megfelelően elmaradásának közvetlen joghatása annyi, hogy annak hiányában nem gyakorolhatja a megválasztott személy a köztársasági elnök hatás- és feladatköreit. Az államfő jogai és kötelezettségei azonban nem az eskühöz kapcsolódnak, hanem a tisztséghez.⁴⁴

Az állampolgársági eskü szükségességét a törvény deklarálja, ahhoz konkrét jogkövetkezményként az állampolgársági jog megszerzését társítja, melynek értelmében az eskü- vagy fogadalomtétel napján szerzi meg a honosított személy az állampolgárságot. Kivételt jelent azonban, ha a honosított személy olyan állapotba kerül, amely megakadályozza a fogadalom- vagy eskütételben. Ilyen esetben az állampolgárságot a honosítási okirat kiállításának napján szerzi meg.⁴⁵ Ezen szabályozás értelmében tehát az állampolgári eskü csupán főszabály szerint feltétele az állampolgárság megtételének, azaz nincs rögzítve, hogy az eskü letétele az állampolgárság megszerzésének konstitutív feltétele lenne, annak beállta inkább a honosítási okirat kiállításától függ. Jelen esetben tehát az eskü szimbolikus jelentősége, az ország irányába való érzelmi elköteleződés a hangsúlyosabb a tényleges jogi kötőerőnél.

Az ügyvédi tevékenység gyakorlásának kötelező feltételeként írja elő az ügyvédi esküt vagy fogadalmat az ügyvédi tevékenységről szóló törvény, melynek letételére határidőt is szab.⁴⁶

Az ügyészekre vonatkozóan is közvetlen joghatást vált ki az eskütétel, így a törvény rögzíti, hogy az ügyész az eskütételt követően kezdi meg működését, és főszabály szerint a kinevezéstől számított nyolc munkanapos határidőt szab az eskü letételére. A törvény rendelkezése értelmében akadály esetén ezt a határidőt az akadály megszűnésétől kezdve kell számítani, azonban, ha a kinevezést követő három hónap elteltével sem tette le az esküt az ügyész, ügyészi szolgálati viszonya megszűnik.⁴⁷

⁴³ 2012. évi XXXVI. törvény.

⁴⁴ PETRÉTEI József: *A köztársasági elnöki intézmény a magyar alkotmányjogban 1989-2014*. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2018. 159.

⁴⁵ 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról 6. §.

⁴⁶ Az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény 7. §.

⁴⁷ A legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról szóló 2011. évi CLXIV. törvény 16. §.

A bírák esküjének is közvetlen joghatása van, hiszen az említett törvény előírja számukra, hogy tevékenységük megkezdése előtt, a kinevezést követő nyolc munkanapon belül esküt kell tenniük a bíróság elnöke előtt.⁴⁸ Az eskütétel hiányában a bírói jogkörök nem gyakorolhatók.

Az igazságügyi alkalmazottak számára deklarálja a törvény az eskütétel tényét és azt, hogy a tevékenység megtétele előtt kell letenni a munkáltatónál, továbbá akadályoztatás esetén annak megszűnésétől számított nyolc napos határidőt rögzít.⁴⁹ Szintén az eskütételt követően gyakorolhatják jogaikat a választási bizottság tagjai,⁵⁰ a vadászok, akiket az eskütételt követően vesznek nyilvántartásba,⁵¹ a mezőőrök, akik az eskütételt tartalmazó esküokmány kiállítását követően láthatják feladataikat⁵² és az erdészeti szakszemélyzet tagjai.⁵³

A közjegyzők esetében is feltétele a működésnek az eskütétel, hiszen annak hiányában a miniszter a közjegyzői szolgálat megszűnését állapítja meg.⁵⁴ Ezen esetben tehát az eskü a szimbolikus jelentésen túlmenően tényleges jogkeletkeztető aktusként funkcionál, a jogosultság az eskü tényéből fakad.

A polgármesterrel kapcsolatban a törvény rögzíti, hogy jogai és kötelezettségei megválasztásával keletkeznek, továbbá deklarálja az eskütétel szükségének tényét a megválasztást követően.⁵⁵

A rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagja az eskü letételéig nem állíthatók szolgálatba, amennyiben pedig megtagadja az eskütételt a szolgálati viszony létesítésére az érvénytelenség szabályait kell alkalmazni.⁵⁶

Megállapítható, hogy a különböző tisztségek, hivatások és hivatalok betöltése előtt teendő esküknek és fogadalmaknak a jogosultságok gyakorlására és kötelezettségek teljesítésére irányuló szabályozása változatos szigorúságú, így az eskü szimbolikus jellege hol háttérbe szorul, hol előtérbe kerül, azonban az eskünek minden esetben van joghatása.

⁴⁸ A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 22. §.

⁴⁹ Az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonyáról szóló 1997. évi LXVIII. törvény 16. §.

⁵⁰ A választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény 37 §.

⁵¹ 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény végrehajtásának szabályairól.

⁵² A mezőőrök és a hegyőrök szolgálati viszonyáról 40/2021. (X. 27.) AM rendelet.

⁵³ Az erdészeti szakszemélyzet és az erdészeti szakirányító vállalkozás tevékenységének és nyilvántartásának, valamint az erdészeti szakszemélyzet továbbképzésének szabályairól szóló 244/2020. (V. 28.) Korm. rendelet.

⁵⁴ A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 22. §.

⁵⁵ Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény.

⁵⁶ A rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény.

4.2. Esküszegés

Az eskü jogi szerepének vizsgálatához szükséges megvizsgálni, hogy az eskütétel során milyen kötelezettséget vállalt az eskütevő. Az eskü- és fogadalomszegés kapcsán fontos hangsúlyozni azok erkölcsi vonását. Azáltal, hogy az eskütelekekből kiemelték a vallási emelet – a jogi relevanciával nem bíró fohással történő toldást leszámítva – a szakralitás helyébe az erkölcs lépett. Ezáltal az állam, mintegy biztosítékként beemelte a jogrendszerbe az eskütevő lelkiismeretét és az egyes szabályok betartásának biztosítékául a hivatalokat betöltők erkölcsi mércéjét tette meg.⁵⁷

Ennek megfelelően az esküszegés nem csak a taxatív módon felsorolható kihágásokkal követhető el, bár a hivatali esküben és fogadalomban ígérték megszegése esetén meg kell vizsgálni, hogy azzal az esküszegő jogszabályt is segett-e, mivel ilyen esetben a jogszabályszegés szankciója az esküszegés szankciója is. Az esküszegés akár önmagában is értékelhető ennek kapcsán, hiszen súlyosbító körülményt jelenthet, ha az elkövető a hivatási vagy hivatali szabályok megtartására fel is esküdött. Az esküszegéssel megvalósított szabályszegéshez fűződő szankció azonban jellemző módon közvetlen a szabályszegést bünteti csupán.

Amennyiben jogszabálysértés nem történik, az esküszegés az eskü jogon kívüli része tekintetében továbbra is bekövetkezhet az eskü erkölcsi jellege miatt, ilyen esetben a szankció is jogon kívüliek lesznek.⁵⁸ Így azon túlmenően, hogy az eskü vagy fogadalomtevő köteles betartani a fogadalomban vagy esküben ígérteket, - így például a bíró köteles pártatlanul eljárni ítélezése során – meg kell felelnie annak az erkölcsi mércének, melyet magával szemben szubjektív módon támasztott és amelyet az általa betöltött hivatal, foglalkozás tőle objektív módon elvár. Így esküszegés esetén a konkrét következményeken túlmenően – hivatalvesztés, egyéb jogi szankciók – az esküszegő személyes hitele és becsülete is odavész.⁵⁹ Az erkölcsi következményeket illetően nem lehet egy egységes, minden hivatás és hivatal kapcsán alkalmazható szankcióról beszélni, így a különböző súlyú hivatalokat betöltő személyek esküje értelemszerűen eltérő követelményeket von maga után. A társadalom által támasztott objektív erkölcs vonatkozásában egy fontos közjogi hivatalt betöltő személy esküszegésének következményei súlyosabbak egy erdészeti szakember

⁵⁷ SCHANDA (2006) i. m. 157.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

esküjének megszegésénél. Az esküszegések következményei is eltérnek ezért, így a rendőri esküszegés következtében a rendőrségbe vetett általános bizalom szenved csorbát, a vezető politikusok esküszegése az egész társadalom erkölcsi mércéjét viszi lejjebb, a helyi önkormányzat tisztviselőjének esküszegése pedig a helyi közösség erkölcsiségét rombolja.⁶⁰ Az esküszegés történhet pusztán az etikai szabályok megszegésével, így például a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe kifejezetten rögzíti, hogy „Etikai vétség alapos gyanúja a jogszabályok formális betartása esetén is felmerülhet.”⁶¹

4.3. Az eskü tartalma

Amíg az egyház és az állam szorosabb együttműködésben létezett, az eskü a társadalom és az állam számára biztosítékként szolgált akképpen, hogy a transzcendens bevonásával tett ígéret kötőereje a társadalom által egyöntetűen elismert és tisztelt tény volt. A szekularizáció megjelenésével az eskü általánosan elismert objektív ereje háttérbe szorult, hiszen a vallási elemek értelemszerűen kevesebbet jelentettek egy nem vallásos vagy más vallású személy számára, mint annak, akit esküjét hite szerint is kötelez.

Az eskü tehát vegyíti a jogi és jogon kívüli elemeket, utóbbiak esetében a vallásosságot az erkölcs váltotta fel.⁶² Az eskütétellel az eskütevő nem csupán a jogszabályok betartását ígéri, hanem egyúttal ígéretet tesz az etikus magatartásra is. Közös elemet jelent a különböző közjogi tisztségek és hivatások esküjében, hogy az eskütevők hűséget fogadnak Alaptörvénynek és országnak. Ez a hűség értelemszerűen túlmutat a konkrét hazaárulástól való tartózkodáson, ahogyan a hivatásos vadásznak a gondjaira bízottakra való lelkiismeretes vigyázása sem csupán azt jelenti, hogy nem rongálja az erdőt. Az erkölcsi és jogi elemek tehát az eskünek egyaránt tartalmi részét képezik, azokkal próbálja az állam az esküben mondottak megtartására bírni az eskütevőt.⁶³

Az eskü kötőereje tehát nem csupán a többi jogintézménynél tapasztalt jogerő miatt köti az eskütevőt, hanem – ahogyan az esküszegésnél részleteztem – az embernek magával szembeni morális kötelességtudata és lelkiismerete által

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Vö. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe 2018. <http://tinyurl.com/mspszved>

⁶² SCHANDA (2006) i. m.

⁶³ Uo.

is. Ennek értelmében az eskü személyesen kötelezi az eskütevőt, ami a más személy nevében tett eskü intézményét kérdésessé teszi.

5. Fogadalom – eskü elhatárolás: transzcendens nélkül van-e értelme esküdni?

5.1. Eskü és fogadalom a jogszabályokban

A fentebb vázoltak szerint a jogalkotó az eskü- és a fogadalomtétel tekintetében úgy járt el, hogy a kettőt egymással egyenértékűnek tekinti. Ezt az egyenlőséget az állampolgárságról szóló törvényben deklarálta.⁶⁴ Az eskü és a fogadalom egyenértékűsége megmutatkozik abban is, hogy a törvény eskünek nevezi a fogadalmat is egyes esetekben.⁶⁵ Ennek megfelelően az érintett fél választhat, hogy fogadalmat vagy esküt kíván tenni, a joghatásokban nincs különbség.

A konkrét törvényi szabályozásokban megfigyelhettük, hogy a különbség az eskü és a fogadalom közt többnyire abban nyilvánul meg, hogy az eskütevők hozzáteszik az „Isten engem úgy segítjen!” fohászt az eskü végéhez, míg a fogadalomtevők ezt nem teszik meg. Erre példa az erdészeti szakszemélyzet esküje vagy fogadalma, mely az *esküszöm* szóval kezdődik és a különbség csupán a fohász elmondásában van.⁶⁶ Különleges a hivatásos vadászok esküje – ahogyan már említettem –, hiszen itt csupán informálisan lehet kiegészíteni a fohással az esküt, de a törvény mégis esküt említ és fogadalmat nem.⁶⁷ A közjogi tisztviselők esküje esetében a distinkció csupán a törvény címében létezik, a későbbiekben esküként említi a törvény a fogadalmat is, mégis az eskütevő az esküt a *fogadom* felütéssel kezdi.⁶⁸

Az eskü és a fogadalom közti distinkció mégis megjelenik néhol, a legszembetűnőbben a már tárgyalt jogi előadók és ügyvédjelöltek fogadalmának szabályozásában. Az ügyvédjelölt és a jogi előadó számára fogadalomtételi kötelezettséget ír elő a törvény, míg az ügyvéd, a kamarai jogtanácsos és az alkalmazott ügyvéd esküt köteles tenni. A törvény ezt követően az ügyvédi

⁶⁴ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 6. §.

⁶⁵ 2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről 7. §.

⁶⁶ 244/2020. (V.28.) Korm. rendelet.

⁶⁷ 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet.

⁶⁸ 2008. évi XXVII. törvény.

eskün belül is disztíngvál, hiszen rögzíti, hogy az ügyvédi tevékenység feltétele az ügyvédi eskü illetve a fogadalom.⁶⁹

Ez a törvényben megfogalmazott distinkció a korábban vizsgáltak tekintetében meglepő, hiszen eddig – ahogyan a köztisztviselők esküjénél láthattuk – a fogadalom és eskü közti különbséget a végén hozzátett fohász jelentette, míg jelen szabályozás egyaránt eskünek tekinti a fohász nélküli és a fohással megtoldott formulát is – melyet szintén fogadalomnak nevez – és a fogadalmat külön nevesíti.

A szabályozás jelentőségét a tanulmány szempontjából az adja, hogy jól látható módon a hivatalok súlya szerint tesz különbséget, hogy esküt vagy fohászt kell tennie az érintetteknek. Az ügyvédjelölnél értelemszerűen magasabb pozíciót foglal el a hierarchiában az ügyvéd, így a jogalkotó is ehhez mérten követeli meg tőle a fohásznál nagyobb súlyú esküt. Szintén az eskü és a fogadalom közti különbségtétel relevanciáját támasztja alá, hogy előbbit törvény szabályozza, utóbbit a kamarai szabályzat. Amint láthattuk, a fogadalom szövegében ugyanúgy helyet kaphat a fohász és az eltérés az eskütől csupán a *fogadom* szóban mutatkozik meg, ami megint csak azt jelenti, hogy a törvényhozó értékítélete szerint a fogadalom alacsonyabb rendű a törvényhozásnál. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy miben különbözik az ügyvédjelölti és jogi előadói fogadalom a közjogi tisztviselői eskütől, ha azok tartalmi követelményei csupán annyiban térnek el, hogy előbbieket esetében részletezik a hivatal betöltése során megartandó szabályokat.

Feltételezhető, hogy a törvényhozót e különbségtétel során a tradíciók iránti tisztelet vezette, így nem a fogadalom értékének lealacsonyítása, hanem éppen az ügyvédi hivatás jelentőségének szimbolikus kiemelése volt a célja. A történelmi hagyományokhoz való hűség azonban problémás a hatályos szabályozás mellett, hiszen jelenleg a fentiek értelmében az ügyvéd tehet fohászt és esküt is, hiszen mindkettőt eskünek jelöli a törvény, de a jogi előadó és az ügyvédjelölt csupán fogadalmat tehet, hiszen kifejezetten így jelölték meg a törvényben és a kamarai szabályzat is így fogalmaz. Ez az értékvalasztás tehát szembe megy a hazai – egyébként sem túl egységes – szabályozással, hiszen az Alkotmánybíróság azzal érvel, hogy az eskü és a fogadalom egyenértékű, előbbi is fogadalomnak tekinthető.⁷⁰ Azonban azáltal, hogy a kettő közt különbséget tesz a törvény, utóbbi hátrébbvalónak tűnik. Az ügyvédi tevékenységről szóló törvényhez írt kommentár is úgy érvel, hogy az Alkotmánybíróság kifejtette,

⁶⁹ 2017. évi LXXVIII. törvény.

⁷⁰ 47/2009. (IV. 21.) AB határozat III. 2.5.

hogy az eskü nem hordoz vallásos jelentést többé, így a fogadalmat és az esküt nem az különbözteti meg egymástól, hogy tartalmaz-e világnézeti vagy vallási meggyőződésre utaló mondatot, hanem az, hogy ki teszi.⁷¹ Azonban ez az indokolás sem oldja meg a felvetett problémát, hiszen nem az a gond, hogy a törvény azt írja elő, hogy az ügyvédeknek esküt kell tenniük, hiszen lehetővé teszi a fogadalomtételt számukra a törvény. A probléma éppen az, amivel a kommentár magyarázza a distinkciót, azaz az, hogy a hivatások súlya szerint tettek különbséget a fogadalom- és eskütételi kötelezettség tekintetében.

Az eskü és a fogadalom lényegét nem az adja, hogy milyen hivatást fog betölteni az eskü- vagy fogadalomtevő. Ennek megfelelően megfontolandó lehet egységesíteni, a *fogadom* és *esküszöm* szavak használatát, továbbá a fohással történő kiegészítés lehetővé tételét minden hivatás, tisztség és hivatal esetében.

5.2. Eskü és fogadalom tartalmi összevetés

Az értelmező szótár szerint a fogadalom nem más, mint „Valaminek a teljesítésére vagy vállalására tett ünnepélyes nyilatkozattal tett ígéret.” Ezt követően rögzíti, hogy a fogadalom bíróság vagy hatóság előtt esküt helyettesíthető nyilatkozat.⁷² Már a XX. század eleji jogi lexikon szerint is pótolta jogi szempontból az esküt a fogadalom.⁷³

Az intézmények fogalmát tekintve az eskü és a fogadalom közti különbség lényege a transzcendensre tett eskü és ezáltal a szakrális elem léte vagy nem léte. Ebből adódóan meghökkentőnek tűnhet, hogy az értelmező szótár szerint a fogadalom és az eskü egymást helyettesítheti, továbbá, hogy az állampolgárságról szóló törvény rögzíti, hogy a fogadalom és az eskü egyenértékű.⁷⁴ Ennek a felcserélhetőségnek azt kell jelentenie ez alapján, hogy az eskü és a fogadalom önmagukban egyenértékűek, azaz a szakrális elem önmagában semmiféle többletet nem jelent.

Az Alaptörvény rögzíti, hogy az állam és a vallási közösségek különváltan működnek,⁷⁵ így értelemszerűen a közjogi eskütételek során is teljesülnie kell

⁷¹ Bánáti János – BARANYI Bertold (szerk.): *Nagykommentár az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2021.

⁷² PUSZTAI i. m. 400

⁷³ MÁRKUS Dezső: *Magyar Jogi Lexikon*. 3. k. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900. 661.

⁷⁴ 1993. évi LV. törvény 7. §. (5).

⁷⁵ Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (3) bekezdés.

ezen alapvető szabálynak. Következésképpen a valamilyen szakrális dologra tett eskü elmaradása kiemeli az ígéretet a szakralitás világából és egyszerű fogadalommá teszi azt. A vizsgált jogszabályi rendelkezésekhez hasonló, a történelmi hagyományoknak megfelelő „*Isten engem úgy segéljen*” zárással tett ígéret sem minősül hagyományos értelemben eskünek, csupán Isten segítségül hívásának, mely megjeleníti az eskütevő vallási meggyőződését, illetve őt morális erővel erősebben köti, hiszen saját lelkiismeretével szemben teszi felelőssé.⁷⁶ Amennyiben tehát a tanulmány elején tárgyalt eskü fogalomból indulunk ki, a köztisztviselői eskü sem minősülhet eskünek az *esküszöm* szó használata ellenére sem, hiszen nem történik eskütétel semmilyen szakrális dologra az esküszöveg szerint.

Annak ellenére, hogy nem beszélhetünk tényleges esküről, a törvényhozó mégis fontosnak tartotta az egyes törvények megalkotása során, hogy esküt és fogadalmat egyegyenlővé tegye. Ez különösen akkor jelentett problémát amikor a jogszabályok szerinti eskü megfelelt a hagyományos értelemben vett eskü követelményeinek, így az 1946. évi I. törvényekben meghatározott esküszöveg szerint az eskütevő ténylegesen esküt tett, míg a fogadalomtevő csupán fogadalmat. A magyarázat az, hogy ilyen esetben az eskü az állam szempontjából olyan mértékben kötelező az egyén számára, mint a fogadalom, csupán belső, lelkiismereti és vallási kötelező ereje kötheti jobban a vallásos eskütevőt, mint a lelkiismeretére és becsületére fogadalmat tevőt a fogadalom.

Azonban a mai értelemben vett eskü is természetesen erősebben kötheti a vallásos embereket, akkor is, ha a szabályozás értelmében ténylegesen jogi relevanciájú különbségről nem beszélhetünk. A fohással történő kiegészítés miatti lelkiismereti és érzelmi viszonyulás az eskühöz, adott esetben erősebb kötőerőként hathat egy vallásos személyre, mint a vallástalan fogadalomtevőre.⁷⁷ Ez mégsem ütközik a diszkrimináció tilalmába, hiszen ez nem az állam felől támaszt egyenlőtlen elvárásokat az eskütevőkkel és fogadalomtevőkkel szemben – mivel rögzítette az eskü és a fogadalom egyenértékűségét –, hanem az érintett egyéni meggyőződése állít szubjektíven magasabb mércét.

Az állam ezen semlegessége mellett érvelt az Alkotmánybíróság is.⁷⁸ A határozat az akkoriban hatályos, köztisztviselői esküt szabályozó törvény kapcsán született, mely lehetővé tette, hogy meggyőződés szerint a maihoz hasonlóan

⁷⁶ KUMINETZ Géza: *Az egyház megszentelő feladata IV. A megszentelés egyéb eszközei*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 70.

⁷⁷ 4/1993. (II.12.) AB határozat.

⁷⁸ 47/2009. (IV. 21.) AB határozat.

az eskü végéhez az „Isten engem úgy segítjen!” fohászt hozzátegyék.⁷⁹ Az indítványt azért nyújtották be, mert a hazai nazarénus közösség tagjai úgy ítélték meg, hogy lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogukat sérti az Alkotmány és a köztisztviselői esküt szabályozó törvény, hiszen vallásukban tilos bármilyen esküt tenni.⁸⁰ Az Alkotmánybíróság úgy érvelt határozatában, hogy a vallás- és lelkiismeretiszabadság biztosításának negatív oldala az állam részéről, hogy nem ítélezhet vallási vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról, pozitív oldala pedig, hogy segít lehetőséget biztosítani az egyéni meggyőződés szabad kialakításának. Az Alkotmánybíróság határozatában megmagyarázza az eskü indokoltságát a hazai jogszabály rendszerben, így rögzíti, hogy az eskü eredetileg szakrális cselekedet volt, melyet az antik és keresztény világból vett át a jog. Az eskütétellel az ígéret kötelező erejét és állítás igazságát kívánták alátámasztani, ünnepélyes módon szakrális ceremónia kíséretében, mely megmaradt a modern alkotmányos államokban is. Ezen aktusok a mai demokráciákban azonban nem a szakralitást, hanem az államhoz való hűséget és az alkotmányos rend tiszteletben tartását hivatottak kinyilvánítani. Tehát a hűségeskü alkotmányos célokat jelenít meg, az ígéretet tartalmazó ünnepélyes nyilatkozat nem korlátozza a lelkiismereti és vallásszabadságot, hiszen az egyén joga, hogy lelkiismereti és vallási meggyőződését nyilvánosan kinyilvánítsa. Az államnak az a feladata, hogy megteremtse ehhez a szükséges semleges jogszabályi kereteket, mely elvárás a fohász választhatóvá tételével teljesül. Senki nem kötelezhető, hogy lelkiismereti meggyőződésével ellentétes tartalmú nyilatkozatot tegyen, így ez a vagylagos szabályozás éppen azt teszi lehetővé, hogy mindenki világnézeti meggyőződésével összhangban cselekedhet. A határozat indoklása alapján a semlegesség biztosítása sok külföldi jogrendszerrel szemben hazánkban egyszerűbb, hiszen – a középkori eskütelekkel szemben – nem szükséges szentként tisztelt tárgyat tartania az eskütévőknek az eskütétel során, így nem kell külön szabályozni, hogy mely felekezet szent könyvét vagy tárgyát tartva lehet érvényesen esküdni. Az eskü hatályos szabályozása mindenkitől ugyanazt követeli meg.

Az eskü kifejezés értelmezése kapcsán a következőket állapította meg az Alkotmánybíróság:

⁷⁹ 1992. évi XXIII. törvény 12. § (3).

⁸⁰ KÖBEL Szilvia: A köztisztviselői eskü és a lelkiismereti szabadság – Gondolatok az alkotmánybíróság határozata kapcsán. *Fundamentum*, 2009/4. 1.

„[...] Az »eskü«, »esküszöm« szavak a mai magyar nyelvben szekularizált kifejezéssé váltak. Önmagukban véve nincs vallásos tartalmuk, hívők és nem hívők a legkülönbözőbb módokon használják. Ezt a megközelítést erősíti, hogy az Alkotmányban két helyen szereplő »eskü« kifejezésnek [...] szintén nincs vallásos jelentése. Ugyanis az állam semlegességének elvéből következően az alkotmányszövegnek nem lehet olyan értelmezése, amely vallási alapokon nyugszik.”

Ezt az érvelést támasztja alá az Alkotmánybíróság 14/2008. (II. 26.) AB határozata, mely szerint az eskü a választást lezáró ünnepélyes aktus.⁸¹ A 47/2009. számú határozat szintén megvizsgálta, hogy a különféle törvények szabályozása nem egységes a kérdésben, így a *fogadom* és *esküszöm* szavakat felváltva használják. Ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság arra jutott, hogy a törvény különbséget tesz eskü és fogadalom közt, azáltal, hogy az esküt fohással egészítik ki. Azonban mivel az *esküszöm* igének istenségre való hivatkozás nélkül nincs világnézetre utaló jelentősége, az eskü is fogadalomnak minősül tartalmilag, így az Alkotmány mindenkivel szemben azonos szövegű, semleges fogadalom esküszöveg letételét várja el az állam.

Az Alkotmánybíróság tehát úgy oldotta meg a fogadalom és az eskü körülötti jogi kérdéseket, hogy egyenlőségjelet húzott a kettő közé. Ennek értelmében tehát teljesen irreleváns, hogy a törvényhozó mely szavakat használja, ami meg is figyelhető az egységtelen jogi szabályozásban, kivételt jelent ez alól az említett ügyvédi törvény.

6. Összegzés

Megállapítható, hogy az eskü intézménye a magyar jogtörténet fejlődését végig kísérte, jogi jelentősége az idők során változott. Így a kezdeti meghatározó és mindenki által objektív módon elismert kötőerővel bíró intézmény előbb a vallási sokféleségnek, majd a szekularizációnak köszönhetően egyre inkább elveszítette relevanciáját. Az eskü jogi szerepét mégis megőrizte az egyes közjogi tisztségek és hivatalok kapcsán, hiszen azok betöltésének feltétele, hogy a kinevezett, megválasztott személyek esküt tegyenek hivatalba lépésük előtt. Ezt a szerepet a tradíciók iránti tisztelet indokolja, továbbá az, hogy az állam kötelezi

⁸¹ 14/2008. (II. 26.) AB határozat III. 4.

az egyént a Hazának és az Alaptörvénynek tett hűségeskü következtében, aki a társadalom morális elvárása szerint és lelkiismeretében lesz kötve az etikus magatartáshoz és a szabályok megtartásához.

Az eskü jelentőségének visszaszorulásában szerepe lehet a ténynek, hogy amint láttuk, a hazai szabályozás meglehetősen következtelen. A *fogadom* és *esküszöm* szavak az esküszövegekben rendszertelenül váltják egymást pozícióktól, hivataloktól függően és noha deklarálva van az eskü és a fogadalom egyenlősége, az ügyvédi tevékenységről szóló törvény különbséget tesz a kettő között. Egy olyan intézmény esetében, melyben az erkölcsi és jogi elemek keverednek, különösen fontos lenne az átfogó és egységes szabályozás, így kiszámíthatóvá téve az intézményt, ezzel is védve azt.

Az állam éppen az iránti igyekezetével, hogy olyan szabályozást akart hozni, hogy mindenki számára egyaránt megfelelő legyen az eskü – például az „Isten engem úgy segítjen!” formula törzsszövegtől való elválasztásával és választhatóvá tételével – azt érte el, hogy kötőereje elhalványodott. Azáltal, hogy a középkorban mindenki által elismert objektív erkölcsi mércének – az Istenre tett ígéretnek – átvette a helyét az egyén becsülete és lelkiismerete, az eskü kötelező- és bizonyítóereje is szubjektívvá vált, hiszen az egyes emberek lelkiismerete mást és mást bír el. Ennek megfelelően nem is várható el az eskütől, hogy betöltse korábbi funkcióját a mai jogrendszerekben, hiszen a szakralitás beemelése az állami jogrendszerbe az Alaptörvénnyel összeegyeztethetetlen.⁸²

Az eskü intézményének erkölcsi jelentősége a szakrális vonások visszaszorulása ellenére is megmaradhatna, azonban az Alkotmánybíróság világosan rámutatott, hogy az „esküszöm” és „eskü” szavak köznyelvbe olvadása magának az intézménynek a profanizálódását okozta, melynek következtében nem tudja betölteni eredeti funkcióját, nincs, ami megkülönböztesse a fogadalomtól.

A hétköznapivá váláson túlmenően a társadalom értékítéletén is múlik, hogy az eskünek milyen jelentősége van. Amint láttuk, az ókortól kezdődően, hosszú évszázadokon át az eskünek az adta különleges erejét, hogy az Istenfélelem miatt mindenki számára nyilvánvaló erkölcsi felelősség terhelte az eskütevőt a társadalom és önmaga felé egyaránt. Isten kizárásával az ember lelkiismerete összezavarodik, így a csupán szubjektív megítélésen alapuló eskü kötelezőereje is szükségképpen korlátozottan érvényesülhet. Hiszen, mint minden jogintézmény, az eskü is csupán akkor lehet helyes, ha az ember szívébe írt törvényen, a természetjogon alapszik.

⁸² Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (3) bekezdés.

Megállapítható tehát, hogy a mai jogi értelemben vett eskü elsősorban a tradíciók megőrzését szolgálja. Az eskü betartását az egyén lelkiismerete szerint veheti olyan komolyan, hogy az valóban a hagyományos értelemben vett eskü morális erejével hasson rá, azonban közjogi értelemben az eskü csupán annyi, amit az Alkotmánybíróság is megállapított; ünnepélyes fogadalom.

A JÁTÉKOK HALLGATNAK

A game-streaming és a jogvédett zenék találkozása a szerzői jog tükrében

MARJÁN Anna

1. Bevezetés

Amikor streamingre gondolunk, – jogosan – rögtön a Netflix, és hasonló médiaóriások jutnak eszünkbe. Azonban a jelenségnek van egy szintén jelentős másik oldala is: a különböző játékok nyilvánosságához közvetítése, az ún. game-streaming. Ez viszonylag újkeletű dolognak tűnhet, hiszen a fenomén az utóbbi 5-6 évben van igazán a rivaldafényben. Azóta a streamerek napi betevőjüket keresik napról napra a tartalom előállításával, és elégítik ki az egyébként jókora fogyasztói igényeket. A game-streaming lényege, hogy a játékos, azaz a tartalomgyártó a videójátékkal való játékának a menetét valós időben közvetíti egy élő közönségnek. Ennek adnak otthont a különböző online tartalommegosztó-szolgáltatások mint a Twitch vagy a YouTube. A tartalommegosztókon megvalósuló nyilvánosságához közvetítése a videójátékoknak, és főleg ennek a jelenségnek az elterjedése a jog szinte bármelyik területén megválaszolható kérdéseket vetett fel. Így például a személyiségi jog esetén azzal, hogy a streamer az arca vállalásával potenciális személyiségi jogi sérelmek célpontjává válik; az e-kereskedelmi jog is jelentős helyet foglal el ezen a területi skálán, hiszen a Twitch-partnerségtől kezdve a reklámok jövedelmein át számottevő és bonyolult kereskedelmi megállapodásoknak ad otthont a game-streaming világa az egyes platformokon.

Jelen kutatás a szerzői jog rendszerében keres megoldást arra a problémára, amit a nyilvánosságához közvetítés és a videójáték egyes elemeinek, kifejezetten a jogvédett zenéknek a sűrlődása okoz, és hogy ezeknek a szellemi értékeknek a nyilvánosságához közvetítés általi felhasználása milyen hatással van egyrészt az egész műre, másrészt pedig az azon belüli egyes zeneművekre.

2. A game-streaming mint nyilvánossághoz közvetítés

A nyilvánossághoz közvetítés a digitális műfelhasználások uralkodó joga, ami a művek immaterialitására épít, és a lényege, hogy a művet a távollévők számára érzékelhetővé tegye.¹ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (továbbiakban: Sztj.) konkrét fogalmát nem határozza meg a nyilvánossághoz közvetítésnek, viszont a fő esetére, a sugárzásra részletesen kitér. Egyértelművé teszi azt, hogy a szerző kizárólagos joga, hogy a művét sugárzással a nyilvánossághoz közvetítse, és hogy erre másnak engedélyt adjon.² A magyar szabályozáshoz hasonlóan a Berni Unió's Egyezmény (továbbiakban: BUE) sem határozza meg a nyilvánossághoz közvetítés egzakt fogalmát, hanem az irodalmi és művészeti művek szerzőinek kizárólagos jogaként biztosítja, hogy engedélyt adjanak a műveik bármilyen sugárzására, akár vezetékes, akár vezeték nélküli nyilvános átvitelére, vagy képközvetítő eszközzel történő nyilvános átvitelére.³ Hiába itt sincs konkrét fogalom, szigorúan rögzíti azonban a szerző kizárólagos engedélyének szükségességét.

A sugárzás, az egyik leggyakoribb módja a nyilvánossághoz közvetítésnek, már meghatározott: a sugárzás a mű érzékelhetővé tétele távollévők számára hangoknak, képeknek, vagy technikai megjelenítésüknek vezeték vagy más hasonló eszköz nélkül megvalósult átvitelével.⁴ Technikai értelemben gyakorlatilag a műnek olyan felhasználását jelenti, ami okán az emberi elme számára az érzékelhetővé válik.⁵ Mindezek szerint magától értetődő, hogy a videójátéknak a lineáris, nem interaktív jellegű felhasználása nyilvánossághoz közvetítésnek, ezen belül sugárzásnak minősül. Hiszen a platformon keresztül a streamer a videójátékot, annak minden elemét érzékelhetővé teszi gyakorlatilag bárki számára.

Mivel a játékok streaming szolgáltatókon keresztül történő közvetítése egyértelműen sugárzással történő nyilvánossághoz közvetítésnek minősül, ezért ahhoz, hogy szerzői jogilag megállja a helyét, a platformnak kizárólagos engedélyre van szüksége a jogosulttól, aki jelen esetben a játékfejlesztő cég. A mai gyakorlat szerint a játék megvásárlásával és telepítésével elfogadásra kerülnek az általános feltételek (*Terms of Service*), amivel a fejlesztők egy „korlátozott,

¹ HARKAI István: *Az internet hatása a többszörözési és a nyilvánossághoz közvetítési jogra*. Szeged, Iurisperitus, 2021. 71.

² Sztj. 26. § (1) bekezdés.

³ BUE 11bis cikk (1) bekezdés.

⁴ Sztj. 26. § (2) bekezdés.

⁵ HARKAI (2021) I. M. 74.

visszavonható, nem továbbengedélyezhető (sub-licensable) és nem kizárólagos” licenst biztosítanak a játékszoftver, és azt kiegészítő elemek használatára, bizonyos engedélykorlátozásokkal és kivételekkel, többek között az egyes platformok számára biztosított kivételekkel, azzal a feltétellel, hogy a tartalomgyártó mint partner szerepel az említett platformok programjában.⁶ Az engedély tehát adott, és ebből az is kiderül, hogy a Blizzard – és mellette a legtöbb uralkodó fejlesztőcég is – nagyon konkrét elképzelések mellett kezeli helyén a streaming engedélyezésének kérdését, fenntartva akár annak a lehetőségét is, hogy ezeket az engedélyeket bármikor visszavonja, kihúzva ezzel a talajt nem csak a tartalomgyártók, de a platformok lába alól is.⁷

3. Különböző zeneműtípusok az összetett szerzői műben

Az egész játék-streaming ipar a különböző platformok technológiai fejlődésén alapszik,⁸ ami az utóbbi években öltött elképesztő méretet. Ez a fajta fejlődés az, aminek a lekövetése igazán nagy feladat bármelyik jogág, de legfőképp a szerzői jog számára. Az eddig bemutatott elemek lefedése jogilag már egészen előrehaladott, azonban most egy olyan réteg következik, ahol az elméleti háttér ugyan adott, de a jogszabályok és a gyakorlat még messze nem áll összhangban egymással. Ez a különböző zeneműtípusok közvetett megjelenése a streamben a videójátékok elemeként, és azok teljesen differens jogi helyzete, ezáltal a platformokat terhelő eltérő felelősségek.

3.1. A *video game music* (VGM), a játék eredeti zenéje

A *video game music* nem más, mint a játéknak azon hangsávja, amely zenei tartalmat hordoz. Sokáig a VGM annyira integrált része volt a játékoknak, hogy nem is zeneszerzők, hanem a játékot kódoló személyek „írták” meg a programon túl a rendkívül egyszerű, de saját zenéket is, és csak később kezdtek a fejlesztők

⁶ Blizzard End User License Agreement. <https://bit.ly/2MshhUb>

⁷ Michael LARKEY: Cooperative Play: Anticipating the Problem of Copyright Infringement in the New Business of Live Video Game Webcasts. *Rutgers Journal of Law and Public Policy*, 2015/1. 59.

⁸ Uo. 33.

amatőr, feltörekvő zeneszerzőkkel ún. zeneműkiadói szerződést kötni.⁹ Azóta egyre több profi videójáték-zeneszerző szerződött az egyes fejlesztő cégekhez, hogy zenéket komponáljon a játékmenetekhez, és ezek egészen odáig fejlődtek, hogy a zene már nem a játék más aspektusainak kevésbé fontos kiegészítője, hanem a játékkal való interakció során átélt audiovizuális élménynek a központi része.¹⁰

Ez a fejlődés azt eredményezte, hogy a videójátékok kapcsán már nem csak a fejlesztőkről, programozókról kell szót ejteni, hiszen a szellemi alkotások kapcsán immár figyelembe kell venni többek közt a zeneszerzőket is.¹¹ Egy játékszoftver fejlesztése során a fejlesztők általában a már létező zene licenzelése helyett (de legtöbbször inkább mellett) szerződést kötnek zeneszerzőkkel is, hogy elkészítsék a játék zenei háttérét, hasonlóan a filmzenéhez.¹² Az ilyen esetekben a zeneszerzők általában egyösszegű díjazásban részesülnek a felhasználási jogok ellenértékéért, a megszerzett bevétellel arányos royalty díjak nélkül.¹³ A lényeg viszont a streaming szempontjából nem a fizetségeknél keresendő, hanem a VGM-ek tulajdonjogának hollétéénél. Mivel a legnagyobb fejlesztő cégek az amerikai jog szerint működnek, emiatt az amerikai engedélyezési gyakorlat vizsgálata indokolt. Általában az ilyen művek többsége egy olyan szerződéses viszony alatt keletkezik, hogy a zeneszerző által, a szerződésben vállalt mennyiségű, minőségű, stílusú mű az Egyesült Államok szerzői jogi törvénye alapján ún. „*work made for hire*” műnek minősül,¹⁴ és így az ez alá eső művek összes szerzői jogát a zeneszerző szolgáltatásait megrendelő vállalkozás birtokolja.¹⁵ Az USA szerzői jogi törvénye így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „*work made for hire* esetén a munkáltató, vagy az a más személy, akinek a művet készítették, e cím alkalmazásában szerzőnek minősül, és – hacsak a felek az általuk aláírt, írásbeli dokumentumban kifejezetten másként nem állapodtak meg – valamennyi szerzői jog tulajdonosa (owns all of the rights comprised in the copyright).”¹⁶ Így ezek a kifejezetten a játék alá komponált zenék jogai a

⁹ Michael CERRATI: Video Game Music: Where it Came From, How it is Being Used Today, and Where it is Heading Tomorrow. *Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law*, 2006/2. 306.

¹⁰ Tim SUMMERS: *Understanding Video Game Music*. Cambridge University Press, 2016. 6.

¹¹ CERRATI i. m. 305.

¹² Uo. 310.

¹³ Uo.

¹⁴ United States Copyright Act 17 U.S.C. §101.

¹⁵ CERRATI i. m. 312.

¹⁶ United States Copyright Act 17 U.S.C. §201 (b).

fejlesztő tulajdonában állnak, ahogy minden más hasonló módon készült eleme is a játéknak.

Hasonló struktúrára épül a magyar szerzői jogban „munkaviszonyban létrehozott mű” intézménye. Az Sztj. 30. §-a szerint munkaviszonyban létrehozott mű esetén annak átadásával a vagyoni jogokat a munkáltató szerzi meg, ha a mű elkészítése a munkaviszonyból folyó kötelessége a szerzőnek.¹⁷ Ilyenkor a munkáltató (jelen esetben a fejlesztő cég) általi használat esetén a szerzőt külön díjazás a munkabéréen felül nem illeti meg, maximum akkor, ha a munkáltató a vagyoni jogokat másra átruházza, vagy másnak ad engedélyt a felhasználásra, de szerződéssel ezek a díjigények is kizárhatók.¹⁸

Ezek alapján tartozhat a VGM, a videójáték eredeti zenéjének szerzői joga a fejlesztő vállalathoz. Emiatt engedélyezett szerzői jogilag a játékszoftver, és a szoftver egyéb elemei mellett a hivatalos hangsáv streamelése, hiszen annak a jogával is a fejlesztő cég rendelkezik, akik a már elemzett Terms of Service elfogadása után engedélyezik a közvetítést.

3.2. A licenszelt zene

Ahogy a játékok egyre népszerűbbek, úgy akarják a fejlesztők tartani a lépést az egyre komplexebb, izgalmasabb igényekkel, és ennek az egyik legjobb módja, hogy már mindenki által ismert slágernek számító műveket építenek be a játékmenetbe. Ez a jelenség egészen a streaming elterjedéséig működött, azóta azonban a komplex szerzői jogi háttér miatt mind a fogyasztó, a felhasználó, és a jogosult is sérül valamilyen módon, a problémát mégsem akarja egyik fél sem igazán megoldani.

A játékokhoz való licenszeléshez első és legfontosabb lépésként a szerző önálló engedélyére van szükség, amit vagy saját maga, vagy jellemzően a zeneműkiadója gyakorol.¹⁹ Mivel az ilyesfajta engedélyezések esetén jobbára mindkét fél az amerikai piacon honos, ezért a kutatás elsősorban az amerikai szerzői jog szerinti licenszelési folyamattal foglalkozik. Eszerint egy zenei művet két jogcímen is megilletnek a szerzői jogok: egymástól függetlenül jogok vonatkoznak magára a zenei kompozícióra, és az azt megtestesítő

¹⁷ Sztj. 30. §.

¹⁸ POGÁCSÁS Anett – UJHELYI Dávid (szerk.): *Szellemi alkotások joga*. Budapest, Pázmány Press, 2022. 85.

¹⁹ CERRATI i. m. 307.

hangfelvételle.²⁰ A zenei kompozíció eredeti jogosultja a zeneszerző, míg a zeneművet és annak előadását tartalmazó hangfelvétel jogainak eredeti jogosultja a hangfelvétel-előállító.²¹ Ily módon a játékfejlesztő vállalatnak kétféle felhasználási engedélyt is kell szereznie: egyszer egy felhasználási engedélyt (*master-recording license*), amihez a hangfelvétel-kiadó céggel kell tárgyalnia, valamint egy – magyar fordításban – megfilmesítési engedélyt (*synchronization license*), amit a zeneszerzőtől szerezhet meg.²² Ez a megfilmesítési engedély egy átdolgozási engedély, amely során a zene egy új kontextusba, legtöbbször filmek szegmenseként,²³ jelen esetben viszont egy játék részeként megjelenő audiovizuális alkotásba kerül. Az előbbi engedély magának a hangfelvétel felhasználásának az eszköze, az utóbbi pedig a zenei kompozíciónak a vizuális elemekkel való szinkronban történő felhasználására vonatkozik, ez szükséges ahhoz, hogy a játék kiadója a játékkal együtt a hangfelvételt is többszörözze és nyilvánosan terjessze.²⁴

Amikor ezek az engedélyek megszületnek, az engedélyes (*licensee*), jelen esetben a játékfejlesztő jellemzően egy visszavonható engedélyt kap a zenemű és a hangfelvétel felhasználására az engedélyezőtől (*licensor*), vagyis a hangfelvétel-kiadó cégtől, illetve a szerzőtől.²⁵ Tehát a fejlesztő vállalat – a VGM helyzetével ellentétben – ebben a viszonyban mint felhasználó van jelen. Ez az engedélyezési útvonal egészen a game-streaming kimagasló elterjedéséig különösebb problémák nélkül hódította teret a videójáték ipar egyre szerteágazóbb területein. Azzal viszont, hogy a Twitch, és hozzá hasonló platformok teret adtak a videójátékok nyilvánosságához közvetítésének, lassan kikényszerítve a jogilag nagyon is szükséges reformációt jelentő CDSM irányelvet, egy új, korábban nem átgondolt probléma jelentkezett a licenszelt zenék kapcsán.

Egy játék megvásárlásakor az igénybevevő (maga a játékos) személyes felhasználásra kap engedélyt, ami kiterjed a játék azon önálló jelentőséggel bíró elemeire is, amelynek jogaival a fejlesztők rendelkeznek, így a különböző zeneművekre is. A játékok nyilvánosságához közvetítése – ahogy korábbi fejezetben

²⁰ United States Copyright Act 17. § 102(a).

²¹ Bob KOHN: A Primer on the Law of Webcasting and Digital Music Delivery. *Entertainment Law Reporter*, 1998/4. 12–14.

²² CERRATI I. M. 308.

²³ GRAD-GYENGE Anikó: *Film és szerzői jog. A megfilmesítési szerződés*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2016. 82.

²⁴ CERRATI I. M. 308.

²⁵ Furine BLAISE: Game Over: Issues Arising When Copyrighted Work is Licensed to Video Game Manufacturers. *Albany Law Journal of Science & Technology*, 2005/2. 521.

kifejtetésre került – túlmutat a játék személyes használatán. Ugyan a játék nyilvánosságához közvetítésére a fejlesztők megadják a szükséges engedélyt, ez csak a már korábban elemzett VGM műveket foglalja magában, kirekesztve ebből a körből a már önnön jogon létező zenéket. A játék részeként megjelenő licenszelt zenék nyilvánosságához közvetítéséhez önálló engedélyt kell kérni a jogosultaktól, mivel ezekkel az engedélyekkel nem maguk a játékfejlesztők rendelkeznek. A jelenlegi helyzet szerint a streamer az, akinek a felhasználási engedélyt meg kellene szereznie a mű teljes, zenével történő közvetítéséhez.

4. Közvetett zene, közvetlen felelősség

A digitális közösség jogainak védelme érdekében, és amiatt, hogy a megfelelő egyensúly létrejöjjön a jogosultak, a felhasználók és a közönség érdekei között, a jogalkotónak cselekednie kellett a platformokat érintő szabályozásokat tekintve.²⁶ Már az AVMS irányelv módosítása során is, a tárgyi hatály kiterjesztésének egyik fő célja volt, hogy a videómegosztóplatform-szolgáltatók a megnövekedett, szinte már uralkodó szerepük révén valamilyen felelőséggel tartozzanak a rajtuk keresztül folyó tartalmakért, amiket – technikailag – ők tesznek hozzáférhetővé, elérhetővé.²⁷

Az internetes vállalkozások és iparóriások megjelenésével a fent említett egyensúly a nagy szolgáltatók javára billent, emiatt minősült jelentős jogi környezetváltoztatónak az Európai Parlament és a Tanács 2019/790 irányelve a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról szóló irányelv (továbbiakban: CDSM irányelv).²⁸ Az irányelv 17. cikke szerint az online-tartalommesztó szolgáltatók megvalósítják az on-demand felhasználást, és nekik kell a jogosultaktól engedélyt szerezniük, hogy a szerzői jogvédelem alatt álló műveket a nyilvánosságához közvetítsék, vagy azokat a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tegyék.²⁹ A preambulum szövegéből azonban kitűnik, hogy mégsem minden esetben köteles engedélyt kérni a platform: ha a jogosultak

²⁶ Connor JACKSON: European Copyright Directive and The Growing Copyright Problem of E-SPORTS. 2019. 3. <https://bit.ly/3R8VInz>

²⁷ KIRÁLY Péter Bálint: A videómegosztóplatform-szolgáltatók szabályozásának kihívásai. *IN Media Res*, 2021/2. 318–319.

²⁸ JACKSON i. m. 3.

²⁹ CDSM irányelv 17. cikk (1) bekezdés.

felhatalmazták a felhasználókat a tartalom feltöltésére vagy elérhetővé tételére, akkor ezen felhatalmazáson belül az engedély is megadottnak tekintendő.³⁰

Mivel a 17. cikk egy felelősségtelepítést hajt végre, ezért ha a platform nem szerezte be a jogszerűség feltételét jelentő engedélyeket, a szolgáltató felel minden szerzői jogvédelem alatt álló tartalom engedély nélküli nyilvánosság-hoz közvetítéséért.³¹ Ez alól a felelősség alól egy kibúvót biztosít az irányelv, konjunktív módon értelmezendő feltételekkel: ha a szolgáltató bizonyítja, hogy „minden tőle telhető” megtett: az engedély megszerzése; az engedély nélkül felhasznált művek elérhetlenné tétele; és a jogosultak értesítése után ezen tartalmak jövőbeli feltöltésének megakadályozása érdekében.³² Ezzel az eddigi „közvetítő” szerepe ezeknek a platformoknak átlépett a felelős, „aktív kapuőr” szerepbe,³³ ezzel megreformálva a különböző platformok jogi hátterét, amire szinte mindegyik szolgáltató másként reagált. Nem véletlenül hasonlította Lábody Péter a 17. cikk hatását a digitális platformvilágra egy „Richter-skála szerinti 9-es erősségű rengésnek.”³⁴

4.1. A Twitch és a streamer mód

A Twitch fő profilja szerint egy ún. *live-streaming* platform, amely szerzői jogi értelemben nyilvánossághoz közvetítésnek minősül. Viszont megvalósul az on-demand felhasználás is, mivel ezeket a játékmenetet rögzítő, audiovizuális végfelhasználói videókat a streamerek megőrizhetik ún. VOD-ok (*video-on-demand*) formájában, amelyek között, hasonlóan a YouTube-hoz, az igénybevevők böngészhetnek.³⁵ Ez a lehívásra hozzáférhetővé tétel egy támadási felület a szerzői jogi jogsértések végett, magasabb a kockázattal. Ezért a Twitch egy ún. zenei jelentési eljárást (*music reporting process*) is működtet. Ennek során bármilyen szerzői jog tulajdonosa a védett művének jogellenes felhasználása esetén jelentést tehet a Twitch felé, amely először csak figyelmezteti, további

³⁰ CDSM irányelv (69) preambulumbekzdés.

³¹ CDSM irányelv 17. cikk (4) bekezdés.

³² CDSM irányelv 17. cikk (4) bekezdés a)–c) pontok.

³³ BARANYI Róbert: De ki őrzi az őrzőket? A CDSM-irányelv szűrési mechanizmusa és a véleményszabadság. *IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE*, 2021/6. 33.

³⁴ LÁBODY Péter: Szerzői jogi „user” szabadságok a globális tartalommosztó platformokon. *In Medias Res*, 2021/1. 103.

³⁵ HARKAI István: A videójáték mint kulturális örökség megőrzése a CDSM-irányelv tükrében. *IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE*, 2022/4. 35.

szabálysértések esetén pedig akár csatornájának felfüggesztésével büntetni a streamert.³⁶ A megelőzés céljával egy automatikus hangfelismerő algoritmus is működik a platformon, ami, ha észleli, hogy egy stream során, vagy egy VOD-ban jogosulatlanul használt zene csendül fel, automatikusan elnémítja a közvetítést, vagy törli az adott videót, és egy ún. *copyright strike*-kal bünteti a csatorna tulajdonosát.³⁷ Azon túl, hogy elég érdekes szituációkat is okozott a tartalomgyártóknak ez az algoritmus (egyes értelmezések szerint ez az automatikus rendszer a véleményszabadságot is veszélyezteti, mivel nem csak és kizárólag a zenei tartalmakra fókuszál a szűrés során).³⁸

Ha egy videójátékban már létező, licenszelt zene hangzik el, annak a streamelése az. előbb elemzett felelősségtelepítés miatt nem engedélyezett, és a Twitch azonnal figyelmeztetést küld, a műsor pedig veszélybe kerül. A legpraktikusabbnak tűnő, de kétségkívül a legkényelmesebb aktuális „megoldást” nyújtja erre a problémára a tartalomgyártóknak a streamer mód. A játékfejlesztők, felismerve a streamelésben rejlő potenciált, elkezdtek a játékaikat kicsit a streamingre is szabni. Ennek az eredménye a streamer mód, aminek az aktiválásával a játék során a licenszelt zenék automatikusan némításra kerülnek.³⁹ Ez azért is közvetítő-barát, mert a streamer is csak egy játékos, és nem feltétlenül van meg a kellő ismerete arról, hogy éppen melyik zeneszám az, aminek a közvetítése még megengedett, és melyik nem. Kényelmes, de nem feltétlenül praktikus: mivel egy olyan játékban, ahol a zenei betétek a hangulat megalapozása, az érzelmek átadása szempontjából kulcsfontosságúak, nem a legideálisabb, hogy egyes zeneszámok teljesen elnémulnak, mindazonáltal, hogy ez egy súlyos, a szerző személyét érintő jogi kérdést is felvet, amit a kutatás egy későbbi fejezetben tár fel.

4.2. A YouTube, Content ID és a közös jogkezelés

A videójátékok zenéinek közvetíthetősége a különböző platformokon hasonló pontokon ütközik akadályba, mint eredetileg a közös jogkezelés történelmi

³⁶ Twitch Music Guidelines.

³⁷ Uo.

³⁸ BARANYI I. M. 33.

³⁹ Ashley KING: Games Are Adapting to the Twitch DMCA Issue With 'Streamer-Friendly Mode'. *Digital Music News*, 2020. november 19. <https://bit.ly/3R6ILuo>

kialakulásához vezető kávéházi zenelejátszás:⁴⁰ nincs egységes módja az engedélyek beszerzésének, és ha a streamer mód nem némítaná le a játékok zenéit, a zeneszerzők akkor sem látnának viszont jogdíjat a közvetítések után. A cél tehát egyértelműen a jogosítás, hogy egy helyről lehessen megszerezni a jogokat, és nem a szűrés, ami most történik a legtöbb online-tartalommezőstő felületén.

A jogosítás, mint célkitűzés vezet a közös jogkezelés intézményéhez a YouTube megoldásán keresztül. Az online jogosítás legnagyobb nehézsége az a „zenei mátrix”, ami a szerzői jog területi alapja miatt keletkezik. Eszerint a szükséges engedélyeket az adott állam joga szerint kell megszerezni, az online tér viszont határon átnyúló; ehhez a jogosulttól kell engedélyt szerezni, aki viszont csak a „saját” engedélyt tudja megadni.⁴¹ A YouTube mint platform azonban egy olyan rendszert dolgozott ki, amivel áthidalja ezt a problémát, és a szűrés mellett a jogosítást is megvalósítja. Ez a modell igazolja, hogy a platformok és a közös jogkezelők közötti út átjárható, és a jelenlegi eszközök alapján talán a legigazságosabb is minden résztvevő számára. A YouTube platformján keletkezett zenei szerzői jogdíjak Magyarországon az Artisjuson keresztül jutnak el a szerzőkhöz. Azokat a zeneműveket, amelyek rendelkeznek a megfelelő ISRC kóddal (*International Standard Recording Code*, a zeneműről készült konkrét hangfelvétel azonosítására szolgáló egyedi kód⁴²), mind az Artisjus, mind pedig a YouTube hivatalos partnere azonnal azonosítani tudja a lejátszásuk esetén, történjen az akár önállóan, akár egy tartalom részeként.⁴³ Így nem jelent különösebb problémát a videójáték, mint közvetett elem jelenléte, és a szükséges engedélyek hiánya a fejlesztők részéről. Hiszen ha a zenét tartalmazó videó a megtekintések által bevételt termelt, akkor a csatornatulajdonosok üzenetet kapnak az Artisjustól a díjigényről, ezt követően pedig az Artisjus tartalomkezelője bekéri az érintett zenék szerzői jogdíját a YouTube-tól, ami később a jogdíjfelosztások során kiutalásra kerül a jogtulajdonosoknak.⁴⁴ A Content ID és az ISRC kódolás a YouTube sajátja, és egy általánosabb, széleskörűbb megoldást jelenthet nem csak együttműködni az illetékes jogkezelőkkel, hanem

⁴⁰ GRAD-GYENGE Anikó – SARKADY Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014.

⁴¹ KABAI Eszter: Zeneművek felhasználásának szerzői jogi engedélyezése a DSM irányelv átültetése után. Elhangzott *Az új technológiák hatása a demokráciára* c. konferencián, Budapest, 2022. május 5.

⁴² ARTISJUS: Légy jó gazdája szerzeményednek: pótold az ISRC kódjait online! *Dal+szerző blog*, 2021. október 5. <https://bit.ly/3xVsph3>

⁴³ ARTISJUS: Szerzői jogdíj a YouTube-ról? Így termelnek bevételt a szerzőknek is a megtekintések. *Dal+szerző blog*, 2021. december 08. <https://bit.ly/3EGilw5>

⁴⁴ Uo.

egyszerűen a különböző online tartalmegosztók tevékenységét (ha azok monetizálhatók, és a kereskedelmi küszöböt meghaladják) közös jogkezelés alá terelni.

A közös jogkezelők egy „egyablakos hozzáférést” biztosítanak a felhasználók számára a különböző művekhez, így egy közvetítőként járnak el a jogosultak és a felhasználók között.⁴⁵ Korábban már kifejtésre került, hogy a Twitch mint felhasználó felel a rajta keresztül közvetített, egyébként jelentős mennyiségű tartalomért. Kihhasználva azt, hogy a rendszer felismeri az egyes licenszelt zenéket a közvetítések során, a játékok elemeiként, az egy statisztika készítésére is alkalmazható lehet, hogy hányszor hangzottak el egyes zeneművek, milyen nézettség előtt. Ezek alapján az átfogó statisztikák alapján a platformok közös jogkezelőkkel együttműködve engedélyt szerezhetnek, és arányosan a szükséges jogdíjak a jogkezelőn keresztül kifizetésre kerülhetnek.

5. Streamer mód vs. mű egysége – többet árt mint használ?

Kiemelt jelentősége van a videójátékok összetett jellegének, és minden részegység kardinális abból a szempontból, hogy az alkotói folyamat végén egy páratlan audiovizuális mű szülessen. Ezt nyomatékosítja az előbb bemutatott streamer mód, azzal, hogy a játék egy jelentős elemét elvonja belőle. De ha egy olyan játékból, aminek a kifejezett célja egy atmoszféra megteremtése, különböző érzelmek átadása, egy történet elmesélése, ha a nyilvánossághoz közvetítés érdekében gyakorlatilag törlésre kerül a zene, azzal nem sérül-e a mű egésze, annak integritása?

5.1. A mű integritása általában, és a videójáték zenéi tükrében

Az Sztj. 13. §-a nevesíti a mű integritásának védelmét mint a mű egységének védelme. Ennek értelmében „a szerző személyhez fűződő jogát sérti művének a becsületére vagy jóhírnevére sérelmes mindenfajta eltorzítása, megcsonkítása, megváltoztatása és a művel kapcsolatos más jellegű visszaélés.”⁴⁶ A fogalomból is következik, hogy ennek a személyhez fűződő jognak az egyes felhasználások esetén van kiemelt jelentősége, hiszen a mű egysége akkor sérülhet, ha az már

⁴⁵ LÁNCHIDI Péter: *Zenei közös jogkezelés és versenypolitika az Európai Unióban*. PhD-értekezés. 2010. 5.

⁴⁶ Sztj. 13. §.

„kikerült” a szerző kezei közül, és nem az ő szándékai, elképzelései szerint kerül a nyilvánosság elé. Emiatt is hangsúlyos az egyes szavak jelentése a definícióban. Maga az „egység” szó két jelentéstartalmat hordoz: elsősorban azt, hogy a szerző szellemisége egy egészként kerüljön kifejezésre a mű által, másodsorban pedig, ha a művön mégis valamilyen változtatás kerül alkalmazásra, akkor az nem lehet negatív hatással az összképre.⁴⁷ A mű egységének sérelme lehet közvetlen, vagy közvetett. Közvetlen a sérelem, ha „közvetlenül a mű testére” irányul a változtatás, így ha egy zeneműből teljes ütemeket hagynak el, vagy ha egy vers néhány versszaka marad el.⁴⁸ Ilyen közvetlen sérelmet valósít meg a játékokból a zene némítása is, hiszen ugyanolyan szignifikáns jelentősége van, mint az elmaradt ütemeknek, és ugyanúgy más értelmet nyer a néma játék, mint a hiányos vers.

A mű egységének komplikált jellegét erősíti az a tény is, hogy az Szjt. vonatkozó rendelkezése is sokszor változott, utoljára a CDSM irányelv átültetésekor. Így minden megcsonkítást, elvonást eredményező változtatás jogellenességének feltétele (újra) az lett, hogy az becsületsértő vagy jóhírnév sértő is legyen, ezzel nagyobb teret engedve a mű megváltoztatásának.⁴⁹ Ez azonban nagyon összetett értelmezési problémákat is eredményezhet, hiszen objektív értelemben nem feltétlenül eredményez becsület- vagy jóhírnévsértést egy-egy megváltoztatás. A szerző ezen személyhez fűződő jogának viszont pont az a lényege, hogy megvédje a szoros erkölcsi kapcsolatot, ami a szerző és a műve között kialakul, valamint a mű mondanivalójának, egységének sérthetlenségét.⁵⁰ Ez is egy olyan szürke zónája az integritás jogának, amiben számottevő a szakirodalom véleményének a széthúzása abból a szempontból, hogy a jóhírnév és a becsületsértés szükségszerű feltétel-e minden esetben, emiatt is főleg a bírói és a szakértői gyakorlatra támaszkodik a jog a konkrét esetek értékelésekor.⁵¹

Az Szjt. Nagykommentárban is említésre kerül, hogy a szerző „legszemélyesebb érdeke, hogy a közönség ne nyerjen hamis benyomást a műről.”⁵² Azzal, hogy a zene némításra kerül, egyértelmű, hogy nem a kívánt jelentéstartalmat

⁴⁷ SÁPI Edit: Mennyire egységes a mű egységének védelme? *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1. 171.

⁴⁸ GRAD-GYENGE Anikó: *Egy modern szerzői jog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 77.

⁴⁹ KESERŰ Barna: Szerzői jogi reform – a CDSM irányelv átültetése. *Dr. Keserű Barna blog*, 2021. június 13. <https://bit.ly/3Uhfhwf>

⁵⁰ SÁPI Edit: A hazai szerzői jogi jogalkotás fontosabb állomásai. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2019/6. 66–67.

⁵¹ GRAD-GYENGE (2019) i. m. 77.

⁵² GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 108.

fogja átadni így az adott jelenet a játékban, ami akár később a játékos játékmenetét is befolyásolhatja. Nem beszélve arról a jelenségről, miszerint a játékfejlesztők a Twitch-hez hasonló platformokon keresztül való nyilvánossághoz közvetítést egyfajta „ingyen reklámnak” tekintik, viszont egy hiányos mű nem feltétlenül jelenti a legjobb reklámot. Példának okáért egy lenémított horrorfilm hatása sem közelíti meg az eredetit, egyértelmű a negatív hatás bekövetkezése, és ez nincs másképp a videójátékoknál sem. Ez a súrlódás egyrészt a játékfejlesztő mint szerző személyhez fűződő jogának megsértését jelenti, de egyben a mű élvezhetőségét is súlyosan negatívan befolyásolja a fogyasztó számára.

5.2. Az integritássérelem vonzata – a mű élvezhetősége?

Onnantól, hogy egy mű a digitális világ részévé válik, gyakorlatilag minden korlát megszűnik létezni abból a szempontból, hogy milyen lehetséges módon lehet azt módosítani, szerkeszteni, és így akár torzítani vagy csonkítani. Éppen emiatt a mű egységének védelme alapvető fontosságú az eredeti, hiteles minőség biztosításában, így a videójátékok esetén is,⁵³ amik az online környezetben való felhasználásuk miatt a felhasználók általi torzításoknak (*modding*), vagy a különböző felhasználások miatt „szükséges” csonkításoknak (streamer mód) vannak kitéve. A videójátékok övezte integritási kérdések egy konstans küzdelmet eredményeznek a szerzők, a felhasználók, és a fogyasztók között, középpontban a mű élvezhetőségének a problémájával,⁵⁴ és kiegészülve azzal a kérdéssel, hogy meddig engedheti az alkotó gazdasági érdekekből a saját művének a sérelmét a digitális világban anélkül, hogy teljesen ellehetetlenítse a fogyasztót a teljes élménytől?

A mű élvezhetősége a fogyasztó számára mint értékelési szempont az SZJSZT azon szakvéleményében is felütötte a fejét, amiben a mű torzításának és megcsonkításának értelmezéséről határozott. Torzítás alatt „a mű lényeges vonást érintő megváltoztatását”, míg csonkítás alatt „a mű lényeges vonását érintő elhagyást” érthetjük.⁵⁵ A némítással egyértelmű, hogy a zene „elvonásra” kerül a játék egészéből, így annak mint audiovizuális műnek az egysége megtörik, a szellemi mondanivaló sérül, és az egész játékról alkotott kép is negatív irányba

⁵³ Michela FIORDO: MORAL RIGHTS AND MODS: PROTECTING INTEGRITY RIGHTS IN VIDEO GAMES. *U.B.C. LAW REVIEW*, 2019/3. 740.

⁵⁴ FIORDO i. m. 741.

⁵⁵ SZJSZT-18/10.

fordul át. Ugyanezen szakvélemény mondja ki azt is, hogy „a torzítás fogalmilag azokat a durva változásokat jelenti, amelyek a művet a hallgató, néző, általában az érzékelő számára alapvetően – azaz az átlagos fogyasztó számára is nyilvánvalóan – sértő módon megváltoztatják.”⁵⁶ Ezzel a megállapítással a Testület tulajdonképpen egymaga lefektette egy egyfajta mű élvezhetőségének jogilag releváns alapjait, ami, ha sérül, az egyet jelent a mű integritásának sérelmével. Azért is jelentős ez az állítása, mert ezzel a fogyasztó érdekeit is bevonja mint esetleges vizsgálati szempont, a mű egységét érintő sérelem megállapítás során. A fogyasztó oldaláról nézve pedig egy felhasználás során kulcsfontosságú a műnek az élvezhetősége, és amikor videójáték integritássérelméről beszélünk a streaming okozta némitási-szükséghelyzet miatt, nem a játékos, vagy a platform, hanem néző mint fogyasztó az, akihez már „sérülten” jut el a mű, így elveszítve az élvezhetőségét.

Mindennek ellenére tényként kell kezelni azt, hogy az elismerés, amit a szerző a művével erkölcsileg nyer a személyhez fűződő jogok által, szinte kivétel nélkül csak akkor mutatja meg a vagyoni oldalát, annak minden nyereségével együtt, ha a személyhez fűződő oldal sérül.⁵⁷ Elismerendő az is, hogy a videójátékoknak mint szerzői műveknek a hasznosítása egy szoros gazdasági-műszaki versenyszférában történik, és emiatt valamennyi érdekösszemérés és rugalmasság óhatatlanul szükségszerű.⁵⁸ Már csak amiatt is, mert az interneten való felhasználás miatt a személyhez fűződő jogok egyébként is veszíthetnek a garanciális jellegükből, egyrészt a fogyasztói gyakorlat, másrészt a szolgáltatókat övező szabályok miatt is. Azonban ennek az érdekösszemérésnek sem szabadna azt eredményeznie, hogy a szerző személyhez fűződő joga ily módon alárendelődjön a gazdasági viszonyoknak, a szóban forgó streamer mód alkalmazásával azonban pontosan ez történik. A játékfejlesztők inkább „feláldozzák” a saját alkotásuk integritását, minthogy ellehetetlenítsék azokat a közvetíthetőségtől, még azzal együtt is, hogy mire a streamerek nézőihez – a fogyasztókhöz – eljut, addigra a játék a kívánt jelentéstartalmát, hatását elveszíti, az élvezhetősége és az egysége pedig emiatt megtörik.

Az audiovizuális elemeket ötvöző videójátékokon, amik irodalmi, filmművészeti és zenei alkotások bonyolult kombinációi, ugyanúgy érvényesítendőek

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ SÁPI (2020) i. m. 169.

⁵⁸ POGÁCSÁS Anett: A digitális mű integritásvédelmének aktuális kérdései. In: GRAD-GYENGE Anikó – KABAI Eszter – MENYHÁRD Attila (szerk.): *Liber Amicorum–Studia G Faludi Dedicata. Ünnepi tanulmányok Faludi Gábor születésnapja tiszteletére*. Budapest, Eötvös, 2018. 332.

az egyes személyhez fűződő jogok, jelen esetben a kérdéses mű integritásához fűződő jog, mint egy könyvön vagy egy színpadi előadáson,⁵⁹ amiknél hiába szoros a szerző és az alkotás közötti kapcsolat, az a digitális világba, és az óriási közönség elé kerülésével mégis, a mai napig számos akadályba ütközik.⁶⁰ Ez a sokszereplőség és a piaci kényszer is alátámasztja azt, hogy az internet elterjedése okozta egyre sokszínűbb felhasználási lehetősége a szellemi alkotásoknak, és az ezzel járó teljesen új dimenziók számos nagyon sokrétű, összetett és a mai napig megoldatlan problémát gördít a szerzői jog útjába.⁶¹

6. Konklúzió

A kutatás eredményeképpen általánosságban kimondható, hogy hiába került felülvizsgálatra uniós szinten a nyilvánossághoz közvetítéshez kapcsolódó szabályozás a CDSM irányelv által, a videójátékok összetett elemeinek, kiemelt jelentőséggel a zenének a dilemmája nyitva maradt. Fontos azonban kiemelni, hogy a vizsgált helyzet a piac és a jogosultak döntési jogköre miatt alakul így, ezen pedig a szerzői jog csak nagyon nehezen tudna érdemben változtatni; hiszen az a szerzők és a jogosultak érdekeit helyezi előtérbe, és emiatt gyakori, hogy a hátrány végsősoron a végfelhasználókat érinti. A CDSM irányelv 17. cikke is a szerzők érdekeit szem előtt tartva készült: hogy a műveik végfelhasználók általi felhasználása után a megfelelő díjazásban részesüljenek. A szerző vagyoni jogának túlzott (de valahol érthető) védelme a piacon a személyhez fűződő jogok sérelmébe került, hiszen a nézőhöz a szerzői alkotás sérült integritással, és élvezhetetlenül kerül. Mindezek alapján megfontolandó a jogalkotó részéről, hogy egyrészt mennyire hagyja a piaci szereplők általi behatárolását az egyes művek élvezetének, másrészt pedig célszerű lenne a végfelhasználói és fogyasztói igényeket is szem előtt tartva figyelemmel lennie a piaci trendekre. Érdemes lenne mindezeket alapul véve a jogalkotó részéről egy teljeskörű, uniós szintű felülvizsgálata a CDSM irányelv 17. cikkének egy immáron olyan szemszögből, hogy milyen mértékben lehet azok körét jobban tágítani, ezúttal a végfelhasználói és fogyasztói érdekeket is szem előtt tartva.

⁵⁹ FIORDO i. m. 758.

⁶⁰ POGÁCSÁS (2018) i. m. 324.

⁶¹ GUBICZ Flóra Anna: Fényképek az interneten, avagy a fényképek világhálón való megjelenéséhez köthető szerzői jogi problémák. *Infokommunikáció és jog*, 2017/14. 19.

HÁBORÚS BŰNCSELEKMÉNYEK

Kitekintés a háború fogalmi meghatározására és az ICC joggyakorlatának bemutatására

KOVÁCS KRISTÓF

1. Problémafelvetés

Háború. Az ember létezésének legelső pillanatától kezdve jelen volt, hittük, hogy egy napon végleg megszabadulhatunk tőle, de tévedtünk. Egy olyan jelenség, amely befolyásolja nemcsak emberek százainak életét, hanem az egész világ sorsát és mindvégig kísérteni fog minket. Esemény, amely nem kizárólag a jogászok szemüvegén keresztül nézve állít szembe minket megannyi kérdőjellel, hanem egyszersmind befolyásolja a gazdaságot, költészetet és különböző tudományágakat egyaránt, gondoljunk csak egy neves kijelentésre: „Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.”¹ Ennek a kijelentésnek a körülményeit és következményeit mindannyian ismerjük. Annak ellenére, hogy milyen befolyásoló erővel bír és milyen hatalmas, mégsem tudjuk meghatározni mi is a háború pontosan. A háború múltunk, jelenünk és jövőnk egyik legmeghatározóbb alakítója, amely számtalan gyötrelmet hordoz magával. Ezért szükséges, hogy mindannyian szembenézzünk vele, ennek elmaradása ugyanis egy erőszakosabb, kriminalizálódott társadalom jövőképét festheti elénk.

A jelen tanulmány a büntetőjog területén belül a háborús bűncselekmények témakörével foglalkozik. Említésre kerül a háború szabályozása a humanitárius jog kontextusában, valamint a háborús bűncselekményeknek bíróságokon való megítélése. Egy olyan területet szerettem volna vizsgálni, amely fontos és kiemelt figyelmet érdemel, de interdiszciplináris mivolta miatt tartunk attól, hogy megvizsgáljuk.

¹ Ferenc JÓZSEF: Népeimhez! Népszava, 1914. július 29. <http://tinyurl.com/3vdw2duj>

Tanulmányom célja egyrészt a háború jogi fogalmának az etimológia segítségével való meghatározása és bemutatása, hogy az idők során az egyes gondolkodók miképpen vélekedtek róla. Végezetül szeretném bemutatni, hogy egy fegyveres konfliktus során milyen normák megszegését valósítják meg az elkövetők a gyakorlatban.

2. A háború fogalmi meghatározása

Arra a kérdésre, hogy a háború miért is bír kiemelkedő jelentőséggel az emberiség számára, nem is létezhetne jobb válasz egy mind a mai napig jelentőséggel bíró hadvezér, író, filozófus szavainál: „A háborút, amely az ország legnagyobb vállalkozása, az élet vagy halál alapja, a megmaradás vagy pusztulás útja, mindenképpen alaposan tanulmányozni kell.”² A küzdelem kezdetben kifejezetten az egyén életének megóvását szolgálta majd ez áttért minden egyéb céljaink megvalósítására szolgáló eszközzé. Attól kezdve, hogy az emberek a túlélés érdekében elkezdtek közösséget alkotni, ennek a súlya fokozódott. A háború, mint esemény évszázadokra meghatározta egy földrajzi terület birtokosát, népcsoport vagy egy birodalom életét. A háború kimenetele meghatározta a vesztesek és győztesek jogait, sőt az első államok közti szövetség létrejötté is a háború terméke volt. A háború és annak jogi megítélése folyamatosan fejlődő rendszert képez, így minden korban mutatkozott igény arra, hogy a fegyveres összeütközéseket bizonyos szabályok alapján vívják meg. A közösségek számára a növekedése vezetett végül oda, hogy a megélhetés érdekében küzdelmet kellett vívni, kezdetben ezt megpróbálták békés eszközökkel rendezni, és ha ez nem sikerült, abban az esetben nyúltak fegyverhez, ekkor is betartva azonban a fegyverkezés írott és íratlan szabályait pl.: támadás helyének és idejének pontosítása. A nemzetközi jog nem teremti a háború intézményét, hanem tényként fogadja el azt.³ De mi is lenne ez a tény, mit értünk alatta fogalomként, mi alapján használjuk a fegyveres konfliktus kifejezést és egyenértékű-e a harccal? Ha létezik olyan, hogy háborús bűn, lehetséges egy olyan háború, amiben emberek ezerinek oltják ki életüket és még sincsenek megvalósult bűncselekmények?

Grotius a háborúról úgy vélekedett a XVII. században, hogy: „[a] háború az a helyzet, illetve állapot, amelyben a résztvevők a vitát fegyveres erők alkalmazásá-

² SZUN-CE: *A hadviselés törvényei*. Budapest, Ballasi, 1998. 2

³ ÁDÁNY Tamás Vince – BARTHA Orsolya – TÖRŐ Csaba (szerk.): *A fegyveres összeütközések joga*. Budapest, Zrínyi, 2009. 22.

val oldják meg.⁴ Herczeg Géza Grotius segítségével az alábbiaként határozza meg a háború fogalmát: „[...] a háború két vagy több állam egymással vívott fegyveres küzdelme vagy az egymás ellen erőszak alkalmazásával harcolók állapota.”⁵ Rousseau meglátása szerint „a háború semmiképpen sem emberek egymás közti kapcsolatáról szól, hanem államok közti kapcsolatáról, ahol az egyének véletlenül válnak egymás ellenségeivé, nem mint emberek, hanem mint katonák...”⁶ Napjainkban a fogalmi meghatározás megváltozott és háború helyett fegyveres konfliktus kifejezést használunk. A háború fogalmának a fegyveres összeütközésekké való átalakulását főképp a XX-XXI. század eseményei indokolják.⁷ A fegyveres konfliktusok fajtái mind más-más jogi minősítés alá esnek, ugyanis nemzetközi vagy nem nemzetközi jellegűek lehetnek. Herczeg minősítése által a háború fogalma csak a nemzetközi konfliktusokat öleli fel.

A „fegyveres összeütközések” fogalma jól jelzi azt a dilemmát, amelybe a nemzetközi közösség került a II világháborút követően. Két ok miatt nem kívánták továbbá használni a háború szót.

Az egyik az a megfontolás volt, hogy ha egyszer a *ius ad bellum* véglegesen jogellenessé, sőt gyakorlásának megkísérlése szankcionálhatóvá vált az Egyesült Nemzetek Szervezetének megalapításával, akkor éppen az új rend tekintélyét ásnák alá azzal, ha négy évvel a San Franciscó-i konferencia után mégis a hadviselés jogát szabályoznák, és ezáltal a háborúról, mint realitásról tárgyalnának. Emellett az államok igyekeztek azt is elkerülni, hogy konfliktusukat ők maguk háborúnak minősítsék. Sokkal inkább törekedtek olyan kifejezések használatára, mint amilyen például a védekezés, a preventív katonai lépések, a fegyveres megtorlás, vagy a katonai megszállás voltak, anélkül persze, hogy ez a lényegen bármit is változtatott volna.

Az 1945 utáni terminológiai változás másik oka az volt, hogy minősítés kérdése ne lehessen akadálya, illetve előfeltétele a humanitárius jogi szabályok alkalmazásának.

A jogfejlődés mára a háború fogalma helyett az esetek legnagyobb részében a fegyveres összeütközés kifejezést használja.⁸ Ezzel összefüggésben a hágai jog fejlesztése nemkívánatosná vált, pontosabban szólva diszkreditálódott ennek felvetése, ezért a hágai típusú szabályokat a genfi jogba implementálták.

⁴ ÁDÁNY–BARTHA–TÖRŐ i. m. 21.

⁵ HERCZEG Géza: *Nemzetközi jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989. 338.

⁶ Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog*. Budapest, Phoenix-Oravetz-Kiadás, 1947. 24.

⁷ ÁDÁNY–BARTHA–TÖRŐ i. m. 17.

⁸ Uo.

Ugyanezen okokból az egyezmények súlyos megsértéséért helyeztek kilátásba bizonyos szankciókat, óvakodva azt háborús bűncselekménynek nevezni. A fegyveres konfliktus fogalmat alábbiként szükséges meghatározni: „Két ország vagy egy ország és egy agresszív erő nyílt ellenségeskedéses állapota. A fegyveres konfliktus állapota anélkül is fennállhat, hogy bármelyik fél is hivatalosan hadat üzenne.”⁹

A hadijog helyett pedig fokozatosan a humanitárius nemzetközi jog elnevezés vált használatossá.¹⁰ A háborúnak, mint fogalomnak fontos eleme az erőszak – a háború tehát erőszak alkalmazása, hogy ellenfelünket saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.¹¹ Ebből adódóan 1928-ban 15 ország, köztük az USA és Japán a Kellogg–Briand paktumban kijelentették, hogy lemondanak a háborúról, mint politikai eszközről. Következésképpen a négy nagyhatalom 1945-ben kimondta az erőszak feltétlen tilalmát, amit az Egyesült Nemzetek Szervezete (továbbiakban: ENSZ) Alapokmányának 2. cikk (4) bekezdése is megjelenít: „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló, vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánvaló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.”

Továbbá a 2. cikk (6) bekezdés szerint kiterjeszti az erőszak elleni fellépés kötelezettségét azon államokra is, amelyek nem tagjai az ENSZ-nek: „A Szervezet biztosítja, hogy amennyiben a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges, azok az Államok is, amelyek az Egyesült Nemzeteknek nem tagjai, ezeknek az elveknek megfelelően járjanak el.”

Az ENSZ egyik közgyűlési határozatában foglalkozik az agresszió fogalmának a meghatározásával. Ennek értelmében az agresszió fegyveres erő alkalmazása egy állam által, egy másik állam szuverén területi egysége vagy politikai függetlenségével szemben, vagy bármilyen más módon, ami nem konzisztens az ENSZ Alapokmányával.¹² Az ENSZ taktikai fellépését jól tükrözi a békéért való küzdelemben az erőszak tilalmazása úgy, hogy az lételeme a háborúnak. Ennek megfelelően az erőszak alkalmazásának tilalma kiterjed olyan államokra is, amelyek jogi értelemben nincsenek a háború állapotában.¹³ Amit a Black’s Law Dictionary alábbiakban erősít: A hadiállapot fegyveres konfliktus nélkül is

⁹ S.v. „armed conflict”. In: Bryan A. GARNER (ed.): *Black’s Law Dictionary*. Thomson West, ¹¹2019. 134.

¹⁰ Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2016. 669.

¹¹ Carl von CLAUSEWITZ: *A háborúról*. Budapest, Zrínyi, 2016. 39.

¹² ENSZ Közgyűlés 3314. (XXIX.) sz. határozata.

¹³ ÁDÁNY–BARTHA–TÖRÖ i. m. 20.

fennállhat; például az Egyesült Államok és Japán közötti második világháborús hadiállapotot hivatalosan lezáró szerződést hét évvel később írták alá, miután a harcok befejeződtek 1945-ben.¹⁴

Továbbiakban a Black's Law Dictionary a háború meghatározásánál történelmi példát tár elénk miszerint: „Ugyanazon országon vagy államon belüli politikai közösségek között fegyveres erővel folytatott ellenséges konfliktus; az ilyen konfliktusok időszaka, p.: az Öbölháború.”¹⁵

Ezután kiemelten hivatkozik egy híres porosz katonára: A háború nem más, mint párbaj hosszú léptékben. A háborút számtalan párbaj alkotja, de a háború egészéről képet alkothatunk, ha egy birkózópárt képzelünk el. Mindkettő fizikai erővel próbálja a másikat akarátára kényszeríteni; közvetlen célja ellenfelének megdobása, hogy képtelenné tegye további ellenállásra. A háború tehát az erőnek az az eszköze, amellyel az ellenséget akarátunkra kényszerítjük.¹⁶

Meglátásom szerint a háború esszenciális mivoltát a *battle* kifejezés jobban tükrözi, Clausewitz mint neves katona és történész fogalmi alkotását manapság elnyújtottnak vélem és ezzel elvesz a háború immanens tartalma „Különösen ellenséges erők közötti fegyveres összecsapás a tengeren vagy a szárazföldön, jellemzően időben és földrajzilag is korlátozott.”¹⁷

Ebből levezethetőek a háborús bűncselekmények, aminél érezhetően a Black's Law Dictionary is óvatosan fogalmaz: Kegyetlenség, amely sérti a nemzetközi fegyveres konfliktusok lefolytatására vonatkozó nemzetközi szabályokat.¹⁸ Megtévesztő lehet első olvasatra miszerint a háborús bűncselekmények csak a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozik, de a nemzetközi jog, mint ahogy majd látjuk, ugyanazon kalap alá veszi a nemzetközi és nem nemzetközi konfliktusokat egyaránt. Precízen értelmezve a háború jogának és szokásának megsértését jelenti.

3. Büntetőjogi alapelvek és az *ad hoc* bíróságok

Az ENSZ által adott célra létrehozott ideiglenes bíróságokhoz a büntetőjog alapelveivel kapcsolatban néhány megjegyzést érdemes fűzni. Az *ex post facto*

¹⁴ GARNER i. m. s.v.” war” 1897.

¹⁵ Uo. s.v.” war” 1897.

¹⁶ CLAUSEWITZ i. m. 16.

¹⁷ GARNER i. m. 250.

¹⁸ Uo.

jellegükből adódóan legnagyobb szakmai figyelemmel együttvéve sem képesek hiánytalanul megfelelni minden, a büntetőjogban anyagi vagy eljárásjogi értelemben alkalmazott elveknek, mint amilyen például a pártatlanság elve.¹⁹ De természetesen ezzel együtt számos pozitív érvet is fel tudunk sorolni, mint amilyen például a praktikum, a hatékony prevenció.²⁰ A *nulla poena sine lege* elv teljességében való érvényesülése kétségbe vonható. Nincs büntetés törvény nélkül, tehát a bűncselekmény megvalósítóját kizárólag a törvényben meghatározott büntetéssel lehet súlytani. Továbbá szükséges a *nullum crimen sine lege* elvével együtt tárgyalni, miszerint a polgárok csak akkor képesek jogkövető magatartást tanúsítani, ha cselekvőségük idején már tisztában vannak azzal, hogy számukra mi a tilalmazott.²¹ Az elkövető oldalán a büntetni rendeltséghez szükséges a büntetést kiszabó fórumnak az ismerete. Ebből adódóan feltételezhetnénk, hogy a *nullum* elvek egyikének nem felelnek meg az *ad hoc* bíróságok. Viszont William Schabas meglátása szerint a kilencvenes években léteztek tiltott cselekményeknek az egyéni felelősség közismertnek nevezhető jogi szabályozásai²² és ezzel a logikai összefüggés miatt együtt kellett járjon annak tudata, hogy valamilyen fórumnak joga lesz az eljárás lefolytatására.²³ Christoph Burchard német szerző egy fontos megközelítésre hívja fel a figyelmünket nemzetközi büntetőjog terén, miszerint fontos figyelembe vennünk a terminológia és tartalmi különbséget. Angol nyelvterületen általánosságban elfogadott a ‘*law*’ kifejezés míg máshol megkülönböztetjük a latin ‘*lex*’ és ‘*ius*’ fogalmát, voltaképpen a németeknél a ‘*Gesetz*’ és a ‘*Recht*’. A maxima a *lex*, azaz a pozitív jog előzetes kihirdetését követeli meg. A kontinentális rendszerben képzett jogászok számára ez a kijelentés magától értetődőnek tűnik; valóban, a német jogászok gyakran nem ismertek és még mindig nem ismernek más fogalmakat. A ‘*common law*’ kifejezés is jelzi az angol-amerikai jogi gondolkodásban, hogy az erkölcsi és a jogi szabályok összeolvadhatnak: egy olyan cselekmény, amelyet általában erkölcstelennek tartanak, szintén minősülhet jogellenesnek, a *common law* megsértésének is. Az erkölcsiség és a jogszerűség közötti különbségtétel a jogellenes cselekmény büntetőjogi jellege tekintetében válik lényegessé. A

¹⁹ Vespasian PELLA: Towards an International Criminal Court. *The American Journal of International Law*, Vol. 44., Iss. 1. (1950) 59.

²⁰ Antonio CASSESE: Reflection on International Criminal Justice. *The Modern Law Review*, Vol. 61., Iss. 1. (1998) 3.

²¹ BELOVICVS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész.* Budapest, HVG-ORAC, 2022. 75.

²² Ün. nürnbergi elvek.

²³ William SCHABAS: Perverse Effects of the Nulla Poena Principle: National Practice and the Ad Hoc Tribunals. *European Journal of International Law*, 2000. 521–539.

német jogászok olyan egyértelmű *lex*-et követelnek, amely az ilyen jogellenes cselekmény büntetőjogi szankcióját rögzíti; ilyen törvény nélkül az egyén nem vonható felelősségre. Német jogászok gondolkodása szerint megkövetelnek egyrészt jogszabályt a jogellenes cselekmény megállapításához, másrészt ami a büntetőjogi felelősségre vonást biztosítja. Eme teoretika nem olyan erősen megjeleníthető az angol–amerikai rendszerben, mivel könnyebb levezetni a büntethetőséget a jogellenességből. Levonva a következtetéseket az angol–amerikai és a kontinentális európai – kiemelten a német – jogi gondolkodásból arra az eredményre jutunk, hogy a Nemzetközi Katonai Törvényszék valóban megsértette a *nullum crimen sine lege* elv kontinentális koncepcióját, mivel nem létezett olyan jog, ami a háború előtt kriminalizálta volna a bűncselekményeket. De a Nemzetközi Katonai Törvényszék nem alkalmazott visszamenőleges hatályú jogot – ha hajlandóak vagyunk elfogadni az agressziót erkölcsileg elítélendőnek –, mivel az amerikai támogatók meglátása szerint Nürnberg a pozitivistá jogot természetjogi megközelítéssel váltotta fel, azaz az igazságszolgáltatás a világ uralkodó véleménye által értelmezett módon lett alkalmazva.²⁴

Az ICC létrejöttét megelőzően még számos nemzetközi büntetőbíróóság tevékenykedett, az igazi úttörőnek számító Nürnbergi Törvényszék vagy azzal egyidőben ítélező Tokiói Nemzetközi Törvényszék, ami japán háborús bűnösökről döntött McArthur amerikai főparancsnok 1946. január 16-i rendelete által.²⁵

Három évvel jugoszláv konfliktust követően megkezdődött közép-afrikai konfliktus legvéresebb fejezete, aminek súlyát adja, hogy a népiertások következtében az igazságszolgáltatás összeomlott.²⁶ Az ENSZ ezért 1994-ben jugoszláv mintára létrehozta²⁷ a Ruandai Nemzetközi Törvényszéket, ahol a feszültség kiváltója ismételt az etnikai jellegzetességekben volt keresendő. Sierra Leone-ban az 1990-es évek elején induló illegális gyémántkereskedelem és a polgárháborúk során elkövetett emberiesség elleni bűncselekmények szintén szükségessé tették egy, az ENSZ által létrehozott Különleges Törvényszék felállítását.²⁸ A lista egészen hosszú, ide sorolhatók még a Kambodzsai Bíróságok Különleges Kamarái, a Libanoni Különleges Törvényszék, amelyek tevé-

²⁴ Christoph BURCHARD: The Nuremberg Trial and its Impact on Germany, *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 4., Iss. 4. (2006) 827–829.

²⁵ Charter of the International Military Tribunal for the Far East. <http://tinyurl.com/4zpvve92>

²⁶ KIRS Eszter: Introduction and Critical Remarks Regarding the Gacaca System in Rwanda. *Miskolci nemzetközi jogi közlemények*, 5. évf., 2008/1. 50–56. A hozzávetőleg Magyarországgal megegyező lélekszámú országban öt bíró és ötven gyakorló jogász maradt.

²⁷ 55/1994. számú BT határozat.

²⁸ <https://tinyurl.hu/zY0d>

kenysége mind meghatározta a soron következően bemutatandó International Criminal Court ítélkezési gyakorlatát.

4. Minden út Rómába vezet

A Római Statútum hatályba lépését követően a bíróság 2002. július 1-jén kezdte meg a működését. Emberi jogok szempontjából példaértékű a Statútum, mind a terhelt, mind az áldozat jogait illetően.²⁹ A hidegháborús feszültségek enyhülésével, még 1989-ben újra megindult az előkészítői munka.³⁰ Trinidad javaslatára a 1950-ben az ENSZ Közgyűlés megbízta a Nemzetközi Jogi Bizottságot egy tervezet megvalósításával,³¹ amely négy évet vett igénybe. 1997-ben Olaszország felajánlotta helyszínül Rómát az egy év múlva megtartandó diplomáciai bizottság ülésére, ahol a Statútum szövegét elfogadták. A sikernek legfontosabb szereplője az ún. *like-minded group*³² melynek hazánkkal együtt sok EU-s tagállam is részese volt. Akkoriban a Statútum aláírása után ténylegesen egy bíróság felállítása kétséges volt, aminek indokát a magas számú ratifikációs küszöb tette ki. A szükséges mennyiség hamar meglett, viszont az USA-ban egyenesen az ellenkampányolásig is elmentek, sőt még a NATO-n belül sincs teljes egyetértés. 2023 szeptemberi állapot szerint a Római Statútumnak 123 részes fele van.

4.1. Háborús bűncselekmények jelenlegi helyzete

A bűncselekmények anyagi jogi szabályai a Római Statútumban találhatóak a legkifejlettebben, Nürnbergtől Rómáig eltelt időszakban kiforrottabbak lettek a humanitárius jogi és emberi jogi szabályok. A tárgyalandó háborús bűncselekmények mindig jelen voltak az ad hoc törvényszékek előtt. Figyelembe véve a kontinentálisan elfogadott büntetőjogi iskolák meglátását csoportosítani lehet őket alanyi és tárgyi oldalra. Bűnösség fajtái, amelyek könyvtárakat megtöltő szakirodalommal bír az ICC esetében csak a szándékos elkövetést veszi figyelembe, ami alól kivétel az előjáró felelőssége.

²⁹ WILIAM i. m. 521–539.

³⁰ ÁDÁNY–BARTHA–TÖRŐ i. m. 324.

³¹ ENSZ Közgyűlésének határozata a felülvizsgálásról 49/73. 1994. december 9.

³² Együtt gondolkodó országok.

A bűnösség megléte nem eredményezi automatikusan a felelősségre vonást, mint a nemzeti büntetőjogban itt is megemlíthetünk büntethetőséget kizáró – melynek fennállása esetén a cselekmény nem büntetendő pl. katonai szükségszerűség – és megszüntető okot – elmebetegség, önhibán kívül eredő bódult állapot.

A háborús bűncselekmények elnevezés precizitást igényel, pontosabban háború szokásainak és jogának megsértését. Mögöttes jogi tartalmát a humanitárius jog biztosítja már Nürnbergben is és a mai napig háborús bűncselekménynek titulált:

- emberölés
- rossz bánásmód
- polgári lakosság vagy hadifoglyokkal szembeni rossz bánásmód
- fosztogatás
- települések lerombolása
- katonai szükség által nem igénylő pusztítás

A lista hosszú, de nem teljesen zárt, ezzel lehetőséget adva a bírói jogalkalmazásnak. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a korábban tárgyalt háborús bűncselekmények elkülönítésénél – ellentétben a mostani helyzettel – a Ruandai Nemzetközi Törvényszék és A volt Jugoszláviában elkövetett háborús bűncselekményeket vizsgáló Nemzetközi Törvényszék és a (továbbiakban: ICTR, ICTY) eltérő humanitárius jogot használt. A Statútum felsorol egyes magatartásokat, hogy mi minősül háborús bűnnek a négy Genfi Egyezmény és a nemzetközi hadviselésben irányadó egyéb szabály alapján, nem nemzetközi konfliktus esetén a már említett közös 3. cikkre utal, de a II. jegyzőkönyvet nem említi. Tehát ennek alapján csak a szokásjogon alapuló szabályok megsértését bünteti a Statútum szövege.

Áldozat lehet egyaránt *kombattáns* és polgári személy is, passzív alanyok körét mindig a humanitárius jog adja. De egy háborús bűncselekményt nem csak kizárólag a védett személy elleni támadással lehet megvalósítani, elegendő csupán már az is, ha a támadás nem védett személy ellen irányul, de az alkalmazott fegyver tényállást hozhat létre.

Ezeknek a cselekményeknek igen hosszú a listája, a fegyveres konfliktus az elkövető körülményeire tekintet nélkül háborús bűncselekménynek minősíti a kínzást, embertelen bánásmódot, biológiai kísérlet, lakosság indokolatlan deportálása vagy éppen, ha a támadás kifejezetten a polgári lakosság ellen irányul.

Látható, hogy nem egyszerű a fegyveres konfliktusok szabályozása, hiszen nehezen állítható egyensúly az érdekek között, mivel a katonai cél a háború megnyerése, ahol gyújtópont lehet a harctéren diktált szükségszerűség míg

másik oldalról az áldozatok minimalizálása. Eddigiekben feltűnhetett a meglátás miszerint, ha a norma csak egyfajta maximum, akkor egy fontosabb stratégiai cél érdekében el lehet tőlük térni.³³ Másik oldalról viszont, ha a humanitárius jog megadja a kompromisszumot akkor semmilyen hivatkozás nem mentesít a felelősség alól. Helyes és egyben köztes meglátás miszerint a katonai szükségszerűség azon intézkedések haladéktalan megtételének szükségessége, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az ellenség teljes megadásának szabályozott erőszakkal való lehető leggyorsabb kikényszerítéséhez, és amelyeket a fegyveres konfliktusok szokásai és szabályai nem tiltanak.³⁴

4.2. Háborús bűncselekmények és a Statútumban lévő többi bűncselekmény

Emberiesség elleni bűncselekmény tényállási ismérvei között lényeges eltérés a háborús bűncselekményektől, hogy a polgári lakosság ellen széleskörűen, szisztematikusan indul a támadás, pontosabban a magyar fordításban használt fordulat szerint: „átfogóan és módszeresen”. Itt a támadás nem katonai támadást jelöl, így nem tényállási elem a fegyveres konfliktus megléte, tehát irreleváns a nemzetközi vagy nem nemzetközi mivolta és hogy békeidőben követik-e el vagy sem. Ráadásul az emberiesség elleni bűncselekmények súlyát jelöli, hogy bizonyos büntettek önálló kategóriává váltak pl. népirtás³⁵ – melynek eddigi legsúlyosabb formája a holokauszt volt, de Nürnbergben nem tárgyalhatták népirtásként a fogalom kidolgozásnak hiánya miatt.

Azok az elkövetési magatartások, amelyek az alanyi oldal hibái vagy más okok miatt nem férnek el a népirtás merev fogalmi kereti között, minősülhetnek emberiesség elleni bűncselekménynek, háborús bűncselekménynek vagy valamilyen köztörvényes bűncselekménynek.³⁶

³³ KÉKUTI Ákos: A polgári lakosság nemzetközi jogi védelme fegyveres konfliktusokban. XXXV. OTDK dolgozat. 2001. 3.

³⁴ William Gerald DOWNEY: The Law of War and Military Necessity. *The American Journal of International Law*, Vol. 47., Iss. 2. (1953) 251–256.

³⁵ Aminek célja a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport részének vagy egészének megsemmisítése.

³⁶ William SCHABAS: Genocide. In: Otto TRIFFTERER (szerk.): *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court – Observers Notes, Article by Article*. Baden-Baden, Nomos, 1999. 109.

	Népiártás 6. cikk	Emberiség elleni bűncselekmény 7. cikk	Háborús bűncselekmények 8. cikk	Agresszió 8. cikk bis
jogellenes cselekmény	Act. (a)-(e)	Támadás 1.) (a)-(k)	humanitárius jog sértése	agresszív cselekmény
különleges karakter		széleskörűen, szisztematikusan	fegyveres konfliktus	pl.: ENSZ Alapokmány megsértése
akik/amik ellen irányul	védett csoport	polgári lakosság	védett személyek vagy vagyon tárgyak	más állam
bűnös tudat	megsemmisítés	megtámadottak ismerete	körülmények ténszerűsége	körülmények ténszerűsége

4.3. Katanga-ügy

A Kongói Demokratikus Köztársaság Irumu tartományában található Ituri körzet, melynek fővárosa Bogoro, ami a büntett színhelyeül szolgált. Az Albert-tóhoz képest nyugati fekvéssel, ami egyben az Ugandával közös határként is szolgál. A ruandai népiártásra visszavezethetően megindult népvándorlás további nemzetiségen alapuló konfliktushoz vezetett, amihez közrejátszottak az 1997-ben történő politikai változások és a rá egy évre kitörő kongói háború. Ekkor más-más politikai ernyő alatt lévő fegyveres csoportok, milíciák harcoltak – számunkra releváns a Hazafias Ellenállási Erők (továbbiakban: HEE) – Ituri terület ellenőrzéséért, melynek vezetője Germain Katanga volt. A Bogoro elleni offenzíva 2003. február 24-én reggel 5 óra körül, sötétben kezdődött, főként Kagaba felől délről a Gety útról érkeztek és onnan haladtak előre. A támadók között szerepeltek egyaránt férfiak, nők és gyerekek, akik lőfegyverrel, nyilakkal, lándzsákkal és machetékkel érkeztek. A lakosok a támadás kezdetekor elmenekültek a körülöttük lévő bozótosba vagy az Intézetbe, ahol a falu védelmét biztosító Kongói Hazafiak Uniója (továbbiakban: KHU) tartózkodott, de ennek sikerét csökkentette a folyamatosan növekvő lövöldözés. A harc tetőfoka 11 órakor állt be, amikor is a KHU felszólítására mindenkinek el kellett hagynia a falut, mivel az erősítés elmaradása és a lőszerhiány miatt a falu további védelmét nem tudták biztosítani. Utolsó erejükkel Bunia felé északra nyitottak egy folyosót menekülés céljával, hogy a lakosság legalább egy része elmenekülhessen. A támadók ezt követően elfoglalták a falut és behatoltak a házakba, hogy a bent lévőket megöljék. Ezután felkutatták a bozótban elrejtőző lakosságot, akiket megfenyegettek, hogyha nem hagyják el a rejtékhelyüket, lelövik az embereket. Megállapítások szerint a támadók felgyújtották az ott lévő házakat; a még életben lévő nőket megerőszakolták, majd elrabolták és bebörtönözték, utána házasságra kényszerítették; s a még fennmaradó vagyon tárgyakat vagy jószágokat elvitték.

5. Az eset jogi minősítése

5.1. Az emberölés, mint háborús bűncselekmény

A 8. cikk (2) bekezdése c) pontjának i. alpontja a következőképpen szól: „Nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktus esetén a négy genfi egyezmény közös 3. cikkének súlyos megsértése.” A bűncselekmények elemeinek megfelelően meg kell bizonyosodni, hogy a magatartásra a bűncselekményekkel összefüggésben került sor, és azok nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktushoz kapcsolódott, és hogy az elkövető tisztában volt azokkal a ténybeli körülményekkel, amelyek megalapozták a fegyveres támadás meglétét. Konfliktus fennállásának az említett bűncselekményi tényállás elemei a következők:

- az elkövető egy vagy több személyt ölt meg;
- ezek a személyek vagy sérült, vagy civil, egészségügyi személyzet vagy vallási személyek voltak, akik nem vettek részt aktívan a harcban, az ellenségeskedésekben;
- és az elkövető tisztában volt a ténybeli körülményekkel, amelyek ezt a státuszt megalapozták.

Objektív oldal:

A 8. cikk (2) bekezdésének c) pontjából következik, hogy a bűncselekményi minősítés a genfi egyezmények közös 3. cikkén alapul, amely szerint a szerződő felek területén az összeütközésben résztvevő felek mindegyike köteles az alábbi rendelkezéseket alkalmazni:

- Akik az ellenségeskedésben aktívan részt nem vesznek, bármiféle megkülönböztetés nélkül emberi bánásmódban kell részesíteni.
- A sebesülteket és a betegeket össze kell szedni, és ápolásban kell őket részesíteni.

Szubjektív oldal:

Amennyiben a bűncselekmények elemei elhagyják a tudatot, a Statútum 30. cikkét kell figyelembe venni annak meghatározására, hogy a bűncselekményt szándékosan és tudatosan követték-e el. Ennélfogva a jelen esetben a Kamara úgy véli, hogy az elkövető szándékosan megölt egy vagy több személyt.

5.2. Civilek elleni támadás

A 8. cikk (2) bekezdés e) pontjának i. alpontjában írtak alapján a bűncselekmény alkotó elemei a következők:

- az elkövető támadást irányított;
- a támadás tárgya a polgári lakosság volt vagy az ellenségeskedésekben közvetlenül részt nem vevő egyes polgári személyek; és
- (3) az elkövető a polgári lakosságot vagy az egyes civileket, akik nem voltak a harcok résztvevői, szándékosan az ellenségeskedésekben közvetlenül részt vevő polgári személyek legyenek a támadás tárgyai.

Objektív elemek

- a) Az ICC úgy véli, hogy a polgári személyek elleni támadás tárgyi elemei akkor valósulnak meg, ha támadást indítottak, és annak tárgya a polgári lakosság, mint olyan, vagy egyes polgári személyek, akik nem vesznek részt közvetlenül az ellenségeskedésben; a támadásnak nem kell eredményt hoznia. A támadás kifejezésnek nincs meghatározása a Statútumban viszont a Bíróság álláspontja szerint a ‘támadás’ fogalmát a II. kiegészítő jegyzőkönyv 13. cikkének (2) bekezdése értelmében az erőszakos cselekményként az ellenféllel szemben akár támadás, akár védekezés céljából elkövetett erőszak.
- b) A Statútum 8. cikke (2) bekezdése e) pontjának i. alpontja rögzíti a közvetlen célpontok elleni tilalmat, civilek elleni közvetlen célzott támadást. A Kamara emlékeztet arra, hogy ez a tilalom semmilyen körülmények között nem ellensúlyozhatja a katonai szükségességet. A polgári személyek védelme azért abszolút, mert mind a nemzetközi és mind a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozik. A gyilkossággal mint háborús bűncselekménnyel kapcsolatos megközelítésével összhangban a Kamara a civil alatt minden olyan személyt ért, aki nem tagja sem az állami, sem a nem állami fegyveres erőknek. Fontos azonban, hogy azok a helyzetek, amelyekben a támadás egy katonai cél ellen irányulnak, de mégis a polgári lakosságot véletlenül érinti, nem tartoznak a 8. cikk (2) bekezdés e) pont i. alpontja alá.

Szubjektív elemek

Az elkövető a polgári lakosságot, mint olyat, vagy a nem közvetlenül érintett egyes civileket szándékozott az ellenségeskedésekben közvetlenül részt vevő személyeket a támadás célpontjává tenni. Ez valójában a 30. cikk (2) bekezdésé-

nek a) pontját ismétli meg. A bűncselekmények elemeinek második esszenciája, amelyre vonatkozik, nevezetesen, hogy [a] támadás tárgya a polgári lakosság, mint olyan vagy egyes személyek voltak az ellenségeskedésekben közvetlenül részt nem vevő polgári személyek, a konkrét mentális elem kikövetkeztethető, mint például a támadás során alkalmazott eszközök és módszerek, az áldozatok száma és státusza, a támadás diszkriminatív jellege. A bűncselekmény mentális elemének megállapításához az elkövetőnek a következőkre van szüksége:

- szándékosan irányított támadás;
- melynek célpontjai polgári lakosság vagy az egyes polgári személyek legyenek,
- tudatában kellett lennie a polgári lakosság vagy az ellenségeskedésben részt nem vevő civilek polgári jellegéről; és
- tisztában volt azokkal a ténybeli körülményekkel, amelyek megalapozták egy fegyveres konfliktus fennállását.

Az ICC ítéletében a Statútum 8. cikkének 2. bekezdésének f) pontjára hivatkozott, miszerint 2. bekezdés (e) pontja:

„[...] a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozik, ezért nem alkalmazható olyan belső rendzavarásokra és feszültségekre, mint például a zavargások, elszigetelt és szórványos erőszakos cselekmények, vagy más hasonló jellegű cselekmények. Olyan fegyveres konfliktusok esetén alkalmazandó, amelyek egy állam területén folynak, és elhúzódó fegyveres konfliktus áll fenn a kormányzati szervek és szervezett fegyveres csoportok, illetve ilyen csoportok között.”

Az ICC megjegyzi, hogy a nem nemzetközi fegyveres konfliktus esetében kettő kategóriát irányoz elő:

- kormányzati hatóságok közötti konfliktus, ahol az állam és a fegyveres csoportok között zajlik konfliktus vagy
- a konfliktus fegyveres csoportok között zajlik.

A Bíróság még a Lubanga ügyben megállapította, hogy a Statútum 8. cikk (2) bekezdésének f) pontja által megkövetelt „szervezett fegyveres csoportoknak” kellő mértékű szervezettségi fokkal kell rendelkezniük ahhoz, hogy lehetővé tegyék számukra az elhúzódó fegyveres erőszak végrehajtását, és a humani-

tárius jognak az ilyen típusú cselekményekre vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtását.

Ennek megállapítására az alábbi gyakorlat szolgál:

- csoport belső hierarchiája;
- a parancsnoki struktúrája és a szervezeten belül alkalmazott szabályok;
- a katonai felszerelés, beleértve a katona felszerelését is és lőfegyvereket;
- csoport képessége a katonai műveletek megtervezésére, valamint
- azok végrehajtása;
- illetve a katonai műveletek kiterjedése, súlyossága és intenzitása.

Mivel a Statútum 8. cikk (2) bekezdésének f) pontja csak azt követeli meg, hogy a fegyveres csoport szervezett legyen, így a Bíróság úgy véli, hogy a szervezettség bizonyos foka elegendő ahhoz, hogy fegyveres konfliktus fennállását megállapítsuk, és emlékeztet arra, hogy e tényezőknek esetről-esetre kell értékelni. Hangsúlyozza, hogy az ellenőrzés gyakorlása a csoport egy része feletti területnek az érintett csoportok általi ellenőrzése nem szükséges. A 8. cikk (2) bekezdésének f) pontja szerint előírja, hogy az erőszaknak többnek kell lennie, mint „szórványosnak” vagy „elszigeteltnek”. Egy esetleges konfliktus intenzitásának megítélése során az ICTY³⁷ úgy ítélte meg, hogy az ítéletáblának figyelembe kell vennie:

- többek között a támadások súlyosságát és a potenciális növekedést, valamint a
- fegyveres összecsapások valószínűségét, azok területi és időbeli elterjedtségét, a növekedést
- a kormányerők számának növekedését, a mozgósítást és az eloszlást
- a fegyverek elosztását a konfliktusban részt vevő mindkét fél között, valamint azt, hogy a konfliktus
- felkeltette-e az ENSZ Biztonsági Tanácsának figyelmét, és ha igen, akkor a konfliktussal kapcsolatban hoztak-e bármilyen határozatot az ügyben.

A HHE vezetője Katanga tapasztalt és jól ismert katona volt, tagadhatatlan katonai tekintélye volt a kollektívák felett. Ez a hatalom 2002 végén kristá-

³⁷ Ezzel kapcsolatban a védelem előadta, hogy a Bíróságnak nem kellene követnie az *ad hoc* bíróság ítélkezési gyakorlatát.

lyosodott ki, és egyre inkább megerősödött, amit az tanúsított, hogy 2002 novemberétől Katanga vezette a harcosok és a katonák küldöttségét. Ebben a minőségében részt vehetett magas szintű találkozókra, és katonai döntéseket hozhatott.

A Kamara megállapította, hogy Avebában megkönnyítette a fegyverek és lőszer átételét és tárolását, illetve arra is fel volt hatalmazva, hogy a kiosztott lőszer mennyiségéről döntsön. A Bíróság Katangát a Statútum 25. cikke (3) bekezdésének d) pontja alapján bűnösnek találta, mint bűncselekményekben való bűnrészesként és a február 24-én elkövetett bűncselekményekben:

- emberiség elleni bűncselekményként elkövetett gyilkosság a Statútum 7. cikke (1) bekezdésének a) pontja alapján;
- háborús bűncselekményként elkövetett gyilkosság a Statútum 8. cikke (2) bekezdése c) pontjának i. alpontja alapján;
- a polgári lakosság, mint olyan vagy egyes civilek elleni támadás;
- az ellenségeskedésekben közvetlenül részt nem vevő személyek elleni támadás, mint háborús bűncselekmény a Statútum 8. cikke (2) bekezdése e) pontjának i. alpontja szerint.
- ellenséges vagyon megsemmisítése, mint háborús bűncselekmény, a Statútum 8. cikke (2) bekezdése e) pontjának xii. alpontja szerint; és fosztogatás, mint háborús bűncselekmény a Statútum 8. cikke (2) bekezdése e) pontjának v. alpontja szerint;

6. Összegzés

A háborús bűncselekmény igen komplex tényállással rendelkezik és a humanitárius jog halmazába tartozó jelentős értékeket védi. A 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) külön fejezetben szabályozza az erre vonatkozó normanyagot, melynek viszont nem minden tényállása nemzetközi jogi eredetű pl.: a 146. § és a 147. § áttételesen kötődik nemzetközi jogban leírtakhoz. A Római Statútum 8. cikkének érdemi átültetését a 149. § és a 153. § jeleníti meg. A háborús bűncselekmények átültetése minimális eltérésekkel valósul meg, akadnak kicsiny különbségek a tényállásokat illetően, de összességében kevés az olyan magatartás, ami a Statútum alapján büntetendő lenne, de a Btk. szerint nem. Bemutatásra került a legmagasabb szinten lévő büntetőbíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmények egyike, amely ritkán rendíti meg a társadalom mindennapjait, különösen innen Európából nézve. Szörnyűségéből adódóan elfordítjuk az arcunkat a háborútól, pedig annak esetleges megvalósulása több

generációt a bűnözés talajára sodorhat. Ennek elkerülése végett elengedhetetlen Beccaria gondolata, miszerint jobb megelőzni a büntetteket, mint büntetni azokat.³⁸ Kijelenthetjük, hogy nem csak a nemzetközi büntetőbíráskodás, de a büntetőjog egészét tekintve az ezredforduló legnagyobb úttörése a jogfejlődésben az ICC felállítása volt. Joghatóságába tartozó bűncselekményekkel szembeni fellépést már régóta kérdések övezik, és az ICC jövőbeli sikerének kulcsa a tagállami támogatáson nyugszik. Az említett két ad hoc bíróság jelentős anyagi jogi és eljárásjogi kérdéseket tisztáztak, mondhatni újat alkottak az akkori jogászok, viszont ezek nélkül az ICC nem csak térdre ereszkedne a bűnüldözéssel szembeni harcban, hanem egyenesen elvesztené azt. Büntetőjogi területen, különösen a büntetőeljárásokban a pozitív eredmény nehezen értelmezhető. Ugyan rendelkezésre állnak statisztikák, de nem a teljes valóságot tükrözik. Példát statuálnak erre a Jugoszláviában történetek: a legfontosabb vezetők vagy az eljárás alatt, még az ítélethozatal előtt meghaltak, vagy az eljárás megindítását sem éltek meg. Nagy hiány, hogy számadatok nem állnak rendelkezésre, amik tükröznék az el nem követett bűncselekmények számát, pedig az ICC tevékenységének legnagyobb érdeme a Törvényszékben rejlő preventív erő.

Egy állandó nemzetközi büntetőbíróság komplementáris joghatósággal rengeteg lehetőséget rejt magában, egyrészt az államok szuverenitásának tiszteletben tartásának eleget tesz, ami alapvetően az idő előrehaladtával nagyobb hangsúlyt fog kapni, másrészt elkerülhetetlenné teszi a megtorlást, harmadrészt pedig rákényszerítheti az államokat a tisztességes alapos büntetőeljárásra. De ahogy látjuk a Bíróság joghatóságát csak bizonyos feltételek meglátása esetén gyakorolhatja, melynek megléte a belső jogot illetően nehezebb problémák elé állítja a testületet.

Magyarázatra nem szorul, hogy XII. Pius pápa (akit a II. világháború kitörését megelőzően pár hónappal választottak meg és emellett jogi végzettséggel is rendelkezett) jelmondatát az Ószövetségből választotta: „Az igazságosság békét terem, az igazságnak meg biztonság lesz a gyümölcse mindörökre.”³⁹

³⁸ Cesare BECCARIA: *A bűnökről és büntetésekről*. Budapest, Eötvös, 1998. 62.

³⁹ Iz 32,17.

MINDEN HANG SZÁMÍT!

Az emberi hang mesterséges intelligenciával történő analizálásának adatvédelmi kérdései

KOMJÁTHY Luca

1. Bevezetés

*It's not what you say but how you say it!*¹

2023-ra a mesterséges intelligenciák használata általánossá vált a fejlett országokban, annak ellenére, hogy sokan valószínűleg nem is tudják, hányszor találkoznak vele mindennapjaik során. Arra viszont feltehetően kevesen gondoltak, hogy amikor betelefonálnak bankjuk ügyfélszolgálatára, egy ilyen szoftver fogja megállapítani, hogy a hívás pillanatában milyen hangulatban is lehetek, mennyire voltak megelégedve az igénybe vett szolgáltatás minőségével. A betelefonáló hangját összetett szoftverek és algoritmusok elemzik annak érdekében, hogy problémáikra a leggyorsabban megoldást találjanak, végső soron ezzel az érintett személyek elégedettségét növelve a vállalat felé. Tanulmányom középpontjában a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóságának – fennállása óta kiszabott legnagyobb – 250 millió forintos bírsága áll, amit az egykori Budapest Bankra rótt ki, és ami egyben az első mesterséges intelligencia használatával kapcsolatban kiszabott szankció hazánkban. Kutatásom kiindulópontja az a tény volt, hogy az adat, a XXI. századi digitális társadalmakban felbecsülhetetlen jelentőségre tett szert, ennek a folyamatnak az egyik kiemelt jelentőséggel bíró állomása volt a ChatGPT megjelenése, amely egy mindenki számára könnyedén hozzáférhető rendszer és amely várhatóan sosem látott lehetőséget fog megnyitni a mindennapi felhasználás során.

¹ Mae WEST: *It's not what you say, but how you say it* Album: *send me home*, kiadás éve: 2018.

2. Az adat szerepe a digitális társadalomban

Digitális társadalomról akkor beszélhetünk, ha gyors, olcsó a földrajzi helyektől független adattárolást, adatátvitelt, az adatok széles körű és sokoldalú kombinációját, rekombinációját lehetővé tévő bináris logikai és gondolkodási struktúrák dominálnak, s átfogó hálózatuk a környezetünk részévé vált.² A definícióból egyértelmű, hogy mi az Európai Unió területén digitális társadalomban élünk.

„Az adat az új olaj!”³ – hangzott el Angela Merkel egykori német kancellár szájából 2019-ben. Azonban azt, hogy mi is az adat, nehezen lehetne egy fogalommal meghatározni. Az Európai Gazdasági Térség területén hatályos Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban: GDPR) sem ad pusztán csak az adat fogalmára definíciót.

Általános értelemben elmondható, hogy az adatok, érvelés, vita vagy számítás alapjául szolgáló tényszerű információk (például mérések vagy statisztikák) vagy digitális formában továbbítható vagy feldolgozható információ érzékelő eszköz vagy szerv által kibocsátott információ, amely hasznos, irreleváns vagy redundáns információt is tartalmaz, és amelyet fel kell dolgozni ahhoz, hogy abból következtetéseket lehessen levonni.⁴ A definícióból megállapítható, hogy az adatok magukban is értékkel bírhatnak, azonban azokat feldolgozva önmagukon túlmutató értelmet nyerhetnek. A bennünket körülvevő végtelen adat feldolgozása és hasznosítása azonban nem lenne lehetséges olyan nagy teljesítményű rendszerek nélkül, mint a mesterséges intelligenciák. Ezek a rendszerek azonban, komoly adatvédelmi kockázatokat hordozhatnak magukban, abban az esetben, ha nincsen körülöttük kellően szabályozott jogi környezet.

3. Adatvédelem

Az adatvédelmi biztos, Jóri András szerint olyan jogi védelem, amely az egyének magánszférájának védelmét célozza az egyénnel kapcsolatba hozható adatok (személyes adatok) kezelésére vonatkozó szabályok előírásával; adatvé-

² GYEKICZKY Tamás: *Jogrendszerek a digitális társadalomban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 23.

³ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20191118/merkel-az-adat-az-uj-olaj-407459#>

⁴ Az adat fogalma: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/data>

delmi jognak pedig az ilyen szabályokat tartalmazó jogszabályok összességét tekintjük.⁵ Az adatvédelmi jog rövid történelme összetett széleskörű jogszabályrendszerrel rendelkezik, melyek mindannyiszor a technológia fejlődéséhez és az ehhez szorosan kapcsolódó társadalmi változásokhoz köthető kihívásokra reagálva hasonló szabályozási célokat eltérő megközelítéssel igyekeztek megvalósítani. A jogszabályok magas száma annak is köszönhető, hogy a jogterület igen szoros kapcsolatban áll a technológia fejlődésével és a társadalom változásaival így rövid időn belül felmerülhet az igény egy-egy kérdéskör szabályozásának teljes vagy részleges újragondolására.⁶ A jogszabályok közül kiemelkedik a már korábban is említett GDPR, melynek preambulumból egyértelműen kiolvasható, hogy a jogalkotó célja a rendelettel az adatok a négy alapszabadsághoz hasonló szabad áramlásának akadálymentessé tétele úgy, hogy a személyek alapvető jogai biztosítva legyenek. A személyi számítógépek megjelenése az online kereskedelem fellendülését eredményezte, amely a gazdaság oldaláról a nagy vállalatokon keresztül egyre inkább csillapíthatatlan adatéhséget eredményezett, ugyanakkor hiányoztak azok a jogszabályok, amelyek a másik oldalon lévő fogyasztók (természetes személyek) adatainak védelmét megfelelően garantálni tudják. Az 1990-es évek közepétől az Európai Közösség életében alapvető változások zajlottak le, így volt ez az adatvédelmi jog területén is. Ebben az időben sorra került be a nemzeti alkotmányokba, hogy a személyes adatok védelméhez való jog alapjog. Ezzel kívánták erősíteni az egyén pozícióját, akár az állammal, akár a nagy vállalatokkal szemben. Ezt az irányít erősítette tovább, hogy a 2000-ben Nizzában megrendezett csúcstalálkozón megszületett Alapjogi Charta 8. cikke kimondja, hogy: „Mindenkinek joga van, a rá vonatkozó személyes adatok védelméhez.”⁷ Fontos rendszerszintű változás volt még az adatkezelési jogalapok megjelenése és elterjedése.⁸ Ezzel összhangban Magyarország Alaptörvénye VI. cikk (2) bekezdésében rögzíti a személyes adatok védelméhez való jogának tartalmát, vagyis mindenkinek joga van tudni, hogy ki, hol, mikor milyen célra használja fel az ő személyes adatait.⁹

2012. január 25-én, az Európai Bizottság a korábbi adatvédelmi szabályok átfogó reformját javasolta az online magánélethez való jogok megerősítése és

⁵ JÓRI András: *Az adatvédelmi jog generációi és egy második generációs szabályozás részletes elemzése*. Doktori dolgozat. Pécs, 2019. 19.

⁶ SZŐKE Gergely László: *Az európai adatvédelmi jog megújítása, tendenciák és lehetőségek az önszabályozás területén*. Budapest, HVG-ORAC, 2015. 25.

⁷ Az Európai Unió Alapjogi chartája (2012/C 326/02) 8. cikk.

⁸ SZŐKE i. m. 51.

⁹ Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdés.

az európai digitális gazdaság fellendítése érdekében, ez volt az úgynevezett ‘adatvédelmi csomag’.¹⁰ A közösség jogalkotás elsődleges motivációja elsősorban mégsem csak az alapjogok védelme volt, hanem az EUMSZ 114. cikkével összhangban a belső piac működését korlátozó akadály lebontása.¹¹ Innentől számítva 4 évre volt szükség, hogy az Európai Parlament elfogadja az GDPR szövegét, új fejezetet nyitva ezzel az adatvédelmi jog történetében. A rendelet az értelmezést segíteni kívánva definíciót ad a személyes adatra és számos más, az adatvédelem során mindennaposan használt fogalomra. Ezen felül meghatároz új olyan jogokat, melyek innentől a természetes személyt megilletik. A jogalkotó egyik célja a GDPR megalkotásával, hogy tisztázza a jogalappal kapcsolatban fennálló számos bizonytalanságot.¹² Rendelkezik továbbá az Európai Adatvédelmi Testület (a továbbiakban EDPB) és a nemzeti adatvédelmi hatóságok felállításáról, melynek célja, hogy elősegítse e rendeletnek az Unió egész területén történő egységes alkalmazását iránymutatások, ajánlások, és legjobb gyakorlatok kibocsájtása útján.¹³

4. Mesterséges Intelligencia és veszélyei

A mesterséges intelligencia kifejezést először John McCarthy alkotta meg 1956-ban, amikor az első tudományos konferenciát tartotta a témában.¹⁴ A rendszer fejlődése és térnyerése pedig azóta gyakorlatilag töretlen, a haditechnológiától az orvosláson át az ügyfélélmény javításáig mindenhol felhasználásra kerül. Népszerűségének két oka van; az egyik, hogy megfelelő felhasználás mellett csökkenteni tudja a kiadásokat, növelni a bevételeket, a másik pedig, a képesség, hogy a kitűzött üzleti/stratégiai célok elérését lerövidítheti.

Az Európai Bizottság honlapján olvasható, hogy az, ahogyan a mesterséges intelligenciához (a továbbiakban, MI) viszonyulunk, meghatározza majd a világot, amiben élünk.¹⁵ Éppen ezért az európai MI stratégia célja, hogy az évtized végére az EU a mesterséges intelligencia világszínvonalú központjává váljon,

¹⁰ History of the General Protection Regulation..<http://tinyurl.com/y9fz469v>

¹¹ Uo. 27.

¹² JÓRI András – Soós Andrea Klára: *Adatvédelmi jog magyar és európai szabályozása*. Budapest, HVG-ORAC, 2016. 75.

¹³ GDPR 51. cikk (1) bekezdés.

¹⁴ The history of artificial Intelligence University of Washington <http://tinyurl.com/ysw9sdr>

¹⁵ Európa nyit a mesterséges intelligencia felé 2023. 06. 30. A European approach to artificial intelligence | Shaping Europe’s digital future (europa.eu)

és biztosítsa, hogy annak felhasználása megbízható módon és az emberi jogok tiszteletben tartásával történjen. Emellett a mesterséges intelligencián alapuló innováció előmozdítása szorosan kapcsolódik az adatkormányzási rendelethez, a nyílt hozzáférésű adatokról szóló irányelvhez és az uniós adatstratégia egyéb kezdeményezéseihez, amelyek megbízható mechanizmusokat és szolgáltatásokat fognak létrehozni a kiváló minőségű, adatvezérelt MI-modellek fejlesztéséhez szükséges adatok újra felhasználása, megosztása és összevonása érdekében.¹⁶ Ursula von der Leyen, a Bizottság elnöke kifejtette, hogy összehangolt európai megközelítésre lesz szükség a mesterséges intelligencia emberi és etikai hatásait érintően, valamint, hogy mérlegelni kell, miként lehet jobban felhasználni a nagy adathalmazokat az innováció terén.¹⁷ E cél megvalósulásaként jött létre 2021-ben az Európai Parlament és Tanács rendelettervezete a mesterséges intelligenciáról. A rendelet hatálya gyakorlatilag minden olyan MI rendszerre kiterjed, melyet az Európai Unió területén használnak fel, hoznak forgalomba, vagy azzal az Unió állampolgárainak személyes adatait dolgozzák fel.

Általánosságban elmondható, hogy az emberek sokszor félnek az ismeretlentől, ugyanakkor hajtja is őket a vágy új dolgok alkotására. Nincs hiány olyan a disztópikusnak ható irodalmi vagy filmművészeti történetekből, melyekben egy MI rendszer alapján működő robotnak érzelmi lettek és a feltalálója ellen fordult. A Microsoft cég a Twitterrel együttműködve ennek a lehetőségét vizsgálta a Tay Microsoft¹⁸ kísérlet keretein belül. A kísérlet szerint Twitter ráengedett egy MI alapú chatbotot (ezt nevezték Tay-nek) az alkalmazására, amellyel minden felhasználó válthatott üzenetet. Alig több, mint 24 óra után Tay rasszista üzeneteket küldött, valamint kritizálta az Egyesült Államok akkori elnökét, Donald Trump-ot és kormányát. A hiba azonban nem a készülékkel, hanem a felhasználókban volt, a robottal folytatott csevegések során ugyanis ők terelték ilyen irányba a beszélgetéseket, és a tanulásra képes rendszer csak felszedte az információkat, amikkel ellátták. Nem lehet azt állítani, hogy teljesen veszélytelen lenne a rendszer használata a természetes személyekre, ezek kialakulása azonban jelenleg sokkal inkább elméleti és távlati jellegű. Jelenleg sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az adathalásatra, a biometrikus azonosításra, vagy a hátrányos megkülönböztetésre gondolni, mint potenciálisan fennálló veszélyforrás. A korábban már említett

¹⁶ Javaslat az Európai Parlament és Tanács Mesterséges Intelligenciára vonatkozó rendelet tervezetéről. Bevezető 5. pont. <http://tinyurl.com/459h97w6>

¹⁷ Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése. <http://tinyurl.com/bdarzeeh>

¹⁸ Milyen veszélyeket rejt a mesterséges intelligencia? <http://tinyurl.com/2742e37w>

MI rendelet is elsősorban az egyes rendszerekben lévő veszélyforrások alapján sorolja a rendszereket 3 csoportba, (összhangban a GDPR kockázatalapú megközelítésével). A Bizottság a rendeltben megkülönböztet egymástól (1) tiltott, (2) magas kockázattal járó, valamint (3) olyan MI rendszereket, amelyek felhasználása nem jelent nagy kockázatot a személyek jogaira és szabadságára nézve. A besorolásnál vizsgálták, hogy az MI rendszer negatív hatása mekkora kárt tud okozni, a kár visszafordítható-e, hogy a károsultak milyen mértékben kerülnek kiszolgáltatott helyzetbe, illetve, hogy az adott rendszerrel kapcsolatban vannak-e hatékony gyakorlatok a potenciálisan problémák megoldására. A fent említett okok miatt minősítették tiltottá a távoli biometrikus azonosító rendszerek használatát, melyek alkalmasak lehetnek arra, hogy egy személyt a tulajdonságai alapján kategorizáljanak, ami végső soron könnyedén vezethet az érintett hátrányos megkülönböztetéséhez. Általánosságban elmondható továbbá, hogy tilos minden olyan rendszer felhasználása, amely az egyébként is hátrányos helyzetben lévő személyek (kiskorúak, szellemi és/vagy testi fogyatékossgal élők) helyzetét kiszolgáltatottá teszi. A rendelettervezet kezdetben széleskörű támogatásra talált, azonban a ChatGPT és az ehhez hasonló nagyteljesítményű MI rendszerek megjelenését követően több olyan vélemény került megfogalmazásra, amelyek szerint a rendelet ma ismert formája nem alkalmazható megfelelően az ilyen kiemelkedő teljesítményű rendszerekre.¹⁹

5. Hanganalitika

A mindennapi bevásárlástól kezdve az otthoni internetszolgáltatáson át a bankunk megválasztásáig mindenütt számos vállalat verseng egymással értünk, a fogyasztókért/ügyfelekért. A verseny olyan piaci helyzet, amelyben egymástól független vállalkozások egymás ellen küzdenek a vevők kegyeiért, hogy elérjenek bizonyos célt, mint a profit értékesítési mennyiség, vagy piaci részesedés.²⁰ A verseny azonban nem ér véget azzal, hogy döntés születik például egy pénzügyi intézett mellett, ugyanis, ha nem lesz elégedett az ügyfél a szolgáltatás minőségével, könnyűszerrel térhet át az egyik konkurenciához. Így mindenütt nagy hangsúlyt fektetnek a vállaltok az ügyfélelégedettség maximalizálásra,

¹⁹ Gian VOLPICELLI: ChatGPT broke the EU plan to regulate AI. *Politico magazin*, 2023. 03. 23.

²⁰ <http://www.oecd.org/dataoecd/8/61/2376087.pdf>

valamint az elvándorlás minimalizálására²¹ ehhez pedig a legváltozatosabb módszereket alkalmazzák. Egyik ilyen lehet a hanganalitika.

A hanganalitika a hangfelvételek vagy a kapcsolattartó központokba érkező élő ügyfélhívások beszédfelismerő szoftverrel történő elemzésének folyamata, a hasznos információk megtalálása és minőségbiztosítás céljából. Az emberi hang egyes sajátosságai több információt rejthetnek, mint maguk a kimondott szavak, ugyanis az emberi hang olyan egyedi, akár az ujjlenyomat vagy a kézírás.²² A beszédelemző szoftver azonosítja a szavakat és elemzi a hangmintákat, hogy érzékelje a beszélő hangjában az érzelmeket és a hangsúlyt.²³ Ezenkívül képes a csend, zene és egymásra beszélés detektálására, valamint opcionálisan kiegészítő információk biztosítására, mint a beszédstílus, hangerő és egyéb akusztikai jellemzők.²⁴ Ugyanis már a beszélő mentális állapotában bekövetkező csekély változások is előhívhatnak olyan fiziológiai reakciókat, például az idegrendszerben vagy a légzésben bekövetkező változásokat és az izomfeszültséget, amelyek hatással vannak a hangképzési folyamatra.²⁵

6. A Budapest Bank döntés

2017-ben az egykori Budapest Bank Zrt. (a bank ebben a formában már nem létezik, mert 2022. március 31-én beleolvadt az MKB Bankba²⁶) hanganalízis alapú szoftvert kezdett használni az ügyfélszolgálatra érkezett hívásokon, azzal a céllal, hogy hatékonyabb legyen a panaszkezelése, valamint a call centerben dolgozó munkatársak munkahelyi tevékenysége javuljon. Négy évvel a hanganalitika használatának kezdete után, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság eddig soha nem látott, 250 milliós bírsággal sújtotta a bankot, ezenkívül felszólította a sérelmes magatartás azonnali módosítására, mert ez a hangfelvétel elemzésen alapuló adatkezelési gyakorlat számos ponton súlyosan sértette a GDPR-t.

²¹ NAIH-85-3/2022. (korábbi ügyszám: NAIH-7350/2021.) 4.

²² William F. SOSKIN – Paul E. KAUFFMAN: Judgment of emotion in word-free voice samples. *Journal of Communication*, Vol. 11., Iss. 2. (June 1961) 73–80.

²³ What is speech analytics? <http://tinyurl.com/3uxp3rddy>

²⁴ VoiceAnalytics. <https://xdroid.hu/hangelemzes>

²⁵ Nicholas CUMMINS – Maximilian SCHMITT – Shahin AMIRIPARIAN – Jarek KRAJEWSKI – Björn SCHULLER: “You sound i’ll, take the day off”: automatic recognition of speech affected by upper respiratory tract infection. 39th Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society, 2017. 3806–3809.

²⁶ Egyesül a Budapest és az MKB Bank, *Portfólió Magazin*, <http://tinyurl.com/3h42rjuh>

Az egyik ügyfél vette észre a Bank honlapján található adatkezelési tájékoztatóban, hogy a hívásokat automatikusan alávetik egy elemzésnek, amely képes lehet arra, hogy a telefonáló hangjából következtetéseket vezessen le.²⁷ A bank ügyfele ezzel kapcsolatban tett fel néhány kérdést a vonal túlsó végén lévő kollégának, nevezetesen, hogy milyen célból történik az adatkezelés, hol talál a hangelemzéssel kapcsolatos adatkezelésről részletes tájékoztatást, valamint, hogy ez a fajta adatkezelés mennyire felel meg a GDPR-nak. Kérdéseire a bank munkatársától kielégítő válaszokat nem kapott, ekkor fordult bejelentéssel a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatósághoz (a továbbiakban: NAIH), melyet az Info tv. szerint köteles érdemben kivizsgálni.²⁸

6.1. Megállapítható-e a GDPR hatálya?

A NAIH első feladata minden eljárás során megállapítani, hogy a GDPR rendelkezései alkalmazhatóak-e az adatkezelésre, ugyanis ez adja meg a felhatalmazást a NAIH-nak az eljárás lefolytatására. Mivel az adatkezelés az Unió területén történik, Uniós állampolgárok adataival kapcsolatban, ezért megállapítható, a rendelet hatálya kiterjed a hanganalitikára. Az adatvédelmi rendelet 4. cikke kimondja, hogy a személyes adatként való minősítéshez, akár a közvetett azonosíthatóság is elegendő. Ezt támasztja alá az Európai Bíróság C-184/20²⁹ ügye is, amiben a Bíróság kimondta, hogy amennyiben akár közvetett úton azonosítani lehet az érintett személyt, az már a GDPR szerinti adatkezelésnek minősül. Bár a bank először azzal érvelt, hogy a szoftver nem tárol azonosítható adatokat, valamint az elemzett eredmény a hívó és az ügyfélszolgálatos munkatárs vonatkozásában nem személyes adat, mert nem köthető senkihez. Ezt a nyilvánvalóan hamis állítást a Budapest Bank maga cáfolta meg (már csak azért is, mert ha nem lehetne összekötni a hangot egy ügyféllel sem, nem lenne egyértelmű, hogy kit kell visszahívni) a korábbi ügy során válaszelevelében, ahol elmondta, hogy az ügyfélszolgálati hívások egyedi belső azonosítószámmal vannak ellátva, amely a szoftveren kívül, de a bank rendszerén belül összeköthető a hívó féllel és az ügyfélszolgálatos kollégával is. Ezt az egyedi azonosítót álnévként a szoftver is használja, így össze lehet kötni az ügyfelet a

²⁷ NAIH-85-3/2022 Korábbi ügyszám: NAIH-7350/2021.

²⁸ Az információs önrendelkezési jogról és az információs szabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 53. § (1) bekezdés.

²⁹ C-184/20 sz. ügy a Litván etikai főbizottság vs. QP, mint állami közintézmény.

hangjával, ez az összekötés pedig meg is történik, mikor megállapításra kerül, hogy kit kell visszahívni. Ezt az értelmezést támasztja alá az Európai Unió Bíróságának Patrick Breyer vs. Bundesrepublik Deutschland ügyében³⁰ hozott ítélete. Ebben az ügyben a bíróság kimondta, hogy az IP címek is személyes adatoknak minősülnek abban az esetben, ha az adatkezelők hozzáférhetnek a szolgáltatóktól ahhoz az információhoz, hogy egy meghatározott időpontban egy IP címhez melyik előfizető tartozott.

6.2. Az adatok minősége

Döntésében a NAIH megállapította, hogy az eljárás során kezelt adatok a GDPR 9. cikke szerint különleges személyes adatnak nem minősülnek. Döntésüket azzal indokolták, hogy a kezelt adatok közül egyedül az érzelem (pszichikai állapot) minősülhetne különleges személyes adatnak, (aminek a kezelése a rendelet alapján tilos), de az összes körülmény figyelembevételével mégsem lehet ekként értékelni, mert a hangelemzés során nem jön létre olyan adat, amivel az érintett egyedileg azonosítható lenne, így a biometrikus adat ezen feltétele hiányzik. Nem tekinthető egészségügyi adatnak sem, mert az érintett mentális és fizikai egészségére vonatkozóan következtetést nem lehet levonni.³¹

6.3. Mesterséges intelligencia felhasználása a hangelemzéshez

Az ügy előzmény eljárásban a Budapest Bank úgy nyilatkozott, hogy a szoftver mesterséges intelligencia és automatizált döntéshozatal felhasználása nélkül működik. A NAIH döntésében nem hozta nyilvánosságra a céget, akitől a bank a szoftvert megvásárolta, azonban ismeretes, hogy a meg nem nevezett cég honlapjáról, illetve a NAIH további tájékozódásából kiderül, hogy a rendszer igenis használ mesterséges intelligenciát, valamint automatizált döntéshozatal és gépi tanulást is. A gépi tanulás (*Machine Learning*) a mesterséges intelligencia egy típusa, amely lehetővé teszi a szoftveralkalmazások számára, hogy pontosabbá tegyék az eredmények előrejelzését anélkül, hogy kifejezetten erre

³⁰ C-582/14 sz. ügy Breyer vs. Bundesrepublik Deutschland.

³¹ NAIH-85/2022. (korábbi ügyszám: NAIH-7350/2021) számú döntés.

programoznak őket. A gépi tanulási algoritmusok múltbeli adatokat használnak bemenetként az új kimeneti értékek előrejelzéséhez.³²

A GDPR külön is foglalkozik a profilalkotással és a részben abból származtatható automatizált döntéshozatali mechanizmussal. Önmagában az automatizált döntéshozatal az a képesség, hogy technológiai eszközök segítségével, emberi beavatkozás nélkül döntenek.³³ Profilalkotásról akkor beszélünk, ha valamilyen formájú automatizált adatkezelés történik személyes adatok tekintetében és a profilalkotás célja egy természetes személy személyes jellemzőinek értékelése. Nem nehéz elképzelni, hogy az emberi beavatkozás nélkül az automatikus döntéshozatali mechanizmus során keletkező profilalkotás könnyedén ráerősíthet a sztereotípiákra, vagy meghatározott jellemzők alapján csoportosítaná az embereket. Így a módszer felhasználása, amellyel legyakrabban a multik és a pénzügyi szektor szereplői élnek, megfelelő biztosítékokat kíván. Biztosítékként szolgálhat a tömör és érthető tájékoztatáshoz való jog, a tiltakozáshoz való jog, a hozzáféréshez való jog is. A profilalkotás további feltétele, hogy tisztességes és átlátható legyen. Továbbá az adatkezelőknek képesnek kell lenniük arra, hogy világosan megmagyarázzák és indokolják, hogy miért van szükség a személyes adatokat gyűjtésére és tárolására, vagy pedig fontolóra kell venniük, hogy a profilalkotáshoz összesített, anonimizált vagy (ha ez elegendő védelmet biztosít) álnevesített adatokat használjanak.³⁴ Ezek alapján megállapítható, hogy a Bank az adatkezelés során mesterséges intelligenciát és automatizált döntéshozatalt alkalmaz, amelyek segítségével jön létre az a rangsor, ami alapján az ügyfelek visszahívásra kerülnek, valamint ami alapján az ügyfélszolgálaton dolgozó kollégák munkáját értékelik. Ebből megállapítható, hogy a folyamat során a GDPR 4. cikk (4) pontja szerinti profilalkotásra is sor kerül.³⁵ Ezek a tények nem csak az adatkezelés kockázatát növelik, de az érintett személyek vonatkozásában is jelentőségük van, ugyanakkor elmondható, hogy használatával csökken a befektetett erőforrás, valamint alkalmas a piac szegmentálására, vagy a termékek egyéni igényekhez történő igazítására.

³² TECH TAEGGER. <http://tinyurl.com/2r8ar6h9>

³³ 29-es cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatás az automatizált döntéshozatallal és a profilalkotással kapcsolatban a 2016/679 rendelet alkalmazásához

³⁴ Uo.

³⁵ GDPR 4. cikk (4) bekezdés.

6.4. A tájékoztatáshoz és a tiltakozáshoz való jog (nem) biztosítása

Az uniós jogban az átláthatóság elve megköveteli, hogy minden személyes adatkezelés általánosságban legyen átlátható az egyének számára. Az egyéneknek joguk van tudni, hogy a rájuk vonatkozó személyes adatok közül melyeket és hogyan gyűjtik, használják fel, valamint tájékoztatást kell adni számukra a személyes adatok kezelésével összefüggő kockázatokról, garanciákról és jogaikról.³⁶ A Banknak mind a hívások elején, mind a honlapon megtalálható üzletszabályzatban a tájékoztatást az átláthatóság elvét szem előtt tartva kellett volna megadnia, úgy, hogy az egy laikus számára is kielégítő tájékoztatást nyújtson. Az átlátható tájékoztatást a profilalkotás tekintetében is elmulasztotta a Bank, ugyanis profilalkotás végzése esetén a GDPR preambulumbekzdése szerint ebben az esetben tömören és egyértelműen tájékoztatni kellett volna az érintettet arról, hogy köteles-e a személyes adatairól nyilatkozni, valamint, hogy milyen következményei lehetnek az adatszolgáltatás elmaradásának.³⁷ A korábban említettek bizonyítják, hogy ezzel a Bank is tisztában, volt, és ennek ellenére sem változtatott a gyakorlatán.

Tekintettel arra, hogy az érintett ügyfelek nem voltak a szükséges ismeretek tudatában, értelemszerűen a tiltakozáshoz való joguk is némiképp kiüresedett. Főszabály szerint abban az esetben, ha az adatkezelést jogos érdekre alapozták (ideértve a profilalkotást is), az érintettnek joga van tiltakozni, ebben az esetben adatait nem lehet tovább kezelni „kivéve, ha az adatkezelő bizonyítja, hogy az adatkezelést olyan kényszerítő erejű jogos okok indokolják, amelyek elsőbbséget élveznek az érintett érdekeivel, jogaival és szabadságaival szemben, vagy amelyek jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez vagy védelméhez kapcsolódnak.”³⁸ Az Európai Unió Bírósága tisztázta, hogy az érintett jogai „főszabályként” megelőzik az adatkezelő gazdasági érdekeit „a kérdéses információ jellegétől, illetve attól is függően, hogy az információ mennyire érzékeny az érintett személy magánélete szempontjából, illetve hogy a nyilvánosságnak milyen érdeke fűződik ezen információ megszerzéséhez.”³⁹ Ebben az esetben az a tény, hogy a szoftver panaszmentesen üzemelt az üzembe helyezés óta, nem azt támasztja alá, hogy a Bank ügyfelei tudtak erről az adatkezelésről, de nem

³⁶ GDPR 39. preambulumbekzdés.

³⁷ GDPR 60. preambulumbekzdés.

³⁸ GDPR 21. cikk (1) bekezdés.

³⁹ C-131/12.sz. ügy Google Spain SL, Google Inc. kontra Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González.

zavarta őket, hanem azt, hogy nem volt átfogó képük arról, mi is történik az adataikkal.

6.5. Az ügy tanulságai a jövőre nézve

Amint az a NAIH döntéséből kiolvasható volt, az ügyben az adatkezelő az adatkezelés jogalapjának a jogos érdeket jelölte meg, ehhez azonban kötelező elkészíteni az érdekmérlegelési tesztet is. A NAIH értékelése szerint, bár elkészült a dokumentum, az mégsem felel meg az átláthatósági követelményeknek, mert nem támasztja alá az adatkezelés célját, az adatkezelést nem a szükségesség-arányosság szempontjai szerint vizsgálja, hanem kizárólag saját érdekeit mérlegeli benne. Az érdekmérlegelésről elmondható továbbá, hogy semmilyen adatot nem tartalmaz arra vonatkozóan, hogy sor került-e bármikor is annak felülvizsgálatára. A dokumentumban a Bank megállapította, hogy saját céljai eléréséhez szükséges az adatkezelés, de az érintetti jogok sérülésének lehetőségét nem vizsgálta. Kimondottan jog sértően járt el a tájékoztatáshoz és a tiltakozáshoz való jog tekintetében. A tájékoztatáshoz való joggal kapcsolatban elmondható, hogy a Bank munkatársa még konkrét kérdésekre sem tudott olyan válaszokat adni, ami azt eredményezte volna, hogy az érintett olyan helyzetbe kerüljön, hogy adataival kapcsolatban megfontolt döntést hozzon. A tiltakozási jogukat pedig csak a hívás megbontásával volt lehetőségük gyakorolni, ami ellehetetlenítette volna az ügyintézésüket, így megállapítható, hogy a tiltakozáshoz való jog lényegében kiüresedett.⁴⁰ A NAIH úgy ítélte meg, hogy az érdekmérlegelés nem ad valós képet, így az az értelmezés, hogy az ehhez kötődő jogos érdek elsőbbsége állapítható meg az érintett személyek jogainak védelmével szemben, nem megfelelő. Ahogyan, az már korábban említésre került, sosem született még ilyen magas adatvédelmi bírság hazánkban.

Az ügy részletes bemutatása után így fontos, hogy összegzésre kerüljön, mi vonható le tanulságképpen az ügyből. Elsősorban leszögezendő, hogy a tanulság semmiképpen sem az, hogy be kell tiltani az ilyen jellegű adatkezelést. A Budapest Bank ott hibázott (többek között), hogy eljárás legelején letagadta, hogy mesterséges intelligenciát használ. Ez a gyorsan bebizonyosodó hazugság nem csak a GDPR 31. cikke szerinti együttműködés elvének⁴¹ nem felelt meg, de nyilvánvalóan az NAIH bizalmát is rombolta az eljárás során tett további

⁴⁰ NAIH-85-3/2022. (korábbi ügyszám: NAIH-7350/2021.).

⁴¹ GDPR 31. cikk.

nyilatkozatával kapcsolatban. Jelentős hiba volt továbbá, hogy a Bank nem tett eleget az adatkezeléshez kapcsolódó dokumentáció elkészítésének. Amennyiben ugyanis ezt kellő gondossággal megtette volna, úgy valószínűleg korábban is egyértelművé vált volna, hogy az adatkezelés magas kockázattal jár az érintettek jogaira nézve, így a GDPR 36. cikk (1) bekezdése és 94. preambulumbekzdése szerint az adatkezelés megkezdése előtt konzultálnia kellett volna a hatósággal. Az adatvédelemhez való jog kapcsán az egyik legfontosabb jogosultság, amivel a természetes személyek rendelkeznek, a GDPR 12. cikke szerinti tájékoztatóhoz való jog. Tekintettel arra, hogy ez az egyik legegyszerűbben teljesíthető kötelezettség a jövőben a hasonló jellegű adatkezelések során nagy figyelmet kell fektetni arra, hogy ennek hiánytalanul eleget tegyenek.

7. Lehet-e a hangelemző szoftvereket szabályosan használni?

Az EDPB az Európai Adatvédelmi biztossal összhangban a témáról akképp nyilatkozott, hogy természetes személyek érzelmeinek levezetésére való felhasználása rendkívül nemkívánatos.⁴² A korábban hosszasan elemzett NAIH döntés is ezt az álláspontot támasztja alá, azonban Péterfalvi Attila, a NAIH jelenlegi elnöke nemrégiben a témát érintően interjút adott a Portfolio magazinnak, amiben arra a kérdésre, hogy lehet-e egy ilyen technológiát szabályszerűen alkalmazni, a következőket mondta: „Az ördög a részletekben rejlik, az az alapvető kérdés, hogy az érintettet miről tájékoztatják, és milyen adatokat vizsgál, kutat a mesterséges intelligencia.”⁴³

Richard Brown, az internet-, hálózati, hang- és biztonsági megoldásokat kínáló *ActiveReach* igazgatója rámutat: „A legtöbb ügyfél feltételezi, hogy a céggel folytatott e-mailes kommunikációjukat hosszú távon tárolhatják, de nem feltétlenül gondolják, hogy ez a hangalapú beszélgetések esetében is így van.”⁴⁴ Ahogy erre Brown is rávilágít, az érintettek tájékoztatása kulcsfontosságú egy ilyen típusú adatkezelés tekintetében, végső soron a jogszerűség egyik záloga. Brian Martin, a *Spitch* nevezetű emberi hangadat elemzési megoldásokat kínáló svájci vállalat regionális igazgatója kiegészíti azzal, hogy „el kell mondani az

⁴² Az Európai Adatvédelmi Testület és az adatvédelmi Biztos 5/2021.sz. közös véleménye a mesterséges intelligenciáról. 35. bekezdés.

⁴³ TURZÓ Ádám Pál: *Terjed az AI és a felhő a bankokban – Péterfalvi Attila elárulta mire kell nagyon figyelni*. <http://tinyurl.com/3vatzmst>

⁴⁴ Bernard MARR: *The amazing potential of voice analytics*. <http://tinyurl.com/52ewp2e9>

ügyfeleknek, hogy gyűjtik a hangnyomatukat, és meg kell említenie az ezzel járó előnyöket; például a gyorsabb kiszolgálást, a személyre szabott figyelmet és a nagyobb fokú biztonságot”. A fogyasztónak fel kell ajánlani a lehetőséget, hogy lemondjon a hangadatainak rögzítéséről, és akkor is hozzáférhessen a szolgáltatásokhoz, ha ezt megteszi.⁴⁵

A leírtak alapján, ha elfogadjuk azt az állítást, hogy az EDPB nem tiltotta meg, csupán nemkívánatosá nyilvánította az eljárást, akkor azt kell mondanunk, hogy bár nagyon szigorú feltételek mellett, de lehet alkalmazni a hanganalitikát, az adatminimalizálás elvét tiszteletben tartva. Ez azért fontos, mert a technológia fejlettségi szintjét tekintve, hamarosan már nemcsak a beszélő érzelmi állapotát, hanem testalkatát, betegségét, szélsőséges esetben magasságát is meg lehet majd mondani. Ennek az elsődleges feltétele az alapos és minden részletre kiterjedő érdekmérlegelés és hatásvizsgálat elkészítése, amely bemutatja az adatkezelés célját és minden körülményét, különös tekintettel a kockázatok enyhítésére tett intézkedésekre, pontosan megjelölve a felülvizsgálat dátumát. Másodsorban az adatkezelés jogalapjaként a GDPR 6. cikk (1) bekezdés a) pontja szerint a hozzájárulást kell megjelölni. Ennek a hozzájárulásnak egy aktív, tevéleges magatartásban kell megnyilvánulnia akképpen, hogy a hozzájárulás megtagadása, vagyis a tiltakozáshoz való jog gyakorlása nem jelentheti az ügyintézését ellehetetlenülését. Harmadrészt nagyon fontos az ügyfél tájékoztatása. Nemcsak arról, hogy milyen adatokat kezelnek róla és milyen célból, de arról is informálni kell, hogy milyen előnyeit élvezheti annak, hogy hozzájárul a hangelemzéshez. A tájékoztatást úgy kell megtenni, hogy az érthető világos, mégis a lehetőségekhez mérten tömör legyen. Az ügyfél tájékoztatásának eszköze a szóbeli figyelmeztetés a hívás elején, valamint az adatkezelési tájékoztató hozzáférhetővé tétele a bank online felületein. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a mesterséges intelligencia egy rendkívül gyors ütemben fejlődő iparág, így gyakran igény mutatkozhat a rá vonatkozó szabályozás módosítására, ezért a felhasználóknak olyan belső rendszert kell kialakítaniuk, amellyel a jogszabályok változásától függetlenül folyamatosan biztosítani tudják a jogszerű működést.

⁴⁵ Martin BRIAN: *GDPR Implication for speech technology*. <http://tinyurl.com/2cy2ra75>

8. Összegzés

Tanulmányom során részletesen bemutattam, hogyan viszonyul a magyar és európai szabályozás egy olyan területhez, amelyre eddig kevesebb figyelem hárult. Véleményem szerint az Európai Adatvédelmi Testületnek nemkívánatos helyett megengedetté kellene nyilvánítania az ilyen fajta adatkezelést, abban az esetben, ha mind a GDPR-nak és egyéb az adott országban hatályban lévő kapcsolódó jogszabályoknak, mind pedig a mesterséges intelligencia rendeletnek megfelel. Kikötve azt a tényt, hogy a hangelemző rendszert kizárólag az ügyfélszolgáltatásokon keresztül érkező, bejövő hívásokra lehet alkalmazni, azokkal marketing tevékenységet végezni nem lehet.

Álláspontom szerint a biztonságos felhasználásnak három alapkőre kellene épülnie. Az adatvédelem szempontjából fontos, hogy az adatkezelés jogalapja megfelelően legyen kiválasztva, ez mindennél fontosabb, hiszen enélkül a szabályos adatkezelés meghiúsul. Amennyiben jogalapnak a hozzájárulás kerül megjelölésre nem pedig a jogos érdek, úgy a szoftver felhasználójának be kellene gyűjtenie az ügyfelek kifejezett hozzájárulását, amit meg kell előznie megfelelő tájékoztatásnak. A tájékoztatásnak ki kell terjednie az esetleges kockázatokra, az ezek elkerülésére tett intézkedésekre és nem utolsósorban azokra a lehetőségekre, amiket ez a rendszer magában hordoz. Meg kell azonban adni a lehetőséget az ügyfeleknek, hogy a megfelelő tájékoztatás után maguk mérleljenek, hogy kívánják-e ezt típusú adatkezelést vagy sem. Amennyiben nem, vagy az ügyfél bármikor a tiltakozáshoz való jogával él a hangja elemzésével kapcsolatos adatkezelést a kérvényező tekintetében fel kell függeszteni.

Másodsorban, amennyiben az MI rendelet a ma ismert formájában kerül elfogadásra, úgy a hanganalitikai rendszereket nagy kockázatúnak kellene minősíteni. Ez magában hordja azt a következményt is, hogy csak azon rendszerek felhasználását lehetne engedélyezni, amelyek előzetesen valamennyi a rendeletben meghatározott biztonsági követelménynek megfeleltek. Harmadik alapkőként pedig (tovább erősítve a felhasználókban a bizalmat az MI rendszerek felé), feltételül lehetne szabni, hogy csak azok az MI rendszerek léphetnek az európai piacra, amelyeket korábban egy *regulatory sandbox*-ban már kipróbáltak és ott semmilyen jelentős problémát nem mutatott a személyes adatokra nézve. A készülő MI rendelet egyébként ezt egy jó gyakorlatnak tartaná. 2022 nyarán a Spanyol Kormány az Európai Bizottság képviselőivel együtt bemutatta az első mesterséges intelligenciával foglalkozó *regulatory sandbox* kísérleti projektjét. A kísérleti tapasztalatoknak köszönhetően az MI-rendszerek szolgáltatói (a *sandbox* résztvevői) számára dokumentálni fogják a kötelezettségeket és

végrehajtásuk módját, és a bevált gyakorlatokról és a tanulságokról szóló végrehajtási iránymutatásokban rendszerezik azokat. Az összes lehetséges európai szintű szereplő együttműködésének erősítése érdekében ez a gyakorlat nyitott marad más tagállamok számára, amelyek követhetik a kísérleti projektet, vagy csatlakozhatnak ahhoz, ami potenciálisan egy páneurópai mesterséges intelligencia szabályozási homokozóvá válhat.⁴⁶

Összességében azt gondolom a GDPR megadja a kellő biztonságot az adatoknak, azonban szerintem fontos, hogy a jogalkotás ne álljon a fejlődés útjában, márpedig, ha egy új rendszert nemkívánatosnak minősítenek, azzal pontosan ezt lehet elérni azzal együtt, hogy növeli a társadalomban a félelmet, illetve a bizonytalanságot a rendszerrel szemben. Pedig a mesterséges intelligencia az életünk része és talán el sem tudjuk képzelni, mennyire lesz az a jövőben, így fontos, hogy ne váltson ki szorongást az emberekből. Ezt pedig úgy lehet elérni, hogy tudatosan megfelelő biztosítékokkal ellátott rendszerekkel találkozunk mindennapi életünk során. Ez a fajta magatartás fogja elhozni a változást a társadalomba is, mert a nyitottság elengedhetetlen egy olyan korban, ahol a fejlődés és a változás a mindennapok szerves része lett.

⁴⁶ First regulatory sandbox on AI presented <http://tinyurl.com/286hfcur>

‘ANYÁT AKAROM!’

*Az ‘ellennevelés’ jelensége a szülői felügyeleti joggal
és a kapcsolattartással összefüggő családjogi ügyekben*

KOMENDA Dorottya

*Gyereket csak egyféleképpen lehet nevelni.
Ha maga hideget fúj rá, én meg meleget, még
megfázik. Még nagyon gyöngye a lelke. El ne feledje!
Szabó Magda*

1. Bevezetés

Amikor két ember, vagy egyikőjük úgy dönt, hogy véget vet a másikkal közös életének, ám egy közös gyermek – akiért mindketten felelősséggel tartoznak – továbbra is összeköti őket, a jogalkalmazó hirtelen igen nehéz helyzetben találhatja magát.

Mire számíthat egy szülő, akitől a volt házastársa vagy élettársa önkényesen elzárja gyermekét? Mennyiben vehető figyelembe egy olyan gyermek véleménye, akit évekig az egyik szülő ellen hangoltak? Kerüljön a gyermek ahhoz a szülőjéhez, aki teljesen alkalmas a nevelésére, ám akivel a másik szülő felróható magatartása miatt a gyermek akár évekig alig találkozott? A tanulmány ilyen, sokakat érintő kérdésekre, anomáliákra világít rá, majd megoldási javaslatokkal él.

A címválasztás némi magyarázatra szorul: a tanulmánynak nincs preconcepciója arra nézve, hogy az édesanyák vagy az édesapák hajlamosabbak-e az elidegenítő magatartásra, ‘gendersemleges’ fogalomként közelíti meg az ellennevelést, így a cím akár ‘Apát akarom!’ is lehetett volna. A választás egyetlen oka, hogy míg ideális esetben, egy egészséges környezetben nevelkedő – nem

elidegenített – gyermek szívében mindkét szülőnek helye van, a címben csak egyikük fért el.

2. Fogalommagyarázat: a szülői elidegenítés definíciói és jogi megítélése

A szülői elidegenítés szindrómát (*Parental Alienation Syndrome*, a továbbiakban PAS) a szakirodalomban először Richard Gardner amerikai gyermekpszichiáter, törvénytudós szakértő írta le 1985-ben.¹

Az eredeti definíció szerint „[a PAS] egy olyan rendellenesség, mely elsődlegesen a gyermek-elhelyezési vitákkal kapcsolatos környezetben jelenik meg. Az elsődleges megjelenése: a gyermek általi befeketítési kampány, a jó és szerető szülő irányába, melynek nincs bizonyítéka, igazolása, megokolása.”²

Gardner a szindrómát nyolc különböző, a gyermek magatartásában megfigyelhető tünettel jellemezte, és amikor több, mint másfél évtized múlva revideálta hangos kritikák övezte nézeteit, fenntartotta a PAS eredeti definíciójának és a szimptómaegyüttes leírásának helytállóságát, ahogyan azt is, hogy a PAS kialakulása az elidegenítő szülő befolyásolásának eredménye. A tünetegyüttes lényege, hogy a gyermek minimális ösztönzésre automatikusan becsmérli az egyik szülőt, az általa előadottaknak nemcsak begyakorolt minőségük van, hanem gyakran hallani olyan mondatokat, amelyek megegyeznek a preferált (elidegenítő) szülő által használt kifejezésmóddal. A gyermek az egyik szülőt tökéletesnek, a másik szülőt ‘teljesen rossznak’ festi le. Triviális, abszurd indokokkal próbálja racionalizálni az elidegenített szülő elutasítását, mindeközben azt állítja, hogy az elutasítás a saját, befolyástól mentes döntése.³

A pszichológus szakértők számára hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a PAS tulajdonképpen nem takar mást, mint a befolyásolást, vagy másként ellennevelést, annak egyes elemeit ragadja meg, melynek vizsgálata amúgy sem idegen magyar a gyakorlattól.⁴ Az igazságügyi szakértői működésről szóló 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet értelmében a *szakértő a szülői elidegenítési szindrómát*

¹ Richard A. GARDNER: Recent Trends in Divorce and Custody Litigation. *Academy Forum*, 1985/2. 3–7.

² TOMASOVSKY László: A szülői elidegenítés/elidegenítés szindróma. *Családi Jog*, 2014/1. 25.

³ Richard A. GARDNER: Parental Alienation Syndrome (PAS): Sixteen Years Later. *Academy Forum*, 2001/1. 10–12.

⁴ KOZÁK Henriette – NÉMETH Rita: A PAS (Parental alienation syndrome) a szülői elidegenítési tünetegyüttes aktuális státusza. *Családi Jog*, 2013/3. 21–23.

(PAS-szindrómát) nem vizsgálja, ugyanakkor igyekszik feltárni a gyermekre irányuló, véleménynyilvánítását befolyásolni törekvő direkt és indirekt ráhatásokat.⁵

A szülői elidegenítés (*Parental Alienation*, a továbbiakban PA) terminus nélkülözi a ‘szindróma’ kifejezés használatát, azaz nem egy tudományos alapokon nyugvó diagnózisra, nem egy pontosan definiált és elismert mentális rendellenességre utal, így e fogalom használata sokkal szélesebb körben nyert létjogosultságot, és a tanulmány is a PA-t érti szülői elidegenítés alatt. Míg a PAS a gyermek mentális állapotát helyezi fókuszba, a PA a szülői viselkedésmintákra koncentrál. A PA tehát „*olyan tudatos vagy tudattalan magatartásformák bármilyen konstellációja, amelyek a gyermek és a célszülő kapcsolatának megzavarását idézhetik elő*”.⁶

A középpontban az elidegenítő szülő és az elidegenített gyermek magatartásmintáinak, illetve végső soron annak a helyzetnek a felismerése áll, hogy a gyermek (valós vagy vélt) ellenérzése nem racionális, nem a különélő szülő alkalmatlanságának vagy jog által helytelenített viselkedésének tudható be.

3. Elidegenítés a gyakorlatban

3.1. A gyermekkel együttélő szülő magatartása

Az elidegenítés elsődleges ismérve a kapcsolattartás akadályozása, mely történhet teljesen nyíltan, egyszerűen úgy, hogy a gondozó szülő nem adja át a gyermeket. Ennél azonban a gondozó szülők sokszor ‘körültekintőbbek’.⁷ Egy konkrét esetben például az édesanya minden ‘nem apás héten’ is összekészítette a gyermeke holmiját a kapcsolattartásra, felöltöztette, és az ablak elé állította, noha pontosan tudta, hogy az édesapa azon a héten nem jön el a gyermekért. A csalódott gyermek egy idő után az édesapa ellen fordult.⁸

Az elidegenítő szülők gyakran kihasználják a bíróság ‘fokozott elővigyázatosságát’, és a gyermeket fenyegető veszélyre utaló legapróbb célzással akadályozzák a kapcsolattartást.

⁵ 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet az igazságügyi szakértői működésről 20/B. § (4) bekezdés.

⁶ Douglas DARNALL: Parental alienation: Not in the best interests of the children. *The North Dakota Law Review*, 1999/2. 325.

⁷ J. Michael BONE: Access and Visitation Blocking: The First Ingredient of Parental Alienation. *Parental Alienation Resources, Education and Consulting*, 9/19/2016. <https://tinyurl.hu/0URK>

⁸ SEREG András: Szülők háborúja – Büntetőeljárások a válóperekben – Az igazságügyi pszichológus szakértő tapasztalatai. *Jogi Fórum*, 2018. január 30. <https://tinyurl.com/2vwd85e2>

lyozzák meg, hogy a bíróság gyorsan és hatékonyan járjon el velük szemben jogsértő magatartásuk miatt.⁹

A gyermek érdekét súlyosan sértő módon jár el az a szülő, aki a gyermeket a másik szülővel való érintkezéstől indokolatlanul elzárja, és ellene hangolja.¹⁰ Az ilyen önkényes magatartást tanúsító szülőnek mind polgári jogi, mind – végső soron – büntetőjogi jogkövetkezményekkel számolnia kell.¹¹ Gyakori, hogy a gondozó szülő arra hivatkozik, hogy a gyermek számára a kérelmezővel való kapcsolattartás lelki megrázkódtatással járna, ezért nem felróható a magatartása, amikor nem tartja be a hatósági határozatban foglaltakat. Ez azért problémás, mert sokszor maga az állítás nem is valótlan, hiszen egy különélő szülő ellen hangolt, a gondozó szülővel identitásában azonosuló gyermek számára tényleg lelki válságot okozhat például egy elvitellel járó kapcsolattartás.

Amikor az együttélő szülő a gyermek lelki egyensúlyának megőrzésére, egészséges fejlődésére hivatkozik, az végeredményben kapcsolattartás megváltoztatása iránti eljárást alapozhat meg. A gyámhatóság vagy a bíróság a felróható magatartást tanúsító szülő kapcsolattartási jogát a gyermek érdekében korlátozhatja vagy megvonhatja.¹² Ennek célja többek között – nyilvánvalóan és helyesen – a gyermek védelme, de egyben kiskapu is az együttélő szülő számára, aki nem kívánja elengedni gyermekét a kapcsolattartásra.

A gondozó szülői érvek között kiválóan megemlíthető például, hogy a különélő szülő „zaklató jelleggel, rendszeresen hívta telefonon a gondozó szülőt”, „az életközösség alatt gyakran állt alkoholos befolyásoltság alatt, és tartani lehet attól, hogy ez a jövőben megismétlődik”, „ahelyett, hogy maga vigyázott volna a gyermekre a kapcsolattartás alkalmával, élettársára bízta a gyermeket” vagy „a gyermek éhesen jött haza a kapcsolattartásról”. Könnyen lefesthető egy agresszív, alkoholfüggőségben szenvedő vagy nemtörődöm különélő szülő képe,

⁹ Egy felmérés szerint a szexuális visszaélésre vonatkozó hamis vádak több mint felét teszik ki azok az esetek, amelyeknél a megalapozatlan bejelentést válófélben lévő vagy elvált szülők teszik egymás ellen. Ld. National Center on Child Abuse and Neglect, Washington, D.C.: Department of Health and Human Services, 2998, Contract 105–85-1702. Idézi: J. Michael BONE – Michael R. WALSH: Parental Alienation Syndrome: How to Detect It and What to do About It. *The Florida Bar Journal*, 1999/3. 44–48.

¹⁰ 17. számú Irányelv a gyermek elhelyezésével kapcsolatos szempontokról.

¹¹ BARZÓ Tímea: A különélő szülő kapcsolattartási jogát ellehetetlenítő szülői magatartás polgári jogi és büntetőjogi jogkövetkezményei. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. 91.

¹² Ptk. 4:184. §; Gyer. 31. §.

és még csak nem is hibáztatható az a hatóság, amely a legkisebb ‘gyanú’ esetén is jelentőséget tulajdonít az ilyen érveknek.¹³

3.2. Létezik jó döntés? – Az elidegenítést modellező jogeset

A szülői felügyeleti jog és a kapcsolattartás területén a családjog ingoványos talajára lép a jogalkotó, a jogalkalmazó és mindenki, aki az érintett család működését valamilyen formában segíteni igyekszik. Hosszú- és rövidtávú érdekek ütköznek, számos aspektus mérlegelendő, és többnyire nem születik olyan megoldás, melyhez minden fél örömmel tartaná magát. Mindennek illusztrálására a tanulmány kitér a Kúria Pfv.II.21.129/2016. számú döntésére.

A felek közös gyermeke hatéves volt, amikor a szülők közötti élettársi kapcsolat 2012 novemberében véget ért, és édesanya (felperes) elköltözött a közös otthonukból. A felek ekkor megkérdezték a gyermeket, hogy kivel szeretne maradni. A gyermek – ragaszkodva megszokott környezetéhez – az édesapát (alperest) választotta. A szülők közös felügyeletben állapodtak meg, azonban egy hónap után problémássá vált a felperes és a gyermek találkozása.

Az elsőfokú bíróság 2013-ban végzéssel szabályozta a felperes és a gyermek közötti kapcsolattartást, de a találkozások rendre elmaradtak. A gyermek egy idő után már egyáltalán nem akart találkozni az édesanyával, előfordult, hogy bár az édesapa elvitte a gyermeket a kapcsolattartásra, a gyermek még a gépjármű ablakát sem volt hajlandó lehúzni. 2015-ben a gyermek el is szökött a kapcsolattartásról.

A felperes előadta, hogy korábban a gyermekkel szeretetteljes anya-gyermek viszonya volt, de az életközösség megszűnése óta az alperes a gyermeket módszeresen elidegenítette tőle. Az elsőfokú bíróság a gyermeket a felperes nevelésébe és gondozásába helyezte, a szakvélemények alapján arra az álláspontra jutott, hogy felperes személyisége teszi lehetővé azt, hogy a gyermek mindkét szülőjével megélje a szeretetteljes szülő-gyermek viszonyt.

Alperes fellebbezése folytán eljáró másodfokú bíróság a gyermeket az alperesnél helyezte el. A szakvéleményben foglaltakkal szemben úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nem feltételezhető, hogy a felperes megfelelő módon képes lenne oldani a gyermek ellenérzéseit.

¹³ A bíróság ilyenkor a szülők nevelési alkalmasságát vizsgáló általános kérdéseken túl speciális, a gyermek esetleges veszélyeztetésével kapcsolatos kérdéseket is feltesz a pszichológus szakértőnek. Ld. CZENNER Zsuzsa – HAJNAL Ágnes: A gyermek-elhelyezések – pszichológus szakértői szemmel. *Családi jog*, 2004/1. 23–26.

A Kúria ezt a jogerős ítélet hatályon kívül helyezte és az elsőfokú ítéletet helybenhagyva a gyermeket az anyánál helyezte el. Hangsúlyozta, hogy a szülők közötti érzelmi kapcsolat megromlása nem eredményezheti azt, hogy a gyermek az elköltözött szülőjével a korábbi jó viszony után nem tartja a kapcsolatot.¹⁴

A jogeset konklúziója, hogy *az a szülői magatartás, mely a kisajátítás szándékával, a gyermek befolyásolása útján a másik szülővel való kapcsolattartást évek óta gátolja, ellehetetleníti, a kiskorú hosszú távú érdekeit, kiegyensúlyozott fejlődését veszélyezteti és a gyermeknek a jobb nevelési képességgel rendelkező különélő szülőnél történő elhelyezését indokolja.*¹⁵

A Kúria tehát a gyermek hosszú távú érdekeit és a különélő szülő szeretetteljes szülő-gyermek kapcsolat megéléséhez fűződő jogos érdekét a gyermek rövid távú érdekei elé helyezte, mintegy 'szükséges rosszként' elfogadva, hogy a kisfiú rövidtávú érdeke sérül azzal, hogy megszokott környezetéből a számára idegen szülő gondozásába kerül. A Kúria döntése szintén egyértelművé teszi, hogy a gyermek véleménye, melyről szakértői vélemények folytán kiderült, hogy az elidegenítő szülő befolyását tükrözi, nem vehető figyelembe.

„Az eljárás során olyan eszközök állnak a pszichológus szakértők rendelkezésére, amelyek a gyermek verbális állásfoglalásán túlmutatóak [...] a tesztekben kirajzolódik egy kép arról, hogy a gyermek által közölték mennyiben fedik a gyermek valódi szándékát, és általuk közelebb kerülhetünk ahhoz, mi szolgálja a gyermek érdekeit.”¹⁶

Elméletben a Kúria döntése ideális megoldást nyújt: a gyermek annak a szülőnek a gondozásába kerül, aki biztosítani fogja számára, hogy a másik szülővel megvalósuljon a zavartalan kapcsolattartás (melyhez a gyermeknek joga van).¹⁷ A probléma azonban sokkal árnyaltabb, mint ahogyan az a kúriai indokolásban feketén-fehéren áll. A konkrét esetben a gyermek a négy évig húzódó eljárásban mindvégig fenntartotta azt a véleményét, hogy édesapjával szeretne maradni. Vajon hogyan rendeződhet az évek óta alig találkozó gyermek és az édesanya kapcsolata, amikor a gyermek édesanya gondozásába kerül? Feltehetjük a kér-

¹⁴ Kúria Pfv.II.21.129/2016. számú döntése.

¹⁵ BH 2017.4.123.

¹⁶ NÉMETH Rita: Kúria Média: Kúriai esetek. (2020 szeptember 29.): Gyermekfelügyeleti jog. <https://tinyurl.com/ay2cvker>

¹⁷ Ptk. 4:178. § (1) bekezdés.

dést: Ha egy még fiatalabb, esetleg szorongó természetű gyermekről lenne szó, akiben a szülői elidegenítés eredményeként komoly félelemérzet alakult ki az elidegenített szülővel szemben, vajon ugyanígy döntött volna a bíróság?

Egyes szerzők szerint – hiába nyer megállapítást az elidegenítés – a gyermek kiszakítása a korábbi gondozó szülő otthonából, illetve az elidegenített szülővel való ‘újraegyesítés’ erőltetése tulajdonképpen ellentétes mindazzal, amit a tudomány jelen állása szerint a gyermek fejlődésével és kötődésmintáival kapcsolatos kutatásokból tudunk.¹⁸

Szélsőségessé vált elidegenedés esetén nehéz igazságos megoldást találni, a jogalkalmazó arra törekedhet, hogy döntése a lehető legkevesebb érdeket sértsen.

4. Javaslat: prevenció

Az ellennevelés kezelésére elsősorban preventív intézmények bevezetését, vagy egyes, már hazánkban is alkalmazott módszerek hangsúlyosabbá tételét látom indokoltnak. Elfogadom ugyanis azt az érvelést, hogy a gyors és radikális változás adott esetben valóban veszélyeztetheti az elidegenített gyermek lelki egyensúlyát, és az elsődlegesen szem előtt tartandó faktor a gyermek legfőbb érdeke, még akkor is, ha ennek elszenvedője az elidegenítésnek áldozatul eső különélő szülő.

A prevenció fényében alább az izraeli modell és a francia példa bemutatására kerül sor. Míg előbbi megvalósítása szemléletmódváltást, erőforrásokat és akár rendszerszintű átstrukturálást kíván, utóbbi rendkívül egyszerű és anyagi ráfordítás nélkül alkalmazható. A két felvetett javaslat koordináta-rendszerében olyan, a hazai szakirodalomban tárgyalt, az elidegenítés szempontjából releváns alternatív megoldásokat helyezhetünk még el, mint a holland *parenting plan*¹⁹ vagy az Új-Zélandról származó családi csoportkonferencia.²⁰

¹⁸ Morgan SHAW: Misperceptions and misapplications of research in family law cases: Myths of “Parental Alienation Syndrome” and implanted false memories. *Journal of child custody*, 2019/1. 3.

¹⁹ Ld. SZEIBERT Orsolya: A váltott gondoskodás szabályozása, elterjedtsége és a gyermekekre gyakorolt hatása. *Családi jog*, 2017/1. 39. Promotion of Continued Parenting and Proper Divorce Act – Wet bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding (Staatsblad 2008, 500)

²⁰ Ld. HERCZOG Mária: Családi csoportkonferencia: A konfliktuskezelés egy konstruktív módszere. In: SZEIBERT Orsolya (szerk.): *Család, gyermek, vagyon: a joggyakorlat kihívásai*. Budapest, HVG ORAC, 2012. 409–425.

Sajnos a felek gyakran a bíróságtól vagy a gyámhatóságtól várják a megoldást, stratégiájuk kimerül abban, hogy egymás befeketítésével megpróbálják a maguk pártjára állítani az eljáró szerveket.²¹ Az említett megoldások azonban arra sarkallják az egyént, hogy felelősségteljesen, aktívan és együttműködően vegyen részt a család számára legideálisabb megoldás kialakításában.

4.1. Terápiás ítélkezési gyakorlat

A terápiás joggyakorlat, azaz *therapeutic jurisprudence* (továbbiakban: TJ) kifejezés az 1990-es években került be a pszichológia és jogtudomány szótárába, és a szerzők hamarosan a családjog területén való alkalmazhatóságáról is publikálni kezdtek.²² A TJ a jog (anyagi jogszabályok, jogi eljárások és eljárási szereplők) pszichés jólétre gyakorolt hatásának tanulmányozásával foglalkozik.²³ Eszköztára olyan gyakorlatokat foglal magában, melyek alkalmasak egy kölcsönös tiszteleten alapuló, empátikus, nem paternalista, támogató környezet kialakítására, ahol az érintettek aktívan részt vesznek a döntéshozatali folyamatban, és inkább meggyőzés zajlik, mintsem hogy jogi eszközökkel kényszerítsék őket viselkedésformájuk megváltoztatására.²⁴

4.1.1. Családjogi bíróság a terápiás joggyakorlat jegyében – Az izraeli modell

Izraelben 1995-ben teremtette meg a jogalkotó a családjogi bíraskodás modern, máig működő rendszerét,²⁵ olyan szakosított bíróságokat felállítva, melyeknek minden családjogi ügy a hatáskörébe tartozik. A családjogi bírácoknak minden

²¹ REIDER NÉ Bánki Erika: *A gyermek érdeke a felbomló családban*. Győr, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014. 248. <https://tinyurl.hu/tpuY>

²² Ld. pl. Barbara A. BABB: An Interdisciplinary Approach to Family Law Jurisprudence: Application of an Ecological and Therapeutic Perspective. *Indiana Law Journal*, vol. 72., no. 3. (Summer 1997) 775–808.

²³ David B. WEXLER – Michael L. PERLIN – Michel VOLS – Pauline SPENCER – Niegel STOBBS: Current Issues in Therapeutic Jurisprudence. *Queensland University of Technology Law Review*, 2016/3. 1.

²⁴ Bruce J. WINICK: Therapeutic Jurisprudence and Problem Solving Courts. *Fordham Urban Law Review*, 2003/3. 1069.

²⁵ Family Courts Law, 5755–1995 (Isr.).

évben bentlakásos tréningen kell részt venniük, hogy szakmai és terápiás kérdésekben is naprakészek legyenek.²⁶

Az 1995-ös családjogi törvény novuma, egyben a holisztikus, terápiás családjogi ítélkezési gyakorlat esszenciáját adó ‘összetevő’ a minden egyes családjogi bíróság mellé, pontosabban azok integráns részeként, ‘házon belül’ felállított szociális szolgálati egység.²⁷ Ezekben a támogató egységekben szociális munkások dolgoznak, feladatkörükbe tartozik különböző értékelések készítése, tanácsadás a feleknek (ingyenes szolgáltatásként) és a bíróságnak. Ezen túlmenően olyan gyermekekkel foglalkoznak, akiknek a sorsa hamarosan jogi eljárás tárgyát képezi majd, felméri a szükségleteiket, legjobb érdeküket, és meghallgatják a preferenciákat, véleményüket. Mielőtt a peres felek megindítanák a gyermek sorsát érintő eljárást, fel kell keresniük a bíróság szociális egységét, ahol tájékoztatást kapnak az eljárás gyermekre gyakorolt lehetséges hatásairól és informálják őket az egyes alternatív vitarendezési módokról.²⁸

Tehát azok, akik családjogi ügyben vitájukat bírói fórum elé kívánják tární, az eljárás nulladik lépéseként megjelennek a szociális támogató egységnél. Itt képzett szakemberek foglalkoznak a felek lelki megpróbáltatásaival is, segíthetnek elindulni a válás feldolgozásának útján. Így megelőzhető, hogy a bíróságnak olyan kereseti kérelmekkel kelljen foglalkoznia, melyeket a felek pillanatnyi érzelmileg felfokozott állapota szült, nem valódi érdekük.

Egy 2015-ben közzétett felmérés szerint, amelyben összesen 1950 család, ezen belül 3980 egyén vett részt, az érintett ‘ügyfelek’ 73 %-a elégedett volt a szociális egység nyújtotta szolgáltatásokkal, és a szülői felügyeleti jog, illetve gyermektartás ügyében megállapodásra jutó ügyfelek 70-80 %-a nyilatkozta azt utólag, hogy a megállapodáshoz stabilan tartani tudta magát.²⁹

²⁶ Philip MARCUS: Innovative Programs in Israel for Prevention & Responding to Parental Alienation: Education, Early Identification and Timely, Effective Intervention. *Family Court Review*, vol. 58., no. 2. (April 2020) 553.

²⁷ Family Court Social Services (FCSS).

²⁸ Philip MARCUS: The Israel Family Court – Therapeutic jurisprudence and jurisprudential therapy from the start. *International Journal of Law and Psychiatry*, 2019. March–April. 68.

²⁹ Tali BAYER-TOPOLSKY – Avital MANOR – Rachel SZABO-LAEL: *Family Court Social Services – National Evaluation Study*. Jerusalem, Myers-JDC-Brookdale Institute, Engelberg Center for Children and Youth, 2015.; Idézi: MARCUS (2019) i. m. 74.

4.1.2. A terápiás ítélkezési gyakorlat morzói – valóság és lehetőségek Magyarországon

Valójában mára teljes ‘iparág’ épül a családi kötelek felbomlására, de rendszerszinten mintha képtelenek lennénk koncentrálni az erőforrásokat és hatékony segítséget nyújtani a szétszakadó családoknak.

Elgondolkodtató alternatíva lenne pszichológusok állandó munkatársaként való beosztása családjogi ügyet tárgyaló bírók mellé: végigkísérnék az ügyeket proaktív résztvevőjeként az eljárásnak, segítve egy informálisabb közeg, békítő és terápiás jellegű kontextus kialakítását, és végül – ahogyan azt a jeruzsálemi modellnél láttuk – a bírók konzultálhatnának ezekkel a szakemberekkel.

Az lenne a legideálisabb, ha eljutnánk az interdiszciplináris szemlélet olyan magas szintjére, ahol a házasság felbontásának nulladik elemét képezne egy kötelező tanácsadás, ahol először pszichológus vagy ezen a területen komoly tapasztalattal és képzettséggel rendelkező szociális munkás előtt jelennének meg a felek. Így a válás korai szakaszában kaphatnának egyrészt tájékoztatást az előttük álló folyamat gyermekre gyakorolt pszichológiai hatásairól, másrészt a támogató szolgálat ajánlására állam által támogatott hozzáférést személyre szabott terápiás kezeléshez.

A másik út pedig a családjogi ügyeket tárgyaló bírók képzése, ‘pszichológiai érzékenyítése’, felkészítése a tárgyalótermi konfliktuskezelésre és a krízishelyzetek felismerésére. Ennek fontosságát ismerte fel az OBH korábbi elnöke, aki stratégiai céljává tette a bírók (tovább)képzését.³⁰

A jogi és a gyógyító szemlélet minél korábbi szakaszban történő ötvözése a családjogi ügyekben annak elérése érdekében lenne kulcsfontosságú, hogy a konfliktus ne eskalálódjon, és így a családra váró jogi procedúrák lényegesen lerövidüljenek.

4.2. Az ideiglenes váltott gondoskodás intézménye

Az előbbieken elemzett terápiás ítélkezési gyakorlattal szemben az alább bemutatásra kerülő intézmény egy egyszerű eljárásjogi eszköz, melynek helyes alkalmazásával komoly sikereket érhetne el a családjogi igazságszolgáltatás

³⁰ Dr. Várai-Jeges Adrienn az InfoRádió Paragrafus című jogi magazinműsorában számolt be a 2015-ös képzésről. Ld. Ilyen még nem volt: érzékenyítő képzés. *Infostart*, 2017. június 12. <https://tinyurl.hu/1Ort> Az országos képzésről ld. pl. Gyermekközpontú igazságszolgáltatás. *Jogászvilág*, 2018. május 16. <https://tinyurl.com/yckykyky>

azoknál a családoknál, ahol a váltott gondoskodás végleges bevezethetőségének minimális lehetősége felsejlik.

Pszichológusok és családterapeuták megállapították, hogy ha a válást követő rövid időszakban, jellemzően az első évben nem alakul ki pozitív kapcsolat az apa és a gyerekek között, mindkettlen megszokhatják a veszteséget, és így kisebb a valószínűsége annak, hogy az apa a későbbiek során részt vesz a gyerekeknevelésben.³¹ Ráadásul a szülői elidegenítés következtében a fiatalabb korú gyermek emlékezetéből hamar ’eltűnhetnek’ a másik szülővel kapcsolatos személyes élmények és az elidegenítő szülő által mesélt ’rémtörténetekkel’ helyettesíthetnek.³² Ez a konstrukció azonban lehetővé teszi, hogy a gyermek úgy vészelve át a szülői életközösség megszakadásának időszakát, hogy közben ugyanúgy élvezheti tovább mindkét szülő támogató jelenlétét az elidegenítés következményeinek kialakulása nélkül. A szülőknek pedig meg kell próbálniuk együttműködni, és tudva, hogy a megoldás csupán ideiglenes, talán kisebb ellenállást tanúsítanak egymás irányába és nyitottabbak a váltott gondoskodásra, mely még újratárgyalásra kerül.

4.2.1. A francia modell – különös tekintettel az ideiglenes váltott gondoskodás alkalmazására

A váltott elhelyezés intézményét 2002. március 4-én vezették be Franciaországban, de a bíróságok ’bújtatott formában’ korábban is előszeretettel alkalmazták ezt a rendezési formát, ha azt a szülők közösen kérték: a gyermek lakóhelyét az egyik szülőnél jelölték ki, de olyan széleskörű kapcsolattartást biztosítottak, hogy a gyermek gyakorlatilag mindkét szülőnél ugyanannyi időt töltött.³³

Az egyik szülő kérésére, vagy ha a szülők nem tudnak megegyezni a gyermek lakóhelyét illetően, a bíróság elrendelheti az ’ideiglenes váltott elhelyezést’, a váltott gondoskodás próbáját. Ennek időtartamát a bíró határozza meg, és leteltével végleges határozatot hoz: a tapasztalatok birtokában a váltott elhelyezés mellett dönt vagy az egyik szülőnél helyezi el a gyermeket.³⁴ Általában

³¹ Emilia DOWLING – Gill Gorell BARNES: *Együttműködés a gyerekekkel és szüleikkel a különélés és a válás során*. Budapest, Coincidencia Kft., 2001. 70.

³² Amy BAKER – Paul FINE: *Extelen döntések*. Budapest, L’Harmattan, 2017. 42.

³³ VISONTAI-SZABÓ Katalin: A szülői felügyelet rendezésének főbb európai modelljei. *Acta Universitatis Szegediensis: forum: acta juridica et politica*, 2015/1. 170.

³⁴ Code civil 373-2-9. § (2) bekezdés.

a 'próbaidő' nem haladja meg a hat hónapot,³⁵ a szülők ezalatt kipróbálhatják, mennyire működik a bíróság által preferált rendezési forma, mennyire képesek együttműködni.³⁶ Az, hogy a szülők kapcsolata a bírósághoz fordulás időpontjában konfliktusokkal teli, még nem jelenti feltétlenül, hogy idővel nem lesznek képesek végleges megoldásként elfogadni a váltott elhelyezést: az ideiglenes időszak alatt családjogi mediáció igénybevételével – melyet a bíróság kötelezően el is rendelhet – megpróbálhatnak változtatni kapcsolatuk minőségén.³⁷

A szülők nem csak azt mérhetik fel az ideiglenes intézkedés tartama alatt, hogy mennyire működik a szülőtársi együttműködés, hanem hogy vélt vagy valós igényeiknek és energiájuknak megfelel-e ez a szabályozás, képesek-e és akarnak-e ténylegesen – például meglévő munkarendjük mellett – egyenlő részt vállalni a gyerekekről való természetbeni gondoskodásból. Nem egy esetben döntött úgy a bíróság, hogy nem alkalmazza a váltott gondoskodás intézményét, ha kiderült, hogy az egyik szülő a nála töltött idő alatt közel sem tudott annyit foglalkozni a gyermekkel, és nem tudta őt úgy segíteni az iskolai tanulmányai-ban, mint a másik szülő.³⁸

4.2.2. Az ideiglenes váltott gondoskodás morzsái – valóság és lehetőségek Magyarországon

Bár – szemben a Code civil-lel – a Ptk. külön nem deklarálja az ideiglenes váltott gondoskodás intézményét, jogrendszerünk mégis lehetőséget ad az alkalmazására, és van is rá (a következőkben ismertetett) példa.

Maga az ideiglenes intézkedés gyakori jelenség a gyermek sorsát érintő családjogi perekben, ahol alapvetően az a cél, hogy a felek a lehető legszélesebb körben konszenzusra jussanak, és amíg erre nem kerül sor, az akár évekig elhúzódó peres időszakban az ideiglenes intézkedés a fennálló jogvita rendezését teremti meg, illetve a felek ellenséges viszonyát átmeneti jelleggel képes szabályozni.³⁹

³⁵ Alexander MASARDO: Negotiating shared residence: The experience of separated fathers in Britain and in France. In: Jo BRIDGEMAN – Heather KEATING – Craig LIND (eds.): *Regulating Family Responsibilities*. Aldershot, Ashgate, 2011. 124.

³⁶ VISONTAI-SZABÓ i. m. 170.

³⁷ GYENGÉNÉ dr. Nagy Mária: Arany középut? - a váltott elhelyezés első tapasztalatai Franciaországban. *Családi jog*, 2006/2. 33–39.

³⁸ Uo.

³⁹ LOVAS Margit: Az ideiglenes intézkedés szerepe a gyermekelhelyezési perekben és jelentősége a szolnoki városi bíróság néhány jogesetének tükrében. In: SZEIBERT (szerk.) i. m. 291.

A Pp. Novella⁴⁰ a személyi állapotot érintő családjogi pereknél példálózóan nevesíti az ideiglenes intézkedés hivatalból történő elrendelésének esetköreit, miközben fenntartja a Pp. 435. §-ában erre adott általános törvényi felhatalmazást, mintegy nyomatékosítva a lehetőséget azzal a céllal, hogy a bíróság a kiskorú gyermek érdekében gyakrabban éljen ezzel az eszközzel.

Az Apák az Igazságért Kh. Egyesület üdvözlően közölte a Fővárosi Törvényszék 2021. márciusi döntését,⁴¹ mely – helybenhagyva az elsőfokon eljáró Budai Központi Kerületi Bíróság végzését – az egyesület egyik tagjának ügyében váltott gondoskodást rendelt el ideiglenes intézkedéssel.

A tényállás szerint az édesanya a két gyermekkel elköltözött a közös otthonból, majd keresetében a gyermekek feletti kizárólagos szülői felügyeleti jogot és az apai kapcsolattartás szabályozását kérte. Édesapa ideiglenes intézkedés iránti kérelmet terjesztett elő (ez valójában nem ideiglenes váltott gondoskodásra irányult, ugyanis akkori ismeretei alapján az édesapa úgy gondolta, erre egyezség nélkül nem kerülhet sor, így a gyermekek tartózkodási helyéül a korábbi közös otthont kérte kijelölni), melyben hivatkozott volt élettársa által tanúsított elidegenítő magatartásra és az együttműködés hiányára. A BKKB viszont a váltott gondoskodást látta a gyermek érdekében állónak, és ebben egyetértett a Fővárosi Törvényszék is, elutasítva édesanya (a váltott gondoskodáshoz szükséges egyetértés és együttműködés hiányára alapozott) fellebbezését.

Az esetből és a döntések indoklásából kiindulva több értékes következtetést vonhatunk le az ideiglenes váltott gondoskodás alkalmazhatóságáról, sőt alkalmazása priorizálásának igényéről:

- amíg a szülői felügyeleti jogot a szülők közösen gyakorolják (márpedig ez a szülők eltérő megállapodása vagy a bíróság eltérő döntése hiányában a különválást követően is így van), a Ptk. 4:167/A. § értelmében nincs jogi akadály a váltott gondoskodás elrendelésének;
- a Pp. 457. § rendelkezése alapján, ha a felek nem tudnak megegyezni a kapcsolattartásról, és ez aláássa a gyermek biztonságérzetét, a bíróság a házassági perben, a kiskorú gyermek érdekében, erre irányuló kérelem hiányában is határozhat ideiglenes intézkedéssel a szülő és gyermek közötti kapcsolattartás kérdésében, így elrendelhet váltott gondoskodást is;

⁴⁰ 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról.

⁴¹ 49.Pkf.631.091/2021/3.

- a Ptk. 1:4. § alapelvei éllel kimondja, hogy saját felróható magatartására – így például együttműködési hajlandóságának hiányára – perbeli előnyök megszerzése végett egyik fél sem hivatkozhat, vagyis egyik szülő sem állíthatja sikerre vezetően, hogy a váltott gondoskodáshoz szükséges együttműködés tanúsítására képtelen, ha ez a másik fél részéről megvan;
- ideiglenes váltott gondoskodással biztosítható a ‘fegyverek egyenlőségének elve’, mert egyéb esetben a szakértői vizsgálatig a gyermek kötődése eltolódhat a vele továbbra is életvitelszerűen együtt élő szülő irányába, különösen, ha fennáll az elidegenítés;⁴²
- ha a gyermek mindkét szülőhöz egyformán kötődik, ez szolgálja legjobban az érdekét;
- a mérlegnek a váltott gondoskodás elrendelése felé érdemes billennie különösen akkor, ha a gyermek iskolájának/óvodájának megközelítése mindkét szülő lakóhelyétől hasonló időtartamot vesz igénybe;
- az ideiglenes intézkedéssel elrendelt váltott gondoskodás időszaka értékes tapasztalatként szolgálhat a későbbi döntés meghozatalára nézve mind a szülők, mind a bíróság, de még az érintett gyermekek számára is.

A váltott gondoskodás ideiglenes intézkedéssel történő elrendelése tehát megfelel a magyar jogszabályok adta keretrendszernek, van is példa a gyakorlati alkalmazására, az ‘ideiglenes váltott gondoskodás’ mégsem része a mai magyar jogi terminológiának. Fontos lenne ennek az elfeledett, vagy inkább még – szélesebb körben – felfedezetlen eljárásjogi eszköznek a felszínre emelése. Ha alkalmazhatóságának feltételei fennállnak, végső soron az eljárás minden résztvevője profitálhatna belőle: a gyermeknek a megrázkódtatásokkal járó időszakban lelki komfortot, a szülőknek esélyt az együttműködésre, a bíróságnak értékes tapasztalatot adhatna.

5. Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy rávilágítson az szülői felügyeleti jog és kapcsolattartás körében felmerülő gyakorlati problémára, az elidegenítésre, definiálja

⁴² Apák az Igazságért Kh. Egyesület: BKKB – Fővárosi Törvényszék: Jogerős váltott gondoskodás ideiglenes intézkedésben! (2021. április 27.) <https://tinyurl.hu/w4Ae>

és körüljárja azt, majd megvizsgálja: Vannak-e megoldási módszerek a jog eszköztárában.

Jelenleg nem megnyugtató a válasz arra nézve, hogy a gyermek és a gondozó szülő ellennevelésre utaló viselkedésmintáit felismerő jogalkalmazó menyire nyújt gyors segítséget a különélő szülőnek. Kérdéses az is, hogy ekkora ügyteherrel dolgozó bíróságokon az esetek túlnyomó többségében születhet-e a körülmények széleskörű ismeretében és azok mérlegelésével meghozott, hatékony, a felek számára is elfogadható döntés.

Helyesen helyeződik az utóbbi években nagyobb hangsúly a bíróságok ‘pszichológiai érzékenyítésére’, a gyógyító módszerek és a jog lehetőségek szerinti ötvözésére. Megfontolandó lenne a francia jogrendszerben ismert ideiglenes váltott gondoskodás intézményének alkalmazása. Ami a már meglévő reformokat illeti, előremutató a közös szülői felügyelet és a váltott elhelyezés szélesebb körű alkalmazásának teret engedő új szabályozás, és pozitívan értékelendő a kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtása iránti eljárás tekintetében történt hatáskörváltás, illetve a kötelező közvetítői eljárás is.

Az elsődleges jogalkotói szándék az, hogy a konfliktusok bírói úton kívül, esetleg ott jóváhagyott egyezséggel nyerjenek feloldást. A jogalkalmazói gyakorlat – helyesen – arra törekszik, hogy a gyermek érdekei a lehető legkevésbé sérüljenek, a bírói döntés nyomán ne érhesse a gyermeket megrázkódtatás, ugyanakkor így gyakran a különélő szülő igényei nem elégíthetők ki megfelelően. Ezért a tanulmányt Iring Zoltán klinikai szakpszichológus szavai zárják: a gyermekek érdekében „meg kéne tanítani az embereket elválni.”⁴³

⁴³ Gyermekfelügyeleti jog. *Kúriai esetek*, 2020 szeptember 29. <https://tinyurl.com/ay2cvker>

A HELYI ÖNKORMÁNYZATI FELADATELLÁTÁS ELVI ALAPJAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZATOK HELYZETÉRE

KÁLMÁN Orsolya

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedben hazánkban megfigyelhető, hogy egyre több közfeladatot állami irányítás alá vonnak, centralizálnak. Ez a folyamat látható a legtöbb közszolgáltatással kapcsolatban, azonban jelen tanulmánynak nem célja ezeket a folyamatokat értékelni, így elsősorban nem az egyes intézkedésekről kívánok szólni, hanem a mögöttük meghúzódó szervezőelvek bemutatásával igyekszem világosabb képet nyújtani az aktuális folyamatokról.

A szervezőelvek mentén meghatározott feladatellátás érinti mind a központi kormányzati, mind pedig az önkormányzati feladatellátást, valamint az ezek közötti 'konkurálást' az egyes feladatok ellátása tekintetében. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ezen elvek érvényesülése nemzetközi szerződések és uniós normák által is elvárt. Az ilyen dokumentumok közül is kiemelkedik a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája (továbbiakban: Charta), melyet hazánk is ratifikált. A Charta több alapvetet is nevesítve fejezi ki a 'közös normák' érvényesülésének kívánalmát. Ezek az alapvető értékek, szervezőelvek segítenek abban, hogy a leoptimalisabban lehessen megosztani a feladatokat mind vertikálisan, mind pedig horizontálisan. Ezáltal az egyes államok a számukra legmegfelelőbb rendszert tudják kialakítani.

Az egyes elvek nem működnek mindenhol, területileg és időben is változnak, mint ahogy a helyi közügyek körébe tartozó feladatok sem stagnálnak évtizedeken keresztül, ehhez alkalmazkodnia kell a jogrendszernek is. A jogalkotónak tehát a feladatok fel- és megosztásakor rengeteg különböző jogi és jogon kívüli szempontot kell figyelembe vennie, melyek hasonlóan fontos szerepet játszanak az egyes országok gyakorlatát illetően.

Fontos kiemelni, hogy nincs két egyforma ország és nincs két egyforma rendszer, azonban ezen ‘zsinórmértékek’ nem titkolt célja, hogy hozzájáruljanak az Európán belüli egységesebb gyakorlat kialakításához. Ahhoz azonban, hogy egy modell működőképes legyen, a jogalkotónak nem elég a nemzetközi trendeket átültetni a saját jogrendszerébe, fontos az adott terület adottságai mellett figyelembe vennie a társadalmi igényeket, hiszen végső soron a rendszer az állampolgárok/helyi közösség érdekét szolgálja.

A következőkben azokat az elveket és fogalmakat veszem sorra, amelyekre álláspontom szerint a jogalkotónak is figyelemmel kell lennie, amikor dönt arról, hogy az adott országban kialakítandó önkormányzati rendszerben milyen szintre és melyik szervre bízza a feladatot, hogy aztán az a helyi közösséget és végső soron az egész ország érdekét leginkább szolgálni tudja.

2. A helyi közügy és a helyi közhatalom fogalma

Az Alaptörvény szerint az önkormányzatok a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében működnek.¹ Az önkormányzati törvény² (a továbbiakban: Möt.v.) alapvető rendelkezései között is találunk utalást a helyi közügyre, mivel kimondja, hogy a helyi önkormányzás joga a helyi ügyekben kifejezett helyi közakarat. Ez az önkormányzás joga pedig megilleti mind a települési, mind a területi önkormányzatok választópolgárait.³

A helyi közügy fogalmának meghatározására számtalan szerző tett már kísérletet, így a következőkben a véleményem szerinti legrelevánsabb álláspontokat ismertetném, kezdve a legfontosabb magyar jogszabályokkal.

A helyi közügy definícióját nem adja meg pontosan sem az Alaptörvény, sem pedig a Möt.v. Utóbbiban azonban találunk egy kiindulási pontot, mely szerint: „A helyi közügyek alapvetően a lakosság közszolgáltatásokkal való ellátásához, valamint a helyi önkormányzás és a lakossággal való együttműködés szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek megteremtéséhez kapcsolódnak.”⁴

¹ Alaptörvény 31. cikk (1) bek.

² Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény.

³ Möt.v. 2. §, 3. § (1).

⁴ Möt.v. 4. §.

Bár a helyi közügy fogalma megjelenik a Chartában⁵ is, ám itt sem található pontos meghatározás, hiszen az a 'legkisebb közös többszöröst' tartalmazza.⁶ Nem is csoda tehát, hogy a Charta nem ad meg egy egzakt definíciót, így a keretmegállapítást minden állam a maga igényeihez tudja igazítani.

Balázs István úgy fogalmaz, hogy az önkormányzatok rendeltetése a helyi közügyek intézése.⁷ A helyi közügyet el kell határolni az országos ügyektől, azonban nem különálló egységként kell róla gondolkodni, sokkal inkább annak egy szeleteként.⁸ Az elkülönítés alapja nem más, mint a helyi érdekelttség. Sok olyan ügy van, amely a központ számára leginkább teher, egyáltalán nincs benne érdekelttsége, viszont a helyiek számára igenis fontos.⁹ Az állam feladata elsősorban az, hogy kiválassza az országos jelentőségű ügyeket, ezeket végezze el saját maga, ám a helyi érdekelttségbe tartozó feladatokat lehetőség szerint engedje át az önkormányzatoknak, hiszen a központnak (szemben az önkormányzatokkal) nincs helyismerete, költséges, megterhelő és hosszadalmas lenne minden helyben felmerülő problémával foglalkoznia. Ha azonban lehetőséget hagy az önkormányzatoknak a helyi ügyek ellátására, olyanok fogják elvégezni a feladatot, akik megfelelő helyismerettel, szakértelemmel rendelkeznek és ezáltal nem csak hatékonyabb lesz a feladatellátás, de tehermentesítik is a központot.¹⁰ Az önkormányzat megfelelő eszköz arra, hogy a helyben felmerülő problémákat elintézzék.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a helyi közügy a helyi önkormányzatok által ellátott feladat és hatáskörök magja. Ezek konkretizálása törvényi szinten történik, ezáltal kicsit leegyszerűsítve ugyan, de végső soron elmondható, hogy az Országgyűlés dönti el, hogy mi helyi közügy.¹¹ Ám fontos kiemelni, hogy az

⁵ Helyi Önkormányzatok Európai Chartája 3. cikk (1): „A helyi önkormányzás a helyi önkormányzatoknak azt a jogát és képességét jelenti, hogy – jogszabályi keretek között – a közügyek lényegi részét saját hatáskörükben szabályozzák és igazgassák a helyi lakosság érdekében.”

⁶ HOFFMAN István: *Gondolatok a 21. századi önkormányzati jog fontosabb intézményeiről és modelljeiről: a nyugati demokráciák és Magyarország szabályozásainak, valamint azok változásainak tükrében*. Budapest, ELTE Eötvös, 2015. 52.

⁷ BALÁZS István: Helyi önkormányzathoz való jog In: LAMM Vanda (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 387.

⁸ TOMCSÁNYI Móric: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. 243.

⁹ MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában a magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. 111.

¹⁰ MAGYARY i. m. 111., 116.

¹¹ FÁBIÁN Adrián: *Kommentár a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvényhez*. Budapest, CompLex, 2013. 44.

önkormányzatoknak joguk van rendeletben saját maguk számára meghatározni helyi közügy körébe tartozó feladatokat, feltéve, hogy az adott feladat ellátása nem tartozik más szerv kizárólagos hatáskörébe.¹²

Helyi ügyek intézését hagyományosan két csoportba szokás osztani. Az egyik a generálklauzulás modell, amely a kontinentális jogterületeken jellemző, a másik pedig az angolszász országokban elterjedt enumerációs (*ultra vires* elven alapuló) modell. Előbbi lényege, hogy az önkormányzatok általános felhatalmazást kapnak a helyi közügyek intézésére, nincs taxatív felsorolása annak, hogy mik tartoznak pontosan az ellátandó feladatok közé. Ezekben az országokban a törvény maximum példálózó felsorolást tartalmaz az ellátandó közügyek tekintetében. Ezzel szemben az enumerációs modellben az önkormányzatok csak azt a feladatot láthatják el, amelyhez kapcsolódóan a jogalkotó szabályozási és igazgatási jogköröket telepített rájuk.¹³

Jelen tanulmánynak nem célja az egyes modellek részletes bemutatása,¹⁴ de az ezek közötti különbségekre fontos rávilágítani, hiszen döntően befolyásolják az ellátandó feladatok körét.

Az önkormányzatok szükségképpen jellemzője továbbá az is, hogy helyi közhatalmat gyakorolnak, hiszen ezáltal tudják a helyi közügyeket ellátni. A közhatalmat azok a feljogosított szervek, személyek gyakorolják, akik választások útján kapnak felhatalmazást. A közhatalmi pozíciójuk, akárcsak az országos választásoknál, visszavezethető a népre, a néptől ered.¹⁵ Különbség csak a feladat jellegében van.

A településeknek saját érdekeltégi rendszerük van, amely a helyi demokrácia gyakorlásával (választások útján) jut érvényre.¹⁶ A helyi demokrácia és a helyi közügy szükségképpen együtt értelmezendő fogalmak, hiszen a helyi közügyekben, a helyi polgárok érdekében azok járnak el, akiket a közösség megválaszt. Ők a helyi közhatalom gyakorlói.¹⁷ Magyary szavaival élve így a

¹² LAPSÁNSZKY András – PATYI András – TAKÁCS Albert: *A közigazgatás szervezete és szervezeti joga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2017. 230–231.

¹³ HOFFMAN (2015) i. m. 56., 64.

¹⁴ Az egyes modellekről ld. bővebben: VARGA Ádám: *A helyi önkormányzathoz való jog alapvető kérdései*. Budapest, Pázmány Press, 2021. 125–130. [a továbbiakban: VARGA (2021a)].

¹⁵ VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 1016.

¹⁶ Benjamin CONSTANT: *De la force du gouvernement actuel de la France et de la necessite de s'y rallier*. Paris, 1796. Hivatkozva: BALÁZS (2018) i. m. 385.

¹⁷ VARGA (2021a) i. m. 44. Ezzel összefüggésben érdemes megjegyezni azt is, hogy az adott településen élésnek nem csak a helyi közhatalom és a helyi demokrácia gyakorlásában van jelentősége, hanem a parlamenti választások vonatkozásában is szerepe lehet. Az egyes or-

közügyek végrehajtását azok végzik, akiket a közösség megbízott és megfelelő helyismerettel rendelkezik.¹⁸

3. Az önkormányzatiságra vonatkozó alapelvek jelentősége

Ahhoz, hogy a feladatokat helyben minél hatékonyabban tudják ellátni, szükséges, hogy az önkormányzatok megfelelő döntési jogosítványokkal és pénzügyi háttérrel rendelkezzenek. Ez a két minimális feltétel biztosítja számukra az autonómiát.¹⁹ Az autonómiának nincs egyértelmű fogalmi meghatározása, lényegét tekintve jelenthet önrendelkezést²⁰ és önállóságot,²¹ de mindenképpen azt eredményezi, hogy a közösségek a saját ügyeikben önállóan dönthetnek és önállóan végrehajthatják a döntéseiket,²² természetesen a törvény keretei között. Egy ország autonómia felfogását különösen meghatározza a központi és helyi szint közötti feladatmegosztás.²³

Fontos látni azt is, hogy a központi állami szervek nem képesek minden felmerülő feladatot hatékonyan maguk ellátni. Emiatt az állam 'kénytelen' saját hatalmának korlátozásával a felmerülő kötelezettségek egy részét átruházni más szervekre is, köztük az önkormányzatokra.

A központi hatalom célszerűségi és hatékonysági okból történő önkorlátozását hívjuk decentralizációnak.²⁴ A decentralizáció végső soron a központ dön-

szágokban azonban változó a szabályozási kép a tekintetben, hogy megkövetelik-e a belföldi lakóhely meglétét a parlamenti választásokon az aktív választójogosultsághoz vagy sem. Ebben a vonatkozásban ld. bővebben: KURUNCZI Gábor: A belföldi lakóhely követelménye, mint az általános választójog korlátja. *Iustum Aequum Salutare*, IV. évf., 2018/1. 213–238.

¹⁸ MAGYARY i. m. 116.

¹⁹ PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Helyi önkormányzatok In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Közigazgatási jog rovat, rovatszerkesztő: BALÁZS István) 2017. [3].

²⁰ Nem egyenlő a függetlenséggel. Ld. KECSŐ Gábor: *A helyi önkormányzatok pénzügyi jogi jogállása – A jogállást meghatározó jogintézmények modelljei a bevételi oldalon. Anglia – USA – Magyarország*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 100.

²¹ Szigorúan a törvényi keretek között értelmezendő In: FÁBIÁN Adrián: A helyi önkormányzat (nem jogi) fogalmáról. *Új Magyar Közigazgatás*, 2016/4. 38.

²² VARGA Ádám: Thoughts on the meaning content of the principle of local autonomy. *Institutiones Administrationis – Journal of Administrative Sciences*, 2023/1. 88.

²³ BALÁZS István: A helyi önkormányzatiság változása napjainkban az Európai Unió tagországai-ban és Magyarországon, In: MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Siska Katalin 60. születésnapjának tiszteletére. Viginti Quinque Anni In Ministerio Universitatis et Iurisprudentiae*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 181.

²⁴ VARGA (2021a) i. m. 88.

tése, hiszen ő dönt decentralizált szervek létrehozásáról, ezzel saját hatalmának korlátozásáról.²⁵

A decentralizáció és az önkormányzatiság közé sokszor egyenlőség jelet szoktak tenni, hiszen szükségszerűen együtt járnak, melynek leginkább történelmi magyarázata van.²⁶ Ha a decentralizált feladatellátásnak nem is kizárólag a helyi önkormányzatok a megvalósítói, de kétségtelenül kiemelkedő jelentőségű szereplői. Az utóbbi évtizedekben a decentralizációt a központi kormányzat tehermentesítésére használják, amelynek értelmében a feladatokat helyi szintre telepítik. Az autonómia kérdésével összefüggésben azonban kérdésként vetődik fel, hogy ehhez pénzügyi eszközöket is mindig biztosítanak-e, hiszen enélkül a feladatok ellátása nem megvalósítható.

Kiemelendő, hogy a decentralizáció nem lehet pusztán célszerűségi kérdés. A helyi önkormányzathoz való jog alapja az is, hogy egy helyben felmerülő problémát a lehető leghatékonyabban és a helyi specifikumokra koncentrálva tudnak megoldani. A feladatokat, problémákat lehetőleg a keletkezési helyéhez legközelebbi szinten érdemes megoldani és amennyiben ez nem lehetséges, csak abban az esetben léphet be az eggyel magasabb szint.²⁷ Ezt szabályozza a szubszidiaritás elve. Ennek az elvnek az értelmében arra kell ösztönözni az egyéneket, hogy saját mikroközösségükben oldják meg a problémáikat, vagyis a probléma keletkezéséhez legközelebbi szinten.²⁸ Az állami szervek közül a települési önkormányzatok vannak legközelebb a polgárokhoz, így világos, hogy ami megvalósítható ezen a szinten azt itt helyes kivitelezni, azonban, ha egy feladat alacsonyabb szinten nem megoldható akkor azt egy magasabb szintre kell áthelyezni.²⁹

Hangsúlyozandó azonban, hogy az egyes szintek között nem értékbeli, hanem feladat és hatáskör-megosztási különbség van, vagyis önmagában a szubszidiaritás elve nem jelenti, hogy bármelyik szint értékesebb lenne a másiknál, pusztán a hatékony és észszerű feladatellátás játszik szerepet a hatáskörök megosztásában. Tehát a szubszidiaritás önmagában nem jelenti azt, hogy a települési

²⁵ CSINK Lóránt: *Mozaikek a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 161.

²⁶ GAJDUSCHEK György: A közigazgatás szervezeti jellemzői- összehasonlító aspektusból In: BALÁZS István– GAJDUSCHEK György – KOI Gyula – SZAMEL Katalin (szerk.): *Az Európai Unió tagállamainak közigazgatási*. Budapest, CompLex, 2011. 46.

²⁷ VARGA Ádám: A szubszidiaritás mint a helyi önkormányzatiság központi elve. *Magyar Jog*, 2021/7–8. 473. [a továbbiakban: VARGA (2021b)].

²⁸ VEREBÉLYI Imre: Az önkormányzatiság alkotmányos alapjai In: VEREBÉLYI Imre (szerk.): *A helyi önkormányzatok alkotmányi szabályozása*, Budapest, KJK – MTA ÁJTI, 1996. 57.

²⁹ ARNO WASCHKUH: *Was ist Subsidiarität? Ein sozialphilosophisches Ordnungsprinzip: Von Thomas von Aquin bis zur „Civil Society“*. Wiesbaden, Springer, 1995. 59.

önkormányzatok szintje értékesebb lenne a középszintű önkormányzatoknál, köztük inkább hatásköri különbségek vannak.³⁰ A szubszidiaritás szerint az elsődleges cél, hogy megtaláljuk az adott feladat elvégzésének legoptimálisabb szintjét.

A szubszidiaritás elvéből egyenesen következik a partnerség elve is. Ez magában foglalja mind az önkormányzatok közötti, mind pedig az önkormányzat és állam közötti viszonyt. Mindkettőt egyértelműen a közös cél megvalósítása kell, hogy jellemezze. A partnerség elve magában foglalja, hogy az önkormányzatok mellérendelt pozícióban, egyenrangú félként valósítják meg a feladatokat.³¹

Modern democráciákban ma már egyértelmű, hogy a helyi közösség nélkül a helyi ügyek nem dönthetők el. A részvétel elve arra próbál rávilágítani, hogy érdemi konzultáció és információ szolgáltatás nélkül a helyi democráciáról kevéssé beszélhetünk.³² A helyi önkormányzatokban helyet foglaló képviselőket és a település vezetőjét a helyi közösség közvetlenül választja. A helyi közösség támogatása abban az esetben biztosított, amennyiben érdemi és teljeskörű tájékoztatáshoz jutnak a helyi ügyeket illetően. Ez érdekében áll mind a képviselőknek mind pedig a lakosságnak.

4. Hatékonysági és funkcionális kérdések

A jó kormányzás elsősorban demokratikus, racionális és megfelelő rugalmassággal rendelkezik.³³ Ez azt jelenti, hogy a közvetlen vagy közvetett választás útján megválasztott vezetők, megfelelő hatékonysággal és döntési jogosítványokkal, kellő időben és helyesen tudnak reagálni a felmerülő feladatokra. Ahhoz, hogy a közigazgatási és feladatellátási rendszer polgárokat szolgáló módon, szakszerűen tudjon működni, szükséges, hogy az államigazgatási és önkormányzati alrendszerek egymásra figyelve, koherens módon tudjanak működni,³⁴ hiszen közös céljuk a lakossági igények kielégítése.

³⁰ VEREBÉLYI i. m. 58.

³¹ FINTA István: *Az önkormányzati képesség dimenziói községi szinten*. Budapest, NKE, 2019. 27.

³² JÓZSA Zoltán: *Önkormányzati szervezet, funkció, modernizáció*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus, 2006. 51.

³³ PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. *Magyar Tudomány*, 2004/9. 959.

³⁴ BALÁZS István: A magyar közigazgatás átalakulása a rendszerváltástól napjainkig. *Új magyar közigazgatás* 2012/12. 2–3.

Azonban az önkormányzatok és az állam központi szervei között szükségszerűen feszültség húzódik meg. Az államigazgatás minden esetben a hatékony ellátásra törekszik, az önkormányzatok viszont a helyi demokrácia tükrében szeretnék maguk intézni az ügyeiket. Ez a két szempont azonban nem választható el egymástól, ugyanis, ha nincs hatékonyság a működés során, a jogosultságok önmagukban üresek és céltalanok lesznek.³⁵

A feladatok megszervezése szempontjából fontos rendezőelv a funkcionalitás, amely azt mondja meg, hogy az egyes közszolgáltatások megszervezésére melyik az optimális szint. Ugyanis szem előtt kell tartani, hogy az önkormányzatok által ellátott feladatok ugyan történelmileg alakultak ki, azonban korántsem kőbe vésett szabályok, folyamatosan változnak az idők során.³⁶ Nem véletlenül van az alkotmánynál alsóbb szintű jogszabályra bízva azok meghatározása.³⁷ A cél mindig az észszerű, hatékony és költségtakarékos ellátás kialakítása, amelynek eredményeképpen a lakosság megfelelő színvonalú közszolgáltatásban részesül.

5. Az önkormányzati rendszerek dinamikus változásai

Az önkormányzati típusok és modellek nem egységesek Európában. Közös alapvetés viszont, hogy modern demokratikus állam nem képzelhető el helyi önkormányzatok nélkül.³⁸

Azt, hogy az egyes országokban milyen önkormányzati és összességében milyen kormányzási rendszert alakítottak ki, alapjaiban értékvalasztás kérdése, vagyis attól függ, hogy az adott állam milyen elvek, alapértékek mentén kívánja szabályozni az önkormányzati rendszert.³⁹

A helyi közügyekkel kapcsolatban fentebb már említett modellek⁴⁰ azonban csak részben határozzák meg az önkormányzati rendszert. Emellett számos más tényező is közrejátszik abban, hogy egy országban végül hogyan alakítják

³⁵ VARGA (2021a) i. m. 46., 77.

³⁶ BALÁZS (2021) i. m. 180–181.

³⁷ BALÁZS (2018) i. m. 389.

³⁸ HOFFMAN (2015) i. m. 9.

³⁹ FINTA i. m. 21.

⁴⁰ A generálklauzulás és enumerációs felosztás mellett (részben azon belül) négy alapmodell között szokás különbséget tenni, ezek Csalló felosztásában az angolszász, a német, a latin és a skandináv modellek. CSALLÓ Krisztina: Önkormányzás, autonómia. In: FEIK Csaba (szerk.): *Magyarország helyi önkormányzatai*. Budapest, Dialóg Campus, 2014. 21.

ki az önkormányzatiságot. Ilyen körülmény az állam felépítése, az ország térszerkezete és a történelmi hagyományok.⁴¹ Ezek figyelembevételével alakulnak ki az önkormányzatok típusai.

Az önkormányzati rendszer lehet egyszintű, kétszintű és háromszintű. Egyszintű (jellemzően települési) önkormányzati rendszerek általában kis területű országokban alakulnak ki, ahol az egy önkormányzati szint is el tudja látni a felmerülő feladatokat.⁴² A nyugati demokráciákra jellemző kétszintű önkormányzatoknál egy települési és egy területi szint alakult ki. Előbbi a helyi érdekeknek megfelelően az alapfokú közszolgáltatásokat, míg utóbbi a közép-fokú közszolgáltatásokat biztosítja.⁴³ A nagyobb területi kiterjedésű országokra jellemző a háromszintű önkormányzati rendszer kialakítása, így ennek megfelelően ilyen találunk például Franciaországban és Olaszországban is.⁴⁴

Az 1970-es évektől kezdve elindultak Európa-szerte az önkormányzati rendszer megreformálására irányuló törekvések. A változások szükségességét indokolta, hogy a közszolgáltatások addigi köre szélesedett, szükség volt olyan szervezetekre, amelyek gyorsan tudtak reagálni a változásokra és a megfelelő szakértelemmel tudták szemlélni a felmerülő kérdéseket. Az igazgatási rendszer átalakításával a hatékonyság növelése volt a cél.⁴⁵ Az önkormányzati szinteknek ugyanis megfelelő rugalmassággal kell rendelkezniük, hogy a rájuk háruló új feladatokkal is meg tudjanak birkózni. Az önkormányzati rendszernek képesnek kell lennie arra, hogy az állandó társadalmi és gazdasági változásokkal lépést tudjon tartani és továbbra is meghatározó szereplő tudjon maradni helyi viszonylatban.⁴⁶

A reformokat sokszor területi reformokként ismerjük, pedig a kettő nem szükségszerűen jár együtt. Azonban a XX. század második felében az államok többsége térszerkezeti változtatásokban látta a felmerülő problémákra a megoldást. A reformok a legtöbb helyen nagyobb egységekbe tömörítéssel történtek, melynek következtében a legtöbb országban csökkent a települések száma.⁴⁷

⁴¹ HOFFMAN István: Önkormányzatok típusainak, az önkormányzati szintek rendszerének és a főváros jogállásának főbb modelljei. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eotvos Nominatae*, LI, 2014. 95.

⁴² HOFFMAN (2014) i. m. 77.

⁴³ HOFFMAN (2015) i. m. 161.

⁴⁴ HOFFMAN (2014) i. m. 77.

⁴⁵ HOFFMAN (2015) i. m. 27–30.

⁴⁶ JÓZSA i. m. 13.

⁴⁷ Falk EBINGER – Sabine KUHLMANN – Joerg BOGUMIL: Territorial reforms in Europe: effects on administrative performance and democratic participation. *Local Governments Studies*, 2019/1. 2.

Hangsúlyozandó, hogy a területi reformok nem egységesek a különböző országokban és nem is mindig működnek. Ahhoz, hogy egy reform sikeres legyen, tisztában kell lenni az adott ország nemzeti sajátosságaival, történelmével, valamint az aktuális politikai és gazdasági helyzet sem elhanyagolható tényező ebből a szempontból.⁴⁸

A térszerkezeti változtatások indoka leginkább a közszolgáltatások nyújtásának optimalizálásában és méretgazdaságossági célokban keresendő. Különböző országok különböző módokon próbálkoztak a változtatással. Egyik megoldás az önkormányzatok számának radikális csökkentése település-összevonásokkal, melyre remek példa Görögország. Más országok (például Franciaország) a területi szint erősítésében látták a lehetőséget. Végül voltak olyan országok, amelyek önkormányzati társulások széleskörű alkalmazásával kívánták kezelni a helyzetet.⁴⁹

A területi reformoknál fontos kiemelni, hogy ezeket főleg pénzügyi és gazdasági szempontok hajtották előre, kevésbé figyelve a helyi demokráciára, mint értékre.⁵⁰ Ezzel szemben azonban érdemes látni, hogy míg döntéshozói oldalról a pénzügyi szempontok domináltak, addig a polgárok szempontjából a gazdaságosság másodlagos kérdés. A lakosságot elsősorban a közszolgáltatások minősége és elérhetősége érdekli, kevésbé foglalkoznak annak finanszírozási kérdéseivel.⁵¹

Az utóbbi évtizedekben lezajlott reformok az egyes országokban differenciált eredményeket mutattak. Nehéz meghatározni, hogy ami az egyik országban működik, az a másikban miért nem. Az Európa Tanács már az 1980-as évek óta törekszik egy egységes minimum meghatározására Európán belül, hiszen fontos, hogy az egyes országok berendezkedéséből adódó különbségek ellenére legyenek egységes, mérhető minimumok. Ez a dokumentum a – már fentebb említett – Charta, amely a közös minimumot határozza meg, melyet a ratifikáló tagállamok magukra nézve elfogadtak.

⁴⁸ KACZIBA Péter – OPPE Orsolya – PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Az európai területi reformok és tanulságaik. In: PÁLNÉ KOVÁCS Ilona (szerk.): *A magyar decentralizáció kudarca nyomában*. Budapest, Dialóg Campus, 2016. 32.

⁴⁹ HOFFMAN (2015) i. m. 36.

⁵⁰ Pawel SWIANIEWICZ: If territorial fragmentation is a problem, is amalgamation a solution? – Ten years later. *Local Government Studies*, 2018/1. 3.

⁵¹ EBINGER–KUHLMANN–BOGUMIL i. m. 1–2.

6. Alapelvek jelentősége: a vármegyei önkormányzatok helyzete napjainkban

Nehezen határozható meg azon elvek és folyamatok száma, amelynek mentén egy ország kialakítja a feladatellátási rendszerét. Ahány ország, annyi megoldás, azonban ahogy az már fentebb említésre került, az elmúlt években, évtizedekben komoly változtatások zajlottak le több országban is, amelyek jelentősen érintették az állam és az önkormányzatok közötti kapcsolatot. Az utóbbi közel tíz évben hazánkban is megfigyelhető változás ezen a téren, mely leginkább a centralizációs folyamatokban érhető tetten.

Világosan látszik az elvek érvényesülésének fontossága a nemrégiben létrehozott új jogintézmény, a különleges gazdasági övezettel kapcsolatban felmerült politikai, társadalmi és jogi kérdésekkel kapcsolatban. Az Alkotmánybíróság az első különleges gazdasági övezethez kapcsolódó határozatában⁵² hangsúlyozta, hogy a szabályozást a szubszidiaritás – mint feladatmegosztási elv – érvényesülése mentén kell értékelni, hiszen az adóbevétel nem központi államigazgatási szervhez került, hanem a magasabb szintű önkormányzati szervhez. Így a decentralizáció elvének érvényesülését nem, legfeljebb a szubszidiaritás elvének érvényesülését lehet vizsgálni. A testület határozatából kiolvasható továbbá, hogy érdemes lehet elgondolkodni a települési és területi önkormányzatok közötti feladatmegosztás átszervezésén a szubszidiaritás elvét figyelembe véve, hiszen a testület nem állapította meg a szabályozás alaptörvény-ellenességét. Feltételezhető tehát, hogy más hasonló esetben sem lenne alaptörvény-ellenes a különböző önkormányzati szintek közötti átcsoportosítás.

Magyarországon jelenleg elmondható, hogy a klasszikusan középszintű ügyeket leginkább központi államigazgatási szervek látják el. Fontos azonban kiemelni, hogy nem csak a települések lakóinak, hanem a megye közösségének is lehetnek közös ügyei. Érdemes lehet átgondolni annak lehetőségét a különleges gazdasági övezeti szabályozás nyomán, hogy a megyei lakosság helyi közügyeiért a megyei önkormányzat feleljen, ezáltal ismét tartalommal megtöltve az intézményt. Hiszen megfigyelhető, hogy míg a települési önkormányzatok feladatai általános jelleggel vannak meghatározva, addig a vármegyei önkormányzatok feladatait különböző ágazati törvények tételesen sorolják fel. Így tehát látható, hogy néhány – társadalmi szempontokat közvetlenül nem érintő – feladaton kívül a megyei önkormányzatok nem szereplői a területi (ön) kormányzásnak.

⁵² 8/2021. (III. 2.) AB határozat.

A fentebb ismertetett vármegyékkel kapcsolatos példából is látható, hogy meghatározó jelentősége van a tanulmányban ismertetett elvek és értékek érvényesülésének. Nem csak a jogalkalmazók és a jogalkotók szempontjából relevánsak, hanem komoly hatással van a társadalom egészére is, hiszen végső soron ezek a döntések mind kapcsolódnak hozzánk, állampolgárokhoz.

QUO VADIS, eID?

A digitális állampolgárság fejlesztési irányai hazánkban

ILOSVAI András

1. Bevezető

2023 a digitális közigazgatásban vízváltó év (lehetne). Hét év telt el ugyanis 2016-tól, az első új típusú személyi igazolvány (továbbiakban: e-személyi) kibocsátásától, és a jelenleg hatályos, a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvény 29/E. § (1) bekezdés c) pont értelmében a 18. életévét betöltött személyek személyi igazolványának érvényességi ideje a kiállítás napjától számított 6 évet követő születési idejének napjával ér véget, tehát akik 2016-ban igényeltek személyi igazolványt még az átállás előtt, idéntől ezen személyek is e-személyivel fognak rendelkezni. Ezt megerősítik a statisztikák is, ugyanis a 2023. január 1-jei adatok alapján¹ 10 063 176 db e-személyit igényeltek, ami jól mutatja azt, hogy az állampolgárok jelentős része már rendelkezik az új típusú személyazonosító okmánnyal. Azonban korántsem ilyen egyszerű a helyzet, ha az e-személyinek az alkalmazási területeit vagy egyes funkcióit vesszük górcső alá.

Hasonlóan nem egyszerű a helyzet abban a kérdésben sem, hogy hogyan lehetne az e-közigazgatás fogalmát megfogalmazni vagy definiálni azt, hogy mit értünk digitális állam, azon belül is a digitális állampolgárság alatt. Ennek oka – és mondhatni, talán következménye is –, hogy Magyarország továbbra is a ranglisták végén helyezkedik el az uniós digitalizációs felmérésekben (pl. DESI) és hogy az állampolgárok jelentős része továbbra sincs tisztába olyan lehetőségekkel, mint például az e-aláírás vagy a vezetői engedély digitális megújítása.

¹ E-Személyi tájékoztató oldal (<https://eszemelyi.hu/>)

Jelen tanulmánynak kettős célja van: egyrészt bemutatni az e-személyihez vezető utat, megvizsgálni az e-személyit és annak két funkcióját, az e-személyazonosítást (eID) és az e-aláírást (eSign), másrészt a jelen fejlesztési stratégiákat – különösen a Nemzeti Digitális Állampolgárság Programot – alapul véve egy átfogó képet adni a digitális állampolgárság jelenlegi helyzetéről Magyarországon.

2. Út az e-személyihez – Közigazgatás-fejlesztési stratégiák a közelmúltban

A mai értelemben vett e-közigazgatás gyakorlata a rendszerváltás után, a 2000-es években alakult ki Magyarországon. Sántha György öt korszakot különböztet meg az e-közigazgatás történetében.² 2000-2001-ben történt meg az első jelentős elektronikus változás Magyarországon az eKormányzat.hu megjelenésével. Ezt követően sorra születtek az egyes jogszabályok és kormányzati stratégiák és a 2004. évi CXL. törvény (Ket.) főszabállyá tette az elektronikus ügyintézés.³ 2009-ben, az elektronikus közszolgáltatásokról szóló LX. törvény megalkotásával létrejött a Központi Elektronikus Szolgáltató Rendszer (KR), ezzel meghatározták a kötelező elektronikus ügyintézés általános modelljét. A KR részei az Elektronikus Kormányzati Gerinchálózat, a Kormányzati Portál, a Kormányzati Ügyfélértékelő Központ, az Ügyfélkapu és a Hivatali Kapu. A rendszer egyetlen hibája azonban az volt, hogy nem volt hosszútávon tartható a félig papíralapú, félig digitálisan működő közigazgatás. Erre született megoldásként 2011-ben a Ket.-novella, amely átfogóan módosította az e-ügyintézés szabályait, valamint 2012-ben létrejött a SZEÜSZ, azaz a szabályozott ügyintézési szolgáltatások modelle. A SZEÜSZ lényegében egy olyan szolgáltató (elsősorban hatóság), amely ezeket a szabályozott elektronikus ügyintézési szolgáltatásokat ingyenesen vagy ellenérték fejében szolgáltatják az ügyfelek számára.⁴ Ilyen, a Kormány által biztosított SZEÜSZ az e-személyi igazolvánnyal történő azonosítás és az Ügyfélkapu is. Ehhez képest a KEÜSZ,

² SÁNTHA György: A teljes körű elektronikus ügyintézés közigazgatási bevezetésének tapasztalatai – e-ügyintézési beszámoló az elmúlt évekről. *Új Magyar Közigazgatás*, 2018/4. 53.

³ CSÁKI-HATALOVICS Gyula Balázs: Az elektronikus közigazgatás fejlődése hazánkban az elmúlt időszakban az európai kezdeményezések tükrében. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkat követő hazai és európai jogfejlődés*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 59–60.

⁴ VESZPRÉMI Bernadett: *A stratégia-alkotástól az e-hitelesítésig vezető út: kitekintés a magyar e-közigazgatás fontosabb témaköreire*. Debrecen, DE ÁJK, 2020. 182.

a központi elektronikus ügyintézési szolgáltatás annyiban különbözik az előzőtől, hogy a SZEÜSZ-höz való hozzáférést az állam mindenképp garantálja, míg a KEÜSZ hozzáférhetősége korlátozottabb, ugyanis csak állam által kijelölt szolgáltatón keresztül érhető el.⁵ 2013-ban újabb törvényekkel bővült a jogi szabályozás köre, köztük az Ibtv.-vel,⁶ ami a közigazgatási szervek adatkezelését érinti és többfajta védelmi formát határoz meg,⁷ majd 2015-ben megszületett a mai napig hatályos e-ügyintézési törvény.⁸ 2018-ban, az Ákr.⁹ hatálybalépésével még nyilvánvalóbb lett, hogy digitalizálódott a magyar közigazgatás, azonban véleményem szerint még ma sem mondhatjuk azt teljes bizonyossággal, hogy teljes e-közigazgatásról beszélhetünk, a rendszer még közel sem olyan fejlett, mint – a sémának is tekinthető – Észtországban.

A jogszabályalkotás mögött számos hazai és uniós stratégiai terv állt. Kiemelkedő uniós stratégia volt a Malmői Nyilatkozat, az Europe 2020 Stratégia¹⁰ vagy az EU Digital Agenda. Magyarországon elég jelentős számban születtek ehhez hasonló stratégiák, amelyek közül a Magyary Programokat,¹¹ a Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014–2020 című tervet¹² és a Digitális Jólét Programot érdemes kiemelni.¹³ Ezek mellett a mai napig futnak Közigazgatási- és Közszolgáltatás-fejlesztési Operatív Programok (KÖFOP), amelyek több szegmensben (pl. adatvédelem) vizsgálják a közigazgatás további lehetséges fejlesztéseit.

⁵ VESZPRÉMI Bernadett: A stratégia-alkotástól a SZEÜSZ-ökgig, elméleti alapok az e-közigazgatásban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2021/1. különszám, 356.

⁶ Az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvény (továbbiakban: Ibtv.).

⁷ Kiss Attila: Információbiztonság és adatvédelem. Kapcsolódási pontok a hatályos és az EU adatvédelmi rendelete utáni szabályozásban. In: CZÉKMANN Zsolt (szerk.): *Infokommunikációs jog*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 259–260.

⁸ Az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. év CCXXII. törvény.

⁹ Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (továbbiakban: Ákr.).

¹⁰ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a 2011–2015 időszakra szóló európai elektronikus kormányzati cselekvési tervről Az IKT az intelligens, fenntartható és innovatív kormányzat szolgálatában (COM/2010/0743) <https://tinyurl.com/57t8mbst>

¹¹ eGov Hírlevél: Bemutatták a Magyary Program 12.0-t (2012. 09. 02.) <https://tinyurl.com/2s45eup8>

¹² Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014–2020. <https://tinyurl.com/3cc32eu6>

¹³ Digitális Jólét Program 2.0. Budapest, 2017. <https://tinyurl.com/yv48t75s>

A Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program két lépcsőben került megvalósításra: 2011-ben az 11.0,¹⁴ 2012-ben a 12.0 került bemutatásra.¹⁵ A Magyar Program az egész közigazgatás fejlesztését célozza, de azon belül is elsősorban a központi közigazgatást, az államigazgatást vonja fókuszába, noha egyes intézkedései hozzájárulnak természetesen az igazságügyi és az önkormányzati szervezet és emberi erőforrások fejlesztéséhez. Már a Magyar Programok is tartalmazzák digitális közigazgatás-fejlesztési terveket, azonban azt is elismeri, hogy a milliárdos informatikai beruházások ellenére a modern technológiák, az internetes ügyintézés és az informatikai megoldások alkalmazása terén alig volt fejlődés, az ország lemaradása ezen a téren nőtt. A különböző állami szervek ügyfélszolgálatának egy része kialakítását, megközelíthetőségét, felszereltségét tekintve a legelemibb elvárásoknak sem felelnek meg. Nem véletlen, hogy a felmérések szerint az ügyintézésről alkotott vélemény folyamatosan romlik. Ez azonban mai napig is vitatott, hogy a Magyar 11.0 kijelentései mennyiben változtak az elmúlt 12 évben. A Magyar 12.0 már definiálja az e-közigazgatást, többek között olyan formában is, hogy melyek azok a polgárok által meghatározott igények, amelyekre fel lehet építeni a gyakorlatban is megjelenő e-közigazgatást. Ezek az (1) elektronikus - adott esetben hitelesített ügyintézés, (2) elektronikus adatkikérési és tájékoztatói lehetőség és (3) az egyablakos rendszerben, kellő felhatalmazással, ellenőrzés mellett átjárási lehetőség megteremtése a közigazgatás saját adatbázisai között, azaz az interoperabilitás megvalósítása. Ebből a három szempontból biztosan állíthatjuk, hogy az interoperabilitás megvalósítása tekintetében még jelentős lemaradásban vagyunk az Európai Unió többi államához képest – holott a Nemzeti Infokommunikációs Stratégia már 2020-ra a teljes interoperabilitás megvalósítását ígérte.

A Digitális Jólét Program (DJP) hasonlóképpen két ütemben került kidolgozásra, azonban a téma szempontjából a DJP 2.0 jelentősebb tervnek mondható. A DJP 2.0 nagy hangsúlyt fektet a digitális gazdaság, az Ipar 4.0 kérdéseire, hasonlóképpen a digitális kompetenciák és a digitális infrastruktúra kérdéseire is, azonban a digitális állam és közigazgatás kérdéseire kevésbé kerül ekkora hangsúly. Mindenesetre azt látni kell, hogy a DJP 2.0 jelentősebb előrelépést eredményezett, ez például megjelenik az 5G korai bevezetésének megvalósításában vagy egyes digitális kompetenciák fejlesztésében. A digitális köz-

¹⁴ Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 11.0. Budapest, 2011.
<http://tinyurl.com/2me4ymmu>

¹⁵ Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 12.0. Budapest, 2012.
<https://tinyurl.com/23ky37rx>

igazgatáshoz kapcsolódó akkori célkitűzések tekintetében, mint a felügyeleti intézményrendszer, a digitális közigazgatási referenciakeret vagy egy alkalmazás platform szolgáltatás, az aPaaS szolgáltatás kialakítása, kérdéses, hogy a fejlesztések mely ütemben haladnak.¹⁶ Ezt maga a DJP 2.0 is kritikával illeti, hogy nincs egy olyan stratégia Magyarországon, amely évekre lebontott akcióterveket tartalmazna, illetve maguk a fejlesztések sem követik a stratégiákban lefektetett irányokat. Ezen a problémán már változtatnak az újabb fejlesztési stratégiák, mint például a Nemzeti Digitális Állampolgárság Program, amely a későbbiekben részletesebben bemutatásra kerül.

Elmondható tehát, hogy Magyarország nem szűkölködik a fejlesztési stratégiák terén, azonban – ahogy arra már utaltam – nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy a közigazgatás digitalizálódott. A DESI index szerint Magyarország 2018-ban a 28 tagállam közül 27. helyen állt,¹⁷ 2022-ben a 23. helyen végzett.¹⁸ Az EU Digital Agenda egyes eGov indikátorai vegyes képet mutatnak. A felhasználó-központúság 2018-ban még alulmaradt az uniós átlaggal szemben, 2021-re azonban sikerült ezt meghaladnia. A transzparencia és határokon átívelő szolgáltatások indikátor értéke jóval az EU-s átlag alatt helyezkedik el.¹⁹ Számtalan kisebb-nagyobb hibát lehet felfedezni az e-közigazgatás vizsgálata során, bizonyos kérdésekben joggal merül fel kritika, azonban véleményem szerint a napról napra változó technológiai kihívásokkal szemben a közigazgatás sem tudja felvenni a versenyt, lévén, hogy 1) a jogbiztonság követelménye megkövetel egyfajta kiszámíthatóságot és állandóságot,²⁰ 2) a közigazgatás nincs felkészülve jelentős szintű változásokra, illetve a polgárok sem képesek követni a hirtelen történő változásokat.

3. Az e-személyiről röviden

Az elmúlt évek legnagyobb közigazgatási innovációjának az elektronikus személyi igazolvány (e-személyi) tekinthető. Míg Magyarországon ez mai napig

¹⁶ Digitális Jólét Program 2.0. Budapest, 2017. 101–102. <https://tinyurl.com/yv48t75s>

¹⁷ VESZPRÉMI Bernadett: Az elektronikus ügyintézés terjedésének gátjai az állami feladatellátásban. *Új Magyar Közigazgatás*, 2018/1. 63.

¹⁸ The Digital Economy and Society Index (DESI) <https://tinyurl.com/4zenmttu>

¹⁹ e-Government Benchmark (on 2020 onwards) <https://tinyurl.com/mr2257d5>

²⁰ Ld. bővebben VARGA Ádám: Igazságosság kontra igazságosság. Gondolatok a jogbiztonság, az igazságosság és a tisztességes eljárás kapcsolatáról. *Iustum, Aequum, Salutare*, I. évf., 2015/3. 131–139.

újdomságnak tekinthető, addig más európai államokban, így Észtországban, Finnországban, Svájcban, Szlovákiában és Dániában már évekkel korábban bevezetésre került az ún. *smart card* rendszer, tehát hogy egyetlen kártya biztosítsa egyszerre a hiteles személyazonosítást és ezáltal az állami ügyintézési felületekhez, illetve az ahhoz kapcsolódó szolgáltatásokhoz való biztonságos hozzáférést. Kiss Tibor és Szegő Tamás szerint az e-kártya olyan okmányoknak tekinthető, amely biztonságos módon egyesít különböző virtuális és elektronikus személyazonosításhoz kapcsolódó elemeket, mindezt azonban úgy, hogy a funkciók megjelenésével fokozatosan, lépcsőzetesen kerülnek bővítésre ezek az elemek.²¹ Véleményem szerint ez ugyan egy absztrakt fogalom, mégis képes megragadni azt, ami a digitális fejlesztések legfontosabb jellemzője: fenntartja a változás lehetőségét és megoldást is kínál az új megoldások bevezetésére a lépcsőzetes beépítés által.

Az Európai Unió az elektronikus kártyák koncepcióját már 2009-ben elkezdte megalapozni, majd 2014-ben, az ún. eIDAS rendeletben²² kerültek lefektetésre a pontos részletszabályok. Ennek következtében alkották meg az egységes elektronikus kártya-kibocsátási rendszerről szóló 2014. évi LXXXIII. törvényt (NEK tv.) is, amely részletesen tartalmazza az e-személyire vonatkozó információkat, mint az elsődleges és másodlagos kártya fogalma, annak tartalma, valamint a kártya kibocsátójára és az elfogadjára vonatkozó előírások. A NEK tv. elfogadásával egyidejűleg az 1743/2014. (XII. 15.) Korm. határozat 9. pontja előírta egy elektronikus tároló elemet (chipet) tartalmazó vizuális és elektronikus aláírásra alkalmas okmány létrehozását, amivel az állampolgárok hivatalos ügyeiket egyetlen kártya használatával intézhetik. 2016-ban – ezen előírásoknak megfelelően – bocsátották ki az első új típusú személyi igazolványt.

4. eID és eSign – Hátrányok és előnyök az azonosításban

Az e-személyi jelenleg négy funkcióval van ellátva: az eID (e-azonosítás), az eSign (e-aláírás), ePass (e-útiokmány), eNEK (e-közlekedési szolgáltatások). Az e-személyi egyes funkciói azt a célt szolgálják, hogy bizonyos automatizálható folyamatokat kiváltsanak és megkönnyítsék az állampolgárok mindennapjait. A

²¹ Kiss Tibor – SZEGŐ Tamás: A személyazonosítás múltja, jelene és jövője – e-Személyazonosító igazolványra épített szolgáltatási lehetőségek. *Új Magyar Közigazgatás*, 2017/2. 60.

²² 910/2014/EU rendelet belső piacon történő elektronikus tranzakciókhoz kapcsolódó elektronikus azonosításról és bizalmi szolgáltatásokról, valamint az 1999/93/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. HL L 257, 2014. 08. 28., 73–114.

funkciókhoz ‘termőtalaj’ is szükséges, tehát az, hogy lehessen hol felhasználni az adott szolgáltatásokat. Mind az eSign, mind az eID olyan lehetőséget rejt magában, amely minden állami folyamatban felhasználható volna. Azonban a funkciók tekintetében elmondható, hogy ezek valamennyire működnek, kisebb-nagyobb anomáliák mellett, azonban – álláspontom szerint – sokkal szélesebb körben is alkalmazhatóak lehetnének, mint jelen pillanatban. Más szerzők is elsősorban a jelenlegi funkciók fejlesztésére helyezik a hangsúlyt, Budai Balázs azonban további elvárt funkciókat fogalmaz meg: ilyen a jogosultságigazolás, a szerepazonosítás, a kedvezményigazolás, a személyhez fűződő további információk tárolása és a fizetés.²³ Nem teljesen értek egyet azonban a szerzővel abban, hogy a fizetési funkció is beépítésre kerüljön az e-személyibe, noha az állami keretrendszer is tartalmaz nem kifejezetten állami jelentőségű kérdéseket, mint pl. az eNEK-rendszer. Azt gondolom, hogy a piaci igények kiszolgálása nem olyan állami feladatot lát el, ami indokolná, hogy a piaci szereplők, pl. bankok is részét képezzék az integrált nyilvántartásnak, ez csak nehézségeket és valamennyire egyes piacok monopolhelyzetét teremtené meg. Hosszútávon nem tartom teljesen kizártnak a gazdasági és más szektorok felé nyitást a digitális állampolgárság keretein belül, azonban jelen pillanatban azokra az elmaradt fejlesztésekre kellene koncentrálni, amely az alapvető állami feladatellátás fejlesztésére fókuszál.

Az elektronikus személyazonosítás mára elengedhetlenné vált. Az *e-Identity Management* és a hozzá kapcsolódó rendszer (eIDMS) alapozta meg az eID alkalmazását, ennek terjedése hazánkban azonban még nem teljesen elterjedt. Veszprémi Bernadett Walter Fumy és Manfred Paeschke követelményeit erősíti az eID kapcsán, azaz legyen biztonságos, felhasználóbarát, hatékony és interoperábilis. Fontos már az elején elhatárolni, mi különbözteti meg az eID-t az eSign-tól. A különbség a felelősségen van, ugyanis az e-aláírásnál az aláíró fogja szavatolni a saját hitelességét, míg az eID-nál a hatóságra hárul a felelősség.²⁴

A magyar szabályozás alapját egyrészt az eIDAS rendelet, másrészt a 2015. évi CCXXII. törvény (Eüsztv.) és a 451/2016. (XII. 19.) Korm. rendelet határozzák meg. Az eIDAS rendelet az egyes azonosítási módok között szinteket különböztet meg. Ez a szintezés (alacsony, jelentős, magas) a technikai specifikációktól,

²³ BUDAI Balázs Benjámin: *Az e-közigazgatás elmélete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 328–329.

²⁴ VARGA Ferenc: Az elektronikus személyazonosítás tendenciái. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *XV. Jogász Doktoranduszok Szakmai Találkozója, 2020*. Budapest, KRE ÁJK, 2020. 170.

a szabványoktól és a technikai ellenőrzésektől függ. Zábó Alexandra rávilágít arra, hogy hiába a rendelet célkitűzése, hogy a határon átnyúló azonosítás megvalósítható legyen, egyedül Németország csatlakozott ehhez az uniós rendszerhez, az államok nem törekednek az egységesítésre és az átjárhatóságra.²⁵ Három fő csoportot különböztethetünk meg az azonosítási típusokban. A tudásalapú azonosítás a legegyszerűbb, leghétköznapiabb megoldás, amelynek előnye, hogy olcsó és egyszerű, hátránya, hogy könnyen eltulajdonítható, másolható. Ilyen tudásalapúak a PIN-kódok, a felhasználó és a számítógép által kreált jelszavak.²⁶ A birtok alapú azonosítás ennél jóval fejlettebb, ugyanakkor ez is könnyen eltulajdonítható. Ilyen eszköznek minősül(ne) az ‘egy kártya’ is. Előnye, hogy másolás ellen védhető és az állampolgárok számára könnyen használható. A biometrikus azonosításnál a személy fizikai-biológiai voltában történik az azonosítás, amelynek azonban csak egy szegmense az ujjlenyomat, emellett hang-, retina-, írásazonosítás és arcfelismerés is szóba jöhet, azonban ezek mind költséges azonosítási módok.²⁷ A három típus kombinálásának lehetősége nincs kizárva, az e-személyi is egyszerre kombinálja a három funkciót: bizonyos funkciók csak PIN-kóddal érthetők el, tartalmaz ujjlenyomatot és maga a kártya is azonosítási módként szolgál. Véleményem szerint a biometrikus azonosítás sokkal szélesebb körben is alkalmazható lehetne, mint jelen pillanatban. Az ujjlenyomat adása 2021-től már kötelező, így csak a csecsemőktől és azoktól nem kell ujjlenyomatot venni, akik erre fizikailag képtelenek. A biometrikus azonosítással kapcsolatban – véleményem szerint – az állampolgárok jelentős része szkeptikus, mivel ezzel az állam még több adatot tárolna a polgáraitól. Kétségtelenül előnye azonban, hogy a biometrikus úton történő azonosítás során nem válik visszafejthetővé az adott személynek az ujjlenyomata, így adatai sem, tehát az állampolgároknak ez biztosítja a legmagasabb szintű védelmet. Az általános bevezetésének hátránya azonban az, hogy sokan nem rendelkeznek ujjlenyomattal, így fragmentálódnának az azonosítási lehetőségek, amik nem feltétlen jelentene problémát, azonban ennek az infrastruktúráját sokkal nehezebb és sokkal költségesebb kiépíteni hosszútávon.

Jelenleg többféle azonosítási szolgáltatás létezik Magyarországon, ezek közül a legismertebb az Ügyfélkapu és a Központi Azonosítási Ügynök (KAÜ). A KAÜ rendszere egy jól működő, komplex szolgáltatás, amely már most is

²⁵ ZÁBÓ Alexandra Erzsébet: Az elektronikus azonosítás szabályai az elektronikus ügyintézészt biztosító szerveknél. *Jura*, 2018/1. 187–188.

²⁶ KISS-SZEGŐ i. m. 63.

²⁷ Uo. 57–58.

képes a többfajta azonosítási mód nyújtására, így – korlátok között, de – lehetősége nyílik az ügyfélnek választania a számára megfelelő azonosítási módok közül. Az e-személyivel való azonosítás jelenleg még csak eSzemélyi Kliens kártyaolvasó rendszeren keresztül működik, azonban az e-személyi elterjedésével célszerű lenne akár egy kétlépcsős hitelesítést kiépíteni. Erre egyszerű példaként szolgál, hogy az ügyfél telefonjára (mobilapplikáción vagy SMS-en keresztül) egy kódot kellene elküldenie a rendszernek, aminek beírásával tudja azonosítani magát. Erre a nagyobb techcégeknek már kiépített gyakorlata van (pl. Google, Apple).

A jelenlegi szabályozás egyszerre beszél jogosultságról és kötelezettségről az e-ügyintézés körében. Az ügyfelek részére jelenleg csak jogosultságként jelenik meg az e-ügyintézés, azonban az Eüsztv. 8. § kizárja bizonyos körökben ezt a jogosultságot. A jogalkotó nem egyértelmű a szabályozás kapcsán, ugyanis miután lehetőséget biztosít az e-ügyintézésre, egy általános szabállyal korlátozza is, ti. amennyiben az ügyfél megjelenése vagy meghatározott okiratok nem pótolhatók, akkor meg kell jelennie a hatóság előtt.²⁸ Úgy gondolom, hogy ez egy annyira általános szabály, hogy bármilyen eset alávonható, így ez gátolja a szabály eredeti célját. Ezen túl az Eüsztv. 18. § meghatározza az elektronikus azonosítási kötelezettséget is. Az ügyfélnek itt választania kell a meghatározott lehetőségek közül, ami egyrészt az elektronikus azonosítási szolgáltatás, másrészt az eIDAS rendelet szerinti elektronikus azonosítási eszköz, harmadrészt a törvény feltételeinek megfelelő egyéb elektronikus azonosítási szolgáltatás. Mindegyik azonosítás közös eleme, hogy a folyamat végén az egyértelmű megfeleltethetőség fennálljon az ügyfél és az adatai között. Ennek részletszabályát a 18. § (4) bekezdés adja meg.²⁹

Zámbó Alexandra álláspontjához csatlakozva, a legbiztonságosabb azonosítási mód az eID-n keresztüli azonosítás. Az Eüsztv. 71. § meghatározza az azonosítási formákat, az eID mellett a részleges kódú telefonos azonosítás (RKTA) és az Ügyfélkapu szerepel. Az RKTA nem gyakran alkalmazott, az Ügyfélkapu tudásalapú, annak veszélyeire rámutattam, így az eID komplex azonosítása tekinthető a legbiztonságosabbnak, elsősorban a chip olvashatósága miatt. Az eID tekintetében nagy előrelépés az eSzemélyiM mobilapplikáció megjelenése is.

Az eSign-szolgáltatást sokan azonosításként emlegetik, azonban Veszprémi Bernadett rámutat arra, hogy a nemzetközi gyakorlatban ez a dokumentum-

²⁸ ZÁMBÓ i. m. 190.

²⁹ Uo. 191.

hitelesítés eszköze.³⁰ Az eSign szabályozását jelenleg a 137/2016. (VI. 13.) Korm. rendelet írja elő, az elektronikus bélyegzővel egyetemben. E-aláíráson belül megkülönböztetünk fokozott biztonságú és minősített elektronikus aláírást, ezek fogalmait az eIDAS rendelet határozza meg és a jelenlegi e-személyi utóbbit tartalmazza.³¹ A eSign létrehozása kettős célt szolgál: egyrészt a tulajdonosának, másrészt a dokumentum tartalmának azonosítását.³² Az elektronikus aláírás egy elektronikus dokumentumhoz hozzárendelt adatsor, ami egy kulcspár alkalmazásával olvasható és ez alapján lehet megállapítani a dokumentum hitelességét is. Jelenleg, aki rendelkezik eSign-funkcióval, az e-ügyintézésen belül szinte bármilyen jognyilatkozatot megtehet. Kiss Tibor és Szegő Tamás szerint az eSign alkalmazásának lehetőségei végtelenek lehetnének, ha mindenki rendelkezne vele és ha a papíralapú közigazgatást teljesen felváltaná a digitális közigazgatás.³³ Ezentúl a versenyszférában is – korlátok között – alkalmazható lehetne és a közigazgatás adminisztratív terheit is jelentősen csökkentené. Az eSign-funkcióval szemben azonban több gyakorlati kritika is megfogalmazható, amiket Ormai László foglalt össze egy cikkében. Eszerint az eSign szerény sikerei mögött az vélhető felfedezni, hogy (1) általános a bizalmatlanság az elektronikus jogügyletek terén, (2) a lakosság digitális kompetenciája alacsony, (3) a használt technológia elavult, (4) minimálisan, de költséges, és (5) az eSign-hoz kapcsolt tanúsítvány meghosszabbítása személyes megjelenéshez kötött, ami – véleményem szerint – egy elég paradox helyzet.³⁴ Tovább nehezíti a helyzetet például az a tény is, hogy eSign igénylése Magyarországon kívül, tehát külképviseleteken történő e-személyi igénylése esetén nem lehetséges, azt utólag kérheti elektronikusan vagy személyesen bármelyik magyarországi kormányablakban.³⁵ Maga az elektronikus út jó példaként kell élen járjon a közigazgatás-fejlesztési folyamatokban, azonban itt egyetlen, szervesen összetartozó folyamat kerül szétbontásra, véleményem szerint teljesen indokolatlanul, ugyanis ez a folyamat két eljárásban történő

³⁰ VESZPRÉMI Bernadett: Elektronikus azonosítás és hitelesítés a közigazgatásban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2018/1. 51.

³¹ KISS–SZEGŐ i. m. 63.

³² VESZPRÉMI (2018a) i. m. 52–53.

³³ KISS – SZEGŐ i. m. 64.

³⁴ ORMAI László: eSzemélyi – eSIGN: szerény sikerek. *Arsboni*, 2022. 05. 11. <https://tinyurl.com/3zmn9tjh>

³⁵ Tájékoztató elektronikus személyazonosító igazolvány igényléséről. Magyarország Főkonzulátusa Ho Si Minh-város. <https://tinyurl.com/22mek55c>

elintézése csak nagyobb ügyterhet eredményez és nem biztosítja az állampolgárok számára az egyszerű és ügyfélbarát eljárások koncepcióját.

Vitathatatlan, hogy az eSign elengedhetetlen a szolgáltatások körében és minél inkább törekedni kell arra, hogy az e-ügyintézés menetében mindennapivá válhasson. Korábban kitértem arra, hogy a piaci igények kiszolgálására nem kellene alkalmazni a kártyát, ebben az esetben azonban azt gondolom, hogy ha a piaci igényeket nem is vezetjük a kártyára, az eSign mindenképpen rajta kell szerepeljen és ezzel a lehető legnagyobb mértékben tudjuk segíteni a versenyszférát abban a tekintetben, hogy az azonosítási folyamatok jelentősen leegyszerűsödnek.

6. A NDÁP, mint távlati cél a közigazgatás-fejlesztésben

2022-ben egy, a téma szempontjából stratégiai jelentőségűnek mondható fejlesztési terv jelent meg, a Nemzeti Digitális Állampolgárság Program. Az NDÁP már figyelembe veszi mindazokat a kritikákat, amiket a DJP 2.0 általánosan megfogalmazott, ugyanis itt már konkrét időszávokra határozza meg az egyes fejlesztési feladatokat, illetőleg hosszútávon is, 2040-ig is már kitűz egyes stratégiai célokat. A Digitális Magyarország Ügynökség (DMÜ) által kiadott program legfontosabb célja, hogy felhasználóbarát alapokra helyezze a közigazgatást és megteremtse az egyszerű és kényelmes ügyintézés feltételeit.³⁶ Emellett a DMÜ küldetéseként határozza meg, hogy egységes és kiváló felhasználói élményt nyújtson az állampolgárok és a közigazgatás számára egyaránt, azzal együtt, hogy radikálisan leegyszerűsíti az elektronikus ügyintézési folyamatokat. Mindehhez szükséges, hogy a modern digitális állampolgárság elképzelését a legkorszerűbb technológiák felhasználásával és az állampolgári igények szem előtt tartásával valósítsák meg.³⁷

A digitális állampolgárság koncepciója alapvetően három technikai pilléren áll: az állami adatvagyon hasznosításán, a felhőtechnológia kialakításán és a felhasználói élmény megteremtésén. Mindehhez tartozik a biztos alap is, amit a működési és szabályozási környezet tud biztosítani. A koncepció egyes elemeinek meghatározását az adott kérdés célrendszerének definiálásával teszi meg. A digitális állampolgárság négy alapszolgáltatás megvalósítását tűzi ki célul:

³⁶ Nemzeti Digitális Állampolgárság Program. Digitális Magyarország Ügynökség, Budapest, 2022. 4. <https://tinyurl.com/h9hvwpij>

³⁷ Uo. 10.

az eSzemélyazonosítást, az ePosta és egyéb értesítések rendszerének kiépítését, az eDokumentumkezelést és az eFizetést. Jelen tanulmányban elsődlegesen az eSzemélyazonosítás kérdéseivel kívánok foglalkozni.

Az elsődleges célkitűzés, hogy minden állampolgár számára biztosítsa a lehető legrövidebb időn belül a digitális személyazonosítást. Ezt a DMÜ 2023 év végére meg kívánja valósítani, mint magas prioritású kérdést, azonban látni kell, hogy ennek megteremtésére nagyon rövid határidőt szabott meg a DMÜ, ami a pozitív következmények mellett megannyi veszélyt is rejt magában, akár a jogi környezet, akár a technológiai fejlesztések megvalósítása tekintetében. Hasonlóképpen nehézséget okoz, hogy a digitális átállást jelenleg több tényező is akadályozza, mint például az a tény, hogy a közigazgatásban intézhető összes ügy mindössze 16%-a intézhető teljesen online formában.³⁸ Az eSign regisztrációját továbbra is csak is kormányablakon keresztül lehet megvalósítani, mivel ez egy komplex hétlépéses folyamat, így ezzel még csak nehezebbé teszik ennek elérhetőségét. Új – és véleményem szerint kitűnő – megoldásként jelent meg az NDÁP-ben a digitális irattárca elképzelése. Ez nem teljesen ismeretlen a gyakorlatban, mivel több alkalmazásfejlesztő cég létrehozott ehhez hasonló applikációkat, mint például a brit Folio vagy az Apple készülékek Wallet alkalmazása is képes már a bankkártyákon túl más igazolványok tárolására is. A digitális irattárca lényege, hogy egy helyen lehessen tárolni az összes hivatalos igazolványt digitalizált és hitelesített formában, valamint az eSzemélyazonosítást az applikáción keresztül meg lehessen valósítani, akár a digitalizált igazolvány felmutatásával, akár NFC technológia segítségével. Utóbbira egyértelmű utalás nincs az NDÁP-ben, azonban erre már a jelenlegi eSzemélyiM applikáció is képes, így mindenképpen fontosnak tartom, hogy ezt a megoldási lehetőséget se zárjuk ki a későbbiekben. Ezen túl az alkalmazáson keresztül lehetőség volna adóbevallás készítésére, támogatás igénylésére, hiteles elektronikus aláírás generálására vagy az ePosta felület kezelésére is.

A digitális állampolgárság koncepciójának további két fő kérdése, hogy milyen felhasználói esetekről beszélhetünk és hogy milyen csatornákon keresztül juthatnak el a végfelhasználókhoz, az állampolgárokhoz. Végtelen felhasználói esetet meg lehetne különböztetni, abból fakadóan, hogy egy adott ügyintézési folyamat több olyan elemből állhat, amelyek önállóan is felhasználási esetként definiálhatóak. Látni kell azonban, hogy ebben olyan típusú struktúraváltásra van szükség, amely átláthatóbbá teszi a felhasználási esetek helyes kiválasztását. Az NDÁP az életesemények logikáját veszi alapul, hiszen az ügyek jelentős

³⁸ Uo. 14.

része az állampolgár élete során bekövetkezett történésekhez kapcsolható, kezdve a születéssel, egészen a személyi igazolvány elvesztéséig. Ezek jelentős része okmányügyintézésben jelenik meg, ezt jól mutatják a statisztikai adatok is, miszerint csak ebben a körben 1,2 millió ügy kerül feldolgozásra évente.³⁹ Ebből fakadóan az NDÁP is az okmányigénylések digitalizációját szorgalmazza, ezzel jelentősen lecsökkentve a közigazgatás front office hálózatának leterheltségét. Mindehhez szükséges azonban egy olyan háttércsatorna is, amely biztosítja a gyakorlatban a folyamatok lefolytatását. Mára a nemzetközi gyakorlatból és a fejlődő technológiai megoldásokból egyértelművé vált, hogy a mobilon keresztül történő ügyintézésnek van jövője. Magyarországon jelenleg több applikáció is rendelkezésre áll, mint pl. az eSzemélyiM, az OkmányApp vagy az Egészségablak, azonban ezek egyrészt specifikus ügycsoportokra korlátozódnak, másrészt nem mindegyik applikáció tekinthető korszerűnek, mivel évek óta nem kaptak átfogó frissítéseket. Az NDÁP ennek érdekében nyolc olyan alapfunkciót határoz meg, amellyel rendelkeznie kell a modern digitális szolgáltatások felületének: ez a korábban meghatározott négy alapfunkció mellett az integrált kormányzati szolgáltatások, a magas hatékonyságú keresési lehetőség, a biztonságos információcsere, az időpontfoglalás és a felhasználók támogatása virtuális asszisztensekkel, chatbotokkal stb. Ilyen *best practice*-nek tekinthető a szingapúri LifeSG és a Singpasst alkalmazások, amelyek hasonló elképzelés alapján működnek.⁴⁰

Az átállás kérdéseit sem hagyja figyelmen kívül a stratégia, itt azonban számtalan kérdést nyitva is hagy a DMÜ. A kormányablakok szerepe tekintetében kiemeli, hogy a 2010-2020 közötti időszakban elsődleges szerepet kaptak, 2020 után már hibrid formában működnek, amit a gyakorlat meg is erősít, hiszen egyszerre elérhetőek online elintézhető ügyek és olyanok, amelyek esetében továbbra is csak személyes ügyintézés lehetséges, illetve a kettő együttes esete (ld. eSign), 2040-re azonban már csak készenléti ügyintézéssel számol a DMÜ. Ebben a körben azonban nem konkretizál, hiszen nem határozza meg azokat az ügycsoportokat, amelyekben továbbra is csak személyes ügyintézés biztosított, illetve azt sem, hogy melyek minősülnek sürgősségi ügyeknek és azok milyen szempontok alapján kerülnek prioritizálásra. Kérdésként merül fel továbbá az is, hogy reális-e ez az időpont a teljes körű átállásra, illetve, hogy a front office szolgáltatások lehető legminimálisabba csökkentésével együtt jár-e a hivatali apparátus leépítése is és ha igen, akkor az mekkora mértékben.

³⁹ Uo. 21.

⁴⁰ Uo. 23–24.

Mint fentebb említettem, három alappillére építik a digitális állampolgárságot. Az adatvagyon felhasználása komplex kérdés, ugyanis több szinten, több szempont alapján kell egy olyan rendszert kialakítani, ami megfelel a GDPR rendelkezéseinek, lehetővé teszi elsősorban a back office folyamatok egyszerűsítését és a hatékony adatkormányzást. Számptalan célt jelöl meg itt is az NDÁP, de kiemelkednek ezek közül az adatbázisok összekapcsolásának megvalósítása és az integrált adatfelvétel létrehozása, amelynek következtében egyszer kell csak megadni az adatainkat változás esetén és a rendszer azt automatikusan szinkronizálja.⁴¹ Az adatkezelés során a magyar közigazgatás is követné a FAIR (*Findable, Accessible, Interoperable, Re-usable*) alapelveket, amelyek következtében a kezelt adatoknak fellelhetőnek, hozzáférhetőnek, interoperábilisnak és újrafelhasználhatónak kell lennie.⁴² Ennek az adatmegosztásban és az adatmenedzsmentben egyaránt meg kell jelennie. Elsődleges szempont az is – amelyet abszolút támogatók –, hogy az állampolgárok nyomon tudják követni az adataik mozgását, illetve meg tudják azt határozni, mely adatokat továbbít pl. piaci szereplők számára és látja azokat az adatait is, amelyeket a közigazgatás kezel. Ezzel így egy lépcsőzetes rendszer alakul ki, amelynek a legvégén opcionálisan a piaci szereplők helyezkednek el, bár ez nem jelenti egyúttal azt is, hogy az adatok feletti hatalom ott összpontosulna. Épp ellenkezőleg, hiszen az állampolgárok tudják azt meghatározni, mely – nem személyes – adatokat közöl a felhasználóval.

A felhőtechnológia alkalmazása a nemzetközi gyakorlatban mára már nem ismeretlen, az elmúlt évtizedben egyre inkább nőtt az alkalmazóinak száma. Amellett, hogy a digitális állampolgársági rendszer megalkotásához elengedhetetlen, ezzel az állam versenyképességének előre lendítését is célozzák. Látni kell azonban, hogy teljesen egységes felhőtechnológia nem lehetséges, ugyanis a minősített adat védelméről szóló 2009. évi CLV. törvény alapján nemzeti minősített adatot nem lehet publikus felhőben tárolni, így létre kell hozni egy publikus állami felhőszolgáltatást és egy zárt kormányzati adatközpontot a megvalósítás érdekében.⁴³ Mindemellett ebben a konstrukcióban is megállapítható, hogy a felhőtechnológia költséghatékonyságot, hatékonyabb fejlesztéseket és az állami intézmények IT standardizálását ígéri, amely közül – véleményem szerint – az utolsónak van a legnagyobb jelentősége.⁴⁴

⁴¹ Uo. 29.

⁴² Uo. 36.

⁴³ Uo. 50.

⁴⁴ Uo. 45.

A harmadik pillér, a felhasználói élmény az az eleme a koncepciónak, amivel az állampolgárok leginkább szembesülnek és amit sokszor joggal illetnek kritikával. A felhasználói élmény növelése érdekében a cél elsősorban a közigazgatás mobiltelefonokra optimalizálása, amihez az is hozzátartozik, hogy mindehhez egy könnyen használható, ügyfélközpontú és életeseményeken alapuló platformot kell kialakítani, ami egységes felületet biztosít és átláthatóvá teszi az ügyintézését, ezzel megteremtve az NDÁP fő célkitűzését.⁴⁵ Kiemelt jelentősége van ebben a körben az ügyintézési struktúra megválasztásának, ugyanis vannak államok, mint pl. Szingapúr, amelyek egy központi rendszerrel dolgoznak és vannak államok, mint pl. Kanada, amelyek tematikus rendszer alkalmazásával igyekeznek előmozdítani az ügyfélbarát mobilügyintézését.⁴⁶ Magyarország a jelenlegi helyzetben a tematikus rendszerek felé tendál, erre fentebb már több példa is említésre került. Emellett a központi ügyintézési fórum, az mo.hu azonban mégis az egy helyen történő online ügyintézés látszatát kelti. Véleményem szerint a központi rendszerrel történő online ügyintézés célravezetőbb volna a magyar rendszerben, ugyanis egy helyen képes volna az összes életeseményhez vagy azon kívül tartozó esetköröket összefogni és egyes határterületi kérdésekben, vagy olyan esetekben, amely a hatóságok oldaláról többszereplősek, kevésbé jelentenének akadályt annak felismerése, hogy az adott kérdés mely hatóság hatáskörébe is tartozik. Az NDÁP jól rávilágít arra is, hogy az mo.hu ügyleírásai egy laikus állampolgár számára nem egyértelműek, így közérthetővé kell tenni a teljes ügyintézés minden elemét.⁴⁷

Végezetül a működési és szabályozási környezetet, valamint az ütemtervet kell vizsgálat alá venni. A működési és szabályozási környezetben tekintetben a jogi keretrendszer kérdéseire kell szorítkozni. A technológia fejlődésével sokszor a jogi környezet sem tudja felvenni a lépést, ez a hátrány Magyarországon is tapasztalható, azonban ez nem egyedi probléma. A jelenlegi jogszabályi környezet modernizálását sürgeti az NDÁP, amelyek közül – álláspontom szerint – a legsürgetőbb a mobilalapú személyazonosítás bevezetésének jogi megalapozása, de ugyanilyen fontossággal bírnak az egyes eljárások leegyszerűsítése, digitalizálása és az egységes platform jogi helyzetének rendezése is. Az NDÁP kiemeli még a digitális levélváltás hivatalosként való elfogadásának szorgalmazását is, amely máig vitatott kérdés a jogirodalomban. Emellett a DMÜ megjelöli az adattárolással és a felhőszolgáltatás kialakításával

⁴⁵ Uo. 58.

⁴⁶ Uo. 63–64.

⁴⁷ Uo. 68.

kapcsolatos jogi kérdéseket is, illetve egyes kiberbiztonsági kérdésekkel is foglalkozik.

Az ütemterv az egyes pillérekre vonatkozóan különböző teljesítési határidőket határoz meg. Mint az már említésre került, az NDÁP 2040-ig is meghatároz egyes stratégiai feladatokat, de elsősorban a 2023 és a 2026 közötti időszak feladataira koncentrálnak. A felhasználói élmény megteremtését már 2023 negyedik negyedévére ígéri, azonban ennek jelei egyelőre nem mutatkoznak meg a gyakorlatban. A felhőtechnológia kialakítása 2025 végéig, az adathasznosítás 2026 második negyedévéig van kitűzve feladatként, az egészet átfogó digitális állampolgárság koncepció azonban 2026-on túli időkre is átnyúlik, amely pozitívum, hiszen az esetleges fejlesztések nem állnak meg a határidő elteltével, azonban féltő, hogy a koncepció megvalósítása időben behatárolhatatlanná válik, ami az állampolgároknak a koncepcióba vetett bizalmat is gyengítheti.

7. Zárszó

„A technológia gyors változása ütközik a közigazgatás merevségével.”⁴⁸ Veszprémi Bernadett tökéletesen fogalmazza meg egyetlen mondatban annak nehézségeit, hogy miért állandó és akut probléma a közigazgatás digitalizációja Magyarországon. Látható, hogy elég hosszú utat járt és jár be jelenleg is az e-közigazgatás és a digitális állampolgárság kialakulása ó. Vitathatatlan, hogy nehéz felvenni a versenyt azokkal az államokkal, amelyek már az elmúlt 30 évben is tendáltak a jövő korszerű megoldásai felé, így többek között a közigazgatás digitalizációja felé is. Azt gondolom, hogy a jelenlegi jogszabályi háttér és az alkalmazható technológiák lehetősége jó termőtalajt biztosít ahhoz, hogy Magyarország előre tudjon lépni szűk értelemben az egyes kisebb területek, mint az eID és az eSign fejlesztésében, tágabb értelemben pedig a teljes közigazgatás megújításában és digitalizációjában. Mindazonáltal, hogy véleményem szerint a legsürgetőbb probléma az eID és az eSign lehetőségek kiterjesztésének megoldása, nem szabad elzárkózni a többi jövőbeli fejlesztés elől sem. A DJP 2.0 és az NDÁP erre újabb és újabb iránymutatásokat ad, amelyek, ha ténylegesen iránytűként tudnak szolgálni a közigazgatás-fejlesztés útján és a lehető legkiemelkedőbb technológiákkal, a lehető legrövidebb időn belül képesek volnának végrehajtani a célkitűzéseket, a digitális állampolgárság koncepciója beemelkedhetne az európai élmezőnybe.

⁴⁸ VESZPRÉMI (2018) i. m. 67.

„[...] NEM LENNE ILLŐ, HOGY A DEMOKRÁCIÁBAN
ILYEN SZELLEMŰ EMBEREK HELYT KAPJANAK.”

*A magyar népbíróságok ítélkezési gyakorlata egyes
közigazgatási tisztviselők pereiben 1945–1950*

HORVÁTH FÁBIÁN LÁSZLÓ

1. Bevezetés

Még javában dúltak a harcok a Dunántúlon, amikor a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány lefektette a hazai jogalkalmazás közel ezeréves történetében addig ismeretlen, idegen eredetű népbírászkodás szervezeti és eljárási szabályait. Ezen intézmény bár érthető okból jött létre, hamar osztálybírósággá és a koncepcióv perek színterévé vált.

A népbíróságok általános megítéléséről, a népbírászkodás dogmatikai elemzéséről és a leghíresebb perekről számtalan kiváló szakmunka látott napvilágot. Hiányzik azonban a népbírósági perek olyan szempontú vizsgálata, amely kifejezetten a kommunisták pozíciószerzésének eszközeként felhasznált, az „*ancien régime*” köztisztviselői ellen indult eljárásokat elemzi.

Dolgozatomban a magyar népbírászkodás kialakulását, az ítélkezés eljárási szabályait fejtem ki. A Horthy-kori közhivatalnokokkal szemben indult egyes népbírósági büntetőperek lényegét kiemelve ismertetem, egységes szempontrendszer szerint vizsgálat alá vetem, kitérve a jellemző eljárási szabálysértésekre és a fennmaradt tanácskozási jegyzőkönyvekből levonható politikai döntésekre. A kutatás által érintett pereket három pertípusba soroltam: városi tisztviselők, főszolgabírák, községi vezetőjegyzők ellen folytatott perek. A csoportosítás alapja az volt, hogy mi volt a vádlottak vád szerinti cselekményének az elkövetése időpontjában meglévő hivatala, megbízatása, szolgálata. A levéltári kutatás és a feldolgozás során egyrészt az a tény motivált, hogy az elsőfokú tanácsok ítélkezési gyakorlatából komparatív tanulmány még nem készült. Másrészt

elkesített a gondolat, hogy a Szegedi Népbíróság által felmentett, de az eljárás politikai következményeit élete végéig elszenvedő dédnagyapáméhoz hasonló pereket az utólagos történelmi bölcsesség eszközével górcső alá vehetem.

A tanulmány célja az eddig feldolgozatlan, az egyes közigazgatási tisztviselőkkel szemben indult népbírósi eljárások bemutatása. Ezen túlmenően további célkitűzés annak vizsgálata, hogy ezekben a perekben jelentősen eltért-e az elsőfokú népbírósi tanácsok joggyakorlata.

2. A magyar modell kialakulása

A front elvonultával a Szegedre érkező politikai pártok képviselői 1944. december 2-án elfogadták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front létrehozását és programját. Alapját korábban a kommunisták által közölt „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja” képezte.¹ A dokumentum II. rész 2. pontja szerint „A hazaárulókat, a felelős háborús bűnösöket le kell tartóztatni és az erre a célra létesítendő népbíróságoknak átadni. Vagyonukat el kell kobozni.”²

Bár a kodifikációra még hónapokat várni kellett, a sajtó – mindenekelőtt a baloldali lapok – egyre sűrűbben cikkezett a népbíróságok felállításának égető szükségéről és valószínűsítette a vádlottak minden bizonnyal nagy számát is.³

A Szegedi Nemzeti Bizottság a MNFF programjának megfelelően 1944. december 13-án a „népakaratnak is eleget téve” elsőként kimondta a népbíróságok felállítását és elkezdte megszervezését. A jogszabály szerint az öt főből álló tanácsok ítélete ellen fellebbezésnek helye nincs. Büntetésként határozott vagy határozatlan idejű internálás, börtön, fegyház vagy halálbüntetés alkalmazható.⁴ Ez a szerv gyakorlatban nem kezdte meg a működését, ám elvei az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletének megszületésére nagy befolyással voltak.⁵

¹ FÖGLEIN Gizella: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakulása és programja. *Tisztaúj*, 1984/11. 70–71.

² Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének útja. *Délmagyarország*, 1944. december 3., 3.

³ HALPERN Róbert: Háborús bűnösök. *Néplap*, 1944. december 30., 5.

⁴ „A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Szegedi Nemzeti Bizottsága. RENDELET. *Néplap*, 1945. január 9., 3.

⁵ KOVÁCS Kálmán: A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I.*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 152–153.

A Dálnoki Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának napján, 1944. december 22-én nyilatkozatban vállalta, hogy a háborús és népellenes bűnösöket bíróság elé állítja. Ezen az alakuló ülésen a kommunista párt vezérszónoka, Révai József úgy vélekedett, „Most már magának a kormánynak kell kézbe vennie a hazaárulók feletti ítélkezésre hivatott demokratikus népbíróságok szervezését.”⁶

A moszkvai fegyverszüneti egyezmény⁷ aláírásával a kormány még nagyobb nyomás alá került: nemcsak a települések nemzeti bizottságai által felállítandó helyi népbíróságok ’büntetőigényei’, továbbá a baloldali sajtó türelmetlen hangneme, hanem saját szuverenitása elismerésének igénye is sürgetővé tette a jogszabály mihamarabbi megalkotását.

A népbíráskodásról szóló 81/1945 M.E. számú rendeletet (a továbbiakban: Nbr.) február 5-én tették közzé a Magyar Közlönyben.⁸

3. A népbíráskodás működése

A népbíráskodás anyagi és eljárási szabályait a szovjet típusú büntetőpolitika elveinek megfelelően alkották meg. Bár a magyar jogalkalmazás történetében valóban idegen elemnek számítottak, nem előzmények nélkül kezdték meg a működésüket a népbíróságok: a későbbi keleti blokk államaiban már 1944 őszétől működtek.⁹

3.1. A jogszabályi háttér

A népbíráskodás jogi alapját a 81/1945. M.E. számú és azt ezt kiegészítő 1440/1945. M.E. rendelet, az 5900/1945. M. E., illetve 6750/1945. M. E. számú rendeletek, majd az 1945. évi VII. tc. –ként törvényerőre emelés után a módosító 1947: XXXIV. törvénycikk képezték.

⁶ PAPP Attila: Néptörvényszék, Népbíróság és népbírási jog Magyarországon. *E-tudomány*, 2011/4. 10.

⁷ A Moszkvában, 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről szóló 1945. évi V. tv.

⁸ NÁNÁSI László: A magyarországi népbíráskodás joganyaga 1945–1950. In: GYENESEI József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbíróság-történeti tanulmányok*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2011. 14.

⁹ BEREND György: *A népbíráskodás*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1948. 165.

A Nbr. összesen 68 §-a egyaránt tartalmazott szervezeti, eljárási és anyagi jogi normákat. A joganyag nagy novuma a *nullum crimen sine lege* elvének áttörése volt azzal, hogy az 1. § deklaráta: a bűncselekmények abban az esetben is büntethetők, ha a cselekmény a jogszabály életbeléptekor már befejeztetett, s az a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az büntethető nem volt. Ez a jogtechnikai megoldás – bár a nürnbergi Charta is alkalmazta – éles kritika tárgyává vált. Vámbéry Ruzstem például így fogalmazta meg aggályait a kihirdetett rendelet visszaható hatálya kapcsán: „ha a bíróságot népbíróságnak kereszteljük is, még akkor sem lehet holmi jogi szörszálhasogatásnak tekinteni, ha azt kívánjuk, hogy a jog szabályai érvényesüljenek.”¹⁰

Nagy visszhangot váltott ki a rendelet 2. §-a, mely szerint nemcsak a polgári egyénekre, hanem a fegyveres erők tagjaira is kiterjedt a népbíróság jogköre. Vörös János honvédelmi miniszter is, különösen problémásnak tartotta az a gyakorlatot, hogy polgári közbiztonsági szervek nyomozhattak a honvédség tagjaival szemben.¹¹

A népbírósági jog által pönalizált magatartások politikai bűncselekmények közé sorolhatók. Politikaiak, mert a cselekmény indítóoka vagy tárgya (esetenként mindkettő) politikai természetű.¹² Mi több, a rugalmas tényállások lehetővé tették a jogalkalmazónak, hogy más típusú deliktumokat azok politikai jellegénél fogva saját hatáskörébe vonhasson. A rendelet preambulumból levonható következtetés, hogy a bűncselekmények sértettjének kollektíve a magyar népet tekintette.¹³

A háborús és népellenes bűntetteket a rendelet két-két csoportba sorolta. Mindkét deliktumon belül megkülönböztetett az elkövetési magatartás alapján enyhébb és súlyosabb kategóriákat. A legsúlyosabb háborús bűntettek (11. §) büntetése a legnagyobb mértékű (halálbüntetés, életfogytig tartó kényszermunka) illetve e § alapján az elítélt egyáltalán nem élhetett fellebbezéssel.¹⁴

¹⁰ VÁMBÉRY Ruzstem (1945.02.10): Jogászfi finomkodás vagy történelmi realitás. *Harc*, 1.

¹¹ MIKÓ Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, 2012. 34.

¹² SZÜCS János: *Politikai bűntett. Ítélt a nép...* Népbírósági kiadvány. 1945. 6.

¹³ LUKÁCS Tibor: A népbírósági jogról: négy évtized múltán. *Jogtudományi Közlemény* 1985/4. 191.

¹⁴ RIES István: *A Népbíraskodásról szóló 81/1945. M.E. számú és az ezt kiegészítő 1440/1945. M.E. számú rendelet szövege és magyarázata*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1945. 25–26.

A népellenes büntettek (15. § és 17. § foglaltak) ezzel szemben, inkább a magyar nép vagy egyes csoportjai ellen irányultak. A bűncselekményi kategória ‘népellenes’ elnevezése Réczei László miniszteri tanácsostól ered, aki a „*vrag narodov*” azaz a 30-as évek hírhedt moszkvai bűnpereiből eredő nép ellensége kifejezést tükörfordításban vezette a rendeletbe.¹⁵ A 15. § tényállásai közül a (3) bekezdés szerinti elkövetési magatartás kiemelkedően fontos a dolgozat témája szempontjából. Azt a joghatósággal bíró közalkalmazottat büntette, aki következetesen népellenes, fasisztabarát működést fejtett ki.¹⁶ A következő fejezetben számos vádiratban olvashatjuk, milyen széleskörűen és kreatívan alkalmazták ezt a ‘gumitényállást’ az egykori közigazgatási tisztviselők vádirataiban a népügyészek...

Népbíróságokat minden törvényszéki székhelyen fel kellett állítani. Minden népbírószági tanács az alaprendelet 38. § szerint az öt, Függetlenségi Frontba tömörült párt által delegált népbírákból állt. A tárgyalást vezető szakképzett bírót – akinek feladata csupán a népbírák tájékoztatása volt a jogszabályokról – az igazságügyminiszter nevezte ki. Később, az alaprendelet módosítása miatt a tanácsok létszáma 7 főre nőtt, és a Szakszervezeti Tanács is küldhetett egy népbírót. Az 1947. évi XXXIV. törvénycikk nagy változásokat hozott, mivel eltörölte mind a polgári demokraták, mind a szakszervezetek népbíróküldési jogát és a tanácsvezető szakbírót szavazati joggal ruházta fel.¹⁷

A pártok részéről a népbírói kijelölést kezdetben semmi nem szabályozta, sokszor maguk a delegáló pártok is elégedetlenek voltak saját küldöttjeikkel. A legnagyobb ellentét a polgári és munkáspárti népbírák között jelent meg, azok kvalitásbeli különbségeik okán.¹⁸

Másodfokú fórumként a kizárólag szakképzett jogászokból álló Népbírószágok Országos Tanácsa (NOT) járt el, tagjait a Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok delegálták. A NOT nagyobb önállóságot élvezett az elsőfokú tanácsokhoz képest, hiszen a delegáltak megbízatását a pártok nem vonhatták vissza. A NOT-hoz kezdetben a halálbüntetést, teljes vagyonekobzást, állásvesztést kimondó határozatok ellen fellebbezhetett a terhelt. A novella a jogorvoslati lehetőséget kizárta a legsúlyosabb háborús bűncselekmény elkövetőjével szemben. A népügyész minden esetben élhetett e lehetőséggel, sőt

¹⁵ ZINNER Tibor: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”. Szembenézés- a népbírószágokról feketén-fehéren. *MTA Law Working Papers*, 2016/6. 26.

¹⁶ RIES i. m. 32.

¹⁷ NÁNÁSI i. m. 18.

¹⁸ MIKÓ i. m. 24–25.

az öt évnél enyhébb szabadságvesztés kiszabása esetén hivatalból súlyosításért kellett fellebbeznie.¹⁹

3.2. A vád előkészítése és képviselése

Az 1945-ben hatályban lévő Bűnvádi Perrendtartás szerint az ügyészség nyomoztatja a tudomására jutott bűncselekményeket, a rendőri szervek és közegek ugyanezen esetekben külön felhívás nélkül kötelesek nyomozni.²⁰ A népbíráskodás eljárási szabályai – a jogintézmény rendkívüli jellegéből fakadóan – a Bűnvádi Perrendtartástól eltérően, speciális nyomozó- és vádképviselési szerv működését követelték meg.

3.2.1. Nyomozó hatóságok

A háborús és népellenes bűnösök felkutatása és cselekményeik nyomozása kezdetben a Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályainak, 1946 októberétől az országosan egységes politikai rendőrségnek (ÁVO) a feladata volt.²¹

A politikai rendőrség népbíróági szervezetrendszer működésének sarokköveként feladatának „a nyilasok, fasiszták lefogását, néptörvényszék elé állítását és a demokratikus Magyarországgal szemben álló mindennemű szervezkedés és mozgalom likvidálását” tekintette. E célból már osztállyá szerveződése előtt megkezdte a lefogásokat, s mindennapos gyakorlattá vált a tortúra, a beismerő vallomások kikényszerítése a kihallgatások során.²²

Miután az internálást, mint büntetési nemet a májusi népbíróági novella kirekesztette, a belügyminiszter 1945 júniusi titkos rendeletével (138000/1945. BM sz.) lehetővé tette, hogy csupán politikai döntés alapján, megfelelő bírósági határozat hiányában is alkalmazzák e kényszerintézkedést. 1945 júliusától az illetékes szervek minden megszüntető népügyészégi határozatot és minden felmentő ítéletet kötelesek voltak megküldeni a politikai rendőrség részére. Ekkor alakult ki a ‘visszakérés technika’, a politikai rendőrség a népbíróági ítéletet

¹⁹ Uo. 48–49.

²⁰ A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk 93–94. §.

²¹ PAPP Attila: *Ügyészség, Népbíráskodás*, 20. század. Nagykanizsa, Magánkiadás, 2012. 157.

²² ZINNER (2016) i. m. 16.

felülbírálván, a jogerősen felmentett személyeket gyakorta internálta.²³ Jellemző volt az is, hogy a népbíróság által a főtárgyalás megtartása előtt szabadlábra helyezett egyes vádlottakkal szemben internálást és egyéb közigazgatási eljárásokat alkalmazott.²⁴

3.2.2. Népjogészség

A népbírósági eljárásban a vádfunkció ellátását a Nbr. a népbíróságok mellett felállítandó népjogészségekre bízta. A népjogész szakvizsgázott jogász lehetett, megbízatását az igazságügyminiszter kinevezése folytán, a nemzeti bizottság javaslatára nyerte el, tisztsége ideiglenes volt, felmentéséről az igazságügyminiszter dönthetett. A vádképviselő mellett nyomozások irányítója is a feladatai közé tartozott.²⁵

A Nbr. 55. § szerint a népfőjogész vagy helyettesei képviselheték a vádat a NOT előtt. Egyebekben a főállamjogészre kiterjedő jogokkal volt felruházva, például utasítást adhatott ki jogalkalmazás, jogértelmezés kérdésében.²⁶

4. Ítélezési gyakorlat egyes közigazgatási tisztviselők pereiben

Az általam vizsgált népbíróságok közigazgatási tisztviselőkre vonatkozó peranyagának válogatása során – a népbírósági rendelet 2. § alapján – az 1940. évi XVIII. törvénycikk meghatározásából indultam ki. Ennek alapján közhivatalnoknak kell tekinteni állam, a törvényhatóság vagy a község közigazgatási, igazságszolgáltatási, közoktatási, honvédelmi vagy gazdálkodási tennivalóinak teljesítésére, úgyszintén az állam, a törvényhatóság vagy a község intézeteiben, közintézményeiben, közműveiben vagy üzemeiben való működésre hivatalánál, szolgálatánál vagy különös megbízatásánál fogva köteles minden személyt.²⁷

²³ HORVÁTH Attila: A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszere. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.) *Jogtörténeti Parerga*. Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 153.

²⁴ MNL CSML XXV.8. NB 1330/1945 Államrendőrség Szegedi Kapitányság PRO. 5553/1945. sz. átirat.

²⁵ RIES i. m. 41–43.

²⁶ NÁNÁSI i. m. 21.

²⁷ A magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló 1940. évi XVIII. törvénycikk 3. §.

4.1. Városi tisztviselők

A fejezetben szereplő tisztviselők aljegyzőként számos olyan ügykörben eljárak, amelyek a város lakosságának életét jelentősen befolyásolták. Ezért is kerülhetett sor – akár tényleges tevékenységüktől függetlenül, csak beosztásuk miatt is – a háború utáni felelősségre vonásukra.

*4.1.1. dr. Betlehem József népellenes büntette*²⁸

Dr. Betlehem József zalaegerszegi városi aljegyzőt 1945 decemberében vádolta meg a népügyészség a Nbr. 15. § (3) bekezdés szerinti népellenes büntett elkövetésével.

A vádiratot összefoglalva, a vádlott, mint joghatósággal bíró közalkalmazott következetesen népellenes, illetve fasisztabarát működést fejtett ki, iparügyi és lónyilvántartási előadóként az iparendéylek kiadásánál diszkriminatív bánásmódban részesítette a zsidó ügyfeleket. A vállalatvezetői kirendeléseknél a baloldali világnézetű személyek hátrányára döntött.²⁹

A Zalaegerszegi Népbíróság a vádlottat bűnösnek mondta ki 15.§ (3) bekezdés szerinti népellenes büntettben és 3 éves börtönbüntetésre, állásvesztésre és politikai jogainak 5 éves felfüggesztésére ítélte. Az ítélet indokolása szerint a vádlott cselekményei egy korrup, nyilas, népellenes működést kifejtő tisztviselő hű portréját mutatják.

„Ahol csak tehetette, zsarolta a jogkereső közönséget, sőt ő maga idézte elő azokat az eljárásokat, amelyek alapján módja és alkalmá nyílt a jogkereső ügyfelek zsarolására. Ezen jogsértő és erkölcstelen hivatali magatartása különösen a zsidósággal szemben nyilvánult meg, mert a vádlott tudta, az akkor már szorongatott és üldözött zsidók sem panaszt tenni nem mernek, se más úton nem tudnak elégtételt venni maguknak.”³⁰

²⁸ MNL ZML XXV.17. NB 4/1946.

²⁹ MNL ZML XXV.17. NB 4/1946 Vádirat.

³⁰ Uo. ítélet, 2.

4.1.2. dr. Temesváry László népellenes büntette³¹

Dr. Temesváry László szegedi 2. osztályú városi aljegyző, iparügyi-majd lakáshivatali előadóval szemben a Szegedi Népügyészség 1945 februárjában emelt vádat a rendelet 15. § (2) bekezdésébe ütköző népellenes büntetben. A fő vádpontok szerint a vádlott erősen jobboldali gondolkodású személy volt, s a tulajdonos zsidó származása miatt akadályozta meg, hogy a Pick-konzervgyár iparendélyt kapjon, mindezt a törvényes rendelkezések ellenére. Ezzel nagy mennyiségű félkész gyümölcs romlását okozta s így hivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva egyes személyek vagyoni romlását elősegítő tevékenységet végzett.³²

Az augusztusi tárgyaláson a népügyész új vádat emelt és az Nbr. 15. § (3) bekezdés szerinti népellenes büntettre is kiterjesztette, a következetesen népellenes és fasisztabarát politikát abban látta megvalósulni, hogy a vádlott szidalmazta a zsidókat, pénzt fogadott el és nehézségeket támasztott az iparendélyek kiadásánál.³³

A vádlottat a 15. § (3) bekezdés szerinti népellenes büntetben mondták ki bűnösnek és egy év szabadságvesztésre, állásvesztésre, politikai jogainak 5 évi felfüggesztésére ítélték.³⁴

Különösen nyomatékos enyhítő körülményként értékelte a népbíróság azt, hogy a vádlott saját elhatározásából segítette Budapestre kerülése után a bajbajutott embereket és hamis igazolások kiállításával a földalatti ellenállási mozgalmat; ezért a cselekményére megállapítható legalacsonyabb büntetési tétel alkalmazása is aránytalanul súlyos lenne és a Btk. 92. § alkalmazásával csupán 1 év börtönbüntetésre ítélte.³⁵

4.2. Korrupt közszolga, páli fordulat?

A pereket olvasva a Horthy-korszak hivatali hétköznapjaiba tekinthetünk be. A két városházi állást betöltő hivatalnok közül dr. Betlehem József vezető

³¹ MNL CsML KL XXV. 8. 3.d. NB 84/1945.

³² Uo. vádirat, 1–2.

³³ Uo. 24.

³⁴ Uo. ítélet 1–2.

³⁵ Uo. 2–3.

állításban intézte a rábízott iparhatósági ügyeket, míg dr. Temesváry László II. osztályú aljegyzőként az elsőfokú iparhatóság beosztott előadója volt, vezetői tevékenysége csupán a lakáshivatali működésére terjedt ki 1944-ben.

Betlehem József esetében a népbíróság rámutatott, vádlott korrupt tisztviselőként azért vonta el a zsidók iparigazolványait, hogy eljárásával pénzt zsaroljon ki. A sértettek vagyoni romlását eredményező magatartása egyébként is beleillik az akkor hatályos Btk. 465. § szerinti megvesztegetés vétsége tényállásába, a Nbr. alapján kiszabott hároméves börtönbüntetés ehhez képest is arányos. További kérdést vet fel, hogy vajon fennállhat-e halmazatban a 15. § (2) bekezdése szerinti népellenes büntetés a hatályos rendelkezések ellenére a zsidó üzletekből kiadott nem romlandó áruk vonatkozásában. Ugyanakkor problémás az ítélet ezen pontja, a népbíróság nem vette figyelembe a hatósági intézkedésen jelenlévő szakértők vallomását, mely szerint az áruk kiadása jogszerű volt.

Temesváry ügyében gyenge munkát végzett a népjogészség, az „erősen jobboldali magatartású” vádponton túl a Pick-ügyben kapcsolatos vád már az első tárgyaláson megdőlt a sértett és ügyvédje vallomása által. A később kiterjesztett vád egyetlen pontja, a Nbr. 15. § (3) sokoldalúan alkalmazható rendelkezése alapján ítélték el a vádlottat. Határozatában a népbíróság is megjegyzi, hogy azt csak három, közvetlen észleleten alapuló tanú állította, hogy vádlott kiutasította őket hivatalából és nehezítette az ügyek intézését. Indokolás szerint azonban a vallomások egybehangzó körülményei a vádirati tényállást igazolják.

Mindkét esetben az enyhítő körülmények rendkívüli túlsúlya alapján alkalmazta a népbíróság az 5. § (5) bekezdése szerint a Btk. 92. § büntetés leszállítására vonatkozó passzusát. A zalaegerszegi aljegyző esetében enyhítő tényező a csekély alanyi bűnösségen és megbánáson túl az „általánosan korhadttá világnézet volt [...]. amely a [...] közigazgatási tisztviselőket megvesztegetés ellenében kiszolgáló hivatalnokká alázta.”³⁶ Ezzel a maga nemében egyedülálló érveléssel a népbíróság büntetőjogilag kvázi determinista álláspontra helyezkedett. Temesváry Lászlónál pedig a budapesti földalatti mozgalom támogatása és hamis igazolványok kiállításának, több zsidó polgár segítése volt a nyomatótevékenység tényezője. Árnyalja azonban a képet, hogy újságok tanúsága szerint zentai működése alatt tanácsnokként zsidóellenes rendeletet hozott.³⁷

Nem volt konzisztens a gyakorlat a Zalaegerszegi és Szegedi Népbíróság elé került személyek személyi szabadságának korlátozásában. Betlehem József a

³⁶ MNL ZML XXV.17. NB 4/1946, Ítélet.

³⁷ Erélyes intézkedések a zsidók ellen Zentán és Szombathelyen. *Vásárhelyi Új Hírek*, 1941. november 9., 2.

vádemelés és az első, 1946. januári főtárgyalás időpontjában is szabadlábban volt, internálását a politikai rendőrség március 4-én rendelte el. Temesváry Lászlót a népügyészség már március 1-jével előzetes letartóztatásba helyezte.

4.3. Főszolgabírák

Az 1886. évi XXI. törvénycikk 71. § szerint a főszolgabíró a járás első tisztviselőjeként felügyelte a járásába tartozó községeket. Közlekedésügyi, közegészségügyi és iparügyi igazgatási funkciói mellett elsőfokú rendőrhatóságnaként rendelkezett a csendőrség felett, gyakorolta a kihágási bíraskodást, határozatot hozhatott rendőri felügyelet és őrizet alá helyezés ügyében. Dönthetett az iparendelékek, iparigazolványok kiadása tárgyában.³⁸

*4.3.1. dr. gróf Széchenyi György népellenes büntette*³⁹

Gróf dr. Széchenyi Györgyöt, a balatonfüredi járás főszolgabíráját⁴⁰ 1945 szeptemberében többek között azzal vádolta meg a budapesti népügyészség, hogy a törvényes rendelkezések ellenére korlátozta a zsidó lakosság részére kiadható tűzifa és hús mennyiségét; Balatonfüredről többeket zsidó származása miatt kitiltatott így közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvényeken és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva a személyes szabadságot, testi épséget sértette vagy veszélyeztette, s ezzel az Nbr. 15. § (2) bekezdése szerinti népellenes büntettet követett el. A vádat kiterjesztették a Nbr. 17. § (4) bekezdése szerinti népellenes vétségre és a 15. § (3) bekezdése szerinti büntetetre is, ugyanis többeket politikai nézeteik miatt feljelentett, internáltatott, az üldözött lakosságot a legdurvábban utasította ki irodájából.⁴¹

A Budapesti Népbíróság gróf dr. Széchenyi Györgyöt a Nbr. 15. § (2) bekezdése szerinti népellenes büntetettben bűnösnek mondta ki minden vádpontban, háromévi börtönrre, politikai jogainak 5 évi felfüggesztésre, hivatalvesztésre és

³⁸ IV. B. 434. A Battonyai járás főszolgabírájának, 1945-től főjegyzőjének iratai 1872–1950. <https://bit.ly/3Swc7E9>

³⁹ BFL VII. 5.e. 1949/21738 gr. Széchenyi György népellenes büntette.

⁴⁰ Uo. Katpol. kihallgatási jegyzőkönyv 2.

⁴¹ Uo. Vádirat 1–2.

nyugdíjigényének elvesztésére ítélte. Azonban a 17. § (4) bekezdése alól bizonyítottság hiányában felmentette.

Súlyosító körülményként értékelte a folyamatos jogsértő magatartást; enyhítőként azt, hogy az időközben belátott hibáját jóvátenni próbálta, lemondott állásáról a Szálasi-puccs idején, majd alakulatával védett házakat őrzött és az üldözötteken segített. Mindezek alapján a Btk 92. § alkalmazásával szabta ki a büntetést.⁴²

4.3.2. Szilágyi Stand Pál háborús és népellenes büntette⁴³

Szilágyi Stand Pál battonyai főszolgabírót a helyi igazolóbizottság határozata alapján internálták s vették őrizetbe. A közvádoló a Nbr. 13. § (5) bekezdése szerinti háborús, Nbr. 15. § (2) bekezdése és 15. § (3) bekezdése szerinti népellenes büntettel vádolta meg. A vád szerint a zsidószojtetéssel vádolt dr. Gábor Gyulát a gyulai Gestapo kezére játszotta annak tudtában, hogy el fogják vinni. Ezen kívül nem akadályozta meg több battonyai zsidónak nem minősülő lakos elhurcolását, baloldali és zsidó személyeket ok nélkül internáltatott.⁴⁴

A Szegedi Népbíróság 1946. február 14-én bűnösnek mondta ki a vádlottat egy rendbeli Nbr. 13. § (2) bekezdése szerinti háborús büntettben, egy rendbeli Nbr. 17. § (1) bekezdése szerinti népellenes vétségben és a Nbr. 15. § (3) bekezdése szerinti népellenes büntettben, ezért összbüntetésül 8 év kényszermunkára és politikai jogainak 10 éves felfüggesztésére ítélte.⁴⁵

4.3.3. dr. Buzás Béla népellenes büntette⁴⁶

Dr. Buzás Béla még hivatalban lévő keszthelyi járási főjegyzőt – korábban főszolgabíró – 1946. augusztus 1-én internálták. A belügyminiszter októberben a rendőrhatósági őrizetet megszüntette, arra hivatkozva, hogy az érintett

⁴² Uo. Ítélet 1–3.

⁴³ MNL CsML KL XXV. 8. 30. d. NB. 65/1946. Szilágyi Stand Pál háborús és népellenes bt.

⁴⁴ Uo. Vádirat 1–3.

⁴⁵ Uo. ítélet.

⁴⁶ MNL ZML XXV.8. 15.d. NB 99/1947.

demokratikus gondolkodású egyén volt s terhére az internálás okául felhozott cselekmény nem róható.⁴⁷

A nagykanizsai népügyészség október 12-én a Nbr. 15. § (3) bekezdésébe ütköző népellenes büntettel vádolta meg a terheltet. A vád szerint a vádlott 1941. évben közveszélyes munkakerülés és háborúellenes kijelentések címén 3 személyt, a német megszállás után több baloldali magatartású embert internáltatott.⁴⁸

Bűncselekmény hiányában dr. Buzás Bélát a népbíróság felmentette, megállapítva, hogy a főbíró az internálási rendeletet szabotálta, a csendőrségi átiratban nevezettek közül egyetlen személlyel szemben sem került sor tényleges intézkedésre. A gettózás és a járásába tartozó lengyel menekülttáborok esetében a legmesszemenőbb jóindulatot tanúsította: a táborban külföldi zsidókat rejtegetett és titkos rádióadó is volt felállítva. Vádlott nemhogy túlzásokba nem esett, hanem a legembertelenebb rendeleteket is humánusan hajtotta végre.⁴⁹

4.3.4. *Bűnbánó antiszemita, ártatlan végrehajtó, humanista hivatalnok?*

A három főszolgabíróval ügyében a vádiratban foglalthoz képest mindhárom esetben eltért a népbíróság ítéleti minősítése. Míg gróf Széchenyit végül csak egyetlen terhére rótt bűncselekményben találták bűnösnek, Buzást valamennyi vádpont alól felmentették. Szilágyi Stand Pál esetében volt jelen egyedül a bűncselekmények rendbeliségének fogalma az egész eljárás során, az ítéletben egyetlen vádiratban foglalt minősítést találtak helyénvalónak, két esetben teljesen más Nbr. szerinti minősítés született. A Nbr. 13. § (5) bekezdés helyett 13. § (2) bekezdése, 2 rendbeli 15. § (2) bekezdés helyett egy rendbeli 17. § (1) bekezdése szerinti háborús és népellenes deliktumokban találták bűnösnek.

Dr. gróf Széchenyi Györgyre maradéktalanul rábizonyítható volt az ítéletben terhére rótt Nbr. 15. § (2) bekezdése szerinti népellenes büntett, a zsidó lakosság elleni rendeletek – a tűzifa és lakhatás korlátozása – meghozatalával megvalósította a számára előírt ténykedést túlhaladóan személyi szabadságot, testi épséget és egészséget sértő, illetve veszélyeztető magatartást. A kiutasításokkal kapcsolatban a vádlott az azokat előíró jogszabályra hivatkozott.

⁴⁷ Uo. belügyminiszteri határozat.

⁴⁸ Uo. vádirat 1–3.

⁴⁹ Uo. ítélet.

Szilágyi Stand Pál terjedelmes beadványában foglaltak alapján és a legtöbb tanú vallomása által is igazoltnak tűnik, hogy az ítéletben foglalt 13. § (2) bekezdés néPELLenes és 17. § (1) bekezdése szerinti háborús bűntetteket nem követte el. A vádlott a neki felróható politikai célú internálásokat elismerte, azzal, hogy a csendőrkörület által javasolt személyek internálását a lehető legnagyobb mértékben szabotálta. A kartotéklapok hiányos kitöltésével a főszolgabíró elérte, hogy az eredetileg 600 főből csak 20 főt kelljen ténylegesen internálnia, így a névsor 97%-a megmenekült.

Dr. Buzás Béla ítéletében a népbíróság maga is elismerte, az egész eljárás megalapozatlan vádakra épült, sőt kiemelték a vádlott messzemenően humánus magatartását a vézskorszakban.

A járási főtisztviselők csoportjában egyet leszámítva jogszerű és arányos büntetések születtek. A battonyai főszolgabíró perében sérültek a védelem jogosítványai. A védelmi tanúk megesketésének mellőzésével és a népbíróság egyértelműen megtorló szándékú pervezetésével egy túlságosan súlyos ítéletet hozott. Míg a korábban nyíltan antiszemita, de pálforduláson átesett balatonfüredi főszolgabíró rendeleteivel családok százainak életét nehezíthette meg, enyhítő körülményként a „belátott hibájának jóvátenni igyekvését” beszámították s 3 év börtönre; addig Szilágyi Stand Pált prominens mentőtanúk hiányában 8 év kényszermunkára ítélték. Ha a közigazgatás láncszemeként nem is katonai ellenálló volt, de a maga módján igyekezett az antihumánus intézkedéseket szabotálni, a megmentett személyek számára tekintettel a Btk. 92. § alkalmazására jogszerűen kerülhetett volna sor egy proporcionális tartam érdekében.

4.4. Községi jegyzők

Az 1886. évi XXII. törvénycikk szerint a kis- és nagyközségekben a községi jegyző felel a közigazgatásra vonatkozó rendeletek végrehajtásáért, tagja az előljárárságnak, szolgálatáért fizetést és lakást kap.⁵⁰

⁵⁰ 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről. <https://tinyurl.com/2p865dhj>

4.4.1. Kalla Gábor népellenes büntette⁵¹

Kalla Gábor tóalmási főjegyzőt 1946 februárjában a Budapesti Népügyészség, a Nbr. 13. § (1) bekezdés szerinti háborús és a 15. § (3) bekezdése szerinti népellenes büntett elkövetésével vádolta meg. A tényállás szerint a terhelt 1944 júniusában Tóalmáson egy légtalmi gyakorlaton az orosz hadsereget barbár ökörsordának nevezte és azt hangoztatta, hogy azok a nőket megbecstelenítik, a férfiakat elviszik. Ezen cselekményével a köztudó véleménye szerint gyülekezet előtt elmondott beszédben a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott.⁵²

A Budapesti Népbíróság a vádlottat a Nbr. 15. § (1) bekezdése szerinti háborús büntettben bűnösnek mondta ki és 5 év fegyházra, állásvesztésre és politikai jogainak 10 évi felfüggesztésére ítélte. A Nbr. 15. § (3) bekezdés alól bizonyítottság hiányában felmentette, itt utalt a megelőző eljárásban tett vallomások egyöntetűségére s arra, hogy némely jegyzőkönyv harmadik személyben szólt, illetve a fogalmazó stílusát látszik visszaadni.⁵³

1946. december 12-én a NOT anyagi semmisségi okból megsemmisítette a Nbr. 13. § (1) bekezdés szerint hozott ítéletet, a vád alól büncselekmény hiányában felmentette és elrendelte azonnali szabadlábra helyezését.⁵⁴

4.4.2. Almási István népellenes büntette⁵⁵

Almási István volt kevermesi főjegyzőt a Szegedi Népügyészség 1947. február 27-én a Nbr. 15. § (2) és (3) bekezdésébe ütköző népellenes büntettek elkövetésével vádolta meg. A köztudó bizonyítottan látta, hogy a főjegyző baloldali lakosságot állandóan szidalmakkal illette, többeket internáltatott, az egyszerű emberek ügyes-bajos kérelmei tárgyában elutasító volt; Micska Lajost különösebb ok nélkül csendőrökkel megverette, csavargó bitang kommunistának nevezte.⁵⁶

⁵¹ BFL XXV. 1. a. NB 2/1946 Kalla Gábor népellenes bt.

⁵² Uo. vádirat.

⁵³ Uo. ítélet.

⁵⁴ Uo. NOT ítélet, 1–2.

⁵⁵ MNL CsML KL XXV.8. 50. d. NB 132/1947.

⁵⁶ Uo. vádirat 1.

Bizonyítottság hiányában a Szegedi Népbíróság Almási Istvánt minden vádpont alól felmentette, ugyanakkor az ítélet szerint felmerült, hogy a vádlott magatartása megvalósította a Nbr. 17. § (4) bekezdése szerinti demokráciaellenes hírverés tényállási elemeit. A tanács véleménye szerint azonban a szórványos kommunisztázás az említett deliktumot nem meríti ki.⁵⁷

4.4.3. „Atyja volt a falubelieknek?”⁵⁸

Almási István pere egyike azoknak a közigazgatási vezetőkkel szemben indult „klasszikus” eljárásoknak, ahol a joggyakorlatban leggyakrabban alkalmazott 15. § (2) és (3) bekezdései alapján emeltek vádat. A feljelentők és a vád tanúi egyszerű emberek, az általuk egyedüli hatalomként ismert községi vezető gyanúsították meg elszenvedett üldözésük elindítójaként, nyilatkozataikban nyilvánvalóan kitűnik a személyes bosszú és megtorlás vágya.

Kalla Gábor ügye a Nbr. 15. § (3) bekezdés szerint minősülő vádpontban lényegileg Almási peréhez hasonul, a terhükre rótt intézkedések, döntések megtételére vezetőként sem jogszabályi felhatalmazásuk, úgy befolyásuk nem lehetett. A tóalmási vezetőjegyző Nbr. 13. § (1) bekezdése szerinti elítélése a későbbi népbírói külön tanácsok hatáskörébe tartozó 1946. évi VII. tc. demokráciaellenes izgatás büntettségéhez hasonlóan a szólás- és véleményszabadságot korlátozó és az elkövetéskori viszonyokat figyelembe nem vevő népbírói döntés eredménye. Az ítélet ezen rendelkezése ellen egyébként – a dolgozatban vizsgált perek közül egyedülként – a tanácsvezető bíró különvélemény előterjesztéssel fordult a NOT-hoz a Nbr. 50. § alapján. Kassovicz tanácsvezető úgy vélte, a főjegyző beszédében csak az akkor szokásos szövegeket hajtogatta, de nem izgatott a háború *fokozottabb* folytatása érdekében, a vádpontban fel kellett volna menteni.⁵⁹

Az Almási-ügyben a Szegedi Népbíróság a vádlottal egyébként nyilvánvalóan haragos viszonyban lévő tanúkat is megeskette a népjogász indítványára, a védelem kifejezett tiltakozására ellenére. Ez a főszolgabírákkal szemben indult eljárásokban is megfigyelhető gyakorlat megvalósította a Bűnvádi Perrendtartás 384. § (9) bekezdésben foglalt semmisségi okot. Kalla Gábor védője a bizonyítási eljárás idejekorán – ezzel a védelem érdekeit súlyosan

⁵⁷ Uo. ítélet.

⁵⁸ Uo. Tárgyalási jegyzőkönyv, 61.

⁵⁹ BFL XXV. 1. a. NB 2/1946 Előterjesztés, 1.

sértve – történt lezárása ellen is a Bünvádi Perrendtartás azonos rendelkezését hívta fel, mely szerint a népbíróság határozata a védelem szempontjából lényeges rendelkezését sértette meg.

Mindkét eljárásban elenyésző volt a népbírák tárgyaláson tanúsított aktivitása. Az iratok között nem maradt fenn tanácskozási jegyzőkönyv, így nem láthatjuk azokat a politikai véleményeket, amelyek az egyes vádpontok szerinti elítélést megalapozták...

A két vezetőjegyzővel szemben indult eljárásokról általában megállapítható, hogy alaptalan, erősen bizonyítatlan tényállás alapján folytatták le őket, Kalla Gábor esetében azt is kijelenthetjük, hogy konstruált per keretében ítélték el.

5. Összegzés

A fenti oldalakon példálózó jelleggel került bemutatásra a nemzetközi előzmények nélkül, nehézkesen indult a népbíráskodás magyarországi története. Az érthető okból létrejött ítélkező szervek jogszerű működését a jogszabály pontatlanságán túl egyes népbírák alulképzettsége, több oldalról érkező politikai nyomás egyaránt befolyásolta. Ehhez járulhatott nem ritkán az eljárásokban résztvevő tanúk és feljelentők bosszúvágya is. Nem segített igazolni a perek törvényességét az MKP-közeli sajtó sem, amely egész Horthy-korszakot bünsőnek, fasisztának bélyegezte. Idővel a közvélemény előtt az a kép alakult ki, hogy – Bernáth Zoltán szavaival élve – „a népbíróság bíróság a nép nélkül, a nép ellen”.

A népbíróságok működésének első szakaszában a közigazgatás gerincét még a Horthy-korszakban kinevezett közhivatalnokok alkották. Ezek a tisztviselők világnézetükben, politikai beállítottságukban is keresztetkék a politikai rendőrség után a közigazgatás kulcspozícióit megszerezni kívánó kommunisták céljait, eltávolításukra kezdettől fogva minden eszközt és lehetőséget kihasználtak. Azon személyek, akik az igazolási eljárás lefolytatása után állásukban maradhattak, maguk is számíthattak arra, hogy hamarosan egy feljelentés hatására internálótáborban sánylódnak s a népbíróság elé kerülnek.

A dolgozatban vizsgált perekből levonható az a következtetés, hogy nem mindegyik volt az „osztályharc egy epizódja”, születtek jogszerűen kimondott ítéletek, és léteztek valódi népellenes bünsők. A vizsgált népbíróságok előtt jogi végzettségű egykori közszolgák terjedelmes beadványaikban cáfolták a terhükre rótt cselekmények elkövetését, néhol teljesen megingatva az ellenük felhozott vádatokat. A tárgyalásokról elmondható, hogy azok a védelem

jogosítványainak súlyos korlátozásával, nem ritkán megsértésével, a vádat alátámasztó vallomások erősebb értékelésével folytak le. Az ítéletekben csak a rendkívüli enyhítő körülményeket vették számottevően figyelembe. A Bűnvádi Perrendtartás szabályait sértő eljárási szabálysértések is a bizonyítási eljárás során fordultak elő.

Dacára a szakképzett tanácsvezető bírák közreműködésének, nemcsak az egyes népbíróságok, hanem azok tanácsai között is nagy különbség volt a bűnösség megállapítása és a büntetés mértéke között. Ugyanígy – bár sokszor a politikai rendőrség elsőbbsége miatt – némely fórum nem helyezte előzetes letartóztatás alá az igen súlyos büntettekkel vádoltakat s az enyhébb népellenes deliktummal gyanúsított személyek végül a kiszabott büntetésüket teljes mértékben letöltötték az eljárás alatti fogságban.

Igaz, hogy a teljes népbírósági joggyakorlatot összehasonlítva nem a közhivatalnokokkal szemben születtek a legsúlyosabb ítéletek. Azonban egy enyhe ítélet vagy felmentés folytán is derékba törhetett a kivételes minőségű, de többnyire jobboldali gondolkodású személyek karrierje. Nem elhanyagolva a tényt, hogy voltak valójában bűnös, kollaboráns elemek a vádlottak között, kijelenthetjük, a népbírósági büntetőpercek eltéréseik és különbségeik ellenére az igazolási eljárások és B-listázás mellett a közigazgatás szovjetizálásnak eszközeivé váltak s joggyakorlatuk a már említett számos tényező miatt közel sem volt egységes.

„MOSOM KEZEIM!”, AVAGY A MUNKAHELYI BALESETEK ÉS FOGLALKOZÁSI MEGBETEGEDÉSEK OKOZTA EGÉSZSÉGGKÁROSODÁS ESETKÖREI

HIDASÍ Rita

1. Bevezetés

A munkajogi kártérítés és az ebből fakadó felelősség kérdésköre azon témák egyike, melyek mindenkoron aktualitást mutatnak, igaz ez már csak azért is, mert, ahogyan Sipka Péter is fogalmaz: „Ez a jogterület a mindennapok jogaként áthatja az emberek életének jelentős részét, hiszen a társadalom tagjainak többsége valamilyen jogilag szabályozott keretek között végzi a munkáját.”¹ Ennek megfelelően tehát a téma mindenkor kiemelt figyelmet érdemel, aktualitását pedig csak még inkább erősíti azon tény is, hogy a munkajogi jogviták jelentős része kártérítési per, így tehát kiemelkedő a kérdéskör gyakorlati jelentősége is.²

A felelősségtan a jogtudomány kialakulásától kezdődően folyamatosan a tudományos elemzések középpontjában áll, hiszen a felelősség a jogvédelem megkerülhetetlen alapintézménye.³ A munkajogi normákat is voltaképpen a felelősség kilátásba helyezése emeli jogi normává, hiszen a felelősségre vonás fenyegetettsége rászoríthatja a feleket a jogkövető magatartásra.⁴ Vitathatatlan, hogy szükség is van a felelősségi keretek kijelölésére, hiszen annak ellenére,

¹ HAJDÚ József: Előszó. In: SIPKA Péter: *A munkáltatói kárfelelősség alakulása a bírói gyakorlat tükrében*. Budapest, 2015.

² TRENYSÁN Máté: A munkáltatói felelősség speciális szabályai – Kivételek az objektív felelősség alól. In: *Diskurzus*, 2013/2. 1.

³ HAJDÚ i. m. 9.

⁴ DUDÁS Katalin – GYULAVÁRI Tamás – HORVÁTH István – HÓS Nikolett – HUNGLER Sára – KÁRTYÁS Gábor – KULISITY Mária – KUN Attila – PETROVICS Zoltán – RÁCZ Réka – GYULAVÁRI Tamás (szerk.): *Munkajog*. Budapest, ELTE Eötvös, 2020. 333.

hogy alapvetően a baleseteket mindenki szeretné elkerülni, mégis bárkit utolérhetnek, sőt voltaképpen természetes velejárói a munkavégzésnek. Abban az esetben pedig, ha már bekövetkezett a baj, valakinek vállalnia is kell érte a felelősséget. Tény, hogy a felépülés és gyógyulás szempontjából teljesen lényegtelen, hogy „kinek a lelkén szárad” a baleset, vagy a bekövetkezett egészségromlás, de munkajogi, illetve egészségbiztosítási szempontból fontos annak meghatározása, hogy ki tehető felelőssé a következményekért. Az pedig már most előrevetíthető, hogy a munkáltató az objektív alapú, vétkesség vizsgálatára tekintet nélküli felelőssége miatt, alapvetően teljes mértékben felel a munkavállalóinak a munkaviszonnyal összefüggésben bekövetkezett káraiért, tekintet nélkül a károkozás vétkességére, azaz a szándékosságra, vagy a gondatlanságra. Ez persze a munkajogi kártérítés szabályozásának elsődleges céljára vezethető vissza, ami nem más, mint a munkavállalók védelme érdekében a munkával összefüggő egészségserelmek megelőzése. A munkáltatónak az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzésről való gondoskodás alapvető kötelezettsége, amely a munkáltató és a munkavállaló közötti alá-fölé rendeltségi viszony miatt indokolt. A magyar szabályozás mindezek alapján tehát a munkáltatói teljes kártérítés elvéből indul ki, de ennek ellenére – ugyan szűk körben – lehetősége van a munkáltatónak kimentenie magát, továbbá amennyiben a teljes mentesülés nem lehetséges, olyan esetek is előfordulhatnak, amikor a kártérítési kötelezettség nem lesz teljes körű, azaz kármegosztásra, illetve részbeni mentesülésre kerülhet sor.

Tanulmányomban miután röviden ismertetésre kerülnek a kármegosztás jogintézményével kapcsolatos legrelevánsabb jellemzők, tisztázom és konzekvensen elkülönítem egymástól a különböző baleseti formák típusait, továbbá a bírói gyakorlat alapján górcső alá veszek néhány esetet a munkahelyi balesetek és foglalkozási megbetegedések okozta egészségkárosodás során alkalmazott kármegosztással kapcsolatban. Ezt követően szemléltetem a koronavírus foglalkozási megbetegedések és munkabalesetek területére gyakorolt hatásait, valamint levonom a következtetést, hogy a covid elismertethető-e foglalkozási megbetegedésként, avagy sem. Mindezek után kifejezetten a koronavírus esetében vizsgálom meg az Mt. 167. §-a szerinti részbeni mentesülési feltételeket, valamint, konklúziót határozok meg a tekintetben, hogy mi is várható ezzel kapcsolatban a jövőben. Végezetül, *de lege ferenda* javaslatom megfogalmazását oly módon teszem meg, hogy állást foglalok a tekintetben, miszerint alkalmasak-e az Mt. jelenlegi keretei és a kárfelelőség dogmatikája a covidos egészségserelmek megítélésére, illetve a kárigények elbírálására, avagy sem.

2. A munkáltatói kárfelelősség alóli részbeni mentesülés és kármegosztás

A magyar szabályozásról tudvalevő, hogy az alapvetően a teljes kártérítés elvéből indul ki, amely alapján a munkavállalót ért károk teljes egészét köteles a munkáltató megtéríteni. Visszautalnék azonban azon bevezetőben is előrebocsátott tényre, hogy vannak olyan esetek, amikor a munkáltatónak lehetősége nyílik mentesülni a felelősség alól. Abban az esetben pedig, ha ugyan a munkáltató teljes egészében nem is mentheti ki magát – mert a kimentési feltételek együttesen nem állnak fenn –, akkor is létezik még egy ’kvázi utolsó’ lehetőség, ahol az vizsgálendő, hogy van-e lehetőség kármegosztásra. Amennyiben ez megállapításra kerül, úgy a munkáltató kártérítési kötelezettsége nem lesz teljes körű, hanem lehetőséget kap a részbeni mentesülésre. Kármegosztás esetén vagy a munkaviszony és a kár közötti okozatosság nem teljes, hanem pusztán részleges, vagy pedig a munkavállaló valamely vétkes magatartása, az előreláthatóság hiánya, vagy más méltányolható körülmény miatt a teljes kártérítésre való kötelezés törvényi feltételei nem állnak fenn. Fontos hangsúlyozni, hogy kármegosztásra csak a vagyoni károk tekintetében kerülhet sor, a kármegosztás jogintézménye a sérelemdíjra nem alkalmazható. A munkavállalói közrehatás a sérelemdíj körében is releváns, a sérelemdíj mértékét csökkentő tényező, ez azonban nem tekinthető azonosnak a kármegosztás intézményével.⁵

A teljes kártérítésről tehát kijelenthetjük, hogy adott esetekben nem érvényesül maradéktalanul, mert vannak olyan körülmények, amelyeket a jogalkotó bizonyos jogpolitikai szempontokra tekintettel akceptál.⁶ Az Mt. 167. §-a e körben három korlátozást fogalmaz meg a teljes reparációval szemben, melyek alapot teremtenek arra, hogy az eljáró jogalkalmazó szerv pusztán részben marasztalja a munkáltatót, akinek ezáltal végső soron csak a kár egy részét kell megtérítenie. Az Mt. kimondja tehát, hogy nem kell megtéríteni azt a kárt, amellyel kapcsolatban a munkáltató bizonyítja, hogy bekövetkezése a károkozás idején nem volt előrelátható. Nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét sem, amelyet a munkavállaló vétkes magatartása okozott. Nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét, amely abból származott, hogy a munkavállaló kárenyhítési kötelezettségének nem tett eleget.⁷ Ezen felül az Mt. 167. § (3)

⁵ TRENYSÁN Máté: A kármegosztás esetei a munkáltatói kárfelelősség körében. *Munkajog*, 2022/1. 27.

⁶ TAKÁCS i. m. 28.

⁷ Mt. 167. § (1) és (2) bekezdés.

bekezdése rendelkezik a bírói méltányosság alternatívájáról is, amely során a bíróság a munkáltatót rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján a kártérítés alól részben mentesítheti. Ebben az esetben a bíróság különösen a felek vagyoni helyzetét, a jogsértés súlyát, a kártérítés teljesítésének következményeit értékeli.⁸

Lényeges megjegyezni, hogy a munkajogi irodalom többségi álláspontja szerint csak a károsult vétkes közrehatása és a kárenyhítési kötelezettség megszegése tartozik a kármegosztás körébe, míg az előreláthatósági szabály, valamint a bírói kármérséklés esetei a felelősség alóli részleges mentesülést eredményezik. Trenyisán Máté szerint azonban a négy kategória között nincs olyan különbség, amely miatt a kármegosztás és a részleges mentesülés eseteinek dogmatikai elválasztása indokolt volna. Ezt támasztja alá a *casus nocet domino* elv is, mely kimondja, hogy a kár azon részét, amelynek megtérítésére más nem kötelezhető, eleve a károsult viseli, így minden olyan esetben, ahol nem a teljes és tényleges kár megtérítésére kötelezi a bíróság a károkozót, kármegosztás történik, hiszen a károsult szükségképpen maga viseli a kára mástól meg nem térülő részét.⁹

3. Az egészség sérelme

Tanulmányom jelen részében számot kívánok adni a foglalkozási megbetegedések során bekövetkező egészségkárosodáshoz és munkahelyi balesetekhez kapcsolódó a munkáltatói kárfelelősségről. A részletesebb elemzés előtt előrebocsátható, hogy a munkáltatói kárfelelősségi rendszer egységes jellegű, szemben a munkavállalói felelősség differenciáltabb szabályaival. A munkáltatói kárfelelősség típusait tekintve elkülöníthetőek a munkahelyre bevitt dolgokban keletkezett kárért való felelősség esetei, a munkaviszonnal összefüggő egyéb károkkért való felelősség kategóriája, illetve jelen tanulmány témáját tekintve a legrelevánsabb tárgykör: a munkaviszonnal összefüggő egészségkárosodásért fennálló munkáltatói felelősség.¹⁰ Ez a téma egyébként a gyakorlatban a munkáltató és a munkavállaló között leggyakrabban felmerülő jogvita, melynek középpontjában a munkavállaló életével, testi épségével, egészségével kapcsolatos károk állnak. Fontosnak tartom rögzíteni, hogy a balesetek megítélése vonatkozásában több különböző jogszabály is állást foglal, azonban ezek mind

⁸ Mt. 167. § (3) bekezdés.

⁹ TRENYISÁN i. m. 27.

¹⁰ GYULAVÁRI i. m. 378.

más-más tartalommal határozzák meg a baleset fogalmát. Ennek lényege röviden abban áll, hogy mást jelent a baleset munkajogi, munkavédelmi, illetve társadalombiztosítási szempontból. A következőkben nélkülözhetetlennek tartom először tisztázni magukat a balesettel kapcsolatos különböző alapfogalmakat, majd ezek nevesítése után kisebb példákon keresztül elemezni kívánom, hogy az eddigi gyakorlatban hogyan is alakult a munkáltató részbeni mentesülése a felelősség alól, végezetül pedig kitérek a napjainkig aktualitást mutató koronavírus foglalkozási megbetegedésekre és munkabalesetekre gyakorolt hatásaira.

3.1. A baleset fogalma

Jogszabály eleinte nem határozta meg a baleset fogalmát, azonban a kötelező balesetbiztosítás bevezetését követően rövid időn belül a gyakorlat megkívánta a balesetek és a nem baleseti eredetű megbetegedések elhatárolását. Ezzel azonban a jogalkotás hosszú évtizedekig adós maradt és a gyakorlatra hárult annak meghatározása. Rodé János munkájában azt fejtegeti, hogy a baleset fogalmát pontosan nem lehet meghatározni, mivel „igen sok tényező együtthatásának, illetőleg variációjának lehetőségét engedi meg”.¹¹ Ugyanakkor ő maga is szükségesnek találta, hogy a gyakorlat számára megfogalmazást nyerjenek a baleset fogalmának fő ismérvei. Meglátása szerint balesetnek minősítendő általában minden az emberi testet, szervezetet ért rendkívüli külső behatás, amely következményében a test épségét vagy egészségét károsítja. Egy szovjet tanulmány alapján

„Ipari balesetnek vagy traumáknak azokat a hirtelen sérüléseket nevezzük, amelyeket a munkások a munkahelyen szereznek és vagy a szövetek épsége, vagy a szervek szabályos működése szenved sérülés. Ezek a balesetek lehetnek: sebesülések, horzsolások, ficamok, ütődések, vérzések, szakadások, törések, idegen testeknek a szervezetbe jutása, és éles fény okozta látási zavarok, a dobhártya beszakadása éles hang hatására, a villamos áram által okozott sérülések és akut mérgezések.”¹²

¹¹ Rodé János: Az 1927. évi XXI. tc. magyarázattal és joggyakorlattal. *Munkaügyi Szemle*, 1927. 167.

¹² LEJTESZ–MARCINKOVSKIJ–HOCJANOV i. m. 148.

Magyarországon jogszabály először 1980-ban, igaz az üzemi balesetek statisztikai bejelentése körében fogalmazta meg a baleset fogalmát.¹³ Az Mt. a mai napig nem definiálja a munkahelyi baleset fogalmát, helyette a jelenleg is hatályos munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (továbbiakban: Mvt.) határozza meg azt, mégpedig a következőképpen: „A baleset az emberi szervezetet ért olyan egyszeri külső hatás, amely a sérült akaratától függetlenül, hirtelen vagy aránylag rövid idő alatt következik be és sérülést, mérgezést vagy más testi, lelki egészségkárosodást, illetőleg halált okoz.”¹⁴ A joggyakorlat ezt a meghatározást általános jogi fogalomként fogadta el, illetve azt a bírói gyakorlat formálta ki a munkaviszonnyal összefüggés fogalma alapján.

3.2. A munkahelyi baleset, avagy munkabaleset

A köznyelvben leginkább a „munkahelyi baleset” elnevezés terjedt el, amit sokan úgy értelmeznek, hogy minden olyan baleset, amely a munkavállalót a munkahelyén éri. Ez a meghatározás részben igaz, de nagyon pontatlan, ezért sok félreértés forrása. Vannak ugyanis olyan esetek, amikor a munkavállalót helyileg a munkahelyén éri a baleset, de az mégsem tekinthető munkahelyi balesetnek, vagy amikor a baleset bár nem a munkahelyen történik, mégis munkahelyi balesetnek számít. Előbbire példa lehet, ha a dolgozót munkaideje után éri szerencsétlenség, de nem a munkáltató utasítása miatt maradt ott a munkahelyen, hanem saját elhatározásból, míg utóbbi kerülhet megállapításra, amennyiben például a munkáltató által szervezett, munkahelytől független, külső helyszínen zajló csapatépítő tréningen következik be baleset.

Látható tehát, hogy a „munkahelyi baleset” elnevezés sokszor félreérthető lehet, ezért helyette a „munkabaleset” fogalom használata ajánlott, ami nem más, mint egy munkavédelmi szempontok alapján szabályozott kategória. Az Mvt. emellett, hogy meghatározza magának a balesetnek a fogalmát, szintén a „munkabaleset” megnevezést használja, melyet ugyancsak definiál.¹⁵ A munkabaleset fogalmát tehát az Mvt. 87. § 3. pontja az alábbiak szerint határozza meg:

¹³ 2/1980. (VII. 31.) KSH számú rendelkezés 2. § (1) bekezdés.

¹⁴ Mvt. 87. § 1/A. pont.

¹⁵ HOMA Bálint Dániel: Munkahelyi baleset fogalma – ezekkel érdemes tisztában lenni. Elérhető: <https://hbmb.hu/munkahelyi-baleset-fogalma/> (letöltés: 2022. 09. 27.)

„Az a baleset minősül munkabalesetnek, amely a munkavállalót a szervezett munkavégzés során vagy azzal összefüggésben éri, annak időpontjától, helyétől és a munkavállaló – mint sérült – közrehatásának mértékétől függetlenül. A munkavégzéssel összefüggésben következik be a baleset, ha a munkavállalót a foglalkozás körében végzett munkához kapcsolódó közlekedés, anyagvételezés, anyagmozgatás, tisztálkodás, szervezett üzemi étkeztetés, foglalkoztatás-egészségügyi szolgáltatás és a munkáltató által nyújtott egyéb szolgáltatás igénybevétele során éri. Nem tartozik a munkabaleset körébe az a baleset, amelyet a munkavállaló munkába menet vagy jövet a lakóhelye és a munkahelye között szenved el, kivéve, ha a szállítása a munkáltató saját vagy bérelt járművével történik.”¹⁶

Érdekesség még, hogy az Mvt. külön kategóriaként kezeli a súlyos munkabalesetet, amely a sérült halála, valamely érzékszervének, reprodukációs képességének, vagy beszélőképességének elvesztése/feltűnő eltorzulása, végtagjainak csonkulása, bénulása, életveszélyes egészségkárosodása, illetőleg elmezavara esetén kerül megállapításra.¹⁷ A súlyos munkabaleset egyik alkategóriája lehet még továbbá a bányászati munkabaleset is.

Egyértelműen látható, hogy az, hogy egy baleset munkabalesetnek minősül-e vagy sem, munkavédelmi szempontból komoly jelentőségű, hisz egy munkabaleset esetén a munkáltatónak bejelentési kötelezettsége van a munkavédelmi hatóság felé, melynek következtében megállapításra kerülnek a felelősök, feltárássra kerülnek a balesetet okozó hiányosságok, szabályszegés esetén a munkáltató bírságot kaphat, a munkavállalót pedig kártérítés illetheti meg. Ezen túlmenően természetesen olyan esetekre is van példa, ahol a munkáltató és a munkavállaló között kármegosztásra került sor. Az 1/2018. KMK vélemény több ilyen esetet is feldolgozott, leginkább a munkavállaló vétkes közrehatása körében, melyek közül néhányat említenék meg a következőkben. A bíróság a munkáltatóra terhesebb 67–33%-os kármegosztást állapított meg abban az ügyben, ahol a 10 éves gyakorlattal rendelkező szerelő vétkes magatartása miatt nem viselte a védőszemüveget, ami pedig rendelkezésére állt, amikor üveget kellett behelyezni a gépjárműbe. A munkáltató terhére az esett, hogy nem követelte meg az említett utasítás végrehajtását. Egy másik eset során egy

¹⁶ Mvt. 87. § 3. pont.

¹⁷ Uo.

faipari gép által okozott balesetnél a bíróság vétkes közrehatásként értékelte, hogy a munkavállaló tudta, hogy a gépet nem használhatta volna, annak észlelt rendellenességét viszont nem jelezte. A munkáltató terhére esett, hogy a gép megfelelő védelmi berendezése hiányzott, a munkavállaló kioktatása elmaradt és eltűrte, hogy a gépet ő kezelje. Ez 90–10%-os kármegosztást eredményezett a munkáltatóra terhesebben. Végezetül egy olyan ügyet említenék meg, ahol az ügyben eljáró mindkét fokú bíróság a sérült vétkes közrehatását 50%-osnak értékelte, mivel az számos kötelezettségszegést követett el (pl. működő gépbe nyúlt be, a munkavégzés kijelölt helyét elhagyta, figyelmeztetésre nem reagált). A munkáltató terhére esett viszont, hogy az esetben érintett védőburkolat nem volt megfelelő, a tiltó tábla hiányzott, továbbá, hogy a szervezési intézkedések nem voltak megfelelőek.

3.3. Az üzemi baleset

Míg az előző pontban taglalt munkabaleset munkavédelmi szempontból szabályozott fogalom, addig az üzemi baleset társadalombiztosítási szempontból használt kategória. Ez annyit tesz, hogy amennyiben egy baleset üzemi balesetként nyilvánítható, akkor a sérült az egészségbiztosítás – az általános szabályok szerinti ellátásoknál jóval kedvezőbb – baleseti ellátásaira válik jogosulttá. Fontos tehát, hogy a sérültnek biztosítással kell rendelkeznie, feketemunka esetén ugyanis a bekövetkezett szerencsétlenségénél nem beszélhetünk üzemi balesetről. Az üzemi baleset fogalmát a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény (továbbiakban: Ebtv.) határozza meg. Az Ebtv. 52. §-a alapján tehát

„Az a baleset minősül üzemi balesetnek, amely a biztosítottat a foglalkoztatása körében végzett munka közben vagy azzal összefüggésben, illetve a munkába vagy onnan hazafelé – szállásra – menet közben éri. Üzemi baleset továbbá az a baleset, ami a biztosítottat a közcélú munka végzése vagy egyes társadalombiztosítási ellátások igénybevétele során éri.”

Legutóbbi esetre példa, ha a munkavállalót a rehabilitációjához szükséges kezeléssel összefüggésben érte a baleset. Elengedhetetlen, hogy a baleset üzemi jellegének elbírálásánál nincs jelentősége annak, hogy a munkáltató kártérítési felelőssége fennáll-e, tehát akár mentesülése esetén is, még ha kizárólag a

munkavállaló elháríthatatlan magatartása a sérülés bekövetkezésének az oka, akkor is jogosult a munkavállaló a társadalombiztosítás baleseti ellátásaira (természetbeni baleseti egészségügyi szolgáltatások, baleseti táppénz, baleseti járadék).¹⁸

Az Ebtv. ezeken felül nevesíti azokat az eseteket is, amik nem minősülnek üzemi balesetnek. Ide tartozik egyrészt, ha a balesetet szenvedő munkavállaló részben vagy egészben alkohol vagy kábítószer általi – igazolt – befolyásoltsága miatt következett be baleset, továbbá ha a baleset munkahelyi feladatokhoz nem tartozó, engedély nélkül végzett munka, engedély nélküli járműhasználat, munkahelyi rendbontás során következik be, valamint az sem számít üzemi balesetnek, ha a munkavállaló a lakásról (szállásról) munkába, illetőleg a munkából lakásra (szállásra) menet közben, indokolatlanul nem a legrövidebb útvonalon közlekedik, vagy az utazást indokolatlanul megszakítja és ennek során történik baleset.¹⁹

A társadalombiztosítási jog célja tehát az, hogy megteremtse a biztosított munkavállaló anyagi biztonságát balesetekből eredő munkaképtelensége esetére, illetve hozzátartozóinak nyújtson ellátást a munkavállaló baleseti halála esetére. Ezen felvázolt rendszer kettős jellegű, ami azt jelenti, hogy akkor, ha a társadalombiztosítási ellátás nem fedezi a teljes kárt, az abból való részesülés még nem zárja ki a munkáltató kártérítését.²⁰ Amennyiben viszont a munkavállaló, vagy hozzátartozója társadalombiztosítási ellátásban részesült, akkor a kártérítés az ellátások összegével csökken.²¹ További fontos kapcsolódó társadalombiztosítási szabály a társadalombiztosítási szervek úgynevezett regresszív (visszkereseti) igénye. Ennek értelmében a foglalkoztató köteles megtéríteni az üzemi balesetek miatt felmerülő egészségbiztosítási ellátást akkor, ha a baleset, vagy megbetegedés annak a következménye, hogy ő (vagy megbízottja) a munkavédelmi szabályokba foglalt kötelezettségének nem tett eleget, illetőleg a balesetet szándékosan idézte elő.²²

¹⁸ TAKÁCS i. m. 53.

¹⁹ Ebtv. 53. §.

²⁰ GYULAVÁRI i. m. 381.

²¹ Mt. 172. § a) pont.

²² Ebtv. 67. §.

3.4. A foglalkozási megbetegedés

A foglalkozási megbetegedés fogalmát mind az Mvt. mind az Ebtv. szabályozza, ráadásul maximálisan azonos módon. A definíció szerint foglalkozási megbetegedés alatt

„a munkavégzés, foglalkozás gyakorlása közben bekövetkezett olyan heveny és idült, valamint a foglalkozás gyakorlását követően megjelenő vagy kialakult idült egészségkárosodást értünk, amely a munkavégzéssel, foglalkozással kapcsolatos, a munkavégzés, a munkafolyamat során előforduló fizikai, kémiai, biológiai, pszichoszociális és ergonómiai kóroki tényezőkre vezethető vissza, illetve a munkavállalónak az optimálisnál nagyobb vagy kisebb igénybevételének a következménye.”²³

A foglalkozási megbetegedés tehát szintén a munkavégzéssel összefüggésben következhet be, csak ekkor nem baleset éri a munkavállalót, hanem a munkavégzés körülményei miatt tartós egészségkárosodást szenved. Ennek kivizsgálásakor fel kell tárni minden kiváltó és közreható okot és ezek alapján kell intézkedéseket tenni a további megelőzés érdekében. A körülmények feltárására igénybe vehető bizonyítási lehetőséget például orvosszakértői vélemény, dokumentumok, vagy tanúk jelenthetik.

Az Ebtv. a foglalkozási megbetegedést társadalombiztosítási kategóriaként kezeli, így a baleseti ellátások szempontjából egy tekintet alá esik az üzemi balesetekkel. A munkáltató kárfelelőssége szempontjából nem bír különösebb jelentőséggel, hogy az adott megbetegedés foglalkozási megbetegedésnek minősül-e.²⁴ Ez azzal indokolható, hogy a munkáltató anyagi felelőssége fennáll a munkaviszonnyal bizonyíthatóan összefüggésben keletkező bármely megbetegedés tekintetében. Ha a betegség kialakulásában több munkáltatónál végzett munka is közrehatott, akkor a bírói gyakorlatnak megfelelően az a munkáltató fogja a kárfelelősséget viselni, akinél a foglalkozási ártalom veszélyével járó munkakörben a munkavállaló foglalkozási megbetegedésből származó munkaképtelensége vagy munkaképesség-csökkenése bekövetkezett, illetve keresetvesztést okozott.²⁵ Ha a munkavállaló már nem dolgozik ilyesfajta veszélyt

²³ Mvt. 87.§ 1/D. pont és Ebtv. 52. § (3) bekezdés.

²⁴ Mfv.I.11.017/1996/3.

²⁵ Ebtv. 52. §.

magában hordozó munkakörben, akkor az ellen a munkáltató ellen léphet fel, akinél utoljára ilyen munkakörben dolgozott. A munkavállaló igényének elbírálására nem hat ki a felelős munkáltatónak a korábbi munkáltatóval szembeni követelése.²⁶

4. A koronavírus hatásai a foglalkozási megbetegedések és munkabalesetek területén

Vitathatatlan, hogy a koronavírus járvány az élet minden területén, ekképpen a munkajogban is számos kérdést és problémát vetett fel. Hatása egyértelműen érzékelhető a mai napig, hiszen számos jogértelmezési dilemmát okozott, melyre a munkáltatók sokszor máig sem pontosan tudják a választ, bár mostanra útmutatóul szolgálhat nekik az Innovációs és Technológiai Minisztérium Munkavédelmi Főosztály tájékoztatása,²⁷ illetve az EU által elfogadott Vállalati Fehér Könyv²⁸ is. Jelen téma szempontjából a legfontosabb kérdés a koronavírus hatásával kapcsolatban nem más, minthogy a Covid-19 fertőzés elismertethető-e foglalkozási megbetegedésként, avagy sem, továbbá, amennyiben igen, akkor van-e lehetősége a munkáltatónak valamilyen módon a részbeni mentesülésre. A kérdés megválaszolásához kiindulópontot jelentenek magának a koronavírusnak a munkabalesetekre és foglalkozási megbetegedésekre gyakorolt hatásai, melyekkel Tóth Kinga foglalkozott részletesen egy, a közelmúltban frissen megjelent tanulmányában.²⁹ Ezen kutatását alapul véve járom körül a témát, illetőleg szemléltetem a következőkben a legfontosabb tényeket és eredményeket.

Az alábbi táblázatban a KSH statisztikái alapján látható, hogy a 10 évvel ezelőtti adatokhoz képest egyértelmű növekedés állapítható meg a regisztrált munkabalesetek vonatkozásában, ám a kormányzati járványügyi intézkedések – mint például a home office támogatása, vagy a kötelező távolságtartás – a munkabalesetek számának csökkenését eredményezték (lásd 2020.). Ezt köve-

²⁶ TAKÁCS i. m. 54.

²⁷ Innovációs és Technológiai Minisztérium Munkavédelmi Főosztályának tájékoztatása a COVID-19 járvány idején a kockázatértékelés aktualizálásáról. 2020. november 6. www.ommf.gov.hu/index.php?akt_menu=577

²⁸ Vállalati Fehér Könyv. Gyakorlati útmutató a vállalati pandémiás terv elkészítéséhez és végrehajtásához. Innovációs és Technológiai Minisztérium Járvány matematikai modellező és epidemiológiai projektje, Budapest, 2020. szeptember 2. <http://tinyurl.com/36zuy99f>

²⁹ TÓTH Kinga: A koronavírus hatásai foglalkozási megbetegedések és munkabalesetek területén. *Munkajog*, 2022/III.13–14.

tően a hagyományos munkarend visszaállításával párhuzamosan, 2021-től az esetszámok ismét növekedésnek indultak, ráadásul a halálos balesetek száma is szintén újra megemelkedett.³⁰

Év	Munkabaleset	Halálos munkabaleset
2009	18 693	100
2010	20 123	96
2011	17 448	81
2012	17 164	66
2013	17 361	76
2014	19 787	81
2015	21 165	86
2016	23 027	80
2017	23 387	79
2018	23 738	79
2019	24 055	83
2020	20 366	64
2021	21 591	84

A statisztika értékelése alapján Tóth Kinga szerint a munkáltatónak kiemelt figyelmet kell fordítania, nemcsak a járvány megelőzésére tett intézkedések meghozatalára és betartására, hanem a munkavállalókat ért munkabalesetek megelőzésére is.³¹ Erre többek között alkalmas eszköz a munkavédelmi oktatás, amelynek során célszerű a munkáltatónak újból feleleveníteni a biztonságos munkavégzéshez szükséges olyan ismereteket és utasításokat, amelyek elsajátításával az egészségkárosodások bekövetkezése elkerülhető.³²

A foglalkozási megbetegedések alakulásáról a Nemzeti Népegészségügyi Központ Munkahigiénés és Foglalkozás-egészségügyi Főosztálya nyilvántartása alapján kaphatunk reális képet.³³ Az alábbi grafikon jól szemlélteti, hogy a foglalkozási megbetegedések a koronavírus előtti években (2015-2019) csökkenő tendenciát mutattak, majd a rendkívüli változás 2020-ban következett

³⁰ Központi Statisztikai Hivatal – Munkabalesetek, otthoni balesetek, tüzesetek.
https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0042.html

³¹ TÓTH (2022) i. m. 14.

³² DUDÁS Katalin – KOCH Mária – SPIEGEL István: *Munkavédelmi jog és eljárások*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2018.

³³ NAGY Károly: A COVID-19 megbetegedések foglalkozási megbetegedésként történő elbírálása. <http://tinyurl.com/mrys3vd>

be, amikoris 1533 foglalkozási megbetegedés került nyilvántartásba vételre, amelyből 1417 esetben volt megállapítható a Covid-19 megbetegedés.

Mindezek után nem meglepő az a hipotézis, hogy a koronavírus járvány foglalkozási megbetegedésként történő elismerése, kétséget kizáróan indokolt volna. Az Mvt. és az Ebtv. definíciói szerint ez bármelyik ágazatban megállapításra kerülhet, amennyiben a megbetegedés a munkajogviszonnyal összefügg. Ez természetesen bizonyítás kérdése lesz, azonban ezen kívül kiindulópontként szolgálhat a biológiai tényezők listája is, melyet a biológiai tényezők hatásának kitett munkavállalók egészségének védelméről szóló 61/1999. (XII. 1.) EüM rendelet 3. számú melléklete tartalmaz. Ennek jelentősége abban nyilvánul meg, hogy egy vírusos megbetegedés akkor minősül foglalkozási eredetűnek, amennyiben ebben a listában szerepel. A koronavírus korábban nem szerepelt a rendelet mellékletében, azonban 2020-ban az Európai Bizottság a 2020/739 irányelvvel módosította a 2000/54/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv III. mellékletét és biológiai kóroki tényezővé nyilvánította azt. A koronavírust a 3. csoportba sorolta, azaz olyan biológiai tényezőnek minősítette, amely súlyos emberi megbetegedést képes okozni, ezért komoly veszélyt jelenthet a munkavállaló számára, szétterjedésének kockázata az emberi közösségben fennállhat, de általában eredményesen megelőzhető, vagy a kezelése hatásos.³⁴ Ezek elsősorban azokra a tevékenységekre vonatkoznak, amelyek végzése során a munkavállaló bizonyos anyagokkal kapcsolatba kerül (ld. az Eüm. rendelet 1. mellékletben). Az ilyen típusú munkavégzések esetén fontos, hogy külön kockázatértékelési és expozíció bejelentési kötelezettsége van a munkáltatónak, a munkavállalók egészségének védelme érdekében.³⁵

Mindezek után elgondolkodtató, hogy például az oktatás területén, mely nem szerepel az 1. számú mellékletben, azonban szintén sokszor betarthatatlan a minimális távolságtartás, vagy a kereskedelemben dolgozók esetében, ahol a vásárlókkal folyamatos a személyes kontaktus, is elismertethető-e a koronavírus okozta fertőzés, foglalkozási megbetegedésként? A kérdés elbírálásához alapvetően egy „hagyományosabb” és ezáltal hosszabb ideig tartó eljárás során kaphatnánk választ, ezt azonban a járvány következtében, bizonyos munkakörök esetén felváltotta egy gyorsított eljárás. Ez utóbbi által kijelenthető, hogy Magyarországon és hozzá hasonlóan az Európai Unió több tagállamában is tágabban, az egészségügyi szférán kívülre is – így többnyire az oktatási és védelmi szolgáltatások, ügyfélszolgáltatás és egyéb gazdasági ágazatokra is –

³⁴ 61/1999. EüM rendelet 2. § (2) bekezdés c) pont.

³⁵ 61/1999. EüM rendelet 3. §.

kiterjesztették a koronavírus okozta fertőzés foglalkozási megbetegedésként való elismerését.³⁶

4.1. A koronavírus és a munkáltató részbeni mentesülésének összefüggései

Az előzőekben kifejtettek után végezetül már csak arra a kérdésre kell választ találni, hogy miként alakulhatnak a munkáltató számára az egyes részbeni mentesülések esetei akkor, amikor egy covid általi egészségkárosodás foglalkozási megbetegedésnek minősül. Jelen tanulmányomban ezen tárgykör minden szegmensére kiterjedő, részletes vizsgálatára terjedelmi okokból nem keríték sort, azonban a legrelevánsabb tényeket igyekszem feltárni, ezen túlmenően pedig megfogalmazom *de lege ferenda* javaslatomat azzal kapcsolatban, hogy szükséges lenne-e az Mt. jelenlegi kereteit kibővíteni, vagy a kárfelelősség dogmatikája megfelelő szabályozást jelent a jövőben a covidos egészségsérelmek megítélésére is.

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk hogyan mentesülhetne részben a munkáltató egy covid okozta egészségkárosodás – mint foglalkozási megbetegedés – alól, képzeljünk el egy olyan fiktív esetet, ahol alapvetően megállapításra kerülne a munkáltató felelőssége és a teljes mentesülésre semmiképpen sem lenne lehetősége, mert az Mt. 166. § (2) bekezdésének egyik pontja sem teljesülne maradéktalanul. Például tegyük fel, hogy egyértelműen a munkáltató ellenőrzési körén belül eső körülmény állapítható meg, továbbá a károsult kizárólagos magatartása, mint feltétel sem állja meg a helyét, mert a munkáltató nem tett eleget teljeskörűen a megelőzési intézkedéseknek (például nem teremtett kellő higiénias körülményeket, vagy nem követelte meg a védőoltás felvételét, esetleg a maszkhasználatot, pedig megtehetette volna). Ezek után a munkáltató egyetlen esélyét az enyhébb felelősségre vonásra az jelentené, ha a részbeni mentesülés megállapításához szükséges valamely feltétel egyértelműen fennállna, ekkor ugyanis a kárnak nem a teljes, hanem csak egy részét kellene megtérítenie. A gyakorlatban ez leginkább a munkavállaló vétkes közrehatásának, valamint a munkavállaló kárenyhítési kötelezettsége elmulasztásának esetében valósulhatna meg. Előbbi kapcsán eklatáns példa lehet azon kényes helyzet, amikor a munkavállaló úgy hat vétkesen közre, hogy nem veszi fel az oltást, pedig

³⁶ ERŐSNÉ BERECSZKI Edit: Lehet-e a Covid foglalkozási betegség vagy munkabaleset? *Jogkövető*, 2022. 01. 19. <https://tinyurl.com/tpsadb3>

kötelező lenne neki. Ezen kívül még sok más, de például a maszkviselés, a kézmosás, a kézfertőtlenítők használatának elmulasztása, vagy az online meetingek helyett a személyes megbeszélések tartása is jó példa lehet a munkavállalói vétkes közrehatásra. Utóbb említett esetben a munkavállaló azáltal mulasztja el leggyakrabban a kárenyhítési kötelezettségét, hogy megbetegedését követően nem fordul időben orvoshoz, vagy a diagnózis után nem tartja be az orvosi utasításokat (gyógyszerek szedése, ágynyugalom, tünetek súlyosbodása esetén kontroll), amely magatartások egy covidos megbetegedéssel összefüggésben még nagyobb súllyal eshetnek latba, mint az általános eseteknél. A munkavállaló ilyen jellegű szabályszegései a munkáltatói teljes mentesüléshez még kevesek ugyan, de a kármegosztás vizsgálatára sok esetben már okot adhatnak. Végeredményben a döntő szempontot a munkáltatói és munkavállalói kötelezettségesség egymáshoz viszonyított aránya fogja jelenteni.

Az előreláthatóság – mint egy további részbeni mentesülési feltétel – kapcsán az ismertetett fiktív jogesetben a tényállás alapján a munkáltató felelősséggel tartozik az alap covid megbetegedésért. Az esetet tovább gondolva az a kérdés merülhet fel, hogy vajon számon kérhető lenne-e a munkáltató, ha például egy év elteltével munkavállalójánál maradandó tünetek (szaglászvesztés, köhögés, gyengeség, stb.) lennének tapasztalhatóak, melyek a post-covid megállapítására adnának okot. Nyilvánvalóan annak megítélése, hogy a tudomány állása szerint a covid okozhat-e ilyen tartós tüneteket, orvosszakértői kérdés. Amennyiben kétséget kizáróan igazolásra kerülne, hogy a koronavírus ilyen tartós megbetegedéseket okoz, akkor ezek előreláthatatlansága alól nem lenne lehetőség mentesülni. Álláspontom szerint e körben a munkáltató részbeni mentesülésére olyan esetekben kerülhetne sor, amikor olyannyira közvetett lenne a kapcsolat az alapbetegség és a későbbi megbetegedések között, hogy azok tényszerűen nem alkotnának okozati láncolatot egymással. Például egy súlyosabb covid megbetegedésből való kilábalás után enyhe depresszió alakulna ki, ami a magánélet összeomlásához vezetne, amit aztán egy korábban súlyosabb depresszió követne, amely miatt végül újabb betegség alakulna ki. Abban az esetben pedig, amikor az alap covid megbetegedést nem ismerik el foglalkozási eredetűnek, vagy azt nem is vizsgálják a fertőzés enyhe, tünetmentes lefolyása miatt, akkor a post-covid tünetekért fennálló felelősséget, ezzel együtt pedig a munkaviszonnyal összefüggést is jóval nehezebb lesz bizonyítani.

Végezetül a bírói méltányosság megítélése során annak vizsgálata a központi kérdés, hogy mennyiben vonható felelősségre egy kiegészítő munkáltató, akinek éppen elég nehézséget okozott az is, hogy egy ismeretlen kórság ellen, világos útmutatás hiányában, hogyan tartsa fenn biztonságos működését.

Meglátásom szerint az a tény, hogy a kis- és középvállalkozások esetében kisebb a munkavállalói létszám, ezáltal pedig kisebb annak az esélye is, hogy egy esetleges megbetegedést (esetünkben a covid járványt) a munkavállalók éppen a munkahelyükön kapnak el, egyértelműen hozzájárul ahhoz, hogy nagyobb eséllyel kerüljön sor a munkáltató részbeni mentesülésére. Ezen kívül a kisegyzisztenciák javát szolgálja az is, hogy számukra alapvetően nehezebb a munkavédelmi megfelelés, illetve, hogy egy jelentős összegű kártérítés kifizetése indokolatlanul veszélyeztetné fennmaradásukat. Bár a kérdéskör rendkívül sok nívumot tartalmaz, hiszen az erre vonatkozó joggyakorlat még nem alakult ki, de talán feltételezhető az, hogy a kisegyzisztenciájú munkáltatóknál bekövetkező koronavírusos megbetegedések megítélése során több esetben kerül majd sor bírósági kármegosztásra, mint egyébként az „alap” esetekben. Ez azonban egyelőre még hipotézis, bebizonyosodására csak a jövőben, az ezzel kapcsolatos bírósági eljárások befejezésekor kerül majd sor.

Jól látható, hogy egy-egy kérdés megítélésénél milyen széles spektrumban kell vizsgálnunk, továbbá, hogy mennyire hangsúlyos az adott kérdéskör megválaszolásánál az univerzális, minden szegmensre kiterjedő megközelítés. Bár igaz, hogy számos kérdés megválaszolatlan napjainkig is, melyekre minden kétséget kizáróan megoldást kell találni, végeredményben mégis kijelenthetjük, hogy az Mt. jelenlegi keretei alkalmasnak ígérkeznek a covid, mint foglalkozási megbetegedésből eredő egészségserelmek megítélésére, illetve a kárigények elbírálására is. Ezen álláspontot támasztja alá többek között az Európai Unió 2021–2027-es munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi stratégiai kerete is, mely megfogalmazza, hogy a munkavállalók egészségének és biztonságának védelme kulcsfontosságú eleme annak, hogy minden munkavállaló számára fenntartható és tisztességes munkakörülményeket lehessen teremteni. Ennek megfelelően a stratégiai keret fő prioritását a világjárványt követően a megbetegedések megelőzése, az esetleges válságokra való felkészülés, valamint a digitális átállás változásainak kezelése jelenti.³⁷

Mindezeknek megfelelően, valamint tekintettel több korábbi koronavírussal kapcsolatos kormányrendelet egymásnak ellentmondó és homályos voltára, a végső következtetésem - ami egyben *de lege ferenda* javaslatom is - nem más, minthogy amellet, hogy a kárfelelősség jelenlegi dogmatikája megfelelőnek tekinthető a covid járvány kihívásainak kezelésére, fő célkitűzésként szükségesnek tartom a minden kétséget kizáróan világos és vitathatatlanul jól átlátha-

³⁷ Az Európai Unió 2021–2027-es munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi stratégiai kerete. Munkahelyi biztonság és egészségvédelem a munka változó világában. COM(2021).

tó jogszabályok megalkotását, melyek nem utolsó sorban tekintettel vannak a bírói gyakorlatra, amely az egyedi körülmények mérlegelésénél jut főszerephez. Amennyiben ugyanis ezen szempontokat kivétel nélkül szem előtt sikerülne tartani, úgy az sem kizárt, hogy a jövőben a covid járvánnyal kapcsolatos esetek elbírálása során a munkáltató részbeni mentesülésére többször, sőt adott esetben akár számára kedvezőbb arányban sor kerülne.

5. Záró gondolatok

A munkáltatói kárfelelősségnek a munkajogi felelősség keretén belül meghatározó a jelentősége. A munkaviszony alanyainak eltérő pozíciója, a közöttük fennálló függőségi kapcsolat miatt a jog eszközeivel el kell érni, de legalábbis törekedni kell az egyensúly megteremtésére. A kapcsolat ugyanis akkor működik eredményesen, ha abban a felek kölcsönös érdeke érvényesül, ugyanakkor a biztonság is garantált. A munkavállalók számára a munkavégzés egzisztenciális kérdés, a munkáltatók működése, a foglalkoztatottság, a termelékenység pedig nem csupán a munkáltatók magánügye, hanem az már társadalmi, gazdasági kérdés is. Ennek felismerése mentén hazánkban az eltelt két évszázad alatt egyre hangsúlyosabbá vált a munkaviszony alanyainak felelősségi kérdését rendezni. A kezdeti, széttagolt, szűk körű szabályanyag napjainkra egyre több aspektusra kiterjedő normarendszerré vált.

A ma is hatályos Mt. egyértelműen deklarálja a munkáltató objektív kárfelelősségét. Ennek az az oka, hogy a munkaviszony szereplői közül nyilvánvalóan a munkáltató képes arra, hogy a munkabiztonság nagyobb szintjét megteremtse. A munkabiztonság indokán kívül a másik fő érv a prevenció célkitűzés, tehát az, hogy a munkáltatók a balesetek és megbetegedések megelőzésére minél nagyobb hangsúlyt fektessenek. Rendkívül fontos ugyanis, hogy a munkáltató érdekelt legyen abban, hogy a szükséges erőfeszítéseket tegye az esetleges káresemények bekövetkezésének megelőzése érdekében. A munkáltatók minden igyekezete ellenére azonban számolni kell azzal, hogy a munkavállalókat baleset, vagy egészségérelem érheti, továbbá ezen sérülések sokszor további megbetegedésekhez, következményes egészségkárosodásokhoz is vezethetnek. A később fellépő egészségkárosító tényezők maguk is ennek az úgynevezett okozati láncolatnak a részévé válhatnak, s a munkáltató kártérítési felelőssége ezekre is kiterjedhet. Szerencsére azonban a hatályos szabályozás egyrészt lehetőséget biztosít a munkáltatóknak – bizonyos feltételek fennállása esetén – akár a teljes mentesülésre, másrészt, ha ez az alternatíva mégsem jöhetne

szóba, a részbeni mentesülésre is, mely utóbbit a kármegosztás útján érhetik el legkönnyebben a munkáltatók.

Kutatásom során bebizonyosodott, hogy a gyakorlatban legtöbbször a munkavállaló vétkes közrehatása az az esetkör, ami a legtöbb kármegosztásos eset alapjául szolgál. Igaz ez az eddigi gyakorlatban megjelent „általános” esetekre is és feltételezhető, hogy a covidos esetek megítélése során sem lesz ez másként. Álláspontom szerint azonban a coviddal kapcsolatos eseteknél a munkavállaló vétkes közrehatása mellett, a munkavállaló kárenyhítési kötelezettségének elmulasztása eseteiben is többször fog sor kerülni kármegosztás megállapítására, mint az alapesetekben. Az előreláthatósági klauzula vonatkozásában az alapesetek vonatkozásában kijelenthető, hogy azok a munkáltató felelősségét csak igen szűk körben korlátozzák, illetve zárják ki. Úgy vélem e tekintetben a covidos eseteknél sem várható nagy fordulópon, annál is inkább a bírói méltányosság, mint 4. mentesülési feltétel esetében, mellyel kapcsolatban hipotézisem, hogy a covidos esetek megítélése során nagy áttörés lesz majd tapasztalható. Végeredményben pedig az sem kizárt, hogy a munkáltatónak ez a mentesülési feltétel adhatja a legtöbb reményt ahhoz, hogy – mint ahogyan a címben is szerepelt – „mosva kezeit” a kármegosztás alkalmazásán túl, annak aránya tekintetében is számára pozitívabb végkimenetelű döntések szülessenek.

Summa summarum kijelenthető, hogy a munkavállalók egészségének és testi épségének védelmét a munkavédelem intézményes megszervezése, a biztonságos munkakörülmények megteremtése és az állandó egészségügyi gondozás szolgálja.³⁸ Az utóbbi években életünk részévé vált koronavírus járvány vitathatatlanul mindezek elé óriási kihívásokat állított, de hinnünk kell abban és cselekednünk kell azért, hogy a munkáltató és munkavállaló közötti viszony sérülésmentes, az emberiség maga pedig egészséges életet élhessen.

³⁸ PAPP-NAGY Zsolt: Munkától károsult egészség – A munkáltató egészségkárosodásért fennálló kártérítési felelőssége. *Jogi Fórum*, 2020. 03. 09. <https://www.jogiforum.hu/hirek/41472>

MITŐL LESZ EGY JELKÉP ÖNKÉNYURALMI?

HERÉDI Gergő

1. Bevezetés

Újra és újra felmerülő dilemma, hogy egy korábban önkényuralmi rendszerek által használt szimbólum tiltható-e akár a büntetőjog eszközével is amiatt, mert megjelenítése sértheti mások emberi méltóságát. Arányos-e, ha emiatt a véleménynyilvánításhoz való jogot korlátozzák? Miként értékeljük, ha egy indiai állampolgár visel szvasztikát, és arra hivatkozik, hogy ez a jelkép számára nem a náciizmust, hanem jólétet, szerencsét jelent. Egy frissebb példával élve: hogyan ítéljük meg, ha egy magyar állampolgárt Litvániában elítélnék azért, mert a ruhájára Z betű van rávarrva – aminek nyilvános megjelenítése 2022 óta tiltva van az említett országban, mivel az Oroszország Ukrajna ellen elkövetett szörnyűségeit jelképezi. Adott a kérdés: mi számít jobban: az adott közösség véleménye egy jelképről, vagy azé, aki a jelképet megjeleníti? Tanulmányomban ezekre keresem a választ, kitérve az egyes jelképek jelentésének relativizmusa által okozott problémákra és a jelképhasználathoz kapcsolódó bírósági gyakorlatra.

2. A véleménynyilvánítás szabadsága és annak korlátozhatósága

A véleménynyilvánítás szabadsága, avagy más néven: szólásszabadság, gondolatok kifejezésének és megvitatásának szabadsága a legfontosabb alapjogok közé tartozik, melynek lényege, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy nézeteit, gondolatait, meggyőződését megossza a társadalom többi tagjával, akiknek ugyanakkor jogukban áll ezekről véleményt alkotni, minősíteni őket, vagy további gondolatokat hozzájuk fűzni, hozzájárulva ezáltal a demokratikus

közbeszédhez is.¹ Az állam felé fennálló kötelezettség ebből következően azt foglalja magába, hogy biztosítsa minden polgára számára a lehetőséget gondolataik kinyilvánítására, és ne korlátozza őket – csak ha feltétlenül szükséges. Akadhat ugyanis olyan helyzet, amikor a véleménynyilvánítás szabadságának kell meghátrálnia más érdekekkel szemben – ilyen lehet például egy másik alapjoggal való konfliktus.

Az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) értelmezésében a szólásszabadságnak kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen „anyajoga” többféle szabadságjognak, az ún. „kommunikációs alapjogoknak”.² Korlátozására az alapjogkorlátozás alkotmányosságának vizsgálatára kialakított szükségesség-arányosság teszt mentén kerülhet sor – ez a mérce hasonló az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) által alkalmazott háromlépcsős teszthez (törvény által előírt, legitim cél érdekében alkalmazott, egy demokratikus társadalomban szükséges korlátozás).³ A szigorú feltételrendszerből következik, hogy egy közlést nem lehet pusztán azon alapon korlátozni, hogy egyesek szubjektíve sértőnek érzik, hiszen a szólásszabadság a szabad kommunikációt biztosítja, nem pedig a kellemetlen, bántó tartalmú véleményektől hivatott megvédeni azokat, akik ezen közlések címzettjei.⁴ Ez már csak azért sincs így, mivel vélemények bántónak, sértőnek való minősítése is a szabad kommunikációs folyamat terméke.⁵ Következésképpen, ha egy megszólalás nem cizelláltan van megfogalmazva és sértő, bántó kifejezéseket használ, de ugyanakkor információs értékkel bír, és a közügyek szabad megvitatásával összefügg, ahhoz hozzájárulhat, akkor kiterjed rá a véleménynyilvánítás szabadságának védelme, hiába nem a megkívánt stílusban van megfogalmazva. Abban az esetben viszont, ha a bántás, gyalázkodás olyan mértékű és kifejezetten arra irányul, hogy a címzett emberi méltóságát megsértse, őt lejárássa, tehát lényegében emberi mivoltát vonja kétségbe, akkor már érvényesülhet a korlátozás.⁶ A szólásokban rejlő sérelem fokának jelentőségét tükrözi az amerikai joggyakorlat is, amely különbséget tesz – többek között – a bántó, de direkt sérelem okozására nem alkalmas – éppen ezért a szólásszabadság védelme

¹ SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok – Alkotmánytan II.* Budapest, Osiris, 2008. 162.

² 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992. 167, 171.

³ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok.* Budapest, Osiris, 2003. 130.

⁴ 30/1992 (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 179.

⁵ Uo.

⁶ CSINK Lóránt: Véleménynyilvánítás szabadsága. In: CSINK Lóránt (szerk.): *Alapjogi kommentár az alkotmánybírói gyakorlat alapján.* Budapest, Novissima, 2021. 96–97.

alatt álló – közlések (*bad tendency* teszt),⁷ valamint az olyan intenzitású közlés között, ami a nyilvánvaló és közvetlen veszélyt magában hordozza (*clear and present danger* teszt⁸), ezen esetekben a jognak közbe kell lépnie, és korlátozó-sokat eszközölni.

Összességében azt lehet tehát elmondani, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága az általános (alapjog korlátozása esetén megkerülhetetlen) szükségesség-arányosság mércéje szerint korlátozható, amely feltételek megléte, avagy hiánya természetesen csak a konkrét egyedi esetek tekintetében állapítható meg.

3. Az önkényuralmi jelképek

Manapság a legtöbb európai állam jogrendszerében létezik valamilyen, az önkényuralmi jelképek használatának tiltó norma.⁹ A XX. század totalitárius rendszerei által elkövetett, addig nem tapasztalt mértékű állami terror, a munkatáborok embertelen körülményei rengeteg emberéletet követeltek; többek között ezen áldozatok emléke, emberi méltósága iránti tisztelet az egyik fő oka a büntetőjogi szabályozásnak.

3.1. Az önkényuralmi jelképek tilalma

A nemzetiszocialista diktatúrához kapcsolható jelképek tilalmára vonatkozó rendelkezés szinte mindegyik európai ország büntetőjogában megtalálható, míg a kommunista és szocialista rendszerekhez köthető jelképek kevesebb államban képezik büntetőjogi szabályozás tárgyát; ezen utóbbiak tilalma főképp az egykori szocialista blokk országaira (mint Magyarország¹⁰ vagy Lengyelország)

⁷ TÖRÖK Bernát: *Szabadon szólni, demokráciában. A szólásszabadság magyar doktrínája az amerikai jogirodalom tükrében*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 90–91.

⁸ A *clear and present danger* tesztről ld. részletesebben: David ASP: Schenck v. United States (1919). In: *The First Amendment Encyclopedia*. <http://tinyurl.com/mtd6p94m>

⁹ MÁTHÉ Áron (szerk.): „Az nem lehet ugyanis, hogy súlyos büntett ne legyen büntethető” – *Jogi fejezetek a magyarországi igazságtétel és kárpótlás történetéből*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2016. 47.

¹⁰ Magyarország esetében a korábbi önkényuralmi időszakokkal történő szembeheyezkedés az Alaptörvényben is hangsúlyosan jelenik meg. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallás részében pl. az alábbi gondolat szerepel: „Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését”. A Nemzeti Hitvallás kötőereje ugyan vitatott, de ebből is látszik, hogy az önkényuralmi jelképek megítélése hazánkban jelentős kérdés.

jellemző. A két önkényuralmi rendszer jelképei használatának jogi megítélése tekintetében érzékelhető különbözőségekre az Európai Parlamenti képviselők is felhívták a figyelmet¹¹ (köztük egy magyar képviselő is), a jogérvényesülésért felelős akkori uniós biztos azonban úgy értékelte, hogy az Európai Unió a szimbólumok tiltását alapvetően a rasszizmus és xenofóbia ellen hozott uniós jog keretében szándékozza értékelni, a szocialista, kommunista jelképek pedig ezen a területen nem relevánsak.¹²

Friss fejleménynek mondható, hogy a 2022-ben kitört orosz-ukrán háborúban az oroszok által használt, tankokon, épületeken, lobogókon és egyéb helyeken feltűnt, és így az Ukrajna elleni orosz invázió szimbólumává vált „Z betű”¹³ néhány országban – így Litvániában vagy Lettorszáiban – szintén azonos megítélés alá került.¹⁴ Érdeemes továbbá megemlíteni, hogy bár az Európán kívüli világban a jelképek ilyen szintű, büntetőjog általi tilalma nem jellemző, egyes szimbólumok jelentésük tekintetében az önkényuralmi jelképekhez hasonló társadalmi megítélés alá esnek, így a japán felkelő nap több ázsiai országban,¹⁵ vagy a konföderációs zászló az Amerikai Egyesült Államokban.¹⁶

3.2. A magyar szabályozás

Magyarországon a rendszerváltást követően a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 1993. évi XLV törvény 1. §-a vezette be az önkényuralmi jelképek használatának tényállását a régi Btk.-ba.¹⁷ A törvény preambuluma, bár szűkszavú, mégis világosan kiderül belőle az önkény-

A Nemzeti Hitvallás kötőereje kapcsán ld. bővebben: KURUNCZI Gábor – VARGA Ádám: Gondolatok az új Alaptörvényről, különös tekintettel a nemzeti hitvallásra. In: VARGA Norbert (szerk.): *Az új Alaptörvény és a jogélet reformja*. Szeged, SZTE ÁJK, 2013. 125–137.

¹¹ Honor MAHONY: Call for all totalitarian symbols to be banned in EU. *euobserver.com*, 2005. február 3. <https://euobserver.com/eu-political/18323>

¹² Uo.

¹³ Paul KERLEY – Robert GREENALL: Ukraine war: Why has ‚Z’ become a Russian pro-war symbol? *bbc.com*, 2022. március 7. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60644832>

¹⁴ Matthew HOLROYD: Lithuania’s parliament approves ban on Russian military ‚Z’ symbol. *euronews.com*, 2022. április 19. <https://bit.ly/3XPc18>

¹⁵ Alexis DUDDEN: Japan’s rising sun flag has a history of horror. It must be banned at the Tokyo Olympics. *The Guardian*, 2019. november 1. <https://bit.ly/3FhwmQH>

¹⁶ Erről ld. bővebben: Laura HOOD: Why is the Confederate flag so offensive? *The Conversation*, 2020. július 24. <https://theconversation.com/why-is-the-confederate-flag-so-offensive-143256>

¹⁷ BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál: *Büntetőjog II.* – Különös rész. Budapest, HVG-ORAC, 2021.

uralmi jelképek tilalmának két fő indoka: egyrészt, a szóban forgó totalitárius rendszerek áldozataival és azok hozzátartozóival való együttérzés, részvét, másrészt pedig az a tény, hogy ezen diktatúrák elvei összeegyeztethetetlenek Magyarország demokrácia alapelvein nyugvó alkotmányos berendezkedésével.¹⁸ A törvényi tényállás taxatív fel sorolja az önkényuralmi jelképeket: a horogkereszt, az SS-jelvény, a nyilaskereszt, a sarló-kalapács, valamint az ötágú vörös csillag nyilvános használata büntetőjogi felelősséget vont maga után. E rendelkezést azonban a mai napig sok vita övezi, ahogy az a következő, a jelképtilalommal kapcsolatos bírói gyakorlatot elemző részből látszódni fog.

4. Önkényuralmi jelképek kontra vélemény szabadsága – Elemzés magyar és külföldi bíróságok esetjogán keresztül

Az egyes szimbólumok kultúránként eltérő megítélését jól tükrözi akár az AB, akár az EJEB gyakorlata, melyek korántsem egységesen viszonyulnak a jelképek használatát tiltó normák, alkotmányosságához.

4.1. Az Alkotmánybíróság álláspontja

Az AB a már hivatkozott 30/1992. (V. 26.) AB határozatában (a továbbiakban: Abh.) fejtette ki a véleménynyilvánítás szabadságához való jog értelmezési keretének határait, azt, hogy mely értékeket takar pontosan a véleménynyilvánítás szabadsága, és mikor korlátozható ezen kiemelt jelentőségű alapjog.¹⁹ A testület megállapította, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a korábban bemutatott szükségesség-arányosság teszt alapján korlátozható. Ennek megfelelően a jogalkotónak a kívánt cél – valamely kiemelt alkotmányos érdek védelme – elérésére alkalmas, lehető legenyhébb eszközt kell alkalmaznia. Mindebből az is következik, hogy egy az alapjogkorlátozás alkotmányellenes lesz, ha az nem feltétlenül szükséges a cél eléréséhez – vagyis önkényesen történik – illetve, ha

¹⁸ 1993. évi XLV. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról – preambulum.

¹⁹ A véleménynyilvánítás szabadságához kapcsolódóan ld. még 37/1992. (VI. 10.) AB határozat; 7/2014. (III. 7.) AB határozat; 18/2000. (VI. 6.) AB határozat.

a korlátozás, még ha szükséges is, de aránytalan sérelmet okoz.²⁰ Ezen teszt a büntetőjogi szabályozás megalkotásakor is irányadó.

Az első, kifejezetten az önkényuralmi jelképekkel foglalkozó 14/2000. (V. 12.) AB határozat tényállásában a kérelmező azt sérelmezte, hogy a régi Btk. 269/B. szakasza, amely az önkényuralmi jelképeket rendelte tiltani,²¹ nem egyeztethető össze – többek között – az Alkotmány 61. § (1) bekezdésében deklarált véleménynyilvánítás szabadságával, ezért alkotmányellenes. Az AB a kérelmet elutasította, indokolásában a határozatban felállított szükségesség és arányosság tesztjén végig vezetve megállapította, hogy a büntetőjogi rendelkezés nem alkotmányellenes. Ezt egyrészt arra alapozta – követve a jelképtilalmat a régi Btk.-ba iktató törvény preambulumban megjelölt indokokat –, hogy a szóban forgó jelképekhez kapcsolódó totalitárius eszmék olyan elveket hirdetnek, amelyek egy demokratikus társadalomban nem megengedhetőek, sőt, fel kell lépni ellenük, már csak azért is, mert a hatalom erőszakos megragadására és magtartására vonatkozó alkotmányos tilalomba ütköznek. Emellett a diktatórikus rendszerek jelképeinek látványa sokakban – amellett, hogy fájó sebeket szakít fel – fenyegetettségérzetet kelt, ezáltal nem csupán az érintettek emberi méltóságát sérti, hanem veszélyezteti a köznyugalmat is. Ezen értelmezés azonban felvet bizonyos kérdéseket.

Először is, a közösségek méltósága nehezen megragadható fogalom,²² felmerül ugyanis a kérdés, hogy lehet-e egy közösségnek emberi méltósága, vagy e jog csak az egyéneket illeti meg. Az AB értelmezéséből is kiderül, hogy emberi méltósága csak a közösséget alkotó egyes személyeknek lehet, nem magának a közösségnek. A ‘községek méltósága’ kifejezés azonban értelmezésem szerint itt arra vonatkozik – Koltay Andrással egyetértve²³ –, hogy egy személy úgy véli, emberi méltósága az adott közösség vonatkozásában, a közösséghez tartozásában teljesedik ki; ilyen értelemben álláspontom szerint a közösségeknek is lehet méltósága, ami természetesen az egyén méltóságához hasonlóan alkotmányos védelem alatt áll.

Másodszor, a határozat kiemeli, hogy az adott közösségekben való fenyegetettségérzet keltésével az önkényuralmi jelképek viselése a köznyugalmat is veszélyezteti. Azonban felmerül az a kérdés, hogy a köznyugalom védelme

²⁰ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 171.

²¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 269/B. §.

²² SMUK Péter: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. *In Medias Res*, 2019/2. 245.

²³ KOLTAY András: A közösségek méltóságának védelme. *Iustum Aequum Salutare*, I. évf., 2005/1. 164.

elegendő okot nyújt-e a véleménynyilvánítás korlátozására, hiszen az AB határozatában felállított egy sorrendet arra vonatkozóan, mekkora a szabadságjogot korlátozó törvények súlya az alapján, hogy milyen jelentőségű értéket akarnak vele védeni. Márpedig a köznyugalom, mint „valamely elvont érték” önmagában jóval kevésbé lehet megfelelő indoka a szólásszabadság korlátozásának, mint pl. egy másik alapjog védelme.²⁴

Mindezek mellett pusztán annak ténye, hogy egy közlés demokráciaellenes nézeteket képvisel, megítélésem szerint szintén nem adhat elegendő alapot a véleménynyilvánítás szabadságának ilyen súlyú korlátozására. Ugyanis egy demokratikus rend – többek között – éppen attól demokratikus, hogy mindenki szabadon kifejezheti a véleményét, ezáltal az olyan véleményét is, ami a demokrácia lényegével ellentétes tartalommal bír. Továbbá, szintén minden esetben egyedi vizsgálatot igényel annak megállapítása is, hogy az önkényuralmi jelképet viselő személy ténylegesen a demokráciaellenes nézetekkel való azonosulását szándékozta-e kifejezni. Vagyis a cselekmény célzatának – bár Tóth J. Zoltán szerint inkább a motívumba dogmatikai kategóriájába illik bele²⁵ – vizsgálata elengedhetetlen. A döntés tehát vitatható, az AB nem adott meggyőző magyarázatot arra, hogy miért nem sérti a támadott rendelkezés a véleménynyilvánításhoz való jogot – az érvek bizonytalanságát jelzi, hogy később – nagyrészt az EJEB döntése miatt – maga a testület és felülbírálta saját álláspontját.²⁶

4.2. Az EJEB döntése – a Vajnai-ügy és hatása a magyar joggyakorlatra

Amikor Vajnai Attilát, a Munkáspárt akkori alelnökét 2005-ben ötágú vörös csillag viselése miatt elítélték, kérelmet nyújtott be az EJEB-hez, mivel szerinte az ítélet megsértette az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJE) alapján garantált véleménynyilvánításhoz való jogát.²⁷ Az EJEB befogadta a kérelmet, és az ügyet érdemben vizsgálta. Indokolásában az

²⁴ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 178.

²⁵ Tóth J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítási szabadság korlátja? (A 4/2013. AB határozat előzményei, indokai és következményei, valamint az új Btk.-szabályozás pozitívumai és fogyatékoságai). *Jogelméleti Szemle*, 2013/2. 194.

²⁶ Ld. 4/2013 (II. 21.) AB határozat.

²⁷ EJE 10. cikk.

alapjogkorlátozás törvényben meghatározottságát,²⁸ és törvényes célját is (zavargások megelőzés, valamint mások jogainak védelme) elismerte,²⁹ azonban nem ítélte ‘egy demokratikus társadalomban szükségesnek’ az intézkedést. Ezen döntését arra alapozta, hogy a korlátozás egy bejegyzett baloldali párt bejelentett, békés rendezvényén történt, így maguk a körülmények sem utalnak arra, hogy a kérelmező tette az alkotmányos rend megdöntésére irányult volna; valamint az sem volt megállapítható, hogy kifejezetten a kommunista ideológiát szándékozta propagálni. A testület kitért a tanulmányban már korábban felvetett problémára is: az egyes jelképek többjelentésű voltára, a jelentések relativizmusára. Így elfogadta a kérelmező azon érvelését, miszerint a vörös csillag a kommunista diktatúra mellett számos más, pozitív töltetű jelentéssel is bír (pl. nemzetközi munkásmozgalom, egyenlőség jelképe). Az EJEB így végül megállapította, hogy önkényuralmi jelkép viselése miatti elítélésével Magyarország megsértette Vajnai Attila az EJEE 10. cikkében biztosított szabad véleménynyilvánításhoz való jogát.

A döntés azonban kritikával illelhető abból a szempontból, hogy az EJEB itt elismerte a vörös csillag jelentésének relativizmusát –, ami nehezen érthető, figyelembe véve a korábbi, nemzetiszocialista jelképekkel kapcsolatos gyakorlatát, amely ügyekben a testület nem fogadta el a kérelmezők véleménynyilvánítás szabadságára való hivatkozást, ahogyan a jelkép számukra nem negatív jelentéssel bíró mivoltát sem, és érveiket az EJEE 17. cikke alapján,³⁰ elutasította, mondván, hogy az EJEE-be foglalt jogok nem biztosítanak védelmet az EJEE céljaival ellentétesen magatartásokra (joggal való visszaélés tilalma).³¹ A relativitásra való hivatkozás pedig Magyarország esetében – amint ezt Koltay András is kiemelte a döntést elemző írásában³² – azért nem állja meg a helyét, mert Nyugat-Európában ugyan lehet, hogy a jelkép több, akár kifejezetten pozitív jelentéssel bír, Kelet-Európa államai többségében azonban – így hazánkban is – megváltoztathatatlanul egybeolvadt a kommunista terrorral. Azt pedig az EJEB sem vitatta, hogy a történelmi körülményeknek jelentősége lehet egy

²⁸ Vajnai v. Hungary, no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet, 30–31.

²⁹ Uo. 34.

³⁰ Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 17. cikk. <http://tinyurl.com/yckdb53u>

³¹ Így pl. a holokauszttal kapcsolatos tények vitatása esetén a *Marais v. France*, no. 31159/96., 1996. június 24-ei ítélet; *Garaudy v. France*, no. 64496/17., 2003. július 7-ei ítélet; *Witzsch v. Germany*, no. 7485/03., 2005. december 13-ai ítélet döntésekben.

³² KOLTAY András: A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntethetőségéről. *Jogesetek Magyarázata*, 2010/1. 79–80.

adott ország jogi szabályozása szükségességének eldöntésekor.³³ Hasonlóan döntött az EJEB pár évvel később a Fratanoló v. Hungary ügyben is, amelynek tényállása sokban hasonlít a Vajnai-ügyéhez. Az EJEB – érvelésében a Vajnai-ügy főbb megállapításaira támaszkodva – itt is úgy állapította meg, hogy a kérelmezőnek sérült 10. cikkben deklarált véleménynyilvánításhoz való joga.³⁴

Az EJEB ezen döntései nagyban hozzáárultak ahhoz, hogy az AB 4/2013. (II. 21.) határozatában³⁵ felülvizsgálja az önkényuralmi jelképek használatának és a véleménynyilvánítás szabadságának kapcsolatát elemző addigi gyakorlatát. Bár a testület továbbra is tartotta azon álláspontját, hogy az önkényuralmi jelképek tiltása indokolt lehet³⁶, ugyanakkor kimondta, hogy egy nem kellően pontosan, világosan megfogalmazott törvényi tényállás önkényes jogértelmezésnek adhat teret, amely sérti a jobbiztonság követelményét.³⁷ Márpedig a jelképhasználat célzat, vagy elkövetési mód megfogalmazása nélküli általános tilalmával olyan magatartásokat is büntetni rendel, amelyek nem veszélyesek a társadalomra. A norma bizonytalanságát támasztja alá a tényállás kapcsán nagyon különböző joggyakorlat is.³⁸ Az eljáró bíróságok ugyanis vagy megállapították a bűncselekmény elkövetését, hiszen a jelkép viselésével a tényállás megvalósult, vagy a társadalomra veszélyesség hiányában (és így bűncselekmény megvalósulás hiányában) felmentették a vádlottat.³⁹ Az AB döntését követően az Országgyűlés a törvényi tényállást annyiban módosította, hogy meghatározta az elkövetési magatartást, oly módon, hogy a magatartás „az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő módon” való elkövetés büntetendő.⁴⁰

Ezzel a módosítással a jogalkotó látszólag leszűkítette a büntetendő magatartások körét, de a probléma korántsem tekinthető megoldottnak. A köznyugalom megzavarására, vagy mások méltóságának megsértésére alkalmas kritérium

³³ A Rekvényi v. Hungary ügyben pl. elismerte, hogy a rendőrség tagjai véleménynyilvánításának szabadsága korlátozható lehet, annak érdekében, hogy a rendőrség semlegességének megőrzése érdekében – ld. bővebben: Rekvényi v. Hungary, no. 25390/94., 1999. május 20-i ítélet.

³⁴ Ld. Fratanoló v. Hungary, no. 29459:10., 2011. november 3-ai ítélet.

³⁵ Ld. bővebben ABH 1992, 167.

³⁶ 4/2013. AB határozat – Indokolás [58].

³⁷ Uo. [63].

³⁸ Ld. a Fővárosi Ítéletábrla 3.Bhar.159/2008/7. számú ítélete; a Legfelsőbb Bíróság Bfv.III. 1037/2006/5. számú határozata, BH2009.131.

³⁹ Uo. [190].

⁴⁰ 2013. évi XLVIII. törvény az önkényuralmi jelképek használatának büntetőjogi szankcionálásáról.

ugyanis azt sugallja, hogy az adott cselekmény csak akkor lesz büntetendő, ha ezen feltételek fennállnak, vagyis, a másik oldalról megközelítve, ezek hiányában nem valósul meg bűncselekmény. Ez azonban lényegében megegyezik a társadalomra veszélyesség vizsgálatával, amelyet a jogalkotó eddig is alkalmazott avégett, hogy megállapítsa, történt-e bűncselekmény vagy sem.⁴¹ Mivel az önkényuralmi jelkép használata a köznyugalom, mint védett jogi tárgy elleni bűncselekményeket felsorakoztató fejezetbe került, így a köznyugalom megzavarására való alkalmasság megállapításának hiánya tulajdonképpen a társadalomra veszélyesség hiányát, ezzel együtt bűncselekmény megvalósulásának hiányát jelentette eddig is, és fogja jelenteni ezután is – így a módosítás valójában nem hoz jelentős változást a jogértelmezés szempontjából. Formailag tehát a jogalkotó orvosolta az AB által támasztott aggályt, és leszűkítette a büntetendő magatartások addigi túl széles körét, ám kérdéses, hogy ez a gyakorlatban mennyire alkalmas a kívánt hatás elérésére. Kimaradt a célzat is – amelynek vizsgálata pedig véleményem szerint elengedhetetlen ahhoz, hogy arányosnak bizonyuljon a szólásszabadság korlátozása.

Mindemellett a magyar szabályozás – pontosabban az azt értelmező alkotmánybírósági joggyakorlat – azért is következtelen, mert egy korábbi határozatában az AB a gyűlöletbeszéd enyhébb típusa, a gyalázkodás (ezt az alakzatot az követte el, aki emberek egy csoportjára bántó, vagy megalázó kifejezést használt, tehát nem volt feltétel a közvetlen veszély fennállása) tilalmát alkotmányellenesnek nevezte, mondván, hogy sértő kifejezés használata önmagában nem vezethet a szólásszabadság korlátozásához. Az önkényuralmi jelképek esetében ugyanakkor nem látta aggályosnak a megjelenítés büntetését, holott nehezen elképzelhető, hogy egy jelkép pusztán látványa súlyosabb sebet tud ütni az emberi méltóságon, mint a gyalázkodó, lealacsonyító szavak hallása. Kaltenbach Jenő találó megjegyzése jól szemlélteti a helyzetet: „Az azért kicsit furcsa, hogy öltönyben vígan lehet hangosan zsidózni, de azt horogkeresztes pólóban hallgatni nem.”⁴² Ezt a helyzetet próbálta az AB valamelyest mérsékelni, a fentebb bemutatott 4/2013. (II. 21.) döntésében, azzal, hogy alkotmányossági követelményt támasztott a jelképhasználatot tiltó jogi norma felé, azonban, ahogy látható volt, nem oszlatta el egyöntetűen a kételyeket. Éppen ezért, az önkényuralmi jelképeket tiltó büntetőjogi szabályok – és így a véle-

⁴¹ SEPRŐS Szilvia: Az önkényuralmi jelképek használata. *Arsboni*, 2014. február 3. <https://arsboni.hu/onkenyuralmi/>

⁴² Uo.

ménynyilvánítás szabadsága korlátozásának – kiszámíthatóvá tétele érdekében két javaslattal állok elő.

Az egyik megoldás az lenne, hogy a jelképhasználatot tiltó büntetőjogi tényállást (a jelenlegi Btk. 335. §-a) akként módosítja a jogalkotó, hogy célzattal, vagy motívummal kiegészíti a tényállás szövegét (pl. aki az önkényuralmi jelképek népszerűsítése céljából, vagy a népesség egyes csoportjai megsértése, egyes csoportok elleni gyűlöletre uszítás céljából használ önkényuralmi jelképet.) így egyértelműen kifejezésre kerülne, hogy nem lényegtelen, milyen céllal visel az illető az adott jelképet, és ténylegesen csak a mások méltóságát sértő módon való elkövetés esetén lehetne beleavatkozni a véleménynyilvánítás szabadságába. Igaz, a célzat megállapítása sokszor nehéz lehet,⁴³ és ez a megoldás a bíróságoktól kiemelt körütekintést és alaposságot igényelne, ez azonban elengedhetetlen annak érdekében, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága, mint kiemelt alapjog ne szenvedhessen aránytalan szükségtelen és sérelmet.

A másik – radikálisabb – lehetőség, hogy az önkényuralmi jelképek használatához némiképp hasonló közösség elleni uszítás tényállásának (Btk. 332. §) elkövetési módozata kiegészülne, oly módon, hogy pl. az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki az ott meghatározott bűncselekményt önkényuralmi jelképek használata útján tanúsítja. Ebben az esetben az önkényuralmi jelképek használatát tiltó *sui generis* norma kikerülne a Btk.-ből.

4.3. Az EJEB gyakorlatának problémája

Ahogy arra már korábban is utaltam, az egyes önkényuralmi rendszerekhez kapcsolható jelképek tekintetében a strasbourgi gyakorlat korántsem nevezhető egységesnek: míg a nemzetiszocialista, fasiszta ideológiához szimbólumai használatára vonatkozó álláspontja következetes, addig a kommunista, szocialista rezsim jelképei tekintetében ugyanez nem mondható el.⁴⁴ Ennek fontos oka az, hogy a modern alapjogvédelmi rendszer éppen a náci Németország által elkövetett bűnökre való reakcióként alakult ki,⁴⁵ így elítélése egyértelmű, ezen alapjogvédelmi rendszer kialakításában pedig részt vett a kommunista

⁴³ MÁTHÉ i. m. 65–66.

⁴⁴ Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS: Communism Equals or Versus Nazism? Europe's Unwholesome Legacy in Strasbourg. *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 30., no. 1. (2016) 74.

⁴⁵ Uo. 89.

Szovjetunió is, ráadásul kommunista motívumok mind a mai napig szerepelnek bizonyos államok hivatalos jelképeiben (mint Kína vagy Vietnam).

Így továbbra is adott a kérdés: miként döntsön az EJEB pl. akkor, ha az adott állam és a jelképet nyilvánosan viselő, megjelenítő személy adott jelképpel kapcsolatos felfogása, kulturális tapasztalata merőben eltér egymástól? Egy fiktív esettel szemléltetve: hogy reagáljon a jogalkalmazó, ha valamely európai országban egy indiai állampolgár szvasztikát visel, állítása szerint mindenféle diktatórikus rezsim propagálásának szándéka nélkül, pusztán azért, mert számára a jó szerencsét, jólétet jelképezi – tehát nemhogy negatív, hanem épp ellenkezőleg, kifejezetten pozitív üzenetet hordoz. Álláspontom szerint önkényuralmi jelkép viselése esetén vizsgálendő az is, hogy maga a konkrét jelkép megjelenése, kinézete is mennyiben hozható összefüggésbe az adott önkényuralmi rendszerrel. A példánál maradva, a náci által használt horogkeresztnek van egy jellegzetes alakja, megjelenési formája (fekete színű, a karjai az óramutató állásával megegyező irányba állnak, jellemzően fehér körben, piros alapú háttér előtt szerepel [pl. egy lobogón]). Ehhez képest a szvasztikának, mint ősi jelképnek rengeteg megjelenési formája ismert, és a keleti kultúrákban használt, épületeken, vázákön és egyéb tárgyakon díszítőelemként használt jelkép, úgy vélem, a náci Németország által használt verziótól egyértelműen megkülönböztethető. Amennyiben tehát a fiktív jogesetben szereplő indiai állampolgár a szvasztikának egy, a náci horogkereszt külső megjelenésétől (dizájnjától) jelentősen eltérő, keleti kultúrákban használt verzióját viseli, kevésbé valószínű, hogy szélsőjobboldali ideológiák propagálása a célja. Hasonló következtetésre lehet jutni, ha valaki vörös, de nem öt-, hanem négy-, vagy nyolcágú csillagot, vagy ötágú, de nem vörös, hanem sárga, vagy rózsaszínű jelképet használ nyilvánosan.

4.4. A mérlegelési jogkör alkalmazhatósága

Az EJEB szerepéről alapvetően elmondható, hogy szubszidiárius jellegű,⁴⁶ vagyis, a testület csak akkor lép fel az EJEE-ben foglalt jogok érvényesítése érdekében, ha a tagállamok maguktól nem képesek ezt megtenni.⁴⁷ Ennek meg-

⁴⁶ Julia LAFFRANQUE: Who Has the Last Word on the Protection of Human Rights in Europe? *Juridicia International*, vol. 19. (2012) 126.

⁴⁷ Christos POURGOURIDES: Strengthening subsidiarity: Integrating the Strasbourg court's case law into national law and judicial practice. *Contribution to the Conference on the Principle of Subsidiarity*. Skopje, 2010. október 1–2. <http://tinyurl.com/4zsnfsw>

felelően megalkotta a mérlegelési jogkör (*margin of appreciation*) – vagy más megfogalmazással értékelési sáv – doktrínáját, amelyet pont azokra az esetekre alakított ki, amelyekben nem lehet a szerződő államok gyakorlata alapján egységes európai morális elveket megállapítani, mivel az adott kérdéskör annyira összefügg valamely állam speciális történelmi, társadalmi tapasztalataival.⁴⁸ Ezen doktrína alkalmazásával az EJEB elismeri, hogy éppen annak következtében, hogy a nemzeti bíróságok sokkal jobban meg tudják ítélni azt, hogy pl. az adott közlés tiltása szükséges lehet-e egy demokratikus társadalomban, így a bírák bizonyos fokú ‘szabad kezét’ kapnak annak eldöntésekor, hogy egy konkrét esetben indokolt-e a jogkorlátozás. Ilyen feltételek mellett az EJEB csak akkor avatkozhat be a tagállam jogrendszerébe, ha az feltétlenül szükséges az EJEE-ben biztosított jogok védelme érdekében és van valamilyen konszenzus a tagállamok között az adott kérdésben – azaz vizsgálat alapján megállapítható, hogy a részes államok nagyrészt egyetértésben vannak a problémát illetően.⁴⁹

Az EJEB önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos gyakorlatát tekintve az eddig kifejtett észrevételek tükrében logikusnak tűnhet, hogy ilyen esetekben is kimondja a testület: az egyes jelképeket tiltó rendelkezések értékelésére a speciális történelmi tapasztalat miatt a nemzeti bíróságok legalkalmasabbak, pont amiatt, mert e jelképek megítélése nagyon relatív, országonként, történelemtől függően különböző, és a nemzeti bíróság jobban ismeri a jelkép háttérét, így a büntetőjogi tilalom szükségességét is jobban megérti. Emiatt helyesnek tartanám, ha az EJEB jövőben az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos döntések során kiemelt figyelmet szentelne az államok mérlegelési jogkörének, és lehetőleg a Vajnai-ügyhöz hasonló, kétes megítélésű esetekben meg is állapítaná azt. Ugyanakkor, ha a bíróság minden egyes önkényuralmi jelképpel kapcsolatos ügyben alkalmazná a mérlegelési jogkört, az kétségkívül visszaélésekre adna lehetőséget az államok részéről, hiszen a mérlegelési jogkörükre hivatkozva kizárhatnák, hogy az EJEB megvizsgálja az adott jogkorlátozás szükséges és arányos voltát. Ebből következően nem biztos, hogy a mérlegelési jogkör feltétlen alkalmazása lenne a legmegfelelőbb bírósági hozzáállás. Abban az esetben viszont, ha az EJEB nem alkalmazza ezt a doktrínát automatikusan minden ilyen esetben, ki kell dolgoznia egy világos kritériumrendszert, amely alapján eldönti, hogy mi tartozhat, és mi nem tartozhat bele az állam mérlegelési jog-

⁴⁸ BAYER Judit: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának 10. cikkel kapcsolatos joggyakorlatának egyes súlypontjai. *Állam- és Jogtudomány*, 2017/4. 125.

⁴⁹ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Az Európai Unió alapjogvédelmi rendszere és az Emberi Jogok Európai Bírósága – A kettős európai alapjogvédelem és a magyar alkotmányjog. *Jog – Állam – Politika*, 2011/4. 78.

körébe, és ahhoz későbbi joggyakorlata során is következetesen ragaszkodnia kell, hiszen szükséges, hogy az EJEB gyakorlata kiszámítható legyen – ami jelenleg nem feltétlenül mondható el. Példának okáért ugyanis, míg a Ždanoka v. Latvia ügyben megállapította, hogy bizonyos jelöltek választójogból való kizárása indokolt lehet a még fiatal és törekeny demokratikus rend védelmében,⁵⁰ ugyanakkor már említett Vajnai-ügyben nem látta reális veszélyét a demokrácia megdöntésének.⁵¹ Emellett az egységes joggyakorlat kialakítása azért is lenne ideális, sőt, szükségszerű, mert az újonnan önkényuralmi jelképpé vált Z betűvel kapcsolatban könnyen meglehet, hogy újabb esetek fogják kihívás elé állítani az EJEB-et, amelyek kezelését jelentősen megkönnyítené egy biztos alapokon álló, következetes hozzáállás.

5. Végkövetkeztetések

Látható, hogy az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos dilemmák, továbbra is fennállnak. Közel tizenöt évvel a Vajnai-ügy lezárása, és tíz évvel a jelenlegi Btk. hatálybalépése után sem eldöntött a kérdés, hogy korlátozható-e a jelkép-használat, és egyáltalán, milyen jelképekre vonatkozzon. Tanulmányom során a témát a fenti aspektusból vizsgálva a következő megállapításokra jutottam.

Egyrészt, a világosan látszódik, hogy egyes jelképek tiltására a leginkább elfogadható – sőt, valójában az egyetlen elfogadható – indokul mások, egyének vagy akár a társadalom egyes közösségei méltóságának védelme szolgálhat. Bár a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozására nem elegendő indok az adott szóolás sértő mivolta, arra azonban senki sem kényszeríthető, hogy más bántó szándékkal, öncélúan provokálja, sértegesse, akár olyan diktatórikus rendszerek jelképeinek használatával, amelyek a sértett személyben félelmet, riadalmat keltenek. Következésképpen egy adott jelkép használata csak akkor szankcionálható, ha azt szánt szándékkal provokáció, mások elleni gyűlöletkeltés, vagy az elnyomó rendszerek propagálása céljából jelenítik meg nyilvánosan. Ilyen feltételek fennállása esetén indokolt lehet akár büntetőjogi szankció alkalmazása is, bármely fenti kritérium hiánya esetén azonban az állam aránytalanul avatkozik be az egyén véleménynyilvánítási szabadságába. Ahhoz tehát, hogy ne érje aránytalan sérelem a jogalanyt, mindenképp szükséges, a

⁵⁰ Ždanoka v. Latvia, no. 58278/00, 2006. március 16-i ítélet, 134–135.

⁵¹ Vajnai v. Hungary, no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet, 49., 53.

fent felsorolt tényezők vizsgálata, és csak azok fennállása esetén igazolható az egyén alapjogának korlátozása.

Másrészt megoldás jelentene az is, ha az EJEB kialakítana egy konzekvens joggyakorlatot az önkényuralmi rendszerekhez kapcsolódó esetekben, így némiképp egységesítené az európai népek önkényuralmi rendszerekről és jelképekről alkotott fogalmát, már csak azért is, mert a jövőben a Z betű dilemmája képében alighanem új kihívásokkal kell szembenéznie. Ehhez segítséget jelentene, ha joggyakorlatában következetesen alkalmazná a *margin of appreciation*, azaz a mérlegelési jogkör elvét, az ezzel kapcsolatos esetekben. Ugyanis megállapítható, hogy éppen az önkényuralmi fogalom relativitásából következően senki más nem tudná helyesebben megítélni, hogy szükséges volt-e az egyén szabad véleménynyilvánításhoz való jogát korlátozni a fennálló körülmények alapján, mint az adott állam hatóságai, akik a sérelmet szenvedett(ek) el azonos történelmi tapasztalatokat rendelkeznek, és tudják, mit jelképez az szóban forgó szimbólum, ami miatt önkényuralminak tekintendő.

KÉT DUDÁS EGY CSÁRDÁBAN?

A magyar közigazgatási szankciórendszer jellegzetességei és problémái

ELŐHÁZI Zsombor

1. Bevezetés

„A közigazgatás a közösségért van.”¹ A Magyary Zoltántól származó idézetet azért tettem kutatásom fő mottójává, mert álláspontom szerint rendkívül látványosan mutat rá a közigazgatás egyik fő céljára, ami kutatásom szempontjából közelítve így értelmezhető: közigazgatási jogi normát sem alkotni, sem alkalmazni nem lehet úgy, hogy az ne a nép (a közösség) érdeke legyen.

Ahhoz, hogy a közigazgatás szabályozni tudja a társadalmi együttélést, aktív magatartásra van szükség a részéről. Hiszen egy olyan állam, amely nem kívánja szabályozni a társadalmi együttélés szabályait, nem tudja a rendet megfelelő módon fenntartani.² Nyilván mindig lesznek olyanok, akik ezeket a szabályokat meg fogják szegni, és ilyenkor az államnak fel kell lépnie, azonban az már egy bonyolultabb kérdés, hogy hogyan és milyen eszközökkel. A közigazgatás egyik funkciója, hogy a normáiban foglalt magatartást érvényre juttassa.³ A közigazgatási jogérvényesítés nélkülözhetetlen velejárója a szankció alkalmazása is.⁴

¹ MAGYARY Zoltán: *Magyar Közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. 138.

² KOI Gyula: Műhelyvita a közigazgatás bírságolási tevékenységéről és a szabálysértési jogról. *Magyar Jog*, 2009/1. 60–61.

³ Ioana Cristina VORONIUC: The analysis of the administrative liability as a type of legal liability. The delimitation between administrative-patrimonial liability and civil-tort liability. *Academic Journal of Law and Governance*, No. 6., 2018. 63–66.

⁴ NAGY Marianna: *A közigazgatási jogi norma, a közigazgatási jogviszony, a közigazgatási szankció*. Budapest, NKE, 2014. 17.

A jogalkotó a szankció meglétére mindig odafigyel, de elsősorban eszközként tekint erre, nem pedig célként. A közigazgatás célja a jogi normák betartása, amelyet ha szabadon nem követ a norma címzettje, úgy szankcióalkalmazással kell szembenéznie. A szankció alkalmazását tehát a jogalkalmazás eredményeként tünteti fel.⁵

A téma aktualitását adja, hogy az elmúlt években a jogszabályi háttér sokat változott, és a szerzők sem feltétlenül értenek egyet abban, hogy jó irányba tart ez a változás. Ennek következtében a rendszerben sok probléma található, amelyet feltárok és megkeresem az okait.

A szovjet hatásra bevezetett szabálysértési jog hazánkban is nagy múltra tekinthet már vissza, azonban a kihágások körében már előtte is büntetni rendelte a jogalkotó az igazgatás elleni cselekményeket. Mindazonáltal már a XX. század derekán megszületett az első objektív alapú szankció a közigazgatásban, ami merőben eltér mind a kihágási, mind a szabálysértési jogban megismert felelősségi rendszertől.

A hatályos jogrendszerünkben két törvény szabályozza a közigazgatási szankciórendszert. Ez a két jogszabály megfeleltethető a címben is olvasható két dudásnak, ugyanis mindkettő eredeti célja, hogy a közigazgatás a büntetőhatalmát gyakorolni tudja, azonban mára a különbségeik akkorák lettek, hogy aligha alkalmazhatóak jogszerűen és eredményesen egymás mellett.

A közigazgatási szankció fogalma sincsen pontosan meghatározva a törvényben. Ez egy fontos jogalkotói mulasztás, hiszen a jogirodalomban sincsen egységes álláspont arra nézve, hogy pontosan mi is az a közigazgatási szankció. Felteszem a kérdést: van-e rá mód, hogy definiálni tudjuk e fogalmat, egyáltalán, meg lehet fogalmazni? Valamint az is kérdésként vetődik fel, hogy a mai értelemben vett szankciók elérik-e céljukat, nevezetesen, hogy a jogalany kövesse a szabályokat. Esetleg létezik egy másik szankciócsoport, aminek alkalmazása nagyobb ösztönző erővel bír a polgárok számára?

A fentebb említett kettő jogszabály miatt ma két teljesen eltérő felelősségi rendszer sokszor egymás melletti alkalmazása miatt teljes inkoherencia alakult ki a jogérvényesítésben. Sokszor az eljáró hatóságok sem tudják pontosan, hogy ők egy közigazgatási bírságot szabnak ki, vagy pedig szabálysértési bírsággal büntetik a jogsértőt.

A problémákat összegezve olyan javaslatot kívánok megalkotni, amely alkalmas arra, hogy a közigazgatás egészére kiható egységesítés történjen, amelynek

⁵ MADARÁSZ Tibor: *A magyar államigazgatási jog alapjai*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1990. 271–278.

következtében a jogalkalmazó a jogállami garanciák betartása mellett, a megfelelő eljárásban és az adekvát mértékű szankció kiszabása mellett tudjon eljárni.

2. A közigazgatási szankció

A szankció fogalmát az összes jogág egyértelműen a büntetőjogra tudja visszavezetni, viszont különbséget kell tenni közöttük, hiszen mindegyik jogágaknak más-más a fő jellemzője.⁶ A szankcionálás legitimitásának az alapja, hogy normasértést követ el valaki.⁷

Örök vita tárgya, hogy pontosan mitől válik egy jogkövetkezmény szankcióvá, milyen kötelező elemekkel kell rendelkeznie, egyáltalán mi is a szankció pontos definíciója. De nem csak ezek a kérdések fontosak, hanem az is, hogy mikor alkalmazzák a szankciót. Általánosan elfogadott álláspont, hogy szankció alkalmazására akkor kerülhet sor, ha egy jogszabályban meghatározott magatartást a jogalany megvalósítja, a jogalkotó azt a magatartást előzetesen jogsértőnek minősítette, és azt törvényben szabályozta.⁸

A közigazgatási szankció definiálása nagyon nehéz feladat. Ezzel együtt a közigazgatásnak is szüksége van saját szankció-fogalom kialakítására.⁹ A büntetőjogban megismert önálló szankció-fogalommal szemben a közigazgatási szankciók nagyon sokszínűek, ráadásul nem feltétlen vannak egy adott jogszabályban szabályozva, hanem egy adott szervnek lehetősége van arra, hogy maga alakítsa azt a struktúrát, amely szerint büntetni kíván.¹⁰

A szankció valós fogalmát¹¹ sok szerző megkísérelte leírni. A legtöbben egyetértenek a fő elemeivel, így azzal, hogy a szankció valamilyen jogsértésre reagál, továbbá célja hátrányt okozni a jogsértőnek. Ahhoz, hogy valamilyen szankció hatásos is tudjon lenni, fontos, hogy jelen legyen az állam kényszerítő

⁶ NAGY Marianna: *Az államigazgatási jogi szankció szabályozásának története*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990. 5–12.

⁷ SZILÁGYI Péter: A szankcionálás és a szankció a jogi felelősségi rendszerben In: SZILÁGYI Péter (szerk.): *Jogbölcsélet és jogi dogmatika*, Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 259–260.

⁸ SAJÓ András: Újabb kísérletek a szankció meghatározására. *Jogtudományi Közlöny*, XXIX. évf., 1974/7.

⁹ NAGY Marianna: *A közigazgatási jogi szankciórendszer*. Budapest, Osiris, 2000. 181–182.

¹⁰ KIS Norbert: *Az állami jogérvényesítés és a közigazgatási büntetés dilemmái*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 17–25., 42–47.

¹¹ A legtöbb szerző Madarász Tibor szankció-fogalmát veszi alapul.

ereje.¹² Végezetül fontos látni, hogy a szankciók kivetésének joghoz kötöttnek kell lennie, valamint szükséges, hogy legyen egy szankcióalkalmazásra feljogosított szerv. Végső soron pedig alaptörvény-ellenes lenne, ha nem lenne lehetőség arra, hogy a polgár a döntés ellen jogorvoslattal éljen.¹³

Elhatárolás kérdése, hogy a szankcióra önálló normaként tekintünk-e, vagy a norma egyik szerkezeti elemeként. Sok jogtudós állítja, hogy a norma szerkezeti elemei a hipotézis, a diszpozíció, és a jogkövetkezmény (vagy szankció). Ha ezt a felfogást elfogadnánk, akkor azzal is egyetérténénk, hogy minden norma rendelkezik szankcióval. Azonban a gyakorlat mást mutat. Az önálló normaként való értékelése fontos, hiszen a közigazgatási jogszabályokban főként rendelkező részek vannak, és nem rendelkeznek a szankcióról. Mindazonáltal ez nem azt jelenti, hogy a rendelkezések megsértése esetén az állami kényszer ne lenne ott, mindössze csak egyfajta *ultima ratioként* tekint a közigazgatás a szankció alkalmazására.¹⁴ A közigazgatásban azonban ezt a hármas felosztást nem tudjuk megtalálni, tekintettel arra, hogy a diszpozitivitás nem jelenik meg a jogágban, tekintettel arra, hogy a normák döntő többsége kógens.¹⁵ Varga Zs. András is az önálló elemként tekint a szankcióra, hiszen a felosztása szerint a közigazgatási normáknak négy fajtája van, amelyek közül az egyik a szankcionáló.¹⁶

Az onerózus aktusok mellett léteznek még az ún. favorábilis aktusok, melyek nem negatív jogkövetkezményt állapítanak meg a jogalany számára (pl. építési engedély megadása).¹⁷ Véleményem megegyezik Nagy Mariannával, miszerint a szankció minden esetben onerózus aktus, amelynek célja a negatív jogkövetkezmény.¹⁸

Összességében Madarász szankciófogalmát tekintem kiindulópontnak. Ahhoz, hogy a szankció alaki követelményeknek megfeleljen, rendelkeznie kell a fentebb összefoglalt jellemzőkkel. Azonban álláspontom szerint a szankciót

¹² Az Alaptörvény C) cikk (3) bekezdése szerint a jogszabályok érvényre juttatása érdekében, az állam kényszer alkalmazására jogosult.

¹³ Alaptörvény XXVIII. cikk (7).

¹⁴ MADARÁSZ Tibor: Gondolatok az államigazgatási jogi normáról. *Jogtudományi Közlöny*, XXXI. évf., 1976/6. 303–309.

¹⁵ VARGA Zs. András: A közigazgatási jogi norma és a közigazgatási jogi szankció. In: KOLTAY András – GELLÉR Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog – Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*, Budapest, Ludovika, 2022. 589–591.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ÁRVA Zsuzsanna: XI. Fejezet In: ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – PRIBULA László – VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatási eljárások*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 166.

¹⁸ NAGY Marianna: A közigazgatási jogi szankciórendszer néhány elméleti és gyakorlati problémája. *Állam és Igazgatás*, 1996/1. 3.

önálló normának lehet és kell tekinteni a közigazgatási normák körében. Továbbá ismételten kiemelem, hogy a szankciónak természetéből fakadóan negatív jogkövetkezésmennyel kell járnia. Az egyes szankciófajtákat még olyan elhatárolás mellett is lehetetlen lenne felsorolni, mint ahogy a közigazgatási jogi jogsértéseket is.¹⁹

3. A magyar közigazgatási szankciórendszer jellegzetességei

A hatályos magyar jogrendszerben az objektív és a szubjektív felelősségen alapuló közigazgatási szankciórendszer egyaránt megtalálható. Jelenleg két törvény is foglalkozik a közigazgatási szankciókkal. Az egyik a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (a továbbiakban: Szabs. tv.), a másik a közigazgatási szabályszegések szankcióiról szóló 2017. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Szankció tv.). A Szankció tv. kizárólag az objektív alapú felelősség talaján áll, míg a Szabs. tv. a szubjektív alapú felelősségi rendszert alkalmazza.

Az 5/2017. (III. 10.) AB határozattal kötelezte az Alkotmánybíróság a jogalkotót, hogy az objektív felelősségi rendszerű bírságolásnál meghatározza az elévülési időt.²⁰ A jogalkotó kötelezettségének eleget téve végül nem csak az elévülési időt határozta meg, hanem az egész közigazgatásra kiterjedő keretszabályt alkotott meg a Szankció tv.-nyel. Ahogy azt Nyerges Éva kifejti, az európai államoktól eltérően Magyarországon a közigazgatási jogban az objektív alapú felelősség az irányadó, a szubjektív alapú felelősség mindössze csak a szabálysértési jogban jelenik meg.²¹ Előre vetítem, hogy a Szankció tv. megjelenésével egyértelmű tendencia mutatkozik arra, hogy a közigazgatási szankcionálás még inkább eltolódik az objektív jellegű szankciók felé.²²

Mindenekelőtt azonban fontos leszögezni, hogy még jelenleg sincs a közigazgatási jognak olyan mértékben kidolgozott felelősségelmélete.²³

¹⁹ Ld. 4.2. fejezet.

²⁰ 5/2017 (III. 10.) AB határozat, Indokolás [16].

²¹ NYERGES ÉVA: Az anyagi jogi bírság a közigazgatási szankciórendszerben. *Államtudomány Műhelytanulmányok*, 2016/11. 7–11.

²² ÁRVA Zsuzsanna: In memoriam szabálysértési jog. In: PERES Zsuzsanna – PÁL Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére*. Budapest, Ludovika, 2021. 21–23., 29–30.

²³ TAMÁS András: *A közigazgatási jog elmélete*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 347–352.

3.1. Szabálysértési törvény

A Szabs. tv. elfogadásával Nagy Marianna elmondta, hogy a szabálysértési jogban²⁴ a csekély súlyú bűncselekmények kerülnek büntetésre, amelyeknek társadalomra veszélyessége nem indokolja, hogy a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) büntesse azokat. Azonban azt is kifejti, hogy az új jogszabállyal az elzárás büntetést sokkal szélesebb körben lehet alkalmazni, mint előtte, és az elzárás, valamint a szabadságvesztés között a mértékben van csak különbség, a büntetés célja és minősége ugyanaz. A szerző érvel amellett, hogy ilyen változás mellett teljesen felesleges megkülönböztetni a büntetőjogot a szabálysértési jogtól, hivatkozva a Szabs. tv. 23. § (1) bekezdésére.²⁵

A Szabs. tv. kilépett a közigazgatási jellegéből, hiszen a preambulum szövege is egy kihágási kódexhez hasonlít. Emellett olyan, a büntetőjogban klasszikusan vett elvek jelentek meg, mint pl. az ártatlanság vélelme.²⁶ Elvi síkon ez a változás azt jelenti, hogy a közigazgatási szankciórendszer elkezdett kivonulni a szabálysértési jogból, kivéve azokat az eseteket, ahol a vétkességi felelősség fenntartása fontos.²⁷ Azonban azt is fontos látni, hogy a jelenkori jogirodalom büntetőjog-ellenes és közigazgatás-ellenes cselekmények között csak mennyiségi különbséget tesz, mára a minőségi különbségnek nincsen egyáltalán jelentősége.²⁸ Mára tagadhatatlanná vált az a tétel, hogy a társadalomra veszélyesség húzza meg a határvonalat a büntetőjog és szabálysértési jog között, azonban ezen kritérium önmagában nem elég ahhoz, hogy a kettő rendszer között valóban különbséget tegyünk.²⁹

Az is kijelenthető, hogy az igazgatásellenes jogsértések hiánya miatt a jelenlegi hatályos Szabs. tv. inkább tekinthető bagatell büntetőjognak, és olyan tevékenységéket szankcionál, amelynek a párja megtalálható a Btk.-ban, azonban a társadalomra veszélyessége olyan csekély, hogy nem ott kerülnek

²⁴ A mai magyar szabálysértési jogra egyes szerzők egyfajta „kis büntetőjogként” tekintenek.

²⁵ NAGY Marianna: Quo vadis Domine? *Jogtudományi Közöny*, 2012/5. 222–224.

²⁶ ÁRVA Zsuzsanna: A rend vagy a káosz joga? *Magyar Rendészet*, 2016/3. 26–27.

²⁷ VARGA Ádám: Lehet-e szabálysértés a gyorsajtás? – Adalékok a folyamatosan változó köz-igazgatási szankciórendszerhez. *Közjogi Szemle*, 2022/4. 40.

²⁸ KIS Norbert: „Megérett az idő arra, hogy a közigazgatási büntetőjogot megcsináljuk!” In: MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat, 2006. 291.

²⁹ VORONIUC i. m. 63.

szankcionálásra, emellett pedig alkalmazza is büntetőjogi szankciókat.³⁰ A szabálysértési jog jelenleg a büntetőjoghoz közelebb áll, azonban az eljárásjogot vizsgálva megállapítható, hogy az a közigazgatási joghoz tartozik.³¹ Azonban, ha az eljárások számából indulunk ki, akkor megállapítható az a tendencia, hogy évről-évre csökken a szabálysértési eljárások száma.³²

Ahogy Nagy Marianna sok helyen kifejtette, a szabálysértési jog egy közigazgatási jog és büntetőjog határán lévő jogterület, amelynek fő jellegzetességei alapján nem sorolható be egyik helyre sem biztosan.³³

Egyes szerzők véleménye szerint a büntetőjog és a közigazgatási büntetőjog közötti különbség abban áll, hogy míg a büntetőjog esetén az állam kizárólag törvényeken keresztül dönt egyes magatartásokat büntetni, valamint kizárólag bíróságok alkalmazhatják a büntetési tételeket, addig a közigazgatási büntetőjog esetén azonban ezen feltételek nem állnak fenn.³⁴ A Szabs. tv. rendelkezései értelmében azonban egyrészt megállapítható, hogy szabálysértési elzárást csak bíróság szabhat ki³⁵, továbbá minden pénzbírsággal büntetett szabálysértés átváltható elzárássá.³⁶ Ezzel a lépéssel egyértelművé tette a jogalkotó a szándékát, hogy a korábbiakkal ellentétben nem a pénzbírságot³⁷ tekinti elsődleges büntetési nemnek, hanem az elzárást.³⁸ Ezt összegezve feltehető a kérdés, hogy meddig lehet a szabálysértési jogot büntetőjogon kívüli jogterületnek tekinteni, ha már a saját szabályzásában is a büntetőjogi jogállami garanciákat érvényesíti. A kérdésre Árva Zsuzsanna is válaszol, aki kifejti, hogy a két jogterületet el kell határolni, hiszen a Szabs. tv. jogpolitikai célja egyértelműen az volt, hogy kriminális cselekmények kerüljenek szabályozásra.³⁹

³⁰ NAGY Marianna: A közigazgatás szankciórendszere. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2019. [41] <https://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatas-szankciorendszere>

³¹ VARGA Zs. (2022) i. m. 597–599.

³² ÁRVA Zsuzsanna: Közigazgatási szankcionálás veszélyhelyzetben. *Közigazgatás Tudomány*, 2021/1. 6–9.

³³ NAGY Marianna: X. fejezet – A közigazgatási jogi szankció. In: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog Általános Rész III*. Budapest, ELTE Eötvös, 2019. 449–452.

³⁴ ÁRVA (2016) i. m. 32–33.

³⁵ Szabs. tv. 9. § (1).

³⁶ Szabs. tv. 12. § (1).

³⁷ A pénzbírság elsődlegességét a jogszabály megtartja abban az esetben, ha önkormányzati rendelet állapít meg szabálysértést. A Szabs. tv. megjelenésével ez azonban elveszítette valódi tartalmát, ugyanis az önkormányzatok jogalkotását a szabálysértési jog területén a törvény szinte teljes mértékben megszüntette.

³⁸ ÁRVA (2016) i. m. 39.

³⁹ ÁRVA (2016) i. m. 35.

3.2. Szankció tv.

A Szankció tv. a fent kifejtettek szerint egy jogalkotási kötelezettség nyomán jött létre. A jogszabály megalkotásának szükségességét az is jelezte, hogy a közigazgatás *sui generis* szankciókkal rendelkezik már a jogterület fejlődésének köszönhetően.⁴⁰ A Szankció tv. alapja az objektív alapú felelősségi rendszer, ahol elsősorban a jogsértésnek a megszüntetésén, esetleg az okozott kár közvetlen vagy közvetett visszaállításán van a hangsúly.⁴¹ A hatályos jogszabályokban a közigazgatási bírságolás tekintetében az objektív szankciók kezdenek túlsúlyba kerülni, a tendencia egyértelművé a Szankció tv. megjelenésével vált.⁴²

A jogalkotó célja a Szankció tv. megalkotásával egy keretszabály létrehozása volt, amely hatálya kiterjed az egész közigazgatásra. A Szankció tv. hatálybalépését a jogalkotó sokáig halogatta, és még a hatálybalépés előtt módosított a szövegét (pl. az első változatában a jogszabályban szerepelt az óvadék mint szankció, ami egyfajta biztosíték lett volna, és hogyha az ügyfél jogsértést követ el, akkor az óvadék összegéből kerül ez levonásra⁴³).

A Szankció tv. 2. § (3) bekezdése sorolja fel a már említett fokozatosság elvére épülő szankciókat, amelyek a figyelmeztetés, a közigazgatási bírság, a tevékenységtől való eltiltás, valamint az elkobzás. A (4) bekezdés lehetőséget teremt arra, hogy törvény vagy eredeti jogalkotói hatáskörben kiadott kormányrendelet további szankciókat állapíthasson meg.

A szankciók hatékonysága kapcsán általánosságban megállapítható, hogy nem minden esetben érik el a céljukat.

A Szankció tv. a fokozatosság elvének köszönhetően egy rangsort is kialakított a szankciók tekintetében, hogy szabályszerűen mit kell alkalmazni az első, és a többszörös jogsértések következtében, azonban meghagyta a mérlegelési jogkört⁴⁴ a hatóság számára.⁴⁵ Emellett a maximálisan megállapítható bírság összegét is rendezi a törvény. Viszont a törvény eltérést enged törvénynek és

⁴⁰ NAGY Marianna: Dogmatikai alibi megoldások – a közigazgatási szankciós törvényről. *Jogtudományi Közlöny*, 2018/5. 252–253.

⁴¹ NAGY Marianna: A kihágástól a kihágásig In: HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter (szerk.): *Kodifikációs kölcsönhatások Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 3.

⁴² Ld. bővebben: VARGA Á. i. m. 39-41.

⁴³ Szankció tv. 7–8. § (hatályon kívül helyezve).

⁴⁴ Szankció tv. 10. § (1) bekezdés.

⁴⁵ LAMPÉRT Bernadett – Übelherné BERÉNYI Hajnalka: Szankciók alkalmazása mérlegelési jogkörben. *Közigazgatási Eljárási Jogi Közlemények*, 2022. Különszám, 31–33.

kormányrendeletnek, hiszen vannak olyan ágazatok, ahol akár a bírság összege akár a több milliárd forintot is elérheti (pl. versenyjogi ügyekben).⁴⁶

A szankciónak arányosnak kell lennie a jogsértés mértékével. Fontos lenne, hogy ez a kérdés is szabályozva legyen, hiszen az irreálisan magas közigazgatási bírságot a polgár nem fogja tudni kifizetni, ezzel pedig a szankció hatékonysága sérülhet.⁴⁷

A Szabs. tv. mellett a Szankció tv. is rendelkezik a *ne bis in idem*⁴⁸ elv megjelenéséről a közigazgatási bírság alkalmazása esetén.⁴⁹ Ahogy fent már említettem, a közigazgatási bírság nem azonos a szabálysértési pénzbírsággal. Erre a rendelkezésre azért is van szükség, mert a Szabs. tv. kimondja, hogy olyan jogsértés esetén, amelyet már közigazgatási eljárásban a hatóság bírság kiszabásával lezárta, szabálysértés nem állapítható meg.⁵⁰

A jogszabály egyik legnagyobb hiányossága, hogy elmulasztotta definiálni, hogy mi is az a közigazgatási szankció, azonban egy kísérlet megtalálható a törvényben. Nagy Marianna rámutat arra, hogy a jogalkotó szerint mi is a közigazgatási szankció, ez lényegében a tárgyi hatályból és a 2. § szakaszból állapítható meg. Azonban míg a preambulum szövegét kiterjesztően lehet értelmezni, addig a tárgyi hatály rögtön szűkíti a közigazgatási szankció fogalmát, mert csak az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) hatálya alá tartozó eljárásban kiszabott érdemi döntésekben megállapított szankciót tekinti közigazgatási szankciónak.⁵¹

A jogalkotó egy nyilvántartási rendszert⁵² is felállított. Azonban felmerül a kérdés, hogy a legenyhébb szankciónak a vezetésére megéri-e energiát fordítani, illetve, hogy ha az egyes ágazatok sem tudják a jogsértőket nyilvántartani, akkor egy központi nyilvántartásnak mennyi erőforrást kellene rászánni. Viszont nem ezzel van a legnagyobb probléma. Ugyanis a törvény felhatalmazást ad minden szankciót alkalmazó hatóság számára, hogy az ügyfél összes adatát megtekintse, amely ellentétes az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679

⁴⁶ TÓTH András: A magyar versenyügyek 2010–2020 közötti bírósági felülvizsgálatának tapasztalatai. *Iustum Aequum Salutare*, XVII. évf., 2021/4. 140–142.

⁴⁷ VINCZE Attila: Objektív felelősség és az arányosság elve – Az Európai Bíróság ítélete a C-210/10. sz. Urbán Márton kontra Vám- és Pénzügyőrség Észak-alföldi Regionális Parancsnoksága ügyében. *Európai Jog*, 2012/3. 38–41.

⁴⁸ Ezt az alapelvet az Alaptörvény is rögzíti a XXVIII. cikk (6) bekezdésében.

⁴⁹ Szankció tv. 5/A. §.

⁵⁰ Szabs. tv. 2. § (4) bekezdés.

⁵¹ NAGY M. (2018) i. m. 255.

⁵² A Szankció tv. 3–4. § szakasza szabályozza a kérdést.

rendeletével (a továbbiakban: GDPR), különös tekintettel a célhoz kötött adatfelhasználás követelményének.⁵³

Fontos látni, hogy jelenleg az objektív felelősségi alapú közigazgatási bírságolásnak nincsen meg a kellő dogmatikai megalapozottsága, amelyet a keret-törvényben lévő hiányosságok kiválóan megmutatnak. Hogy a Szabs. tv.-ben szabályozott szankciókat miért nem lehet közigazgatási szankciónak tekinteni, mi sem világítja meg jobban, hogy a szabálysértés nem az Ákr. hatálya alá tartozik. Márpedig, ha az nem tekinthető közigazgatási szankciónak, akkor egyértelművé válik, hogy a Szankció tv. hatálya terjed ki mindössze a közigazgatásra, nem pedig a kettő együtt. További bizonyíték erre, hogy a szankciók felsorolásánál elmulasztotta megemlíteni a jogalkotó, hogy a szabálysértést közigazgatási szankciónak tekintené.⁵⁴

4. Közigazgatási szankciórendszer továbbfejlesztésének lehetőségei

Egy jogállammal szemben elvárás, hogy a közigazgatási eljárás végén megszületett aktus megfeleljen minden törvényi követelménynek.⁵⁵ Fentebb már kifejtettem, hogy a hatályos jogszabályok inkoherenciája következtében kialakult hatalmas ellentmondások, amelyek a hatóságok számára sem előnyösek, de végső soron a jogalanyok számára sem, hiszen nem tudhatják, hogy mikor mi alapján vonják felelősségre. Nagy gondnak érzem továbbá, hogy a jogalkalmazó maga sincs minden esetben tisztában azzal, hogy pontosan milyen eljárás alapján állapíthat meg szankciót. A helyzet szinte kaotikussá vált, amelyet a jogalkotó jelenleg aligha kíván megoldani, hiszen nincsen napirenden ez a kérdés.

Annak érdekében, hogy ezen ellentmondhatók legyenek, szükséges lenne az erre vonatkozó társadalmi igény felmerülése, ugyanis ez tudna megfelelő hatást gyakorolni a jogalkotóra.

⁵³ NAGY M. (2018) i. m. 258.

⁵⁴ NAGY M. (2018) i. m. 255–257.

⁵⁵ BENCsik András: A közigazgatási jogorvoslatához való jog átalakulása – (szervezeti) reformok árnyékában In: PERES-PÁL (szerk.) i. m. 84–85.

4.1. A szabálysértési jog jövője

Véleményem a Szabs. tv.-nyel kapcsolatban megegyezik Nagy Mariannáéval, miszerint a preambulumban meghatározott cél, valamint a fogalmak használata is azt bizonyítja, hogy a szabálysértési jog ma már sokkal közelebb áll a büntetőjoghoz, mint a közigazgatási joghoz.⁵⁶ A jogalkotó célja kétségtelenül az volt, hogy a társadalomra veszélyességükben csekély mennyiségű cselekményeket megbüntesse, azonban az elmúlt évtizedek tapasztalatai miatt ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy a már megszokottá vált keretek között tartsa a szabálysértési jogot.

Legszükségesebb lépés az lenne, hogy a közigazgatásban egyértelműen megszűnjön a szubjektív és objektív alapú felelősségi rendszerek együttes alkalmazása ugyanazon jogsértésnél. A jelenlegi jogalkalmazásban a gyorsított esetben, ha az elkövető a közúti közlekedés szabályáról szóló 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendeletben (a továbbiakban: KRESZ) meghatározott maximális sebességet kis mértékben túllépi, akkor szabálysértési eljárás indul ellene, azonban, ha az elkövető a KRESZ-ben előírt maximális sebesség-korlátot jóval nagyobb mértékben lépi át⁵⁷, akkor közigazgatási bírság szabható ki ellene. Elméletben ennek a két szankciónak alkalmazása kizárja egymást, azonban a gyakorlat mást mutat.⁵⁸ A hatályos törvények értelmében ugyanis a Szabs. tv. csak abban az esetben zárja ki a pénzbírság alkalmazását, amennyiben az adott cselekményre vagy mulasztásra vonatkozóan közigazgatási bírság kiszabásának van helye⁵⁹, tehát amennyiben más szankció alkalmazását írja elő esetleg a jogszabály a hatóság számára, akkor amellet elvileg szabálysértés is megállapítható. Álláspontom szerint ebben az esetben a *ne bis in idem* elve sérülhet, mert a hatóság dönthet úgy, hogy más szabálysértési büntetést vagy intézkedést is megállapít a jogsértő személyére nézve.

Az eredményes változás csak úgy érhető el, hogyha a ma hatályban lévő Szabs. tv.-t teljesen átalakítja a jogalkotó. Petrik Ferenc gondolatával tudok

⁵⁶ NAGY M. (2012) i. m. 219–221.

⁵⁷ Erről a közigazgatási bírsággal sújtandó közlekedési szabályszegések köréről, az e tevékenységekre vonatkozó rendelkezések megsértése esetén kiszabható bírságok összegéről, felhasználásának rendjéről és az ellenőrzésben történő közreműködés feltételeiről szóló 410/2007. (XII. 29.) Korm. rendelet rendelkezik.

⁵⁸ Ld. bővebben: VARGA Á. i. m. 41–47.

⁵⁹ Szabs. tv. 2. § (4) bekezdés.

egyetérteni, aki lényegében azt hangsúlyozta, hogy a büntetőjogi trichotómiát vissza kell állítani.⁶⁰

Azonban a kettős szabályozás miatt sérül az Alaptörvényben lefektetett jogállamiság elve is⁶¹, hiszen egy jogállamban jogbiztonság van, amely alapján nem lehetne egy cselekményt kétféle módon is értékelni. Bár a Janus-arcúság az egész szabálysértési jogra jellemző, azonban ennek a feloldása mindenképp szükséges ahhoz, hogy a jogalanyok egy kiszámítható jogrendszernek a következményeivel tudjanak szembenézni.

4.2. A Szankció tv. fejlesztési lehetőségei

Egyetértek Árva Zsuzsannával abban, hogy a mai szabálysértési jog annyira elmozdult már a büntetőjog irányában, hogy kihágásként is lehet kezelni. Ennek következtében első javaslatom az, hogy ahol megjelenik a szubjektív elem, ott közigazgatási szankcionálás szóba se kerüljön. A Szabs. tv. azon tényállásait, amelyekben megjelenik a szubjektív tényező, azt a törvényben kell tartani, azonban azokat a rendelkezéseket, ahol az objektív alapú felelősségi rendszer miatti büntetés az észszerűbb, ki kell venni, és a Szankció tv.-ben., vagy egy külön jogszabályban kell szabályozni azokat.

Jelen körülmények között a Szankció tv. nem más, mint az elvesztegetett lehetőségek törvénye.⁶² Ahhoz, hogy erre ne így tekintsen a társadalom, szükséges a Szankció tv. jelenleg hatályos rendelkezéseit – ha nem is gyökeresen – átalakítani. A jogszabály létrehozásakor a jogalkotónak célja volt, hogy az egész közigazgatásra kiterjedő keretszabályt hozzon létre, amely nagy feladat, mert egy környezetvédelmi hatóság nem feltétlen azokkal az eszközökkel tud élni, mint például a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság.

Indokolt lenne a Szankció tv. olyan módosítása, amely egy a Btk. Általános Részéhez hasonló szabályozást tartalmazna, amely a legalapvetőbb jogintézményeket (pl. elévülés) tartalmazná, azonban a hatályos szövegezés mellett pontosabban fogalmazna, illetve bővítené azokat. Azonban azt is ki kell emelni, hogy arra nincs lehetőség, hogy az összes jogellenes cselekményt ebben a jogszabályban sorolja fel a jogalkotó, és szabályozza, ezzel megalkotva a közigazgatási Btk. Különös Részét. Egy ilyen lépéssel sarokba szorítaná magát

⁶⁰ PETRIK Ferenc: Felelősség a közigazgatási jogban. *Magyar Közigazgatás*, 2003/10. 582.

⁶¹ Alaptörvény B) cikk (1).

⁶² NAGY M. (2018) i. m. 259.

a jogalkotó. Persze itt nem arra utalok, hogy egyáltalán nem kell a jogsértő magatartásokat szabályozni, azonban lehetetlen feladat egy kódexbe sűríteni az összes közigazgatási ágazat által szankcionálandó cselekményeket. A külön ágazati jogszabályok lehetőséget biztosítanak a hatóságok számára, hogy ott gyűjtsék össze a jogsértő magatartásokat. Kiemelem, hogy már maga a Btk. sem mindig szabályozta az elkövetési magatartások teljes körét.⁶³

Mint már említettem, az objektív alapú szankciók nem veszik figyelembe az elkövető tudatállapotát. Azonban vannak olyan esetek, amelyek első látásra úgy tűnhetnek, hogy méltánylást érdemelnek. Gondolok itt arra az esetre, amikor az elkövető azért hajtja megengedettnél jóval gyorsabban, hogy a vajúdnő időben bevigye a kórházba, hogy ott megfelelő körülmények között tudja világra hozni gyermekét. Ennél az esetnél kétséget kizáróan megállapítható, hogy ez az érdek felülírja azt, amit a jogszabály büntetni rendel. Erre azért is van szükség, mert ilyenkor a társadalomra veszélyesség – amely a szankció alkalmazásának egyik központi eleme – nem is áll fenn. Habár a jogsértés valóban megtörtént, azonban a jogalkalmazó nem mehet el amellett a tény mellett sem, hogy miért is követte el az adott cselekményt a személyt. Az ilyen és ehhez hasonló cselekmények esetében javaslom, hogy a közigazgatás teljesen vonuljon ki, és hagyja, hogy a szubjektív alapú szankció érvényesüljön.

Az objektív szankció emellett alkalmas arra, hogy a jogi személyeket felelőségre vonja a jogalkalmazó. Álláspontom szerint a jogalkotó megfontolhatná, hogy a jelenleg uralkodó büntetőjog-centrikus szankcionálást a közigazgatási szankció felé mozdítsa el.

4.3. Az ‘alternatív szankció’ lehetősége

Nagy Marianna véleménye szerint a bírság szankció az egész jogágban domináns szerepet tölt be, amelynek gyökereit a büntetőjogban kell keresni. Javasolja egy újfajta szankció bevezetését, amelynek már az elnevezése is utal a két jogág közötti különbségre.⁶⁴

Ahhoz, hogy egy szankció jól tudjon működni, szükség van arra, hogy a joghátrány személyre szabott legyen. Azonban arra nincs lehetőség, hogy a jogalkotó az összes jogalanyra személyre szabott jogszabályokat hozzon.

⁶³ BELOVICS Ervin: XXX. Fejezet – A közbiztonság elleni bűncselekmények. In: BELOVICS Ervin (szerk.): *Büntetőjog II. – Különös Rész.* Budapest, HVG-ORAC, 2021. 571–573.

⁶⁴ NAGY M. (1996) i. m. 7–8.

Ahogy arra Rákosi Ferenc is felhívja a figyelmet, csak kivételes esetekben fordul elő, hogy egyéb szankciót alkalmazzon egy hatóság.⁶⁵ Habár a szerző által megfogalmazott tételmondat a valóságnak megfelel, mégis úgy érzem, hogy ezzel a lehetőséggel nem élve a közigazgatás egy olyan esélyt szalaszt el, amelynek hiányában valódi jogérvényesítésről nem beszélhetünk.

A közigazgatás szerteágazó, és az élet valamennyi területét szabályozni kívánja. Ugyanakkor kreatív is, amelyet álláspontom szerint a szankcionálással tud a leghatékonyabban kifejezni. A Szankció tv. 2. § (4) bekezdése kimondja, hogy törvény vagy eredeti jogalkotói hatáskörben kiadott kormányrendelet további szankciókat állapíthat meg. Én ezeknek a fontosságát kívánom hangsúlyozni.

A szankciónak többféle célja lehet. Ezt pedig az adott jogsértésre, és különös tekintetben pedig a jogsértőre egyéniesíteni kell. A legfőbb céllal szinte mindegyik szerző egyetért, mégpedig, hogy a jogérvényesítés a közigazgatás legfontosabb feladata. A büntetőjog a megtorló funkciót tekinti elsődlegesnek, és álláspontom szerint ezért nem állják meg a büntetőjogban alkalmazott szankciók a helyüket a közigazgatási jogsértés esetén.

Egy szankció alkalmazásánál a legfontosabb, hogy az elérje a célját.⁶⁶ Ennek okán az adott cselekményre kell szabni a szankciót. *De lege ferenda* javaslatom, hogy a Szankció tv. egy külön alpontot tartalmazzon, és vezesse be az alternatív szankció kifejezést. Erre azért van szükség, mert az hagyományos szankció kereteit túllépi. Alternatív szankció alatt olyan nem mindennapi értelemben vett szankciókat értek, amelyek nem a tipikusan vett eszközökkel operálnak, mégis elérik a kívánt a célt, azaz, hogy a jogalanyok kövessék és betartsák a jogot.

Az Ákr. 113. § (2) a) pontja értelmében a hatóság saját hatáskörében a döntését módosíthatja vagy visszavonhatja a hivatalból indult eljárásoknál. Ha ezt a passzust, illetve az általam bevezetni kívánt alternatív szankciót egy hatóság együttesen alkalmazza, akkor a közigazgatás a saját maga 'kreativitásán' keresztül is sokat tehet a jogkövető magatartás előmozdítása érdekében. Erre azért is van szükség, mert a szankció alkalmazása nem célja a közigazgatásnak, hanem csak eszköze, és ahhoz, hogy a közigazgatás a saját célját elérje – amely az önkéntes jogkövetés – nem szabad általánosítania. Fontos lenne belátni és el-

⁶⁵ Rákosi Ferenc: A szankciótörvényről – I. *Perfekt Szakmai Blog*, 2021. 01. 25. https://perfeks.blog.hu/2021/01/25/a_szankciotorvenyrol_i

⁶⁶ VARGA Zs. András: *A közigazgatás kontrolljának jogi eszközei*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 129–130.

érni, hogy a mára már uralkodóvá lett bírság⁶⁷ nem minden esetben váltja ki azt a jogérvényesítő funkciót, mint a megalkotásakor, azonban azt is ki kell emelni, hogy vannak olyan esetek, amikor továbbra is szükséges az alkalmazása.

A példa kedvéért megemlítem, hogy amennyiben a tulajdonos a személygépjárművet nem írhatja át időben a saját nevére, akkor jelenleg a hatóság már nem szabálysértési bírságot szabhat ki, hanem tulajdonképpen egy alternatív szankciót alkalmazva a gépjárművet a forgalomból kivonja,⁶⁸ azonban fenntart egy időkeretet, amelyen belül pótolható a mulasztás, melynek megvalósulása esetén visszavonja a döntését.⁶⁹ Felteszem a kérdést, hogy melyik döntésnek a hatékonysága nagyobb: egy bírságé vagy egy olyan helyzet előidézése, amelyet vélelmezhetően el akar kerülni a tulajdonos?

5. Összegzés

Összegezve kijelenthető, hogy kezdetben a büntetőjognak volt büntetőmonopóliuma a jogsértések tekintetében, azonban az idő múlásával más jogterületek is elkezdtek büntetni azt, aki a normákban foglaltakat megszegte. Mára már természetes, hogy szinte mindegyik jogterület szankciókat alkalmaz. Habár a magyar jogban csak a XX. században jelent meg az első objektív felelősségen alapuló szankció, mára már ez vált az uralkodó nézetté. Ennek következtében a közigazgatásról le kell választani a szubjektív felelősségi rendszert, és csak kizárólag az objektív alapút kell figyelembe venni. Madarász Tibor álláspontját osztom, miszerint a közigazgatási szankciónak főszabályként objektív alapú felelősségi rendszeren kell nyugodnia.⁷⁰ Nagy Marianna azon álláspontjával nem tudok egyetérteni, hogy egyes helyzetekben más jogágakban megismert felelősségi rendszerek alkalmazására szükség van a közigazgatási szankcionálás körében.

⁶⁷ A bírság tételes összege megtalálható a Szankció tv.-ben, valamint az ágazati jogszabályokban. Érdekes felvetés egyes szerzők részéről, hogy a kiszabott bírság a jogalany jövedelmével legyen arányos, ezzel is támogatva, hogy a különböző társadalmi rétegek ugyanolyan súlyúnak érezzék a realizált szankciót. Álláspontom szerint ez rossz megközelítés, mert amennyiben a jogalanyok megtudják, hogy van lehetőségük a lehetséges bírságuk csökkentésére, úgy még több jogsértést fognak elkövetni, ezzel a közigazgatást behajszolva egy olyan spirálba, amiből nehezen tudna szabadulni.

⁶⁸ A közúti közlekedési igazgatási feladatokról, a közúti közlekedési okmányok kiadásáról és visszavonásáról szóló 326/2011. (XII. 28.) Korm. rendelet 87. § (4) bek. a) pontja.

⁶⁹ Ld. hasonlóan: VARGA Á. i. m. 39.

⁷⁰ NAGY M. (2019) i. m. [42].

Ma már semmilyen szinten nem felel meg a szabálysértési jog az eredeti céljának. A közigazgatás az elmúlt években sokat változott, és ennek az egyik olvasata, hogy a szubjektív felelősség mellett dominánssá vált az objektív. Markáns véleményem, hogy a jelen közigazgatási fejlődést nem a jogsértések mennyisége vagy minősége szerint kell csoportosítani, hogy büntetőjoghoz vagy éppen közigazgatási joghoz tartoznak, hanem az alapján, hogy az adott cselekményt milyen felelősségi rendszer alapján kívánja a norma büntetni. Ez egy lehetőség az ellentmondások feloldására.

Érveltem amellelt, hogy a közigazgatás kreatív volta miatt lehetőség van arra, hogy olyan módszereket is alkalmazzon, amelyek a szankció köznapi használatában nem állják meg a helyüket. Erre azért van szükség, hogy a közigazgatás a szankcionálás következtében a jogkövetésre vegye rá a polgárokat. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a klasszikus szankciók nem alkalmazhatóak. Ilyen klasszikus szankció a bírság is, amelyet ennek következtében emelni is lehetne,⁷¹ hiszen ez kiegészítő lehetőség lenne a közigazgatás számára, és ezzel egy lépcsőzetesség kialakulna a rendszerben, amit a büntetőjoghoz hasonló nyilvántartásban tökéletesen lehetne vezetni.

A legnagyobb különbség a büntetőjog és a közigazgatási jog szankcionálásához való viszonyában abban rejlik, hogy míg a büntetőjog célként tekint a szankciókra (azaz a represszió az elsődleges funkciója), addig a közigazgatási jog kezében csak eszköz a szankcionálás. Ennek következtében ezt az eszközt úgy kell hasznosítani, hogy az az egyénre olyan hatást tudjon gyakorolni, hogy a jövőben önmagától kövesse a jogot. Ez megvalósulhat a klasszikusan vett szankciókkal, de véleményem szerint a jövő az alternatív szankcionálásban rejlik.

Azért, hogy a közigazgatás a közösségért tudjon a továbbiakban is működni, szükség van arra, hogy a jogállamiság ne sérüljön, a jogbiztonság megmaradjon, és a jogalanyok számára a közigazgatás gyakorlata kiismerhető legyen. Szem előtt kell tartani a legfontosabb célt, mégpedig a normák betartását és a társadalmi rend biztosítását.

⁷¹ Erre láthatunk ma is példát. Ld. Magyarország 2024. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló 2023. évi LIII. törvény.

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG MINT A TRANSHUMANIZMUS NEURALGIKUS PONTJA*

DUDÁS Márk

„Nos a humanizmuson való felülemelkedés pedig csak akkor jár sikerrel, ha felmutatjuk az emberi létezés transzcendentalitását. [...] Vagy Isten képmásaként értelmezi az ember önmagát – vagy saját maga torzképévé lesz.”¹

1. Bevezetés

A transzhumanizmus egyre széleskörűbbé válása számos etikai problémát felvet a poszthumán szempontból indokoltnak vélt, de természetjogilag helytelen beavatkozások miatt. A dolgozat a posztmodern és transzhumanista jelenség okait és tüneteit elemzi, és bemutatja, hogy miért nem egyeztethető össze a transzhumanizmus az emberi méltósággal. Az emberi méltóság olyan belső lényegből fakad ugyanis, amelyet a transzhumanizmus sajátos utilitarizmusával nem tud érzékelni.

A dolgozat a transzhumanizmus és az emberi méltóság kapcsolatában elsősorban azt vizsgálja, hogy ebben a viszonyrendszerben miként sérül az emberi méltóság. A kutatás arra keresi a választ, hogy a transzhumanizmus retorikája miért nem tud mit kezdeni az emberi méltósággal és annak létét milyen utilitarista módon kendőzi el. A tanulmány azt kutatja, hogy a transzhumanizmus miként sérti az emberi méltóságot nem csupán beavatkozásaival, hanem azzal

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Viktor E. FRANKL: *A szenvedő ember. Patodicea-kísérlet*. Budapest, Jel, 2012. 151–152.

is, amilyen közeget beavatkozásai révén teremt. A transzhumanizmus kritikáját így olyan oldalról közelíti meg a dolgozat, hogy az emberi méltóság miként sérül azokban a folyamatokban, amelyekhez a posztmodern ember szépen lassan hozzászokik. Erkölcsi és jogi kötelezettség azoknak a területeknek a megvizsgálása, ahol ilyenfajta jogsérelem áll elő, nem csupán a jelen, hanem a jövő generációinak védelme érdekében.

2. A transzhumanista beavatkozások

Aldous Huxley korszakos jelentőségű regénye, a *Szép új világ*, az orwelli *1984* mellett a világirodalom legismertebb disztópiája. A mesterséges méhekben nevelkedő emberek, az eugenika, az embriók génebérszete és így az emberek predesztinált kasztokba sorolása már Huxley 1931-es regényében is a poszthumán jövő képét vetítették előre. Huxley disztópiája a 2500-as években játszódik, a regény poszthumanista jellegzetességeinek jó része azonban már napjainkban is létező jelenségnek mondható. A *soma* nevezetű tudatmódosító szernek köszönhetően a regény szereplői egyfajta mesterséges boldogságban élnek mindennapjaikat.² Konstans anesztéziának vetik magukat alá, és így nem nyílik fel a szemük koruk romlottságára és az emberi méltóság sérülésének alapvető jelenségeire.

Az elmúlt húsz évben egyre több olyan technológia jelent meg világunkban, melyek nem csupán Huxley Szép új világának keletkezésekor, hanem pár évtizeddel ezelőtt is csak a tudományos-fantasztikus irodalom köréből voltak ismerhetőek. A transzhumanizmus fogalmát először Julian Huxley, Aldous Huxley bátyja használta.³ Julian Huxley a második világháború után megalakuló UNESCO első főigazgatója volt, és szekuláris humanizmusán keresztül az UNESCO és saját feladatát az emberi nem felemelésében és uniformizálásában látta. A második világháborút követő szellemi közeg sajátosságát mutatja a világégés után megalakuló ENSZ szervezetek sokszínűsége. Amíg Julian Huxley utilitarista felfogása mentén alakult az UNESCO arculata, addig Jacques Maritain természetjogi gondolkodása formálta az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Amíg Maritain perszonalizmusa az ember természetes jogainak felismerésére irányult, addig Huxley munkássága a

² Aldous HUXLEY: *Brave New World*. New York, Harper&Row, 1946. 66–67.

³ Julian HUXLEY: Transhumanism. *Journal of Humanistic Psychology*, vol. 8. (1968) 73–76.

transzhumanizmus kibontakozását segítette elő, mely napjainkra már népszerű tudományos ideológiává vált.

A transzhumanisták ki akarják vonni az emberi életet az evolúció kiszámíthatatlan folyamatai alól, nem akarják azt, hogy az élet evolúciótól függjön.⁴ Céljuk az emberi élet mesterséges javítása, csakhogy egy olyan pontig, amikor az emberből már elveszik minden emberi, teste csupán a technológiát szolgálja. Az 1980-as években szárnyát bontogató transzhumanista mozgalom mára az emberi méltóságot egyre jobban fenyegető valósággá változott. A transzhumanista ideológia utilitarista életszemlélete első megközelítésre kecsegtetőnek hathat, azonban a határok nélküli emberi fejlesztés súlyos következményekkel jár az ember életére és méltóságára nézve.

3. A transzhumanista beavatkozások jellegzetességei

A transzhumanizmus gondolatát a kortárs és népszerű társadalomtudományi irodalom keretein belül Yuval Noah Harari révén ismerhetik a legtöbben. Harari szerint a természetes kiválasztódás alól az emberek három fő módon vonhatják ki magukat: biológiai, azaz szerves beavatkozásokkal, kibernetikus organizmusokra⁵ vonatkozó beavatkozásokkal, és a nem organikus, azaz szervetlen beavatkozásokkal.⁶

A biológiai beavatkozásokra Harari szerint azért van szükség, mert az emberi evolúció rengeteg időt vesz igénybe. Következésképpen a *Homo sapiens* mint faj – és ennek alfajaként a *Homo sapiens sapiens* – nem tekinthető az utolsó emberi fajnak. Tekintve, hogy a biológiai beavatkozásokra többé-kevésbé adott az infrastruktúra, a transzhumanizmus végre fogja hajtani mesterségesen azokat a beavatkozásokat, amelyeket az evolúció vagy lassan, vagy sehogyan nem tenne meg. Harari példája szerint amekkora különbség volt fejlődésben a *Homo erectus*, azaz felegyenesedő ember és mai ember között, akkora különbség lehet a mai ember és a transzhumán szubjektum között.⁷ Amit az evolúció

⁴ Francis FUKUYAMA: Transhumanism. *Foreign Policy*, no. 144. (2004) 42.

⁵ A kibernetikus organizmusokra vonatkozó beavatkozások – közismertebb néven kiborg beavatkozások – félig szerves, félig szervetlen beavatkozások. Egy kiborg esetén egyszerre alkalmaznak géntechnológiát és szoftveres technológiát.

⁶ Yuval Noah HARARI: *Sapiens. A Brief History of Humankind*. New York, HarperCollins, 2015. 399.

⁷ Yuval Noah HARARI: *Homo Deus. A Brief History of Tomorrow*. New York, HarperCollins, 2017. 29.

másfélmillió év alatt hajtott végre, azt a transzhumanizmus legfeljebb 50 év távlatában megvalósíthatónak véli. Ehhez az evolúciós ugráshoz nincs másra szükség, mint az emberi test nyersanyagként történő alkalmazására, illetve ezt követően az emberi genetikai kód, a biokémiai folyamatok és az agyműködés mesterséges megváltoztatására.⁸

A kiborg beavatkozások túlmutatnak a pusztán biológiai beavatkozásokon. Ebben az esetben nem csupán szerves elemeket, hanem az emberi test biológiai folyamatainak túlmutató implantátumokat alkalmaznak. Mesterséges szervek, kezek, érzékszervek sora tartozik ezekhez a beavatkozásokhoz. A kiborg technológia terrénumába tartozik a nanotechnológia alkalmazása is. A nanorobotok a véráramba kerülve belülről tudnak az immunrendszer hibáit kiküszöbölni,⁹ a betegség nyújtotta veszélyeket detektálni, illetve trombózisok, infarktusok elkerülésében is korszakos jelentőségük volna. A kiborg így egyfajta Leviatánként működhet, és a nanotechnológia révén mindig képes magát újratehermenteni. Testének folyamatos megújulásával halhatatlanná válik, ha pedig neurológiai zavarok lépnek fel nála, akkor a mesterséges intelligencia révén képes magát újjáalkotni, akár neurális hálók, akár egy biztonsági mentés segítségével.¹⁰ A kiborg egyúttal nem értelmezhető már emberi személyként, mert nem csupán szellemi, de biológiai egysége is megbomlik.

A kiborg képes úgy is létezni, hogy testrészei különböző helyszíneken vannak szétszórva a bolygón, adott esetben így több szeme és füle is lehet, mint kettő. A kiborg számtalan érzékszervvel rendelkezhet, mert testi és szellemi működésének nem kell beleágyazódnia a normális biológiai működésbe. Harari példája szerint egy telemedicinális orvoslással foglalkozó kiborg egyszerre műthet Tokióban, Chicagóban és a Marson, anélkül, hogy elhagyná stockholmi irodáját.¹¹ A kiborg így nem csupán az emberi lelkét és szellemét veszíti el, hanem az emberi testi dimenzióit is teljes mértékben meghaladja, így pedig minden tekintetben transzhumán.

Az állatkísérletek területén az észak-karolinai Duke Egyetemen történtek még hasonló kibernetikai törekvések, melyekben rézuszmakákókat alkalmaztak. A majmok agyába elektródákat ültettek, és így voltak képesek mesterséges végtagokat mozgatni. Amíg az egyik majom a két kezével a testét vakarta a laborban és a harmadik műkézzel banánt lopott New Yorkban, addig a másik

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Jacob Boss: A fém és az élő test harmóniája: a kibernetikus jövő In: Christopher HRYNKOW (szerk.): *Gondolatok a transzhumanizmusról*. Budapest, Pallas Athéné, 2022. 186.

¹¹ HARARI (2017) i. m. 30.

Kyotóban mozgatott a gondolatai segítségével nála hússzor nehezebb mülábat.¹² Mindez 2008-ban történt, azóta pedig végtagsérülést szenvedett emberek is kaptak hasonló vezérlésű művégtagokat.

Jacob Boss álláspontja szerint a kiborgok léte arra irányítja az emberek figyelmét, hogy a transzhumanizmus az ember vágyaira képes reagálni, hiszen a kiborgok elérhetik a legjobb potenciális énjüket.¹³ A posztmodern társadalom azonban az egyének vágyait akarja kiaknázni annak érdekében, hogy a teljesítményszubjektumok minél inkább termelékenyek legyenek. A vágyak ilyesfajta kiaknázása elsősorban a nagy multinacionális cégek gyakorlatában tükröződik. 2015-ben a stockholmi *Epicenter high-tech* munkahelyen több száz munkásnak a kezébe ültettek olyan mikrochipet, melynek a segítségével a dolgozók képesek ajtókat nyitni és fénymásolni egy puszta kézlegyintéssel.¹⁴ A reformmunkahelyen olyan emberek dolgoznak, akik nyitottak és vágynak az innovációra, így könnyen rá lehetett venni őket erre a transzhumanista projektre. A beavatkozás pedig lehetővé tette, hogy ne kelljen folyamatosan PIN kódokkal, illetve a mágneskártyák előkeresésével bajlódni, így a munkahelyen belüli produktivitás is magasabb szintre emelkedett. A posztmodern szemléletmód minden tekintetben előtérbe helyezi a produktivitást, de a mellékhatásokat nem mérlegeli.

Amíg a kiborg beavatkozások még nyersanyagként tekintenek az emberi testre, a szerves beavatkozások még ennél jobban is elrugaszkodnak a humánumtól. A szerves beavatkozások teljes mértékben mellőzik az emberi biológia szükségességeit és törvényeit, nem organikusak. Teljes mértékben mesterségesek, így nem csupán hardverek, hanem elsősorban szoftverek. A szerves beavatkozások elsősorban a mesterséges intelligencián keresztül történnek, hiszen a gépi tanulás révén a mesterséges intelligencia önálló entitássá válhat. Harari a mesterséges intelligenciát élőlénynek tekinti, mivel az evolúciós folyamat része.¹⁵ A transzhumanizmus legszélsőségesebb esetében nem az ember kívánja már a beavatkozást, hanem a mesterséges intelligencia költözik az emberbe. Az emberi test csupán esztétikai korpusza volna a mesterséges elmének a transzhumanizmus ezen irányzata szerint.

Áttekintve Harari három legfőbb koncepcióját a transzhumanista beavatkozások tekintetében, meg kell vizsgálni, hogy ezeket evolúciós tekintetben mi segíti elő. A transzhumanizmus gondolatát támasztja alá a technológiai

¹² HARARI (2015) i. m. 407.

¹³ BOSS i. m. 187.

¹⁴ HARARI (2017) i. m. 30.

¹⁵ HARARI (2015) i. m. 408.

szingularitás fogalma, mely szerint a technológiai fejlődés egyre gyorsabbá fog válni.¹⁶ A felgyorsulás paradigmaváltások egyre gyorsabb egymásutánját fogja eredményezni, az egyre gyakoribb paradigmaváltások pedig egyre gyakoribb evolúciós lépcsőfokot jelentenek.¹⁷ A paradigmaváltásokat ugyanis nem mindenki fogja túlélni, egyrészt képességeiből, másrészt érdekeiből fakadóan. A posztmodern világ mindenhez alkalmazkodó, termelékeny teljesítményszubjektumokat akar. A posztmodern világ szemében erre a transzhuman lény a legalkalmasabb, hiszen már nincsen benne semmi emberi negativitás.

Ray Kurzweil, a Massachusetts Institute of Technology érdekeltségéhez kötődő transzhumanista feltaláló és jövőkutató szerint az emberek a mesterséges intelligenciával fognak összeolvadni. Ezt elsősorban azzal indokolja, hogy az okostelefonok elengedhetetlen részei az életünknek, és azok is mesterséges intelligenciával bírnak. Ebből egyből arra következtet, hogy a mesterséges intelligencia agybővítő hatást gyakorol az emberek életére.¹⁸ Kurzweil szerint a transzhumanizmus nem más, mint az ember saját határainknak a kitolása, szélesítése.¹⁹

Francis Fukuyama arra világít rá poszthumanizmus kritikájában, hogy a mesterséges intelligencia ilyen szintű alkalmazása – melyre Kurzweil mint fejlesztési lehetőségre tekint – azért problematikus, mert szabályozása bizonytalan. Bizonytalan abban a tekintetben, hogy a jogalkotó egy sajátos mérlegelési helyzetbe kerül, melynek egyik oldalán az utilitarista megközelítésmód, másik oldalán pedig az emberi méltóság áll. A mesterséges intelligencia éppen azért okoz szabályozási problémákat, mert rendkívül volatilis és képes önmagán változtatni.²⁰ Fukuyama ezért azzal érvel, hogy a jogalkotó hiába hoz megfelelő jogszabályokat a mesterséges intelligencia szabályozásával kapcsolatban, az alapvető kérdés az, hogy lehet-e egyáltalán szabályozni a mesterséges intelligenciát.²¹ A mesterséges intelligencia tekintetében hiányzik a felrőhatóság,

¹⁶ Ray KURZWEIL: *The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology*. New York, Viking, 2005. 9.

¹⁷ Thomas S. KUHN: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, The University of Chicago Press, 1970. 172–173.

¹⁸ Ld. KURZWEIL (2005) i. m. 20–21.

¹⁹ Ray KURZWEIL: Genetikai örökségünk béklyójának lerázása. In: HRYNKOW (szerk.) i. m. 22.

²⁰ A mesterséges intelligenciának kifejezetten ezen terepébe tartozik a neurális hálózatok köre, melyek gépi tanulás segítségével önállóan képesek fejlődni. Fejlődésük olyan irányt vehet, melyet eredetileg nem programoztak beléjük. A neurális hálózatok neve az emberi agy neuronjain alapszik, mert programozási nyelve, működési módja hasonló struktúrával bír, mint az emberi agy.

²¹ Francis FUKUYAMA: *Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution*. London, Profile Books, 2003. 187.

együttal a felelősségre vonhatóság is. Így nem csupán a diszpozíciók, hanem a szankciók tekintetében is problémát okoz a mesterséges intelligencia önmagában való funkcionálása.

4. A transzhumanista beavatkozások és a jog

A transzhumanista hozzáállás az alapjogokhoz nem csupán pozitivistá logikát követ, hanem rendkívül progresszív is. A jogok célja nem abban áll, hogy a személyt védjék, hanem az ember fejlesztését, termelékenyebbé tételét szolgálják.²² A transzhumanizmus így legitimnek tekinti mindazokat a mesterséges beavatkozásokat, amelyek az embert fejlesztik. Mivel a fejlesztés mindenáron kívánatos esemény, ezért a transzhumanizmus utilitarista logikájában a cél szentesíti az eszközt. A transzhumanizmus e tekintetben nem tudja megfelelő keretek között értelmezni az emberi méltóság fogalmát sem, a méltósághoz is kvantifikáló módon áll hozzá. Nincsen figyelemmel annak sérüléseire és alapvetően mértéket is téveszt. A transzhumanizmus ugyanis azt is állítja, hogy genetikailag megmásvított és fejlesztett emberek morálisan is magasabb szinten állnak más embereknél, hiszen ők jobbak, hatékonyabbak, fejlettebbek. A transzhumanizmus szemében a méltóság nem az emberi természetből fakadó sérthetetlen lényeg, hanem hatalom. Ez az emberi méltóság kiforgatása, mert nem az emberre mint védendő értékre, hanem a méltóságra mint a felsőbbrendűség fegyverére tekint. A transzhumanizmus tagadja az emberi méltóság természetjogi vonatkozását.²³

A transzhumanista beavatkozások egyik legújkeletűbb, ugyanakkor társadalmi perspektívákat tekintve talán a legveszélyesebb módja az eugenika egyik posztmodern változata, a géntechnológia.²⁴ Az eugenika – vagy eugenetika – egy faj képességeinek a mesterséges javítására törekszik. Mindezt úgy akarja elérni, hogy a természetes kiválasztódás mellett olyan eszközöket implementál az egyedfejlődésbe, ami mesterséges kiválasztódást is előidéz.²⁵

Az eugenika posztmodern megjelenése legmarkánsabban a géntechnológián keresztül jelenik meg. A génszélesztés lehetővé teszi, hogy az adott személy

²² Vö. Grégor PUPPINCK: *Embertelen jogok*. Budapest, MCC, 2021. 298.

²³ FUKUYAMA (2003) i. m. 160.

²⁴ Jóllehet az emberi méltóságot súlyosan sértik, illetve kifejezetten posztmodern jelenségnek mondhatóak, a dolgozat nem tér ki külön az abortusz, az eutanázia, a nemváltás és további transzhumanizmushoz kötődő beavatkozások részletes kifejtésére.

²⁵ PUPPINCK (2021) i. m. 211.

szerves beavatkozásokon keresztül fejlettebb legyen. Az 1990-es és 2000-es évek Humángenom-projektje sikeresen feltárta az emberi genomot, ez pedig egy szükséges lépés volt a génszézés, DNS másolás és klónozás továbbfejlesztése tekintetében.²⁶ A hosszas génszekvenálási tevékenység az emberi genetikai kódok megértéséhez vezetett. A génszekvenálást számos morálisan helyes beavatkozás esetén lehet alkalmazni, például daganatok vizsgálatakor és gyógyításakor.

A genetikai nóvum ugyanakkor olyan posztmodern jelenségek kialakulását is elősegítette, mint a géntechnológiával módosított magzatok, ún. *designer babyk* világra hozatala. A géntechnológián keresztül a születendő gyermekeknek előre meg lehet határozni az arcberendezését, hajszínét, szemszínét, intelligenciáját, állóképességét, nemét: magyarán szinte minden emberi tulajdonságát.²⁷ Az ilyesfajta beavatkozások három különböző szempontból is sértik az emberi méltóságot. Sérti annak a méltóságát, akin elvégzik a beavatkozást, hiszen saját személyiségéhez tapadó tulajdonságaitól fosztják meg, mégpedig a legkiszolgáltatottabb állapotában. A magzat embrió stádiumában ugyanúgy emberi személy és korlátozhatatlan alapjogának megsértésekor semmiféle módon nem tud védekezni. Alapvető tulajdonságainak átírása nem csupán utilitarista vonások szerint történhet, hogy minél termelékenyebb ember jöjjön világra, hanem a szülői önkény bír ebben az esetben a legnagyobb jelentőséggel. Ha a szülő más nemű gyermeket akar, mint amilyenek a magzat már a diagnosztika alapján mondható, akkor az a gyermek identitásában beláthatatlan károkat okozhat. A születendő gyermek méltósága így abban is korlátozódik, hogy elveszíti a legközelebbi kapcsolódását szüleivel, mert a közös gének családi láncolata indokolatlanul változik. A mesterséges megtermékenyítés azon koncepciója szerint, melyben idegen férfi spermiumát alkalmazzák, a gyermek szintén elszakításra kerül biológiai apjától és attól szenvedhet, hogy rájőjön, ki is a vér szerinti apja.

Sérül az apa és az anya emberi méltósága a géntechnológia alkalmazásakor. Genetikai kapcsolatuk megváltozik gyermekükkel, a lehetőségek kihasználásában a transzhumanista projekt alanyai lesznek a jelenben, a jövőt tekintve viszont megszakadhat az a meghatározott genetikai folytonosság, amelyet kettejük élete alkotott. Egy klónozott gyermek esetén szintén megszakad ez a folytonosság.²⁸

²⁶ FUKUYAMA (2003) i. m. 73.

²⁷ Uo. 77.

²⁸ Vö. uo. 207.

Közvetetten sérül azoknak az embereknek az emberi méltósága is, akik nem vesznek részt transzhumanista beavatkozásokban, azonban hátrányos megkülönböztetésbe kerülnek emiatt. A transzhumanizmus retorikája a haszonelvűséget hirdeti, így aki a mesterséges fejlesztésben kevésbé vette ki a részét, rosszabb termelékenységi mutatókkal bírhat. Az ilyen emberekkel szemben természetellenes összehasonlítási alapot támasztanak, amelynek nem csupán nem is tudnak, hanem lelkiismereti szabadságukból kifolyólag nem is akarnak megfelelni. A transzhumanisztikus beavatkozások így nem a magánügyek, hanem a közügyek szférájába tartoznak etikai terheltségükből eredendően.

A transzhumanizmus alapvető problémája, hogy a technológia segítségével eddig nem látott emberi beavatkozásokra kerül sor. Ez olyan vágyakat ébreszt egyes emberekben, hogy mindenképpen éljenek a technika adta lehetőségekkel, így a beavatkozásokra nem mint mérnök- és orvostudományi lehetőségekre, hanem mint alapvető jogra tekintenek.²⁹ Az emberi jogok technológiához kötése az emberi jogok átalakulását, és így az emberi méltóság deformálódását is jelenti. A technológia – amihez ettől függetlenül nem fog mindenki hozzáférni – egy kollektív vágyalom eszközé válik. A technológiai lehetőségekhez fogják kötni az emberek saját méltóságukat, így feloldódik az emberi méltóság egyfajta kollektív öntudatban.³⁰ Az emberi méltóság perszonalista jellege a posztmodern korban utilitarista társadalmi hasznossággá alakul.

5. A transzhumanizmus a modern és posztmodern tükrében

A transzhumanizmus és az emberi méltóság összeférhetetlenségének feltárásához hozzásegít a transzhumanizmus rendszertani szemléletű elhelyezése. A transzhumanizmus a poszthumanizmus egyik irányzata, a poszthumanizmus pedig a posztmodern egyik ideológiája. Az emberi méltósághoz való viszony e három rétegen keresztül vizsgálendő. A transzhumanizmus koncepciójának megértését segíti elő Byung-Chul Han filozófiájának elemzése a posztmodern életmód tüneteinek tükrében.

²⁹ PUPPINCK (2021) i. m. 221.

³⁰ Uo. 228.

5.1. Az önkizsákmányolás

Han munkásságának korpuszát esszégyűjteményei adják, az emberi méltóság tükrében különösen is releváns *A kiégés társadalma* című műve. Han a kiégés és önkizsákmányolás posztmodern jellegét Agambenen, Foucaulton, Walter Benjaminon, Nietzsche-n, Kerényi Károlyon és Gadameren keresztül bizonyítja. Han munkásságának alapját képezi annak a paradigmaváltásnak a bemutatása, mely szerint a modern a negativitás társadalma volt, a posztmodern ezzel szemben a pozitivitás társadalma. A XX. század első kétharmada egyfajta fegyelmező társadalom léteiről tett tanúbizonyságot. Az ilyen társadalomban kötelességek, szabályzatok és büntetések uralkodnak. A posztmodern ezzel szemben a korlátlan lehetőségek, az önmegvalósítás és a sugárzó pozitivitás korszaka. A *sollen* társadalmából a *können* társadalmába léptünk át. Han arra hívja fel műveiben a figyelmet, hogy milyen veszélyei vannak a posztmodernnek. A posztmodern elsőre jóval csábítóbbnak hathat a modern fegyelmező társadalmánál, valójában viszont a posztmodern sokkal több veszélyt rejteget magában.

Az emberi méltóság tükrében a posztmodern önkizsákmányolás kérdésköre jelent széleskörű kortárs problémát. A modern fegyelmező társadalomban az emberek egymást zsákmányolták ki. A posztmodern lehetőségek társadalmában az emberek önmagukat zsákmányolják ki a folyamatos megfeleléskényszer és pozitivitás miatt. Az önkizsákmányolás kettős természetű. Egyszerre észrevehetetlen, és egyszerre harsogóan transzparens. A teljesítményszubjektum egyszerre *dominus* és *servus*. Egyszerre saját életének ura és szolgálja. Saját maga dönt kizsákmányolásának módjáról. Ha nem vigyáz, észrevétlenül kiegészi önmagát, sorsa elkerülhetetlenül egy teljesítményspirálba gabalyodik bele. A lehetőségek között őrlődő teljesítményszubjektum a folyamatos pozitív ingerek közepette újabb és újabb feladatot vállal el, míg össze nem roskad alattuk.

A posztmodern felfogás sajátossága az életre mint projektre való hivatkozás. A konstans projektorientáltság azonban kiöli a lelket a teljesítményszubjektumból. Folyamatosan sikeresen akar feladatokat elvégezni, ahelyett, hogy létének értelmével, céljával és méltóságával foglalkozna. A posztmodern projektszemlélet egyúttal azt is meggátolja, hogy a teljesítményszubjektum szolgálatként tekintsen a vállalt feladatokra. A projekt csak sikerességben gondolkodik, és amint véget ért az egyik projekt, már kezdődik is a másik. Az emberi méltóság nem egyeztethető össze a projektalapú gondolkodással és életfelfogással, mert

az emberi méltóság több megoldandó feladatok sorozatánál.³¹ Az emberi méltóságot nem a hasznosság, hanem az emberben gyökeredző belső lényeg adja.

5.2. A *multitasking* és az *enhancement*

Han több helyen is felhívja a figyelmet a *multitasking* neurológiai hátterére. A posztmodern pszichológia tekintetében a *multitasking* a hatékonyság – divatosan produktivitás³² – fokozója, a változatosság megtapasztalásának eszköze. Valójában a *multitasking* a lehetőségek dömpingjét akarja kiaknázni. A *multitasking* a vadon élő állat figyelmi technikája. Ez teszi lehetővé, hogy másokat távol tartson az élelemtől, figyeljen táplálkozás közben a párjára is, illetve maga az élelmet kereső állat se váljék prédává.³³ A *multitasking* széles sávú, de szétszórt, egyfajta hiperfigyelmet igényel.³⁴ A *multitasking* ugyanis nem annak a képessége, hogy valaki szimultán több dologra tudjon figyelni, hanem annak, hogy valaki a figyelem célpontját tudja nagyon gyorsan váltogatni. A figyelem középpontjának ilyenfajta hiperaktív váltogatása az idegrendszer túlterheléséhez és kiegészéshez vezet. A *multitasking* így csupán felületes, és ebből kifolyólag csak látszólag hatékony.

A transzhumanizmus nem másra törekszik, mint a posztmodern immanens hibáinak egyfajta mesterséges kiküszöbölésére. A *multitasking* hatékonyságot céloz, de erre a létformára az ember mégsem képes hatékonyan reagálni. Ennek következményeként egyesek mesterséges beavatkozással – chip beültetésével, bionikai, illetve szoftveres megoldással – akarják a fals koncepciót továbbfejleszteni. Az *enhancement*,³⁵ azaz a mesterséges teljesítményfokozás a

³¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy akik életükre projektként tekintenek, nekik ne lenne ugyanolyan teljes az emberi méltóságuk.

³² A produktivitás mint gazdasági fogalom összemosódott az egyének életével, munkájával. A posztmodern sajátos jelensége, hogy az emberekre is miniatűr gazdaságként tekintenek, az emberi erőforrást az egyén termelőképesége határozza meg. A fontos életesemények, feladatok projektekké válnak, az emberi élet jelentős momentumai uniformizált sablonokká silányodnak. Gazdasági, egészen pontosan monetáris politikai értelemben a produktivitásnak a GDP tekintetében meghatározó ereje van, azonban a fogalmat az emberi életre vetíteni *ceteris paribus* nem lehet.

³³ Byung-Chul HAN: *A kiegész társadalma*. Budapest, Typotex, 2020. 28–29.

³⁴ Uo. 30.

³⁵ Az *enhancement* olyan mesterséges teljesítményfokozás, amely több szinten is megjelenik a posztmodern életfelfogásban. Kezdve a teljesítményfokozás pszichológiai és *mindset* módszereitől a test és elme mesterséges úton való fejlesztéséig. Az *enhancement* lényegében az ember pszichés és testi robotizálása, átprogramozása.

tudattartalmak, a fókusz és az idegrendszer torzulását eredményezi. A produktívitás jegyében feláldozzák az ember természetességét, méltóságát. Az emberi természet azonban mást diktál, az ember – test, lélek és elme egyaránt – nem termelékenységre, hanem termékenységre hivatott.

5.3. A digitális panoptikum

Han Az ellenőrzés társadalma című esszéje egyfajta digitális panoptikumról tanúskodik. Baudrillard 1978-as *A valóságos agóniája* című könyvében arról ír, hogy a „Perspektivikus tér és a panoptikum végét éljük”,³⁶ azonban mára egy aperspektivikus panoptikum indult burjánzásnak.³⁷ Amíg a modern kor fegyelmző társadalma még egyfajta külsőleges szempontokból motivált utilitarizmus volt, addig a posztmodernben az egyén önmaga utilitarista hajcsárává válik.³⁸ A benthami panoptikum lényege, hogy van benne egy külső megfigyelő, így elválik benne a centrum és periféria. Egyfajta javítóintézet, a fegyelmző társadalom sajátossága.³⁹ Ezzel szemben a digitális panoptikumban a centrum és periféria felosztás megszűnik, az ellenőrzés a hálózatoság alapján jön létre. A digitális térben az emberek nagy mértékű nyílt kommunikációja építi fel magát a panoptikumot. Az orwelli Big Brother munkáját a foglyok belső szükségleteik alapján végzik.⁴⁰ Amíg a benthami panoptikum lakói elszigetelődtek egymástól, és ezáltal a felügyelő egyesével mindig erősebb tudott lenni a felügyeltnél, addig a digitális panoptikum lényegét a hálózatos összeköttetés adja. A személyek hálózata nem fegyver a felügyelő ellen, hanem éppen ez adja a megfigyelési felületet. A digitális platformok, közösségi média megfigyelésén keresztül élünk egyfajta transzparens panoptikumban.

Az exhibicionizmus és mindenfajta információhoz való hozzáférés egyszerre teszi a szubjektumot megfigyelővé és megfigyelt személlyé, zsarnokká és szolgává. Az emberek egymást vizsgálják a digitális panoptikumban. Az egymást vizslató digitális panoptikumban az emberek között megszűnik a bizalom. A személyek egymáshoz hasonlítják magukat, a másik legyőzése a digitális térre helyeződik át. A posztmodern helyzet óhatatlanul az állatias, prehistorikus

³⁶ Jean BAUDRILLARD: *Agonie des Realen*. Berlin, Merve, 1978. 48.

³⁷ Byung-Chul HAN: *A transzparencia társadalma*. Budapest, Gondolat, 2020.

³⁸ Michel FOUCAULT: *Discipline and Punish – The Birth of the Prison*. New York, Random House, 1995. 195–228.

³⁹ HAN (2020a) i. m. 86–87.

⁴⁰ Byung-Chul HAN: *Pszichopolitika*. Budapest, Typotex, 2020. 17.

rivalizációra emlékeztet. Nem véletlen, hogy a digitális panoptikum egyik fő eszköze a *multitasking*: a személy párhuzamos világokban kíván jelen lenni, de valójában egyikre sem tud teljesen fókuszálni. Ebből ered a sebezhetősége, és folyamatos bizalmatlansága is, hiszen nem látja át, hogy ki, mikor és hogyan él vissza adataival, posztjaival és megosztott információival. A digitális tér az emberi kapcsolatokat önmagában patológiássá teszi, nem csupán a személyesség hiánya miatt, hanem a duális megfigyelő és megfigyelt szerepből adódóan is. A digitális panoptikumban összemosódik és egybeesik a kommunikáció és a fogyasztás, valamint a szabadság és az ellenőrzés.⁴¹

A transzhumanizmus a digitális panoptikum hibáit tovább nagyítja. A transzhumanizmusnak nem célja ugyanis a természetes emberi működés szolgálata, azt tartja szem előtt, hogy a digitális panoptikumban hogyan tehet szert piacra. Nem azon kezd el gondolkodni, hogy maga a digitális panoptikum az emberi természet szempontjából megfelelő-e, hanem a transzhumanizmus mögött álló ipar érdekeit képviseli. Ebből kifolyólag a transzhumanizmus a digitális panoptikum megfigyelési harcában a szubjektumoknak olyan mesterséges segítséget nyújt, amellyel képesek másokat legyőzni. A transzhumanizmus egy embertelen rendszeren belül alakít ki aszimmetrikus versenyelőnyt. Az emberek az infobionikai és nanotechnológiai *enhancement* révén jobban átláthatják a hálózatok sűrűjét, így lépéselőnybe kerülhetnek.⁴² Az ember jobban a virtuális tér részese lesz, mások viszont lemaradásba kerülnek hozzá képest. Ennek következtében tovább nő a bizalmatlanság az emberek között.

6. Két kép az emberi méltóságról

A transzhumanizmus nem nyújt gyógyírt a posztmodern embert ért sérelmekre, éppen ellenkezőleg, tovább szakítja a posztmodern sebeket, sérelmeket. Az emberi kiteljesedést áruként kínálja, a test és elme átalakításával a személyes integritást és az emberi méltóságot is sérti. A Nietzsche által felvázolt utolsó ember – aki feltalálta a boldogságot – a XXI. században kezd valósággá válni. A nietzschei jóslat hatása a XX. század legjelentősebb filozófusait is foglalkoztatta, nevesül Martin Heidegger és Jacques Maritaint is. Egzisztencialista, illetve perszonalista filozófiájuk sajátos módon reagál Nietzsche baljós figyel-

⁴¹ HAN (2020a) i. m. 94.

⁴² Vö. Elon Musk és a Neuralink chip.

meztetésére, így gondolataik ma is eredetinek hatnak az emberi méltóságról való gondolkodással kapcsolatban.

Martin Heidegger a következőképpen vélekedik az emberi méltóságról, Isten helyéről és az embert felülmúló emberről.

„Az ember sohasem ülheteti magát Isten helyére, mivel az ember lényege sosem éri el az isteni lényegterületét. E lehetetlenséggel szemben viszont nagyon is megtörténhet valami sokkal félelmetesebb, melynek lényegén éppenhogy csak töprengeni kezdtünk. Az a hely, mely metafizikailag elgondolva Isten sajátja, a létező mint teremtett létező tevékeny működtetésének és fenntartásának helye. Istennek ez a helye üresen maradhat. Helyette feltárulhat egy másik, azaz metafizikailag megfelelő hely, amely nem azonos sem Isten, sem pedig az ember lényegi területével, mellyel azonban ismét csak az ember kerül kitüntetett viszonyba. Az embert felülmúló ember soha, semmikor sem lép Isten helyére, hanem az a hely, ahová az embert felülmúló ember akarata eljut, a létező egy másfajta alapításának másfajta területe önnön másfajta létében.”⁴³

Az emberi személy méltóságát Maritain a személy immanens értékéből vezeti le. „Az emberi személynek jogai vannak, már azáltal, hogy személy, olyan egész, aki magának és tetteinek ura, s aki következőképpen nemcsak eszköz, hanem cél is, olyan cél, amellyel mint ilyennel kell bánni.”⁴⁴ Maritain narratívája az emberi személy méltóságáról nem csupán arra mutat rá, hogy az emberi méltóság nem hasznosság alapján mérhető, hanem hogy az emberi méltóság önmagában nem kvantifikálható.

Mind a Heidegger-féle, mind a Maritain-féle emberi méltóságról alkotott felfogás összetett rendszerben mutatja be az emberi élet értékét. Az egzisztencialista és perszonalista filozófus munkásságából kiolvasható, hogy az emberi méltóságot az ember belső lényege és az isteni participáció az emberi életben egyaránt adja. A transzhumanizmus utilitarista megközelítése így nem egyeztethető össze az emberi méltósággal, az emberi méltóság neuralgikus pontnak bizonyul a transzhumanizmus számára.

⁴³ Martin HEIDEGGER: *Rejtektutak*. Budapest, Osiris, 2006. 222.; ill. Martin BUBER: *Istenfogyatkozás*. Budapest, Typotex, 2017. 118–119.

⁴⁴ Jacques MARITAIN: A személy jogai. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *Természetjog szöveggyűjtemény*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 86–87.

7. Összegzés

Álláspontom szerint a transzhumanizmus nem egyeztethető össze az emberi méltósággal, ezt példázzák a modern és posztmodern jelenségek tapasztalatai. Az ember méltóságát nem az utilitarista hasznosság adja, hanem egy olyan belső lényeg, amely egyszerre immanens és transzcendens. Mivel az emberi méltóság nem utilitarista módon mérendő, a transzhumanista beavatkozások szembehelyezkednek az ember méltóságával. Ebből adódóan helytelen az a transzhumanista érvelés, miszerint a beavatkozások minden esetben az emberi kiteljesedést szolgálják, hiszen a beavatkozásoknak nem csupán az eredményét, hanem a mögöttes célját is meg kell vizsgálni.

Hiába érvel a transzhumanizmus beteg emberek gyógyításával – amely vitathatatlanul etikus cselekedet –, az eredményalapú megközelítés miatt nem tesz különbséget a teljesen egészséges és az arra rászoruló emberek közötti beavatkozások alapja között. A beavatkozások indokolatlan versenyelőnybe hozzák a legkiváltságosabbakat, akik képesek megfizetni a kezelést, holott ők sokszor nem is szorulnak rá. A transzhumanizmus csupán a hasznot követi, így ab ovo kizárt a személyre szabott kezelés megfelelő értékelése, így a kezelés a személyt fogalmilag sem képes kiteljesíteni. A beavatkozások így helytelenek, mert nem megfelelő értékelés és mérlegelés alapján döntenek az alkalmazásukról.

Az a posztmodern milió, amelynek haszonelvű megközelítése közvetett és közvetlen módon is az emberek kizsákmányolását és kiégését idézi elő, összeférhetetlen az emberi méltósággal. A transzhumanista álláspont alkalmazása nem csupán egy-egy beavatkozás során sérti az emberi méltóságot, hanem olyan termelékenységi légkört teremt, amely teljesen toxikus az emberek számára. Ezt a mérgező környezetet nehezen ismerik fel az emberek, és rossz diagnózist állítanak fel az életük kiteljesedését tekintve. A *vita contemplativa* mellőzésével arra jutnak, hogy további aktív fejlődésre, hatékonyságnövelésre, *enhancementre* van szükség. A transzhumanizmus ezt a félreismerést aknázza ki, az emberi fejlődésre való vágy piacositásán keresztül. A transzhumanizmus úgy sérti az emberi méltóságot, hogy az embernek jobb képességeket kínál, önnön emberiességéért cserébe.

A NEMI ÉLET SZABADSÁGÁNAK ÉRVÉNYESÜLÉSÉT ÉRINTŐ LEGÚJABB KÉRDÉSEK

A stealthing és a reprodukív kényszerítés dogmatikai elemzése

DÖMÖTÖR Dóra Veronika

1. Bevezetés

A kezdetektől fogva szinte kizárólag a büntetőjog területén volt megtalálható a nemiséggel kapcsolatos szabályozás,¹ sőt, a szexualitás szabad megélését sértő bűncselekmények szabályozása az elmúlt nagyjából 150 évben rendkívül nagy utat tett meg. A Csemegi-kódex által pusztán házasságon kívül szankcionált esetektől², illetve a büntetőjog eszközrendszerével fenyegetett férfiak között létrejött konszenzuális nemi kapcsolattól³ a nemi bűncselekmények modern felfogása, a nemi élet szabad megélésének büntetőjogi védelme már messze eltávolodott.

A jogtárgyvédelem mára már nem annyira az erkölcsöt, hanem a szexuális önrendelkezést védi.⁴ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.) védett jogi tárgy nem pusztán a nemi erkölcs, hanem azon túlterjedően a nemi integritás, önrendelkezés és szabadság is.⁵ Fontos hangsúlyozni, milyen jelentősége van egy személy életében a szexuális önrendelésnek, a szexuális élet szabad megélésének. Szomora Zsolt a következőképpen fogalmazott: „szexuális önrendelés az ember személyének az egyik leglényegesebb aspektusa, »elemi személyiségi jog«.”⁶ Három elemét

¹ SZOMORA Zsolt: Nemi erkölcs mint jogi tárgy? *Acta Juridica et Politica*, 2006/23. 3.

² 1878. évi V. törvénycikk 232–233. §, 236. §.

³ 1878. évi V. törvénycikk 241. §.

⁴ SZOMORA Zsolt: Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez. *Magyar Jog*, 2013/11. 649.

⁵ CSORBA Roland: A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekről jogi és orvosi megközelítésben: különös tekintettel a kiskorú sértettekre. *Jura*, 2016/2. 13.

⁶ SZOMORA Zsolt: A szexuális önrendelés büntetőjogi védelme. *Fundamentum*, 2017/3–4. 61.

adja a szexuális szabadságnak: a nemi identitás és orientáció kialakításának szabadságát, az ezeknek megfelelő nemi élet gyakorlását, illetve a nemi cselekmények szituációs elemeinek szabad megválasztását, vagyis, hogy a személy kivel, milyen nemi cselekményt, hol, mikor és hogyan folytasson. Úgy folytatja, hogy a nemi önrendelkezés pozitív értelemben az egyénnek a nemi élete, általa folytatott nemi cselekmények valamennyi tartalmi elemét illetően teljesen akarátának megfelelően való megélését jelenti.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében a jogi szabályozás minden újabban felmerülő esetre teljeskörű megoldást kínálna.

A szexualitás szabad megélésének korlátai a #metoo mozgalom kapcsán ismét középpontba kerültek, és az ennek következtében indult folyamatok vezettek ahhoz, hogy felderítésre kerüljenek a nemi bűncselekmények határmezsgyéjén mozgó, nem tisztázott jogi megítélésű, azonban közel sem ritka cselekmények.

Ezek közé tartozik a *stealththing*, illetve a reprodukív kényszerítés is, amelyek különösen a büntetőjog szempontjából, de a köztudatban is újabban megjelent fogalmak. Joggyakorlatuk alig létezik, rájuk vonatkozó ítéletek elenyésző számban lelhetők fel, a megítélésükre vonatkozó tudományos művek száma világszinten hiányos, sőt, egészen az igazságszolgáltatás rendszeréig bezárólag felmerült az a kérdés, hogy egyáltalán bűncselekményt valósítanak-e meg. Jelen tanulmány célja az, hogy a Btk. dogmatikai szempontjai alapján végig elemezve a cselekményeket választ adjak arra a kérdésre, büntetendő és büntethető-e Magyarországon a *stealththing* és a reprodukív kényszerítés.

Már a tanulmány elején szeretném leszögezni azt, hogy – mint az a nemi élet szabadsága elleni bűncselekmények esetén ismeretes⁷ – az alább bemutatott cselekmények bizonyítása kapcsán számos nehézség merülhet fel, vizsgálatom azonban nem a nyomozóhatóságok munkájára, hanem az anyagi jogi szempontokra terjed ki.

2. A *stealththing*, és a reprodukív kényszerítés

A nem-konszenzuális óvszereltávolítás, közismertebb nevén *stealththing*⁸ azt a cselekvést jelenti, amikor az óvszerhasználat mellett megkezdett nemi aktust az

⁷ PARTI Katalin – SZABÓ Judit – VIRÁG György: A szexuális erőszak jellemzői egy aktakutatás tükrében. In: PARTI Katalin (szerk.): *Szexuális erőszak: mítosz és valóság*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2017. 166.

⁸ Az angol lopakodó szóból származik, nincsen magyar nyelvű megfelelője.

egyik fél megszakítja azért, hogy másik tudta és beleegyezése nélkül, szándékosan eltávolítsa azt, majd folytatja az aktust.⁹ Ez a cselekmény a beleegyezés hiányával, a passzív alanyt tévedésbe ejtve (így az emberi méltóság követelményét figyelmen kívül hagyva) sérti a nemi önrendelkezés körének azt a részét, amelyben a személy szabadon megválaszthatja, hogyan, milyen körülmények között menjen végbe az aktus. Ezen felül nem kívánt terhességnek, illetve nemi úton terjedő fertőzéseknek, és az azokból következő betegségek kockázatának teszi ki a sértettet,¹⁰ veszélyeztetve így a testi egészséghez való jogának érvényesülését. Kifejezetten sajnálatos az, hogy ‘trenddé’, gyakorivá vált.¹¹ Elkövetésének okai között szerepel többek között a másik fél megalázása, a nemi vágy fokozottabb kielégítése, azonban azon túl motiválhatja nemi úton terjedő fertőzés továbbadása, ‘trendben’ való részvétel, illetve akár a nőgyűlöletben és a férfi (szexuális) felsőbbrendűségben való kiteljesedés is.¹² Fontos eleme, hogy a lehúzás kizárólag szándékosan valósulhat meg, a helytelen használatból eredő lecsúszás nem tartozik ebbe a körbe.

A jelenségre először Alexandra Brodsky hívta fel a figyelmet 2017-es tanulmányában, tehát egy kifejezetten friss, a büntetőjog által kevésbé ismert jelenségről van szó. Mi sem példázza ezt jobban, minthogy joggyakorlata, ahogy az a bevezetésben is említésre került, kiemelkedően szegényes.

A New York Post¹³ az Independent¹⁴ cikkét hivatkozva hozta le a Lausanne-i Büntetőbíróság 2017-ben hozott jelentős visszhangot¹⁵ kiváltó ítéletét: 12 hónap felfüggesztett szabadságvesztés büntetést szabott ki arra a férfira, aki annak ellenére, hogy előzetesen nem ebben egyeztek meg, eltávolította az

⁹ Ld. *What is California AB-453 and What Does it Mean for ‚Stealthing‘ Sex Crimes?* Dordulian Law Group, 2021. július 30. <https://bit.ly/3d8hID7>

¹⁰ Alexandra BRODSKY: ‚Rape-Adjacent‘: Imagining Legal Responses to Nonconsensual Condom Removal. *Columbia Journal of Gender and Law*, vol. 32., no. 2. (2017) 186.

¹¹ Ld. Sophie MAULLIN: Stealthing isn’t a ‘sex trend’. It’s sexual assault – and it happened to me. *The Guardian*, 2017. május 22. <https://bit.ly/3BcN552> ; Robert GLATTER: ‚Stealthing‘: The Disturbing New Sex Trend You Need To Know About. *Forbes*, 2017. április 29. <https://bit.ly/3rKMIM8>

¹² BRODSKY i. m. 188.

¹³ Jamie SCHRAM: Man convicted of rape for taking off condom during sex. *New York Post*, 2017. január 13. <https://bit.ly/3rRLYVb>

¹⁴ Tom EMBURY-DENNIS: Man convicted of rape for taking off condom during sex. *Independent*, 2017. január 11. <https://bit.ly/3sNCslg>

¹⁵ Zoe WILLIAMS: Is removing a condom without permission rape? *The Guardian*, 2017. január 16. <https://bit.ly/3uWihVe>

óvszert közöslés közben. Az elsőfok *Vergewaltigungnak*¹⁶ (szexuális erőszak) minősítette, másodfok *Shändungra*¹⁷ (ítélkezésre vagy ellenállásra képtelen személlyel elkövetett szexuális aktus) változtatta, de a bűnösséget és a büntetést fenntartotta.¹⁸ Később két hasonló esetben – leginkább a felek között a nemi aktus létrehozásának akarategyezsége miatt – felmentő ítélet született.¹⁹ Az új-zélandi Wellingtoni Kerületi Bíróság bírója azonban a sértettnek okozott mentális bántalomra, a fertőzés és a nem kívánt terhesség bekövetkezésének veszélyére is kitért ítéletében, amikor a *stealthिंगet* beleegyezés hiányában szexuális erőszaknak tekintve 3 év 9 hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélte az elkövetőjét.²⁰ A Wellingtoni Kerületi Bíróság ítéletének indoklásában kiemelkedően a konszenzualitás hiányára helyezte a hangsúlyt: kifejtette, mivel a sértett az óvszeres védekezés hiányával megvalósuló nemi aktushoz nem járult hozzá, így a *stealthिंग* szexuális erőszakot valósított meg.²¹

Elizabeth Miller *reproductive coercion*-nek nevezte, és a partnerkapcsolatokban előforduló erőszakhoz sorolta azt, amikor az egyik fél szabotálja a védekezési módokat, így rákényszeríti a terhességet a partnerére.²² Reprodukív kényszerítés, avagy kényszerreprodukciónak tehát az, amikor a nemi aktusban résztvevő felek egyike gyermeknemzési szándékát ráerőlteti a másikra (vagyis nem a klasszikus büntetőjogi kényszerítés esete áll fenn). Ezt követi el többek között az, aki megtermékenyülés céljából a terhességek elleni védekezési állapotáról hamis információt szolgáltat, a védekezési eszközöket manipulálja (például a fentebb is kifejtett óvszereltávolítás, annak kilyukasztása, orális fogamzásgátló szerek szedésének tájékoztatás nélküli abbahagyása²³), a sértettet ezirányú tévedésében megtartja, vagyis alapvetően kétféle módon követhető el: egyrészt kommunikáció alapú magatartásokkal, másrészt valamilyen tevékenység kifejtésével, ami akár elérheti a dolog elleni erőszakot,²⁴ de ez nem

¹⁶ Svájci Büntető Törvénykönyv (továbbiakban Svájci Btk.) Art. 190. Megjegyzésre érdemes, hogy passzív alanya csak nő lehet, és a sértett jelen esetben ilyen nemű volt.

¹⁷ Svájci Btk. Art. 191.

¹⁸ PE15.012315-LAE/PBR.

¹⁹ Mann streift heimlich das Kondom ab: Gericht spricht ihn frei. *SRF*, 2019. november 28. <https://bit.ly/33qQUXP>

²⁰ R. v. Campos [2021] NZDC 7422.

²¹ R. v. Campos [2021] NZDC 7422.

²² Elizabeth MILLER et al.: Pregnancy coercion, intimate partner violence and unintended pregnancy. *Contraception*, vol. 18., no. 4. (2010) 316.

²³ Karen TRISTER GRACE – Jocelyn C. ANDERSON: Reproductive Coercion: A Systematic Review. *Trauma Violence Abuse*, vol. 19., no. 4. (2018) 371–390.

²⁴ Például az óvszer kilyukasztásával, mivel az sérelmet okoz annak állagában.

szükségképpen eleme. Értelemszerűen kizáródik belőle minden olyan eset, aminek oka a fogamzásgátló eszközök nem megfelelő működésében keresendő, illetve amit a tettes saját termékenysége felőli tévedése idézi elő.

Joggyakorlata még a *stealth*ingnél is szegényesebb: ebben a körben a nemi aktushoz adott beleegyezés csalás miatti érvényességének kérdését boncolgatta a Kanadai Legfelső Bíróság, végeredményben szexuális erőszakért ítélte el a férfit, aki megtermékenyítés céljából kilyukasztotta a gumióvszert, és az így végbement aktus eredményeként partnere teherbe esett. Kimondta, a védekezés a szexuális aktus végzésének lényeges jellemzője, így nem volt érvényes a sértetti beleegyezés.²⁵ Ebből a szempontból a *stealth*ingről született új-zélandi ítélethez²⁶ hasonló: mindkét esetben a beleegyezés hiánya alapozta meg a szexuális erőszak megállapítását.

Az elemzett cselekmények közös jellemzői tehát, hogy egy eredendően konszenzuális alapon megkezdett nemi aktus során valósulnak meg, azonban annak egy részeleme, a nemi úton terjedő fertőzések, illetve a nem kívánt terhesség elleni védekezés vonatkozásában az egyik fél tévedésbe ejti a másikat. Szükségképpen megvalósul ezek során a közösülés, vagyis az, amit a Btk. 459. § (1) bekezdés 27. pontjában, a szexuális cselekmény megfogalmazásakor kimond, ez a fogalom pedig a Btk. 196-200. § szakasza körében szankcionált cselekvősegek alapfogalma.²⁷ Mindezek alapján a dogmatikai elemzés ideális kiindulópontjának a nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmények körét tartom.

3. A nemi bűncselekmények körének áttekintése

A külföldi joggyakorlat kiemelkedő hangsúlyt fektetett a sértetti beleegyezésre. Mind az új-zélandi, mind a kanadai ítélet középpontjában annak a fejtegetése állt, hogy a nemi aktus létrehozása során, annak milyen elemei kapcsán kell a feleknek akarategységben cselekedniük. Az ítéletek elvi éllel leszögezték: a védekezési módok megválasztása mindennek olyan kiemelkedően fontos eleme, amely nélkül magába az aktusba adott beleegyezés is érvénytelen, és így a nemi erőszak megállapításáig jutottak.

²⁵ R. v. Hutchinson 2014 SCC 19, [2014] 1 S.C.R. 346.

²⁶ R. v. Campos [2021] NZDC 7422.

²⁷ GYULAY Dániel: Az intimitás tiltott határai, avagy a szeméremértés elhatárolása a szexuális cselekmények fogalmától és a becsületsértés tényállásától. *Jog és Állam*, 2018/24. 147.

Az új-zélandi, illetve kanadai ítélethez fűzött indoklásból megállapítható, hogy a védekezési módok szabad megválasztása a nemi cselekmények egy olyan szituációs eleme, amelyre a felek nemi önrendelkezése egyértelműen kiterjed. A tanulmányban elemzett magatartások pedig ezt egyértelműen sértik, mely – a megvalósuló közösülésen túl – ahhoz vezet, hogy a magatartásokat potenciálisan szankcionáló törvényi tényállást a nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében keressük.

3.1. Szexuális kényszerítés

Fentebb kifejtettem, hogy az elemzett magatartások szükségszerűen közösülés során valósulnak meg, amely alapján beleillhetnek a Btk.-nak a szexuális cselekményre adott fogalmába.

Ami jelen helyzetben nehézséget jelent, hogy noha a cselekmények létrehozatalának fogalmi eleme a közösülés megvalósulása, azonban a *stealthing* és a reprodukív kényszerítés nem magának a közösülésnek a megvalósulását célozza, hanem annak milyenségére – (óvszeres) védekezéssel, vagy anélkül – van befolyással. Ennek okán szükségesnek tartom áttekinteni a szexuális cselekmény másik fordulatát, a súlyos szemérem sértőséget.

Általánosságban elmondható, hogy olyan magatartások tartoznak ide, amelyek a „társadalom tagjainak nemi vonatkozású erkölcsi érzését, érzületét sértik, ha az [...] uralkodó erkölcsi elvekkel ellentétes, sérti a nemi kapcsolatok vonatkozásában kialakult normákat, szokásokat.”²⁸ A Győri Ítéltábla másodfokon eljárva, az elsőfokú döntéssel összhangban, a szexuális erőszakot megalapozó súlyosan szemérem sértő cselekményként értékelte a tettes azon magatartását, hogy önkielégítést végezvén egyúttal nemi vágyának felkeltése, kielégítése céljából a (kiskorú) sértett pizsamája alá nyúlva mellét simogatta.²⁹ Azt elismerte, hogy amennyiben a terhelt cselekménye az önkielégítés szintjén rekedt volna, a bírói gyakorlat alapján szemérem sértést kellett volna megállapítani, azonban megvalósult a „szexuális erőszak [...] második alapesetében írt elkövetési magatartása a passzív alany testének a nemi vágy felkeltését célzó közvetlen fizikai érintésével”.³⁰

²⁸ SZOMORA Zsolt: *A nemi bűncselekmények egyes dogmatikai alapkérdéseiről*. Doktori értekezés. Szeged, 2008. 65.

²⁹ Győri Ítéltábla Bf.43/2015/11. számú ítélete.

³⁰ Bf.43/2015/11. 7.

Pusztán szeméremsértés realizálására tartotta alkalmasnak a másodfokon eljáró Pécsi Ítéltábla³¹ – az elsőfokon eljáró Pécsi Törvényszékkel összhangban³² – fűrdetés során a kisgyermek fenekére adott pusztit, mivel – noha az önmagában súlyosan szeméremsértő – híján volt a nemi vágy felkeltésére, fenntartására vagy kielégítésére irányuló szándéknak.³³ A bírói gyakorlat általánosságban a nemi szerv megérintését teszi szükségessé³⁴ (azonban a fenék megfogását már nem tekinti annak³⁵). Ez ugyan megvalósul a tanulmányban elemzett cselekmények során, azonban az magával a közösüléssel jön létre. Nehézséget jelenthet továbbá az elkövető szándékának megállapítása: az kiterjedhet nemi vágyának fokozottabb kielégítésére, azt azonban azon túl motiválhatja – különösen a *stealth*ing esetén – a nemi úton terjedő fertőzés továbbadása, a trendben való részvétel, illetve akár a nőgyűlöletben, felsőbbrendűségben való kiteljesedés.³⁶ Utóbbiaknál nehéz egyértelműen meglátni a nemi vágy kielégítésére, akár annak felkeltésére vagy fenntartására irányuló szándékot, inkább a sértett emberi méltóságának megsértése tűnik elsődleges szempontnak – különösen, ha kifejezetten a degradálás eszközeként használja az elkövető a bemutatott magatartásokat.

A *stealth*inget, illetve a kényszerreprodukción szexuális cselekménnyé tehát inkább a megvalósuló közösülés teheti, ami objektíve közvetlen szexuális vonatkozásokkal rendelkezik, így megalázásból, trendből, tréfából eredő elkövetésük nem veszíti el annak szexuális karakterét.³⁷ Azonban a cselekmények által kifejtett magatartások – így az óvszer eltávolítása, fogamzásgátló eszközök használatának tájékoztatása nélküli abbahagyása stb. – önmagukban nem súlyosan szeméremsértőek, hiszen azzal még nem történik meg a passzív alany testének megérintése, vagyis értelmezésem szerint csak a közösülés adhat alapot a szexuális cselekményként történő értékelésre.

A jogirodalmi álláspont (amennyiben létrejön szexuális cselekmény) a szexuális kényszerítés eszközcselekményeként létező kényszerítésnek tekint minden olyan tevékenységet, amely alapján „a bűncselekmény sértettje nem

³¹ Pécsi Ítéltábla Bf.III.60/2016/4. számú ítélete.

³² Pécsi Törvényszék B.299/2015/17. számú ítélete.

³³ Pécsi Ítéltábla Bf.III.60/2016/4. 4.

³⁴ SZOMORA (2013) i. m. 651–652.

³⁵ GARAI Renáta: A szexuális erőszak és a szexuális kényszerítés az országos jogalkalmazói gyakorlatban. *Kriminológiai tanulmányok* 57. 2020. 73.

³⁶ BRODSKY i. m. 188.

³⁷ SZOMORA (2008) i. m. 93–94.

képes a valódi akaratának megfelelő magatartás tanúsítására”.³⁸ Jelen esetben maga a közösülés a felek között akarategyezésben jön létre, a sértetti akarat érvényesülésének fogyatékosága a nemi önrendelkezés elemeként felfogható védekezési módok megválasztása esetén érhető tetten.

A szexuális kényszerítés alkalmazhatóságáról „diametrálisan eltérő értelmezések születtek”.³⁹ Szomora rámutatott, nem szerencsés, hogy a jogalkotó szexuális kényszerítés bűncselekményéhez nem kapcsolt elkövetési módot, az ugyanis annyit jelent, hogy az elkövető a sértett akarata helyett sajátját érvényesíti⁴⁰ – ez valamennyiben megvalósul az elemzett cselekmények során. Sinku Pál a szexuális kényszerítés megvalósításához szükséges kényszerítést lényegében a Btk. 195. § által szankcionálni rendelt cselekményben látta, azaz meghatározott elkövetési mód, kényszer vagy fenyegetés szükséges hozzá.⁴¹ Fenyegetés a Btk. alapján „[...] súlyos hátrány kilátásba helyezése, amely alkalmas arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen”⁴² – erről egyáltalán nem lehet *stealth*ing, illetve kikényszerített reprodukció esetén beszélni. Sinku a szexuális kényszerítéshez személy elleni erőszak meglétét követeli meg. Deák Zoltán azonban, miután számos jogtudományi álláspontot összevetett – kitérve a Btk. kommentárjára is – kijelentette, hogy „az elkövetési magatartásként szabályozott kényszerítés tartalmilag nem azonosítható a Btk. 195. §-a szerinti kényszerítés bűncselekményével”.⁴³ Rámutatott, a jogalkotó szexuális cselekményre tűrés vagy kényszerítés elkövetési módjai közül kettőt, az erőszakot és az élet vagy testi épség elleni közvetlen fenyegetést kiemelte, és a szexuális erőszak alapesetévé tette, annak pedig, hogy az *vis absoluta* vagy *vis compulsiva*, nincsen jelentősége, mindenképp a Btk. 197. § által szankcionálandó cselekmények lesznek.⁴⁴ Gilányi Eszter is kiemelte, hogy a szexuális kényszerítés olyan bűncselekmény, amelynek az elkövetés magatartásként meghatározott kényszerítéshez a jogalkotó nem kapcsolt elkövetési módot.⁴⁵ Megállapítása

³⁸ GILÁNYI Eszter: A szexuális kényszerítés tényállása az Isztambuli Egyezmény rendelkezéseinek fényében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2015/2. 124.

³⁹ DEÁK Zoltán: *A kényszer, az erőszak és a fenyegetés fogalma és jelentősége a magyar büntetőjogban*. Doktori értekezés. Szeged, 2017. 128.

⁴⁰ SZOMORA Zsolt: Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez. *Magyar Jog*, 2013/11. 653.

⁴¹ BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog II. Különös rész*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 208.

⁴² Btk. 459. § (1) 7.

⁴³ DEÁK i. m. 130.

⁴⁴ Uo. 131.

⁴⁵ GILÁNYI i. m. 130.

szerint, ha a beleegyezés hiánya szexuális cselekmény vonatkozásában áll fenn, kisebb mértékű pszichikai vagy fizikai ráhatás esetén alkalmazható a szexuális kényszerítés tényállása.⁴⁶ Van egy másik fontos nézőpont is: Deák Szomora okfejtését úgy foglalta össze, hogy szexuális kényszerítést kizárólag nem közvetlenül az élet vagy testi épség ellen irányuló fenyegetéssel lehet elkövetni,⁴⁷ a felek közötti bármilyen kommunikáció hiányában az elemzett cselekmények ebből a körből is ki vannak zárva. Nagy Alexandra is úgy fogalmazott, hogy a szexuális kényszerítés tipikus elkövetési módja a fenyegetés.⁴⁸

A bírói gyakorlat alapján a kényszerítés lényege az, hogy egyáltalán nem áll a sértettnek szándékában szexuális cselekmény végzése, a tettes ezzel szemben érvényesíti akaratát⁴⁹ – erre tekintettel nem állapítható meg szexuális kényszerítés, a nemi aktus létrehozására ugyanis kiterjedt a *stealththing*, illetve kényszerreprodukció ‘elszenvedőjének’ szándéka.

3.2. Szexuális erőszak

Noha fentebb a szexuális kényszerítés alkalmazhatóságát kizártam, a svájci másodfokon eljáró bíróság által a *stealththingre* megállapított Schändung ítéltetésre vagy ellenállásra képtelen személlyel elkövetett szexuális aktust jelent. Ez hazai jogunkban talán a védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotban lévő személyhez közelít, ezért röviden kitérek a szexuális erőszak ezen alapesetének vizsgálatára is.

Szomora rámutatott, megvalósul a szexuális szabadság sérelme a sértetti akarat figyelmen kívül hagyásával, annak tényleges befolyásolása nélkül, tipikusan akkor, ha a sértett védekezésre, akaratnyilvánításra képtelen.⁵⁰ A Btk. 459. § (1) bekezdésének 29. pontja értelmében védekezésre képtelennek kell tekinteni azt, aki helyzeténél vagy állapotánál fogva ideiglenesen vagy véglegesen nem képes ellenállás kifejtésére. A Btk. 197. § (1) bekezdés b) pontja alapján minősítette a Fővárosi Ítéltábla mint másodfokú bíróság az elkövető azon cselekményét, hogy az alvó sértettre feküdve közöszült vele – még úgy is, hogy a nemi szervek

⁴⁶ GILÁNYI i. m. 134.

⁴⁷ DEÁK i. m. 129.

⁴⁸ NAGY Alexandra: A szexuális önrendelkezés és a büntetőjog, különös tekintettel a bírói gyakorlatra. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/1. 141.

⁴⁹ NAGY (2020) i. m. 151., 174., 192., 206.

⁵⁰ SZOMORA (2017) i. m. 63.

érintkezése után megébredő passzív alany ellenállást tanúsított.⁵¹ A Fővárosi Törvényszék azt a sértettet tekintette védekezésre képtelennek, akit az elkövető megkötözött.⁵² Brodsky kutatásában az tisztán kirajzolódott, hogy *stealthing* esetében általában leghamarabb a nemi szervek érintkezése után észlelik a sértettek a cselekményt (ha egyáltalán észlelik), és bármilyen védekezés kifejtésére ettől az időpillanattól képesek – eddigre pedig, mint ahogy azt a Fővárosi Ítélet is kimondta, a szexuális cselekmény befejezett.⁵³ Brodsky úgy fogalmazott, a passzív alany képtelen beleegyezni a további közösülésbe, mert nem tudja, hogy az aktus maga megváltozott.⁵⁴

A svájci bíróság az ellenállásra képtelenséget abban látta, hogy a védekezés nélküli aktusba a sértett nem egyezett volna bele, és az elkövető kihasználta azt, hogy nem volt képes felismerni az óvszer eltávolítását, így felülírta akaratát, becsapta, és ezzel megfosztotta az ellenállás lehetőségétől.⁵⁵ Azonban álláspontom szerint ez nem felel meg a közösülés kapcsán fennálló védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelenségnek, hiszen a sértett azt kívánja, érzékelhetetlensége alapján védekezésre, akaratnyilvánításra képtelensége legfeljebb a kondom eltávolítása (értelemszerűen kényszerreprodukció esetében a védekezési módok bármilyen manipulálása) tekintetében állapítható meg, az azonban önmagában nem szexuális cselekmény. Mindezek alapján véleményem szerint sem a szexuális erőszak, sem a szexuális kényszerítés nem alkalmazható a tanulmányban elemzett cselekményekre.

3.3. Szemérem sértés

A szexuális kényszerítés, illetve szexuális erőszak alkalmazhatóságának kizárásával azonban még nem zárhatjuk le az elemzést, ugyanis szerepel a Btk.-ban egy olyan, a szemérem sértő magatartást és emberi méltóság sérelmét szankcionáló törvényi tényállás, amelybe még beleillhet a *stealthing*, illetve a kényszerreprodukció megvalósítása.

A Kúria úgy fogalmazott, hogy szemérem sértés körében értékelendő a nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmények által védett jogtárgy

⁵¹ Fővárosi Ítélet 4.Bf.15/2019/5. számú ítélete.

⁵² Fővárosi Törvényszék 31.B.117/2018/14. számú ítélete.

⁵³ 4.Bf.15/2019/5. 5.

⁵⁴ BRODSKY i. m. 196.

⁵⁵ PE15.012315-LAE/PBR. 4.3.

sértését realizáló cselekmény, ha az „sérti [...] a nemi kapcsolatoknak a társadalomban elfogadott rendjét”.⁵⁶ Kifejtette továbbá, hogy a Btk. 205. § (3) bekezdésében szankcionált cselekménynek (ellentétben az első bekezdésben foglaltakkal) mindig van sértettje, akinek a tettes szeméremsértő magatartása következtében sérül emberi méltósága.⁵⁷

Szomora rámutatott, hogy a szeméremsértő cselekmények abban különböznek a szexuális cselekményektől, hogy nem súlyosan szeméremsértőek és a szexuális motiváltság nem elemük.⁵⁸ Az előző fejezetekben kifejtésre került, hogy a tanulmányban elemzett cselekmények során létrejön a közösülés, ami így egy szexuális cselekmény lehetne, azonban ebben a tekintetben a felek között akarategyezés van, így az azt tartalmazó bűncselekmények körében nem értékelhető, továbbá az ezeket megvalósító magatartások önmagukban nem súlyosan szeméremsértőek. A létrejövő közösüléssel azonban a cselekményeknek van nemi irányultsága, kérdéssé az válik, hogy a kifejtett magatartások, így az óvszer eltávolítása, manipulálása, fogamzásgátló szerek szedésének abahagyása stb. értékelhető-e szeméremsértőként, és létrejön-e a passzív alany emberi méltóságának sérelme.

Gyulay Dániel az ítélkezési gyakorlat alapján kialakított álláspontja szerint „szeméremsértést valósít meg az az elkövető, aki a sértett nemi szervét, fenekét, belső combjának nemi szerv melletti részét, női sértett esetén mellét ruhán keresztül szándékosan megérinti”.⁵⁹ Ezen felül, ahogy az már fentebb is említésre került, a szeméremsértés jogi tárgya a közszemérem, ami „objektív módon a társadalom nemi vonatkozású erkölcsi érzésében keresendő”.⁶⁰ A Fővárosi Ítéltábla a mell, fenék megfogása, csók követelése kapcsán rámutatott, hogy azok – függetlenül a vádlott célzatától – az elkövetés körülményeinél fogva szexuális tartalmat hordoztak, ennél fogva szeméremsértő magatartások voltak, így a Btk. 205. § (3) bekezdésében foglalt szeméremsértés vétségének megállapítására voltak alkalmasak.⁶¹ Többször említésre került az is, hogy a *stealth*ing, illetve a kényszerreprodukció gyakran a sértett megalázása céljából jön létre, vagyis ekkor hiányzik a szexuális célzat – ennek hiányában való alkalmazhatóságot a szeméremsértés lehetővé teszi.

⁵⁶ Kúria Bfv.II.597/2020/13. számú ügyben hozott végzése {30}.

⁵⁷ Bfv.II.597/2020/13. [41].

⁵⁸ SZOMORA (2013) i. m. 651.

⁵⁹ GYULAY i. m. 151.

⁶⁰ GYULAY i. m. 153.

⁶¹ Fővárosi Ítéltábla 3.Bhar.105/2016/6. számú ítélete.

Az óvszer eltávolítása, fogamzásgátló eszköz használatának abbahagyása önmagában az elkövető általános cselekvési szabadságából is eredhet. Ami miatt mégis büntetőjogi vizsgálat alá vethető, az pont a létrejövő közösülésben keresendő, vagyis, hogy egy másik személy cselekvési szabadságának kontextusában kerülnek értelmezésre. A sértett (nemi) önrendelkezése magában foglalja azt, hogy minden elemében szabadon élhesse nemi életét – noha itt önmagának az aktusnak a létrehozásában nem él át kényszert, azonban mégis megvalósul egy, a nemi aktus részét képező, de beleegyezése nélküli cselekmény. Az emberi méltóságból fakad az önrendelkezéshez, így a nemi önrendelkezéshez való jog – ennek megsértése tehát együtt jár az emberi méltóság megsértésével. A sértett nemi úton terjedő fertőzés és nem kívánt terhesség elleni védekezéssel létrejött nemi aktusra irányuló akaratának megsértésével az elkövető sérti az emberi méltóságát.

A közszemérem, vagyis a nemi kapcsolatoknak a társadalomban elfogadott rendje, a társadalom nemi vonatkozású érzülete ígéretes kiindulópont arra, hogy a védekezés mikéntjének egyoldalúan történő megváltoztatását értékeljük. A minden elemében biztonságos nemi élet megélése kétségekívül fontos minden ember számára, így érdekük, hogy annak rész-cselekményeinek tekintetében is akaratgyeységben cselekedjenek partnerükkel. A *stealthing*re adott reakciók alapján a magatartás kiváltotta a társadalom rosszállását,⁶² az új-zélandi, illetve kanadai ítéletekben pedig egyértelműen nagy jelentőséget tulajdonítottak a védekezési módok tekintetében hiányzó beleegyezésnek – ez alapján pedig a szexuális erőszakot is megállapították. Ilyen módon az, hogy a nemi aktusban választott védekezési mód felek közös akaratából jöjjön létre, felfogható úgy, mint a társadalomnak a nemi kapcsolatok vonatkozásában felállított általános rendjének eleme, aki ezzel ellentétes magatartást tanúsít, az sérti a társadalomnak a nemi vonatkozású érzületét – ebből következően úgy vélem, hogy aki ilyen magatartást tanúsít, az szemérem-sértő. Így szemérem-sértő maga a *stealthing*, illetve a kényszerreprodukció is, és a sértett nemi önrendelkezésének sérelme az emberi méltóság megsértésével is jár.

Mindezek alapján választ kaptunk a tanulmány legelején felvetett kérdésre: az elemzett cselekmények a Btk. alapján büntetendők, ugyanis a szemérem-sértés vétségének bűncselekményét valósítják meg. Azonban ennek alkalmazása során néhány potenciális probléma már most észrevehető, úgy vélem, hiba lenne említés nélkül elsiklani felettük.

⁶² Justin HANCOCK: What is stealthing? *BISH*, 2021. február 16. <https://bit.ly/3JcHsqH>

4. Problémák

Noha a *stealthinget* és a kényszerreprodukciónak az általam levont következtetés alapján *de lege lata* lehet szankcionálni szeméremsértés vétségként, azonban álláspontom szerint ez a végkövetkeztetés némi hiányérzetet hagy maga után.

Ezt egyrészből a cselekményeknek a testi sértéssel való kapcsolatában látom. A *stealthing*, illetve a kényszerreprodukciónak során ugyanis a büntetőjog által eddig szinte alig, illetve hosszú évek óta nem vizsgált problémakörök merülnek fel a testi épség megsértésével kapcsolatosan.

Egyik ilyen természetesen a nemi úton terjedő fertőzések átadása. Már Vámbéry Rusztem is úgy fogalmazott, hogy „a nemi betegséggel való tényleges fertőzés [...] megállapítja a szándékos, illetőleg gondatlanságból okozott testi sértés bűncselekményét”.⁶³ A nemi úton terjedő fertőzések, illetve betegségek biológiai sajátosságaik alapján akár a súlyos egészségromlás megállapítására is alkalmasak lehetnek. A tanulmányban elemzett cselekményekből értelemszerűen azok tekintendők a testi sértés körében jelentősnek, amelyek az óvszeres védekezést befolyásolják. A nemi úton terjedő fertőzés átadása a *stealthingnek* például kifejezetten motivációja is lehet, azonban könnyen előfordulhat, hogy a cselekmények elkövetője nem tud saját fertőzött állapotáról, ezek a tényezők pedig jelentős befolyással bírnak az alanyi oldal elemeire.

A szándékosság és gondatlanság tisztázásán túl, – mely maguktól értetődően minden egyedi eset összes körülményének az ismeretében kerülhetnek megállapításra – azzal szoros összefüggésben nehézséget jelenthet, hogy a szeméremsértés szubszidiárius vétség, alacsony büntetési tétellel, azonban a nemi úton terjedő fertőzések, biológiai sajátosságaik alapján akár a súlyos egészségromlás megállapításához vezethetnek.⁶⁴

A szeméremsértés vétsége halmazatban csak akkor állhat a nemi úton terjedő fertőzések átadásával, ha a megfertőzéssel az elkövető könnyű testi sértést okoz, vagy ha a súlyos testi sértést gondatlanul követi el. Minden egyéb esetben a testi sértés „felülírja” a szeméremsértést, vagyis számos olyan eset előfordulhat, hogy a nemi élet szabad megéléséhez fűzött társadalmi érdeket a büntetőjog nem fogja tudni ortalomban részesíteni.

A kényszerreprodukciónak foglalkozó kanadai ítélet felvetette azt a kétségkívül újító gondolatot is, hogy a terhességre mint egészségsértésre tekintünk. A

⁶³ VÁMBÉRY Rusztem: *A nemi ragályozás veszélye és a büntetőjog*. Budapest, Franklin-társulat, 1917.

⁶⁴ Gondolhatunk ebben a körben az ugyan kezelhető, de gyógyíthatatlan, a fertőzött élete végéig tartó gyógyszeres kezelését eredményező vírusokra, például HPV-, HIV-, és a herpeszvírus.

Kanadai Legfelső Bíróság arra a megállapításra jutott, hogy a terhesség olyan mélyreható változásokat hoz létre, melyek következtében az, hogy a nőt megfosztják annak eldöntésétől, hogy teherbe essen-e, illetve a teherbeesés kockázatának növelése értelmezésükben létrehozta a súlyos testi sértés kockázatát.⁶⁵ Bár a várandósság jogi felfogása ettől a nézőponttól eddig jelentősen eltért, azonban azt az Alkotmánybíróság is elismerte az abortuszkérdés kapcsán, hogy jelentős változások mennek általa végbe a várandós személy szervezetében.⁶⁶ A további elemzést lényegében lehetetlenné teszi, hogy a kanadai ítéleten kívül a terhesség ilyen irányú jogi vizsgálata eddig még nem valósult meg, mivel jogilag leginkább a munka világában megjelenő tényezőként, nem pedig a felek közötti akarategyezés hiányában vették górcső alá. A testi sértésre vonatkozó jogi vizsgálatok azonban – különös tekintettel a tanulmányban kifejtettekre – a jövőben akár szükségessé is válhatnak.

Külön magyarázatot nem igényel, hogy minden nemi aktus magában hordozza fertőzés átadásának, illetve a teherbeesésnek a veszélyét, egyik védekezési mód sem biztosít 100%-os védelmet, azonban ami a *stealth*ing, illetve a kikényszerített reprodukció esetében relevanciával bír, az ismételten a sértetti oldal. A sértett ugyanis esetükben az aktusban úgy vesz részt, hogy tudomása szerint a nemi úton terjedő fertőzések, illetve a nem kívánt terhesség elleni legalkalmasabb módokat választotta, ha úgy tekintjük, megengedett kockázatvállalása a védekezési eszközök természetében rejlő hibákra terjedt ki, az elkövető ezeket befolyásoló magatartására nem.

Akár a nemi úton terjedő fertőzés, akár a nem kívánt terhesség oldaláról közelítjük meg a kérdéskört (mely témaköröket egyébiránt kifejezetten további vizsgálatra, jogi elemzésre érdemesnek tartok), a jelenleg hatályos szabályozás a jelen tanulmány keretében bemutatott cselekmények esetében könnyen ahhoz vezethet, hogy a büntetőjog által védett két jelentős jogi tárgy, a más ember testi épségéhez és egészségéhez, illetve a nemi élet szabad megéléséhez fűződő társadalmi érdekek egymással konkurálhat, amelyből az utóbbi kerül ki 'vesztésként'. A szeméremsértés alacsony büntetési tétele, illetve a szubszidiaritás okán annak alkalmazhatósága ki is záródhat, amely azt eredményezi, hogy a nemi élet szabad megélésének sérelme teljességgel szankcionálatlanul marad. Ahogy a tanulmány elején is leszögeztem, itt is fontosnak tartom megemlíteni, hogy a jelen fejezetben kifejtettek kapcsán tisztában vagyok a bizonyítás nehézségével, részben evégből is tartom további vizsgálatra alkalmasnak ezeket a témaköröket.

⁶⁵ 2014 SCC 19, [2014] 1 S.C.R. 346. [67]–[71].

⁶⁶ 64/1991. (XII. 21) AB határozat, ABH 1991.

Hiányérzetem másrésztől abból fakad, hogy eltérő magatartások kerültek szankcionálásra a szeméremvétség harmadik bekezdésbeli alakjának megalkotásakor. Külön okfejtést nem igényel, hogy nagy különbség van a mell vagy a fenék ruhán keresztül történő – nem kívánt – megérintése, egy kikényszerített csók, illetve a társadalmi, biológiai szempontból végbemenő nemi aktus között. A szeméremvétség cselekményeknél a szexuális motiváltság akár hiányozhat is, továbbá – értelemszerűen – nem súlyosan szeméremvétség, amelyet a *stealth* és a kényszerreprodukció a szükségképpen megvalósuló közösüléssel úgy vélem meghalad.

A jelenleg hatályos jogi szabályozás a szeméremvétség magatartások körében az emberi méltóság, nemi önrendelkezés megsértését már önmagában büntetendővé teszi. Ehhez képest azonban a közösülésnél, illetve a súlyosan szeméremvétség magatartásoknál ehhez legalább az azok vonatkozásában fennálló kényszerítést követeli meg (az ennek kapcsán fennálló éles jogtudományi vitát fentebb már kifejtettem). Azonban, mint láthattuk, létrejöhet a közösülés, illetve a nemi önrendelkezés megsértése a sértett kényszerítése nélkül is. Ebből következik a kérdés, hogy a szeméremvétség alkalmazása a jelen tanulmányban bemutatottak kapcsán csak egy felsejlő joghézag szükségszerű, átmeneti ‘befoltozása’, vagy az azokra vonatkozó büntetőjogi szankcionálás megfelelő eszköze?

Annak felderítését, hogy valóban joghézagról beszélhetünk-e, hasonlóan a tanulmányban elemzett cselekmények által felvetett testi sértés okozásához, a jövőben mindenképp vizsgálatra érdemesnek tartom. Azonban ezt megelőzően, jelen tanulmány célkitűzését szem előtt tartva úgy vélem, érdekesebb lenne, ha a *stealth*, illetve kényszerreprodukció pönalizálása a már jelenleg is rendelkezésünkre álló törvényi tényállással, a szeméremvétség vétségének alkalmazásával minél előbb megvalósulhatna.

PTK. 6:142. § MINT LEX IMPERFECTA?*

DÁVID Dorottya

1. Bevezetés

„A jogi felelősség középpontjába minden vonatkozásban az embert – az okfolyamatnak a kártérítéssel befolyásolható mozzanatát – lehet helyezni.” – mutat rá Eörsi Gyula.¹ Marton pedig meghatározza,² hogy a felelősség a kötelezett nem teljesítése esetére kilátásba helyezett szankció, tehát nem létezhet felelősség kötelelem megsértése nélkül.

Büntetőeljárásban való tolmácsolás, beszerzési szerződések fordítása, hitelszerződések blattolása – ezek a példák mind komoly, szaktudást igénylő feladatok. Ennek ellenére a gyakorlatban elenyésző a szaktudás megjelenése. Ezt erősíti a felelősségre vonás hiánya is. Semmilyen jellegű következménnyel nem járt, amikor egy interjúalanyom a kihallgatás során azt közvetítette a tanúnak, hogy gyanúsítottként hallgatják ki. A rendőr ismerte ezeket a szavakat angol nyelven, ezért tisztázta a helyzetet a tanúval. A szóban forgó tolmács elnézést kért és azóta is visszahívják arra a rendőrségre tolmácsolni, semmilyen következménnyel nem járt a tévedése.

2. Szakértő képesítés nélkül?

Egy jogszabály sem rendelkezik arról, hogy jogi jellegű eljárásokban ki fordíthat és tolmácsolhat. Ennek következményeként jogi végzettséggel nem rendelkező

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. 403.

² MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség.* Budapest, 1993. 11. és 13. pont.

fordítók és tolmácsok járnak el az említett helyzetekben. Ők nem csak bizonyos fogalmak között nem tudnak különbséget tenni, de a média és a kialakult köznyelv is hatással van rájuk. Például adott esetben a ‘kölcsön’ szót használják a ‘haszonkölcsön’ helyett. Az alapvető jogi fogalmak ismeretének hiányában két nyelv országának eltérő jogi berendezkedéséből fakadó különbségeket sem tudják megfelelően kezelni.

A fordító és a tolmács szakértői státuszban szerepel valamennyi eljárásban, így egyaránt a polgári perrendtartásban,³ a közigazgatási eljárásban,⁴ a büntetőeljárásban⁵ és a szabálysértési eljárásban⁶ is. Az eljárásokban szakértő bevonása azért szükséges, hogy szaktudásával segítse annak eredményes lebonyolítását. Ez a szaktudás a legtöbb szakértő esetében egyértelműen meghatározható. Egy igazságügyi elmeorvos-szakértő esetén fel sem merül, hogy ne rendelkezne a területének megfelelő végzettséggel. Ez azonban sem a jogi szakfordító, sem a jogi szaktolmács esetén nincsen így hazánkban, hiszen a jogi szakismeret, a hitelesség, de sok esetben még a nyelvtudás szintje sincsen vitathatatlanul lefektetve.

„Az egyes országok jogrendszere eltérő, a jogszabályok szerkezete is, az ebből adódó különbségekkel a fordító sokszor az adott fordítandó dokumentum fordítása során szembesül csak. Sok idő szükséges időnként a korrekt megoldás megtalálásához.” – fejtette ki a kutatás szerves részét képező kérdőívre adott válaszában egy fordító, aki szerint egyébként nem szükséges a jogi szakismeret a jogi jellegű dokumentumok fordításához. A felelősség megállapítása azért kiemelt fontosságú, hogy az adott szakmában kizárólag megfelelő szakismerettel rendelkezők végezhesenek munkát. Marton Géza elmélete⁷ is alátámasztja ezt az állítást: az emberek a megtérítési kötelezettség következménye nélkül hanyagok lennének és elkerülnék a fáradtsággal járó figyelmet és önfegyelmézést. Ezért a felelősségre vonás az egész társadalom érdekében áll.

³ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról 61. § (2) bekezdés, 300. § (1) bekezdés.

⁴ 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról 73. § (3) bekezdés.

⁵ 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról 188. § (1) bekezdés, 201. § (1) bekezdés.

⁶ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről 67. § (3) bekezdés.

⁷ MARTON Géza: *Magánjogi és büntetőjogi szankciók*. Debrecen, 1937. 14–15.

3. Kontraktuális felelősség és gondossági kötelem

Fennálló gyakorlat, hogy amennyiben a tolmács vagy fordító számlaképes, szerződéskötésre nem kerül sor. Fontos kiemelni azonban, hogy szerződéskötés szóban, sőt ráutaló magatartással is megvalósulhat. Valamennyi fordító és tolmács megbízási szerződéses viszony keretében végzi a munkáját, amely a tevékenységkifejtő kötelek körében a gondossági kötelek alaptípusa.⁸ Ebben a jogviszonyban díj eredmény nélkül is jár. Mindazonáltal nem tarthat igényt a megbízott a megbízási díjra, ha gondatlanság miatt nem következik be az eredmény. A gondatlanság körébe tartozhat, ha a fordító vagy tolmács kellő szaktudás nélkül vállal el egy megbízást úgy, hogy a megbízója számára nem ismeretes a szaktudás hiánya. Kemenes István rámutat⁹ arra, hogy kontraktuális jogviszonyt tekintve a szerződés tartalmához képest bármely szerződésszegő tényhelyzet önmagában, káreredmény nélkül is jogellenes. Attól függetlenül, hogy magatartással, tevéssel vagy mulasztással jön létre. A szerződésszegés általános szabályai között határozza meg a Polgári Törvénykönyv a szerződésszegés pontos fogalmát. Ennek megfelelően a szerződés megszegését jelenti bármely kötelezettség szerződésszerű teljesítésének elmaradása.¹⁰ Ehhez köthető Menyhárd Attila gondolata is, amely szerint minden olyan helyzet, amely a szerződésben meghatározottakkal ellentétes, szerződésszegésnek minősül.¹¹ Lenkovics Barnabás megkülönbözteti a tág és a szűk értelemben vett szerződésszegést.¹² Az előbbi egy rendellenesség a jogviszony során, függetlenül attól, hogy azt a fél idézte-e elő vagy sem. Az utóbbi pedig az egyik fél által tanúsított magatartás, ami ilyen módon a másik fél érdekét sérti vagy veszélyezteti.

A hivatkozott művében Kemenes leírja, hogy a szerződésszegés a teljesítési szak valamely rendellenességét jelenti. Ilyen fogyatékoságnak tekinthető, ha a célnyelvbe átültetett jogi szakkifejezések nem maradéktalanul érthetők, esetleg hibásak. Ahogy a jogtudós is rámutat: nem önmagával a szolgáltatási cselekménnyel, hanem a célba vett eredmény maradéktalan megvalósulásával ér véget a teljesítés. Kemenes felhívja a figyelmet arra, hogy a szerződésszegésből egyenesen következik, hogy a nem teljesült szolgáltatásért nem jár ellenszolgál-

⁸ LENKOVICS Barnabás: *A polgári jog vázlata*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Osiris, 2001. 156.

⁹ KEMENES István: A szerződésszegés szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben. *Jogtudományi Közlöny*, 2014/5. 213–223.

¹⁰ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:137. §.

¹¹ MENYHÁRD Attila: Felelősség szerződésszegésért. *Polgári jogi kodifikáció*, 2001/3. 25–26.

¹² LENKOVICS i. m. 131.

atás. Továbbá, ha a szerződést szegő fél felelőssége megállapítható, kártérítés is érvényesíthető vele szemben.

A szerző kiemeli az új Ptk. elvi újítását, melynek köszönhetően szétvált a kontraktuális és a deliktuális felelősség. Ennek megfelelően a kontraktuális felelősség körében a károkozó csak akkor mentesülhet, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegés az ellenőrzési körén kívüli, előre nem látható olyan körülményre vezethető vissza, amely nem volt elkerülhető, illetve kárkövetkezménye nem volt elhárítható.¹³ A Ptk. egyértelműen rögzíti, hogy aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Verebics János rámutat arra, hogy „A szerződésszegés talán legfontosabb jogkövetkezménye a kártérítési kötelezettség beállta”.¹⁴ Több jogtudós is taglalja a teljes kártérítés¹⁵ elvét.

A Ptk. szabályozza a szerződésszegés következményeként megjelenő kártérítési kötelezettséget.¹⁶ Elsősorban, kártérítés címén meg kell téríteni a szolgáltatás tárgyában keletkezett kárt. Másodsorban, a szerződésszegés következményeként a jogosult vagyonaiban keletkezett egyéb károkat és az elmaradt vagyoni előnyt olyan mértékben kell megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár, mint a szerződésszegés lehetséges következménye, a szerződés megkötésének időpontjában előre látható volt. Ez utóbbi a kutatás tárgyához szorosan kötődik.

A hibásan és pontatlanul elkészített fordítás a jogi dokumentumok terén a jogosult vagyonaiban kárt okozhat és hozzájárulhat vagyoni előnyének elmaradásához is. Kár merülhet fel azáltal, hogy a megbízott működési körében előforduló idegen nyelvű irat nem kerül helyesen lefordításra. Vagyoni előnytől eshet el az, aki egy nem precízen lefordított iratot nyújt be egy per során a bíróságra. A tolmácsolási tevékenység szintén mindkét kártípust érintheti. Egy elnapolt tárgyalás költségvonzata a keletkezett károk körébe tartozik. Az pedig, hogy az eljárási szereplő a tárgyaláson való megjelenési kötelezettsége miatt nem tud megjelenni a munkahelyén, vagyoni előny elvesztését eredményezi. Mindkét nyelvi közvetítéssel kapcsolatos munkavégzés esetén számos egyéb példa sorolható még fel.

¹³ Ptk. 6:142. §.

¹⁴ VEREBICS János: A szerződésszegésért való kárfelelősség az előreláthatóság alapján való korlátozása az új Ptk.-ban. *Gazdaság és Jog*, 2015/4. 8–13.

¹⁵ Ld. FUGLINSZKY Ádám: A teljes kártérítés elve, kritikája és korlátai. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum. Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2007. 201–218.

¹⁶ Ptk. 6:143. §.

A jogszabályhely kifejezetten említi az előreláthatósági klauzulát, ami támpontot ad a szerződő félnek abban, hogy előzetesen bemérje a szerződési kockázatot és annak megfelelően döntsön.¹⁷ Ez a támpont megadatik minden olyan nyelvi közvetítést végző szakembernek is, aki kellő jogi – vagy akár nyelvi – szakismeret hiányában vállalja el az adott megbízást, azonban nem él ezzel a lehetőséggel vagy nem veszi figyelembe a fennálló kockázatot. Csöndes Mónika rámutat, hogy az angol bírói gyakorlatnak megfelelően az előreláthatósági klauzulát tekintve a károkozó helytállása olyan károkra vonatkozik, amelyekkel észszerűen számolhatott, mint a szerződésszegés lehetséges következményével.¹⁸ Hivatkozott művében hangsúlyozza, hogy a szerződő félnek elsősorban az adott szerződéssel kapcsolatban felmerülő sajátos körülményekről kell tájékoztatnia a másik felet, aki pedig eldönti, hogy számára az kockázatot jelent-e. Ez az elmélet arra mutat rá, hogy egy tolmács és fordító köteles közölni jogi szakismeretének szintjét, amikor szakirányú tolmácsolásra, fordításra vállalkozik. Ezt követően pedig a megbízó feladata eldönteni, hogy más személyt választ-e az ügyvitelre. Tovább fokozza a felelősséget a Ptk. azon rendelkezése, amely szerint szándékos szerződésszegés esetén a jogosult teljes kárát meg kell téríteni.

A szerződéses jogviszony egyik legfontosabb elve a *pacta sunt servanda*, ami a kijavítás, kicserélés révén jut érvényre. Ezek a hibás teljesítésből fakadó kellékszavatosság első körben érvényesíthető igényei. Az említett esetben a szerződésszegés ezen nevesített esetéről beszélhetünk, hiszen a fordítás nem felel meg a szerződésben meghatározottaknak. Továbbá, „hibás a teljesítés akkor is, ha a szolgáltatás nem elégíti ki a rá vonatkozó konkrét minőségi előírásokban foglalt követelményeket, valamint, ha a kötelezett nem tesz eleget a szolgáltatáshoz kapcsolódó ún. járulékos kötelezettségeknek.”¹⁹ Egyértelműen minőségi előírásban foglalt követelmény a forrásnyelv helyes értelmezése és a célnyelv helyes alkalmazása, illetve járulékos kötelezettségnek tekinthető a különböző országok eltérő jogrendszeréből fakadó különbségek feltárása.

¹⁷ VÉKÁS Lajos: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. *Magyar jog*, 2002/9. 513–526.

¹⁸ CSÖNDES MÓNika: Az előreláthatósági szabály mint a szerződésszegéssel okozott károk megtérítésének korlátja – hatékony és /vagy igazságos? *Pázmány Law Working Papers*, 2012/24. <https://plwp.eu/evfolyamok/2012/76-2012-24>

¹⁹ 1/2012. (VI. 21.) PK vélemény.

Fontos azonban kiemelni, hogy a hibás teljesítés²⁰ általános szabályainak középpontjában a dolog áll. A Ptk. tartalmaz ugyan ettől eltérő rendelkezéseket,²¹ azonban sem az eredménykötelmekre, sem a használati kötelmekre vonatkozó szabályozás nem vonatkoztatható ide, hiszen megbízási jogviszonyról van szó.

A kártérítés körébe vonható a fedezeti szerződés.²² Annak ellenére, hogy az elsőként megbízott fordító vagy tolmács nem tudta ellátni a rábízott feladatot, az elkészített fordítás, illetve a tolmácsolás igénybevétele még szükséges a szerződéssel elérni kívánt cél megvalósítása érdekében. Az erre alkalmas új szerződés megkötéséből fakadó költség, illetve a kötelezettel kötött szerződés és a fedezeti szerződés közötti ellenérték is követelhető ilyen módon.

Szerződéskötés esetén a feleknek már a szerződés megkötése előtt is vannak kötelezettségeik – az egyik legfontosabb az együttműködési és tájékoztatási kötelezettség. Ide tartozik, hogy a megbízott tájékoztassa a megbízót a nyelvtudásáról, illetve jogi szaktudásáról. Vékás Lajos rámutat²³ arra, hogy nem állapítható meg a magatartás jogsértő jellege, ha abba a sérelmet szenvedett fél beleegyezett.²⁴ Ha a megbízó előtt ismeretes volt a nyelvtudás vagy a jogi szakismeret hiánya és ennek ellenére bízta meg az adott személyt, a későbbiekben erre nem hivatkozhat.

Az egyik felkeresett fordítóiroda képviselője elmondta, ők hogyan járnak el, ha panasz érkezik hozzájuk. Elsőként eldöntik, igaza van-e a megbízónak. Jogos panasz esetén a hiba mértékétől és a megrendelt fordítás értékétől függ, hogy mi a következmény. Kisebb hiba esetén kedvezményt ajánlanak fel az adott vagy a jövőbeni fordítás árából. Az irodájukban előfordult legnagyobb szankciónak az tekinthető, amikor elengedték a fordítás díjának felét. Ez a megbízó irányában fennálló következmény.

A fordítóiroda alvállalkozókkal dolgozik, fontos az ő munkájukkal kapcsolatos következmény is. A képviselő elmondása alapján, volt már, akit nem kerestek többet. Nem kizárólag a rossz minőségű fordítás, de a sok elütés és alapvető hibák, helyesírási tévesztések miatt sem. A fordítóiroda több bírósággal és ügyvédi irodával áll kapcsolatban. Ritkán tapasztaltak elégedetlenséget. Egy bolgár tolmács esetén kérte a bíró, hogy legközelebb más tolmácsot küldjenek. Egyéb következmény nem származott ebből az esetből. Máskor azonban kifejezetten

²⁰ Ptk. 6:157. §.

²¹ Ptk. 6:177–178. §§.

²² Ptk.: 6:141. §.

²³ VÉKÁS i. m. 101–112.

²⁴ Ptk. 2:42. § (3) bekezdés.

jelezte a bíró, hogy az adott tolmácsot küldjék újra, mert remek munkát végzett. Az iroda vezetője azt is elismerésként könyveli el, ha nem jelez vissza a bíró, mert ez azt jelenti, hogy nem volt gond a tolmácsolással.

3.1. Kötelező felelősségbiztosítás

Amint Mádl Ferenc fogalmaz: „A felelősségbiztosítás intézményében társadalmi gondoskodást (*soziale Fürsorge*), szociális lelkiismeretet (*soziales Gewissen*) kell látni.”²⁵ A korábbi köztársasági elnök leírja, hogy a felelősségbiztosítás nem más, mint az emberi tevékenységből fakadó kárért való helytállási kötelezettség esetére szóló biztosítás. A biztosított a tevékenysége által a kártérítési kötelezések keletkezésének kitett természetes vagy jogi személy.

Bizonyos hivatások esetén jogszabály²⁶ teszi kötelezővé a felelősségbiztosítást. A nyelvi szolgáltatók nem tartoznak ezen szakmák közé. Ennek ellenére Európa-szerte vannak biztosítók, amelyek külön biztosítási csomagot állítottak össze számukra. Az ajánlat összeállítói azzal érvelnek, hogy a nyelvi szolgáltatók a legjobb szándék mellett, akaraton kívül is félrefordíthatnak, rosszul tolmácsolhatnak lényeges információkat. Ezzel pedig hatalmas károkat okozhatnak, amelyet a saját jövedelmükből és egyéb vagyonukból nem tudnának megfizetni, vagy ahogy Mádl Ferenc fogalmaz,²⁷ „teljes egzisztenciális pusztulásra” jutnának.

A felelősségbiztosítás nem kizárólag azért szükséges, mert kevés az olyan fordító és tolmács, aki gyakorló jogász. A jogász végzettséggel rendelkező személyek esetében is fennállhat, hogy nem értik a külföldi jogi szaknyelvet, illetve a jog sokrétű és folyamatosan változik, ami folyamatos továbbképzést igényel. A gyakorlatban ennek ellenére nem elterjedt, hazánkban mindössze két biztosító ajánl kifejezetten fordítók és tolmácsok számára felelősségbiztosítást. Az egyik cég 25 éve, a másik pedig 5 éve. Kutatásom során kiderült, hogy az előbbinél ez idő alatt körülbelül tíz szakmabeli vette igénybe, az utóbbinál két érdeklődő volt, de mindkettő meggondolta magát.

²⁵ MÁDL Ferenc: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 423.

²⁶ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 108. § (2); 2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről 14. § (1); 155/2016. (VI. 13.) Korm. rendelet a lakóépület építésének egyszerű bejelentéséről 6/A. § (nem taxatív felsorolás).

²⁷ MÁDL i. m. 413.

A gondolat, amely szerint tévedésével egy fordító vagy egy tolmács olyan mértékű kárt okozhat, mint egy orvos, ügyvéd vagy fővállalkozó kivitelező, teljes mértékben alátámasztható. Erre szolgálnak bizonyítékul a következőkben kifejtett példák, tények és esetek.

3.2. Kár, hogy a nyelvi közvetítő nem rendelkezik jogi szakismerettel

Számos fordítóiroda előre meghatározza a kártérítés összegét. Azonban Marton Géza kifejti, hogy a kár nem egy pillanatnyilag leírható jelenség.²⁸ Időben elhúzódik és a bírói ítélet pillanatában fennálló terjedelmet kell kiegyenlíteni. A kártérítés már a római kortól kezdve fontos.²⁹ Megkülönböztethetjük a vagyoni és a nem vagyoni kárt.³⁰ A nem vagyoni kárhoz köthető a sérelemdíj. Ebben a körben a hátrányt nem kell bizonyítani, de a személyiségi sérelemnek fenn kell állnia³¹. Ilyen károsodás lehet például a tanú többszöri kihallgatása az alkalmatlan tolmácsok miatt.

2019. május 29-én a Hableány sétahajó összeütközött a Viking Sigyn szállodahajóval, 27 ember vesztette életét. Nem csak az elhunytak, de a túlélők között is vannak koreai személyek, akik tanúként kulcsszerepet játszanak a büntetőeljárás sikeres kimenetelében. Magyarul nem beszélnek, ezért tolmács kirendelésére volt szükség.

A Koreai Köztársaság budapesti Nagykövetségét írásban és telefonon is megkerestem, azonban teljes mértékben elhatárolódtak az ügytől és azt állították, hogy ők egyáltalán nem vettek részt a koreai tolmács keresésében. A tárgyalások kezdetekor számos³² hír jelent meg a hazai és a külföldi médiában azzal kapcsolatban, hogy a koreai tanúk kihallgatásakor három tolmácsot is ki kellett rendelni az első kettő nem megfelelő munkavégzése miatt.

A Viking Sigyn kapitánya ellen indult büntetőügyben távmeghallgatással kívánták kihallgatni a dél-koreai tanúkat, tolmács segítségével. A kihallgatás

²⁸ MARTON i. m. 161. pont.

²⁹ LÁBADY Tamás: Az eszmei kártérítés antikija. *JURA*, 1994/1. 3–10.

³⁰ LANDI Balázs: Kit támogat a jog a polgári jogi felelősség körében? – avagy valóban érvényesül-e a magánjogi deliktum elve? *Pázmány Law Working Papers*, 2012/31. <https://plwp.eu/evfolyamok/2012/69-2012-31>

³¹ VÉKÁS Lajos: A polgári törvénykönyv első hét évéről. *Jogtudományi Közlöny*, 2021/3. 101–112.

³² Magyar Nemzet, Telex, Index, Origo, 24.hu, 444, Népszava, HVG, Metropol, Infostart, Hírklubb, ATV, Hírvilág, TV2, Hírnavigátor, Ripost, Magyar Hírlap, HírTV, Blikk, Hungary Posts, Hungary Today, Archyworldys, Binnenschiff-journal.

– melyen két tolmács vett részt – kevesebb, mint félóra múlva azonban befejeződött. Az első tolmács által tolmácsoltakat a tanúk nem értették, csak az őket képviselő ügyvédek. Szintén az említett nyelvi közvetítéssel foglalkozó szakember nem tudta lefordítani, amikor az egyik tanú elmondta, mit élt át a baleset során. Ekkor a bírónő szünetet rendelt el és új tolmács érkezett. A második tolmács már érthető volt a tanúk számára, azonban nem tudta lefordítani a következőt: „Perben, haragban, rokonságban áll a vádlottal?”. Ezután a bírónő elnapolta a tárgyalást és leszögezte, hogy olyan tolmácsot szeretne, aki a szaknyelvet is le tudja fordítani.

Az említett tárgyaláson a védelem a kapitány számára tolmácsoló orosz személy munkáját tartotta alkalmatlannak, de újabb tolmács kirendelésére ezen a téren nem került sor. A polgári jogi vonalon indult sérelemdíj iránti perben azonban szintén félbeszakadt a tárgyalás, mert a dél-koreai felperesek vallomását a felkért tolmács nem tudta megfelelően magyarra fordítani. Többek között nehézséget jelentett, hogy kiderüljön, az egyik felperes a baleset óta milyen forrásból és milyen összegű kártérítést kapott. Ez egy kulcsfontosságú kérdés a kártérítési felelősség megállapítása körében.

A Hableány sétahajó balesetének pere szemlélteti a nyelvi közvetítés szükségességét, fontosságát és példája annak, amikor a nem megfelelő tolmácsolás egy tárgyalás elnapolását is eredményezheti. Ez adott esetben előre meg nem határozható értékű kár okozásával járhat, ezért helytelen a kár értékének előre történő maximalizálása. Ez a médiát különösen érdeklő per nem az egyedüli, amiben több nyelvi szakember is kirendelésre került. A kutatás során kérdezett egyik interjúalany elmondta, hogy egy gazdasági bűncselekmény miatt zajló perben öt ötödik tolmácsként rendelték ki, a korábbi négy alkalmatlansága miatt.

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény rögzíti, hogy a tolmács vagy szakfordító nem megfelelő munkavégzése miatt más személy kirendelését indítványozhatják az eljárási cselekményen résztvevők.³³ A szabálysértési eljárásról szóló törvénynek megfelelően, ha a tolmács vagy a szakfordító fordításának minősége sérti az eljárás alá vont személy jogát vagy jogos érdekét, a bíróság hivatalból, illetve az eljárás alá vont személy vagy képviselője kérésére más személy rendelhető ki.³⁴ Ezek a jogszabályhelyek alapozzák meg másik nyelvi közvetítést végző szakember kirendelését, ami egyértelműen többletköltséggel és idővesztéssel jár.

³³ Be. 201. § (4) bekezdés.

³⁴ Szabs. tv. 67. § (5)–(6) bekezdés.

A tolmács és a szakfordító egyaránt szakértői státuszban vesz részt valamennyi eljárásban. A Be. alapján³⁵ rendbírsággal sújtható és az okozott bűnügyi költség megtérítésére kötelezhető az a szakértő, aki kötelezettségét megszegi és az eljárás elhúzódsát eredményezi. A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény szerint³⁶ a kötelezettségét megszegő és magát alapos okkal előzetesen ki nem mentő szakértő az okozott költségek megtérítésére kötelezhető, pénzbírsággal sújtható, elővezethető, csökkenthető a díja, illetve a mulasztásról értesíteni lehet a vezetőjét, munkáltatóját.

3.3. Fekete lista

A jogi jellegű eljárások esetében általában nagyobb igény van a kevésbé beszélt nyelvekre (például kínai, török, szerb), mint a közkedveltebb európai nyelvekre (angol, spanyol, német). A jogi eljárásokban kevésbé használt nyelveken a munkavégzéshez szükséges képzések sem adtak. A névjegyzékre azonban csak a képzést elvégzők kerülhetnek fel. Hazánkban a helyi hatóságok és rendőrségek rendelkeznek listával a tolmácsokról, de a bíróságok nem. Az Európai Unió irányelvben³⁷ ajánlja a tagállamoknak tolmácsjegyzék létrehozását, Magyarországon azonban ez még nem történt meg.³⁸ A rendőrségnél alkalmazásra kerül azonban egy ún. negatív lista is, amelynek segítségével az ORFK Bűnügyi Igazgatósága esetként tájékoztatja a megyei és a helyi szervezetet, hogy mely tolmácsokat ne rendeljék ki, mivel velük szemben valamilyen kockázati tényező merült fel.

3.4. Mindent megértett?

A német, az osztrák vagy az angol tolmácsokkal ellentétben, hazánkban nem tesznek esküt ezen szakma képviselői.³⁹ Ilyen jellegű morális kötelezettség nem

³⁵ Be. 200. § (1) bekezdés.

³⁶ Pp. 272. § (1) bekezdés, 319. §.

³⁷ 2010/64/EU irányelv a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról.

³⁸ PUKLUS Márta: *A bírósági tolmácsolás nyelvi és nyelven kívüli tényezői, a bírói elvárások és a tolmács szerepe*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2019. 43.

³⁹ PUKLUS i. m. 39.

terheli őket. További etikai kérdés annak a nyilatkozatnak a vonatkozásában merül fel, amelyben a tolmácsnak azt kell aláírásával igazolnia, hogy az adott személy mindent megértett, amit neki tolmácsolt. Ez az Amerikai Egyesült Államokbeli Állampolgársági és Bevándorlási Iroda (USCIS) gyakorlatában található.⁴⁰ A hivatkozott cikk írója, Catalina J. Natalini szerint meghaladja az ő felelősségét a kérdés, hogy a személy, akinek az érdekében kirendelték, mindent pontosan megértett-e. Natalini a saját tapasztalata miatt több hasonló esetet kezdett kutatni és a kollégáival megvitatni. Álláspontjuk szerint nem felel a tolmács azért, hogy az adott személy mindent pontosan megértsen.

Az, hogy felelősséget vállal-e egy tolmács azért, hogy a személy mindent megértett-e, a kutatásom szempontjából is lényeges kérdés. A tolmács mint szakértő kirendelése azért szükséges, hogy az eljárásban résztvevő személy alapjogai ne sérüljenek. A tolmács azt vállalja, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy a nyelvet nem beszélő személy maradéktalanul megértse őt – itt különösen megjelenik a jogviszony megbízási jellege. Ez azonban függ az adott személy értelmi képességétől, jogi alapismereteitől és háttértudásától. A tolmács feladata, hogy ezeket figyelembe véve végezze a munkáját.

Marad ennek ellenére olyan körülmény, amire nincsen hatással. Ez a személy hozzáállása és rosszhiszeműsége. Egy, a kutatás során felkeresett tolmács hívta fel arra a figyelmet, hogy gyakori az, amikor a kiutasítástól rettegő harmadik országbeli alanyok a tolmácsolást próbálják kihasználni annak érdekében, hogy elhúzzák az eljárást.

A nyelvhasználathoz való jog valóban alapot tud adni a joggal való visszaélésre. P. Gál Judit dolgozta fel Varga Sándor esetét,⁴¹ mely során az elítélttel, illetve ügyvédjével – Fridman Györggyel – is készített interjút. A „Halálbrigád” erdélyi vezetője és élettársa, Turi Emese a magyar Bonnie és Clyde párosaként híresült el.

Varga Sándor, „minden idők legkegyetlenebb gyilkosa” román anya és magyar apa gyermekeként született. Állítása szerint, a magyar nyelvet nem sikerült teljesen elsajátítania. Elsőfokon a Budapest Környéki Törvényszék tárgyalta az ügyét, ahol életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. A fellebbezést követően a Fővárosi Ítéltáblához került az ügy, ahol a bíró azt mondta, hogy nem sérülnek a terhelti jogai a tolmács nélkül, mert a korábbi nyilatkozataiból, a vallomásából és a tárgyalóteremben elhangzott, válogatott sértéseiből az tűnik

⁴⁰ Catalina J. NATALINI: Interpreter's Liability. *National Association of Judiciary Interpreters and Translators*. November 2015. <https://tinyurl.com/4fne96n7>

⁴¹ P. GÁL Judit: *Halálosztók 2*. Budapest, Babusz Bt., 2015. 64–100.

ki, hogy érti a magyar nyelvet. Ennek megfelelően csak azért rendelnek ki neki tolmácsot, mert nem hajlandó magyarul kommunikálni. Az íróővel Varga Sándor a vele készült interjúban megosztotta, hogy a magyar jogi nyelvet nem értette, ezért román nyelven elolvasta a magyar törvényeket és a magyar jogrendszer felépítését, hogy megértse mi történik vele. Elmondása szerint teljesen más szituáció, amikor a mindennapok során kell használnia a magyar nyelvet, mint amikor a bíró gyorsan olvassa a jogi szöveget. A kirendelt tolmácsot pedig akként jellemezte, hogy egy utcáról behívott román ember jobban tolmácsolt volna. A számára kirendelt személy azt sem tudta lefordítani, hogy „Zöldfa utca”. A tolmácsolási hibák, hiányosságok ellenére jogerős ítélet született a másodfokú tárgyaláson.

Az általam megkeresett tolmácsok közül egy személynek kellett kifejezetten azt aláírnia, hogy az ügyfél az általa tolmácsoltakat megértette. Több esetben az ügyvéd vagy a közjegyző előtt készült okiratban volt ez benne és az egész dokumentumra vonatkozóan kellett az aláírását adnia a tolmácsoknak, illetve a hatósági jegyzőkönyvnek is részét képezte. Egy másik interjúalany szerint viszont az adott helyzetben el sem lehet dönteni, hogy a személy megértette-e mindent.

3.5. Hiteles?

A hiteles fordítással teljes bizonyító erejű közokirat keletkezik, ezért annak valódiságát nem fogják megkérdőjelezni a jövőben. A nem valódi, hamis vagy hamisított dokumentum ilyen módon legálissá tud válni.⁴² A szakfordításról és tolmácsolásról szóló MT rendelet szerint: „Hiteles fordítást, fordítás hitelesítését, valamint idegen nyelvű hiteles másolatot – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – csak az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda készíthet.”⁴³

A gyakorlatban azonban nem csak jogszabály eltérő rendelkezése esetén kerül ki hiteles fordítás más fordítóirodákból és fordítók keze közül. Az egyik interjúalanyom már több, mint harminc éve készít fordítást, amit lepecsétel, a megbízói pedig hiteles fordításként adják le. Elmondása alapján több, mint tíz kollégája is így jár el, azonban egyikük sem állítja be ezt hiteles fordításként.

⁴² KISFALUDY Zoltán: A hiteles fordítás helyzete Magyarországon. *Jogelméleti Szemle*, 2011/2. 52–57.

⁴³ 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet a szakfordításról és tolmácsolásról 5. §.

A megbízó állampolgároknak viszont nincsen arról tudomásuk, hogy egy 2014 óta nem módosított rendelet alapján csak egy bizonyos fordítóiroda adhat ki hiteles fordítást, és ezért sok esetben a meghatározott gazdasági formában működő fordító pecsétjét a hitelesség jeleként könyvelik el. Az említett fordítók egyikének sem keletkezett még ebből problémája, annak ellenére, hogy a megbízóik a legkülönbözőbb hatóságokhoz, például a NAV-hoz, vagy akár külföldre juttatták el az ilyen módon 'hiteles' fordítást. A hiteles fordítást váró szervek pedig minden gond nélkül elfogadják az ilyen módon lefordított iratot.

4. De lege ferenda

Az OFFI általános szerződési feltételeit tanulmányozva számos jogi következtetés levonható. Elsőként fontos, hogy az ÁSZF a „vállal” és a „megrendelő” szavakat használja. Ez jelentheti azt, hogy az OFFI az elvállalt munkákra vállalkozási szerződéses formában tekint. Ez helytelen, hiszen a bírói gyakorlat is következetesen kimondja a fordítási és tolmácsolási tevékenységre vonatkozó szerződések megbízási jellegét. A jog valamennyi területén fontos elv azonban a tartalmi értelmezés a formai helyett. Így elemzés alapján leszögezhető, hogy hazánk hatályos jogának megfelelően a jogi szakfordítók és szaktolmácsok felelőssége kontraktuális, hiszen megbízási szerződéses jogviszony keretében végzik tevékenységüket.

A nyelvi közvetítést övező gyakorlat azonban több esetben vállalkozási jogviszonyként tekint a nyelvi szolgáltatók munkájára, illetve a felelősségi szabályok alkalmazására is szinte csak elenyésző esetben kerül sor. Ennek oka lehet a szakmailag hiányos képzési rendszer, illetve a megengedő és nem konzekvens szabályozás. Így a polgári jogi felelősség gyakorlatban való megjelenése és kiterjedése érdekében az alábbi változások elengedhetetlenek.

Az első lépés a képzési rendszer megreformálása. Fontos, hogy a szakirányú jogi szaknyelvi képzéseken kizárólag jogi végzettséggel is rendelkező nyelvtanárok tanítsanak.⁴⁴ Ennek eredményeképpen a jogi szaknyelvi fordító- és tolmácsképzések abban az esetben is biztosítani fogják a munkavégzéshez szükséges jogi szakismereteket, ha a nyelvi közvetítést végző szakember nem rendelkezik jogi diplomával. Az így kialakult megbízható képzési rendszerre épül a szabályozás, mely alapján a jogi eljárásokban csak olyan fordító és tol-

⁴⁴ Ld. BALOGH Dorika: *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben*. Budapest, ELTE, Bölcsészettudományi Kar, 2020. 136.

mács végezhet munkát, aki jogi szaktudását oklevéllel igazolni tudja. Szükséges egy kamara létrehozása, amely ezen személyeket tömöríti és a Magyar Ügyvédi Kamarához, illetve a Magyar Országos Közjegyzői Kamarához hasonló módon szerveződik. Kizárólag az ide felvett fordítók és tolmácsok járhatnak el a jogi jellegű eljárásokban, illetve hiteles fordítást is csak ők készíthetnének. A kamara honlapján lehetőség nyílna a hivatásos jogi szakfordítók és szaktolmácsok nyilvántartásában történő keresésre, illetve egy-egy személy igazolványának ellenőrzésére. Ez az intézmény továbbképzési lehetőségeket is kínálna, továbbá a tagjai munkájának minőségét ellenőrizné. Így ez megalapozná az OFFI monopolhelyzetének eltörlését, aminek következtében nem csak a visszaélések száma csökkenne, de a jelenleg rendkívül magas árképzés is mérséklődne. Végül, nélkülözhetetlen a kötelező felelősségbiztosítás törvényi szinten történő bevezetése, hiszen a nyelvi szolgáltatók a legjobb szaktudás mellett is félreformdíthatnak, lényeges információkat helytelenül tolmácsolhatnak.

Létfontosságú a felismerés, hogy a jogi szakfordítók és szaktolmácsok munkája sok esetben olyan károkozással járhat, mint egy orvos vagy ügyvéd tevékenysége. Ehhez mérten szükséges a fentebb említett reformok megvalósítása annak érdekében, hogy ezen a területen kialakuljon a teljes jogbiztonság, ezzel is védve a jogi szakismerettel és adott esetben nyelvtudással sem rendelkező megbízókat.

A társadalmunkban nincsenek kizárólag ‘megbízók’ és ‘megbízottak’. Minden ember kerülhet mindkét pozícióba élete során. Optimálisan minden fordítónak és tolmácsnak olyan módon kellene eljárnia, ahogyan ő szeretné, hogy más ügyekben – amihez ő nem ért – az általa megbízott eljárjon. Zlinszky János professzor gondolata⁴⁵ alapján „Az egyes emberek egymásnak, a csoportok tagjaiknak és más csoportoknak a szabad, biztonságos, autonóm élet lehetőségét kölcsönösen biztosítani tartoznak.” Ez a jogi szakismeret nélküli jogi szakfordítást és szaktolmácsolást teljes mértékben kizárja. Kiváltképp fontos ez, hiszen a megbízó sok esetben sem a jogi szaknyelvet nem ismeri, sem pedig a cél- vagy forrásnyelvet. Ennek megfelelően bízik a szakértelemmel rendelkező nyelvi közvetítést végző személyben.

A bizonytalanná vált értékrend megerősítésében a polgári jognak is szerepet kell vállalnia.⁴⁶ Lábady Tamás kihangsúlyozza,⁴⁷ hogy „a magánjog a társa-

⁴⁵ ZLINSZKY János: Emberi jogok és keresztény etika. *Iustum Aequum Salutare*, V. évf., 2009/2. 127–132.

⁴⁶ LANDI i. m. 18.

⁴⁷ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 19.

dalom jogának meghatározó, legjellemzőbb és annak struktúráját legközvetlenebbül kifejező ága” és az a személy egész életére, társadalmi kapcsolatára kiterjed. Ezért fontos, hogy a jelen helyzetben fennálló gyakorlaton a polgári jog eszközei változtassanak. Harmathy Attila kifejti,⁴⁸ hogy a jog a fennálló viszonyokat fejezi ki és rögzíti. Az új rendszer a korábbi rendszerben megalakított jogszabályok keretei között alakul ki. Sólyom László ír⁴⁹ arról, hogy a közlekedési balesetekkel okozott károk miatt kialakult társadalmi feszültség erőssége vezethetett egy új jellegű felelősségi szabályozáshoz. Úgy vélem, napjainkban a kutatásom tárgyával kapcsolatos társadalmi feszültség vezethet új szabályozáshoz.

⁴⁸ HARMATHY Attila: Rendszerváltás a jog segítségével. *Magyar Tudomány*, 1999/2. 241–244.

⁴⁹ SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. 16.

A BERUHÁZÁSVÉDELEM JÖVŐJE AZ EURÓPAI UNIÓBAN AZ ACHMEA DÖNTÉST KÖVETŐEN

CSOKNYAI Dávid

1. Bevezetés

A határon átnyúló, nemzetközi befektetések területe a gazdasági élet egyik legfontosabb szférája. A befektetéseket megvalósító szereplők, nemkülönben azon országok, régiók, települések, ahol ezen beruházások megvalósulnak, mind kiemelt érdekekkel bírnak a gazdasági tevékenységük jogi védelme körében. Maguk a jogi garanciák azonban államonként, régióként eltérően alakulnak és az egyes befektetőknek mindig is számolniuk kellett azzal, hogy beruházásaik nem feltétlen élveznek azonos biztosítékokat attól függően, hogy hol valósítják meg azokat. Így volt ez sokáig az Európai Unió tagállamai (illetve korábban nem tagországok) között megvalósuló beruházások terén is, azonban az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban Bíróság) Achmea döntése¹ után – egyes megközelítések szerint már korábban² – átalakult az uniós tagállamok közti befektetések jogi háttere. Korábban az egyes államok között megkötött kétoldalú befektetésvédelmi egyezmények (*Bilateral Investment Treaties*, a továbbiakban: BIT) adták döntően a keretét a határon átnyúló beruházások jogi védelmének, de az Achmea döntés és egy a tagállamok által kötött nemzetközi szerződés³ tulajdonképpen leszámoltak az Unión belüli BIT-ekkel.

Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen garanciákkal számolhatnak a befektetők a BIT-ek nélküli Európai Unióban, változott-e és ha igen,

¹ C-284/16. sz. ügy, *Achmea*, ECLI:EU:C:2018:158.

² Az ún. Sodexo ügyben az Európai Bizottság azzal érvelt, hogy a Magyarországot érintő BIT a 2004-es uniós csatlakozással érvénytelenné vált, ugyanis onnantól kezdve Magyarország a belső piac része. ICSID, Case No. ARB/14/20, *Sodexo Pass International SAS v. Hungary*. 162–165.

³ Megállapodás az Európai Unió tagállamai közötti kétoldalú beruházási megállapodások megszűnéséről (továbbiakban: Termination Treaty), SN/4656/2019/INIT.

milyen mértékben a beruházások jogi védelme a korábbi rezsimhez képest. A tanulmány nem vitatja és részletesen nem vizsgálja a Bíróság Achmea döntését, hanem tényként fogadja el, hogy az ítélet alapján a BIT-ek ellentétesek az uniós joggal, ezért a BIT-ek nem hívhatók fel az egyes jogvitákban tagállami bíróság előtt.⁴ A beruházásvédelem jogi helyzetét az így kialakult környezetben vizsgálom.

2. A BIT-ek és dominanciájuk a beruházásvédelemben

A téma szempontjából először át kell tekinteni az Achmea döntést megelőző jogi helyzetet a beruházásvédelem területén. Ehhez a BIT-ek működését és az azokban foglalt választottbírói út szerepét mutatom be nagy vonalakban.

Az 1960-as, 1970-es években új korszak kezdődött a nemzetközi tőkeáramlás fejlődésének történetében, amely a kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények elterjedésének köszönhető. Ezek a megállapodások egyrészt a tőkeimportőr államokba irányuló külföldi beruházások vonzását, másrészt a tőkeexportőr államok befektetőinek védelmét segítették elő, külön jogi garanciákkal biztosítva a külföldi beruházók érdekeinek védelmét.⁵ Az első ilyen kétoldalú megállapodás 1959-ben jött létre Pakisztán és az NSZK között, ezt követően pedig BIT-ek sora jött létre, főleg a nyugati, fejlett államok és harmadik országok között, napjainkban pedig a BIT-ek száma megközelíti a hármezeret.⁶ Martonyi János a BIT-ek gyors térnyerését azzal magyarázza, hogy a korszakban még hiányoztak a külföldi beruházások védelmének általánosan követett nemzetközi normái, így az államoknak a beruházások biztosítása érdekében kétoldalú megállapodásokat kellett kötniük az egymás közti befektetések ösztönzésére.⁷ Palánkai Tibor ezt a tendenciát a globalizáció „pozitív integrációjának” nevezi,

⁴ Az Achmea döntésről és a BIT-ek körüli vitáról bővebben ld. pl. Veronika KOROM: Intra-EU BITs in Light of the Achmea Decision. *Central European Journal of Comparative Law*, Vol. 3., Issue 1. (2022) 97–115.

⁵ MOLNÁR István János: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I.* Budapest, Patrocinium, 2016. 119. A beruházásvédelem történetét áttekintő jelleggel ld. pl. SZALAI Ildikó: Érdekek harca? A beruházásvédelmi jog labilis egyensúlyi helyzete. *Pázmány Law Working Papers*, 2021/8.

⁶ Az Investment Policy Hub 2827 BIT-et tart nyilván, melyek közül 2217 van hatályban jelen kézirat lezárásakor. Ld. <http://tinyurl.com/bee98nae> [letöltés: 2023. augusztus 16.]

⁷ MARTONYI János: A külföldi beruházások jogi kérdései. *Külgazdaság*, 1987/2. 116.

ahol a termelési és a tőkeintegráció dominánssá válik és „az integrációnak a fő hordozói a transznacionális társaságok”.⁸

A BIT-eket mint nemzetközi szerződéseket két szerződő állam köti és leggyakrabban olyan rendelkezésekben állapodnak meg, amiket a nemzetközi gyakorlatban széles körben használnak.⁹ Ezek a megállapodások olyan helyzetet szabályoznak, melyben a külföldi befektető érdeke, hogy vállalkozási tevékenységének a legszélesebb garanciákat biztosítsa, míg a fogadó állam célja, hogy a beáramló tőkével saját gazdaságát erősítse.¹⁰ Az egyezményekben a fogadó és a küldő állam is kölcsönös kötelezettségvállalásokat tesz, és rendszerint beiktatják a tisztességes és méltányos elbírálás, a nemzeti elbánás, a legnagyobb kedvezmény, valamint a diszkrimináció tilalmának elveit.¹¹ Vagyis a BIT-ek működési elve, hogy mind a fogadó, mind a beruházó ország kölcsönösen biztosít feltételeket a tőkebefektetések ösztönzésére.

A BIT-ekben a felmerülő jogviták rendezésére jellemző, hogy a szerződő államoktól független, állandó vagy *ad hoc* választottbíróóság joghatóságában állapodnak meg a felek.¹² A külső, részes államoktól független fórum kikötését pont az indokolja, hogy egy ilyen határon átnyúló befektetési viszonyban maga a nemzetközi szokásjog nem alapozhat meg joghatóságot, illetve eljárásjogi szabályokat az ügyek egyediségére tekintettel. Márpedig a BIT-ek területén előforduló jogvitákban tipikusan egy magánfél (befektető) fogja perelni a fogadó államot, mely utóbbinak nem érdeke, hogy a vitát nemzetközi fórum elé vigyék, míg előbbi pont abban látja érdekei biztosítását, hogy ügyében ne az alperesi oldalon álló állam bírósága ítélkezzen. Így a beruházók érdekét – ezzel a jogbiztonság intézményét – szolgálja, hogy a vitás helyzetekre az egyes BIT-ekben választottbírói fórumok joghatóságát kötik ki.

Az 1980-as évektől kezdve az uniós államok egy sor kétoldalú megállapodást kötöttek a közép-kelet európai államokkal, amely egyezményekben tipikusan a nyugati államok jelentek meg tőkeimportőrként. Az uniós országok és a volt szocialista tömb országai között létrejött BIT-ek megjelenése jelezte, hogy az utóbbi államok nyitottak a gazdasági és egyben politikai változásra, a BIT-ekben

⁸ PALÁNKAI et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 108.

⁹ Gary B. BORN: *International Commercial Arbitration*. Vol I. Alphen aan den Rijn, Wolters Kluwer, 2014. 124.

¹⁰ BÁNRÉVY Gábor: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 75.

¹¹ Michael J. TREBILCOCK: *Advanced Introduction to International Trade Law*. Cheltenham, Elgar, 2015. 133–134.

¹² MOLNÁR i. m. 125.

foglalt beruházásvédelmi garanciák vállalásával hosszú távon utat nyitottak az európai integráció felé.¹³ Ezzel az európai befektetések egyik mozgatórugója évtizedeken keresztül a kétoldalú megállapodásokban foglalt garanciák általi ösztönző hatás lett.

2.1. A választottbírói kikötések

A beruházók számára a BIT-ekben rejlő egyik fő vonzerőt a fentebb említett választottbírói fórumok joghatóságának kikötése adta. A BIT-en alapuló jogvita esetén ugyanis a szerződésben részes állam beruházói egy független, külföldi választottbírói eljárást kezdeményezhetnek a jogaikat, amennyiben a fogadó állam megsértette a megállapodásban foglaltakat.

A BIT-eket érintő jogviták általában speciális, kereskedelmi jellegű jogviták, amelyekre egyes nemzetközi fórumok kifejezetten szakosodtak.¹⁴ Ezen fórumok mellett szól, hogy az eljárásuk általában egyfokú, a jogorvoslati lehetőség ritka, fellebbezésre nincs mód, így az előttük induló ügyek általánosságban gyors lefolyásúak, amely a költséghatékonyságukat növeli.¹⁵ Utóbbi igen fontos, hiszen a felperesi oldalon többnyire magánfelek állnak, akiknél a perköltségek nagysága és a remélt kompenzáció elsődleges kérdések. Továbbá a nemzetközi választottbírói eljárások tárgyalásai többnyire zártak és általában a meghozott döntések se nyilvánosak, ezzel védve a vállalkozások üzleti érdekét.¹⁶

A nemzetközi választottbírói eljárások kiemelt jelentőségét a beruházó és állam közötti jogvitákban akkor világítjuk meg igazán, ha felvázoljuk a felek közötti erőviszonyokat. Egy másik országban befektetést megvalósító gazdasági szereplő és a fogadó ország érdekérvényesítő képessége ugyanis jelentősen eltér egymástól. Az állam mögött ott áll a saját bírói rendszere, melynek kereteit a hazai jogszabályok adják és ugyanezen normák szabályozzák meg a magánfél korlátozott eszköztárát a nemzeti bírói eljárásokban.¹⁷ Az állam jogalkotóként meghatározza az alkalmazandó anyagi és eljárásjogi szabályokat, az eljárás nyelvét, szélsőséges esetben akár folyamatban lévő eljárásokra is vonat-

¹³ SZABADOS Tamás: A tagállamok közötti beruházásvédelmi egyezmények az uniós jogban. *Jog- és Államtudomány*, LVIII. évf., 2017/3. 18.

¹⁴ HORVÁTH Éva: *Nemzetközi választottbíráskodás*. Budapest, HVG-ORAC, 2010. 31.

¹⁵ BOÓC Ádám: *A választottbírói ítéletek érvénytelenítése*. Budapest, Patrocinium, 2018. 16.

¹⁶ HORVÁTH i. m. 32–33.

¹⁷ KECSKÉS László – LUKÁCS Józsefné (szerk.): *Választottbírók könyve*. Budapest, HVG-ORAC, 2012. 82.

kozó módosítást alkothat. Egyes állami felsőbbíróságok és alkotmánybíróságok pedig kasszációs eszközzel rendelkeznek az általuk sérelmesnek tartott bírósági döntésekre vonatkozóan. Természetesen az állami szervek – különösen az igazságszolgáltatás – törvényes működését többnyire jogállami garanciák biztosítják, azonban ezek a garanciák nem teljesülnek feltétlen minden államban.¹⁸

3. Achmea: egy rendszer vége és egy új kezdete

2018. március 6-án megszületett a Bíróság Achmea döntése, melyben a testület leszögezte, hogy a BIT-ekben foglalt választottbírói kikötés ellentétes az uniós joggal. A Bíróság ítéletét arra alapozta, hogy a nemzetközi fórumoknak a BIT-ekkel kapcsolatos eljárásokban alkalmaznia, sőt végső esetben értelmeznie kellene az uniós jogot, azonban az egységes értelmezés elvének teljesülése érdekében az uniós joganyag értelmezési monopóliuma a luxemburgi testületet illeti. Az értelmezési monopóliumot pedig az előzetes döntéshozatal intézménye biztosítja, amely eszközzel a tagállami bíróságok élhetnek, – sőt egyes esetekben kötelező élni vele¹⁹ – ha az előttük fekvő ügyben az alkalmazandó uniós joganyag értelmezésre szorul.²⁰ Azonban a választottbírók (a Bíróság döntése szerint) nem jogosultak előzetes döntést kérni,²¹ mivel nem minősülnek az uniós jog szerinti tagállami bíróságnak, továbbá az ítéleteik nemzeti bíróság általi felülvizsgálata is csak korlátozottan biztosított, ezért nem áll fenn feltétlen a lehetőség, hogy végső soron előzetes döntéshozatalra kerüljön sor olyan jogvitában, ahol felmerülhet az uniós jog értelmezésének kérdése.²² A Bíróság általános szinten rögzítette, hogy az uniós joggal ellentétes két tagállam olyan nemzetközi megállapodásának rendelkezése, amely alapján egy tagállam beruházója a másik tagállam ellen olyan választottbírók előtt

¹⁸ Nikos Lavranos kifejezetten utal az Unión belüli jogállamisági ügyekre, amikor a beruházók nemzeti bíróságok előtti érdekérvényesítését tárgyalja. Nikos LAVRANOS: The World after the Termination of Intra-EU BITs. *European Investment Law and Arbitration Review Online*. Vol. 5., 2020. 200.

¹⁹ Tagállami felsőbbíróság előtt felmerült, uniós jogot érintő értelmezési kérdés esetén a fórumnak kötelező a Bírósághoz fordulni előzetes döntésért. EUMSZ 267. cikk.

²⁰ C-284/16. sz. ügy, *Achmea*, 32–33. és 36–37.

²¹ Mindazonáltal érdekes, hogy a főtanácsnoki indítványban Wathelet főtanácsnok még ezzel ellentétes álláspontra helyezkedett. C-284/16. sz. ügy, *Achmea*, Wathelet főtanácsnok indítványa, ECLI:EU:C:2017:699, 87.

²² Uo. 40–42. és 55–58.

indíthat eljárást, „amely bíróság hatáskörét e tagállam köteles elfogadni.”²³ Ezt követően a tagállamok többsége egy átfogó nemzetközi szerződést kötött egymással az egymás között fennálló BIT-ek lebontására.²⁴ Az Achmea döntés tehát a tagállamok közötti BIT-eken alapuló beruházásvédelem végét jelentette, az egyes beruházókat innentől – legalábbis az uniós jog oldaláról közelítve²⁵ – nem illeti meg a választottbíróhoz fordulás joga BIT-re alapozott joghatóság alapján. Természetesen mindez nem jelenti a beruházásvédelem végét az Európai Unióban.

4. A határon átnyúló beruházások védelme az Achmea döntés után

A fentiek fényében milyen lehetőségei vannak egy határon átnyúló befektetést megvalósító szereplőnek az uniós tagállamokban, ha beruházását érintő jogsérellem merül fel a fogadó állam oldaláról? Milyen – kifejezetten az uniós jogban található – alapra hivatkozhat a beruházó egy tagállammal szembeni jogvitában? A BIT-ek alapján indult egy-egy eljárásban beavatkozó Európai Bizottság már korábban is amellet foglalt állást, hogy az uniós igazságszolgáltatási rendszerben a befektetőknek választottbíró helyett a tagállami bíróságokhoz kell fordulniuk, vagy pedig értesíthetik a Bizottságot a tagállami jogsértésről, amely ellen az uniós szerv eljárást kezdeményezhet.²⁶ A Bizottság érvelésében hangsúlyozta, hogy olyan nemzetközi jogvitában, mely legalább részben érinti az uniós jogot, a Bíróságnak kizárólagos joghatósága van eljárni, a BIT-ekkel kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy ezen szerződésekre hivatkozva a magánfelek nem igazolhatják az uniós jog megsértését.²⁷

A nemzeti bíróságok mellett szóló érvelés mögött egyértelműen az Unió Bíróságának jogértelmezési monopóliumának biztosítása áll. Ha a befektető

²³ C-284/16. sz. ügy, *Achmea*, 60.

²⁴ A szerződés taxatív módon felsorolja azon BIT-eket, amelyek lebontására a részes tagállamok kötelezettséget vállaltak. *Termination Treaty*, SN/4656/2019/INIT.

²⁵ Nemzetközi jogi aspektusból szemlélve azonban megfogalmazhatók ellenérvek a fenti állítással szemben, különösen a BIT-ekben rendszerint szereplő túlélő klauzulákra figyelemmel. ld. pl. Veronika KOROM: *The Impact of the Achmea Ruling on Intra-EU BIT Investment Arbitration*. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*, Vol. 8., 2020. 62–64.

²⁶ PCA, *Eureko B.V. v. The Slovak Republic*, Case No. 2008-13, Award on Jurisdiction, Arbitrability and Suspension, 26 October 2010, 178–179.

²⁷ Uo. 178. és 180.

nemzeti fórumhoz fordul, akkor fennáll az előzetes döntéshozatal lehetősége (amennyiben azt a tagállami bíróság indokoltnak tartja), ha pedig a nemzeti fórumtól az ügy egészen a tagállami felsőbíróságig jut, és ott merül fel értelmezési kérdés, akkor a bíróság köteles az Unió Bíróságához fordulni. Vagyis végeredményben az értelmezési kérdés mindenképpen a Bíróság elé kerülne és ebben az értelemben a beruházót érintő ügy (illetve maga a garanciarendszer) egy tagállamtól független fórum felügyelete alatt áll, amely biztosítja az uniós jog egységes értelmezését. Voltaképp pont ez a függetlenség tette érdekelté a beruházókat a BIT-ek alapján fennálló választottbírói út igénybevételében, viszont lényeges különbség, hogy az Unió Bírósága magánfél-állam közti jogvitában nem dönthet, nem ítélt meg kártérítést, csupán a tagállam általi uniós jogsértést állapíthatja meg.

Amennyiben a tagállam valamely uniós jogból fakadó kötelezettségét nem teljesíti, akkor a Bizottság, vagy akár egy másik tagállam kötelezettségzegési eljárást indíthat ellene a Bíróság előtt, amely ítéletében megállapíthatja a tagállam jogsértését. Márpedig az állam egységének elve szerint a nemzeti bíróságok jogsértő tevékenysége szintén megalapozhatja a tagállam felelősségét.²⁸ Továbbá, ha egy tagállami felsőbíróság az Európai Unió működéséről szóló szerződésből (a továbbiakban EUMSZ.) fakadó előzetes döntéshozatalra utalási kötelezettségét megszegi, vagy következetesen helytelenül értelmezi az uniós jogot, az szintén megalapozhatja a tagállami jogsértés megállapítását.²⁹ Vagyis lényegében az uniós igazságszolgáltatási rendszer mechanizmusai egy átfogó védelmet képesek biztosítani a beruházóknak.³⁰

Az Achmea döntésben a Bíróság többnyire szintén a fenti érvekre alapozta álláspontját amikor kimondta, hogy két tagállam olyan szerződéses megállapodása, amely alapján egy tagállam beruházója külföldi választottbíró előtt perelhet egy másik tagállamot ellentétes az uniós joggal, hiszen nem biztosított az egységes jogértelmezés elvének érvényesülése a választottbírók előtt.³¹

²⁸ BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 369. Ld. még: C-46/93. és C-48/93. sz. egyesített ügyek, *Brasserie du Pêcheur és Factortame*, ECLI:EU:C:1996:79, 34.

²⁹ SOMSSICH Réka: *Egységes jog – egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 241–243.

³⁰ Éppen ebben a mechanizmusban képeztek lyukat a választottbírói eljárások, mert ezek a fórumok rendszerint figyelmen kívül hagyták az Unió Bíróságának joggyakorlatát, hiszen az eljárási szabályuk és az alkalmazandó joganyag ezt lehetővé tette. Ld. pl. *Eureka*, 279–280.

³¹ Általános szinten ez az állítás vitatható, ugyanis találunk ellenpéldákat, elvégre az Achmea döntés is egy ad hoc választottbírói eljárásának következménye. Az ellenőrzés teljes hiánya ténylegesen a washingtoni székhelyű ICSID esetében áll fenn, mely fórumnak saját eljárási rezsimje kizárja a más bíróság általi kontrollt. KOROM (2020) i. m. 63–64.

A beruházóknak tehát tagállam által okozott jogsérelem esetén a tagállam bírósága előtt kell perelnie, amely eljárásban, ha felmerül az uniós jog értelmezése, a Bíróság joggyakorlata lesz az irányadó.

Az eljáró fórum mellett a másik kérdés, hogy milyen jogalapra hivatkozzon a sértett fél. Ahogy már említettem, a BIT-ek konkrét elveket tartalmaztak, melyek megsértése megalapozta a választottbírósághoz fordulás jogát. A Bizottság és az egyes választottbíróság előtti ügyekben alperesi oldalon álló tagállamok amellett érveltek, hogy a BIT-ekben foglalt rendelkezések és az uniós joganyagban lefektetett belső piaci szabadságok egymásnak megfeleltethetőek, ugyanazt a tárgykört szabályozzák.³² Vagyis az uniós jogi megközelítés az volt, hogy az EUMSZ szabályai feleslegessé teszik a BIT-ekben foglalt beruházóvédelmi garanciákat, valamint a diszkrimináció tilalmának elvét sérti, ha tagállami beruházó a BIT rendelkezésére hivatkozik, hiszen ezzel csak a BIT-ben részes ország beruházója élhet, más tagállam személye nem.³³

A BIT-ek alapján indult eljárásokban a választottbíróságok a Bizottság és a tagállamok fenti érvelését következetesen elutasították, mindenekelőtt azért, mert az uniós alapszabadságok nem fedik le teljesen a BIT-ekben foglalt beruházóvédelmi garanciákat, hanem azok inkább egymást kiegészítő normák, az uniós csatlakozással pedig nem az volt a tagállami akarat, hogy lebontsák az egymás közti megállapodásokat.³⁴ Egyes szerzők szerint ugyan a szabályozási koncepcióban a BIT-ek és az EUMSZ eltérnek egymástól, a céljuk és a hatásuk mégis ugyanaz, a „beruházások ösztönzése és védelme”.³⁵ Ugyanakkor a BIT-ek egyfajta *lex specialis*-ként érvényesülnek az uniós jog generális szabályaihoz képest, márpedig a *lex specialis derogat legi generali* elve alapján ilyen esetekben a BIT-eket kell alkalmazni.³⁶ Létezik olyan érv is, amely szerint a BIT-ek lényege, hogy a már megtörtént beruházásokat védjék, míg a belső piaci szabadságok csak lebontják a piachoz való hozzáférés akadályait,³⁷ ami pedig már azt is megkérdőjelezi, hogy valóban azonos tárgyúak-e a szerződések. Érdeemes viszont megemlíteni, hogy ez utóbbi megközelítés valójában már túl szűken

³² SCC No. 088/2004, *Eastern Sugar B.V. (Netherlands) v. The Czech Republic*, Partial Award, 27 March 2007. 100–101.

³³ Uo. 106–107.

³⁴ SZABADOS i. m. 21.

³⁵ Hanno WEHLAND: Intra-EU Investment Agreements and Arbitration: Is European Community Law an Obstacle? *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 58., Issue 2. (2009) 304–305.

³⁶ Uo. 305.

³⁷ SZABADOS i. m. 20.

értelmezi az uniós piaci szabadságokat. Az azonban valóban kétséges, hogy a belső piac joga és a BIT-ekben szokásosan szereplő garanciák ténylegesen megfeleltethetők egymásnak.

A Bíróság gyakorlatában általában tágan értelmezi a belső piac vívmányait, a Bizottság pedig következetesen fellép a területet érintő tagállami jogsértésekkel szemben. Példaként említhető a magyar cafeteria-rendszer átalakításával kapcsolatos kötelezettségzegési eljárás. A Bizottság a cafeteria-rendszert 2011 után érintő magyar jogalkotást nem találta összeegyeztethetőnek az uniós joggal, ezért 2014-ben kötelezettségzegési eljárást indított Magyarországgal szemben. A Bizottság kifogásolta többek között a Magyar Nemzeti Üdülési Alapítvány monopolhelyzetét az Erzsébet-utalványok kibocsátásával összefüggésben, a túl szigorú feltételrendszert és az adókedvezmények rendszerét a SZÉP Kártya kibocsátása körében, ami miatt a régebben piacon lévő vállalkozások lényegében kiszorultak Magyarországról, az újak piacra lépését pedig a szabályozás ellehetlenítette, korlátozva ezzel a szolgáltatásnyújtás és a letelepedés szabadságát.³⁸ A Bíróság ítéletében megállapította, hogy a letelepedés és a szolgáltatásnyújtás szabadságát is sérti, ha egyetlen gazdasági szereplő számára biztosítják valamely gazdasági tevékenység végzését, kimentésre alkalmas szociálpolitikai indok pedig nem állt fent a szabályozás körül.³⁹ Az alapszabadságok korlátozása csak a szükségesség és arányosság követelményének betartásával, megfelelő cél elérése érdekében lehetséges, azonban a Bíróság az előtte fekvő ügy vonatkozásában ezen követelményeket nem látta teljesültnek, a monopolhelyzet kialakítását az EUMSZ-be ütközőnek találta.⁴⁰ Vagyis a belső piacot illető bírósági gyakorlat (és a Bizottság örökös szerepe) végeredményben ellátja a határon átnyúló befektetések védelmét is kifejezetten uniós jogi alapon.

Végül pedig a tagállami jogrendszerek integráns részeként tekinthető uniós jog tagállam által történő megsértésére az érintett beruházók hivatkozhatnak a nemzeti bíróságok előtt. Azzal, hogy a tagállam nem tartja be az uniós jogot, megkárosíthat egy magánfelet, de a tagállam kártérítési felelőssége és a károsult jogorvoslati lehetőségei korlátozottak.⁴¹ Tagállamot magánfél nem perelhet az Európai Bíróság előtt, ellenben a magánfél az uniós jog megsértéséből eredő kárát kártérítési peren keresztül érvényesíteni tudja az adott tagállam bírósága előtt, a Francovich és Bonifaci ügy nyomán kialakult gyakorlatnak megfele-

³⁸ C-179/14. sz. ügy, *Bizottság kontra Magyarország*, ECLI:EU:C:2016:108, 1.

³⁹ Uo. 164–169.

⁴⁰ Uo. 170–174.

⁴¹ A Bíróság gyakorlata szerint fennállhat a tagállam kártérítési felelőssége uniós jogsértés miatt magánfelekkel szemben is. C-60/75. sz. ügy, *Russo*, ECLI:EU:C:1976:9.

lően.⁴² Ráadásul az uniós jogsértésből eredő állami kártérítési felelősség nem egy szubszidiárius jogintézmény a tagállami jogorvoslati lehetőségek mellett, hanem azokkal egyenrangú, igénybeviteléhez nem kell kimeríteni a tagállam biztosította jogorvoslatok rendszerét.⁴³

A *Brasserie du Pêcheur* és *Factortame* ügyben szögezte le a Bíróság, hogy az állam magánféllel szembeni kártérítési felelősségét az is megalapozza, ha egy belső szabály ellentétben áll a közvetlen hatályú uniós joggal és a magánfelet emiatt éri kár.⁴⁴ A tagállami felelősség fennállásához azonban bizonyos feltételeknek (például kellően súlyos jogsértés) teljesülnie kell. Ezen feltételek vizsgálatánál pedig fennáll a tagállami bíróság mérlegelési lehetősége, holott a BIT-ekkel a szerződő felek célja pont az volt, hogy jogvita esetén ne az egyik részes fél nemzeti bírósága ítélkezzen. Ellenben például a súlyos jogsértés tényét az is megalapozza, ha egy tagállamot az uniós jog megsértése miatt a Bíróság marasztal, és ekkor az adott ügyben a beruházó a kötelezettségszegési eljárásban hozott marasztaló ítéletre hivatkozhat a tagállami bíróság előtt.

Lényegében tehát a Bizottság tagállami jogsértésekkel szembeni fellépése és a Bíróság szigorú értelmezési gyakorlata közvetve lehetőséget teremt a jogsértéssel érintett beruházó számára, hogy uniós jogi alapa hivatkozva, tagállami bíróság előtt lépjen fel a fogadó állammal szemben, természetesen mindamellert, hogy a nemzeti jog egyes speciális normáira is hivatkozhat. Viszont meg kell jegyezni, hogy a vázolt lehetőség a gyakorlatban igen hosszú időt vehet igénybe, különösen, ha a választottbíróságok viszonylag gyors eljárásaihoz viszonyítjuk.

5. Zárszó

Az *Achmea* döntést, valamint a *Termination Treaty* megkötését követően a beruházók és a választottbíróságok hangot adtak azon meglátásuknak, hogy ha nem helyettesítik valahogyan a BIT-ek által garantált védelmet, úgy az Unión belüli beruházások hanyatlása állhat be, és a tagállami vállalatok is hátrányba kerülhetnek a harmadik országok befektetőihez képest, vagy a társaságok akár a *forum shopping* eszközához nyúlhatnak.⁴⁵ Ezeket a megnyilvánulásokat azonban helyén kell kezelni, ugyanis látjuk, hogy az uniós igazságszolgáltatási rend-

⁴² C-6/90. és C-9/90. sz. egyesített ügyek, *Francovich és Bonifaci*, ECLI:EU:C:1996:79, 31. és 35.

⁴³ C-150/99. sz. ügy, *Stockholm Lindöpark*, ECLI:EU:C:2001:34, 36–37.

⁴⁴ C-46/93. és C-48/93. sz. egyesített ügyek, *Brasserie du Pêcheur és Factortame*, 22.; BLUTMAN i. m. 386–387.

⁴⁵ KOROM (2020) i. m. 72.

szer és a belső piaci szabadságok képesek garantálni egy magas jobbiztonságú beruházásvédelmet. A BIT-eket övező mintegy két évtizeden keresztül húzóó konfliktus az unió jog és a nemzetközi jog talaján álló választottbíróóságok között okkal keltheti azt a látszatot, hogy a beruházásvédelem helyzete az EU-ban ingatag lábakon áll. Azonban pont ezen a képen alakított az Achmea döntés és a tagállamok közötti BIT-ek lebontása, hiszen ezzel egy unió szinten egységes és világos rendszer rajzolódott ki: ha a beruházók az őket ért jogsértés ellen fel akarnak lépni és kártérítéshez jutni, akkor igényüket a nemzeti bíróságok előtt kell érvényesíteni, amely eljárásokban nem játszhatnak szerepet a tagállamok között korábban fennállt kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények.

AZ UNIÓS POLGÁROK KIUTASÍTÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ TERÜLETÉRŐL

A kiutasítás intézménye a közrendi és közbiztonsági okokra hivatkozással, kitekintve az F.S. ügy felmerülő kérdéseire

CZUCZOR Sára Bernadett

1. Bevezetés

Az uniós polgárság megszületése az Európai Unió és az azt alkotó tagállamok számára olyan gazdasági és társadalmi kohéziót teremtett meg, amely nem csupán intézmények közötti együttműködésre, hanem egyúttal az uniós polgárok jogainak kibővülésére lett hivatott. Ezen jogok egyike a más tagállam területére történő szabad mozgás és tartózkodás joga. Korlátja a tagállamok hatáskörébe tartozó alapvető feltételek, ezen túlmenően a személyes magatartás majd a beilleszkedés egyéni vizsgálata, uniós és harmadik országbeli polgárok kiutasítása, illetve tartózkodása tekintetében. Az uniós joggyakorlat egységessége ellenére számos kérdés merült fel a közelmúltban. Tanulmányomban ennek a kialakult gyakorlatnak a korábbi irányát kívánom bemutatni rámutatva egy újonnan felmerülő, a kiutasítás végrehajtottságának kérdésére.

2. Az uniós polgár kiváltsága

Az uniós polgárság intézménye kulcsfontosságú az európai integrációban, mivel lehetővé teszi az uniós polgárok számára, hogy élvezhessék az Unió által nyújtott jogokat, kiemelten a szabad mozgás jogát. E statikus, ám folyamatosan fejlődő szabályozás alakította ki a fogadó tagállamokra, illetve a szabad mozgás jogaival élő uniós polgárokra vonatkozó jogokat és kötelezettségeket, a tartózkodás megkezdésétől a tagállamból való kiutasításig. Az uniós polgárság

intézményét az Európai Unióról szóló Szerződés (továbbiakban: EUSZ), illetve az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (továbbiakban EUMSZ) deklarálja¹, amelyet a szabad mozgás tükrében Jo Shaw úgy világít meg, mint „kvázi állampolgárság, amely a gyakorlatban transznacionális állampolgárság egy formájává fejlődött.”² Ugyanakkor az integrációval, illetve az uniós polgárság intézményi fejlődésével elmondhatóvá vált, hogy az EUMSZ 20. cikke szerinti polgár már nem kizárólag ‘vendégként’ kíván tartózkodni egy tagállamban, hanem a számára biztosított jogokkal kapcsolatokat kíván kialakítani és ezáltal integrálódni a fogadó tagállamba.³

3. A szabad mozgás irányelv

A szabad mozgás irányelv rendelkezik azon személyi hatály alá tartozó uniós polgárokról, akik különböző tagállam területén kívánnak tartózkodni.⁴ Ezen polgárokat és családtagjaikat megilleti a tartózkodás joga, mint uniós polgárok alapjoga, első vetületét tekintve három hónap, majd ezt az időtartamot elérő, de öt évet meg nem haladó időtartamra vonatkozóan. Ezen időintervallum alatt elegendő forrással kell rendelkeznie önmaga és családtagjai számára ahhoz, hogy ne jelentsen indokolatlan terhet a fogadó tagállam szociális segítségnyújtási rendszerére, illetve rendelkeznie kell a fogadó tagállamban teljes körű egészségbiztosítással is.⁵ Az irányelv alapján, amennyiben az uniós polgárok és családtagjaik igénybe veszik a fogadó tagállam szociális segítségnyújtási rendszerét, az nem jelenthet automatikus indokot a tagállamból való kiutasításnak.⁶

Mindezen – az irányelv szerint meghatározott alapvető – feltételek teljesítése vagy nem teljesítése annak megállapítására szolgálhat, hogy az adott polgár

¹ EUSZ 9.cikk, és EUMSZ 20.cikk (1) bekezdés.

² Jo SHAW: Citizenship and free movement in a changing EU: navigating an archipelago of contradictions. *University of Edinburgh School of Law, Research Paper Series*, 2017/18. 11. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3052261

³ Stephen COUTTS: Expulsion and Article 20 TFEU: Some Practical and Conceptual Issues. *European Journal of Migration and Law*, Vol. 23., 2021. 34–35.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről (továbbiakban: irányelv) 6. cikk (1) bekezdése és 7. cikke.

⁵ Uo. 7. cikk (1) bekezdés b) és c) pont.

⁶ Uo. 14. cikk (3) bekezdés.

milyen kapcsolatokat alakított ki, milyen mélységben integrálódott a fogadó tagállamban.

4. A kiutasítás okai

A szabad mozgás korlátozása az irányelv alapján alapvetően három okra összpontosul: bekövetkezett közrendi, közbiztonsági és közegészségügyi okokból kerülhet sor kiutasításra.⁷ A publikáció témáját követve az uniós polgárok Európai Unió területéről történő kiutasítás vizsgálata kerül bemutatásra, így egyéb korlátozó intézkedésekkel, mint beutazás megtagadása, tartózkodási kártyák engedélyezésére, nem tér ki.

Az irányelv 29. cikke szerint közegészségügyi okokra hivatkozás kizárólag az uniós polgár fogadó tagállamban való belépésekor, illetve az azt követő három hónapon belül alkalmazható. Ezen időtartamot meghaladóan kizárólag közrendi vagy közbiztonsági ok alapján hozható meg kiutasító határozat. A közrend és közbiztonság fogalmak meghatározása sokrétű feladat, illetve elkülönítésüket tekintve megállapítható, hogy átfedésben állnak egymással.⁸ Az irányelv és mint az Európai Unió Bíróságának (továbbiakban Bíróság) ítélezési gyakorlata, általános elveket állít fel: a kiutasításnak meg kell felelnie az arányosság követelményének, az adott polgár személyes magatartásán kell alapulnia, illetve „valódi, közvetlen és kellően súlyos veszélyt kell jelentenie a társadalom valamely alapvető érdekére.”⁹

4.1. A közrendi ok

A fogalmak megvizsgálásához a Bíróság ítélezési gyakorlata adhat támpontokat. A közrend elsősorban a közigazgatási területen használatos kifejezés, a köz-erkölcs védelmére és a társadalmi rend zavarainak megelőzésére szolgál.¹⁰ A

⁷ Uo. 27. cikk (1) bekezdés.

⁸ GYENEY Laura: Uniós polgárok kiutasítása más EU-tagállamból az Európai Bíróság legújabb gyakorlatában I. *Belügyi Szemle*, 2023/2. 208.

⁹ Irányelv 27. cikk (2) bekezdés.

¹⁰ Algis JUNEVIČIUS – Rasa DAUGÉLIENĒ: Restrictions on European Union Citizens' Freedom of Movement and residence in the Country on Grounds of Public Policy, Public Security and Public Health. *Baltic Journal of European Studies*, Vol. 6., 2016. 54.

Bouchereau-ügyben¹¹ a Bíróság kiemeli, hogy túlmutathat a fogalom az állam által meghatározottakon, amely a köznyugalom, a közrend vagy a közbiztonság fenyegető megsértésével kapcsolatos. A közrend alkalmazási köre országonként eltérhet, így a Szerződések, illetve a végrehajtás tekintetében elfogadott rendelkezések betartásával ugyan, de az országok rendelkezhetnek bizonyos fokú mérlegelési jogkörrel a kiutasítási okra hivatkozás vonatkozásában.¹²

Későbbi eset az Orfanopoulos és Oliveri egyesített ügy,¹³ amelynél a Németországban élő Orfanopoulos, mint görög állampolgárt, kilenc alkalommal ítélték el végrehajtandó szabadságvesztésre kábítószer- és kábítószer-kereskedelem, illetve egyéb erőszakos bűncselekmények miatt. Esetében a német hatóság megállapította a bűn ismétlés veszélyének fennálltát kábítószer- és alkoholfüggősége miatt.¹⁴ Oliveri Németországban született, ott is élt, hasonlóan Orfanopouloshoz kábítószerfüggő volt, számos bűncselekményt követett el. A Bíróság ítéletében megerősítette, hogy a közrendre hivatkozás esetében megállapíthatónak kell lennie a személyes magatartásnak, mint általános elvnek, amelyre a hatóságok a kiutasítás indokát alapozzák. Ezen felül valós és kellően súlyos, a társadalom valamely alapvető érdekét érintő veszélyeztetettségnek kell fennállnia.¹⁵

Az Adoui és Cornuaille ügyben¹⁶ a belga hatóság a közrendre a felperesek munkája okán hivatkozott: a két nő pincérnőként dolgozott egy erkölcsileg vitatható bárban. A prostitúciós tevékenységet ebben a formában a helyi törvények nem büntették, a hatóság mégis a közrendre hivatkozással hozta meg kiutasító határozatát. A Bíróság az ügyben megállapította, hogy a közösségi jog nem ír elő a tagállamok számára egységes értékskálát a közrenddel ellentétes magatartás vonatkozásában,¹⁷ ellenben az ügy vonatkozásában nem volt megállapítható a társadalom alapvető érdekét érintő valós és kellően súlyos veszély. A tiltott kábítószer-használatot viszont a Bíróság, az Orfanopoulos és Oliveri egyesített ügy kapcsán, egyértelműen veszélyesnek ítélte meg a társadalomra, amely tevékenység indokául szolgálhat a kiutasító intézkedés foganatosítására.¹⁸

¹¹ C-30/77. számú Bouchereau-ügy, [ECLI:EU:C:1977:172].

¹² Uo. 34. pont.

¹³ C-482/01. és C-493/01. számú Orfanopoulos és Oliveri egyesített ügyek [ECLI:EU:C:2004:262].

¹⁴ Uo. 35. pont.

¹⁵ Uo. 66. pont.

¹⁶ C-115/81. számú Adoui és Cornuaille ügy [ECLI:EU:C:1982:183].

¹⁷ Uo. 1708. 8. pont.

¹⁸ Uo. 67. pont.

4.2. A közbiztonsági ok

A közbiztonság, fogalmát tekintve az állam belső, illetve külső biztonságát¹⁹ fedi le, ideértve a tagállamok közötti közös biztonság fenntartását, a belső állami intézmények és a polgárokkal szemben felmerülő fenyegető veszély elleni védelmet.²⁰

Az Albore-ügyben²¹ két német állampolgár szándékozott ingatlant vásárolni Olaszország katonai jelentőségűnek minősített területén, amely esetében tulajdonjoguk bejegyzéséhez külön engedéllyel kellett volna rendelkezniük. Utóbb kiderült, hogy az engedély beszerzése a nemzeti jogszabályok alapján kizárólag külföldi állampolgárokkal szemben van előírva, saját állampolgárok tekintetében nincs szükség a megigénylésére. A Bíróság értelmezésében kiemeli, hogy a „megtámadott – olasz – intézkedés a közbiztonsággal kapcsolatban elfogadottnak tekinthető, és e fogalom a Szerződés értelmében magába foglalja a tagállam külső biztonságát is.”²²

A kábítószer kereskedelem vizsgálata kapcsán látható, hogy megjelenhet egy közbiztonsági vetülete is, a közrendi okhoz sorolása mellett. Az életben előfordul, hogy kábítószer kereskedők bandákba, csoportokba szerveződnek, esetenként felfegyverkezve a társadalom többi tagjában riadalmat keltenek. Megjelenik a különbség aközött, hogy valaki személyes használatra vásárol és tart magánál kábítószerrel, ezzel megzavarva a közrendet, és aközött, aki fegyveresen veszélyezteti mások testi épségét.²³

Mindezek alapján megállapítható, hogy a szabad mozgás irányelv elsősorban nem az Unió, hanem a tagállamok közbiztonságára hivatott.²⁴

¹⁹ C-273/96.számú Sirdar-ügy [ECLI:EU:C:1999:523 15]; C-285/98.sz. Kreil-ügy [ECLI:EU:C:2000:2 15].

²⁰ JUNEVIČIUS–DAUGÉLIENÉ i. m. 55.

²¹ C-423/98. számú Albore-ügy [ECLI:EU:C:2000:401].

²² Uo. 6002. 18. pont.

²³ JUNEVIČIUS–DAUGÉLIENÉ i. m. 55.

²⁴ Harald Christian SCHEU – Bohumil PETERKA: The Public Security Exception in the Law of the European Union. *Police Academy of Czech Republic in Prague, Faculty of Security Management, Department of Public Disciplines Security Theory and Practice*, 2019/4. 20.

5. A fokozott védelemi rendszer

A Bíróság későbbi ítélkezési gyakorlatára a közrend és közbiztonsági okok együttes alkalmazása lett jellemző. A Tsakouridis²⁵ és a P.I.²⁶ ügyekben már kijelenthető, hogy „a Bíróság lényegében a tagállamokra hagyta annak eldöntését, hogy egyes kivételesen súlyos bűncselekmények elkövetői fokozott védelmet élvezhetnek-e [...]”.²⁷ Ezen említett rendszer az uniós polgár Európai Unióból történő kiutasításának alapköve: az irányelv a polgárok tartózkodási idejével, illetve az integrációval arányos szisztémát állított fel, miszerint minél hosszabb időt tölt valaki a fogadó tagállam területén, annál védettebbé válik a kiutasítással szemben. Ez a közegészségügyi ok esetében is látható, amelyet a tartózkodás első három hónapjában lehet a polgárokkal szemben alkalmazni. A rendszer első fokán a nem huzamos ideig tartózkodó polgárok és családtagjaik állnak, ezt követően a fogadó tagállam területén huzamos tartózkodási jogot elnyerő személyek vannak, akikkel szemben kizárólag a súlyos közrendi vagy közbiztonsági ok hívható fel.²⁸ Legerősebb védelemben azok részesülhetnek, akik legalább tíz évet a fogadó tagállam területén tartózkodtak, illetve ez a védelem illeti meg tartózkodási időtől függetlenül a kiskorú uniós polgárokat is.²⁹ Esetükben a ‘kényszerítő közbiztonsági okra’ hivatkozással hozható meg kiutasító határozat.

A Tsakouridis ügy esetében az elsődleges kérdés az eltelt idő megállapítása volt, és így az, hogy beletartozhat-e a fokozott védelemi rendszerbe. A Németországban született görög állampolgárral szemben bünszervezetben elkövetett kábítószer-kereskedelemmel összefüggő bűncselekmények miatt hozott a német hatóság kiutasító határozatot. Az országban 2001 óta tartózkodási engedéllyel rendelkezett, 2004-ben Rodosz szigetére ment, onnan visszatért újra Németországba. Később újra a szigetre ment, ott vették őrizetbe és szállították vissza Németországba.³⁰ A sűrű távollétek és a tagállamban tartózkodás megszakítása esetében „[...] szükséges egy átfogó értékelés elvégzése, minden esetben, amikor felmerül a személlyel szemben a kiutasítás kérdése.”³¹ A tagállam hatóságainak feladata megvizsgálni mind a távollétek tartamát, annak

²⁵ C-145/09. számú Tsakouridis-ügy [ECLI:EU:C:2010:708].

²⁶ C-348/09. számú P.I. ügy [ECLI:EU:C:2012:300].

²⁷ GYENEY i. m. 205.

²⁸ Irányelv 28. cikk (2) bekezdés.

²⁹ Uo. 28. cikk (3) bekezdés.

³⁰ C-145/09. számú Tsakouridis-ügy 11. pont.

³¹ Uo. 32. pont.

gyakoriságát, a megszakítás indokát, illetve, hogy kívánja-e a polgár családi, esetleg szakmai életét más tagállamba áthelyezni.³²

6. A kényszerítő közbiztonsági ok

A fokozott védelem eldöntéséhez meg kell állapítani továbbá a ‘súlyos közrendi vagy közbiztonsági’, vagy a ‘kényszerítő közbiztonsági okra’ hivatkozást. Ezen utóbbi okot a Bíróság kivételes körülmények megállapításának esetére korlátozta: „nemcsak a közbiztonság veszélyeztetését feltételezi, hanem azt is, hogy a veszélyeztetés súlyosságának foka különösen magas.”³³ A kábítószer bűncselekmények esetében rávilágít, hogy e tevékenység „elterjedt, jelentős gazdasági és működési eszközökkel ellátott és gyakran nemzetközi kapcsolatokkal átszőtt bűnözési forma”, ami „olyan intenzitású is lehet, hogy közvetlenül veszélyeztetheti a népesség egészének vagy nagy részének nyugalma és testi épségét.”³⁴ Megállapítható tehát, hogy minden ilyen bűncselekmény és tevékenység vonatkozásában felhívható a ‘kényszerítő közbiztonsági ok’

A P.I. ügy vonatkozásában a tartózkodási idő egyértelműen megállapítható volt, az olasz állampolgár a határozat meghozatalát megelőző tíz évben Németországban élt. Szexuális zaklatás, szexuális kényszerítés és egyéb erőszakos bűncselekmények miatt utasították ki az országból. Vele szemben kizárólag a kényszerítő közbiztonsági ok volt megállapítható, amelyet ebben az ügyben a Bíróság újraértelmezett, arra keresve a választ, hogy bűnismétlővé válhat-e a polgár akkor, ha a bűncselekményeket nem szervezeten követi el, hanem az egyéni érdeket, adott esetben a nemi önrendelkezést vagy testi épséget sérti.³⁵

A kényszerítő közbiztonsági ok említése kapcsán érdemes kitekintést tenni az Európai Unió ‘bűncselekményi listájára’. Azon legsúlyosabb bűncselekmények tartoznak ide, amelyek hatásuknál fogva több államra kiterjedhetnek, és amelyek esetében szükséges, hogy a tagállamok küzdelme közös jogszabályi rendelkezéseken alapuljon.³⁶ Az említett két ügy vonatkozásában is látható, melyek azok a bűncselekmények, amelyek még a fokozott védelmet élvező polgárok esetében is a kiutasítás indokául szolgálhatnak. Ilyen cselekmény

³² Uo. 33. pont.

³³ Uo. 41. pont.

³⁴ Uo. 46–47. pontok.

³⁵ C-348/09. számú P.I. ügy [ECLI:EU:C:2012:300] 17. pont.

³⁶ EUMSZ 83. cikk (1) bekezdés.

továbbá a terrorizmus, az emberkereskedelem, a nők és gyermekek szexuális kizsákmányolása, tiltott kábítószer- és fegyverkereskedelem, a pénzmosás, a korrupció, a pénz és egyéb fizetőeszközök hamisítása, a számítógépes bűnözés és szervezett bűnözés.³⁷

Ezen elkövetett súlyos bűncselekmények vonatkozásában sem lehet automatikusan kiutasító határozatot hozni egy uniós polgárral szemben. A Tsakouridis ügyben a Bíróság egy korábbi ítéletére visszautalva vizsgálta meg a tagállami döntési jogosultságát a kényszerítő közbiztonsági ok tekintetében: a tagállamok számára nincsen előírt, meghatározott lista azon magatartásokról, amelyek a közbiztonsággal ellentétesek,³⁸ a szabad mozgás irányelvre hivatkozva ezek meghatározása tagállami hatáskörben marad, ugyanakkor szigorúan kell ezen döntéseket értelmezni, továbbá kitétele, hogy azok nem maradhatnak ellenőrzés nélkül.³⁹

7. Kiutasítási szempontok a személyes magatartás vizsgálatától és a tagállamba való beilleszkedésig

A szabad mozgás irányelv megvizsgálandó szempontokat állít fel a tagállamoknak a kiutasítási határozat való döntés meghozatalát megelőzően. Ide tartozik elsősorban a korábban kiemelt személyes magatartás, az érintett személynek a tagállamban való tartózkodási ideje, életkora, egészségi állapota, a származási országgal fennálló kapcsolata, és a másik kiemelendő aspektus a fogadó tagállamba való társadalmi, illetve kulturális integrációjának mértéke.⁴⁰ Mindezen tényezők segítik és kontrollálják a tagállamokat abban, hogy minden uniós polgár mind személyében, mind helyzetében egyedileg megvizsgálhassanak.

7.1. A személyes magatartás, illetve a pusztja jelenlét vizsgálata

A személyes magatartás fogalma nem került meghatározásra az Unió szerződéseiben, sem a Bíróság ítéleteiben. A szabad mozgás irányelv kiindulópontként határozza meg, hogy a személyes magatartásnak meg kell felelnie a közrendi,

³⁷ Uo.

³⁸ C-268/99.számú Jany és társai ügy [ECLI:EU:C:2001:616] 60. pont.

³⁹ Irányelv 28. cikk (3) bekezdés; C-348/09. számú P.I. ügy 23. pont.

⁴⁰ Irányelv 28. cikk (1) bekezdés.

közbiztonsági oknak, valódi, közvetlen és kellően súlyos fenyegetést kell jelentsen a társadalom valamely alapvető érdekére vonatkozóan.⁴¹ A Tsakouridis-ügy esetében magatartását – a bünszövetségben elkövetett kábítószer-kereskedelmet – a Bíróság súlyosnak ítélte meg, és bár a tagállam hatáskörében hagyta ennek vizsgálatát, egyetértett a kiutasító határozat meghozatalával.⁴²

A személyes magatartás értékeléséhez tartozik a K. és H.F. egyesített ügyek⁴³ sajátos tényállása: uniós polgárok korábban elkövetett háborús és emberiség elleni bűncselekmények megvizsgálása. Az esetek kulcskérdése, hogy a személy pusztán jelenléte jelenthet-e veszélyt az adott tagállamra, annak polgáira, illetve az Unióra és alapvető érdekeire. Az esetet vizsgáló csoport megállapította, hogy a veszély ‘valódi, közvetlen és kellően súlyos’ mivoltának ‘jelen kell lennie’.⁴⁴ Kiindulópont szerint egy múltbeli magatartás vizsgálata a fenyegetés forrása, így a jelenléte és annak későbbi hatását kell megvizsgálni.

A Bíróság ítélete szerint csupán a fenyegetés nem lehet a kiutasítás alapja, figyelemmel kell lenni a bűnisméltés esetleges lehetőségére. Megállapítása szerint nem valószínűsíthető az újbóli elkövetés, mégis kijelenti, hogy „az érintett olyan magatartása, amely [...] továbbra is fennáll [...] minősülhet a társadalom valamely alapvető érdekét fenyegető”⁴⁵ veszélynek. A múltbeli cselekmény „a tagállam népeisége nyugalmanak és fizikai biztonságának közvetlen”⁴⁶ veszélyeztetését jelentheti ennek okán biztosítani kell mind a „nemzeti, mind a nemzetek feletti értékek”⁴⁷ védelmét. A Bíróság megközelítése vitatható: „[...] nem a társadalomra jelentett veszély áll fenn a korábbi súlyos bűncselekmény elkövetését követően évekkel vagy éppen évtizedekkel később, hanem maga a bűncselekmény tárgyi súlya tekinthető olyannak, hogy [...] következményei alól utóbb sem adható mentesülés.”⁴⁸

⁴¹ Irányelv 27. cikk (1) bekezdés.

⁴² C-145/09. számú Tsakouridis-ügy 56. pont.

⁴³ C-331/16. számú K. ügy és C-366/16. számú H.F. egyesített ügyek [ECLI:EU:C:2018:296].

⁴⁴ C-331/16. számú K. ügy és C-366/16. számú H.F. egyesített ügyek 38. pont.

⁴⁵ Uo. 60. pont.

⁴⁶ Uo. 42. pont.

⁴⁷ Stephen COUTTS: The expressive dimension of the Union Citizenship Expulsion Regime: Joined cases C-331/16 és C-366/16, K and HF. *European Papers*, 2018/2. 840.

⁴⁸ GYENEY i. m. 209.

7.2. A tartózkodás időtartama

Az uniós polgárok tagállamban való tartózkodásának jelentősége van, többek között a fokozott védelmi rendszerben való elhelyezkedésüket tekintve. Mivel a huzamosabb tartózkodás jogával rendelkezők kizárólag súlyos közrendi vagy közbiztonsági alapon utasíthatóak ki, ezt az időtartamot kell a vizsgálat tárgyává tenni. Az M.G. ügy⁴⁹ esetén a Bíróság tisztázta a tartózkodási idő körülményeit. G. portugál állampolgár az Egyesült Királyság területéről került kiutasításra és végrehajtható szabadságvesztésre kábítószerfüggőség és bántalmazás bűncselekmény miatt, amit 16. életévét be nem töltött személy, saját gyermeke sérelmére követett el. A hatóság egyértelműen megállapította a közrendi és közbiztonsági okra hivatkozást, ugyanakkor felmerült annak vizsgálata, mikortól lehet a huzamosabb tartózkodási időt számítani. G. esetében a kérdéses időtartam a szabadságvesztés ideje volt, ugyanakkor a Bíróság határozottan megállapította, hogy a tartózkodási idő a kiutasító határozat meghozatalától visszafelé számítandó.⁵⁰ A büntetés megkezdését megelőzően amennyiben letelt a tíz év, akkor az adott személy fokozott védelemben részesül. Ugyanakkor a szabadságvesztés büntetés, mint szankció szembe megy a tagállam értékrendjével, így kétely merül fel annak megállapítását illetően, hogy megtörtént-e a megfelelő beilleszkedése a fogadó tagállamba. Bezárólag az ítélet határozott állást foglal, miszerint a szabadságvesztés időtartama megszakítja a folyamatos tartózkodást.⁵¹

7.3. Az integráció

„A fogadó tagállamban való beilleszkedés és a társadalmi kohézió központi szerepet játszik az irányelv logikájában.”⁵² Az integrációval felmerülő kérdések alapját képezheti a fokozott védelmi rendszer alappillére, miszerint minél jobban beilleszkedett az uniós polgár a fogadó állam területére, annál jobban védve van a kiutasítással szemben.⁵³ A szabad mozgás irányelv megalkotásakor a Bizottság kizárta annak lehetőségét, hogy az állandó lakosok kerüljenek

⁴⁹ C-400/12. számú M.G. ügy [DECLI:EU:C:2014:9].

⁵⁰ C-400/12. számú M.G. ügy 24. pont.

⁵¹ Uo. 32–33. pont.

⁵² Solange MASŁOWSKI: The Expulsion of European Union Citizens from the Host Member State: Legal Grounds and Practice. *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 4., 2015/2. 69.

⁵³ GYENEY i. m. 211.

kiutasításra a tagállam területéről, amit később a Tanács és a tagállamok elutasítottak, így kiutasíthatóvá váltak a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személyek is.⁵⁴

B. és Vomero egyesített ügyek⁵⁵ vonatkozásában a Bíróság számos integrációval összefüggő aspektusra rávilágított. B. görög állampolgár, aki Németországban telepedett le, huzamosabb tartózkodás jogával rendelkezik, így kiutasítására kényszerítő közbiztonsági okra hivatkozással kerülhetett sor. A német hatóság esetében megállapította, hogy erős kötődése van a fogadó tagállamhoz, a kiszabott szabadságvesztés büntetése sem szakítja meg a tagállammal fennálló beilleszkedési kapcsolatait.⁵⁶ Vomero olasz állampolgár volt, aki az Egyesült Királyság területén telepedett le, vele szemben több büntető ítéletet is meghozott a hatóság. Feleségétől különváltak, ezt követően párjához költözött. Sérelmére elkövetett emberölés miatt ítélték végrehajtandó szabadságvesztésre, illetve hozták meg vele szemben a kiutasító határozatot. Fokozott védelemben nem részesülhetett, de esetében is megvizsgálásra került a tagállamba való beilleszkedésének mértéke.⁵⁷ Az ügy vonatkozásában a Bíróság kihangsúlyozta, hogy a kiutasítás „olyan intézkedés, ami súlyosan sértheti azokat, a személyeket, akik élve a Szerződés által rájuk ruházott jogokkal és szabadságokkal, már ténylegesen beilleszkedtek a fogadó tagállamban.”⁵⁸

7.4. Az integráció vizsgálatához szükséges tényezők

Az integráció, mint megvizsgálandó aspektus vonatkozásában a Bíróság megállapította többek között, hogy a „huzamosabb tartózkodáshoz való jog a társadalmi kohézió előmozdításának egyik kulcseleme”.⁵⁹ „Nemcsak tér- és időbeli tényezőkön alapul, hanem a fogadó tagállamban való beilleszkedés mértékére vonatkozó minőségi tényezőkön is.”⁶⁰ A tartózkodás során kialakított személyes kapcsolatok, illetve társadalmi, kulturális és család helyzetet érintő átfogó értékeléseket a fogvatartást megelőző időszakot tekintve kell elvégezni.

⁵⁴ MASLOWSKI i. m. 69.

⁵⁵ C-316/16. számú és C-424/16. számú B. és Vomero egyesített ügyek [ECLI:EU:C:2018:256].

⁵⁶ C-316/16. számú és C-424/16. számú B. és Vomero egyesített ügyek 12–27.pontok.

⁵⁷ Uo. 28–39. pontok.

⁵⁸ C-316/16. számú és C-424/16. számú B. és Vomero egyesített ügyek 43. pont; C-400/12. számú M.G. ügy 30. pont; illetve C-145/09. számú Tsakouridis-ügy 24. és 25.pontja.

⁵⁹ C-316/16. számú és C-424/16. számú B. és Vomero egyesített ügyek 57. pont.

⁶⁰ Uo. 58. pont.

Amennyiben ez a vizsgálat a fogadó tagállam társadalmába való tényleges kötődést eredményezi, akkor megállapítható, hogy a fogva tartás időszaka nem eredményezné e kapcsolatok megszakadását.⁶¹

A személy egyéni értékelésekor megvizsgálható tényező lehet az adott elkövetett bűncselekmény, az elkövetés során felmerülő körülmények, az uniós polgár büntetésének letöltése alatt tanúsított magatartása.⁶² Megállapítható ezáltal, mennyire távolodott el a fogadó tagállam társadalmától, hatással lehet az abba való visszailleszkedésére, elősegítheti vagy hátráltathatja is.⁶³ A Bíróság az ügy kapcsán hangsúlyozza, hogy az „uniós polgár azon államba való visszailleszkedése, amelyben ténylegesen beilleszkedett, nem csak az utóbbi állam érdeke, hanem általában az Európai Unió érdeke is.”⁶⁴

8. A Bíróság 2014 utáni gyakorlatának vizsgálata és az irányelv 7. cikk szerinti feltételrendszere

A Bíróság 2014 után új joggyakorlatot vezetett be az irányelv szerinti kiutasítási okok mellett. Azon személyek esetében, akik az irányelv 7. cikke szerint nem rendelkeznek elegendő anyagi forrással – és ezen okból szociális ellátásért folyamodnak – az irányelv 15. cikke szerinti kiutasítás alkalmazható. Az irányelv alapján meghatározhatóak a fogadó tagállamban tartózkodó uniós polgárok között gazdaságilag aktív és inaktív polgárok. A 7. cikk (1) bekezdése szerint az aktív polgárok tartózkodási joggal rendelkeznek, státuszuk alapján. Ezzel szemben az inaktív polgároknak meg kell felelniük bizonyos, az irányelv adta feltételeknek: nem jelenthetnek indokolatlan terhet a tagállam szociális ellátórendszerére, illetve elegendő forrással kell rendelkezniük tartózkodási joguk megtartásához. A Dano-ügy⁶⁵ vonatkozásában deklarálta a Bíróság, hogy a fogadó tagállam megtagadhatja a szociális ellátást a munkanélküli személytől, amennyiben az nem felel meg az alapvető feltételeknek. Így tehát meghozható kiutasító határozat azzal szemben, aki nem rendelkezik elegendő anyagi forrással és ezt követően szociális segélyért folyamodik.⁶⁶ A jogirodalom a Dano-

⁶¹ Uo. 72. pont.

⁶² Uo. 72–73. pontok.

⁶³ Uo. 74. pont.

⁶⁴ Uo. 75. pont.

⁶⁵ C-333/13. számú Dano-ügy [ECLI:EU:C:2014:2358].

⁶⁶ Uo.

ügyet tartja a korábbi joggyakorlatot megtörő vízvázalósnak, ugyanakkor Daniel Carter és Moritz Jesse megállapítása szerint: „a Bíróság a Dano-ügyben hozott határozata nem forradalmi lépés, hanem csupán az uniós polgársággal kapcsolatos ítélkezési gyakorlat logikus továbbfejlesztése a 2004/38/EK irányelv elfogadása után.”⁶⁷

A Bíróság későbbi ítélkezési gyakorlatához tartozik a Chenchooliah-ügy.⁶⁸ Az ügy kapcsán egy mauritiusi állampolgár kötött házasságot egy portugál férfival, Írországban. Szabad mozgás jogával élő férfi házastársaként kért tartózkodási engedélyt, ugyanakkor a férfi egy későbbi büntetőítélet miatt Portugáliába utazott, ahol végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték. Chenchooliah esetben nem állt fenn a 7. cikk szerinti alapvető feltétel, mivel férje jogán már nem tartózkodhatott Írországban. A Bíróság megállapította, hogy az irányelv 15. cikke, amely az uniós polgár és családtagjai szabad mozgását nem közrendi, közbiztonsági vagy közegészségügyi alapon korlátozza, alkalmazható Chenchooliah-val szemben, mivel nem rendelkezik az irányelv alapján tartózkodási joggal.⁶⁹

A Bíróság tehát nem kizárólag az irányelv alapján meghatározható kiutasítási okokat követi ítélkezési gyakorlatában: az alapvető feltételek nem teljesítésével a tagállamok meghozhatják a kiutasító határozatokat. Ezen ok kevésbé szigorú rendszert követ, ugyanakkor a tagállamok vonatkozásában „a nemzeti szuverenitásuk egyik utolsó védőbástyájaként”⁷⁰ szolgálhat. Az uniós polgárok vonatkozásában viszont az uniós polgárság természetének megváltozásával járhat, mivel a gyakorlat felelősséget ró a polgárra, nem kizárólag kiváltság a szabad mozgás, mellette megjelenik kötelezettség vetülete. Az uniós polgár felelőssé vált a társadalomba való beilleszkedéséért.⁷¹

9. Az F.S. ügy áttekintése

Az F.S. ügy⁷² mutat rá a kiutasítással kapcsolatos eddigi talán legérzékenyebb kérdésekre, többek között a kiutasítási határozat végrehajtottságára az Európai

⁶⁷ Daniel CARTER – Moritz JESSE: The „Dano” Evolution: Assessing Legal Integration And Access to Social Benefits for EU Citizens. *European Papers*, 2018/3. 1179.

⁶⁸ C-94/18. számú Chenchooliah-ügy [ECLI:EU:C:2019:693].

⁶⁹ Uo. 90. pont.

⁷⁰ GYENÉY i. m. 204.

⁷¹ Stephen COUTTS: The Absence of Integration and The Responsibilisation of Union Citizenship. *European Papers*, 2018/2. 763.

⁷² C-719/19. számú F.S. ügy [ECLI:EU:C:2021:506].

Unió területén. Az ügy vonatkozásában sem közrendi vagy közbiztonsági ok nem merült fel, illetve a fogadó államban való tartózkodás ideje tekintetében is teljes egyértelműség állapítható meg. Ugyanakkor az ügy rámutat egy kulcsfontosságú kérdésre, mikor minősül az uniós polgár kiutasítottnak a határok nélküli belső térben az adott fogadó tagállamból?

A felperes lengyel állampolgár, aki jogellenesen tartózkodott Hollandia területén öt hónapon keresztül, továbbá gazdaságilag inaktív polgárnak minősült, nem végzett munkavállalói vagy önálló vállalkozói tevékenységet. A hatóságok felé nem bizonyította, hogy önhibáján kívül munkanélküli, illetve, hogy elegendő forrással rendelkezne megélhetési szükségleteit illetően. Nem felelt meg a 7. cikk szerinti alapvető feltételeknek, így nem kellett magatartását sem vizsgálni közrendi vagy közbiztonsági ok tekintetében. F.S. négy hetes határidőt kapott az önkéntes távozásra, ennek eleget tett, Németországba ment. Kiutazást megelőzően nyilatkozatot tett arról, hogy marihuána-függő, és bár Németországban tartózkodott, függősége miatt naponta átutazott Hollandiába a szer megvásárlása céljából. Németországban később bolti lopás miatt letartóztatták, ezt követően visszatért Hollandiába bírósági idézése okán, de egy újabb hollandiai bolti lopása miatt ismét letartóztatták. Végül elrendelték az idegenrendészeti őrizetét.⁷³

Az ügy vonatkozásában kiemelendő aspektus a fizikai távozás megtörténte. F.S. nem rendelkezett a tartózkodáshoz szükséges feltételekkel, ugyanakkor az irányelv 15. cikke szerinti kiutasítás esetében is alkalmazni kell az irányelv 30. és 31. cikkében leírtakat, mint azt, hogy a tagállam nem rendelhet el beutazási tilalmat ezen kiutasítási ok esetében. A Bíróság a helyzetet sérelmesnek ítélte meg az irányelv alapján meglévő egyensúlyt látta elmozdulni a több, egymást követő ideiglenes tartózkodás vonatkozásában, mivel ebben az esetben elmosódhat a határ az ideiglenes tartózkodás és a huzamosabb tartózkodás között. A Bíróság megállapította, hogy a fogadó tagállamból való fizikai távozás nem elegendő önmagában a kiutasító határozat végrehajtásához. További feltételként állítja, hogy a terület fizikai elhagyása mellett az azon való tartózkodásnak is véget kell vetni. Ennek kitétele, hogy egy későbbi visszatérés ne a korábbi tartózkodás folytatásaként minősüljön. A Bíróság rávilágít arra, hogy a tagállam feladata annak megállapítása, hogy ténylegesen véget vetett-e az adott személy a tagállamban való tartózkodásának, végrehajtásra került-e a kiutasítás.⁷⁴ A megállapításhoz megfelelő tényezőnek minősül a népesség-nyilvántartásból

⁷³ C-719/19. számú F.S. ügy 34–49 pontok.

⁷⁴ C-719/19. számú F.S. ügy 73. pont.

való törlés, a bérleti vagy közszolgáltatásra irányuló szerződések megszüntetése, a tagállamba való egyéb integrációs kapcsolatok felbontása. Mindezeket egyedileg, esetről esetre szükséges vizsgálni, külön figyelemmel a beilleszkedés mértékére, a határozat meghozatalát megelőző eltöltött tartózkodásra, az uniós polgár családi és gazdasági helyzetére vonatkozóan.⁷⁵

9.1. Az F.S. ügy gyakorlati vetülete – felmerülő kérdések

Az uniós polgárnak elsősorban véget kell tehát vetnie a fogadó tagállam területén való tartózkodásának, így az is jogellenes tartózkodásnak minősül, ha a tagállam elhagyása után oda visszatér. Az ügy gyakorlati szempontból való megvizsgálásához hozzátartozik, hogy a schengeni térségen belül a belső határokon történő ellenőrzések, a Schengeni kódex⁷⁶ alapján tilosak, még komplexszebbé teszik a hatóságok ellenőrzési lehetőségeit. Hatósághoz való bejelentkezési kötelezettséget a három hónapot meghaladó tartózkodás esetén kötelező, illetve így az irányelv 6. cikke alapján biztosított a másik tagállamban való tartózkodás három hónapos időintervallumon belül. Továbbá a Bíróság kiemeli azt az aspektust, hogy a 15. cikk szerinti kiutasítás nem lehet akadálya az 5. cikk alapján történő beutazásnak, mivel az ebben az esetben gyakorolható marad, kiutasítást követően is.⁷⁷

A fizikai távozás tehát önmagában nem elégséges feltétele a kiutasítás végrehajtottságának. A felsorolt megvizsgálandó tényezők megvizsgálása, mindegyike tagállami hatáskör alá tartozik. F.S. ügyét tekintve ugyanakkor kiemelendő, hogy a felperes nem bizonyította, hogy elegendő forrással rendelkezne, ellenben nem is vette igénybe a tagállam szociális ellátórendszerét, ami nem mutat azonos analógiára a Dano-ügyben meghatározottakkal. Kérdésként merülhet fel, hogy vajon a Bíróság új kiutasítási oknak engedett-e teret jelen ügy értelmezésével, vagy ez is beleolvad a 2014 utáni gyakorlatába?

Dion Kramer szerint a tagállamoknak lenne lehetősége a kiutasítási határozatok időtartamának egységes harmonizálására a másodlagos jog adta kereteken belül. A tagállamok és az uniós intézmények vonatkozásában viszont nincsen

⁷⁵ Uo. 91–93. pontok.

⁷⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/399 rendelete (2016. március 9.) a személyek határátlépésére irányadó szabályok uniós kódexéről (Schengeni határ-ellenőrzési kódex) 22. cikk: „A belső határokat bármely ponton át lehet lépni anélkül, hogy személyellenőrzésre kerülne sor, függetlenül az adott személy állampolgárságától.”

⁷⁷ C-719/19. számú F.S. ügy 94–105. pontok.

önálló választási jogosultság, a tagállamok az uniós normákat saját kontextusukban értelmezhetik. Ennek egységesítésére Kramer sem lát lehetőséget.⁷⁸

9.2. A kiutasítás végrehajtása

A kiutasítás végrehajtását tekintve jelentősége van a belső határellenőrzésnek. A Bíróság egy egyesített ügy vonatkozásában megállapította, hogy neki is feladata a belső határellenőrzés szabályozása.⁷⁹ A Schengeni kódex főszabálya szerint tilos a belső határellenőrzés,⁸⁰ ez az uniós polgár kiváltsága, a szabad mozgás biztosításának kulcsfontosságú rendelkezése. A Bizottság 2021 decemberében nyújtott be javaslatot a kódex módosítására vonatkozóan, amelyben szerepel, hogy 2023-tól a Schengeni Információs Rendszerbe⁸¹ bekerültek a kiutasítási határozatok, amellyel a határozatok végrehajtásának hatékonyságát kívánják javítani.⁸²

Tagállamok vetületét tekintve az uniós polgárok szabad mozgásának gyakorlati akadályja nincsen: három hónapon belüli tartózkodás esetében nincs szükség a tartózkodás bejelentésére. Vannak tagállamok, ahol tovább enyhítettek a regisztrációs kötelezettségen: Hollandia és Németország eltörölte a kötelező regisztrációt, a polgároknak nem kell kérelmezniük a tartózkodásukat, csak később, öt év elteltével szükséges, utólag igazolni.

⁷⁸ Dion KRAMER: Ont he Futility of Expelling Poor Union Citizens in an Open Border Europe. *European Papers*, 2020/6. 162.

⁷⁹ Az ügy kapcsán a felperesnek az osztrák határnál be kellett mutatnia személyazonosító okmányát vagy útlevelét, amely kapcsán kérdőre vonta az eljáró hatóságot, vele szemben határellenőrzés okán vagy személyellenőrzés, igazoltatás vonatkozásában kívánnak intézkedni. A Bíróság az ítéletében megállapította, hogy ellentétes a Schengeni kódex rendelkezésével, azon szankció, amely „arra kötelez valamely személyt, hogy az e tagállam területére belső határon keresztül történő belépésekor útlevelét vagy személyazonosító igazolványt mutasson fel, amennyiben a belső határokon történő határellenőrzés visszaállítása, amelynek keretében e kötelezettséget előírták, e rendelkezéssel ellentétes.” C- 368/20. és C- 369/20. számú NW egyesített ügyek [ECLI:EU:C:2022:298].

⁸⁰ Schengeni kódex 22. cikk.

⁸¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2018/1861 rendelete (2018. november 28.) a határforgalom-ellenőrzés terén a Schengeni Információs Rendszer (SIS) létrehozásáról, működéséről és használatáról, a Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezmény módosításáról, valamint az 1987/2006/EK rendelet módosításáról és hatályon kívül helyezéséről (HL L 312/14 2018).

⁸² Az Állandó Képviselők Bizottsága: Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a személyek határátlépésére irányadó szabályok uniós kódexéről szóló (EU) 2016/399 a rendelet módosításáról. Brüsszel, 2022. június 9. 1. [2].

10. Konklúzió

Az uniós polgárok kiutasításának intézménye az Európai Unióban folyamatosan fejlődik annak érdekében, hogy megfeleljen a változó társadalmi, jogi és politikai kihívásoknak. Kramer álláspontja rámutat a szabad mozgás kiváltsága és a védett kiutasítási intézmény kettősségére: „mi értelme az illegálisan tartózkodó uniós polgárokat kiutasítani, amikor a nyitott határokkal rendelkező Európában azonnal visszatérhetnek?”⁸³ A kiutasítással kapcsolatos közpolitikai megítélés nem egységes, tagállamonként eltérő lehet. Megállapítható viszont, hogy az Európai Unió területén élő uniós polgárok száma növekszik, ezáltal összetettebbé válnak azon kérdések is, amelyekkel szembe kell nézni a kiutasítások végrehajthatósága során. Az intézmény fejlődése szorosan kapcsolódik az Európai Unió általános céljaihoz, az egyenlőséghez, a jogállamisághoz, s így az uniós polgárok jogai védelmének elengedhetetlen elemét képezi. Általános cél lehet, hogy az uniós és nemzeti szintű kezdeményezések elősegítsék az ellenőrzési eljárások hatékonyabbá tételét, miközben továbbra is védelmezik az uniós polgárok legfőbb kiváltságát, a szabad mozgás jogát.

Ugyanakkor végső soron fel kell tenni a kérdést: az esetek fényében szükséges-e a jelenlegi rendszer revíziója, és ha igen, annak kulcsa az uniós intézmények vagy a tagállami szuverenitás növelésében rejlik?

⁸³ KRAMER i. m. 155.

AZ ÁLLAMFŐ MINT HATALMI TÉNYEZŐ AZ ÁLLAMSZERVEZETBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KORMÁNNYAL VALÓ VISZONYRA

BABOS Dóra Réka

1. Bevezetés

A rendszerváltás óta eltelt időben az államfői intézmény szabályozása érdemben nem változott, az Alaptörvény hatálybalépésével sem, azonban megállapíthatjuk, hogy eleinte jellemzően a köztársasági elnökök a pártpolitika világán kívülről érkeztek.¹ Az európai parlamentarista kormányformájú köztársaságok között mindössze négy olyan államot találunk, amelynek jelenlegi államfője nem a napi politikában való részvételével foglalta el hivatalát. Közülük az osztrák szövetségi elnök Alexander van der Bellen az egyedüli, aki hosszabb-rövidebb ideig jelen volt a politikai színtéren. Az észt államfő, Alar Karis az akadémiai közeget hátrahagyva lett az Észti Köztársaság elnöke,² a szlovén Nataša Pirc Musar televíziós műsorvezetőként, jogászként, valamint a szlovén Vöröskereszt elnökeként tevékenykedett megválasztása előtt;³ a cseh államfő Petr Pavel pedig a cseh hadsereg vezérkari főnöke volt korábban.⁴ A 2022 márciusában Magyarországon lezajlott államfőválasztás eredménye is alátámasztja azt a tendenciát, miszerint Európa parlamentarista kormányformájú államaiban jellemző, hogy hivatalba lépésüket megelőzően aktív pártpolitikai tevékenységet folytatnak az államfők. Hazánk jelenlegi, valamint előző államfője is

¹ CSINK Lóránt: Közvetlen elnökválasztás - A közvetlen elnökválasztás és a köztársasági elnöki intézmény összefüggései. In: ERDŐS Csaba – LÁPOSSY Attila – POZSÁRY-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SMUK Péter (szerk.): *Kukorelli-kommentár*. Budapest, Gondolat, 2022. 242.

² <https://bit.ly/3De8EU9>

³ <https://bit.ly/44QbzPl>

⁴ <https://bit.ly/3pyPyW9>

aktív részese volt a napi politikának megválasztásukat megelőzően. Tekintettel arra, hogy kihat az államszervezetre az, ha a tagjai valamely hatalmi érdekek mentén szerveződő⁵ politikai párt tagjai, érdemes megvizsgálni azt, hogy miként hat az állam működésére, ha államfő és kormányfő eltérő, vagy éppen azonos pártállású, továbbá érdemes áttekinteni azt is, hogy miként viszonyul az államfő és a Kormány kapcsolatára vonatkozó jelenleg hatályos szabályozás az Alaptörvényben deklarált hatalommegosztás elvéhez.⁶

2. A mérleg kétoldalán? – Az államfő és a Kormány az államszervezetben

A parlamentáris kormányformájú államokban az államfő jellemzően a végrehajtó hatalom része, vagy pedig a három hatalmi ágon kívül álló, semleges hatalmi tényező.⁷ A két modell között a fő differenciáló tényező a hatalmi ágak korlátozásának módja, amely nélkülözhetetlen eleme a hatalomkoncentráció elkerülésének, és hozzájárul az államszervezet demokratikus működésének a fenntartásához is. Ha az államfő a végrehajtó hatalom része, akkor is vannak a jogállásának olyan elemei, amelyek specifikusan államfői jogkörök, ezeket a Kormánytól teljesen függetlenül, más minőségében, az állam képviselőjében gyakorolja. Sokan kritikával illetik ezt a modellt, hiszen a hatalmi ágak merev elválasztása itt nem valósul meg, azonban ez szükségszerű, mivel így kerülhető el az, hogy egy adott hatalmi funkció egyetlen szervnél koncentrálódjon, hiszen „a demokratikus jogállamban korlátlan és korlátozhatatlan hatalom nincs, s ennek érdekében bizonyos hatalmi ágak szükségképpen korlátozzák más hatalmi ágak jogosítványait”.⁸ Hatalmi ágak alatt a „klasszikus”, Montesquieu-féle hatalommegosztás értelmében a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat értem.⁹ Egyes szerzők szkeptikusak azt illetően, hogy az államszervezet napjainkban ezen hatalommegosztási elv mentén működik. Szalai András szerint a törvényhozó és a végrehajtó hatalom összefonódása miatt a hatalommegosztás fikció.¹⁰ Ezt arra a tényre alapozza, hogy Magyarországon a kormánytagok is

⁵ SMUK Péter: Pártjog és politikai pluralizmus. *Politikatudományi Szemle*, 2007/3. 113.

⁶ Alaptörvény C) cikk (1) bekezdés.

⁷ CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 81.

⁸ 62/2003 (XII. 15.) AB határozat, ABH 637, 644–645.

⁹ Charles MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris–Attraktor, 2000. 248.

¹⁰ SZALAI András: A hatalmi ágak relatív függetlenségéről, avagy a köztársasági elnök újra a végrehajtó hatalomban? *Jogelméleti Szemle*, 2013/1. 153–161.

tagjai lehetnek az Országgyűlésnek, tehát fennáll egy személyi jellegű hatalmi fúzió is. Mindez a parlamentáris kormányforma sajátossága, hiszen ez a két hatalmi ág sokkal inkább politikai jellegű, az általuk végzett jogalkotás, a döntéshozatal politikai aktus. Ennek ellensúlyozására több semleges hatalmi tényezőt is találunk az államszervezetben, melyek feladata a hatalomkoncentráció elkerülése. Ilyen szerv az Alkotmánybíróság¹¹, az egyes bíróságok, az ombudsman¹² és ami jelen tanulmány kapcsán relevanciával bír: az államfő. Az Alkotmánybíróság 38/1993 (VI. 11.) AB határozat is kifejtette, hogy a törvényhozó hatalom és a végrehajtó hatalom szükségszerűen összefonódik politikailag, ám hatáskör megosztás mentén elkülönülnek egymástól, valamint „a bírói hatalom [...] a másik két »politikai« jellegű hatalmi ággal szemben állandó és semleges [akkor is, ha a politikai programokat megvalósító törvényeket és rendeleteket (is) alkalmazza.]”¹³

A következőkben sorra veszem azokat a hatásköröket, amelyek a hatalomkoncentráció elkerülése érdekében a Kormánynak – mint „a végrehajtó hatalom általános szervének”¹⁴ – az államfő általi ellensúlyozására szolgálhat.

2.1. Államfői hatáskör egyes elemei, avagy az ellensúlyozás konkrét eszközei

A három, talán legfontosabb, Alaptörvényben is biztosított eszköze az államfőnek a Kormány ellensúlyozására a törvénykezdeményezési joga, a kormányalakításban betöltött szerepe, valamint a vétójoga. A rendszerváltás óta eltelt 34 évben Magyarországnak – a jelenleg hivatalban lévő Novák Katalinnal együtt – hat köztársasági elnöke volt. Különböző ideig álltak az állam élén, különféle belső és külső konfliktusokkal, kihívásokkal kellett szembe nézniük, azonban egy mégis közös volt bennük, azon túlmenően, hogy az államfői intézmény birtokosai voltak: mindnyájan az Alkotmány, aztán később az Alaptörvény adta jogi keretek között gyakorolták hivatalukat. Az, hogy ez a feladat mennyire sikerült és mennyire tudtak úrrá lenni az olykor igen viharos politikai krízishelyzeteken és kiváltképp, mennyire tudták ellensúlyozni a mindenkori Kormányt, arra Göncz Árpád, Mádl Ferenc, Sólyom László, Schmitt Pál, Áder

¹¹ Karl DOEHRING: Der „pouvoir neutre” und das Grundgesetz. *Der Staat*, Vol. 3., No. 2. (1964) 202.

¹² CSINK (2014) i. m. 86.

¹³ 38/1993 (VI. 11.) AB határozat, ABH 256, 261, 262.

¹⁴ Alaptörvény 15. cikk (1) bekezdés.

János, valamint a jelenleg hivatalban lévő államfő, Novák Katalin köztársasági elnöki ciklusának, jogtudományi szempontból is releváns eseményeinek, a már említett államfői jogkörök működésének vizsgálata adja meg a bővebb választ.

2.1.1. A köztársasági elnök mint törvénykezdeményező

Az államfő törvénykezdeményezési jogát az Alaptörvény biztosítja,¹⁵ és ekként rendelkezett korábban az Alkotmány is, ugyanakkor az államfő jellemzően ritkán él ezen jogával. Egyes szerzők¹⁶ kritikával is illetik az államfői törvénykezdeményezés lehetőségét. A törvénykezdeményezés intézményét megvizsgálva látni fogjuk azt is, hogy a törvénykezdeményezési jog nem szolgál közvetlenül a Kormány ellensúlyozására, ugyanakkor közvetve lehet annak eszköze.

1990. október 26-án reggel magántaxisok hajtottak a Kossuth térre a parlament elé, hogy kifejezzék tiltakozásukat a benzinár megemelése ellen,¹⁷ illetve vidéken is gyűléseket szerveztek. Az akkor hatályos gyülekezési jogról szóló törvény¹⁸ előírta, hogy legalább a gyűlés megtartását megelőzően három nappal be kell jelenteni az illetékes rendőrkapitányságnak,¹⁹ azonban ezt a tiltakozók nem tették meg, így a gyülekezés jogellenesnek minősült. Ennek következményeként a tüntetők büntetőjogi felelősségét kellett volna megállapítani, de a Kormány nyilatkozatában ígéretet tett arra, hogy erre nem fog sor kerülni. Ezen ígéret jogi megerősítésének hiányában az államfő az Alkotmányban biztosított törvénykezdeményezési jogával élve,²⁰ az Országgyűlés 1991. február 19-ei ülésnapján a tüntetésen résztvevők közkegyelemben részesítéséről nyújtott be törvénykezdeményezést. A közkegyelem indokoltságát abban látta, hogy egyrészt, becslések szerint több százezer ember büntetőjogi felelősségre vonására kellett volna sort keríteni, ha az államfő egyéni kegyelmezési jogával akart volna élni, az szinte beláthatatlan nagyságú terhet rótt volna az Igazságügyi Minisztériumra, akinek feladata a kegyelmi eljárás előkészítése.²¹ Másrészt az,

¹⁵ PETRÉTEI József: A köztársasági elnök alkotmányozási és törvényhozási eljárással kapcsolatos feladat és hatáskörei. *Kodifikáció*, 2015/1. 5.

¹⁶ Ld. TRÓCSÁNYI László: A törvénykezdeményezési jog az összehasonlító parlamenti jogban. *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, 1999/1–34. 414.

¹⁷ Ez volt az ún. taxisbloká.

¹⁸ A gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény.

¹⁹ Uo. 6. §.

²⁰ Alkotmány 25. § (1) bekezdés.

²¹ 120/1977. (IK 1978/1.) IM utasítás.

hogy a taxisblokádnak idején hatályos büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény 2. § által deklarált officialitás elvének értelmében, amennyiben a hatóságok bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúját észlelik kötelesek lefolytatni az eljárást, attól függetlenül, hogy mérlegeljük indokolt-e a felelősségre vonás, vagy nem.²² Az államfő jogi érvelését arra alapozta, hogy jelen esetben az állam büntetőjogi igényérvényesítése nagyobb kárt okozna, mint annak elmaradása és az igényérvényesítésről való lemondás egyetlen módja egy közkegyelemi törvény meghozatala. A köztársasági elnök kezdeményezéséből 1991. március 1-jén törvény született, mely szerint az Országgyűlés közkegyelemben részesíti mindazokat, akik a taxisblokádnak során megvalósították a közkegyelemi törvényben felsorolt bűncselekmény valamelyikének törvényi tényállását.²³

Ebben az esetben a köztársasági elnök hatékonyan tudott fellépni az Alkotmányban biztosított jogköreinek segítségével, hiszen a törvénykezdeményezéséből az Országgyűlés törvényt alkotott, azonban meg kell említeni azt is, hogy egyrészt jelen esetben a Kormány szándéka is arra irányult, hogy a blokádnak résztvevőinek büntetőjogi felelősségre vonására ne kerüljön sor. Másrészt akkor, ha a Kormány meg akarta volna akadályozni ezen személyek kegyelemben részesítését, alkotmányos és jogszerű keretek között tehette volna ezt meg (hiszen az Országgyűlésben is megakadályozhatta volna a közkegyelmi törvény elfogadását, valamint az államfő egyéni kegyelmezési jogát is korlátozhatta volna²⁴). Megállapítható, hogy a Kormány és a köztársasági elnök között, eltérő pártállásuktól függetlenül itt nem volt érdekellentét, így azt gondolom, hogy ebben az esetben nem beszélhetünk az államfő valós ellensúlyozási tevékenységéről.

Mindemellett fontos azt is megemlíteni, hogy a törvénykezdeményezési jog a „törvényhozási eljárás jogi elindítását jelenti”,²⁵ amelyre a köztársasági elnök mellett a Kormány, országgyűlési bizottság, valamint országgyűlési képviselő is jogosult.²⁶ Az államfő által előterjesztett törvényjavaslat a benyújtással egyidejűleg az Országgyűlés tárgysorozatába kerül²⁷, azonban az, hogy a javaslatból törvény válik-e, egyedül az Országgyűlésen múlik, aki erről a törvényalkotási eljárás utolsó lépéseként a zárószavazás során dönt. A köztársasági elnök a törvényhozási eljárás során döntéskezdeményező, adhat irányvonalakat a par-

²² A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény 2. § (a továbbiakban: régi Be.).

²³ A közkegyelem gyakorlásáról szóló 1991. évi V. törvény 1. §.

²⁴ Alkotmány 30/A. § (1) bekezdés k) pont.

²⁵ PETRÉTEI József – TILK Péter: *Magyarország alkotmányjogának alapjai*. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2014.

²⁶ Alaptörvény 6. cikk (1) bekezdés.

²⁷ 10/2014. (II. 24.) OGY határozat 31. § (2) bekezdés.

lamentnek, orientálhatja a jogalkotót, azonban a döntést ebben az esetben az Országgyűlés hozza meg, akár megszavazza a javaslatot, akár nem, és emiatt ez az eszköz nem hatékony eszköze az államfőnek a Kormány ellensúlyozására.

2.1.2. Az államfő szerepe a kormányalakításban

Az Alaptörvény lehetőséget ad az államfőnek arra, hogy javaslatot tegyen a miniszterelnök személyére.²⁸ Mivel a Kormány megalakulása folyamatként fogható fel,²⁹ az Országgyűlés csak olyan személyt választhat meg, akit előzetesen a köztársasági elnök a tisztség betöltésére javasolt. Az államfő ezen jogkörének gyakorlásában látszólag nincs kötve, ugyanakkor a parlamenti szokásjog értelmében jellemzően az abszolút többséget szerzett párt, illetve a szükséges parlamenti többség megszerzésére képes pártkoalíció jelöltjét javasolja a tisztségre. Az államfő döntési szabadságának kérdését árnyalja annak a ténye, hogy az egész rendszer úgy van kialakítva, hogy az államfő ne hagyhassa figyelmen kívül a politikai erőviszonyokat. Ennek az az oka, hogy akkor, ha az Országgyűlés nem választja meg a köztársasági elnök miniszterelnök-jelöltjét az első személyi javaslat megtételétől számított 40 napon belül, akkor feloszthatja az Országgyűlést. Az Országgyűlés ilyen módon történő feloszlása, szinte biztosan alkotmányellenes lesz, mivel a rendeltetésszerű joggyakorlás tilalmába ütközik az, ha az elnök olyan személyt javasol, akiről tudja, hogy az Országgyűlés nem fogja megválasztani.³⁰ Ezen az állásponton van Patyi András is, amikor kifejti, hogy a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye a jogállam-klauszulából fakad,³¹ így az államfő közjogi felelősségre vonása ebben az esetben lehetséges lenne, hiszen ez az államszervezet olyan diszfunkcióját eredményezné, amely a demokratikus állami működést súlyosan veszélyeztetné. Az egész államfői intézményt és annak nélkülözhetetlen elemét, a semlegességet vizsgálva megállapítható, hogy teljesen idegen lenne az államfői szereptől bármely, az előbbiekben említett szerepkör, amely kifejezetten instabil politikai

²⁸ Alaptörvény 9. cikk (3) bekezdés j) pont.

²⁹ PETRÉTEI József: *A köztársasági elnöki intézmény a magyar alkotmányjogban 1989-2014*. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2018. 499.

³⁰ HERBERT KÜPPER: A parlamenti bizalomhoz kapcsolódó kormányzati gyakorlat Magyarországon és Németországban: legitim kiskapuk, vagy az alkotmányosság kijátszása? In: KOCSIS Miklós – ZELLER Judit (szerk.): *A köztársasági Alkotmány 20 éve*. Pécs, Pécsi Alkotmányjogi Műhely Alapítvány, 2009. 495–496.

³¹ PATYI András: Az eljárási alapjogok és az eljárási alkotmányosság néhány kérdése az Alaptörvényben. *Acta Humana*, 2021/2. 95.

helyzetet hoz létre. Ahhoz, hogy az államfő megfelelő döntést hozzon, célszerű konzultálnia a pártok vezetőivel, ők tudnak érdemben felvilágosítást adni arról, hogy milyenek ténylegesen a pártviszonyok. Egyes szerzők szerint az sem lenne káros a leendő Kormányra nézve, ha a köztársasági elnök az általa bármilyen szempontból preferált párt jelöltjét javasolná megválasztásra, hiszen ez a folyamat segítene összehangolni két olyan politikai szereplőt, akiknek alkotmányos jogkörük van a politikai döntéshozatal befolyásolására,³² azonban egyrészt ez csak az olyan és ahhoz hasonló esetekben működhet, amikor a pártviszonyok kellően kiélezettek, illetve nagyon megfontoltan kell vizsgálnia az államfőnek azt is, hogy döntésének következtében ne alakuljon ki kisebbségi kormányzás, hiszen ez esetben az ellenzéki pártok gond nélkül, konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal leváltanák a regnáló kormányt. A legtöbb esetben az országgyűlési választások eredményei alapján nem kétséges annak eldöntése, hogy melyik politikai formáció (legyen az egyetlen párt, vagy egy koalíció) ért el abszolút többséget, viszont szorosabb eredmények esetén, amikor néhány mandátum különbség választja el az első két helyen végzett pártot, illetve emellé még fennáll a koalícióra lépésnek is a lehetősége, akkor nagyobb a köztársasági elnök szabadsága és a mérlegelési lehetősége. Korábban egyetlen esetben alakultak úgy a választási eredmények, hogy nem volt egyértelműen előrelátható, hogy az államfő miként fog dönteni.

A 2002-es országgyűlési választáson az MSZP a 386-ból mandátumból 178-at, míg a FIDESZ-MDF koalíció együttesen 188 mandátumot szerzett.³³ A 188 mandátumot a választási koalíció együtt szerezte, míg az MSZP egyedül induló pártként szerzett 178 mandátumot, így a FIDESZ-MDF koalíciónak elméletben volt esélye a kormányalakítása.³⁴ A politikai erőviszonyok lehetővé tették volna azt, hogy az ellenzéki pártok összefogva leszavazzák a Kormány javaslatait az Országgyűlésben, így kormányzóképtelenné tehetnék volna a koalíciót. Ennek fényében döntött az államfő, Mádl Ferenc is, amikor az MSZP kormányfőjelöltjét javasolta az Országgyűlésnek megválasztásra. Az MSZP előzetes várakozásoknak megfelelően koalícióra is lépett az SZDSZ-szel, így az

³² Cristina BOCUR – José-Antonio CHEIBUB: Presidential Partisanship in Government Formation: Do Presidents Favor Their Parties When They Appoint the Prime Minister? *Political Research Quarterly*, 2017/4. 814.

³³ Nemzeti Választási Iroda statisztikája az 2002. évi országgyűlési választásról. (2002. 04. 21.), <https://bit.ly/3MjxbLB>

³⁴ HORVÁTH Péter: Az elismerési szabály foglya. Az államfő szerepe a kormányalakításban. *Politikatudományi Szemle*, 2009/3. 98.

2002. május 9-én megalakult³⁵ új Országgyűlésben a kormánykoalíció így már 258 mandátummal rendelkezett, amely elegendőnek bizonyult a törvényalkotás zavartalanságának biztosításához, valamint a parlamenti munka hatékonyságának biztosításához. A köztársasági elnök megtehetette volna, hogy a parlamenti szokásjogot mellőzve a FIDESZ-MDF koalíció vezetőjét javasolja. Nehéz egy pusztán szokásjogként elismert szabályt jól alkalmazni egy konkrét szituációban, hiszen az értelmezési lehetőségek száma szinte korlátlan, valamint a szokásjogi normától való eltérés sem von maga után semmilyen jogkövetkezményt, azonban az államfő jelölési jogával kapcsolatos szabály helyes értelmezése az, ha a köztársasági elnök olyan párt, illetve pártkoalíció jelöltjét jelöli, aki várhatóan abszolút többséget szerez, így segítve elő a hatalomra jutó politikai formáció kormányzókéességét. Tekintettel arra a tényre, hogy a politikai pártok fő célja a hatalom megszerzése,³⁶ akkor, ha a fenti esetben a jobboldali koalíció került volna kormányra, organikus politikai folyamat lett volna az, ha a két ellenzékben lévő párt is összefog, és ezáltal parlamenti többséget képez, hiszen így lehetőségük lett volna befolyásolni a parlamenti döntéshozatalt és ezáltal több hatalomhoz jutni.

Ezeket megvizsgálva azt a következtetést tehetjük, hogy ez valamelyest alkalmasabb eszköz az ellensúlyozásra, mint a törvénykezdeményezési jog, hiszen akkor, ha az Országgyűlés 40 napon belül nem választja meg kormányfőnek a javasolt személyt, lehetőséget kap az államfő az törvényhozó testület feloszlására. A már kifejtetteknek megfelelően azonban ez a jogkör is korlátozott, hiszen ezzel egy időben új választást kell kiírni és 90 napon belül új Országgyűlést kell választani. Az Országgyűlésnek lehetősége van továbbá arra, hogy a Parlament – habár nem is támogatja a jelölt személyét –, mégis megválasztja az illetőt, azt szem előtt tartva, hogy később konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal lehetősége lesz a kormányfőt tisztségéből elmozdítani, ezzel is korlátok közé szorítva az államfőt.

2.1.3. A vétó mint az ellensúlyozás eszköze

Karl Doehring a német szövetségi elnök és a német Szövetségi Alkotmánybíróság hatalmi viszonyainak elemzése során az államélet két szereplőjét a sem-

³⁵ 61/2002 (V. 9.) KE határozat.

³⁶ KÖRÖSÉNYI András – HAJDÚ András – ONDRÉ Péter: Politikai vezetők: kormányfői karrier és teljesítmény. In: KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris, 2015. 35.

leges hatalom letéteményeseként emlegeti.³⁷ Az Alkotmánybíróság hatalom-megosztási rendszerben történő elhelyezése nem tárgya jelen tanulmánynak, azonban megállapítható, hogy a tevékenységének és az államfő hatalmi tevékenységének egy fontos, közös eleme van,³⁸ méghozzá az, hogy mindkettőjük feladata az alkotmány és ezáltal az államszervezet demokratikus működésének a védelme. Hans Kelsen – véleményem szerint helyesen – élesen kritizálja Carl Schmitt álláspontját,³⁹ aki egyedül a birodalmi elnököt említi az „alkotmány öröként”.⁴⁰ Ezt az álláspontot támasztja alá az a tény, hogy az államfőnek lehetősége van ún. alkotmányossági vétót kezdeményeznie abban az esetben, ha az Országgyűlés által már elfogadott, aláírásra megküldött törvény alkotmányellenességét észleli.⁴¹ Az Alaptörvény hatályba lépése magával vonta az alkotmánybíráskodás rendszerének átalakítását is, aminek egyik eleme volt az, hogy megszűnt az *actio popularis* eljárás-indítványozás.⁴² Ez korábban lehetőséget adott arra, hogy egy törvény utólagos normakontrollját bárki kérhette. Ennek megszűnésével a többi előzetes és utólagos normakontroll kezdeményezésére jogosult szereplő, köztük az államfő eljárás-indítványozásának jelentősége megnőtt. Az államfőnek előzetes normakontrollra vonatkozó kötelezettsége annyiban van, hogy amennyiben észleli az alkotmányellenességet⁴³ – azaz a tudattartalma átfogja azt, hogy az adott törvényben meghatározott valamely norma ellentétes valamely magasabb szintű normával – akkor alkotmányossági vétót kell kezdeményeznie. Bár Sólyom László szerint az államfő nem emelhet alkotmányossági vétót abban az esetben, ha nincs teljes mértékben meggyőződve az adott törvény alkotmányellenességéről,⁴⁴ azonban éppen az alkotmánybíráskodás imént említett átalakítása miatt kellően alaposan vizsgálja meg a törvényeket, hiszen jelentősen csökkent az Alkotmánybírósághoz való hozzáférés lehetősége a polgárok számára.⁴⁵ Ugyanez a körülmény várható el

³⁷ DOEHRING i. m. 201.

³⁸ SÓLYOM László: A köztársasági elnök szerepe az alapjogok megvédelmezésében. *Iustum Aequum Salutare*, V. évf., 2009/2. 86.

³⁹ Hans KELSEN: Ki legyen az alkotmány őre? In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan – Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 326.

⁴⁰ Carl SCHMITT: A birodalmi elnök, mint az alkotmány őre. In: TAKÁCS (szerk.) i. m. 288.

⁴¹ Az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 21. § (1) bekezdés b) pont.

⁴² CHRONOWSKI Nóra: Az alkotmánybíráskodás sarkalatos átalakítása. *MTA Law Working Papers*, 2014/8. 5.

⁴³ CSINK (2014) i. m. 92.

⁴⁴ SÓLYOM i. m. 92.

⁴⁵ PÁLFI Edina: Miért éppen politikai? A 2012 és 2019 közötti köztársasági elnöki vétók elemzése. *Parlamenti Szemle*, 2020/1. 39.

az alapjogok biztosától is eljárása során, aki egyfajta közvetítőként funkcionál a polgárok és az Alkotmánybíróság között.⁴⁶

Ennek megfelelően járt el az államfő, amikor előzetes normakontrollt indítványozott a Kormány által benyújtott, vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvénynek a vízkivételekkel összefüggő módosításáról szóló törvény (T/384. számú törvényjavaslat) 1. § és 4. § alkotmányellenességének vizsgálatának céljából. A köztársasági elnök érvelése szerint a törvény 1.§-a, amely „vízilétesítmény engedély nélküli létrehozását, valamint mennyiségi korlátozás és egyben ellenőrzés nélküli vízhasználatot enged, nem tesz eleget az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből következő állami kötelezettségnek”,⁴⁷ valamint „a XXI. cikkbe foglalt, az egészséges környezethez való jognak a sérelmét is eredményezi”,⁴⁸ továbbá az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésben deklarált jogbiztonság elvének sérelmét vélte felfedezni az államfő a jogalkotásról szóló 2010. CXXX. törvény (a továbbiakban: Jat.) jogszabályalkotására adott felhatalmazás jogi követelményeinek megsértése miatt. Eszerint delegált jogalkotás esetén a felhatalmazásban szerepelnie kell a felhatalmazás jogosultjának, a felhatalmazás tárgyának és kereteinek, szabályozási keret és a garanciáknak, az államfő szerint azonban az utóbbi két feltétel hiányozott,⁴⁹ így sérült a Jat. IV. Fejezetében meghatározott, a jogszabály jogrendszerbe illeszkedésének, az előzetes hatásvizsgálatnak és a jogszabálytervezetek véleményeztetési kötelezettsége iránt támasztott követelménye. Az indítvány szerint ezért a felhatalmazás „*bianco*” felhatalmazás, mivel tartalmát tekintve nem volt teljes.⁵⁰ Az Alkotmánybíróság az indítványnak helyt adott és tekintettel arra, hogy már az 1. § tekintetében megalapozottnak tartotta, arra hivatkozva, hogy az engedély nélküli felszín alatti vízkivétel sérti a visszalépés tilalmának elvét, mivel korábban a vízkivétel engedélyköteles tevékenységnek minősült. Ez az, ami megalapozta az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésébe és XXI. cikk (1) bekezdésébe ütközését,⁵¹ ezáltal alkotmányellenességet idézett elő. Az Alkotmánybíróság gyakorlatára⁵² tekintettel a 4. § kapcsán érdemi vizsgálatát mellőzte és megállapította, hogy a törvény nem hirdethető ki.

⁴⁶ SOMODY Bernadette: Aki az Alkotmánybíróságot még megszólíthatja: Az ombudsman normakontroll-indítványozási gyakorlatáról. *Fundamentum*, 2012/2. 114.

⁴⁷ 1216/2018 (IX. 4.) AB határozat Indoklás [3].

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 5. § (1) bekezdés.

⁵⁰ 1216/2018 (IX. 4.) AB határozat Indoklás [52]. Ld. T/384. számú törvényjavaslat.

⁵¹ 1216/2018 (IX. 4.) AB határozat Indoklás [73].

⁵² 35/2017 (XII. 20.) AB határozat Indoklás [57].

Abban az esetben, ha egy, az államfőnek aláírásra megküldött törvény nem alkotmány-ellenes, ugyanakkor valamilyen egyéb hibát vél felfedezni, akkor visszaküldheti egyszeri megfontolásra az Országgyűlésnek a már elfogadott törvényt. Ebben az esetben az Országgyűlésnek újra kell tárgyalnia a törvényt, azonban a köztársasági elnök véleménye nem köti a parlamentet,⁵³ akár ugyanolyan formában is elfogadhatják a törvényt.

Sólyom László elnöki ciklusa során az egészségbiztosítási pénztárakról szóló 2008. évi I. törvény (T/4221/334. számú törvényjavaslat) volt az egyik, amelyet visszaküldött az Országgyűlésnek. Ebben az esetben nagy volt a társadalmi nyomás az elnökön azzal kapcsolatban, hogy kezdeményezzen előzetes normakontrollt az Alkotmánybíróságnál.⁵⁴ A törvényt megvizsgálva arra jutott, hogy nem állapítható meg annak alkotmányellenessége. Az államfő azonban számos hiányosságot vélt felfedezni a jogalkotási eljárásban, valamint a törvény tartalmát illetően, kezdve azzal, hogy elmaradt a szakmai szervezetekkel való egyeztetés, nem készült teljesértékű hatásvizsgálat.⁵⁵ Ezen okokból a törvényt nem írta alá és politikai vétójogával élve visszaküldte azt az Országgyűlésnek megfontolásra. Az Országgyűlés a visszaküldést követően a jogszabály szövegét végül módosításokkal fogadta el,⁵⁶ ami arra utal, hogy az észrevételek megalapozottak voltak. Éppen ezért Sólyom szerint az, hogy a jogirodalom sok esetben a politikai vétónak kisebb jelentőséget tulajdonít, nem állja meg a helyét, arra tekintettel sem, hogy az alkotmányossági vétó sok esetben csak valamilyen jogdogmatikai kérdésből adódik⁵⁷ és az állam életére való hatása kevésbé jelentős, ezzel szemben igenis vannak olyan esetei a politikai vétónak, ami erőteljes hatást képes kiváltani, érdemben befolyásolja adott esetben a jogalkotást, ahogy azt az egészségbiztosítási pénztárakról szóló törvény esete is igazolja. A politikai vétó nem kötelezettség, hanem egy eszköz, illetve lehetőség az elnök kezében. Nincs semmiféle eljárási szabály, amely az államfőt arra kötelezné, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén vissza kellene küldenie egy jogszabályt az Országgyűlésnek. Felmerülhetne a kérdés, hogy a Herbert Küpper tanulmányában említettek analógiájára nem ütközne-e a nem rendeltetészerű joggyakorlás tilalmába az az eset, ha az államfő egy, az alkotmányellenesség szintjét még el nem érő, de valamilyen szempontból

⁵³ CSINK (2014) i. m. 93.

⁵⁴ SÓLYOM i. m. 86.

⁵⁵ SÓLYOM László: *Egy elnökség lenyomata*. Budapest, Századvég, 2010. 328–330.

⁵⁶ 2008. február 18-án hirdették ki az egészségbiztosítási pénztárakról szóló 2008. évi I. törvényt.

⁵⁷ SÓLYOM (2009) i. m. 86.

hibás jogszabályt nem küldene vissza a parlamentnek. Tekintettel azonban a politikai vétó jellegére, mely lehetővé teszi, hogy nem csupán politikai, hanem akár lelkiismereti, szakmai okra hivatkozva is lehet politikai vétót kezdeményezni.⁵⁸ Továbbá azt gondolom, hogy abban az esetben sem lehet az államfőt felelősségre vonni ezen döntése után, ha az tisztán politikai, tekintettel az államfői politikai felelőtlenségére, amely véleményem szerint erre az esetkörüre is kiterjeszhető, hiszen ugyanúgy egy politikai döntésmechanizmus zajlik le ebben az esetben is, mint az államfő bármely más önálló politikai döntésének meghozatala során. Kétségtelen, hogy nem ez a köztársasági elnök legerősebb eszköze a Kormányellensúlyozására, hiszen lényegében nem fűződik jogkövetkezmény az államfő döntéséhez, azonban az államfői észrevétel segítheti a jogalkotó munkáját, valamint egy jogszabállyal kapcsolatos állásfoglalása a politikai feszültségek csökkentését is eredményezheti, amely szorosan összefügg az Alkotmányban (majd az Alaptörvényben) meghatározott jogállásával, hatalmi semlegességével.

Az államfői aktivitás növekedése a politikai társbérlet kialakulásának az egyik jellemző⁵⁹ következménye,⁶⁰ melynek legfőbb indikátora az alkotmányossági és politikai vétók számának növekedése. Ahhoz, hogy megvizsgáljuk, hogy a gyakorlatban miként valósul meg az ellensúlyozás ilyen módon, célszerű számba venni azt, hogy az egyes államfők hány törvény előzetes normakontrollját indítványozták, illetve hány alkalommal éltek politikai vétóval. Ezen adatok mellett az alábbi táblázatban láthatjuk azt is, hogy az államfői vétók közül melyek estek olyan időszakra, amikor politikai társbérlet állt fent a köztársasági elnök és a Kormány között.

⁵⁸ Uo. 89.

⁵⁹ FRANCZEL Richárd: Franciaország miniszterelnöki intézménye. *Pro Publico Bono*, 2014/1. 92.

⁶⁰ További következménye lehet a politikai társbérlet kialakulásának: lelassulhatnak a döntéshozatali folyamatok, valamint a parlamenti munka lassulása; az államfő és a Kormány között belső hatáskör-megosztás alakulhat ki; ugyanakkor a parlamentáris rendszerben gyakran előfordulhat az is, hogy az államfő aktivitása változatlan marad. Ld. bővebben: FRANCZEL i. m.

Államfők	Vétók száma azonos pártállás esetén (alkotmányossági, politikai)	Vétók száma kohabitáció esetén (alkotmányossági, politika)
Göncz Árpád	2 (0, 2)	8 (8, 0)
Mádl Ferenc	7 (3, 4)	13 (11, 2)
Sólyom László	5 (1, 4)	45 (15, 30)
Schmitt Pál	0	0
Áder János	45 (8, 37)	0
Novák Katalin	4 (1, 3)	0
Összesen	63 (13, 50)	66 (34+32)

1. táblázat: Államfői vétók Magyarországon 1990-től

Göncz Árpád és Mádl Ferenc, akik elnökségük során voltak politikai társbérlet részesei 8, illetve 13 alkalommal éltek alkotmányossági vétóval és 2, valamint 6 alkalommal küldtek vissza törvényt az Országgyűlésnek megfontolásra. Sólyom László, aki független jelöltként foglalta el elnöki hivatalát, 16-szor fordult az Alkotmánybírósághoz, valamint 33 esetben élt politikai vétóval. Láthatólag ez kiemelkedően magas szám, amit egyedül az Áder János által benyújtott vétók száma tud megközelíteni (8 alkotmányossági és 37 politikai vétó). Ezzel szemben Schmitt Pál, aki 2010. június 29-i megválasztásától⁶¹ 2012. április 2-i lemondásáig egyszer sem élt sem politikai, sem alkotmányossági vétóval.⁶² Feltételezhetjük azt, hogy ennek politikai okai voltak, tekintettel arra, hogy az államfő és kormányfő azonos pártállású, és így az államfő, noha az összeférhetlenségi szabályok *de iure* meghatározzák azt, hogy „a köztársasági elnöki tisztség összeegyeztethetetlen minden más állami, társadalmi, gazdasági és politikai tisztséggel vagy megbízással”,⁶³ ami elvben kizárja azt, hogy valódi hatalmi együttműködés alakuljon ki az államfő és a kormányfő között. *De facto* az informális egyeztetés, minden olyan együttműködés, amelyet az Alaptörvény és a jogforrási hierarchiában alacsonyabb szinten elhelyezkedő jogszabály nem tilt, valamint nem ütközik semmilyen általános jogelvbe, lehetővé teszi legális keretek között az államfő és a Kormány közötti kooperációt. Ugyanakkor éppen az előbbieken említett számszerű adatok cáfolják meg

⁶¹ 45/2010 (VI.29.) OGY határozat.

⁶² PÁLFI i. m. 25.

⁶³ Alaptörvény 12. cikk (2) bekezdés.

ezen állítás érvényességét, ugyanis Áder János több alkalommal indítványozott előzetes normakontrollt, valamint élt a politikai vétó lehetőségével, mint Göncz Árpád vagy Mádl Ferenc, akiknek elnöksége alatt ellentétes pártállású személy állt a Kormány élén. Hasonló tendencia figyelhető meg a jelenlegi államfő Novák Katalin esetében is, aki bő egy éves hivatali ideje alatt 3 törvényt küldött vissza az Országgyűlésnek megfontolásra, és egy olyan eset volt, amikor az Alkotmánybíróságnak küldött normakontrollra törvényt, úgy, hogy a kormány ebben az esetben is, Áder János elnökségéhez hasonlóan azonos pártállású volt. Árnyalja azonban ezen tényeket az, hogy Áder János mindkét ciklusa, valamint Novák Katalin jelenlegi hivatali idejének egésze alatt azonos pártállású volt a kormányfő, így összehasonlítási alap hiányában nem tudunk következtetni arra, hogy akkor is magasabb lett volna a vétók száma, ha lett volna politikai társbérlet. Azonban magyarázatként szolgál a vétók számának alakulására egyrészt az a már említett tény, hogy a politikai társbérletnek nem csak a megnövekedett aktivitás, hanem annak változatlansága is természetes következménye. Másrészt sem az alkotmányossági, sem a politikai vétó célja elsődlegesen nem a Kormány ellensúlyozásának tevékenysége, hanem az államszervezet demokratikus működésének, a jogrend egységének védelme, a „törvényhozási selejt kiszűrése”.⁶⁴ Sőt, az Alaptörvény hatalommegosztási elve szerint a vétóval a köztársasági az Országgyűlés hatalmát ellensúlyozza, hiszen az előterjesztő személyétől függetlenül bármely törvényt megvétózhatja az államfő, nem csak a Kormány által előterjesztett törvényjavaslatot.

Ugyanakkor az elemzett tények és a gyakorlati példák igazolják, hogy az alkotmányossági vétó intézménye a Kormány ellensúlyozásának leghatékonyabb eszközei közé tartozik, tekintettel arra, hogy az államfő ebben az esetben a hatalmi szempontból szintén semleges Alkotmánybíróság döntését indítványozza, ezzel is biztosítva azt, hogy a köztársasági elnök ezen hatáskörgyakorlása visszaélésektől mentes legyen.

2.2. Hatékony ellensúly? – Az államfő és a szükségállapot

A fentebb elemzett államfőre vonatkozó jogi szabályozás vizsgálva megállapítható, hogy az államfőnek vannak olyan jogkörei, amelyek alkalmasak a Kormány ellensúlyozására, ugyanakkor nem elég hatékonyak. Azonban az,

⁶⁴ KUMIN Ferenc: *Megfontolásra vissza – Az államfő politikai vétója Magyarországon*. PhD értekezés. Budapest, 2013. 188.

hogy nincs hatékony eszköze a köztársasági elnöknek az ellensúlyozásra, nem jelenti azt, hogy nem is kell erre alkalmas jogkört ruházni az államfőre.

Az Alaptörvény kimondja, hogy „[...] a köztársasági elnök [...] öröklik az államszervezet demokratikus működése felett.”⁶⁵ Az Alkotmánybíróság 8/1992 (I. 30.) AB határozata alapján az ‘örökös’ nem korlátozódik krízishelyzetekre, hanem az államügyek szokásos intézésének is a része.⁶⁶ A krízishelyzetekben való örökös az államfő jogállásának ugyanakkor mindenképp része, ami indokoltá teszi a beavatkozását belső válságok esetében. A szükségállapot az egyetlen olyan minősített időszaka a különleges jogrendnek,⁶⁷ amikor tisztán belső államszervezeti válságról, belső hatalmi konfliktusról beszélhetünk. A szükségállapot kihirdetésének tényállási előfeltétele a polgárháború, illetve a lázongás cselekményeinek megvalósulása. A polgárháború *per definitionem* a törvényes rend megdöntésére, a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmény,⁶⁸ magában foglalja azt, hogy ebben az esetben az államfő hatalmi jogkörei kiszélesednek, hiszen a hatalom megszerzésére való törekvés fogalmi eleme a hatalmat birtokló szervek (Kormány, Országgyűlés) válsága. Ez egy olyan *krízishelyzet*, aminél biztosítani kell azt, hogy az államfő szükség esetén fel tudjon lépni a Kormány tevékenységével szemben, ha az államszervezet demokratikus működésének fenntartásához ez elengedhetetlenül szükséges.

Az Alaptörvény tizedik módosítása 2022. november 1-ei nappal léptette hatályba az Alaptörvény kilencedik módosítását,⁶⁹ amely lényegében változtatta meg a szükségállapotra vonatkozó szabályozás rendszerét. A korábban hatályos szabályozás számos hatáskört biztosított az államfőnek, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy szükségállapot esetén érdemben hozzájárulhasson az államszervezet demokratikus működésének helyreállításához. Ilyen hatáskör volt a szükségállapot kihirdetése az Országgyűlés akadályoztatása esetén,⁷⁰ a döntési lehetőség a Magyar Honvédség felhasználásáról, ha a rend fenntartásához a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgáltatások nem bizonyultak elegendőnek,⁷¹

⁶⁵ Alaptörvény 9. cikk (1) bekezdés.

⁶⁶ 8/1992 (I. 30.) AB határozat, ABH 51, 54.

⁶⁷ Mind a hadiállapotnak, mind a veszélyhelyzetnek tényállási eleme a határokon átnyúló, külpolitikai konfliktus. Tekintettel arra, hogy a Kormány jogosult a külpolitika meghatározására, ebben az esetben az államfő ellensúlyozása szükségtelen, sőt, lényegében jogilag nem megalapozott.

⁶⁸ Alaptörvény 48. cikk (1) bekezdés b) pont.

⁶⁹ Magyarország Alaptörvényének tizedik módosítása 2. cikk.

⁷⁰ Alaptörvény 48. cikk (3) bekezdés (2022. VII. 13. – 2022. X. 31. között hatályos állapota).

⁷¹ Alaptörvény 50. cikk (1) bekezdés (2022. VII. 13. – 2022. X. 31. között hatályos állapota).

azon a jelenleg hatályos normaszövegben meghatározott kitétel nélkül, amely lehetőséget ad az Országgyűlésnek az akadályoztatás megszűnését követően az államfői döntések indokoltági és jogszerűségi szempontok mentén történő felülvizsgálatára.⁷² Ami azonban igazán érdemi hatáskör lehet egy olyan helyzetben, amikor az államszervezet működésének súlyos válságát tapasztaljuk az az államfő rendeletalkotási lehetősége.⁷³ A köztársasági elnöki rendelet, az Alaptörvényben is szabályozott⁷⁴ rendkívüli jogszabály⁷⁵ volt, amely célzottan az államszervezeti működés helyreállításának eszköze⁷⁶ lehetett és a rendeletben megfogalmazott norma kötelező erejénél fogva lehetővé tette az államszervezet törvényes működésének helyreállítását.

A jelenleg hatályos szabályozás korántsem tartom kielégítőnek, arra tekintettel, hogy jelentősen szűkíti az államfő cselekvési lehetőségét, különösen azon jogkörök vonatkozásában, amelyeket korábban önállóan, más szerv hozzájárulásától függetlenül hozhatott meg. Bár az Országgyűlés akadályoztatás esetén az államfő továbbra is kihirdetheti a szükségállapotot, de a módosítások következtében nincs lehetősége a köztársasági elnöknek rendeletalkotásra, sőt ennek lehetőségét az Alaptörvény a Kormányra ruházta át⁷⁷ azzal, hogy az államfő a különleges jogrendre vonatkozó közös szabályok szerint a Kormány által alkotott rendelettel kapcsolatban mindössze a tájékoztatás kérelmezésének lehetőségével élhet,⁷⁸ így lényegében ezen a területen az államfőnek nincs érdemi eszköze a Kormány ellensúlyozására. Ugyanakkor a fentebb kifejtettek rávilágítanak arra, hogy elengedhetetlen az, hogy szükségállapot idején az államfőnek legyen eszköze arra, hogy az államszervezet demokratikus működését helyreállítsa.

Jelen tanulmánynak nem célja konkrét javaslatot tenni arra vonatkozólag, hogy milyen módon lehetne kellően hatékonyan biztosítani az államfő fellépését szükségállapot idején, illetve nem fogom sorra venni azt sem, hogy a jelenlegi szabályozás miként hat az államszervezeti felépítésre, azonban nagyon fontos

⁷² Alaptörvény 56. cikk (3) bekezdés.

⁷³ Alaptörvény 50. cikk (3) bekezdés (2022. VII. 13. – 2022. X. 31. között hatályos állapota).

⁷⁴ Alaptörvény T) cikk (2) bekezdés (2022. VII. 13. – 2022. X. 31. között hatályos állapota).

⁷⁵ VARGA Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 150.

⁷⁶ Csak szükségállapot esetén és csak sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket vezethetett be az államfő ilyen módon, a rendelet a szükségállapot fennállásáig, de maximum 30 napig maradhatott hatályban.

⁷⁷ Alaptörvény 53. cikk (1) bekezdés.

⁷⁸ Alaptörvény 53. cikk (2)–(3) bekezdés.

kihangsúlyozni, hogy a demokratikus állami működéséhez a jogalkotói fellépés ezen a területen vitathatatlanul szükséges.

3. Konklúzió

A tanulmányban felvetett elméleti és gyakorlati vizsgálódások köre jól mutatja, hogy az államfő nem rendelkezik igazán hatékony eszközzel a mindenkori Kormány ellensúlyozására. Az előbbieken elemzett államfői jogkörök közül sem a törvénykezdeményezési jog, sem a kormányalakításhoz kapcsolódó jogok, és a vétójoga sem olyan hatalmi funkció, amelynek elsődleges célja a Kormány tevékenységének ellensúlyozása volna. Azonban az is megállapítható, hogy a parlamentáris kormányformájú országokban – ahol ráadásul az államfő semleges hatalmi tényező – ez jellegadó tulajdonsága az államszervezeti felépítésnek, hiszen a köztársasági elnök jogállásának nem része az államéletbe való aktív beavatkozás. Ugyanakkor reményeim szerint a szükségállapot kapcsán felvázolt megállapítások megfelelően láttatják azt, hogy az államfőt megfosztani a jogállásának a legfontosabb, immanens részét képező funkciójától – például a különleges jogrendi rendeletalkotás lehetőségétől –, számos magasabb jogelvébe ütközik, amelyek szükségessé teszik a köztársasági elnök jogállására ezen szegmensére vonatkozó szabályozás revízióját, újragondolását.

AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR NŐOKTATÁS SZABÁLYOZÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Leányoktatás az alapfokú iskolákban

ANGYAL Réka

„És ki ne érezné, hogy a női nemnek elvi szigorral való elzárása a tudományos kenyérkereseti pályáktól, egyike azoknak a nagy társadalmi igazságtalanságoknak és méltánytalanságoknak, melyek a polgáriassultságnak dicsőségét sohasem fogják képezni.”¹

1. Bevezetés

Napjainkban már meglepőnek tűnhet, hogy a fent idézett pátoszos sorok egy jogszabályból, az 1895. évi 65.719 szám alatti vallás- és közoktatásügyi rendeletből származnak. E rendelet a magyar nőoktatás történetének kiemelkedő mérföldköve, ugyanis elsőként tette lehetővé, hogy a hazánkban a nők egyetemi tanulmányokat folytathassanak, ezáltal bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphessenek.

Tanulmányomban az osztrák és a magyar nőoktatás jogi szabályozásának történetét vizsgáltam. Azt hasonlítottam össze, hogy Ausztria és Magyarország területén hogyan alakult ki a nők oktatáshoz való hozzáférése, és milyen kölcsönhatás volt e két történelmileg és kulturálisan szorosan összekapcsolódó ország között.

Jelen cikk ennek a sokszínű témának egy érdekes szegletébe, az alapfokú lányoktatás kialakulásába ad betekintést, mely minden további kezdeményezés szükséges feltétele, kiindulópontja volt.

¹ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete, a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában.

2. A nőoktatás előretörésének korszaka

Kutatásom középpontjába a XVIII. századtól a XX. század elejéig tartó időszakot helyeztem, mert ekkor kezdődött meg annak az útnak a kiépülése, mely aztán forradalmi változásokat hozva lehetővé tette, hogy a teljesen alárendelt szerepet játszó családanyák a mai egyenjogú nőkké váljanak. E paradigmaváltás első, elengedhetetlen lépése a nők oktatáshoz való hozzáférése volt, hiszen ezáltal nyílhatott rá lehetőség, hogy a munka világában is érvényesülhessenek, majd szavazati joghoz jussanak.

2.1. Filozófiai-társadalmi háttér

„Csak akkor fogjuk tudni, hogy mik a nők, ha nem írjuk elő nekik, hogy miknek kellene lenniük.”² Rosa Mayreder (1858–1938) osztrák nőaktivista író női szavai összefoglalják, hogy hogyan is érezhették magukat az általam vizsgált korszak túlnyomó részében a nők. A társadalomban és a kormányzatban ugyanis egyaránt erősen élt a századok óta megrögzült, a XVIII-XIX. századi filozófusok (Rousseau, Kant, Campe, Hegel, Pestalozzi stb.) által is alátámasztott konzervatív nőkép.³

A korabeli nőideál alapján a nőnek egész életét a családjának kellett szentelnie: kötelességtudó háziasszonyként, hűséges feleségként és szerető anyaként az otthoni idill biztosításáért felelt, míg a férfi a nyilvánosságban érvényesülhetett, politikai jogokkal bírt, és a család fenntartását garantálta. Ezt a megrendíthetetlennek vélt ideált a XVIII-XIX. században tudományos kísérletek sorával támasztották alá a kor tudósai, melyek a nők és férfiak közötti anatómiai különbségek hangsúlyozásával a nők ‘Istentől adódó’ alárendeltségét, gyengébb szellemi képességeit hirdették.⁴

² Ilse BREHMER – Gertrud SIMON: *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich*. Graz, Leykam, 1997. 42.

³ BORBÍRÓ Fanni – FÁBRI Anna – SZARKA Eszter: *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Budapest, Kortárs, 2006. 14–55.; Margaret FRIEDRICH: *Ein Paradies ist unverschlossen...: Zur Geschichte der schulischen Mädchenerziehung in Österreich im „langen“ 19. Jahrhundert*. Wien, Böhlau, 1999. 209–227.; Johanna HOPFNER: *Mädchenerziehung und weibliche Bildung um 1800*. Erlangen, Klinkhardt, 1990. 61–73.; PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés évezredei*. Budapest, Gondolat, 2006. 77–102.

⁴ HOPFNER i. m. 41–60.; KERESZTY Orsolya: *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon 1867–1918*. Sopron, Novum Eco, 2010. 104–105.; KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2008. 37–41.

2.2. A nőoktatás kialakulásának áttekintése nemzetközi viszonylatban

Az európai és észak-amerikai kontinens országaiban a nőkérdés alakulásában hasonló tendencia figyelhető meg. Ennek köszönhetően a nők művelődési jogainak bővülésében is felfűzhetők egy gondolati ívre a különböző államokban zajlott események, bár ezek ütemét nagyban befolyásolta az adott ország gazdasági helyzete, az állami berendezkedés, az uralkodó politikai-filozófiai eszmény, a tradíciók, a jellemző családszerkezet és az uralkodó vallás.⁵

A nyugati kultúrkör országaiban elvi síkon már a XVIII. században, a felvilágosodás eredményezte szellemi pezsgésben megfogalmazódott, hogy a nőket ugyanolyan emberi jogok illetik, mint a férfiakat. Theodor Gottlieb Hippiel (1741–1796) író például felhívta a figyelmet a nők korlátozása és a felvilágosult eszmék ellentmondására, hiszen „mivel a nők is emberek és értelmük van, a szellemi képességeiket nem lehet korlátozni” (*Sobald Weiber Menschen sind und Vernunft haben, sind ihre Geistesanlagen nicht zu beschränken.*)⁶ Az így gondolkodók azonban még évtizedekig kivételnek számítottak, és rendkívül hosszú út vezetett odáig, hogy a jogegyenlőség gondolatába a nőket ténylegesen is beleérték.⁷

Ha valakiben ekkoriban felmerült a nőképzés kiterjesztésének gondolata, az is főleg csak abból a célból történt, hogy jobb anyákká válva gondosabb neveletésben részesíthessék a jövő generációit.⁸ Ebben a szellemben íródott például Johann Daniel Hensel (1757–1839) német filozófus, pedagógus több kötetes, lányok számára írt nevelési terve, mely során végig azt helyezte a középpontba, hogy az értelmes oktatásnak a lányokat célirányosan a jövőbeli ‘rendeltetésükre’ kell felkészíteni. Írása szerint „lehetetlen, hogy a férfiak a nőnevelésben mindent egyedül valósítsanak meg”,⁹ ezzel pedig már 1788-ban hangsúlyozta a nők elengedhetetlen szerepét a pedagógusi pályán!

⁵ KÉRI Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekin-téssel és nőtörténeti alapozással)*. Pécs, Kronosz, 2018. 145–146.

⁶ BREHMER–SIMON i. m. 36.

⁷ SIMÁNDI Irén: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938*. Budapest, Gondolat, 2009. 7–8.

⁸ Margaret L. ANDERSEN: *Thinking about women*. New York, Macmillan, 1988. 34–37.; HOPFNER i. m. 36.; Rebecca ROGERS: *Learning to be good girl and women: education, training, schools*. In: Deborah SIMONTON (ed.): *The routledge history of women in Europe since 1700*. New York, Taylor&Francis, 2006. 99–102.

⁹ Johann Daniel HENSEL: *System der weiblichen Erziehung. Zweiter Theil*. Halle, Johann Christian Hendel, 1788. 92.

A XIX. század végéig erős szembenállás volt megfigyelhető a ‘nők elférfiasodásától’ tartók és a nőoktatás hasznosságát hirdetők között. Ez az ellentét a XIX. század közepén kezdett oldódni, és lassan a fejlődést pártolók kerültek túlsúlyba. Ez valamennyi országban arra vezethető vissza, hogy a munkaerő-szükséglet növekedése, a kibontakozó ipar- és városfejlődés radikálisan átalakította a korábbi életkereteket, ezzel megváltoztatva a női szerepről vallott konzervatív felfogást. Ez az egész nyugati világban a tankötelezettség bevezetéséhez, a széleskörű oktatási intézményrendszer kialakulásához vezetett, melyben a lányoknak is egyre több, elemi szintet meghaladó tanulmányokra és szakmai képzésben való részvételre biztosítottak lehetőséget.¹⁰

Megkerülhetetlenek a XIX. század közepétől, valamennyi országban kibontakozó nőmozgalmak, melyek céljai között a női választójog, munkavállalás és a férfikkal megegyező közéleti-politikai súly elérése szerepelt, elengedhetetlen lépésének pedig a női iskoláztatás fejlesztését tartották. Az egyesülési jog elismerését követően a legtöbb országban női szervezetek alakultak a hatékonyabb fellépés érdekében.¹¹ A nőkérdés előremozdításáért elkötelezett szervezetek országhatárokon átívelő összefogására már 1888-ban létrejött az első nemzetközi civil szervezet, az *International Council of Women*.¹²

A konzervatív és haladó nézetek évtizedeken át tartó csatározása után végül a XIX. század utolsó évtizedében megnyíltak a legtöbb országban az első leánygimnáziumok, majd a századforduló környékén már egyetemi karokra is beiratkozhattak női hallgatók.¹³

Az oktatásban elért sikerek azonban valóságos egyenjogúságot még nem eredményeztek a nők számára, hanem erre csak a világháborúk kora teremtett lehetőséget. A Nagy Háború valamennyi tragikus vejejárója ellenére el kell ismerni, hogy minden korábbi törekvésnél hatékonyabban szolgálta a nők emancipációját. A szükséghelyzetben ugyanis bebizonyosodott, hogy az otthon maradt nők önálló boldogulásra is képesek. A háború poklában ápolónőként szolgáló vagy a hátszágban tömegesen a munka világába lépő nők hatására egyenjogúságukat egyre szélesebb körben elismerték. Parlamenti¹⁴ válasz-

¹⁰ Gage BLAIR: Great Britain. In: Gail P. KELLY (ed.): *International handbook of women's education*. New York, Greenwood Press, 1989. 286.; HOPFNER i. m. 33–42.

¹¹ KERESZTY (2010) i. m. 61–62.

¹² International Council of Women: About ICW: History. <https://www.icw-cif.com/history/> ; KERESZTY Orsolya: „A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért 1907–1913. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011. 64.; KÉRI (2008) i. m. 79.

¹³ KÉRI (2018) i. m. 457–462.

¹⁴ A parlamenti választójoggal ellentétben a helyi szintű választójogot már korábban kiterjesztették a nőkre a legtöbb területen, például az adófizető finn nők már 1863 óta szavazhattak a

tőjoghoz jutásukban emellett az is elengedhetetlen szerepet játszott, hogy a feldolgozhatatlan lelki megrázkódtatásokon átesett, frontot megjárt férfiakkal szemben a nők a konzervatív szavazóbázist képviselték. Az államhatalomnak szüksége volt a nők voksaira a stabilitás megőrzése érdekében, hiszen fennállt a veszélye annak, hogy a traumatizált, leszerelt katonák szélsőséges irányba terelik a politikai erőket.¹⁵

2.3. A nőoktatás előzményei a vizsgált területeken, a felvilágosodás hozta fordulat

Általánosságban elmondható, hogy intézményesült lányoktatásról Ausztriában és hazánkban sem beszélhetünk egészen a XVIII. századig. A kormányzat a leányok oktatásának kérdését zárdaiskolákra, magán-nevelőintézetekre, illetve a családi környezetre bízta. A felső társadalmi rétegek leányai gondos nevelésben részesültek, művelt és tájékozott nemesasszonyokká váltak, azonban a nők túlnyomó – és a férfiak jelentős – többségének lehetősége sem volt iskoláztatottságra.¹⁶

Az állami irányítás alá tartozó közoktatás történetében mindkét nem számára a felvilágosodás kora nyitott új fejezetet a birodalom mindkét felében. Ugyanakkor a korszak rendelkezéseiben a leányok csupán az alapfokú oktatás kapcsán kerülnek említésre, hiszen a fő cél továbbra is a nő hármias hivatására (anya-feleség-háziasszony) való felkészítés volt. A közép- és felsőfokú iskolák továbbra is csak a fiúk számára nyújtottak tanulási lehetőséget.¹⁷

A felvilágosult abszolutizmus néhány tipikus alapelvét megtalálhatjuk a korszak oktatási szabályozásában, például, hogy a köznép iskoláztatása fontos állami érdek, *politicum* lett, nem pedig a vallásfelekezetek ügye. A néptömegekben ugyanis így már fiatal korban tudatosítani lehetett a hazaszeretetet, az uralkodóhoz való hűséget és az államhoz való kötődést. A közvetlen hasznosság elve is megjelent, hiszen a gyakorlati ismeretek (pl. természetrajz, gazdálkodás)

községi választásokon. SIMÁNDI i. m. 92.

¹⁵ PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés története*. Budapest, Gondolat, 2013. 136–141.; SIMÁNDI i. m. 87–96.

¹⁶ BREHMER–SIMON i. m. 77.; Renate FLICH: *Wider die Frau der Natur?* Wien, Bundesministerium für Unterricht und Kunst, Frauenabteilung, 1992. 39–43.; PUKÁNSZKY (2006) i. m. 23–34.

¹⁷ FLICH i. m. 43–48.; KÉRI (2018) i. m. 234–238.

tanításával a későbbi boldogulás szempontjából fontos tudást sajátíthattak el a tanulók, így a társadalom hatékonyabb, hasznosabb tagjaivá válhattak.¹⁸

3. Alapfokú képzés

A nők alapfokú oktatáshoz való hozzáférése a magasabb műveltséget biztosító iskolatípusokhoz képest jóval hamarabb, és azokhoz viszonyítva konfliktusoktól mentesen valósult meg mindkét országban. Ez azzal magyarázható, hogy azt még a rendkívül konzervatív értékrendet valló kormányzat és társadalom is üdvösnek találta, hogy a jövő generációinak nevelését műveltebb, tájékozottabb családanyát felügyeljék.

3.1. *Allgemeine Schulordnung* és *Ratio Educationis*

Mindkét országban Mária Terézia (1740–1780) uralkodásához fűződik az első *átfogó* oktatásügyi szabályozás. Az uralkodónő ugyanis felvilágosult abszolutista kormányzati elveket érvényesítve sorozatos intézkedéseket fogantatosított a Habsburg Birodalom hatékonyabb központosításáért. Egységesítési törekvései egyaránt megjelentek a politika, a gazdaság, az ipar, a közegészségügy és az oktatásügy területén. Ennek szellemében született meg 1774-ben az *Allgemeine Schulordnung*, illetve mintájára 1777-ben a *Ratio Educationis*, melyek az osztrák és a magyar közoktatás történetében is az első egységes, állami felügyelet alatt álló iskolaszervezetet létrehozó oktatásügyi rendelkezések voltak, és lefektették mindkét területen a nyilvános, mindenki számára (nemtől, osztálytól, vallástól, nemzetiségtől függetlenül) hozzáférhető elemi oktatás alapjait.¹⁹

A teljes nevén *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen* (Általános iskolarend a normális-, elemi főiskolának és triviális iskoláknak) előkészítése alatt több különböző koncepció is felmerült. Ezek közé tartozott Johann Anton Pergen gróf (1725–1814) radikális, francia minta

¹⁸ Eva DEMMERLE: *Das Haus Habsburg*. Potsdam, H. F.Ullmann Publishing, 2014. 157.; FRIEDRICH i. m. 43.; PUKÁNSZKY Béla – NÓBIK Attila: *A magyar iskoláztatás története a 19–20. században*. SZTE BTK Neveléstudományi Intézet. II.1. <http://tinyurl.com/yc6kp7xm>

¹⁹ BREHMER–SIMON i. m. 178–179; Helmut ENGELBRECHT: *Geschichte des Österreichischen Bildungswesen. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 3. Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1984. 102–118.; FRIEDRICH i. m. 42–51.; MÜLLER Ildikó: A nőoktatás Ausztriában az Osztrák–Magyar Monarchia idején. *Aetas*, 2001/3. 85.; Christine SCHÖRG: *Wie das Lehrerwerden wurde*. R&E-Source, 2018. 10–11.

alapján készült javaslata is. 1772-ben előterjesztett tervezete világi szellemű, egységes, államilag felügyelt, a szegényebb rétegek gyermekeinek ingyenes iskolarendszer létrehozását hirdette. Indokolt kiemelni, hogy Pergen szándékozta „végre ezeket a jó intézményeket a női nem számára is hasznosítani, hogy jobb nevelést kapjon az alattvalók ezen fele is, melynek nagyobb befolyása van az államra és az erkölcsre, mint ahogy az ember összességében gondolná”.²⁰ Egyházellenes oktatáspolitikát szorgalmazó ötlete azonban süket fülekre talált az uralkodónőnél. Mária Terézia a leányoktatás nagymértékű fejlesztését elutasította, ugyanis nem művelt nőket, hanem tisztességes édesanyákat szeretett volna látni, így számukra megelégedett az alapfokú iskoláztatással.²¹ Ennek ellenére meghatározó mérföldkőnek tekinthető a nőoktatás történetében, hogy Mária Terézia az *Allgemeine Schulordnung*-ban külön hangsúlyozta, hogy „úgy észleltük, hogy a fiatalság nevelése – mindkét nem esetében – a nemzetek valódi boldogulásának fontos alapja, így kétségtelenül alapos vizsgálatot igényel.”²²

A másik fontos leányoktatással kapcsolatos részlet a két nem elkülönítését írta elő, így a lányok külön „varrni, kötni és más, a nemüknek megfelelő dolgokat”²³ tanulhattak. Az elkülönítés célravezetőbb módjának a leányiskolák felállítását tartották, ezek hiányában a külön tantermekben tanítást, vagy amennyiben még ez sem volt megvalósítható (márpedig az esetek többségében nem volt), akkor külön padosorokba kellett ültetni a fiú és lány tanulókat.²⁴ Az, hogy a lányok oktatásánál figyelembe vették a női hivatásra való felkészítést, így a mindenki számára kötelező tárgyakon túl még a kézimunkákat is el kellett sajátítaniuk, a jogalkotó azon felfogását tükrözi, hogy az alapfokú nőoktatással nem a nők társadalmi helyzetének megváltoztatására szeretett volna lehetőséget adni, hanem a cél az volt, hogy a leányok szélesebb látókörük és több ismeretük révén még jobb családannyá és hozzáértőbb háziasszonyokká válhassanak.²⁵

Az *Allgemeine Schulordnung* a monarchia valamennyi területének mintául szolgált a népiskolák kialakításához, a királynő eredetileg ennek változatlan bevezetésével kívánta átszervezni a teljes Habsburg Birodalom, vagyis

²⁰ FLICH i. m. 44.

²¹ FINÁNCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Második kötet (1773–1780)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902. 48.; SCHÖRG (2018) i. m. 10.

²² *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt und Trivialschulen in sämlichen Kaiserl. Königl. Erbländern: d. d. Wien den 6. December 1774.* 4.

²³ *Allgemeine Schulordnung*, 1774. 22.

²⁴ *Allgemeine Schulordnung*, 1774. 21–22.; FRIEDRICH i. m. 44–45.

²⁵ FINÁNCZY (1902) i. m. 48.; SCHÖRG (2018) i. m. 14.

Magyarország és Erdély²⁶ közoktatásügyét is. Így hazánk oktatásának megszervezését kiszolgáltatta volna egy bécsi bizottságnak, melynek fő célja a reform kidolgozásakor az egységesítés volt.²⁷

E kérdésben sok nézeteltérés adódott az udvar és az *Allgemeine Schulordnung* változatlan átvételét erősen ellenző magyar hatóságok között, ezáltal ugyanis a magyar tanügyből kimaradt volna a nemzeti jelleg. A helyzetet a kancellária fiatal tanügyi előadója, Ürményi József mentette meg: bemutatta a királynőnek az általa kidolgozott, külön a magyar területekre vonatkozó iskolarendszer tervét, mely az *Allgemeine Schulordnung* alapján készült, mégis teret adott a nemzeti érzelmeknek. Ebből a tervezetből született meg 1777-ben a *Ratio Educationis Totiusque Rei Literariae Per Regnum Hungariae et Provincias Eidem Adnexas* (Magyarország és a társországok átfogó oktatási-nevelési rendszere).²⁸

Az *Allgemeine Schulordnung*-gal szemben a *Ratio Educationis*-ban egyáltalán nem találunk külön utalást leányokra, vagy nekik tanítandó speciális tantárgyakra, csak általánosságban olvashatunk a nemzeti, vallási, társadalmi tagozódásnak megfelelő oktatásról.²⁹ Mindazonáltal a magyar oktatástörténetben is mérföldkönek tekinthetjük a Mária Terézia-féle tanügyi reformot, mert ugyan még az osztrák szabályozásnál is kevesebb szó esett benne a leányokról, mégis ez a rendelet szabályozta először a nők népiskolai oktatását.

Összességében tehát korszakalkotó, mindent megváltoztató áttörés ekkor még nem született a nőoktatás történetében, de hiba lenne lebecsülni a két jogszabály jelentőségét, mivel már elismerték a nők alapszintű oktatáshoz való jogát és ennek szükségességét. Állami érdekként jelent meg a nők műveltségének fokozása, melyet igyekeztek az otthoni és egyházi hatáskör alól központi felügyelet alá vonni.

²⁶ Erdélyben csak 1781-ben, II. József vezette be az *Allgemeine Schulordnung* alapján kidolgozott oktatási reformot, *Norma Regia* néven. FINÁNCZY Ernő: *Az újkori közoktatás története*. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 363.

²⁷ NÉMETH András: *A magyar neveléstudomány fejlődése*. Budapest, Gondolat, 2014. 58–59.

²⁸ FINÁNCZY (1902) i. m. 95–99; PUKÁNSZKY–NÓBIK i. m. II.1.

²⁹ *Ratio Educationis*. 1777. Jegyzetekkel ellátta: BENCsik Gábor. Budapest, Magyar Mercurius Kiadó, 2014. 6–9.; NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 17–18.

3.2. II. József intézkedései és II. Lipót meghiúsult reformjai

Érdekes módon folytatódott a nőoktatás sorsa II. József (1780–90) regnálása során. Az uralkodó általában haladó szellemű reformjai a leányoktatásban hoztak ugyan előrelépéseket, például a nevelőnőképzésben, de hátralépést is tapasztalhatunk a birodalom mindkét felében.

A pozitív változásokhoz tartozik, hogy uralkodása során emelkedni látszott az iskolalátogató tanulók számra, bár ezt kényszerítő intézkedésekkel sikerült elérnie.³⁰ Édesanyja törekvéseit folytatva erősítette az oktatás állami felügyeletét. Ez abban is megnyilvánult, hogy 1782-től megkezdte azon szerzetesrendek felszámolását, amelyek nem egyértelműen beteggondozói vagy nevelői tevékenységet végeztek. Ezzel sajnos olyan rendeket is ellehetetlenített, melyek csak mintegy mellékesen tanítottak is, például a karintiai bencés nővérek kolostorát.³¹ A leányoktatás szempontjából visszalépésnek tekinthető az 1783-as rendelet is, mely alapján a mezővárosokban és falvakban található *Trivialschule*-kban a fiúk számára ingyenesen folyt az oktatás, a lányok azonban csak tandíj fejében tanulhattak. A nagyobb városok *Hauptschule*-iban is diszkriminálták a leányokat, mert nekik a teljes tandíjat ki kellett fizetni, míg a fiúknak elengedték a felét.³²

A magyar területeken a *Ratio Educationis* nem tudott igazán mélyre hatni a gyakorlatban, és ebben II. József egységesítési törekvései nagy szerepet játszottak. Az oktatás hatékonysága és népszerűsége csökkent, ugyanis a *Ratio Educationis*-ba belefoglalt nemzeti jelleggel szemben II. József rendelkezései a német nyelv kitüntetett szerepét hangsúlyozták. Ez a leányokat is érintette, ugyanis minden iskolatípus minden fokán előírták a német nyelvhasználat erősítését. Mi több, a továbbtanulás kötelező feltételévé tették a német nyelv ismeretét, ez azonban a magasabb szintű oktatásból eleve kizárt lányokat nem érintette.³³ Az osztrákokhoz hasonlóan az, hogy a császár olyan szerzetesrendeket is felszámolt, melyek tanítói tevékenységet is végeztek, a magyar leányiskolák életében is törést okozott.³⁴

³⁰ ENGELBRECHT (1984) i. m. 119.; ROSINA KAPLAN: Die Volksschule. In: Martha Stephanie BRAUN (Hrsg.): *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Wien, Selbstverl. des Bundes Österr. Frauenvereine, 1930. 114.

³¹ BREHMER–SIMON i. m. 179.; DEMMERLE i. m. 166.; ADAM WOLF: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790*. Wien, Wilhelm Braumüller k. k. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1871. 16–17.

³² II. József ezt a rendelkezését hamarosan visszavonta. FLICH i. m. 44.

³³ PUKÁNSZKY–NÓBIK i. m. II.2.

³⁴ KÉRI (2018) i. m. 275.

Hazánkban II. József uralkodása végére rendkívül népszerűtlenné vált, így halála után öccse, a trónra került II. Lipót (1790–1792) számos intézkedés bevezetésére kényszeredett a kedélyek lecsillapítása érdekében. Bár a birodalom osztrák felében II. József szintén vitatott személyiség volt, ott nem övezte a hazánkban tapasztalhatóhoz hasonló ellenszenv, így az örökös tartományokban II. Lipót alatt nem volt szükség oktatásügyi reformra.³⁵

A magyar rendek a kompromisszum jegyében zajlott 1790–91-es országgyűlésen az iskolaügy kérdését is felvetették. Külön bizottság jött létre a közoktatási reformok megvitatására, ami az ülésein kidolgozta az új, nemzeti szellemű nevelési rendszert. A különböző albizottságokban katolikus, protestáns és világi személyek is közreműködtek a részletes tervezetek elkészítésében, melyekben az oktatás nyelvéről, az iskolatípusokról, vallási szempontokról, elsajátítandó ismeretekről értekeztek a *Ratio Educationis* tapasztalatait felhasználva.³⁶

Rendkívül fontos, hogy külön albizottság foglalkozott a leánynevelés és nőoktatás kérdésével. A testületben gróf Brunsvik Antal – a magyar óvodákat létrehozó és a nőoktatásért szintén elkötelezett Brunsvik Teréz édesapja – is közreműködött. Az albizottság tervezetei szerint a leányok számára a rendi tagozódás alapján (köznép, polgárság és kisnemesek, felsőbb rend) külön létesített iskolák alakultak volna az eddigi apácaiskolák mellett. A tervezet szerint a felozlatott apácarendek vagyónát felhasználva a középfokú oktatás is megnyílt volna a polgár- és nemesleányok számára, illetve állami tanítónőképző intézetek felállítását is felvetették. Végül azonban a bizottság munkája nyomán mégsem beszélhetünk korszakalkotó reformról II. Lipót hirtelen halála és a bizottsági munkálatok félbeszakadása miatt. A trónra kerülő I. Ferenc (1792–1835) 1794-ben válaszolt néhány sürgető kérdésre bizottságok tervezetei közül, többek között a leányoktatást firtatóra is. Támogatta ugyan az új, rendi szellemi leánynevelő intézetek gondolatát, de az új iskolák finanszírozására vonatkozó indítványt azzal az indokkal elvetette, hogy nincs összhangban az egyházi javak sorsával foglalkozó bizottság tervezetével. Így aztán az udvar érdektelensége és az anyagi fedezet hiánya miatt a reform jó időre ismételtelen lekerült a napirendről.³⁷

³⁵ DEMMERLE i. m. 166–168.

³⁶ PUKÁNSZKY–NÓBIK i. m. II.2.

³⁷ NAGYNÉ i. m. 19–20.; PUKÁNSZKY (2006) i. m. 123–124.

3.3. *Politische Schulverfassung* (1805) és a *II. Ratio Educationis* (1806)

Az elfajuló francia eseményekre és a jakobinus szervezkedésre válaszul a Habsburg kormányzat elutasítván állt minden reformtörekvéshez. A leánynevelés kérdésénél ugyanis ebben az időben több fejtörést okozott az uralkodónak a Német-római Császárság közelgő összeomlása, illetve az, hogy Napóleon sakktáblaként használta Európát.³⁸

A közoktatással szemben különösen gyanakvóan viseltetett a kormányzat, mert tartottak attól, hogy az alsóbb néprétegek olyan ismeretek birtokába kerülnének, ami nélkülözhető a mindennapi boldogulásuk szempontjából, de növelheti az elégedetlenségüket és ellenszenvüket az udvar iránt. Hamarosan azonban megjelent egy olyan felfogás is, melyet többek között József főherceg, I. Ferenc öccse, magyar nádor (1796–1847) is magáénak vallott. E szerint a forradalmi eszmék terjedése elleni küzdelem fontos eszköze a nevelés, így József nádor is a II. Lipót-féle bizottságok munkálatainak folytatását pártolta. Abban azonban ő is egyetértett a korábbi nézettel, hogy a túlságosan sok ismerettel rendelkező, gondolkodó, tanult parasztok képzése nem szerencsés gyakorlati oldalról és az államhatalom szempontjából sem.³⁹

Ennek szellemében I. Ferenc 1805-ben kiadta a *Politische Schulverfassung*-ot, mely csak 1806-ban, egy időben a magyar 'párjával', a *II. Ratio Educationis*-szal lépett hatályba. Az osztrák rendelet inkább az eddig kevésbé szabályozott középfokú oktatásban hozott újdonságokat, az alapfokú iskolák kapcsán nem született jelentős újítás Mária Terézia szabályozásához képest, ugyanis az iskolatípusok és a tanulandó tárgyak többnyire megfeleltek a korábbiaknak. Az 1774-es állapotokhoz viszonyítva alapvetően mindkét nem számára hátralépést jelentett – bár a vidéki lakosság számára részben kedvező fejlemény volt –, hogy az iskolaidő csökkent, a tankötelezettséget nem vették szigorúan, ezen kívül újra csaknem teljesen az egyház befolyása érvényesült a népoktatás fölött, azonban az állami felügyeleti rendszer továbbra is megmaradt.⁴⁰

A *II. Ratio Educationis* a másfél évtizede szerveződött bizottságok munkálatai alapján készült el. Összességében minden szinten korrigálta azokat a hibákat, amelyek elégedetlenséget okoztak Mária Terézia és II. József oktatás-

³⁸ DEMMERLE i. m. 173.

³⁹ FRIEDRICH i. m. 51.; NAGYNÉ i. m. 20–21.

⁴⁰ ENGELBRECHT (1984) i. m. 226–229.; Christine SCHÖRG: *150 Jahren Reichsvolksschulgesetz*. R&E-Source, 2019. 6.; BREHMER–SIMON i. m. 179–180.

ügyi jogszabályai kapcsán, többek között háttérbe szorította a német nyelvet és egyszerűsítette a tantárgyi sokféleséget.⁴¹

Az alapfokú lányoktatás szempontjából meg kell említenünk, hogy mindkét dokumentumban szó volt a leánynevelésről. A *Politische Schulverfassung* elrendelte, hogy lányok csak akkor nyerhetnek felvételt a nagyobb városok *Hauptschule*-iba, ha a fiúk száma nem volt megfelelően magas. Ez azért volt különösen hátrányos, mert a korban a *Hauptschule* kínálta a leányok számára elérhető legalaposabb oktatást. Az *Allgemeine Schulordnung*-hoz hasonlóan ebben is hangsúlyozták a nemek elkülönítésének fontosságát, itt azonban határozottabban kiemelték, hogy erre a fiúk és a lányok alapvetően eltérő lelkülete miatt van szükség. Éppen ezért a városokban sürgették a külön leányiskolák felállítását, bár ennek tényleges megvalósulása a legtöbb helyen igen nehézkes volt. A nemek szerinti tagozódás mellett a rendi hovatarozás szerint is külön leányiskolák létrehozását írták elő. Eszerint a tartományi fővárosokban szükségesnek látták külön leányiskolák felállítását az értelmiségi réteg leányai számára (*Mädchenschule für gebildete Stände*), ahol a német nyelven tanult általános ismeretek mellett idegen nyelveket is elsajátíthattak.⁴²

A magyar területeken örvendetes fejlemény volt, hogy a II. *Ratio Educationis* külön fejezetet tartalmazott a leányoktatásról (VII. *De Institutis Puellaribus*), míg az 1777-es *Ratio Educationis* gyakorlatilag nem is említette a német. E fejezet nagymértékben tükrözte a Brunszvik Antal-féle 1791-es albizottság elgondolásait. Alapelveként megjelent, hogy társadalmi osztálytól függetlenül minden lánynak, lehetőleg fiúktól elkülönítve értelmi és erkölcsi oktatásban kell részesülnie. A *Politische Schulverfassung*-hoz hasonlóan a magyar rendelet is a társadalmi tagozódás szerint különféle leányiskolákat hozott létre, eltérő követelményekkel. A köznép leányaira vonatkozóan az 1806-os *Ratio Educationis* megrekedt az 1777-es szinten, ugyanazokat a tantárgyakat sorolták itt a kötelezően elsajátítandók közé, amelyek korábban a falusi iskolák követelményei voltak (pl. írás, olvasás). A polgári és kisnemesi réteg számára a rendelet szintén az 1777-es viszonyok városi iskoláihoz hasonló tantárgykört sorolt fel (pl. erkölcsstan, evangéliumok magyarázata). A magasabb osztályokhoz tartozó lányok azonban a felsoroltakon kívül külön iskoláikban többek között idegen nyelveket és illemtant is tanultak. Azt is kihangsúlyozták, hogy lehetőség sze-

⁴¹ ENGELBRECHT (1984) i. m. 144–145.; PUKÁNSZKY–NÓBIK i. m. II.3.

⁴² ENGELBRECHT (1984) i. m. 226–229; FRIEDRICH i. m. 51–54.; BREHMER–SIMON i. m. 179–180.

rint magyarul tudó apácákat alkalmazzanak az apácarendek által fenntartott iskolákban.⁴³

Kötelező tantárgyak az osztrák leányok számára nyitva álló iskolatípusokban (1805)		
Trivialschule (alsó réteg)	Mädchenschule für gebildete Stände (értelmiségi réteg)	Hauptschule (kevéssé lány nyert felvételt)
<ul style="list-style-type: none"> vallástan olvasás írás elemi számtan 		
	<ul style="list-style-type: none"> német nyelvtan idegen nyelvek 	
		<ul style="list-style-type: none"> szépirás helyesírás német nyelvtan fogalmazásírás

1. ábra Kötelező tantárgyak az osztrák leányok számára nyitva álló iskolatípusokban az 1805-ös Allgemeine Schulordnung alapján

Kötelező tantárgyak a különböző társadalmi helyzetű, magyar leányok számára (1806)		
Alsó rétegek leányai	Középréteg leányai	Felső osztályok leányai
<ul style="list-style-type: none"> vallástan olvasás írás anyanyelv elemi számtan társadalmi helyzetüknek megfelelő munka 		
	<ul style="list-style-type: none"> erkölcstan evangéliumok magyarázata Magyarország ismertetése anyanyelvi olvasmányok helyesírás számtan háztartási ismeretek 	
		<ul style="list-style-type: none"> magyar nyelv német nyelv francia nyelv Isten, az uralkodó, a szülők, a rokonok, saját maguk iránti kötelezettségek Magyarország története Magyarország földrajza jövőbeli hivatásukhoz és társadalmi állásukhoz méltó női munkák

2. ábra Kötelező tantárgyak a különböző társadalmi helyzetű, magyar leányok az 1806-os II. Ratio Educationis alapján

⁴³ Ratio Educationis. Az 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Jegyzetekkel ellátta: MÉSZÁROS István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 242.; KÉRI (2018) i. m. 385–386.; NAGYNEI i. m. 21.; PUKÁNSZKY (2006) i. m. 123–124.

A népoktatás, ezen belül a lányok alapfokú iskoláztatásának fejlesztésének kérdése a *Politische Schulverfassung* és a II. *Ratio Educationis* megszületésével egy időre lekerült a napirendről, és a következő évtizedek reformjai inkább magasabb szintű, csak fiúk számára hozzáférhető iskolák megújítására irányultak. Összességében azt mondhatjuk, hogy a két említett rendelkezés kisebb alakításokkal Magyarországon 1868-ig, Ausztriában pedig 1869-ig határozta meg a népiskolai oktatást.

3.4. Vormärz és a reformkor

Amit hazánkban a reformkornak tekintünk, az hozzávetőlegesen Ausztriában a *Vormärz* (1815–1848) időszakának feleltethető meg. Közös vonásuk, hogy ebben a korszakban a társadalomban mindkét területen megindult a polgárosodásra való igény, amihez az udvar kezdetben konzervatívan állt.

Az oktatással, ezen belül pedig a lányneveléssel kapcsolatban is számos magánkezdeményezés bontakozott ki (pl. Brunsztkvik Teréz, Zirzen Janka, Fáy András), a nőoktatás kérdése a közélet fontos témájává vált. Néhány újítás, legalábbis erre való törekvés az államilag szabályozott alapfokú nőoktatásban is született.⁴⁴

Az 1825–27-es országgyűlésen újra elővették az 1790–91-es bizottságok terveit. Külön tanügyi bizottságot hoztak létre, mely munkálatait nyomtatásban is megjelentették.⁴⁵ Ebben a leányoknál a magyar nyelv kötelezővé tételéről írtak, de a legtöbb pontja e téma kapcsán megfelelt az 1806-os II. *Ratio Educationis*-nak, tehát sok újdonságot a továbbra is rendi szelleműnek szánt nőoktatásban nem alkotott. Az 1832–36-os, illetve 1843–44-es országgyűléseken is felmerült a nőkérdés, különösen a tanítónőképzés, azonban az ekkori tervezetekből nem született törvény.⁴⁶

Az alsósintű magyar nőoktatás kapcsán meg kell említenünk az 1845-ös helytartótanácsi rendeletet (Magyarország elemi tanodáinak szabályairól szóló *1845/25224. számú helytartótanácsi rendelet*), mely a kormányzat válasza volt a reformmozgalom tervezeteire. Kibővítette ugyan a népiskolák tantervét, de messze elmaradt az országgyűlés óhajától. Azt azonban a rendelkezés javára

⁴⁴ NAGYNÉ i. m. 26–34.; PUKÁNSZKY (2006) i. m. 111–123.

⁴⁵ *Opinio excelsae regnicolaris-deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790–1 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmisse circa objecta rei Literariae. Pestini, 1831.*

⁴⁶ KÉRI (2018) i. m. 386.; NAGYNÉ i. m. 39–42.

kell írni, hogy 6-12 éves életkor között mindkét nem számára tankötelezettséget írt elő, és ennek be nem tartása esetére szankciót helyezett kilátásba. 1777-hez és 1806-hoz hasonlóan itt is kiemelték, hogy fontos külön iskolákat létrehozni a két nem számára, de az oktatásügy elmaradottságát mutatja, hogy még ezt követően sem sikerült ezt megvalósítani. A fejletlen állapotokra utal továbbá annak a kikötése, hogy egy tanító nem taníthatott 100 tanulónál többet egyszerre.⁴⁷

1848 márciusában az osztrák és magyar területeken is létrejött a közoktatásért felelős minisztérium, és a népoktatást is érintő szabályozást dolgoztak ki, azonban a forradalom sikertelensége miatt 20 évet még várni kellett tényleges megvalósulásukra.⁴⁸

3.5. 1868 és 1869 népoktatási törvényei

„Egyetlen egy társadalmi néprétegnél sem kellene nemzeti közművelődésünknek még oly nagy átalakításokat keresztülvinnie, mint a hazai nőnemnél.”⁴⁹ Schwarz Gyula országgyűlési képviselő és egyetemi tanár szavai rávilágítanak a magyar nőoktatás ügyének elmaradottságára a kiegyezés korában. Schwarz az 1860-as években számos írást jelentetett meg a közoktatásügy helyzetével kapcsolatban, és nagy figyelmet szentelt az általa elhanyagoltnak vélt nőoktatásnak is. Sürgette az akkor felületes műveltségű „jobb osztálybeli hajadonjaink” számára a magasabb képzettséget nyújtó iskolák, valamint ipari képesítést nyújtó tanfolyamok létrehozását. Mindezt azzal indokolta, hogy a nőknek egyre nagyobb szükségük van kenyérkereső munkára: „Emeljétek föl inkább a magyar nők millióit minden tétova nélkül oda, hova a magyar férfiakat akarjátok emelni. Mert, ha nemzeti közművelésünk feloszland, ha magyar társadalmunk rothadásba fogott átmenni, még mielőtt embyroállapotából kifejlődhetett volna, ezt leginkább női művelődésünk elhanyagolásának fogja a késő utókor mélyebben járó történetírója fölrohlatni.”⁵⁰ Schwarz Gyula tehát úgy látta, a magyarság hanyatlása lehet a következménye annak, ha nem kap kellő figyelmet a nőkérdés. Ez a gondolatmenet párhuzamba hozható Pergen gróf fentebb idézett szavaival,

⁴⁷ NAGYNÉ i. m. 42–44.; PUKÁNSZKY (2006) i. m. 125–126.

⁴⁸ Helmut ENGELBRECHT: *Geschichte des Österreichischen Bildungswesen. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 4. Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1986. 475.; KÉRI (2018) i. m. 401.

⁴⁹ NAGYNÉ i. m. 198.

⁵⁰ NAGY László: Schwarz Gyula mint kultúrpolitikus II. *Magyar Pedagógia*, 1902/11. 159.

aki Mária Terézia reformja kapcsán szerette volna felhívni a figyelmet a nőoktatás társadalmi fontosságára.

Az 1867-es kiegyezés és az így létrejött államszervezet megteremtette a magyar társadalom számára a polgári fejlődés lehetőségét, ezáltal magával hozta a magyar közoktatásügy modernizációját is. Andrassy Gyula kormányában báró Eötvös József töltötte a vallás- és közoktatásügyi miniszteri címet (1867–1871), aki az 1848-as reformtervezetét korszerűsítve az egész magyar közoktatást át kívánta szervezni, a fő hangsúlyt a népoktatásra fektetve.⁵¹

Hogy miért volt szükség a népoktatás reformjára, a szavaknál jobban szemléltetik az Elekes Dezső kimutatásában szereplő adatok: 1869-ben a nőknek csupán 20%-a tudott írni-olvasni, míg a férfiak esetében is csak 32,2% volt az írástudók aránya. Ennek tragikusságát belátta a kormányzat, ezért az 1868-as népoktatási törvény elsődleges célja a 6-12. életév közötti tankötelezettség előírásával az analfabetizmus csökkentése volt. Bár a magasabb szintű képzéssel csak a polgári iskola szintjéig foglalkozott a törvény, mert először az alsófokú oktatás égető problémáit kellett orvosolni, a rendelkezést a korabeli Európában modernnek tekinthetjük.⁵²

Oktatásügyileg Ausztriában is nagy jelentőséggel bírt az 1867-es év, ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia Lajtán túli területeire vonatkozóan új alkotmány lépett hatályba, az ún. Decemberi Alkotmány. Ennek egyik része, a *Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Bürger* (Az állampolgárok általános jogairól szóló alaptörvény) 17. cikkelye a tanulás szabadságát rögzítette, valamint azt, hogy minden állampolgárnak jogában áll iskolát nyitni.⁵³ A 18. cikkely pedig kimondta, hogy „Mindenki szabadon választhat szakmát, és azt szabadon kitanulhatja, ahogyan és ahol ő akarja.”⁵⁴ A törvények alapján tehát elméletben megnyílt az út a nők előtt, hogy akár ügyvédeké vagy orvosokká is válhassanak, a gyakorlatban azonban még számos akadály gátolta ezt. Ekkoriban még egységes középfokú leányoktatás sem létezett, nemhogy az egyetemi tanulmányok szóba kerültek volna. Még hosszú, jogaikért való küzdelmekkel teli évtizedeken át kellett várniuk arra, hogy ezt a jogukat valóban gyakorolhassák.⁵⁵

⁵¹ KOZÁRI Mónika: *A dualista rendszer 1867–1918*. Budapest, Pannonica, 2005. 277–278.

⁵² NAGYNÉ i. m. 197.; PUKÁNSZKY (2013) i. m. 121–122.; PUKÁNSZKY–NÓBIK i. m. V.1.; KÉRI (2018) i. m. 403–404.

⁵³ Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder Art. 17.

⁵⁴ Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867. Art. 18.

⁵⁵ FRIEDRICH i. m. 59.

Egy évvel népoktatási törvényünk után, 1869-ben fogadták el az osztrák *Reichsvolksschulgesetz*-et, amely szintén bevezette a tankötelezettséget, de a felső határánál a magyarhoz képest magasabb életkort szabott meg, ugyanis 6-14. életév között határozta meg a kötelező iskolalátogatást. A magyar rendelkezéshez nagyon hasonlóan szabályozta az oktatási rendszer felépítését, az iskolatípusok közötti átjárhatóságot, a tanmenetet és az egyes oktatási intézmények céljait.⁵⁶

Összességében tehát megállapíthatjuk a két törvényről, hogy a korábbiaknál mindkettő részletesebben foglalkozott a lányoktatással. Fontos, hogy ekkor született meg az állami tanítónőképzés, amely mindkét országban sokáig az egyetlen, államilag egységesen szabályozott, kereseti pályákhoz való hozzáférést biztosító intézmény volt a nők számára, miközben egyre nagyobb igény volt arra, hogy a középosztályhoz tartozók más munkalehetőséghez is jussanak.

Iskolaév	A magyar oktatási rendszer felépítése lányok számára, 1868	Életév
15		21
14		20
13		19
12		18
11		17
10		16
9	Ismétlő iskola	15
8		14
7	Felsőbb népiskola	13
6		12
5		11
4		10
3	Elemi népiskola	9
2		8
1		7

3. ábra Az 1868-as népoktatási törvény által létrehozott magyar oktatási rendszer lányok számára

⁵⁶ ENGELBRECHT (1986). i. m. 111–116.; FRIEDRICH i. m. 58–60.; MÜLLER i. m. 85.; SCHÖRG (2019) i. m. 12–14.

Iskolaév	A magyar oktatási rendszer felépítése fiúk számára, 1868		Életév
15			21
14		Egyetem	20
13			19
12		Tanítóképző	18
11			17
10			16
9	Ismétlő iskola	Felsőbb népiskola	15
8			14
7		Polgári iskola	13
6		Reáliskola	12
5			11
4			10
3		Elemi népiskola	9
2			8
1			7

4. ábra Az 1868-as népoktatási törvény által létrehozott magyar oktatási rendszer fiúk számára

Iskolaév	Az osztrák oktatási rendszer felépítése lányok számára, 1869		Életév
15			21
14			20
13			19
12		Tanítónőképző	18
11			17
10			16
9			15
8			14
7		Polgári iskola	13
6			12
5			11
4			10
3		Elemi népiskola	9
2			8
1			7

5. ábra Az 1869-es Reichsvolksschulgesetz által létrehozott osztrák oktatási rendszer lányok számára

Iskolaév	Az osztrák oktatási rendszer felépítése fiúk számára, 1869		Életév
15			21
14			20
13			19
12			18
11			17
10			16
9			15
8			14
7			13
6			12
5			11
4			10
3			9
2			8

6. ábra Az 1869-es Reichsvolksschulgesetz által létrehozott osztrák oktatási rendszer fiúk számára

4. Összegzés

A bemutatott rendelkezések elterjedésének és gyakorlati érvényesülésének hatására, a XIX. századra már megkérdőjelezhetlenné vált, hogy a nőknek helyük van az iskolapadban. Még hosszú évtizedeken keresztül azonban eltérő nézetek mutatkoztak abban, hogy pontosan milyen magas műveltség megszerzése szükséges és 'megengedett' egy nőnek. Az alapfokú oktatáshoz való joguk általánosan elismertté válása megteremtette a feltételeit a nők elemi szintet meghaladó iskoláztatási lehetőségeiért harcoló kezdeményezéseknek.

Az államilag szabályozott nőoktatás hajnalán, amikor a XVIII. századi felvilágosult abszolutizmus idején megkezdődött az oktatásba való központi beavatkozás, Mária Terézia és II. József a birodalom egységére törekedve gyakorlatilag ugyanazokat az alapokat fektették le Ausztriában és Magyarországon. Nem meglepő tehát, hogy a nőoktatás ezekre az alapokra építkező további fejlődése is rendkívül hasonlóan alakult a két területen.

ISBN 978-963-308-492-2

9

789633

084922